

HORTHY MIKLÓS

1920—1940.

(Elnöki megnyitó a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1940. március 3-iki közgyűlésén).

A magyar állam minden hű polgárának szíve napjainkban Feléje dobog, hiszen Neki köszönjük az új Magyarország új életirányát. Húsz éve önt belénk biztonságérzetet az a tudat, hogy az ő keze van a kormányon. Minden szava és gesztusa a megtestesült határozottság, férfias acélosság; tudjuk, amit akar, az mind a magyarság legbensőbb kifejezése, élniakarása és napfényre vágyódása. Minden magyar ösztönösen tudja: ő a mi vezérünk és más nem lehet. A bennünket körülszárguló, mai világviharban is minden magyar Tőle vár útbaigazítást, hiszen tudjuk, kijelentette egykor: «Vállalom a nagy feladatot», s ez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy senki nem viseli lelke legmélyén az ország legfőbb vezetésének gondját jobban, mint Ő. Idézzük egy percre vissza a húszas évek elejét, Társulatunk külön szemszögéből állapítsuk meg Kormányzónk társadalomfelfogásának a velejét. Ma is az a magyar társadalomfelfogás egyik központi gondolata, amelyet még mint az akkor sarjadó nemzeti hadsereg fővezére kiáltott bele a 20 év előtti magyar életbe: «Nem engedek több nemzetrontást». Mennyi minden van ebbe összetömörítve! Egy megújuló nemzet belső, nagy credo-ja, de egyben külpolitikai állásfoglalásának bátorsága is, hiszen akkor még csupa ellenségtől voltunk körülvéve s a nemzetrontás nemcsak belülről történt. A belső helyzet sem volt még megnyugtató. A pártok vonalán heves viták folytak az államforma kérdésében. A nagy társadalmi kérdőjel mögött ott voltak a menekültek tízezei; vagy számkivetett, vagy letört középosztály. A munkásság szívében még lobogtak vörös lángok, a kispolgárságunk, mint évszázadok óta tette, elvtelenül

ingadozott. Egyedül a háború által megtépzott magyar paraszt volt ösztönös érzéssel hú földhöz, fajhoz, régi erkölcsökhöz — nem szabad ezt elfelednünk — és a történeti arisztokrácia őrizte a nagy múlt történeti hagyományait és nemes misszió-érzését, «nem alkuszunké kiáltással felelve a szomszédok szirénhangjaira.

Mily gyötrően szomorú a 20-as évek eleje! Megraboltak bennünket, s a kisantra is talál a lélektani törvény: akit megsértettünk, attól félünk és így gyűlölni tudjuk. Messze Nyugaton barát sehol. Kint mindenfelé folyik a propaganda — mint régen — mindig ellenünk. Hogyan tudtunk mégis megélni, talpra állni? Hiszen még ránk nehezedett a gazdasági élet profit-erkölcsé; hiszen még egy évtizeden át szórták egyes rotációs gépek a nemzeti életforma ellen gúnyos nyilatkat, örölték az ősi hiteket, s lassan újból kezdték szétmorzsolni az új világra és kötelességteljesítésre ébredt lelkek mélyen sarjadó, történeti önértékkérzéseit.

De elég volt *csak egyszer* felkiáltani: «Nem engedek több nemzetrontást»; mindenki tudta, hogy egy szó mögött egy meg nem alkuvó akarat áll, olyan Valaki akarata, aki tántoríthatatlan egy eszmében és egy önbizalomban: az örök magyar nép és állam hitében. Csodálatos tüneményben van részünk húsz éve: állandóan érezhető egy *actio in distans*; erre menjünk, arra nem! Az alapirány határozott, biztos, szilárd. Új államerősítő érzület támadt; a magyar állam, az évezredes nemzet új, tápláló gyökeret kap a lelkekben. Európa is hamar ráeszmélt, hogy van itt egy térképen, statisztikákban, külpolitikában régóta eltakart, sokáig elleplezett nemzet, mely európai faktor, mert van individualitása és erős történeti küldetés-hite. Mert itt egy népes vezére, léleekben összeforrvá, szilárdul áll, mint a kőszikla. Túrtünk húsz évig sokat, szegénységet, erkölcsi sérelmeket. És mégis talpra álltunk, mert egész nemzet lelkét magába sűrítő férfi állt az élén.

Hányszor ingadoztunk volna nélküle! Hányszor keveredtünk volna «világnézeti» vitákba! Hányszor szánthatott volna *végig* intellektualisztikus önemésztés és kétkedés! Mindettől megkímélt bennünket a Vezér egyenes lelke, férfiu szilárdsága.

Az állam — mondották — férfierő alkotása; a férfiaságban kemény elszántság van, hűség, becsületes kitartás és halálmegvetés.

Csak az tud élni, aki meg is tud halni, vagy halállal dacolni. Minő felemelő, hogy ezt egy példában szemlélhetjük! Nem kell emlékeztetnem arra, hogy nincs magyar tenger több, mint félezer éve, amelyért mi küzdeni és meghalni tanultunk. Ám volt Valaki, egy tisztántúli, síkföldi magyar nemes, aki még a tengeren is tudott a halállal dacolni. Mert így kívánta azt a Kötelesség és a magyar hűség, a férfiszó. Mennyivel inkább tud dacolni sorssal, végzettel az, aki a földjéért és nemzetéért él?

Nagyvárosaink művelt köreiben sok volt egy pusztá életesztéticizmus, egy magasabbrendűségi eszme képviselője, ki «finoman» kívánt élni. Itt leleselkedett egy individualista, csakmagunkért való élés, nálunk is. Egy olasz író, Válla szavai jutnak eszünkbe a renaissance-korból: «A legeslegkevésbé van meg bennem az a kötelességérzés, hogy valamennyi polgárnak összeségeért — az államért — menjek a halálba!» íme, az individualizmus kórokozó bacillusa. Ezt nálunk lehetetlen volt tovább ápolni. Egy fél-nemzedék távolságra már erős törzset nevelt egy *actio in distans*. Ahogy egyszer — a Kötelességért — halállal dacolt a síkföldi magyar, úgy rohantak síkföldi magyarok — a Hazáért és Kötelességért — a Kárpátok ormára, ahova halálmegvetve, váratlanul felszáguldottak, Európa csodájára. Az új történeti csoda húsz év alatt mégis végbement; itt van az új államalkotó erő, mert a magyar nép, mint államalkotó nép, csakhamar felfogta az igazságot: az állam férfierő alkotása. Az *actio in distans* nem tévesztette el célját.

Védelme a múltnak, alkotása a jövőnek, ebben áll nemzetek élete. Mi is ezt az eszmekört ápoljuk. Társulatunk folyóirata most lép a 20. évébe. Szerény eszközökre támaszkodó Társulatunk ugyanazt a történeti utat járja — a nemzetek királyi útját —, ahol a mi Vezérünk jár. A diffamált és politikai eszközzé vált társadalomtudományba visszahozza a nemzeti élet tisztalelkűségét, magas értékekért való áldozatosságát s készülünk erőnk folytonos megújítására. A megtartás útján ott van a megújulás is. Csak az az erdő maradhat meg, mely tavasszal egyre újraszendül. Nem tettünk annyit, amennyit szerettünk volna tenni, de amit tettünk, sohasem revizionáltunk. Egy becsületes társadalomtudomány nem a konjunktúrákat kémleli, hanem a magas eszmények követésének áldozatos útját járja.

Kezdetről fogva ellenálltunk minden vörös és rózsaszín árnyalatú gondolatnak, e ponton sohasem mérlegelünk. Az állam lelkét kitevő férfierő behatolt a társadalomtudomány eszme-körébe. Nem bízunk gyors és hirtelenkedő, «radikális» álmokban és kísérletekben, ellenben bízunk abban, hogy népünk iránti aktív szeretet lesz az új magyar szociológia legbiztosabb mozgatóereje. Ma is feltárjuk a teendők sorát, keressük a bajok biztos diagnózisát, s harcolunk az örök nép, a történetformáló nemzet érdekeiért, az új magyar társadalomszemléletért. Tollharc — nem elég. De kell ez is, mikor azt látjuk, hogy van bizonyos, évszázados elzárkózás mindaz iránt, ami «társadalmi» kérdés. E téren húsz év előtti irányválasztásunkon nincs változtatni valónk, az irány bizonyos, csak cselekvésünk arányai nem elégitenek ki bennünket. De még ez a ki nem elégültség is termékeny aktivitás, nem pedig ressentiment.

Most is új viharzónába értünk és most sem keresünk új irányt. Az irányt Vezérünk húsz éve megmutatta. Hű fiaiként kérjük a Mindenhatót, adjon erőt Neki továbbra is nagy misz-sziója betöltésére.

Dékány István

SUMMI PONTIFICATUS

Tizenkettedik Pius első pápai körlevele, amely az újabb európai háború második hónapjában, 1939 október 20-án kelt, hatalmas erejű megnyilatkozása a keresztény világ jó lelkiismeretének. Nem csupán a katolikus hívek, hanem a jóakarátú kultúremberek egyetemének a szószólója, a szellem hitvallása ez a remek írásmű. Mivel oly szerencsésen, olyan küldetésesen fejezi ki azt, ami összeköt, nem pedig elválaszt bennünket, keressük most benne az európai szellem és műveltség legnemesebb elveinek és a kor égő problémáiról mondható utolsó szavának, talán végrendeletének, a mesteri kinyilatkoztatását! Nézzük, miféle orvosságot nyújt ez az inspirált írás minden eszmélő ember szomjas és a mától beteg lelkének!

* * *

Nincs fontosabb kötelességünk a hivatásunkkal és a korrallal szemben, írja a pápa, mint *apostoli bátorsággal bizonysgot tenni az igazságról*. Mert az igazság fog benneteket felszabadítani. Földi tekintetek, bizalmatlanság, értetlenség, elutasítás, félre-magyarázás nem ingathatnak meg e kötelesség teljesítésében. De a tévelyt és a hibát azzal az atyai szeretettel kell gyógyítani, amely maga is szenved gyermekei fájdalmával, amikor az orvosságot beadja, amely tehát az *igazságot szeretetben gyakorolja*.

Vájjon csupán a pápa magasztos hivatására illenek-e ezek a gyönyörű gondolatok? Nem a szellem hitvallásának egyik alapvető cikkelyét fejezik-e ki? Nem eszménye-e minden szellemi alkotásnak az, hogy bátorságban és szeretetben szülessék? Nem tudni, azáltal vétkezik-e súlyosabban korunkban a szellem, hogy oly sokszor gyáván meglapul, vagy pedig azáltal, hogy inkább rombol, mint épít, inkább gyűlöl, mint szeret, inkább tud sebezni, mint gyógyítani. A kornak valóságos fekélye az,

hogy akinek igaza van, az ösztönösen meghunyászkodik, és vakmerően szinte csak a nyilván, sőt kérkedően hamis, hazug jelszavak alatt harcolnak azok, akik eléggé bátrak mindig csak ártani! Gyengék és gyávák vagyunk az igazsághoz, erősek és bátrak pedig az ártalomhoz, különösen amikor gyenge az, mint sokszor az igazság, aminek ártani akarunk.

Vigasztalást és erőt ad a pápai szózat mindazoknak, akik magukra maradtak és akik méltatlan meghurcolás áldozatai lettek az igazság bátor megvallása miatt. Csak az, aki mint a pápa, az «örökkévalóság fényében» szemléli a tűnő évek eseményeit, csak az látja át egészen, hogy mily sokat árt az igazsággal szemben való gyávaság és gyűlölet. Mert nem szereti igazán és nem áll ki elég bátran az igazságért, mert csakis a mindennapos földi dolgokkal törődik, azért tengődik nyomorultul a pápa szerint az emberi nem. Az igazság gyávái és szeretetlenjei azok is, akiknek az evangélium, a hegyi beszéd és a keresztes áldozata botrány és ostobaság. És ez a gyengeség a szeretetben és a bátorságban szolgál a kor nagy bajainak a magyarázatául is. Vagy nem szorul talán magyarázatra az a szakadék, amely a külső anyagi haladás és a belső lelki elszegényedés között tátong? Melyik kor szenvedett annyit, kérde a pápa, a lélek ürességétől és a szellem belső szegénységétől, mint éppen a mi korunk, bármekkora haladást tett is a technika és a külső dolgok terén?

A körlevélnek egyik legszebb visszatérő gondolata az, hogy a keserű kiábrándulásnak és csalódásnak az órái néha a kegyelem órái. A megpróbáltatás órájában Krisztus közel van. Ezt is egyetértően vallják a lelki és szellemi élet munkásai és katonái, akármilyen hiten és nézeten éljenek is. Nem megoldás a gyávák és a nyárspolgárok bebiztosítottága. A kockázattól és az áldozattól való irtózás, a görcsös ragaszkodás az élet naposabb oldalához, az örökös visszahúzódás a polgári biztonság menedékeibe, tulajdonképpen megfutamodás azok elől a nagyszerű alkalmak elől, amikor a lélek repülni tanulhatna. Csak aki bele mer tekinteni a veszély tiszta szeméibe, csak aki nem fél sétálni az örökkévalóság határán, csak aki tud áldozatot vállalni és megpróbáltatást elviselni, csakis az mehet előre a szellem ranglétráján.

Amikor azt hisszük, hogy a baj a legnagyobb, amikor úgy látszik, hogy a legnagyobb veszedelemben forgunk, akkor van legközelebb a szabadulásunk, akkor nyílik meg legkönnyebben előttünk az új, értékeesebb lehetőségek kilátása.

* * *

Hogyan látja a pápa a mai kor betegségét, a mai világ kórképét? A bajok forrása szerinte az egyetemes erkölcsi törvénynek a visszautasítása. Pontosabban szólva, a pápa az erkölcsök, vagy erkölcsi szokások (móres) jóra valószínűsítésére vonatkozó egyetemes normának mind az egyesek magánéletében, mind az államban, mind pedig a nemzetközi kapcsolatokban tapasztalható feledésbemerüléséről beszél. Ezt az egyetemes erkölcsi törvényt a pápa természeti törvénynek nevezi. Azt mondja, hogy mikor az örök lényt vakmerően tagadják, akkor mindenféle tisztesség alapelve meginog és a természet szava elhallgat.

Ami már most a betegség tüneteit illeti, ezeket a körlevél olyan biztos kézzel és olyan mesteri módon jelöli meg, hogy meggyőző ereje alól aligha vonhatja ki magát bárki is. Azt mondja, hogy az evangéliumi tanítás visszautasítása sokak szemében valami rájuk kényszerített szolgaság alól való felszabadulásnak tűnt fel. Azonban kiderült, hogy az igazság, amely felszabadít, tévedéssé változott, amely szolgákká tesz. Kiderült, hogy akik a bölcs és atyai isteni törvényt visszautasították, csak az emberek hullámzó és nyomorult belátású önkényének adták oda magukat. Az általános haladást hánytorgatták, miközben épen visszahanyatlottak. Azt áhították, hogy a század a fejlődés tetőfokát és a tökéletességet hozza, miközben nyomorultul visszaűzettek a régi szolgaságba.

Bajok, ellentétek, háborúk persze máskor is voltak. De soha talán máskor, mondja a pápa, nem voltak az emberek lélekben úgy megtörve és elcsüggedve, mint ma. Miért? Mert valaha tudott dolog volt, mi tiltott, mi nem, mi szabad, mi nem szabad, és ez a feszültségeket, az ellentéteket megkönnyítette, a feltámadt vágyakat korlátozta és így utat nyitott az ellentétek tisztességes megoldására. Ma azonban az ellentétek belső lelkiismereti zavarokból, lelki válságokból származnak, amelyek szorosan összefüggnek a végső értékmérők megrendülésével.

Olyan kifejezéssel, amelyet mindenki magáévá tehet, aki vallja a szellem hitvallását, a pápai körlevélben találóan jellemzett tünetek közös kórokaul az egyetemes értékmérőbe vetett hitnek és a szellem uralmának a megrendülését lehet megjelölni.

A pápai körlevél két főtévedésre mutat rá, amelyeknek döntő szerepe van a világ mai bajainak felidőzésében. Az *egyik* az emberek kölcsönös szolidaritásának és szeretetének a feledésbemerülése, amelyet pedig mind a közös eredet, mind az eszes emberi természet egyenlősége, mind pedig végül a megváltás áldozata megkövetel. A *másik* pedig az állam öncélúságának és korlátlanságának a tévtana. A pápai körlevél e két főbenjáró tévedés cáfolatával foglalkozik.

* * *

Azért, mert a nemzetek különbözők, írja a pápa, még nem kell széttörniök az emberi család egységét, hanem inkább gazdagítaniuk kellene azt sajátos adományaik kicserélésével. Az egyetemes emberi testvériségnek ez a lelkiismerete a pápa szerint nem ellenkezik a hazaszeretettel. Inkább kell szeretni azokat, akik hozzánk közelebb állanak. Az igazi és jogos hazaszeretet pedig nem ellenkezik az egyetemes emberiség iránti keresztény szeretet parancsával, mert nem áll útjában annak, hogy a többieket is mind és az ő boldogulásukat a békét hozó szeretet fényébe helyezzük.

A kölcsönös emberi szolidaritásról és szeretetről tehát a pápa azt tanítja, hogy az nem ellenkezik a helyesen felfogott hazaszeretettel. Ez ismét alapvető cikke a szellem hitvallásának. Nem szabad szembeállítani engedni az emberszeretetet és a hazaszeretetet. Akik a békét és a hazát mindig szembeállítják, azok igen gyakran békének és hazának egyaránt közellenségei.

* * *

A másik főbenjáró tévedés a pápa szerint abban áll, hogy az államhatalmat vakmerően kiszakítják az örök lényvel való minden kapcsolatából. A polgári hatalom az egyedül csak a legfőbb teremtőt megillető feltétlen és mindentől független

jogokat bitorolja. A teremtő helyét elfoglalva, az államot vagy a polgárok közösségét teszi meg ez a korlátlan világi hatalom az egész emberi élet végcéljává és a jogi és erkölcsi rend legfőbb normájává. Egyúttal pedig mindenkinek megtiltja, hogy a természetes észnek és a keresztyén lelkiismeretnek a szabályaira hivatkozzék.

Ahol azonban az emberi jogoknak az istenietől való függetlenségét tagadják, mondja a körlevél, ahol csakis a földi tekintélynek a homályos és bizonytalan tüneményére hivatkoznak, ahol mindenkitől független jogokat igényelnek, amelyek nem az erkölcs, hanem csupán a hasznosság elvei szerint igazodnak, ott magát az emberi jogot fosztják meg szükségképpen a lelkekre gyakorolt attól a belső erejétől, amelyet az élet mozgalmi és megpróbáltatásai közben fejt ki, és amelyet elvesztvén, sem annak rendje és módja szerint elismerésre nem találhat, sem pedig a polgároktól áldozatokat nem követelhet. A körlevélnek ez a tétele olyan kiemelkedő fontosságú, hogy szükségesnek tartjuk az eredeti latin szövegben is idézni.¹

Aki az államot olyan célnak tekinti, amelynek mindent alá kell rendelni és hozzá igazítani, az csak árthat a nemzetek igazi és tartós jólétének: ezzel a tétellel száll szembe a pápai körlevél az öncélú, feltétlen etatizmussal. Ismét felejthetetlen, szárnyas szavakkal ad kifejezést a szellem hitvallásának. Igényt tarthat az állam, mondja a pápa, a javakra és a vére, de soha az Istentől megváltott lélekre.² Ezért a körlevél legkeményebb szavai arra a nevelési rendszerre vonatkoznak, amely a Krisztustól és a vallástól való elhidegülést a nemzethez vagy valamelyik társadalmi osztályhoz való hűség jelének nyilvánítja. Az ilyen nevelési rendszer, mondja a pápa, önmaga ellen mondja ki a

¹ «Ubi humana iura a divinis pendere renuitur, ubi non nisi ad adumbratam incertamque terrenae auctoritatis speciem provocatur, ac iura vindicantur, quae nulli sint obnoxia, quaeque non prohibentur, sed utilitatis tantum rationibus regantur, inibi ipsum hominum ius, in actione agitationeque vitae, interna in animos vi necessario exiit; qua dempta, rite agnoscere rerumque iacturas a civibus postulare non potest.» Acta Apostolicae Sedis, XXXI, 432, 1939.

² «Ipsa siquidem potest opes cruoremque expetere, at nunquam animam a Deo redemptam potest.» 435.

kárhozat büntetését, és majd tapasztalni fogja a próféta szavainak igazságát: «Akik Tőled eltávoznak, a porba iratnak».

Kétségtelen, hogy ebben a most ismertetett gondolatmenetben, ahol a pápa az államhatalom korlátlanságát hirdető tévtannal foglalkozik, van a körlevél mondanivalójának a súlypontja. Amit itt mond, az alapjaikban érinti a társadalomra, a jogra és az államra vonatkozó nézeteinket. A pápa a körlevél jól mérlegelt, remekbeszabott kijelentéseivel olyan igazságot akar ismét érvényre juttatni, amelyet a tévely már-már elborított, tehát ezidőszerint szinte eltakar a szemeink elől. Ép ezért mindenekelőtt pontosan meg kell értenünk, hogy tulajdonképpen *mit kifogásol* a pápa az államhatalom korlátlanságát hirdető nézetben. Tanulmányunk alapvető szempontja szerint továbbá azt is igyekszünk kidomborítani, hogy a körlevél felfogásában — amely ép ezen a ponton egyenesen a társadalom, a jog és az állam elméletét, tehát tudományos kérdéseket érintő felfogás — mi és mennyi az, ami a sajátos vallási és egyházi szemponton túlmenően *egyetemes, közös kincse az európai kultúrának*, vagyis bár inspirált, és a sajátosan katolikus egyházi vallásos világszemléleten keresztül inspirált, de mégis az egészet képviselő szerencsés kifejezése az európai szellemiségnek. Bennünket különösen foglalkoztat annak az eszmetörténeti összefüggésnek a kérdése is, hogy a módszeres elvi kétely finom permetévé porlasztott európai szellem vájjon hogyan pihenhet meg és miként találhat kifejezésre a Péter kösziklájáról hirdetett tanításban?

A pápa szószerint azt kifogásolja, hogy a közhatalmat az örök lényvel való minden kapcsolatából vakmerően kiszakítják, akitől pedig mind az egyesek, mind pedig az emberi közösség, mint első alkotójuktól és legfőbb uruktól, függenek.¹ Kifogásolja, hogy a közhatalmat mindenféle magasabb norma alól, amelyek mint legfőbb forrásukból, Istentől erednek, felszabadítják, és annak a legteljesebb cselekvési képességet tulajdonítják, amelyet egyedül az ingadozó és változó önkényre vagy

¹ « . . . publicae rei potestatem a quolibet nexu cum Sempiterno Numine vindicant, ex quo quidem veluti primo auctore supremoque dominó cum singuli, tum humana congregatio pendent.» 431.

a cselekvés körülményei és az épen megkívánt különös javak szerint alakított véleményekre bíznak.¹

Kijelenti továbbá a körlevél, hogy ha egyszer az isteni tekintélyt és az ő törvényének az uralmát háttérbeszorítottuk, akkor *szükségképpen következik*, hogy a polgári hatalom a csakis a legfőbb teremtőt megillető feltétlen és senkitől sem függő jogokat bitorolja. Szükségképpen következik az is, hogy ez a polgári hatalom a teremtő helyébe lép és az államot vagy a polgárok közösségét mintegy az egész emberi élet legfőbb mértékévé és a jognak és az erkölcsi szokásoknak a rendjében követendő *legfőbb normává lépteti elő*. Szükségképpen következik végül az is, hogy ez a polgári hatalom végre is mindenkit eltilt attól, hogy a természetes észnek és a keresztény lelkiismeretnek a szabályaira hivatkozzék.

Hogy mindez miért olyan nagy baj a vallási és egyházi szempontokon túlmenően is, azt a körlevél a következőkben állapítja meg. A társadalmi élet minden olyan normája erőtlenné és ingadozóvá válik, amely egyedül csak emberi alapon nyugszik, amely csakis földi belátáshoz és tervekhez igazodik, és amely egyedül a külső tekintély szankciójából meríti a maga erejét és erényét.²

Ezután a pápai körlevélnek az a már előbb idézett helye következik, ahol kifejti, hogy az egyedül csak földi tekintélyre támaszkodó jog a maga belső erejét elveszti. Majd elismeri a körlevél, hogy az ilyen ingadozó pillérekre támasztott közhatalom is, a véletlenek összejátszása folytán olyan külső eredményeket érhet el, amelyek a felületes szemlélőt bámulattal töltik el. Azonban szükségképpen eljön az idő, zárja le a körlevél ezt a talán legfontosabb gondolatmenetét, amidőn az a kikerülhetetlen

¹ «... a quibusvis superioribus normis, quae ex Deo ut primo fonte oriuntur, eadem potestatem liberant, eidemque plenissimam attribuunt agendi facultatem, quae nutanti solum fluxoque arbitrio permittitur, illisve placitis, quae rerum gerendarum condicionibus peculiaribusque adipiscendis bonis tantummodo conformantur.» 431.

² «Nihilo secius accurate diligenterque animadvertendum est quamlibet socialis vitae normam infirmam labantemque főre, quae in humano solummodo fundamento consistat, quae terrenis tantum consiliis propositisque dirigatur, quaeque unice ex externa auctoritatis sanctione vim suam virtutemque eruat.» 432.

törvény győzedelmeskedik, amelynek az erejénél fogva minden vállalkozás összeomlik, amely nyílt vagy rejtett aránytalanságból eredt, mivel a külső dolgokban elért nagyszerű eredmény a becsület és a tisztesség normáinak a maga benső és szilárd erejével nem felel meg. Már pedig az nem lehet, hogy ilyen aránytalanság ne forogjon fenn akkor, amidőn a közhatalom a legfőbb törvényhozó uralmát vagy tagadja, vagy elutasítja, azét a legfőbb törvényhozóét, aki, amidőn az állam kormányzatának hatalmat ad, ennek a hatalomnak a határait is megszabja.¹

Ezt a lényeges gondolatmenetet a körlevél még kiegészíti azzal, hogy XIII. Leó *Immortale Dei* enciklikája nyomán kifejti, mi végre is adta a teremtő az államhatalmat. Avégre, hogy az államot annak a rendnek az előírásai szerint kormányozza, amely egyetemes irányelveiben és normáiban változhatatlan. Azaz avégre, hogy az emberi személynek megkönnyítse a testi-lelki és erkölcsi tökéletesedést ebben az életben. És avégre, hogy segítse polgárait természetfeletti céljuk elérésében.

Ezért az államnak az a nemes hivatása, hogy a nemzet életében az egyeseknek a magánkezdeményezéseit és tevékenységét áttekintse, mérsékelje és előmozdítsa, és azokat megfelelő módon az összeseknek a közös javára irányítsa. Ez a közös jó pedig nem valakinek az önkényéből, sem pedig egyedül a polgári társadalomnak a földi jólétéből, hanem inkább az ember természetes tökéletesedésének az összhangzatos előmozdításából, mint első elvéből határozható meg, amely tökéletesedésnek a céljára a legfőbb teremtő magát az államot is, mint eszközt és mint segítséget rendelte.

Ezért árt a nemzet igazi jólétének, ha az államot öncélnak tekintik. Már pedig ez történik, amidőn vagy a nemzetnek, népnek vagy valamely osztálynak a megbízásából tulajdoni-

¹« . . . Necessitate tamen contingit ut ineluctabilis illa lex victrix emergat, qua incepta omnia collabantur, quae fuerint ex impari prorsus, aperta vei occulta, ratione exorta, cum nempe adeptus in externis rebus magnitudinis exitus probitatis honestatisque normis intima firmaque vi sua non respondeat. Quae quidem impar ratio tum non baberi non potest, cum publica auctoritas Summi Legislatoris dominatum vei infitiat, vei respuit, qui dum civitatis moderatoribus potestatem attribuit, eiusdem tamen potestatis terminos decrevit.» 432.

tanak az államnak afféle határtalan uralmat, vagy pedig maga az állam olymértű uralmat ragad magához, mint valami feltétlen senkinek alá nem vetett uralkodó tekintély.¹

Mindenki érzi, hogy nagy és alapvető igazságokról van itt szó. De nem mindenki érti és tekinti át világosan, hogy melyek ennek a gondolatmenetnek az elméleti és kritikai szempontból fontos hordozó gondolatai, és hogy mennyiben tekinthetők ezek a gondolatok az európai szellem megnyilatkozásának. Pedig ez utóbbi kérdésre igen könnyű válaszolni. Tulajdonképpen csak a kifejezőmódon múlik, vajjon a vallásos hitnek vagy pedig az egyetemes műveltségnek a kiáltványát tekintjük-e a körlevélben. Amikor az egyetemes műveltség nyelvén beszélünk, akkor az érték, a szabadság, a szellem, a lélek kifejezéseit használjuk ugyanannak az elvnek a megjelölésére, amelyet a vallásos hit nyelvén a legfőbb lénynek, mint a legfelsőbb normák forrásának, legfőbb törvényhozónak nevezünk. Akár vallásos hitről, akár spirituális világnézetről van szó, a lényeg az, hogy azzal szemben, ami külső és érzékszerveink előtt a tér és idő rendjében megjelenik, olyan belső elvre hivatkozunk, amely a téridőbeliség, az anyag és az okozatiság korlátaitól független. Ez a hivatkozás a fenomenonnal szemben a numenonra, azaz a jelenséggel szemben eszmei szerkezetekre vagy mozzanatokra, a gyökere a szellem hitvallásának.

Amidőn tehát a körlevél kifogásolja az államhatalomnak a legfőbb lényvel való minden kapcsolatából való kiszakítását, vagy annak tagadását, hogy az emberi jog az isteni jogtól függ, akkor ezt az egyetemes európai műveltség vagy szellemisség nyelvére akként fordíthatjuk le, vagy írhatjuk át, hogy a jognak és az államnak eszmei, értékbeli mozzanatoktól való függetlenítése az, ami a kifogásnak a hitelvi szempontokon túlmenően is megálló tartalma. Nyilvánvaló ez abból a szerencsés kifejezésből, hogy a «külső tekintély szankciójából» élő társadalmi normákat mondja a körlevél erőtlennek. Hasonlóképpen ott veszi el a jog is a körlevél szerint a lelkekre gyakorolt bensőséges hatását, ahol

¹ «Quod profecto contingit, sive infinitus eiusmodi dominatus ex nationis, vei populi, vei ex alicuius civium ordinis mandato, rei publicae attribuat, sive ipsamet eandem imperandi rationem sibi sumat civitas, utpote dominatrix absolutissima, nulli prorsus obnoxia.» 433.

csakis a «földi tekintélynek a homályos és bizonytalan látszátára» támaszkodik. A pápai körlevél kemény bírálatának egyik hordozó gondolata és fő kifogása kétségtől a jognak és az államnak az *eszmei, értékbeli mozzanatoktól vagy elemektől való függetlenítése*.

A másik hordozó gondolat pedig az, hogy az így függetlenített, vagyis a merőben «külső» és «földi», azaz természeti tényelemekből álló jog és állam *azonnal és szükségképpen a detronizált eszmei és értékbeli mozzanatok helyébe lép*.

Ennek a két hordozó gondolatnak az összefüggését kell megvilágítanunk.

Gondoljunk vissza a körlevélnek arra a megállapítására, hogy minden társadalmi norma erőtlenné válik, amely csupán külső tekintély szankciójára támaszkodik. Valamint arra a kijelentésére, hogy a csupán földi tekintélyre támaszkodó jog elveszti a lelkekre gyakorolt belső hatását és sem igazi elismerésre nem találhat, sem áldozatokat nem követelhet. Miért?

Azért, mivel a cselekvés pillanatában az emberi lélek szükségképpen értékszempontok, értéképzetek szerint foglal állást, a külső tekintélynek vagy szankciónak való engedelmesség pedig az emberi értékelésnek nem az egyetlen és nem a végső szempontja.

Minthogy pedig a jog és az állam kétségtől cselekvési rendek, a cselekvés legfontosabb értékszempontjaitól, értéképzeteitől való függetlenítésük, annak az igénynek az elejtése, hogy a legfőbb cselekvési szempontok alapján igazolva vannak, vitathatatlanul árt a tekintélyüknek. Ennek az igénynek az elejtése ugyanis nyílt beismerése annak, hogy követelményeik és az emberi cselekvések szempontjai között eltérések, ellentétek fognak felmerülni, amelyek válságos percekben katasztrófát jelentenek.

Vitathatatlan az is, hogy hasznossági értékeléseink kevésbé ösztönöznek cselekvésre, mint végső vagy öncélú értékeléseink. Hiszen ezek az utóbbiak kölcsönöznek értéket az előbbieknél is. Aki csak félelemből vagy jutalomért engedelmeskedik, annak az engedelmessége nem ér annyit, nem lehet olyan kitartó, mint azé, akit ugyanazok az öncélú értékelések mozgatnak, mint azt, akinek engedelmeskedik. Hogy az öncélú értékelés jobban ösztö-

nöz bennünket, mint a hasznossági, az egyszerűen annyit jelent, hogy a cél fontosabb nekünk, mint az eszköz. A fősvénynek azért ér többet a pénz, mint az üzletembernek, mert számára a pénz, ez az eszköz, öncéllá változott.

Talán ez a magyarázata annak, hogy a jog és az állam nem mondhatnak le végleg az önértékekkel való kapcsolatukról. Ha pedig ezt a kapcsolatot elvágják, akkor maguk lépnek az önértékek helyébe, maguk lesznek öncéllá. Ahhoz, hogy a jog és az állam működhessenek, úgy látszik, nem elég őket egyszerűen merő ténynek, a meztelen erő, a fizikai hatalom tüneményének vagy függvényének tekintenünk, hanem szükséges, hogy vagy öncélnak, vagy öncélok eszközének tartsuk, hihessük őket. Ha magasabb célok igazolt eszközének tekintjük őket, mint a pápai körlevél jog- és államtana, akkor állítjuk melléjük a cselekvő hűségnek az elképzelhető legnagyobb mennyiségét. Ha ellenben függetlenítjük őket magasabbrendű céloktól, akkor maguk válnak öncélokká. Miért van ez a «horror vacui» a jogra és az államra vonatkozó értékelésünkben? Miért nem elégedhetünk meg azzal, hogy jog és állam merőben közömbös tények ugyan, amelyek azonban lehetnek erkölcsileg helyesek vagy helytelenek, és eszerint kell velük szemben viselkednünk?

A jognak az erkölcstől való ez a «tiszta» elválasztása azért nem sikerülhet teljesen, mert ha az erkölcs a helytelen jog jogi minőségét megszünteti, azaz a jognak derogál, akkor az erkölcs is jog, ha ellenben ilyesmire nem képes, akkor gyakorlati jelentőségét a joggal szemben elveszti. Ha az erkölcsileg merőben helytelen jog lehetséges, ha az ilyen még jog és nem önkény, ha a jog uralmát és az erőszak uralmát többé nem lehet egymástól megkülönböztetni, ha jog az, hogy az erősebb felfalja a gyengébbet, akkor valóban kettétörtük a gyakorlati helyesség mértékét. Akkor igazán közömbös lehet a jognak, hogy esetleg erkölcstelen: az erkölcs csak a szép lelkeket fogja érdekelni, az erkölcstől emancipált jog pedig a «réálpolitikusok» egyedüli gyakorlati mértékévé válik. A jog és erkölcs szétválasztása vajmi ritkán vezet az erkölcsnek fokozottabb érvényesítésére a jog területén, hanem sokkal inkább az erkölcstől függetlenített hatalom dicsőítésére és egyedüli fontosságának a fáradhatatlan hangsúlyozására.

A joggal a legtöbb nyelvben elválaszthatatlanul kapcsolódnak egybe érték-képzetek. Gyakran értenek rajta merő érték-képzetet, a valóságtól független eszmei tartalmat, azonban sohasem sikerült még ennek az ellenkezője, hogy t. i. merő tény, természeti erő, fizikai hatalom jelentésére szorítsák a jogot. A jog és az állam minden valószínűség szerint olyan képzeteink, amelyekből a társadalmi életnek sem a tényeire, sem pedig a legvégső értékszempontjaira való utalást nem lehet kitépni. A jogon tényleg akkor is helyességet értenek, amikor az erkölcs-től elválasztják és állítólag minden értékszemponttól függetlenítik.

Némileg hasonlít ez ahhoz, ahogyan a naturalizmus kezében, amely csak természeti szükségszerűséget ismer és minden értékszempontot arra vezet vissza, végül is maga a természet válik a helyesség mértékévé. Kiábrándít és közben ábrándokat kerget. A jogi naturalizmus hívei is ki akarnak ábrándítani bennünket abból az illúzióból, mintha a jog mögött másnak is kellene lennie, mint a merő fizikai erőnek. Már ennek a kiábrándítási buzgalomnak a szenvedélye gyanút kelt azonban, hogy itt aligha hűvös tárgyilagossággal van dolgunk. A természetjog elleni «roham» nem volt «hűvös tárgyilagosság». Aki cinikus kézlegyintéssel intézi el az eszmei mozzanatok, az nem térhet ki a «reális» mozzanatok eszményesítése elől. Idealizál. Már akkor glorifikálja a hatalmat, amikor olyan hatást tulajdonít neki az emberi lélekre, amellyel az nem bír. Ha a parancsolót az engedelmeskedő teszi naggyá, akkor az engedelmesség végső oka nem lehet a parancsoló hatalma.

A jogi naturalizmus megoldhatatlan feladat. Mivel a jogon tényleg a ténybeli és az értékbeli mozzanatoknak bizonyos egyensúlyát értjük, hiába hirdetjük, hogy ezentúl csakis tényeket kívánunk azon érteni. Önmagunkat csaljuk meg, amikor elhítetjük magunkkal, hogy csupán tényleget kívánunk a jogon érteni. Mivel ezen a kinyilvánított vágyképen kívül azonban egy másik, rejtett vágykép is irányít bennünket, amely szerint a jog csupa eszmei mozzanatból áll, nyílt és rejtett vágyaink között ellentét van. Az eredmény csakis az lehet, hogy a tényelemeket, amelyekből a jogot, minden értékelem szigorú kizárásával, összeállítottuk, részben idealizáljuk, azaz önkény-

telenül is értékelemekként kezeljük. Ez a kis, önmagunk előtt is elrejtett és eltitkolt, figyelmeztetés esetén pedig szenvedélyesen tagadott művelet azután helyreállítja a jog képzetének az eredeti egyensúlyát, miközben nyugodtan hirdethetjük, hogy sikerült a jogot merőben naturalista módon, értékelemektől függetlenül, mint merő természetet, felfognunk.

A körlevél *«ineluctabilis lex»*, kikerülhetetlen törvény néven emlékezik meg a külső eredmény és a belső tisztesség és becsületesség normái közötti *arányról*. Amidőn a jog és az állam hatáskörét megszabó normákat, mint a körlevél mondja: a legfőbb törvényhozót, tagadják, akkor *«impar ratio»*, aránytalanság keletkezik a ténybeli és az értékbeli mozzanatok között. És ez az aránytalanság *kijátszhatatlan törvényszerűséggel* megbosszulja magát.

Öncélnak tekinteni az eszközt, mint a fősvény mosolykeltő példája is mutatja, nem épen jó dolog. Végeredményben mit kifogásol a pápa? Van két jóra való eszközünk, a jog és az állam, és vannak ezzel a két eszközzel megközelíthető végső eszmei céljaink és értékeink. Hiába szakítjuk szét az eszköz és a cél kapcsolatát, hiába mondjuk, hogy az eszköz a céltól független, vagy pedig hogy maga öncél. Mert *kijátszhatatlan törvényszerűséggel* eljön a pillanat, amikor a varázs megszűnik, a mámor végetér, következik a kijózanodás. Akkor úgyis össze kell omolnia mindannak, ami a cél és az eszköz közti arányosságot sérti,

Miféle *kijátszhatatlan törvényszerűség* ez? Ezzel érünk el ahhoz a kérdéshez, hogy miként kell értelmeznünk a pápai tanítást, hogy a legfinomabb módszeres kételkedés is az európai szellemiség hű képviselőjét láthassa benne.

A körlevél említi, hogy azért olyan súlyosak a mai ellentétek, mivel lelki válságokból erednek. A kijátszhatatlan törvényszerűség is, amelynél fogva az államhatalom korlátlanságának és öncélúságának a tévtana, a ténybeli és az értékbeli mozzanatok közötti aránytalanság, végeredményben önműködőleg megbosszulja magát, leginkább áttekinthető és hozzáférhető megnyilvánulásában: lelki törvényszerűség. Lelki törvényszerűség a tényképzetek és a cselekvési képzetek találkozása és konfliktusa a jog gondolatában, aminél fogva okvetlenül ténynek is,

meg értéknek is kívánjuk átélni azt. Lelki törvényszerűség a «tényoldal» kizárólagos fontosságának a nyílt hangoztatása esetében a lelkiileg nélkülözhetetlen «értékoldalnak» rejtett beleértése a tényoldalba. Lelki törvényszerűség, hogy végső céljaink helyébe hiába léptetünk közbenső célokat, hiába hitetjük el önmagunkkal, hogy az a jobb, amire kevésbbé vágyunk: *naturam expellas furca, tamen usque recurret*. A káprázatot, amellyel rémületében vagy gyönyörűségére a lélek önmagát kápráztatja el, maga a lélek fogja eloszlatni.

A kritikai gondolkodás és a módszeres kételkedés, amely letörölhetetlen vonása az európai szellemiségnek, sohasem igazolhatja azt a visszaélést, amelyet vele üznek akkor, amidőn a nyilvánvaló barbárságot egyenrangú félként állítják szembe a szellemi fejlődés legnemesebb hagyományaival. Akik az elvi kételkedésből azt az elsietett következtetést vonják le, hogy ha minden állításnak az ellenkezője is igaz, és ha minden ügyis viszonylagos, akkor a legnagyobb gazság is egyenlő esélyekkel indul a legtisztább jóakarattal, azok alaposan tévednek. A leggyökeresebb kételkedés is nagy, elvitathatatlan viszonylagos különbségeket és fokozatosságot ismer. A kritikai gondolkodásnak fel kell jajdulnia akkor, amidőn az általa túlhaladott előítéletek helyébe még durvábbakat, még kezdetlegesebbeket állítanak. A módszeres kételynek vissza kell borzadnia attól, hogy a barbárságnak legyen a szálláscsinálója. Amikor tehát a legnemesebb szellemi hagyományok élethalálharcot vívnak az új barbárság siserehádaival, akkor a kritikai gondolat és a módszeres kétely, amely történetileg a gyakorlatban mindig is szívesebben húzódott meg a fenntartó erők árnyékában, nem lehet kétségben aziránt, hogy melyik lobogó alá tartozik.

* * *

Az államhatalom korlátlanságát tanító felfogás¹ azonban, a pápai körlevél szerint, nem csupán a nemzetek belső életére és növekvő jólétére káros tévedésnek bizonyul. Hanem kárt tesz a nemzetközi kapcsolatokban is, mert szétrombolja az összes államokat átfogó nemzetközi közösséget, a nemzetek jogait meg-

¹ «Opinatio illa, ... quae imperium paene infinitum rei publicae attribuit ...»

fosztja erejüktől és szilárdságuktól, utat nyit a mások jogainak a megsértéséhez, és megnehezíti a békés és nyugodt életet.

Az emberi nem ugyanis, folytatja a körlevél a nemzetközi kérdésekre vonatkozó alapvető fontosságú fejtegetéseit, egyfelől társadalmi osztályokra, másfelől pedig nemzetekre és államokra tagozódik, amelyek belső életük irányítása tekintetében egymástól függetlenek. Mindazonáltal az egész emberi nem jogi és erkölcsi kötelekkel van egybekötve, és a népeknek egyetemes és nagy gyülekezetébe egyesül, amelynek rendeltetése az összes népek javának az előmozdítása, és amely különös szabályok alatt áll.

Ezzel a természetes nemzetközi jogrenddel ellenkezik a körlevél szerint az állam korlátlansága. Mert a kormányok önkényére hagyja a nemzetközi kapcsolatokat, mert akadályozza a lelkek egyetértését és a kölcsönös segítséget. Már pedig a gyümölcsöző államközi kapcsolatok és barátságok a nemzetközi természetjogi elvek és szabályok elismerését és betartását követelik meg.¹

Ezek a természetes nemzetközi jogelvek azt kívánják, hogy mindenki szabadságát épen meg kell őrizni, hogy az élethez és a polgári haladás útján elérhető nagyobb jóléthez való jogot mindenkinek meg kell adni, végül pedig a nemzetközi megállapodásokat meg kell tartani.²

Csakis a kölcsönös bizalom, az adott szó szentségébe vetett hit, és a békés tárgyalásokra való készség adhatja meg, a körlevél szerint, a nemzetközi élet nyugalmát és rendjét.

A nemzetközi jogot azért elvitatni az isteni jogtól, hogy mint egyedüli alapjára, a kormányok önkényére támasztassék, a körlevél szerint nem jelent egyebet, mint azt, hogy méltóságá-

¹ «Id siquidem postulant . . . congruenter compositae perpetuoque mansurae civitatum rationes, postulant amicitiae vincula, e quibus uberes oriantur fructus, ut naturalis iuris principia ac normas, quibus nationes inter se contineantur, rite populi agnoscant, iisdemque obtemperent.» 438.

² «Parique modo eadem ipsa principia jubent libertatem cuique suam servari incolumem, eaque omnibus tribui iura, quibus vivant, ac per civilis progressionis iter ad res magis cotidie prosperas adveniant; nibent denique pacta conventa, ex gentium iure stipulata ac sancta, integra inviolataque permanere.» 438.

nak és szilárdságának trónjáról letaszítjuk és odadobjuk az egyéni és a közösségi érdekek hajhászásának, amely mindig csak arra tör, hogy a maga jogait érvényesítse, a másokét pedig tagadja.¹

Az idő haladtával, a viszonyok változtával a nemzetközi megegyezések igazságtalanokká, aránytalanul súlyosakká, vagy alkalmazhatatlanokká válhatnak. Ilyenkor őszinte és becsületes tárgyalásokhoz kell folyamodni, hogy a szerződést vagy megváltoztassák, vagy pedig egészen új szerződéssel pótolják. Íme a szerződések felülvizsgálásának, revíziójának a természetes nemzetközi jog elvei alapján való igazolása.

Viszont azonban a megkötött egyezményeket teljességgel folyékony és tűnő dolgoknak tartani és hallgatólagosan azt a képességet tulajdonítani magunknak, hogy pillanatnyi érdekünk szerint azokat a másik fél megkérdése nélkül megsért-rhetjük, ez biztosan az államok közötti bizalom és természetes rend aláaknázását jelenti és a népek és nemzetek közé szakadékokat von.

* * *

A jog, az állam és a nemzetközi jogközösség kérdéseiben így mutat rá a pápai körlevél a bajok gyökerét tevő tévedésekre. Amikor ezeket helyreigazítja, egyúttal leszögezi azokat az alapvető elveket, amelyeken a keresztény európai műveltségnek megfelelő korszerű jogszemlélet felépül. Amikor a társadalomnak, az államnak, a nemzetközi jogközösségnek ezt a keresztény és európai szemléletét a legegyszerűbb elvekre redukálja, akkor tanítása ismét egyetemessé, a szellem hitvallásává tágul. Csakis annak kell tagadnia a körlevél alap gondolatait, aki mindörökké tagadja a szellemet az anyaggal szemben, az értéket a ténnyel, az alanyt a tárggyal, a halhatatlan lelket a fizikai testtel szemben. Mindazok az irányok, amelyek hajlandók a természetbe és az anyagba beleérteni a szellem teremtő működését, vagy

¹ «Ceterum, ius gentium idcirco a divino iure vindicare, ut in rei publicae moderatorum arbitrio veluti fundamento unice innitatur, nihil aliud significat quam illud ipsum ex honoris sui suaeque firmitatis solio detrudere, idemque nimio concitatoque privati publicique comodi studio permittere, quod non alio contendit, nisi ut propria iura efferat, aliena denegat.» 438.

pedig az előbbieket az utóbbiból magyarázni, vagy akár csak a két elv egyenlőerejűségét, egyensúlyát elismerni, már nem tagadják kereken azt a spirituális világszemléletet, amely a pápai körlevélnek is a kútfeje. Csak aki a szellemet kereken tagadja, csak az ellen szól a szellem hitvallása.

* * *

Befejezésül a körlevél felveti a kérdést, vajjon a mostani háborút követő, lezáró békeszerződéseket az igazságosság fogja-e majd inspirálni, vagy pedig újra megismétlik-e majd a régi tévedéseket? Azt mondja, hogy az új rendet egyedül a háború kimenetelétől várni hiú dolog. Mert, amint mély történetfilozófiai bölcseséggel megállapítja, a győzelem napján az igazság anyala küzd az erőszak ördögével. A győző szemében a mérséklet és a bölcs előrelátás gyakran gyengeségnek tűnnek fel. A néplélek izgalma gyakran elhomályosítja a felelős férfiak tekintetét is, és megakadályozza, hogy az emberiség és a méltányosság szavára hallgassanak. Nem a kard teremti a békét, csak annak feltételeit. A Föld képét megújító erők a lélekből támadnak. A világ bajai csak részben gazdaságiak, a gyökereik, mint láttuk, mélyebbre nyúlnak le.

* * *

Tiltakozik a pápa az ellen a gyanúsítás ellen, mintha a keresztény tanítás sarkaiból forgatná ki a polgári tekintélyt és annak jogait bitorlná. Ellenkezőleg, a keresztény felfogás a földi hatalmak iránti engedelmességet tanítja. De nincs békéje annak, aki Istennek ellenáll.

* * *

A pápai körlevél lényeges gondolatmenete tehát az, hogy az igazságot érdemes bátorsággal és szeretettel megvallani, hogy a megpróbáltatás órája új szellemi értékeket is feltár előttünk, hogy egyetemes értékmérőkbe vetett hit nélkül haladásunk hanyatlássá, szabadságunk szolgasággá, a felületes bajok mély lelkiismereti válságokká változnak, hogy az emberszeretet nem ellenkezik a hazaszeretettel és hogy az állam korlátlanságának a hiedelme árt a nemzetnek, a jognak és a nemzetközi közösség-

nek egyaránt. Végül a jobb világot, a világ helyesebb rendjét, sohase várjuk anyagi, hanem csakis szellemi, lelki tényezőktől! Ez a tanítás vigasztalás lehet mindazoknak, akik az újabb háború kitörésekor megrendültek a szellemben vetett hitükben. Ép ennél az egyetemes jelentőségénél fogva igyekeztünk a pápai körlevelet mint az európai kereszténység, sőt mint az európai szellemiség manifesztumát méltatni, elmellőzvéen annak sajátosabbban egyházi vagy hit elvi részleteit és szempontjait. A szellemnek ez a kiáltványa jó hírt hoz a háborús világnak, amikor kigyújtja a sötétségben a józan értelem világosságát. Gyönyörű gondolatai valóban úgy lebegnek a háborús Európa felett, mint — *beata pacis visio* — a béke boldog látomása.

Horváth Barna

IDŐSZERŰ GONDOLATOK A NÉPESEDÉSRŐL

Katasztrófák árnyai kísértenek és a katarzis, a tisztulás utáni vágyak emésztenek és élesztenek. De e vágyak szinte légüres térben lebegnek mindaddig, amíg az ismétlődő katasztrófák *alapvető indítói* felől a közvélemény tájékozatlan vagy megtévesztett. A megtisztult közvélemény *útmutatásai* és az útnak a beavatkozó közületi hatalmak által való *követése* közt amúgy sem hiánytalan és zökkenőmentes a kapcsolat. Mekkora a köd, a helyes és a tényleges cselekvés közt tátongó szakadék, hogyha a közgondolkodás és az azt több-kevesebb hűséggel tükröző irányítóhatalom a konfliktusok legfontosabb indítékai tekintetében téved. Ilyenkor a tünet az okkal, a látszat a valósággal összezavarodik és a káoszban könnyű dolguk van az indulat démonjainak, az ürügy- és mentségkeresésnek.

Az egyik ilyen közvéleményszerű katasztrófa-okkal: a *túl-népesedéssel* kívánunk foglalkozni, abban a meggyőződésben, hogy amíg a nemzetközi véres konfliktusok és a népszaporodás üteme közt vélt ezen okszerű kapcsolat felől ki nem tisztulnak a vélemények, addig igazi katarzis nem jöhet el. Éspedig azért nem, mert a rejtett, egykönnyen meg nem fogható konfliktusok keresőit a népesség óriásméretű, szembeszökő szaporodása felmenteni látszik a láthatatlanabb motívumok keresésének kötelezettsége alól. A történelemre, szűkké vált legelőkre, népvándorlásra, Rómára, gyarmatkeresésre, élettérre fognak egykönnyen hivatkozni, mondván: volt és mindig lesz háború, mert szűkül a tér és sokasodik az ember, a háború-okozta kiválasztás természettörvény és így a pusztulás vigasztalanságának örvénye is tulajdonképpen csak törvény, kényszer, ami ellen csak a népszaporodás csökkentése véd meg.

I. Hogy földünk végzetesnek látszó bonyodalmaiban mekkora szerepe van a népesség *túlságos* vagy legalább is

területileg *egyenetlen szaporodásának*, erre vonatkozóan a vélemények megoszlanak. Érdekes volna egyszer széles körben megfigyelni az erről kialakult és a történések szempontjából éppen nem kicsinylendő közvéleményt. Az igazság keresőjének ezt sem volna szabad elhanyagolnia,¹ bárha bizonytalannal nagyobb súlyt fog is helyezni az igazság hivatalos és választott kutatóinak véleményére. Ezek közül a régmúlt kódébe vesző csillagokat: Platónt és Arisztotelészt majd a 2000 évvel utánuk élő és az optimista-merkantilista tengerből szigetként kiemelkedő Montesquieut és B. Franklint csak megemlítve, a velük sok egyezést mutató nagy anglikán papnál, *Malthusnál* állapotunk meg. ő és mindazok, akik tanításait vallják, a szaporodás anarchiájában, túlságos nagyságában látják a bajok bájait, a nyomornak és a kollízióknak az okozóját, mondván, hogy a népesség — hacsak akadályokba nem ütközik — hajlandó a rendelkezésre álló élelmiszerek növekvési ütemén túl gyarapodni. Ebből aránylag rövid idő alatt, 2—3 emberöltő elteltével végzetes zavar áll be a népesség és a rendelkezésre álló élelmiszer közt. A népesség túlszaporodásának kísérő tünetei s egyben akadályai, megtorlással teljes gátjai: a drágaság, éhség, járvány, tömeghalálozás, bűn és a *háború*. Ezek a fékek és a biztosító szelepek. Legalábbis kezdetleges viszonyok közt. Éppen azért, hogy ne ezek az embertelen megtorlások állítsák helyre a felbomlandó egyensúlyt, ajánlotta Malthus a «moral restraint»-t, az erkölcsi önmegtartóztatást, ami alatt értette azt, hogy csak az kössön házasságot, aki a családalapításhoz szükséges anyagi alappal rendelkezik. Így vélte a szaporodás ütemét lassíthatni és a létfenntartási eszközök kereteihez szabni. Nem számolt és nem akart tudni a születésszabályozásról, a fogamzás szándékolt megakadályozásáról.

Malthus *ellenzői* a mértani haladvány (népesség) és a számtani sor (élelem) arányában való gyarapodás fikcióját kezdték ki a legsikeresebben, bár azt, hogy a népesség gyorsabban *ké^es* és *hajlamos* szaporodni mint ahogy szaporítható az élelmi-

¹ A közvélemény megfigyelésére és értékelésére vonatkozólag újabban megjelent kitűnő magyar munka ár: *Horváth Barna: A közvélemény ellenőrzése*. Szeged, 1939- 63 lap. (Acta Universitatis Szegediensis Tomus XIV. Fasc; 2.)

szer; nem tudták megcáfolni; már csak szabatos kísérlet hiányában sem. Itt az összes számítás, a teória *Malthus* igaza mellett érvel. Mindazonáltal Malthus ellenesei nagy nyomattékkal utalnak a vitát megindító tan hirdetése óta elszállott közel másfélszázad tapasztalataira, nevezetesen arra, hogy azóta a népesség — a kivándorlók millióitól megfosztott Európában is — nagyjában megháromszorozódott s Amerikában tízszeresére-húszszorosára emelkedett, anélkül, hogy ma rosszabbul élne-laknék az átlag. Sőt! És éppen ide teszik a felkiáltó jelet: a szükségletek száma hatalmasan fokozódott és az azokat kielégítő emberek köre *viszonylag* is növekedett, az átlagos életszínvonal erősen javult! Tehát íme — mondják — lebecsülte Malthus a létfenntartási eszközök szaporításának a lehetőségeit, a technikát, a termelés tökéletesedését, amely a népszaporodást nyomon kísérte, feltehetőleg éppen e gyarapodás feszítő erejétől is sarkaltan. A jegyzetben közölt adatok¹

¹ Volt a népesség (c. = becslés) ezekben.

	1800 körül	1870	1900	1930	100-nak véve az 1800-as 1870-es népszámot volt az 1930-as népesség	
Európai Oroszország	c. 33.000	60.934	87.532	c. 123.000	373	202
Az 1914-es Németország	24.833	40.805	56.046	c. 73.000	294	179
Anglia, Wales és Skócia	10.501	26.072	37.000	44.795	427	172
Olaszország (mai ter.)	c. 17.900	c. 29.000	33.880	41.177	230	142
Franciaország (Elzász nélkül) ...	27.349	26.801	38.962	39.937	146	111
Lengyelország ...	c. 9.000	16.900	25.927	32.133	357	190
Spanyolország ...	10.541	16.632	18.594	23.564	223	142
Hollandia	2.100	3.580	5.104	7.936	378	221
Belgium (Eupen és Malmedy nélkül)	3.090	5.088	6.694	8.030	260	158
Portugália	2.932	4.188	5.423	6.826	233	163
Svédország	2.347	4.169	5.136	6.142	262	147
Dánia	926	1.785	2.613	3.551	380	199
Finnország	833	1.769	2.713	3.667	416	207
Norvégia	883	1.740	2.240	2.814	319	162
Magyarország (trianoni)	?	5.014	6.857	8.688	?	173
Ausztria (st.-germaini)	?	c. 4.300	6.003	c. 6.600	?	153
Svájc	?	2.655	3.315	4.058	?	153
Ir szabad áll.	?	c. 4.500	3.234	2.927	?	65

láltára közel esik az a feltevés, hogy ha valóban oly nagy volna az eltérés a népnövekvés és az élelmiszer-növelés üteme közt, akkor e viszonylagosan is, de kivált abszolút tömegében hallatlanul nagy gyarapodás mellett ma sokkal rosszabb élelmezési, lakás- és közegészségügyi viszonyoknak kellene fennállniuk mint 130—140 évvel ezelőtt. Ha még azonban ezt a következtetést önkényesnek venné is valaki, aligha szenved kétséget az, hogy ekkora népszaporodás mellett legalább is teljes erővel kellene és kellett volna érvényesülniük a malthusi «utólagos, represszív» akadályoknak. (L. fennebb éhség, tömeges elhalálozás, bűn, háború.) Hiszen ezekről és kivált az utóbbiról lehet is beszélni. De a megsokszorozódott embertömeg mégis *itt* van és — legalább is átlagban — *jobban* táplálkozik, *jobban* lakik, egészségesebben él, de legalább is *tovább* él, mint akkor s mindemellett a magasabb rendű szükségletek aránylag is *több* ember számára váltak hozzáférhetővé. Mindez vitathatatlan.

Malthus mindenesetre megingathatatlan meggyőződéssel és komolysággal mondana néhány évszámot, nevet: 1798—1814, 1848, krími háború, 1866, 1870—71, angol-bur, kínai-japán, orosz-japán, olasz-török, balkán, 1914—18 és . . . ami azóta történt. Arra is tenne futólagos megjegyzést, hogy a gátatlanul kibontakozó kapitalizmus virágkorában s ezzel egyben a legmagasabb születési arányszám korszakában (a múlt század 60-as éveitől a 80-as évekig terjedő időben) hallatlanul nagy

	1800 körül	1870	1900	1930	100-nak véve az 1800 1870-es népszámot volt az 1930-as népesség	
					?	?
Északamerikai						
Egyesült Álla- mok	5.308	38.588	75.995	122.775	2.313	318
Brazília	c. 3.250	10.042	17.319	40.273	1.231	401
Argentína	c. 311	c. 1.737	5.106	11.193	3.599	647
Kolumbia	c. 2.000	2.951	7.551	7.851	392	268
Egyiptom	c. 2.460	5.203	9.734	14.218	578	173
Filippi sziget	c. 1.503	c. 4.712	7.635	12.252	800	260
<hr/>						
Brit-India	?	c. 206.162	294.361	352.838	?	171
Japán	?	33.111	43.763	64.450	?	195
Kanada	?	3.689	5.371	10.377	?	281
Ausztráliai Áll. Szövetség	?	1.658	3.774	6.630	?	399

emberpazarlás, magas halandóság kísérte ezt az erőteljes megújulást s így az utólagos akadályok társadalompusztító hatása (amelyektől Malthus szerette volna megkímélni a társadalmakat) ugyancsak érvényesült, e hatalmas szaporodás áldozataként. A leglényegesebb ellenérve azonban Malthusnak valószínűleg az lenne, hogy az ő tétel-fogalmazása szerint e 130 év alatt sokkal, de sokkal *több* ember is lenne még a mostaninál is, hogyha *csak* a szaporodási *képesség* és *hajlam* döntött volna, de közbe jött a fogamzásgátló technika, a gyermekszámnak a házasságon belüli tudatos korlátozása, amit Malthus az erkölcstelenség és a bűn kategóriájába sorol. Az említett represszív akadályok mellett — és valószínűleg azokon túlmenőleg — ennek tulajdonítaná azt, hogy az egyensúlyzavar nem következett be élelem és ember közt. De valószínűleg hozzátenné azt, hogy a lelkekben éppen elég nagy egyensúlyzavar következett be emiatt is és azután megbomlott az az egyensúly is, amely az egyes nemzetek népszáma és gyarodási üteme közt — Franciaországot némileg már akkor is kivéve — az ő és Quetelet idejében fennállott, valami megingathatatlan látszó szabályszerűséggel. (Hogy ez mily nagy mértékben következett be, az a fenti táblázat behatóbb tanulmányozása után kiderül.) De erre talán csak mellékesen térne ki, ellenben nyomatékkal és joggal mondaná Malthus, hogy őt csak annak be- vagy be-nem-következéséért számoltassák el, amit ő mondott. Mert ő soha nem hirdette azt, hogy a fogamzás gátlását a házasságon belül el lehet vagy éppen el szabad érní. Tehát a vita fair volta megkívánja azt, hogy az *emiatt* bekövetkezett szaporodásbeli *deficitet* ne használják fel Malthus egyensúly-zavar elmélete *ellen*; nem a szaporodásbeli képességet becsülte túl — mondaná —, hanem lebecsülte a szaporodás meggátlásának a készségét és az erre való képességet. Ez szerinte nem praeventív, hanem represszív, bűn-kategóriába tartozó akadálya a szaporodásnak.

Hozzátehetjük most már, hogy ha nem is becsülte lényegesen túl az emberiség szaporodási képességét, de annál inkább *lebecsülte* az emberi találékonyság fejlődését, a termelés fokozásának a lehetőségét, a technika és a közlekedés haladását, a gép jelentőségét az elsőrendű szükségleti cikkek előállítására

körül, amely a gyorsaság és olcsóság előnyének segítségével mérhetetlenül bővebben és könnyebben látja el az embereket nemcsak ipari termékekkel és nyersanyagokkal, de élelmiszerekkel is. Az éhség *közlekedéstechnikai* oka ma jóformán megszűnt, de megvan az éhség és az annak mesgyéit súroló drágaság *jövedelemelosztási* nehézségekből fakadó okszövedéke. Ma — nem egészen alaptalanul — fantáziátlannak látjuk Malthust talán azért is, mert nem számolt pl. az öntözés, a termékennyé tétel, a gyümölcskultúra, a táplálkozási reform lehetőségeivel stb. De az vessen rá ezért követ, aki még nem tapasztalta napjainkban, e szédítő évtizedekben azt, hogy a fantáziát az élet mennyire túlszárnyalja.

A malthusellenes tábor a nagy gondolkodó fent feltételezett védekezése előtt nem hajlik meg. Legalább is nem fenntartás nélkül, A háborúk tényét nem tudja tagadni, de féltenné a nagyon nyomatékos kérdést: vájjon tényleg a *túlnépesedés* volt-e az oka mindezen háborúknak avagy akár egynek is? Ez volt-e a *döntő* ok? Érezhető volt-e a túlnépesedés? Vájjon a népesség sűrű volta miatt érződött feszültnek az államközi helyzet avagy talán sok kormányzati, nemzetközi, gazdasági intézkedés tette és teszi csak súlyossá a népességnek tulajdonított — de valójában másutt keresendő — atmoszferikus nyomást? Röviden oda egyszerűsíthető a kérdés: *vájjon a vádlott tényleg bűnös-e avagy csupán bűnbak?* Avégből, hogy megoldani nem kívánt vagy nem tudott hibák és bűnök palástoltassanak. Talán csak ez a szálka, amely miatt — jó kiadós szálka lévén — nem látszik a gerenda? Ez az ellenvetés azután mindjárt optimista vizekre irányítaná a feszülő vitorlát, mondván: lehet-e rossz maga a több-ember, amikor éppen a nagyobb számnak és az ezáltal kiváltódó, lendületre készítő feszítőerőnek nagy része van abban, hogy az ember helyett a daru emel s hogy a bányában a követ s a sót a gép fúrja s hogy a verejtékező ember helyett a traktorok, az útépítő gépek dolgoznak s feloldják az emberek nagy tömegeit a hajnaltól napestig való, végtelenbe nyúló görnyedezéstől? Ehelyett munkapótló gépek előállítására és kezelésre koncentrálhatja erejét a több-ember, amelyért megszületett a gép.

Erre ugyan még a Malthusnál kevésbé éles logika is meg-

találná az — egyébként inkább csak tetszetős semmint mély — ellenvetést, (mondván: a gépet dicséritek, amikor az feleslegessé *tette* az embert?) de arra a — megbízható tudósok által felállított — becslésre, amely szerint földünk a *mai* termelési technika mellett is már legalább 6, de inkább 8—10 milliárd ember eltartására képes¹ (a mai valamivel nem is 2 és % milliárd helyett): már igen-igen felfigyelne Malthus. Hogyan? Hiszen az én Európámban, amelyet már-már túlszűfoltnak láttam, 175 millió ember élt és most ennek a népességnek 30-szorosával akarják *megtoldani* a föld népességét, amely amúgy is már több 2 milliárdnál, tehát az emberbőnek látott akkori Európa tizenkétszerese?

Valószínű azonban, hogy e tényleg kissé szédítő számok láttán sem jönne zavarba e fényes elme. Talán így szólna: a termelési technikát kifejlesztő emberi lelemény átmenetileg részben kompenzálta a szükségképpen ellentétet, amely népszaporodás és élelmiszer-gyapodás közt fennáll, de a tételt továbbra is fenntartom, annál is inkább, mivel a föld termékeiben a megkettőződés lehetőségei a föld minden, a termelésbe eleddig be nem vont részének a folytatólagos lefoglalásával, bevonásával karöltve csökkennek s viszont ily hallatlan nagy néptömegeknél normális szaporodást feltételezve évtizedenként már százmilliókat tesz ki a szaporulat; minél nagyobb a népesség, annál nyomasztóbb kell hogy legyen az a tudat, hogy a földgömb nem növelhető. És végül: de mi lesz, hogyha az a 8—10 milliárd is elérődik?

Ezzel együtt bizonyára részletes elszámolást kérne arról, hogy a még ezután megszülető 6—8 milliárd embert milyen területen akarnák elhelyezni. Argentína, Kelet-Ausztrália, Kanada? még hagyján. De a mostanihoz képest a legtöbb embernek Brazíliában és Afrikában remélnének helyet találni. Hogy a brit vagy a skandináv ezt hogy bírná ki, az mindenesetre jobban foglalkoztatná őt mint a nagy számok. Így azután joggal mutatna rá arra, hogy e számvetéseket bizonyos uniformizáló optimizmus lengi át. És arra is felhívná a figyelmet, hogy a

¹ L. *Burgdörfer* több munkáját, így legutóbb *Völker am Abgrund*, München-Berlin, 1937. 10—22. lapjain. Az Északamerikai Unió népességbefogadó képessége B. szerint 5—600 millió a mai 130 millió helyett.

különböző nemzetek erőviszonyaiban ez a föld-telítődés szükségképpen nagy módosulásokat okozna és a civilizáció súlypontjaiban, a hatalmi viszonyokban is felettébb nagy eltolódások következnenek be. (E tekintetben nem éppen nyugodt szívvel nyugtatnék meg Malthust: 30 év óta olyan nagyok már ezek az eltolódások, Európa rovására, hogy nekünk igazán nem sok újat mondana ez a vészkiáltás.)

Mindezekre a könnyen feltorlódo ellenvetésekre a magunk részéről azt válaszolnók, hogy a terület népességbefogadó kapacitásának az emelkedésére vonatkozó számvetések inkább pesszimisták, semmint optimisták. A technika és a találmányosság további gyorsuló fejlődését ugyanis feltétlenül bele kell kombinálni minden jóslatba. Úgyhogy a még oly színes képek is földhözragadtak ahhoz képest, ami bekövetkezhetik. Épp ezért csak kicsiségeket vetünk oda, amikor azt mondjuk, hogy Közép- és Dél-Európa — beleértve természetesen és pedig nem utolsó sorban az öntözött Magyarországot — átalakulhat egy hatalmas kertté, szőlővé, gyümölcsössé. Ugyanez áll az Észak-amerikai Unió Csendes Óceáni részére, Kis-Ázsiára, Japánra stb. A sivatagok egy részét öntözhetővé lehet tenni, másutt óriás halastavak létesíthetők, a nagy helyen kis kalóriát adó termévények helyett egyre több olyan cikket lehet majd termelni, amely kis helyen nagy fűtőértéket kondenzálhat; a természetlag a föld nagyobb felén még igen jelentősen növelhető és az állatállomány, a tenyészanyag úgy tejelésre mint súlyra még nagyon fokozható, javítható. A táplálékul szolgáló állatállomány mennyivel gyorsabban szaporodik és szaporítható mint az emberiség! És mit tudunk arról, hogy a szintetikus élelmiszerelőállítás kísérletei hová fognak vezetni és hogy mi mindent fogunk valamikor felraktározni a levegőből és hogy szaporíthatjuk el a tenger halállományát? Épp ezért meddő dolog a jövőbe nézni. A lehetőségek szaporodása mindig elhagyja a felsorolások lehetőségét.

Mindez igaz vagy igaz lehet. De . . . Malthus a harcot mégsem vesztette el mindaddig, amíg l. fennáll annak a bizonyításnak a lehetősége, hogy a mostanáig és a jelenben végbenemő fegyveres összeütközések és katasztrófák oka a népesség erős szaporodásában, illetőleg az ebből adódó és államonkint

eltérő színvonalkülönbségekben és érdekelletétekben rejlik. Ez tehát azt jelentené, hogy a legkegyetlenebb «utólagos akadály» igenis tizedeli és éppen amiatt tizedeli az emberiséget, mivel annak szaporodása túllépi a gátat. S nem vesztette el Malthus a harcot mindaddig, amíg 2. joggal hivatkozhatik arra, hogy a szaporodás a civilizált világ nagy részén csak azért nem volt nagyobb mint amilyen, mivel a fogamzások erőszakos megakadályozása útját állja a szaporodási képesség hiánytalan érvényesülésének. Ami e téren történt és történik, az Malthus szemében nyilván *egy* olyan «non putaremo, ami e teóriájának kérdéskomplexumát nem érinti és éppen ezért felelősségre nem is vonható emiatt, ő csak azért vonható felelősségre, amit ő mondott.

* * *

II. A Malthus és Malthus-ellenes vitában íme ezek szerint nem tudunk fenntartás nélkül dönteni; megkíséreljük azonban a Malthus-elleneseknek *gyakorlatilag* legfontosabb és a szaporodás kívánatos mértékének a nagyságát illetően perdöntő ellenérvéhez néhány — napjainkban sok vonatkozásban új színezetet nyert — tényt felsorolni. Ezen ellenérv veleje — hogy ismétlésbe bocsátkozzunk — a következő: *a vádlott talán nem is bűnös, csupán bűnbak. A feszültség, a nemzetközi kollízió talán nem is a sok ember miatt van, vagy legalább is főleg nem emiatt. Egyéb akadályok kiküszöbölésével kellő jelentőségűre szállana le a népszám, a bölcsők versenyének nyomása.* Emellett s még ezt megelőzően nyomatékosan hangsúlyozandónak tartjuk azt, hogy a népességgel való telítettség felettébb *viszonylagos* s úgy a térben, mint az időben *ruganyos* valami; így az élettér tágítható, szűkíthető. Nem a nagy emberszám a hibás, hanem az a szervezett hatalom vagy hatalmak, amelyek adott esetben tágítás helyett szűkítenek a terület befogadóképességén. Ez ismét csak arra irányíthatja a figyelmet, hogy a látszólagos telítettséggel járó kollízió-forrásokat a valóságban sok más minden idézheti elő vagy legalább is fokozhatja anélkül, hogy a vészes szövményekért magát a népesség nagyságát vagy túlgyors szaporodását kellene és szabad volna felelőssé tennünk.

E fronton támadjuk meg leginkább Malthus alaptételének egyik fontos praemissáját.

Az állami irányítás a nem kívánatos síkokon és az állami beavatkozás elmaradása az arra érett terepeken, a túlkormányzás és a gyeplők túlzott elengedése egyaránt fokozhatja a népességgel való telítettség érzetét anélkül, hogy ez valójában fennállana. Aki a tudatos és nemtudatos érzelmi reagenciák, e nagy tévelygések kietlen birodalmában járatos, annak egészen jó analógiái lesznek a fenti tény világos átértéséhez. Hányszor van, hogy nem azért s nem arra haragszunk, amiért s akire objektíve okunk volna?!

Hogy Malthus ezeket az állami beavatkozásból vagy azok elmaradásából eredő pseudo-népesedési bajok súlyát nem érezte, annak a magyarázata a XVIII. század végének beavatkozás-ellenes, a merkantilizmustól és a feudális kötöttségektől megcsömörlött világszemléletében rejlik. Nem egykönnyen tudott volna beletörödni abba, hogy az eszményként üdvözölt individualizmusnak annyi korlátja támadhat még és hogy az állam valamikor ismét oly hatalmas irányító tényező lehet. Hogy azután az egyre távolibb mezőkre kiterjedő beavatkozásért és irányításért nagy tan- és kísérleti díjat kell majd fizetni, azt a mindenáron való beavatkozás lelkes hívei sem gondolhatták, mint ahogy Quesnay, Smith, Malthus és Ricardo sem számíthattak a merkantilizmus modern formákban való és az államszocializmus fedőpalástja alatt leendő visszatérésére.

III. Köztudomású, hogy népsűrűség dolgában óriási *különbség* van a föld különböző tájai, országai között. Hogy csak Európában maradjunk, itt van Belgium, Anglia és Wales és Hollandia a maguk négyzetkilométerenkint már 300 felé közeledő népsűrűségükkel, másrészt Norvégia 9, Finnország 10 és Svédország 14-es arányszámmal; de — hogy az Észak kivételes viszonyait ne vegyük összehasonlítási alapul — itt van az európai Szovjetország 25, Lettország 30, Litvánia 45, Spanyolország 47, Görögország 53, Bulgária és Jugoszlávia 62-es népsűrűséggel. Következik-e ebből, hogy az első helyen említett három országban a túlsűrű lakosság miatt az élet nehéz, a színvonal nyomott. Az iskolásgyerek is így válaszol: éppen mert a színvonal magas és a kereseti lehetőségek száma nagy, azért sok ott az ember. Spanyolországban vagy Bulgáriában a kis népsűrűségtől még lehet a népsűrűség *érzése* sokkal zaklatóbb

és nyomasztóbb. E relatív számok értéke valóban csaknem teljesen relatív. Az élettér nagyságát úgy ahogy visszatükrözik, de nem azt a feszültséget, azt az életnehezítő közérzést, amit a népesség telítettsége okoz. A gyarmatszegény népek közismert ellenvetése (könnyű a gyarmatosító, beérkezett államoknak!) nem egészen alapos. Anglia ugyan egyúttel domíniumaival, gyarmataival s emellett nagy hitelező és szállító állam is. És tény is, hogy Anglia egész behozatalának 35—40%-a, sőt kivitelének 46—49%-a a gyarmatok és domíniumok felé irányul, illetve onnan származik. Azonban ott van a gyarmataival külkereskedelmileg 8—10%-ig érdekelt Hollandia vagy éppen Belgium, amelynek gazdag Kongója a behozatalban csak 5—7%-kal részesedik, a belga kivitelnek pedig éppen csak 2%-a irányul oda. Ezekben az államokban az «élettér» nem igen tolódik át a gyarmatokra s az életszínvonal ugyancsak nem alacsony. (Belgiumban pl. minden 35 emberre jut egy autó, nálunk ugyanakkor minden 375-re, Görögországban minden 496-ra és Bulgáriában csak minden 1341-re egy; a cukorfogyasztás egy emberre Belgiumban 26 kg, nálunk 11—13, az egyébként valóban igen sűrűn is lakott Olaszországban csak 7 kg, de viszont egy hektár szántóról Belgium 24—28 q búzát csépel, míg nálunk alig 14, Spanyolországban 10, Bulgáriában 12 és Görögországban alig 9 az átlag.)

A statisztikust kísértő *circulus vitiosus* ugyan itt is incselkedik: azért van-e sok ember ott, mert nagy a termésátlag, vagy azért van-e nagy. termésátlag, mert sok az ember s ez a tény jobb művelésre kényszerít? Mindazonáltal e kérdés ebben az esetben kevéssé zavar. Belgiumban s éppen így Nyugatnémetországban, Angliában, sőt jórészt Hollandiában is főleg azért van sok ember, mert sok a kőszén, a vas, vagy nagy az alumínium- a réz-, az ólomtermelés stb., nagy a munkamegosztás, kitűnő a földrajzi fekvés, fejlett a külkereskedelem és sok a régi, nagykulturájú város. Nagykereskedelem és ipar, intenzív mezőgazdaság mellett a kis területek is nagy népességet tarthatnak el anélkül, hogy e sűrű lakosság a túltelítettség *érzését* keltené s anélkül, hogy ebből valami kollektív elégedetlenségnek kellene származnia. Persze minél egyoldalúbb a termelés s főleg minél inkább a föld terjedelméhez kötötten él a lakosság

(agrártársadalom), annál inkább szóbajöhet a telítettség érzése, a túlnépesedés ténye.

Azonban — s ezt különösképpen hangoztatnunk kell — itt is igen nagyok a határok és sok olyan tényezőtől függ a befogadóképesség, amelyre első pillanatban ritkán gondolunk.

1. Sok függ a *birtokmegoszlástól*. Ha valahol igen sok a nagybirtok és kevés a kisbirtok, ott a népsűrűség is nyomasztó lehet anélkül, hogy numerikusan feltétlenül sokalunk lehetne azt. Egyszerűen azért, mert a nagybirtok a géppel sok munkaerőt pótol és mert a munkában intenzív művelési ágak a kis- és törpebirtok területéből nagyobb hányadot foglalnak el. Vagy ha pl. a magánjog elveinek sérelmére lehetővé teszik valahol a mezőgazdasági művelésre alkalmas területeken nagy hitbizományok alapítását, biztosítva azok osztatlanságát, elidegeníthetlenségét, akkor ez a növekvő népszaporodás mellett egyre erősebb gátja lesz annak, hogy az emberek a földből megéljenek, mert a hitbizomány hitele nem elegendő arra, hogy korszerű befektetéseket végezzen s — minden dicsérendő kivétel ellenére is — hajlik az extenzivitás felé, ami persze nem járhat együtt az emberek intenzív foglalkoztatásával, ami azután a munkabérek letörésére, elvándorlásra, a népesség-befogadó kapacitás gyöngülésére vezethet.

Lehet, hogy ma valahol kevés embert tart el a mezőgazdaság. Holnap egy öntözőmű megsokszorozhatja a takarmányterületet, az állatállományt, a főzelék- s vetemény termelést, bizonyos, sok vizet igénylő kereskedelmi növények mennyiségét s egyszeriben megéled az export, javul az élet színvonala s immár a kisebb földbirtok is elegendő egy-egy család megélhetésére.

A termelés minőségének a változtatásával ki lehet terjeszteni a területnépesség befogadóerejét, vagyis magát az életteret. A hely gazdasági jelentőségéhez igazodó, termelésre serkentő adóval — a közvetett adók egyidejű leszállításával együtt — erősen fokozható a termelés és emelkedik a munkás iránti szükséglet s amellet automatikusan átalakulhat a nagy- és középbirtokok területe — kivált a városok széles övezetében — kis- és törpebirtokokká. Ezzel a népsűrűség egyszeriben felemelkedik; a látszólagos túltelítettség több ember mellett is

elviselhetőbb lesz. Sőt éppen azért, mert a több ember mezőgazdasági munkája a művelési ágak részesedésének változása következtében munkaintenzívebb, piacrautaltabb s így piaci volumen-fokozóbb: a több ember mellett lényegesen kisebb lesz a telítettség érzése, mint a munka-extendív művelési ágak munkabér-depressziót keltő uralma idején.

A legnagyobb számfetisizmus a népsűrűség magas arányát egyszerűen a telítettség fokmérőjének tekinteni. Még őstermelő országokban is az. Bár itt a felső határ szükségképpen közelebb van. De kivált nagy hiba ilyirányú következtetéseket levonni egy vegyes foglalkozású, vagy éppen túlnyomóan iparforgalmi, bányászjellegű országra nézve.

Természetesen egy csapásra módosul a helyzet, hogyha a sűrűn lakott ország nem tud «lélekezni», vagyis ha akár a vámok, akár a kifejezett tilalmak, vagy a szállítási díjtételek, netán a fizetőeszközök elfogadása terén támasztott nehézségek a tér nagy népességeltartó potenciájának aktuális energiává való átalakulását meggátolják. Csak néhány artériát és vénát kös-sünk le, egyszeriben kiderül, hogy milyen beteg is a szervezet a sok pangás és bővérűség miatt. Pedig az érrendszernek és a véráramlónak semmi baja nincs. De az «orvosnak» annál inkább.

2. Vagy hogy más terekre menjünk: ha valahol igen nagy a *bürokrácia*, a kelleténél sokkal több olyan közfunkcionárius, aki az anyagi termelésben nem vesz részt, akkor a termelőknek a munkájukból nagyobb százalékot kell leadniok adóra, kevesebb marad üzemkiterjesztésre, munkabérre s így az élettér nyilván *kisebb* lesz, mint egy olyan, egyébként hasonló viszonyok közt lévő államban, amelyben kisebb személyzet is elvégzi a közigazgatást és az egyéb közszolgáltatást és ahol a vállalatok, birtokok túladózása az adóáthárításra kevesebb lehetőséget és indítékot szolgáltat és ahol éppen ezért a vállalatok inkább megbírnák a magasabb munkabér üzemköltségét. A minimális munkabérek toldozó-foldozó, utólagos és *megetorló* orvossága helyett a közterhek maximális mértékének a *megelőző* gyógyszerre sokkal szervesebben segítené. Feszültség-érzéseket, elégedetlenségeket kelthet tehát ez is, amit egykönnyen *összetévesztenek* a túlnépesedéssel. Természetesen annál inkább, minél

jobban szeretné az ilyen állam fizetni a közvélemény hatása alatt a maga alkalmazottait és másfelől — ami nem meglepő, de szükségszerű — minél kevésbé tudja ez esetben honorálni a fölösszámúakat; mindazonáltal igazi túlnépesedésről szó sincs.

Vagy például valahol óriási *vámtetelek* barrikádozzák el az ország határait az idegenben olcsóbban előállított iparcikkokkal vagy mezőgazdasági termelvényekkel szemben. A megtorlás természetes kilátásai ellenére is. Eltekintve attól, hogy a hosszú határok vám szolgálata is tekintélyes *pénzt* emészt fel, így a produktív fizikai munkát végeztető tőke képződését és ezzel munkaadási kapacitását ez csökkenti, maga a vámtétellel előálló drágítás mindazok életszintjét *leszállítja*, akik vevői e védett cikkeknek s akiknek nincs módjukban áthárítani más társadalmi rétegekre a maguk munkaszolgálatait, vagy esetleg nem védett produktumait. Az a fülledtség, amit a drágulás miatti elégedetlenség és a szükséglet kielégíthetlensége okoz, szintén könnyen azt az érzést keltheti, hogy az életküzdelem és a verseny *azért* nagy, mert sok az ember.

A *monmopólium* élettér-csökkentő hatásáról — különösen a kartellizálással kapcsolatban — szintén sokat lehetne beszélni, de inkább a monopólium egy olyan esetét világítjuk meg, amelyről keveset szólnak, jóllehet a látszólagos túlnépesedésben lemérhetetlen nagy jelentősége van. *A vándorlasi tilalmakra gondolunk*. Nemcsak az Északamerikai Uniójéra, de elsősorban erre. Hogy miképpen jut ez kapcsolatba a monopolhelyzettel, arról pár sor felvilágosítással tartozunk.

Ha az olcsón termelt áru (vám, tilalom stb. miatt) nem jut el oda, ahol arra szükség van, akkor drágábban fogják ugyanott előállítani, de viszont ezen utóbbi ország ebben az esetben a saját, olcsóbban termelt más áruját csak nehezebben juttathatja el oda, ahová megint erre van szükség. Egyrészt az elzárkózás viszonyossága miatt, másrészt azért, mert a ráció-és termelésellenes befektetések apasztják azt a tőkét, amelyet a versenyképes termékek előállítására fordíthat. A rendeltetésellenes termelés «haragszom rád» jelszava alatt folyó és az önsanyargatásra emlékeztető önellátási politikájának ártalmairól és részleges csődjeiről nem szívesen beszélnek és hallgatnának is, ha nem beszélnének a külkereskedelmi statisztika gyérülő vagy éppen üres rovatai

és az egyes országokon belül a munkanélküliség hosszú időn át hallatlan kártevősei, amelynek az utolsó 3—4 évben helyet adott a fegyverkezési konjunktúra, amely nem utolsó sorban azért fokozódott, mivel az önellátás útjai egyre veszélyesebb meredélyek felé vezettek és az út egyre járhatatlanabbá vált. Ezt a tájékozottabb közvélemény — árnyalati eltéréseket nem tekintve — körülbelül így látja. De hogy vajjon mindebben milyen része van az emberforgalom korlátozásának és a különböző vándorlási tilalmaknak, az már éberebb utángondolást igényel. Ugyan nem kell sokat magyarázni azt, hogy ha a kisebb-nagyobb területeken túlzott munkaerőkínálat nem tud ott elhelyezkedni, ahol volna munka bővében és kénytelen helyben maradni, akkor a rendeltetésellenes irányú termelésnek máris nagy *indítékot* ad a természetellenes alacsony munkabér kényszerű kialakulása.

Most már az a tény, hogy az Északamerikai Unió 1924-ben egy olyan bevándorlási törvényt hozott, amely Közép- és Kelet-, de jórészt Dél-Európa odavándorlását is nagyrészt megszüntette (minekelőtte a japán és kínai bevándorlás már két évtizeddel azelőtt jelentéktelenre szűkült), semmiképpen nem maradhatott hatástalanul a népek munkával való ellátottságuk mérvére, vásárló erejére és életszínvonalban már amúgyis fennállott különbségeik kieleződésére. Hogy azután ez a lelki rend felzaklatására közvetve alkalmas, azt nem lehet kétségbevonni. Az Unióba nem ok nélkül volt olyan tartós és állandó az áramlás! Óriás a nyersanyagban való gazdagsága. Az Unió a világ népességének csak 6-5%-át teszi, de a világ kőszénkészletének több mint egyharmada, nyersolajának kb. 60%-a, gyapottermelésének 41%-a, benzinelőállításának több mint 80%-a és végül földgázkincsének 90%-a az U. S. A.-ra jut.¹ Ezek az óriási készletek és a részben még külterjesen művelt nagy termőföld sokkal, de sokkal több ember megélhetésének színhelyéül predesztinálják az Északamerikai Uniót, mint amennyien ma ott élnek. Az ilyen tilalom tulajdonképpen a nem ember termelte, de a Teremtő által nyújtott javak hozzáfér-

¹ L. közelebbi adatokat vitéz Surányi-Unger Tivadar: «Az amerikai gazdaságpolitika válaszáton c. tanulmányát. (Klny. a Közg. Szemle 1939. 10—11. számából.)

hetősége és kihasználása tekintetében egy bántó monopóliumot kreál azok számára, akik szerencsések voltak már idáig az Unió területére vándorolni vagy ott születni, és akiknek ez a nagy gazdagság — igaz, inkább fokozottabb bérvédelem formájában — monopóliumszerű helyzetet biztosít; magasabb munkabérek alakulnak ki, mint amilyenek lennének vándorlási tilalom nélkül. Megszoktuk, hogy a monopólium a tőke, a vállalat érdekében és oldalán áll fenn. Természetes azonban, hogyha a munkáskínálatot torlaszolja el az intézkedés, akkor a védett munkások kerülnek monopolisztikushoz hasonló *védettség* állapotába. Ezt a közvélemény szimpatikusabban fogadja, könnyebben megbarátkozik vele, pedig világgazdasági kihatása sokkal mélyebb nyomokat szánt fel, mint egy-egy szakma termelésének a kartellizálása. Amerika angol-szász-germán jellegét akarták ezzel látszólag biztosítani, ez azonban inkább csak ürügy volt, és mögötte a fentemlített monopolizálási törekvés állott. Az efféle tisztátalan motívumokból szőtt tilalom — lehet mondani — valami parancsot sért meg, mert a természet azon bőséges ajándékozásában, amely az Északamerikai Unióban található, van valami ellenállhatatlan hívó parancs: az emberfölségeket, munkaerőket, vállalkozókat magához vonzza. Az ilyen természetellenes tilalmakért nemcsak az a társadalom lakol, amelyet sújt, hanem az is, amelyik elzárkózik. A munkaerők nagyobb konkurrenciája a munkapiacot nyilván lerontja abban az országban, ahonnan akadna bőven kivándorló. A más okokból is esetleg táplálkozó munkanélküliséget mihamar és krónikusan követi a bérszínvonal hanyatlása. Az elzárkózó ország munkabérei ezzel szemben a régi szinten maradnak, avagy átmenetileg javulnak. De a természet adományainak tényében rejülő *oeconomicus imperativus* törvényét büntetlenül nem lehet megsérteni. Ha a munkás keresetében és az életszínvonalban az eltérés növekszik, akkor a magas munkabéreket mesterséges szinten őrző állam egyre *nehezebben adhatja el* a maga termelte feleslegeket, mert termékeinek áresését a magas munkabár tétele gátolja, viszont még kevésbé tudja megvenni tőle az egyre nyomasztóbb bérvizonyokkal küzködő, *gyengülő vásárlóerejű* és a munkaerők megtorlódásának bajait megérző ország. Természetes, hogy ez azután az amerikai kivitel feltűnő össze-

zsugorodására vezetett. Amerika egyre kevesebb autót, gyapotot, kokszot és olajat ad el Európának s kivált a szegényebb, bevándorlási tilalomsújtotta országoknak. Kivitele egyre inkább áttolódik a kivitel szempontjából kevésbé természetes irányt jelentő többi amerikai ország felé. Azonban e közben a legnagyobb erőfeszítések ellenére is hatalmas összegeket fizet *saját munkanélküliéinek* segélyezésére.¹ A lakosságnak viszonylag sehol oly nagy aránya nem jut a munkanélküliekre, mint a természeti adottságokban végtelenül gazdag, de a sok tekintetben monopolisztikus helyzetével visszaélő U. S. A.-ban. Magas bért tartani, munkaerőt be nem engedni és emellett bőségesen exportálni is: ez a hármas csoda még Amerikának sem sikerülhet. Igen, a hatalmas munkanélküliségekkel sikerül az életszínvonalkülönbséget őrizni. Igen, ott 25 millió személyautó szalad, minden öt emberre jutva egy, tízszer-ötvenszer annyi, mint Európában általában. De egészséges-e, megérdemelt-e ez a nagy, szakadékszerű különbség? Nem volna-e minden sokkal inkább rendben, hogyha 10—15 millióval többet adott volna el Amerika Európának (amikor is még mindig négy-ötöszer annyi lenne a bizonyos jólét jegyű tekintett járművek aránya ott, mint Európában)?! Ez jelentett volna igazi prosperitást, állandó, egészséges anyagcserét Európa és Amerika közt. Nem a maihoz hasonló vértelen forgalom, amelyet időnként jelentősen nehezítenek is (behozatali engedély, felárrendszer stb.). Kiegyenlítettebb bér- és jövedelmi viszonyok kérdése lett volna az egész, amit a bevándorlási törvény gyökeresen és szervesen meghiúsított. Hogy miképpen lehet egocentrikus intézkedéssel a természetes gazdasági kapcsolatokat és a nemzetközi szociális egyensúlyt széles térben megbontani, arra keresve sem lehet jobb példát találni, mint az amerikai bevándorlási törvényt. Az autarkias törekvésekben ez legalábbis annyira vétkes, mint az áruk forgalmának a korlátozása, a

¹ V. ö. vitéz Surányi-Unger Tivadar i. m. 6. 1. «Kivételesen magas munkanélküliségről van szó, amely egymagában sokkal nagyobb, mint a földkerekség összes többi országának statisztikailag nyilvántartott munkanélkülisége.» 1930/40. évre... 2 milliárd dollár jut a munkanélküliek segélyezésére. i. m. 8. 1. — (A hivatalos kurzus alapulvételel is ez az összeg kb. 6-szorosa a magyar állam egész költségvetésének.)

vámfalak egekbe építése. Utóbbi inkább csak hatékony eszköze az autarkiának, míg a munkaerők természetes áramlási útjának az elvágása egyenesen oka lehet annak, hogy kényszer-autarkiak létesüljenek.

5. Az *életter* mesterséges és még az előbbi pontban említett-nél is ellenszenvesebb *elvonásáért* egyébként nekünk nem kell oly messze vándorolnunk. Szomszédaink megmutatták, hogy hogyan lehet az emberfölösleg *érzetét* és *látszatát* kelteni és hogy lehet miazmás-zsúfolttá tenni a levegőt. Középeurópa kórokozói közt nem az utolsó hely illeti azokat az államokat s mindenekelőtt Romániát, amelyek a tervszerű nemzetietlenítés kimeríthetetlennek látszó kelléktárával tették keserűvé a jogaruk alá kerülő magyarok és az egész 12—13 milliónyi, történelmi hivatástudattal nem alap nélkül telített magyarság életét. E spirituálisnak, de legalábbis felettebb érzelminek látszó okmegállapítás mögött kézzelfogható és köztudott realitások állanak. Ha egy állam a közfunkcionáriusok tízezreit máról holnapra kiteszi az utcára, sőt kényszerrel eltávolítja az országból a fizetésbeli, illetőleg nyugdíjterhek vállalásának kötelezettsége nélkül, akkor megszűkítette annak a másik államnak az életterét, amely emberies érzületből, de a szolgálati kötelezettségek nemesebb értelmezése alapján is gondoskodott e tisztviselők ellátásáról s ezzel a saját területén levő tisztviselő-succrescentia elhelyezkedési lehetőségeit rontotta. Emellett költségvetését kénytelenségből felduzzasztottá, produktív beruházásainak ütemét fékezte a voltaképen nem saját számlájára tartozó s irándó eltartandó tisztviselők tömege. Szűkítette ez a «hódító» állam az ottani magyarság életterét is, mert a magyar nép vezetésre hivatott rétegeinek elhelyezkedését gyökeresen és intézményesen meggátolta. A magyarság valóságos kiirtását célzó agrárreform, a birtokvétele agyafűrt tilalmi, az iskolaválasztás szabadságának korlátai, az ezzel kapcsolatos név- és nemzeti eredetelemzés, a vezető réteg kialakulását csirájában meggátolni hivatott «érettségi vizsgálatok»), a vállalatok nacionalizálása, a romanizálás legbrutálisabb kényszerreivel, az ortodox templomok közületi költségen való építése a színmagyar Udvarhely, Háromszék stb. megyék községeiben, az iskolák nyilvánossági jogának a megvonása, a vért

és ideget fogyasztó korrupció: mind ezernyi csatornán keresztül csökkentette a magyarság életterét s keltette az ottani magyarságban a feleslegesség érzetét. Ha nem tanulhatok ott, ahol szeretnék, ha nem helyezkedhetem el azon a pályán, amelyiken a legtöbbet teljesíthetem, ha nem vehetek földet, amikor pedig ahhoz értek, akkor felesleges vagyok. A «sok ember* téves képzete így is születhetik. Persze, bénította ez a sorsközösséget számos, személyes és egyéb vonatkozásokon keresztül érző csonkaországi magyarság erejét is. Izgalmak, forgalmi-kereskedelmi retorziók, magától értetődő revíziós mozgalmak, fegyverkezések indulhatnak el újtjukra az élettérszűkítés ezen bűnéből. E bajok terhét persze azután már az az állam is viselni kénytelen, amelyet a denacionalizálás egekbe kiáltó eszközei miatt a felelősség terhel. És így nagy területeken támad feszültség, az a látszat, hogy valóban túlsók az ember, pedig csak az emberiség kevés és túlsók az embertelenség.

6. Hogy a közgondolkodás átalakulása, ideálok összeomlása, az élet céljáról vallott felfogások zavarai, a pesszimizmus-optimizmus harcának sűrű váltakozása módosíthatja a *szubjektív életteret*; az életlehetőségek nagyságáról kialakuló közvéleményt, az alig szenved kétséget. Ha nem hiszek abban, hogy érdemes e földi életet megharcolni és nem bízom abban, hogy utódomnak legalább lesz itt annyi keresni valója, mint nekem, akkor ez mérsékelni fogja a vágyat az utód iránt, és már a 2-ik, 3-ik gyermek túlsoknak, «hívatlan vendég»-nek fog érződni az élet szűkösen terített asztalán. Ha az ideáloktól megfosztott ember az egyéni és kollektív kiábrándulások csúszdáján is összerázódva reá ún a «sub specie aeternitatis» szembenállás talán valójában meg sem kóstolt ízére és a matéria uralma alá kerül, akkor a «tárgyak szeretete» háttérbe szorítja a szeretet méltóbb tárgyát: a gyermek utáni vágyat és a szórakozás, a perzsa, az autó, az utazás, a luxus-eb szükségletté, a gyermek pedig luxussá válik, az emelkedést és a nyugodt életet zavaró olyan többletté, amit már nem bír meg a szükségletté avanszált luxus. Az ideáloktól fosztottság hallatlanul széleskörű (jóllehet a keresés és a nyugtalanság éppen nem kicsiny korunkban), s így a gyermek: a jövő ideája és értelme értelmét veszti. Ahol minden a ma, mit keres ott a holnap?! A gyermeket

sokalló közvélemény és közérzület ennek a kornak talán legnagyobb betegsége vagy — mondjuk — kórtünete. Ha azután történetesen az állam az adórendszerével, a vállalat vezetője a munkaszerződés hatalmával, a háziúr a lakó kiválasztásával, az örökösödési jog a kevésgyermekűség hiánytalan megjutalmazásával is segítségére siet a gyermekellenes neuraszténiának, akkor befejezett a körkép: a kevés gyermek is soknak tűnik, s a talmi értékekért folyó hajsza kiélezettnek, a versengés tűrhetetlennek. (Ezt akarják még fokozni a több-ember ideplántálásával?!) A luxus az ideálokban megszegényedő korszakok tűnékeny kábítószere. Ezért — mint az ópiumért — minden árat megadnak. Hiszen mivel takarjuk az ürességet?! Érte fel lehet áldozni a szoliditást, a családi tisztességet és a jövő magvát: a gyermeket is.

Íme, ismét egy forrás, amely mellett megállva eltűnődhetünk azon, hogy a népséggel való telítettség *érzése* mennyire szubjektív valami, s mennyire nem szabad hitelt adnunk a gyermekszámot sokalló közvélemény sugallatainak, értve ezalatt t. i. a köz azon nem kicsinylendő részének a véleményét, amelynek pl. oly mély pillantású és nemes humanitású író is szószólójává szegődik, mint amilyen *Zilahy Lajos*, aki a Stúdió hanglemezén megörökített nyilatkozatában a túlnépesedést jelölte meg a bajok bajának, s a mostani háború után kialakuló új világtól főleg a születési arány anarchiájának a szabályozását várja. Nem kételkedve abban, hogy a világnak vannak olyan tájai, ahol többen születnek talán, semmint kellene, felettebb nyomatókusan hangsúlyozzuk, hogy vannak viszont hatalmas területek, ahol sokkal kevesebb gyermek születik, semmint születhetnek. A mondottak után azonban nem szorul bizonyításra, hogy nagyon, de nagyon sokféle «anarchiát» kellene és lehetne megszüntetni előbb; olyanokat, amelyek nyilvánvalóbban kezünk ügyébe esnek.

* * *

Amit itt hat pontban felhoztunk — valójában csak hevenyészve és a bizonyító anyaggal való túlterhelést tudatosan kerülve —, az elég bizonyíték és indíték arra, hogy «képmutató, vesd ki előbb a gerendát a te szemedből, és akkor gondolj arra, hogy kivessed a szálkát a te atyádfiának a szeméből».

(Máté 7, 5.) Képmutatás a túlnépesedést felelőssé tenni a közboldogtalanságért mindaddig, amíg mindent elkövetünk arra, hogy a népesség lehető rosszul érezze magát, tekintet nélkül arra, hogy adott helyen sok vagy kevés ember él.

Semmi kifogásunk nincs az ellen, hogyha a k k o r fogják megállapítani azt, hogy túlsok az emberi ha

1. A föld termelés színhelyének a közület érdekében álló kihasználása intézményesen biztosítódik és a nem-termelés szabadságában és a felelőtlenségben rejlő spekulatív elem kiküszöbölődik a jövedelemeloszlásnak organikusan ezzel járó javulásával, a meg nem szolgáltat jövedelemkülönbségek csökkenésével és a termelés hozadékára nehezedő adók egyidejű leszállításával karöltve.

2. Ha az anyagi termelésben részt nem vevő rétegek (bürokrácia és katonaság) súlya kellő mértékre szállítódik le.

3. Ha a vámtételek árudrágító és területi munkamegosztást gátló rendszerével fokozatosan szakítunk, vagy legalábbis egy generális államközi szerződéslánccal — mondjuk — a mai nap felére leszállítjuk a tételek nagyságát, a vásárlóerő hatalmas javulásának üdvére.

4. Ha a kartellizáló törekvések lelke mélyén rejtőző monopólium-elvnek gyökeresen és minden vonalon hadat üzenünk, kiküszöbölve haszonélvezőinek kis és kárvallottjainak nagy táborát.

5. Ha a vándorlási tilalmakat, amelyek a nemzetek közötti életszínvonalkülönbségeket kiélezik és sokszor előidézik, megszüntetjük.

6. Ha a természetes geográfiai egységek ismét államegységek integrálódnak, és az emberek érvényesülésének a nemzetiségi, faji hovatartozás nem lesz többé egyrészt feszültségeket és másrészt száz forrásból fakadó és vést jöslő formákban megnyilvánuló retorziókat kiváltó gátja.

7. Ha az eszmények rangsorának mai anarchiájában a hátrább kerül és hogyha a kézzelfogható, holt tárgyak szeretetének igája meglazul, a felelősség eszménye pedig meg erősödik.

Ismételjük, ha mindezek *után* is «sok lesz az ember», akkor készséggel járnám Canossa útját. Addig nem vallhatok mást,

mint azt, hogy «a vádlott ma csak bűnbak». Megengedjük, hogy a népesség száma nem oszlik el teljes harmóniában a területenkint különböző népességbefogadó kapacitással; de hogy ez így van és hogy a természetes kiegyenlítődés útjai mindinkább elakadnak, abban nagy részük van a felsorolt és a népesség zsúfoltságának *látszatát* megteremtő okoknak. A kontinenseket, sőt lehetőleg az egész földet — mint «életteret» — *egységben* kell szemlélnünk. A föld népsűrűsége felettébb egyenlőtlen, de — s ez a lényeges! — még az eltérő emberbefogadási képességhez *mérföldnyire is* nagyon egyenetlen. A felsorolt akadályok éppen ezeket az egyenlőtlenségeket konzerválják és fokozzák. Akaratlanul is. Természetesen ezzel együtt a telítettség *érzését* és az ütközésekre vezető kollektív elégtelenséget konzerválják. Persze, könnyebb azt mondani — s még megtenni is —, hogy *apasszuk* az emberek *számát*, semmint az emberek *helyét szaporítani*, az emberek tűrhetőbb együttélését biztosítani. Az előbbihez csak egy kis technika kell és sikerekkel kecsegtető propaganda; az utóbbihoz áldozatokra is hajlandó és hipokrizistólment, okos szeretet. Akik nem emberi képességekből, de helyzeti előnyökből származó életszínvonalkülönbségeket örök időkre konzerválni akarnak, akik a természetadta kincsekhez férést gátolják, akik a hypertrófiára hajló állami szervezetet az elzárkózás és a harc kimondott eszközének tekintik: azokat az élet nem fogja konzerválni, mert az ilyenek az élet ellenségei. Élés helyett vegetálni lehet, de nem szabad. A földet életteljesebbé és lakhatóbbá tenni szabad is és — a sok vonatkozásban való visszakanyarodás óriási nehézségeit le nem becsülve bár — lehet is!

Schneller Károly

A KÖZNEVELÉSÜGYI DEFICIT TÁRSADALMI OKAI

(Egy elfeledett nevelésszociológiai probléma.)

I.

Nincs más célunk e sorokkal, mint fölteni egy kérdést, feleleveníteni egy elfeledett problémát. Valamikor az orvos megjelent a háznál, megtapogatta az ütőereket, megmérte a lázat s azt mondta: itt baj van; diagnózisa helyes volt. De a beteg nem őrzi a szobát, kint jár és elfeledi betegségét. Azt hiszi egészséges, bár sokszor vonszolja a tagjait, lassan, vontatottan jár, hiányzik a kellő virulenciája, nincs meg az életlendülete. Ez a probléma; ezt nem szeretnők továbbra is elfeledni, mert súlyos következményű, nevelésszociológiai kérdés.

Nem iskolai kérdésről szólunk és nem pénzügyi hiányról, hanem kulturális deficitről, mely körülöttünk ólálkodik; jobbról-balról; csak észre kell venni. Az iskola nem *egyetemes* nevelő tényező, hanem aránylag szűkkörű. Hiába van 7—8 ezer elemi iskolánk, néhány száz közép- és szakiskolánk stb., nem lehet a hatása egyetemes, azaz az *egész* társadalomra kiterjedő. Épp az, hogy az iskola iránti bizalom korlátlan volt és egyes országokban¹ szédületes összegeket fordítanak «iskolánkívüli» tanfolyamok tartására, mutatja, mennyit akarnak tenni. Mégsem teszünk eleget: vannak tág nevelési «hézagok».

Ezeket a hézagokat képzeljük el a következő módon: Megnézünk egy 70—80 évvel ezelőtt készített világtérképet,

¹ Nagyon beszédes adatok Vernon Hodge könyvében: *A felnőttek oktatása az Amerikai Egyesült Államokban*. (Bölcsészeti doktori értekezés a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen.) Budapest, 1937. (Bibliográfia 1x1—127. lapokon.)

látjuk, fehér foltok vannak rajta, jelezve azt, hogy térképet felvevő fehér ember ott nem járt. Hatalmas foltok Közép-Ázsiában, Afrika nagy részén, Délamerikában; mint a hogy bejáratlan fehér folt ma is akad a déli és az északi sarkon. Ezek tehát — mondhatni — a felvételezetlen területek. Nem az a fontos, hogy egy darabon ezek az üres foltok minő nagyok, hanem az, hogy *minő nagy területet képviselnek végösszegükben*. Most képzeljük el, egy köznevelésügyi *kultúrintensztási térképet* készítünk. Kultúrán éppen nem iskolás-kultúrát, nem városi kultúrát értünk, hanem beleértjük a népkultúrát is, még akkor is, ha az kezdetleges, de megfelel az illető nép műveltségi színvonalának, azaz jól «tapad» az illető néphez, népiélekekhez; negatívra kifejezve: «nem máz», nem lehet a népről lehántani, mert a nép és a *maga* műveltsége összeforrottak. Ha most ilyen kultúrtérképet veszünk fel, ha a *közneveltség* mértékét ábrázolnák, úgy — megfordulnának a fehér foltok és sok kisebb-nagyobb fehér folt jelennék meg épp a civilizált országokban, ám az a sok kisebb-nagyobb folt — *végösszegében* nagy. Ez a «köznevelésügyi deficit». Nagyvárosok mind körül volnának véve fehér sávval, ez a «külsőterület», a nagyvárosi periféria, ahol «Angyalföld jellegű» állapot uralkodik. Paris kultúrközpont; mégis van ilyen «perifériája», amely 6—800.000 embert, barbárnak maradt ál-civilizáltat jelent. Az angol fővárosban ott van az egész East-London. Az Egyesült Államok alvilágáról pedig mindenki tud a napi bűnkrónikák alapján. De — ez épp a kérdés különös része — az ily «foltokat» nehéz térképezni «elméletileg» is, mert *nem körülhatárolt tömbök* a köznevelésügyi deficit tipikus helyei, hanem szétszórt helyeken, sávokban szivárog szanaszét ama típus. Általában az *úgynevezett erkölcsi proletariátus* — amely tehát nem pusztán «szegény»-elem — *voltakép mindenfelé feltalálható*. Nem azokra a «proletárookra» gondolunk, akiket a marxista propaganda büszke történeuthorozóvá avatott, nem a propaganda szótárában szereplő «osztályöntudatos» elemekre, hanem mindazokra, akik elvesztették közműveltségi és népi gyökereiket, és mint hullámvérte atomok, ide-oda tolódnak, lökődnek és sem azt nem tudják, mit csináljanak magukkal (mint a munkanélküliek legalacsonyabb része), sem azt, *mit kell egyáltalán* tenni; mi

a jó, mi a rossz; mi a megengedhető és a megengedhetetlen stb. Éppen ezen a nagyon alacsony műveltségi síkon tűnik ki, hogy *minden kultúra alapeleme vallásos és közmorális síkon Van*, nem pedig iskolai és értelmiségi síkon. Csak ha ez az *alapsík* megvan, lehet ráépíteni más magasabbat is, pl. iskolát. És ugyancsak ezen az alacsony műveltségi síkon láthatni, hogy *az úgynevezett (falusi) népkultúra milyen magas*; mégha hemzseg is itt a babona, az észszerőtlen hagyomány, ám azért ezek az irracionális elemek — de facto — roppant *erkölcsi és társadalmi fegyelmet* tudnak létesíteni és az élet célját illetőleg átlag helyes célképzeteket sugallnak. Ámde szétszakadozik már ez a népkultúra is; ide is behatol egy «erkölcsi proletarizálódási). Csak a téma fontos most előttünk, nem pedig annak pontos kicirkalmazása. Elég tehát, ha ennyi válik szemléletessé arról, mi az ami *köznevelésügyi deficit* címén most szóban forog, mint jelentős, nevelés-szociológiai kérdés.

Miután témánk magva látható körvonalat nyert, további kérdésünk nem az lesz, hogy hol van ily köznevelésügyi deficit, sem az, hogy mekkora, terjedelmére és jelentőségére nézve, hanem az, hogy mik ennek a deficitnek a *társadalmi okai*. Szinte a nevelésszociológiának ütőerére tapintunk ezzel a kérdéssel. Ügyelünk arra, hogy ne vesszünk el a részletekben¹, hanem a kérdés relief-jét helyes arányban lássuk, tehát a kellő szemléleti pontot foglaljuk el.

II.

A társadalom körében — újabb osztályozás szerint — a következő főcsoportfajokat különböztetünk meg:

A) *közösségeket*, minő a család, rokonság, szülőföld (pl. falu), regionális (táj-)közösség, nép és nemzet, vallásos- és kultúrkör, mint közösség. Ezek mind sokcélú *életegészek*;

B) *szervezeteket* (organizációkat), minők vállalatok, egyesületek, üzemek stb.; ezek speciális, azaz egycélú alakulatok;

C) megkülönböztetünk továbbá *szervetlen (amorf) alakula-*

¹ Mint például *Soziologie des Volksbildungswesens*. Szerk. Leopold von Wiese. 1921. (578 lap.) Avagy: W. Picht: *Das Schicksal der Volksbildung in Deutschland*. 1936.

tokát, minők a tömeg, a közönség, a klikk, a társadalmi osztály, a társaskör (társaság), a politikai uszály, párt stb.

d) Megkülönböztetjük végül az államot és az egyházat, amelyek mindig *nagyobb* közösségekre épülnek fel és így *részben* közösségek jellemét mutatják; de szervezetek is azok, a szervezetek jellemét is mutatják: *szintetikus alakulatok* tehát, mert kétféle szerkezeti (strukturális) elvet hordoznak, azokat egyesítik.¹

Ez az áttekintés, mely évtizedes elmélkedés gyümölcse, bizonyos utat mutat a mi nevelésszociológiai kérdésünk megoldásában is. Kiténik az, hogy merrefelé lehet feltenni a nevelésszociológiai főkérdésünket.

Ha arra gondolunk, hogy meghatározzuk, *mi* az iskola, tudjuk a fenti alapon, hogy az iskola *nem szervezet*. Az iskolának van némi szervezeti eleme (amit az úgynevezett rendtartás mutat), de ez nem több laza keretnél; a lényeg másutt van: az iskola valaminő *közösségnek* — elsősorban a családnak — *kiegészítő része*. Az iskola neveli az *egész* embert, épúgy, mint a közösség általában: nem specialistát akar (ez a «szakképzés» területére tartoznék), hanem egész személyiséget, és pedig olyat, amely *felveszi* az illető közösségnek egész műveltségi tartalmát és azt *hajlandó is* továbbfejleszteni. Eszerint az iskola egyrészt — akárcsak a közösség — *a)* megőriz, fenntart egy műveltségi tartalmat (a *kultúra tradíciója*, áthagyományozása);

b) bizonyos *diszpozíció-teremtő* munkája is van az iskolának: az iskolázott ember a műveltség továbbfejlesztésére lesz hajlamossá. Látható, hogy az úgynevezett *iskolásság* csak az elsőre veti a figyelmét s a második feladat rövideget szenved.

Az iskola így csak «iskolázó» szerepű. Hiányzik belőle az élethelyzetek sokféle variációja, az élet gazdagsága: az iskola szűk keret. Kiténik ez, mihelyt az úgynevezett munkaoktatás elvét kezdték érvényesíteni: szép terveink vannak s nem vihetjük keresztül az iskolai keret szűkössege miatt. *Általában* nem szabad átengedni magunkat annak a gondolatnak, hogy

¹ V. ö. Dékány: *Communautés et organisations*. Paris. 1940. 2. és 3. fejezet.

² V. ö. *Az iskola lényege és elfajulásai*. Magyar Pedagógia. 1937. évfolyam és különlenyomat.

ami a nevelést illeti, az iskola minden, vagy mindenné tehet.

A) *Az, amit közösségnek mondunk, az egész vonalon nevelés-szociológiai jelentőségű;* nevel a család, nevel a családias úgynevezett patriarchális műhely, nevel a szülőföld (a falu sokkal inkább, mint a város),¹ a nép, illetve nemzet stb. Ezek a közösségek ugyanis érzik, hogy nekik teljes értékű *személyiségtagokra* van szükségük;

B) ezek a tagok kell, hogy *önálló műveltség-hordozók* is legyenek: a közösség «jövőjét» akarják. Azaz «egész emberre* van szüksége a közösségnek, olyanokra, kik az élet *mindenemű* problémájával fel tudják és akarják venni a küzdelmet, mert lényük legbensőbb magvában «közösségi tagok»-nak számíthatók;

c) mint közösségi lények,² be is válnak, épp ez a «beválás» az, amit nem lehet másképp biztosítani, mint «*általánosa*» *neveléssel*. A közösség nem olyan, mint a szervezetek, végletes formájukban az «üzemek»: ezek nem törődnek azzal, hogy a személyi állományukat honnan merítik;³ egyszerűen felveszik és felhasználják az embereket, és esetleg — ha már nem kellenek — rövid úton elbocsátják őket. Az üzemek, vállalatok szűkkörű egoisták, a maguk üzleti eredményeiért élnek. A közösségek életlátása, horizontja szélesebb: ők sokcélúak lévén és távolabbi jövővel számolnak, «egész életperspektívát» hordoznak és fejlesztenek. Az üzemek csak a *munkát* nézik s a *munkást* csak a munkája arányában veszik figyelembe. Az üzemek tagja csak quasi-tag. A közösségek ellenben — gondoljunk csak a családra, avagy a nemzetre — *valódi tagokra* számítanak, sőt olykor ezeknek legteljesebb áldozatkészsége is számba esik a közösségek élet-halálküzdelseiben. Mennyire fontos ez!

A közösség nem anyagi síkon gondolkodik, mint egy termelő üzem, hanem *személyi síkon*. A közösségeknek nem az évi mérlegben kimutatott üzleti eredmény a fontos, hanem az

¹ Hogy miért, arra nézve lásd: *a Falusi és városi nevelőkörnyezet* című tanulmányt. Pedagógiai Szeminárium 1937.

² V. ö. *A kultúrpolitikai állam eszméjének kialakulása*. Társadalomtudomány, 1929. évfolyam, 3. fejezet.

³ V. ö. *A társadalom mint üzem*. Magyar Közgazdasági Szemle. 1940.

ember *élete*: a közösségek «évszázadokban gondolkodnak», meg is van az érzékük az egyes ember 2—2% évtizedet jelentő fejlesztésének, nevelésének kérdése iránt, *igazi nevelők, tehát a nagy élettávlatú közösségek*, illetve az ezeken felépülő *állam és az egyház*.

A közösségek 1. különös jelentőségű «*nevelési környezetet*» jelentenek, 2. nevelési *ambíciót* mutatnak. Vájjon épp ezért «iskolafenntartóknak» tekintendők-e? Nem mind. Ez a kérdés voltaképp egyszerű: csak azok iskolafenntartók, akik bírják az iskola terhét; ezek pedig a nagyméretű közösségek; ilyenek a nagyobbméretű községek, városok, erkölcsi testületek, az állam és az Egyház. Általában: csak erkölcsi jellegű, erkölcsi étoszt hordozó egységek lehetnek iskolafenntartók, és azok, akiknek nemcsak az ambíciójuk van *meg* iskola fenntartására, de az erejük is megvan hozzá. Elképzelhető tehát, hogy szülők (családok) szövetkezeti alapon tartanak fenn iskolát; az is elképzelhető, hogy egy dúsgazdag, arisztokrata-család stb. Ám a gyakorlat azt mutatja, hogy iskolafenntartó mindig az olyan testület (közösség), amelynek nagyobb és állandó jövedelemforrása van, nem túlságosan terheli meg az iskolafenntartás.

Látható: a nevelő-közösség fogalma tágabb, mint az iskolafenntartó fogalma; viszont ezek azok *között* keresendők.

Még egy mozzanatra kell felfigyelnünk: a közösségek *nagyságméretére*. Feltűnik itt az hogy

A) minél nagyobbméretű egy közösség, annál sokoldalúbb és nagyobb *lehet* annak a kulturális hagyományanyaga; ilyen pl. az Egyház, a nemzet, az állam. A nagyméretű, «történeti» szerepű közösségek viszont olyanok *lehetnek*, hogy — túlságosan extenzívek lévén — kissé szétesnek és *intenzív* életet, mely a neveléshez szükséges, nem fejlesztenek ki. Egy nagy párt pl. rendszeren extenzív és nem hajlik nevelésre.

B) Minél kisebbek a közösségek, annál inkább *intenzív* életet hordoznak; ilyenek pl. a családok, sőt a szekták is, néha az úgynevezett kisebbségek¹ — ezek is nagyon ügyelnek kulturális erejük fenntartására, annál inkább, minél inkább le

¹ V. ö. *A kisebbségi lélek*. Budapesti Szemle, 1939. évfolyam.

vannak szorítva a közélet teréről. A kisebb, azaz intenzívebb életet élő társadalmi egységek egyben könnyen áttekinthetők, ezerféle okulással szolgálnak a gyermekeknek; az ifjak közvetlenebbül beleérezhetik magukat az intenzív életet élő egységek világába és így az intenzív, kisebb egységek «gyermekközelieknek» mondhatók. Ilyen az Egyház is: nagyon gondol a gyermekre és a családokra, hiszen élete a lélek gondozásában áll; innen az Egyház kifejezett nevelő-ambíciója és évezredes nevelőművészete is.

Ellenben az állam már a történet eddigi tanúskodása szerint — nem *elsősorban* a nevelés kérdésének él; az állam sokkal inkább hatalmi szervezet, mintsem hogy a gyermeki lélek és a család foglalja le a főgondját.

Röviden: a közösségek, az állam és az Egyház *nem egyforma arányban* szerepelnek a nevelés terén; erejük, nevelőművészetük és nevelési ambícióik is különbözők.

III.

Hol és miért van köznevelési deficit? Mi ennek a deficitnek társadalmi oka? Erre nézve is csak a főmozzanatokat jelöljük ki.

1. A közösségek, mindenek előtt sokcélúak lévén, roppant élettapasztalatokat gyűjtenek; nagy kulturális anyagot hordoznak; «teljes életkörnyezetet» jelentenek; — ámde *túl vannak terhelve* ma ezer életproblémával, úgyhogy szinte egyre kevesebb figyelem esik a nevelésre.

Gondoljunk csak a nevelésben legközvetlenebbül érdekelt családok mai helyzetére. Minő hatalmas mértékben túl vannak ezek terhelve! Nehéz a megélhetés és a társadalmi «színvonal» tartása egy elszegényedő, háború utáni vagy éppen háborús világban. A család nincs mindig együtt, a családapa rendszeren csak este látható, mikor is fáradtan tér haza napi munkája után. Intő példát adnak eléink az Amerikai Egyesült Államok. A szabad versenyben túlbuzgó családfenntartó apa este minden kulturális gondolat megértése számára hasznavehetetlen Amerikában; innen van, hogy a szellemi művelődés hordozói ott már jobbára nőik, férfiak egyre ritkábban. A családaya kény-

telen — ahogy tud — elférfiasodni, hogy az atyát pótolhassa. Végre is uralkodói pozícióra tesz szert *His Majesty the Baby*. Keyserling, amerikai körútja után írt művében, sötét lapokat ír. «A férfiak nem akarnak takarékos életet élni, az asszonyok nem akarnak szülni. Minő értéke lehet annak az ottani, nagyon dicsért gyermekszeretetnek, ha hiányzik minden megértés a továbbszaporodás misztériuma iránt?»¹ Az atya szerepe elvész a családban, nem nevelője, hanem fáradtan bolondoskodó játszó pajtása lesz a gyerekeknek. Bizony van sok, mély meglátás Keyserling azon észrevételében, hogy az atya a kemény és megfellebbezhetetlen «sorsot» képviseli. «A távolságot tartani szerető atya testesíti meg a gyermek előtt az irracionális sorsot ... Az az atya, aki éppen *nem* magyaráz meg mindent a gyermeknek és *nem* ad helyet mindennemű kívánságnak, képes elismertetni a pathikus 'sors' elvét.» Továbbá a gyermekben felébred a «köztünk» lévők iránti kegyelet érzése, látva a szüleit. De fel kell ébrednie a «felettünk» lévő iránt is a kegyeletnek: erre az atya tanít.² Az atya háttérbe szorulása a családban — de már az iskolákban is — lassan az amerikai kultúra effeminálódására vezet, amit sokan észrevesznek.³

Az atya szerepének csökkenése az amerikai családban oly példa, mely Európát illetőleg is fenyegető jövőképre mutat: jelzi a kereső fél túlterheltségét, a családfenntartás roppant gondját. Az eredmény kettős: vagy kevesebb a gyermek, vagy kevesebb erő jut a nevelésére. íme, itt már jelentkezik egy faja a köznevelési deficitnek.

Másik kis közösség: a szülőföld (mint regionális, táj-közösség). Ez egykor pompás nevelő környezet volt; falu, kisváros, tele romantikával, játszótérrel, gyermeki fantáziát

¹ *Amerika*. 1930. 424. lap.

² Szinte lefordíthatatlan a maga finomságában ez (Amerika, 281. 1. lap): Die Ehrfurcht vor dem «Unter uns» entwickeltes das Kind in den Eltern. Aber die Ehrfurcht vor dem «Über uns» kann nur der distanzierte Vater mit der Unmerklichkeit und zugleich unwiderstehlichkeit eines naturgesetzgemäßen Vorgangs ins Leben rufen.

³ V. ö. Keyserlingnek még más, figyelemreméltó. tanulmányát: *Vom Verhältnis zwischen Eltern u. Kindern. Weg zur Vollendung*, 12. füzet.

felgyújtó részlettel. Ma a nagyváros már sokkal kevesebbet nyújt,¹ általában. Itt még nagyobb köznevelési deficitnyomokat találunk, mint a családban. Rettenetes környezet a gyermeknek, akinek már mindkét szülője kereső fél és naphosszat nincs otthon (teljes abszentista család!) az, hogy kikerül az utcára, sikátorokba, külvárosi «grundokba» s ott elvadul, erkölcsi érzületvilága hihetetlenül zűrzavaros lesz.² A proletaroid-elemnek ezért főfészke a külváros.³ Az ok itt is az, hogy sem a család nem bírja jól a terheket, sem a város közsegélyeket osztó ereje nem elégséges.

És íme, a proletaroid-elemek egész világa az utolsó két évtizedben kiesett a köztudat előteréből. Ma e probléma nagyon csendes; de a csend még nem jelent megoldást. Kezdtük elfeledni a nagy kérdést, de az élet valósága itt van, vissza kell térnünk észrevételére.

Mindezek után térjünk egy nagyobb méretű közösségre: a népre, illetőleg nemzetre. Itt is vannak már terjedő rozsdafoltok. A kérdés nagyon messze vezet: hol és miért lanyhul a nemzeti élet, a népi kultúra miért enerválódik? Csak néhány mozzanatról emlékezünk itt meg.

A nemzeti életlendület enerválására az utolsó két nemzedék életében sok tényező hatott. Mindenekelőtt a nemzetek *eltömegesedtek*, azaz szürke tömegemberek, atomemberek, mint típusok terjedtek el egyidejűleg az *elvárosiasodással*; természetesen a tömegemberek tipikus helyei a nagyvárosok lettek. Nagyon előtérbe lépett a gazdasági *üzemek* szerepe: a gépiessé váló, csak az anyagi termelésre néző üzemek nem törődnek eleget (a kiélesedett versenyben sokat nem is igen törődhetek) magával az emberrel, hanem csak a munkájára néztek. Tömegesedés, városiasodás (úgy ahogyan azt a XIX. század végén értették: tömegszállássá válás, iparosodással kapcsolatban) és üzemesedés egyhúron pendültek. Megváltozott az érintkezés

¹ V. ö. Tews, *Gross-stadtpädagogik*. 1911.

² V. ö. G. Dehn: *Die proletarische Jugend*. Lebensgestaltung u. Gedankenwelt der Großstadt. Proletarier jugend. 1929.

³ Kassák Lajos: *Angyalföld* című igen realiztikus regényében világítóan beszédes rajzot adott a külvárosi gyermekről is.

módja: az elgépiesedett, elszemélytelenedett, eltárgyiasodott; az érintkezés blanketta-jellegű lett, üres és hideg.

Általában a nemzetek taglétszámának megnövekedésével a társadalom *extenziválódott*, a terjedelem a minőség rovására ment, a széleskörű érintkezés a bensőség, az összeforradás rovására. Hogy éljen így virulens, történeti sorsot látó szellem?

Mindehhez járul a modern életritmus. Ez a *gyorsaságot* kötelezővé tette; a modern életritmushoz képest a nemzeti élet ritmusa lassú (a nemzetek «századokban gondolkodnak»), a közélet gyorsritmusú szervekre (sajtó), általában organizációkra szorul rá, hogy akciója kellő gyorsaságot és átütő erőt nyerjen. Így a nemzeti élet a maga szellemi oldalán, irányainak keresésében, megmaradt alapáramlatnak, de egyre láthatatlanabul. Szinte csak nagy életlökésekben, reakciókban mutatja meg magát, mint legutóbb Spanyolországban, láttatja azt, hogy nagy erőfeszítésekre képes.

A XIX. század *anyagiassága* észrevétlen meggyőződéssé tette, hogy a gazdaság a fő. A liberalizmus azt hitette el, hogy az állam épp csak rendfenntartó elem, s nem a leglényegesebb annak erősítése; a szellemi erők táplálása a gazdaság mellett hasonlóképp másodrendű. Csoda-e, ha így háttérbe kezdett szorulni a köznevelés és különösebben az iskolaügy fontosságának átértékelése?

A nemzet tulajdonképeni nevelői a nagy írók és gondolkodók. Ezek is egyre inkább fenyegetett helyzetbe jutnak, írásaik hatását erősen paralizálja egy fordított szenzációirodalom, mely kozmopolita jellegű. Ugyanilyen a film hatása is. Olcsó «irodalmi» művek (detektívregények stb.) százezrei árasztják el a piacot s ezek az ifjúsághoz is eljutnak. A nagy «klasszikusok» hatása egyre teoretikusabb (nincsenek is ily olcsó kiadások). Az író sorsa a fokozott versenyben folyvást nehezebb lesz. A klasszikus író átlag túlstabilizált világot is jelent, azaz — szinte elvileg — «nem halad a korrall». Ami benne «örök emberi», még hat, de nem kellő arányban.

Az átlagosan jó író sorsának nehézsége közismert. De van

¹ V. ö. Gép a mai társadalomban. I—II. Budapesti Szemle. 1940 februári és márciusi szám.

egy veszély is, az *elit*¹ körében, a népi kultúra egysége szempontjából; ezt a jelenséget a *nemzeti elit káros elindividualizálódása* mértékének mondhatjuk. Az író «elvilleg egyén» kíván lenni. Mindegyik túl akar tenni a másikon és pedig a maga «eredeti egyéniségében». Nem más ez az individualizmus, mint a közösségi lélek lassú elkopása az egyénben. Ha az író már nem *sui generis* közösségi lény, nem egy közösségi kultúra öntudatos hordozója és csak «önmagát képviseli», úgy munkája végre a *közösségnek* is egyre kevesebbet fog jelenteni. Megszűnőben van az az írói hivatástudat, hogy az író — működésének *egyik* oldalán — népe sorsérzésének, műveltségi hagyományának és jövőbeli alakulásának egyben «prófétája» is.

A közösség, gondolkodó- és író-típusokban, *elit-szegény* lesz. A gondolkodó és író pedig nagy *tömörítő* és kifejező erő. Nélküle színtelenné lesz, plaszticitás-nélkülivé válik a hétköznapi emberének gondolatvilága. Az elit-vesztett közösség már csak félközösség: nincs hova felnéznie s nem érzi kultúrképességét.²

Az államra térve át, és tudva azt, hogy az állam is közösségre épül rá, feltehetjük, hogy a közösségben jelentkező baj az állam életében is meg fog nyilvánulni. Úgy is van. Az *államfenntartó elit* terén hézagok és bizonytalanságok vannak. A baj egyik fő oka esetleg nem az elit gyenge kifejlődése, előretörő vénájának és szilárdságának gyengülése, vagy politikai tapasztalatainak elapadása, hanem az, hogy az elit eleve ingatag alapra épül: egy gyorsjáratú demokratikus választójog megengedi ugyan, hogy egy «politikából élő» elem keletkezzék,

¹ Az elit némileg homályos fogalmára álljon itt Ortega y Gasset meghatározása, melyet a jeles spanyol gondolkodó a «kiválasztott emberről ad: ez «olyan ember, aki többet követel önmagától, mint másától, még akkor is, ha személyében e magasabb követelményeknek nem tudna megfelelni). Az elitet jellemzi a magasabb *kötelezettség* tudata és szoros reá-vonatkozása. A nem-elit béli a magasabb normát esetleg ismeri, de azt *reá rótnak* érzi, olyannak, mint ahogyan valami adót másvalaki «kivet» reá; ezzel szemben az elit a magasabb normakövetelést személyiségével *azonosítja*, a norma értéktartalmát «képviselem»; és érvényesíti is kifelé, társai irányában. Innen «irányadó» szerepe.

² Othmar Spann: «Nation reicht nur so weit, als die Kulturfähigkeit der Masse reicht.»

de egyben meg is akadályozza azt, hogy *állandó jellegű* vezéri pozíciók keletkezzenek. A politikusok nagyrésze feltűnik, hogy gyorsan el is tűnjék a választások politikai sülyesztőjén; új típus lesz a rövid lejáratú politikus. Ennek a típusnak pozíciójába sok, igen kiváló ember egyszerűen nem kívánczik bele. Így az állami életben is elit-hiány tünetei jelentkeznek. Ez természetesen köznevelési hiányosság is: kevés az, aki huzamosan ható példakép áll a tömegek előtt; az állandó, egyirányú tömegrehatásnak kevés az ideje. A demokrácia — régi megállapítás — nem tud megszabadulni bizonyos ingatagságtól.

A gyorsuló életritmus folytán kerül előtérbe egyre inkább az aktuális helyzetekkel mindig *aktuálisan* leszámoló *közvélemény és a sajtó*: Ennek a tömegekre való hatása korántsem csekély, sőt jelentékeny; azonban az nem állítható, hogy ez az új, «hatodik nagyhatalom» nyugodt fejlődés, céltudatos önképzés lehetőségét jelenti. Ellenkezőleg ez az, egy-egy államon belül tényező hatalom szüntelen felferi a hullámokat és kevésbé csendesíti le. Az aktualitásra való beidegződöttség szerve a sajtó: végre az ide-oda kanyargó érdeklődés felszításában nagyobb mesternek bizonyul, mint az állandó és *következetes* jellemépítésben: a nevelésben. Közvélemény és sajtó gyors hullámai el is ronthatnak egy lehiggadt, összhangba jutó népjellemet. Ez a modern két, párhuzamosan futó hatalom (közvélemény és sajtó) nem tekinthető szilárd építésznek, hanem inkább csak megmozgatónak és örök változtatásra ösztönzőnek. A sajtó is sok külföldi hatást közvetít a belföldnek és egy közösségben, illetve államban olykor idegen test gyanánt szerepelve: közösségi összhangot esetleg megbont.

Csak néhány példában világítottunk rá a mai helyzetre. Tüzetes tárgyalás messze vezetne. A mai helyzet képe: államok és kisebb-nagyobb közösségeknek hiába van meg az ambíciójuk a köznevelés területének *egészeiben* való meghódítására, ez nem sikerül: hézagok szükségkép maradnak. Korunk pedig rohan velünk; és nem igen vesszük észre, hogy mit és mennyit jelenthet az a zűrzavaros népelem, az a *szétszórt* nagytömeg,¹

¹ V. ö. ennek a *szétszórt* tömegnek jellemzésére Ortega y Gasset művét: *A tömegek lázadása*. Magyar fordítás 1938.

mely egy-egy hirtelen átalakulásban integrálódhatik, szóhoz juthat és «váratlanul» próbál államot és társadalmat átalakítani. Látható volt legutóbb a spanyol események közepett a műveltségben proletár tömegek vaksága és erkölcsi kulturátlansága.

IV.

Még egy problémára utalunk végezetül. Ez a XIX. századbeli *tudomány eszme*; a tudomány a folytonos *kutatásra* volt beállítva. A tudomány rendkívüli mértékben haladt, egy századon át sokkal többet téve, mint amennyit azelőtt 3—4 századon át tett. A tudományos kutatás ez irányzata egész réteget: egy-egy ország «értelmiségét» érintette. Igyekezett kutatókat nevelni; ilyenek valóban nagyszámmal jelentkeztek is, szinte külön rétegeket alkotnak múzeumokban, levéltárakban, kutatóintézetekben és főiskolákon. Ez a réteg a legmagasabb képzettségű lehet, ám észrevétlenül hódol egy egyoldalúságnak, amely megakadályozza őt abban, hogy egy tudományos *magas műveltség* valóban biztos talapzaton állhasson. A kutatás mindenekelőtt analitikus, folyton tovább és tovább épít, és nem szintetikus: eddigi eredmények összefogására, gondos rendszerbe való beépítésre kevésbé hajlik. Beláthatatlan a részleteredmények mennyisége, már a bibliográfiák is roppant tömeget tesznek ki. Ezzel szemben minő lenézett ma a tudományok «népszerűsítése!» Mennyire kevés az inger pusztá összefoglalásokra! A tudós eszméje nem az, hogy a *társadalom* felé hasson, hanem az, hogy színvonalat mutasson s a könyvtárak gazdagodjanak. Tény, a nagyobb közösség úgy érzi, kevés az, amivel az ő élete gazdagodhatik a tudományok által. El is zárkózik velük szemben, közömbösen nézi az újabb «eredményeket». Ez a közönyösség is némi mutatója egy bizonyos, közműveltségi deficitnek: nincs meg a kellő «érzék» a tudós munkaértéke iránt. Úgynevezett közéleti férfiak, néha még kulturális színvonalat is árulva el, gyakran fényűzésnek tartják (ha nem is mondják) a tudományt.

Sajátos helyzetre figyelmeztet ez a «magas kultúra», sajátos beállítottság mutatkozik meg társadalomkulturális téren, melyet a XIX. század «folyton továbbkutató» embertípusa húzott

alá erősen: nem baj, sőt természetes, ha a kultúra olyan, mint egy *obeliszk*; egyre magasabbra építjük, de nem gondolva azzal, hogy minő szűk az alapja s ennek folytán milyen nagy megingathatósága. A társadalomtudomány, a nevelésszociológia nem maradhat közömbös a XX. században ama XIX. századból átplántálódó eszménnyel szemben. Látva a mai tömegeket, bizonyos nyugtalanság fogja el a társadalomvizsgálót: lehetséges-e vájjon, hogy tartós maradjon ez az állapot? Elég-e az, hogy a tudományos élet szűk alapra épült, viszont széles néprétegek nemcsak keveset kapnak, de a tudományos kultúrából kevésre *vágynak* is.

Aki a modern tömegek jellemét jól ismeri, nem elégedhetik meg a fent jelzett «obeliszk-kultúrával», hanem szélesebb alapot követel a kultúra számára; ismét hasonlatban szólva: egy «piramis-kultúrát» kíván meg. Ez — természetes — nem lehet oly magas, mint az előbbi, viszont lényegesen több társadalmi stabilitást ígér.

Az utóbbi közművelődési «elv», melyet hasonlattal fejeztünk ki, azt is fogja jelenteni, hogy jobban átvizsgáljuk a társadalom épületét és nemcsak egyes szobákat rendezünk be a kultúra számára lakhatóvá, hanem berendezzük több-kevesebb mértékben az üresen hagyott szobákat is. Azaz felkutatjuk és megszüntetjük a köznevelési deficit helyeit.

Dékány István

A HITBIZOMÁNYOK HELYZETE MAGYAR-ORSZÁGON

A magyar magánjog szellemétől a kötöttség gondolata sosem volt idegen. Korunk meg éppen nem kora a kötöttségek megszüntetésének. Hiszen a lezajlott, ú. n. liberális század tanulságainak birtokában megtanulta, hogy a kötöttségek teljes hiánya — a legnagyobb kötöttség. Az emberi szabadság épp olyan viszony fogalom, mint minden fogalom ezen a világon; csak akkor jelent számunkra valamit, ha érezzük s csak akkor érezzük, ha akadályokba ütközik.

A múlt századok azt hitték, hogy az embereket csak szabadon kell hagyni élni; egyéniségük törvényét követve az örök béke, az örök szeretet, az örök értelem birodalmát fogják elővarázsolni. Tévedtek. A történelem azt bizonyítja, hogy az embernyájak nem egyéniségekből állanak. Az egyéniség olyan, mint az üstökös; ritkán jön és csillagászati távolságban van a karámoktól. A történelem anyaga a tömeg, amelynek életét a nyájösztönök épúgy előírják, mint az eldobott kő útját a gravitációs és egyéb ráható erők összehatása, vagy modernebb kifejezéssel a tér görbülete. Hiába engedjük meg a feldobott kőnek, hogy ne essék le; része az anyagnak, útja elő van írva. Hiába adunk szabadságot az embernek, hogy éljen vele; része a tömegnek, útja elő van írva. Az emberi szabadság szabad versenyének nem örök béke, hanem örök harc lesz az eredménye. Az emberi helyzetek, képességek és erők ugyanis nem egyenlők, ez szüli a mérkőzést s a mérkőzés során, akinek kevés volt, attól az is elvétetett, akinek sok, annak még több jutott a kezei közé. Az örök szeretet helyett jött az örök kizsákmányolás. S még az sem lehet vigaszunk, hogy a legkiválóbbak győztek s a selejtes hullott ki. A történelem ugyanis, úgylátszik, örök kontra-selekción folyamat, amelyben a középszerűség, az átlag érvénye-

sül, a kivétel pedig kihull az örök rostán akkor is, ha alul, de akkor is, ha felül van az átlagon. Eredmény: az emberiség haladásának stagnálása.

A haladás eszméje azonban kitör a tapasztalat koporsójából. Az örök emberi küzdelem új és új eszközöket eszel ki, amelyekkel túlszárnyalni véli a múltat. Rendszerint az ellentétek s néha az abszurdumok segítségével. Ezért dialektikus minden emberi fejlődés s ezért nem sablonos, hanem meglepő fordulatokkal teljes a világ történelme. Az ember legnagyobb kincse a szabadság. Talán az emberi élet legmélyebb értelme is épp ez. S mégis — ó, történelem humora — mi sem jellemzi jobban az emberiség történelmének áramlását, mint e szabadság mind többoldalú korlátozása. Gondoljunk a magánjogi korlátozások egyre nagyobb burjánzására, vagy még inkább a magánjogias korlátozások egyre közjogiasabbá válására. S ez ellentmondás nem feloldhatatlan. Az atomisztikus részszabadságok zajlásából, melyben mindenki mindenkit akadályoz, a korlátok és kötöttségek irányító sugárrendszerében egy olyan erőrendszer születése várható, amelyben mindenki mindenkit segít. A szabadság hozzáférhetetlen, feltörhetetlen, halottnak látszó magja eltemetett, hogy a jövő tavasza egy soha nem látott palántát fakasszon belőle.

Ez is szabadság. Az összeség szabadsága. Hogy a részek szabadságáért ez megfelelő ellenérték lesz-e: azt döntsék el a részek. Ma úgy látszik: a történelem fejlődése ebben az irányban halad. Mert a történelem az emberiség és nem az Ember történelme. A történelem a tömegek élete, az idő és tér formájában. Az egyéniségek fénye túlragyog rajta és az időn és a téren és minden formákon; de épp oly keveset változtat sorstörvényein, mint a holdsugár fénye sem állítja meg zuhanásában a hulló csillagot.

De ha minden jel arra mutat, hogy a világ történelme mind inkább, sőt éppen a jelenkorban még inkább, mint valaha, a nagy emberi kötöttségek irányában halad, akkor méltán vehetjük fel a kérdést, hogy a hitbizományok intézményének Európa jogrendjeiben s így hazánkban is mind hangosabbá váló kritikája és reformja időszerű-e éppen ma? Hát nem épp az-e a lényege a hitbizománynak, hogy mesterségesen kötöttséget létesít ott, ahol az élet egyébként bizonyos szabadságot hagy?

Nem. Vagy legalább nemcsak. A hitbizomány intézményének ugyanis nem egy, hanem két gyújtópontja van. Az egyik a kötöttség; de a másik a föld.

S épp a magyar jogfejlődés fényes bizonyossága annak, hogy a hitbizományi intézmény egyre elkeseredettebb bírálatának tárgya nem maga a kötöttség, hanem az, hogy ez sokszor, sőt rendszerint épp a földre vonatkozik, amelynek igazságos és célszerű megoszlása nemcsak a helyes szociálpolitikának, de magának a nemzeti létnek alapfeltétele.

A családi hitbizomány intézménye nem ősi magyar jogintézmény; a magyar jogfejlődésbe az 1687: IX. t.-c. illesztette be «az ország mágnásai és előkelői romlásának elhárítása s a fekvő jószágok szokás szerint megkísérelt önkényes elidegenítésének és elpazarlásának megfékezése végett». E törvény alapján hitbizományt szerzeményi vagyonukból királyi jóváhagyással csupán főnemeseik alakíthattak; de e jogot az 1723: L. t.-c. a köznemesekre is kiterjesztette. Láthatjuk ezekből, hogy ez intézmény meghonosításának nem szociális, hanem individuális indokai voltak, s tulajdonképpen egyrészt az arisztokrácia jutalmazása akart lenni azért, hogy az uralkodóval szemben az aranybullában biztosított ius resistenditől lemondott; másrészt ellenszolgáltatás volt a Habsburg-család, majd annak női ága örökösödési rendjének elismeréséért.

A túlnagy hitbizományok káros hatása azonban már egy évszázad múlva foglalkoztatni kezdte a magyar törvényhozást. Megszületett a nagybirtok problémája.

Az 1790: LXVII. t.-c.-kel a polgári törvények reformjának előkészítése végett kiküldött bizottság kisebbségi tervezete a hitbizomány legnagyobb terjedelmét 1000 jobbágy telekre kívánta szorítani. Egy emberöltővel később (1827) hasonló rendeltetéssel kiküldött bizottság elvi alapon 500 telekben kívánta megállapítani a legmagasabb mértéket, sőt az 1832/36. évi országgyűlésen már szóba került a hitbizományok teljes eltörlésének gondolata is, s ily értelemben szólalt fel a későbbi osztrák-magyar kiegyezés nagy magyar jogásza: Deák Ferenc, majd Széchenyi és Kossuth is.

Már e tervekben is láthatjuk, hogy a hitbizomány intézményének reformjavaslatainál a háttérben eleitől fogva a nagy-

birtok problémája áll. Kihangsúlyozzák ezt a további reformtervek is. A hitbizományi reform kérdésének tárgyalására ugyanis a magyar tudományos akadémia 1846-ban pályadíjat tűzött ki. A három pályadíjnyertes mű egyaránt pénztökére kívánta átalakítani a hitbizományokat.

A reformból a szomorú kimenetelű szabadságharc s az ezt követő politikai zavarok közepette semmi sem lett. A kiegyezés utáni korszakban azonban ismét élénk irodalmi tevékenység indult a hitbizományok reformja érdekében, főleg közgazdasági szempontból. Többek között felmerült ekkor a hitbizományok nemzetiségi vidékre áttelepítésének gondolata, ami nemzetvédelmi szempontból egészen szerencsétlen elgondolás. Sokkal szerencsésebb a múlt század utolsó éveiben a polgári törvénykönyv előkészítésével kapcsolatban a hitbizomány reformjára vonatkozólag felmerült újabb tervezet, amelynek alap gondolata ismét az, hogy a hitbizományi ingatlanok terjedelme korlátozotassék; legnagyobb terjedelmük pénzértékben állapítottassék meg, bár az erdőségeké enyhébb szempontok szerint. Sőt e tervezet további érdekes korlátozásokat is javasol. Eltekintve attól, hogy hitbizományokat csak azok alapíthattak volna szerinte, akik a közügyek terén érdemeket szereztek, azt is előírja a tervezet, hogy a hitbizományként leköthető terület legnagyobb mennyisége az ország egész területéhez viszonyítva is megállapítandó, sőt az egyes megyék területéhez viszonyítva is — az egyéb okokból kötött birtokok területének számbavételével. Sőt ezzel kapcsolatban az is tervezetett, hogy nyújtassák mód állagváltoztatások kötelező elrendelésére, ha az ingatlanok megkötöttsége egyes vidékeken szembeszökő gazdasági hátrányokat okoz.

Az észszerű reformok keresztülvitelét ismét egy politikai esemény akadályozta meg: a világháború. Ennek befejezése után a reformgondolatok ismét újult erővel merültek fel. Az eredmény ezúttal nem is maradt el teljesen. Törvényhozásunk két olyan reformot is alkotott, aminek kihatása volt a hitbizományokra: az 1920. évi földreformot és az 1921. évi vagyonváltásagtörvényt. A legnagyobb jelentőségű tervezet (1925) alap gondolata azonban ismét az volt, hogy a hitbizományokhoz tartozó mezőgazdasági ingatlanok terjedelme korlátozotassék,

a többlet szabadíttassék fel, s a legközelebbi várományosnak szabadvagyonként jusson; a lekötöttség alatt maradó hitbizományi vagyona nézve pedig az elidegenítési és terhelési tilalom enyhíttessék. Ismét a nagybirtok elleni harc sorsmotívuma zúgott tehát keresztül a reformkövetelmények hangskáláján. De még egy évtizednek kellett eltelnie, hogy a hitbizományok közvetlen reformjából valóban törvény legyen.

A reform megvalósulásának ekkor már legfőbb ideje volt, mert a háború után kialakult gazdasági és politikai helyzet ennek időszerűségét erősen fokozta. Ha ugyanis a hitbizományok új szabályozását megelőzőleg, 1933-ban gyűjtött statisztikai adatokat összevetjük az 1918. éviakkal, szembetűnik, hogy a trianoni szerződés előtti Magyarországon fennállott, összesen 2,311.400 kat. hold területű 92 hitbizományból, illetőleg 88 ingatlanhitbizományból Csonka-Magyarország területén maradt összesen 823.324 kat. hold területű 67 hitbizomány, illetőleg 61 ingatlanhitbizomány, tehát a régi Magyarország hitbizományainak s az azokhoz tartozó ingatlanoknak tekintélyes része. Ennek magyarázata az, hogy a hitbizományok nagyjából a Dunántúlon és az Alföldön fekszenek. A Dunántúlon a reform megvalósításakor is 37 hitbizomány volt 602.221 kat. hold, az Alföldön 16 hitbizomány 151.903 kat. hold, végül Északon 8 hitbizomány 69.200 kat. hold területtel. Látjuk ebből, hogy a hitbizományokhoz tartozó birtokok átlagos nagysága aránylag a Dunántúlon a legnagyobb (16.276 kat. hold), míg az Alföldön csak 9.494, Északon 8.650 kat. hold esik átlagos számítás alapján egy birtokra. Az országos átlag tehát hitbizományonként 13.497 kat. hold.

A szóbanforgó statisztika készítésekor fennálló hitbizományok együttes területe az ország akkori egész területének (16,173.178 kat. hold) kb. 5.1%-át tette ki. A hitbizományokhoz tartozó ingatlanok mezőgazdasági művelés alatt álló része 463.636 kat. hold volt, ami kb. 3.5%-a az ország mezőgazdasági művelés alatt álló részének, 13,172.386 kat. holdnak. Vármegyénkinti összehasonlításban különösen a Dunántúl mutat kedvezőtlen képet. Így Sopron vármegye összes területének (66.357 kat. hold) 19.7%-a hitbizomány, Zala vármegye összes területének (112.713 kat. hold) 13.3%-a, Somogy vármegye összes területé-

nek (143.251 kat. hold) 12.5%-a, stb. Sokkal kedvezőbb a helyzet az Alföldön és Északon, ahol a vármegyék területének csak kb. 2—3%-a hitbizomány. Mindezek világosan mutatják hitbizományi rendszerünk egyik legnagyobb hibáját, hogy t. i. a hitbizományok az ország területén nincsenek egyenlően elosztva, némely vidéken óriási latifundiumokat alkotnak, és lehetetlenné teszik, hogy itt nemzeti szempontból értékes, törekvő emberek földhöz jussanak. A Dunántúlon hozzájárult a helyzet súlyosságához, hogy a területének kb. 10%-át tevő hitbizományokon felül 33%-a 1000 holdon felüli nagybirtok volt, vagyis a területnek *több mint 40%-a* volt jogilag vagy gazdaságpolitikailag kötött terület s mint ilyen, akadály a parasztbirtokok alakulásának.

Érdekes az ingatlanok művelési ágainak összehasonlítása abból a szempontból, hogy az ország területéhez viszonyítva hány %-uk áll hitbizományi kötöttség alatt. Természetesen az ország erdőterülete (1,906.057 kat. hold) volt az, aminek legnagyobb része (305.054 kat. hold, vagyis 16%) tartozott hitbizományhoz. Az ország szőlő- (365.616 kat. hold) és kertterülete (191.821 kat. hold) viszont az, aminek legkisebb része (előbbinek 0-6, utóbbinak 1.6%-a). A szántóterületnek (9,727.162 kat. hold) 3.2%-a, a réteknek (1,160.602 kat. hold) 5.6%-a, a legelőknak (1,727.185 kat. hold) 4.8%-a tartozott hitbizományhoz. A hitbizományok közül egyébként egy volt, amelynek ingatlanai 200.000 kat. holdat, egy, amelynek ingatlanai 50.000 kat. holdat meghaladtak, 10.000—50.000 kat. hold nagyságú ingatlana 14-nek volt. A többi hitbizomány ingatlanainak nagysága 10.000 kat. hold alatt maradt. Olyan hitbizomány, amihez mezőgazdasági ingatlanok nem tartoztak, csupán 6 volt.

Ilyen körülmények közt a hitbizomány, főleg a Dunántúlon, a nagybirtoknak jogilag intézményesített alakja volt. Közgazdasági, szociális és nemzetvédelmi szempontokból mindazokat az érveket fel lehetett ellene hozni, amiket általában a nagybirtokkal szemben fel lehet, sőt fokozottabb mértékben, mert a jogi kötöttség bizonyos természetellenes állandóságot is kapcsolt ehhez az egyébként sem kívánatos állapothoz.

S valóban, a hitbizományi törvény parlamenti vitájában mindezekkel az érvekkel találkozunk. A parlamenti beszédeken

vörös fonálként vonul végig az a helyes szempont, hogy a hitbizomány problémáját nem szabad doktriner egyoldalúsággal az ország egész gazdasági helyzetétől elvonatkoztatva tárgyalni. Kétségtelen: ez a kérdés részproblémája úgy a kötött-, mint a nagybirtokkérdésnek. Ez az alap, amiből ki kell ind ami. Az e körül zúgó viták viharzónájába nem kívánunk *itt* bekerülni. Csak éppen rámutatunk, hogy — eltekintve a kérdés fontos, éppen ma nagyon is fontos *nemzeti* oldalától — a nagybirtokokkal kapcsolatban három észrevételt szokás felhozni. *Történetileg* azt, hogy kialakulásuk, főleg a hitbizományoké, nem szociális, hanem individuális szempontok szemelőttartásával s sokszor nem nemzeti, hanem udvari érdek jutalmazásául történt, igen gyakran nemzeti hőseink elkobzott vagyonából. *Gazdaságiilag* azt, hogy jövedelmezőségük és eltartóképességük nem éri el az intenzív gazdálkodásra alkalmasabb s aránytalanul kisebb üzemköltséggel dolgozó kisbirtokét. *Szociális* szempontból azt, hogy megakadályozzák kisemberek földhöz jutását és egzisztenciaalapítását, s ezáltal a kivándorlás és egyke egyik főokozói. E szempontok felett természetesen vitatkoznak; akárkinek legyen is igaza, egy bizonyos: ezt a kérdést sem tisztán individuális, sem tisztán köz- vagy éppen magángazdasági szemszögéből nézni nem szabad. Ha egyáltalán van szempont, amely lényegesebbnek tekinthető a többinél, úgy az éppen ma és éppen nálunk a szociális szempont. A nagybirtok körüli vitának tárgya egyébként csupán az, hogy nagybirtokok kivételes fennállása igazolható-e a fenti szempontokból. Az, hogy a nagybirtokképződésnek túlsúlyra jutnia, szabállyá válnia nem szabad, ma már vitatottnak sem tekinthető. Ha ezzel tisztában vagyunk, meg kell állapítanunk, hogy hazánk birtokmegoszlása a hitbizományi reform előestéjén nem volt kedvezőnek tekinthető. A törpebirtokok a gazdaságok 71.5%-át tették ki, az ország földterületének viszont csak 11%-át. Ezzel szemben az 500 holdon felüli nagybirtokok a gazdaságok 0.2%-át képezték csak, az ország földterületének viszont 32-3%-át. A földbirtok összes területéből a szabadforgalmú földbirtokokra 11,721.222 kat. hold (72.9%), a kötött jellegűekre 4,360.622 kat. hold (27.1%) esett. A korlátolt forgalmú földbirtokok 23.1%-át több mint 1 millió kat. hold) egyházi és felekezeti iskolai föld-

birtokok tették ki, amelyeknek majdnem fele szántó, 21.1%-át (több mint 900.000 kat. hold) közbirtokossági s volt úrbéres földbirtokok, 10%-át (kb. 828.000 kat. hold) községi, városi, törvényhatósági földbirtokok, majdnem ugyanennyit a hitbizományok (kb. 823.000 kat. hold), 6.1%-át a kincstári földbirtokok (kb. 267.000 kat. hold) s kb. ugyanannyit az alapítványi és részvénytársasági földbirtokok (kb. 262.000 kat. hold), 0.8%-át (kb. 33.000 kat. hold) pedig a vitézi telkek. Bizonyos korrekciót jelentett a kötött birtokok túlságosan nagy területévei s számával szemben az, hogy ezekből jóval többet (22%) adtak haszonbérbe, mint a szabadforgalmúakból (15.7%). Nagyan leront azonban ennek szociális értékéből, hogy pl. 1930-ban a bérleteknek csak 6.3%-a volt kisbérlet, 93.7%-a viszont 328 nagybérlő kezében volt. A Dunántúlon pedig még az országos viszonylatnál is kedvezőtlenebb volt a helyzet, mert itt a bérleti területnek csak 2%-a volt kisbérlet akkor, amikor az Alföldön 17.6%. Ezen a helyzeten változtatni volt hivatva a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról alkotott 1936: XI. t.-c. (V. ó. a vonatkozó képviselőházi naplókkal és irományokkal.)

E törvény nem a hitbizomány jogintézményének eltörlését, hanem egyedül a hitbizományi nagybirtokprobléma megoldását tűzte ki céljául. Másszóval csupán a hitbizomány állami, nemzeti, közgazdasági és földbirtokpolitikai érdekekből káros hatásait kívánta megszüntetni. Gondoskodni arról, hogy a latifundiális jellegű hitbizományok az egészséges közgazdasági fejlődést ne akadályozzák, a földművelő néprétegek gazdasági terjeszkedését s megerősödését ne gátolják, s ne maradjanak a földműves nép bajainak állandó forrásai. (Nemzeti s szociálpolitikai szempont.) Másrésztől gondoskodni kívánt arról is, hogy a hitbizományok a nemzeti termelésben az eddiginél fokozottabb módon vegyenek részt. (Közgazdasági szempont.)

Erre egy mód volt: a túlnagy hitbizományok korlátok közé szorítása. Itt természetesen tekintettel kellett lenni a művelési ágra is, mert erdőknél, terméketlen területeknél stb. a hitbizományi kötöttség káros hatása alig szembeszökő, sőt éppen az erdőknek egy kézben tartása közgazdasági szempontból is kívánatos is lehet; ámbár pl. nemzetvédelmi szempontból, mint Erdély szomorú példája is mutatja, nem mindig az.

Mindezek figyelembevételével a törvény úgy oldja meg a hitbizományi reformot, hogy a hitbizományhoz tartozó mezőgazdasági ingatlanok legnagyobb terjedelmét 30.000 K kat. tisztajövedelmű, de legalább a jelenlegi hitbizományi mezőgazdasági terület 30%-át tevő ingatlanban állapítja meg, s gondoskodik arról, hogy a lekötve maradó ingatlanok a közérdek figyelembevételével jelöltessenek ki. Az e mértéken felüli rész felszabadul, s a jelenlegi hitbizományi birtokos halálakor a legközelebbi várományosok között felosztásra kerül. Technikai okokból, főleg a nagy földforgalommal kapcsolatban várható gazdaságpolitikai visszahatás tompítása végett, hat évig a kötöttség alól felszabaduló részek is elidegenítési és terhelési tilalom alá kerülnek, anélkül azonban, hogy ez a korlátozás földbirtokpolitikai célok megvalósítását gátolhatná. A hitbizományi kötöttség erősebb korlátozásától a törvény azzal az indokolással tartózkodott, hogy a hitbizományok mezőgazdasági, ipari és más vállalatokat tartanak fenn, amelyek nagyobb területelvonások esetén előreláthatólag tönkremennének, aminek folytán igen sok munkás kenyerét vesztené.

Másrészt a törvény a hitbizományok megmaradó részét életképesebbé akarja tenni. Több részletrendelkezése oda irányul, hogy a hitbizományon folyó gazdálkodás az okszerű gazdálkodás mintaképe legyen. Pótolni igyekszik azt a hiányt, hogy eddig a hitbizományi vagyongazdálkodás közérdekű szempontoktól irányított megfelelő gazdasági felügyelet nélkül folyt. Sőt arra is törekszik a törvény, hogy a hitbizomány birtokosa ne legyen olyan családtag, akitől — szellemi és erkölcsi tulajdonságaira tekintettel — nem várható, hogy a közérdek magasabb követelményeinek megfelel. Sőt a hitbizományi kötöttség az összes érdekelt egyhangú megállapodásával bármikor megszüntethető. Újabb hitbizományok alapítása pedig különös érdemeket szerzett egyének számára van fenntartva.

Mindezek a rendelkezések a nagybirtok problémáját igyekeznek megoldani a hitbizomány intézményének körén belül. Nem általában az ingatlan-kötöttség, vagy éppen a kötöttség, hanem csupán a nagy ingatlanok kötöttsége, igazában maguk a nagy ingatlanok ellen irányulnak.

Legjobb bizonyítéka ennek, hogy magát a kötöttséget nem-

hogy megszüntetné a törvény, hanem a kisbirtokra is kiterjeszti a hitbizományi kisbirtok alakjában.

A kisbirtok körében a hitbizományhoz hasonló intézményt teremtett már tulajdonképpen az 1920: XXXVI. t.-c. VIII. fejezete az oszthatatlan családi birtok formájában. Ennél azonban az utódlás rendje nincs pontosan meghatározva, s az örökös tartozik társait pénzben vagy más szolgáltatás útján kielégíteni. Épp e járulékos kötelességnek tudható talán be, hogy a kötött birtok e neme nem tudott Magyarországon elterjedni.

Rokonintézmény a haditelek (1820/1917. M. E. sz. r.) s a vitézi telek is (6650/1920. M. E. sz. r.); ezek azonban különleges közjogi alapon nyugvó intézmények, amelyeknek a birtokkötöttség nem főcélja, hanem csak egyik mellékkövetkezménye. Bizonyos kötöttséghez vezettek az utóbbi évek gazdavédelmi rendelkezései is; ez azonban ideiglenes jellegű.

A jelen törvényben *létesített* hitbizományi kisbirtok mind-ezeknél közelebb áll a hitbizomány hagyományos fogalmához. E birtok csak mezei gazdálkodás céljára szolgáló ingatlanokból állhat — ideértve a lakóházakat, udvart, gazdasági épületeket is — és ezek élő és holt felszereléséből, melyek a hitbizományi kisbirtok tartozékai. Ezeket kívánja ugyanis védeni a törvény a céltól elvonás és felaprózás ellen, ami a Magyarország egyes vidékein pusztító egyke egyik oka. Ennek eszköze a terhelési és elidegenítési tilalom, a köztörvényi öröklés (s így a kielégítési kötelezettség) teljes kizárása s a családi utódlás sorrendjének meghatározása. Az e korlátozás céljára leköthető ingatlanok mennyiségének meghatározásánál az az alapelv, hogy a birtok tiszta hozadéka elegendő legyen egy mezei gazdálkodással foglalkozó falusi család eltartására, de ne lépje túl a kisbirtok határát. íme, újabb védekezés a nagybirtok intézményesítése ellen.

E hitbizományi reform, amelynek főbb rendelkezéseit és célkitűzéseit ismertettük, nem egy csapásra, hanem csak fokozatosan valósul meg. Statisztikai számítások szerint a reform keresztülvitele után hitbizományi kötelék alatt fog maradni kb. 590.000 kat. hold terület, amiből mezőgazdasági művelés alatt álló terület azonban kb. 230.000 kat. hold lesz. Vagyis az addigi kötött mezőgazdasági ingatlanoknak kb. felerésze sza-

badul fel fokozatosan, s kötelék alatt az ország mezőgazdasági művelés alatti területének csak kb. 17%-a marad.

Kérdés, hogy ez a reform megálló pontot jelent-e a magyar hitbizományok történetében; vagy pusztán átmeneti megoldás, amely után hamarosan újabb és újabb reformok várhatók? E kérdésre feleletet akkor adhatunk, ha tisztában vagyunk azzal, hogy e reform éle nem általában a hitbizományi kötöttség, hanem speciálisan a nagybirtok intézményének túltengése ellen irányult. A kérdés helyesen feltéve tehát úgy hangzik, hogy megoldottnak tekinthető-e e reform után a nagybirtok problémája Magyarországon (legalábbis a hitbizományokkal kapcsolatban) vagy nem. A feleletet nem kétséges: nem tekinthető megoldottnak. És e probléma függvénye a hitbizományok további sorsának alakulása. Olyan különbözők a szembenálló érdekek, nézetek és erők; ki tudná azt kiszámítani, hogy ezek eredőjeképpen miként alakul a történelem s ennek gazdasági, szociális és nemzeti faktora. De egy bizonyos: a kötöttség, bármennyire jellemzője is korunknak, mindig csak eszköz és sohasem cél. Az ember szabadjára hagyva nem tudott szabad maradni; ezt bizonyítja a történelem. Most megkötik, de nem azért, hogy ne legyen szabad, hanem hogy ne mondhasson le szabadságáról. A korunk által hirdetett igazságnak csak fele az, hogy minden szabadságnak a kötöttség ad létet; másik fele: hogy minden kötöttségnek a szabadság ad értéket. Mint minden történelmi hivatása magaslatára jutott államnak, Magyarországnak is van egy felső célja, amit legszebben a goethei mondás fejez ki: «Auf freiem Grund mit freiem Volke stehn». E mellett el kell némulniok, ebben össze kell olvadniok az érdekeknek, nézeteknek és erőknek. Aki ezzel szemben a szerzett jogok szentségére hivatkozik, az gondolja meg, hogy mennyivel szentebb szerzett sőt született jogunk van életünkre s mégis odaadjuk, ha szüksége van rá a hazának. A közérdek gyakran összeütközik egyéni érdekekkel; egy nemzet vitalitásának fokmérője, hogy ilyenkor a köz érdeke kerül-e ki győztesen. Ha van olyan pillanata a semmibe olvadó időnek, amelyet érdemes volna megállítani, úgy egy nép számára ennek elérése az. S a történelem örök időinek változó jogintézményei csak annyi értékkel bírnak, amennyit rájuk lehel e pillanat változhatatlan szépsége.

Szabó József

FIGYELŐ

KOLOSVÁRY BÁLINT TANÁRI JUBILEUMÁRA.

Nem a társulati adminisztráció ténye, amikor e folyóirat hasábjain meleg együttérzéssel emlékezünk meg társulatunk alelnökének: *Kolosváry* Bálintnak negyvenéves tanári jubileumáról. Az oktató szociológiai jelentősége egymagában igen jelentékeny, mert sokszorosít, típust teremt, amikor tudását sokakkal közli és személyisége hatását sokakra kiterjeszti. De különösen fontos szociológiai tényező a tanár, ha — mint *Kolosváry* Bálint — egy gazdag lélek szórja szét kincseit azok közé, akik saját maguk érdemességét bizonyítják be azzal, ha ezeket a kincseket elfogadják és felhasználják. Még szorosabbá teszi a szociológiai kapcsolatot, ha a tárgynak is megvan a szociológiai jelentősége, s nagy mértékben ilyen a magánjog művelése, ezé a mindennapi élethez annyira közeleső, sőt hozzátartozó jogágé, mely azonban messze fölötte áll a «mindennapiság» — hátrányosan — értékelő fogalmának. Bármit mondjanak is a magánjog jövőjéről a magánjog pesszimistái, az egyéni akarat autonómiájának mindig fog maradni bizonyos — jelentékeny — köre és sohasem jön el az a földi korszak, amikor az egyén minden életnyilvánulásának jogi elintézése a közület vállát nyomja. Ha ez a magánjogi szféra korszakok szerint szűkebb vagy tágabb, de mindig megvan és emberi előrelátás szerint mindig meg is lesz. De az egyéni akarat autonómiája mellett még egy más vonatkozásban is jellemzi a magánjogot az autonómia szempontja. A mindennapi élet fenséges és közönséges jelenségei egyaránt rendkívül széles mederben zajlanak le az egyének egymásközi meg egyezésével, az akaratoknak kisebb-nagyobb ingadozása után bekövetkező összhangbajutásával anélkül, hogy bele kellene szólni a vitába a közhatalomnak, az állami kényszernek. A társasélet — végeredményben — túlnyomóan békés folyamata jórészt a magánjog jóvoltából lehetséges s az igazi rendet a társadalom — elméleti — káoszába a vallás és erkölcs mellett elsősorban a magánjog viszi bele, amikor az egyéni akarat természetes — naturalisztikus —

állhatatlanságának, szeszélyességének gátat vet és a jogviszonyba lépő felek akarátának állandóságát követeli (Tönnies). Különösen nagyjelentőségű a magánjognak ez a sztatikai egyensúlyt biztosító hatása olyan korban, amikor a közgondolkodás dologi szemlélete adja az alapszint a társadalom viselkedésében, amikor a vallás és erkölcs hatalma széles rétegek irányában hiányosan érvényesül. A magánjog tételeinek kialakulása és közismertté válása, vagy legalábbis szokásszerű követése mintegy népszerűsíti, az empiriába viszi át az erkölcsi követelményeket és anélkül, hogy mindig tudatossá válna, széles mederben hömpölygő hagyománytömegként viszi magával az egyes akaratok sokaságát. Ezeken a hullámokon könnyű mozogni azoknak a magasabb emberi törekvéseknek, melyek a társadalom vadvizei között megfulladnának. (Az csak természetes, hogy e magasabb rendű törekvések képviselői legtöbbször csak a levegő rangját tulajdonítják a magánjognak, általában a jognak, ennek a látszólag technikus, mesterséges valaminek, ha ugyan tudomást vesznek róla, legfeljebb rendkívüli időket kivéve, amikor a «jogbiztonság» hiánya súlyos zavarokat idéz elő a társadalom életében.) Az általános magánjognak ez a sztatikus hatása az, ami ennek a jogágnak szociológiai helyét megadja, mert egyénfeletti hatást hoz létre anélkül, hogy az egyént háttérbe szorítaná, sőt éppen azzal, hogy az egyént érvényesülni engedi, sokszor a saját kedve ellenére, végeredményben mégis az egyén érdekében is. Végső szociológiai hatását a magánjog a magánjogi tradíciók kifejlesztése útján fejt ki, amint hogy az empirikus valóságban is a magánjogi tradíció hatása rendkívül szívós, amint a jogtörténet és az összehasonlító jogtudomány ezernyi megállapítása bizonyítja. Hogy az így előálló sztatika nem jelent fogalmilag merevséget, az már az eddigiekből is kiderül.

Ennek a tradíciótermő, egyensúlyt létrehozó tudománynak lelke szerint való mestere *Kolosváry* Bálint, akinek egyénisége egy másik szociológiai szempont perspektívájából is megragadja a figyelmet. Az «emberi csoportok» kötelezően szintelen fogalma alá tartozó — a közvetlen lelki élmény szempontjából ragyogó fényű — nemzetfogalom, mint szociológiai alapkategória vetületében csak fokozódik *Kolosváry* Bálint magán jogász egyéniségének szimbolikus jelentősége. A nyugateurópai magánjog a nemzetlélek prizmájában sokféle színtörést mutat, s az egyes konkrét magánjogi rendszereknek sztatikus, tradíciótermő hatása jórészt a magánjog ily autuchton jellegével függ össze. Ma már köztudomású és közérvényű megállapítás, hogy *Kolosváry* Bálint a magánjog egész

épületét hazai előzményekből, nemzeti anyagból igyekszik felépíteni, mérhetetlen szolgálatot téve ezzel a szigorúan tárgyilagos szakszerű munkájával a nemzeti élethez nélkülözhetetlen nemzeti önbizalomnak anélkül, hogy legcsekélyebb mértékben is csorbítaná az európai — ma már sokszor az öntudat küszöbét át sem lépő, vagy éppen tagadott, de a valóságban hatalmasan ható — keresztény szolidaritás nagy érdekét. Hogy pedig mennyire öntudatos *Kolosváry* Bálintban a saját tudományának nézőszögéből a tradíció ápolása és a nemzeti szempont, semmi sem jellemzi nagyobb bizonyító erővel, mint az a tény, hogy *Kolosváry* Bálint e folyóirat hasábjain éppen a tradíció problémájával foglalkozott, amikor «A jogfolytonosság gondolata» című értekezését¹ közreadta. Az pedig, hogy mennyire életteljes *Kolosváry* Bálint tradíciótszetele és tradíciókedvelése, mennyire a modern, az életrevaló csak az, amit *Kolosváry* Bálint a magyar jog múltjából kibányászni törekszik, szintén nagyon jellemzően mutatja az a megállapítása, hogy a régi magyar öröklési jogban a családtagok hitbizományi szempontú rangsorozása ismeretlen volt, mert a magyar öröklési jogot a múltban is bizonyos demokratikus felfogás jellemezte. Ez az élettelenség, a múltban is a jelennek feltalálása erős szociológiai beállítottságra vall. *Kolosváry* Bálint ünneplése méltán ünnepe a magyar társadalomtudománynak is.

Balás P. Elemér

CÉLESTIN BOUGLÉ †

A francia szociológusok nesztora, C. Bouglé, jan. 25-én elhunyt 70 éves korában. A Sorbonne tanára volt, egyben a nagy hírű párisi tanárképzőintézet (Ecole normale supérieure) igazgatója. Pályáját a Montpellier-i és a Toulouse-i egyetemen kezdte, de már 1904-től Parisban működött. Első nagyobb munkáját a német szociológiáról írta (Les sciences sociales en Allemagne, 1895). Még a Montpellier-i időkből való második nagy munkája is (Les idées égalitaires, 1899), amely bizonyos történeti hosszmetsetben vizsgálódik és a társadalmi egyenlőség folyamatát állapítja meg, oly stádiumokat állapítva meg, amelyeket később kétségbevittek (így Sorokin is). Történeti távlatokba vezet egy másik műve is (Essai sur le régime des castes). Korának uralkodó iránya természetesen a demokrácia volt. Mint a francia előkelő polgárság tagja, nem vonhatta ki magát az alól a korabeli áramlat alól, hogy a társa-

¹ Társadalomtudomány VI. évf. 161. s. köv. lapok.

dalmát csak demokratikus szemszögből lássa, némi értelmiségi-radikális mellékizzel. Buzgón tanulmányozta az első, nevezetes francia szocialistákat. A század elején megjelenő munkái közül egy a demokráciáról szól (*La démocratie devant la science*, 1904—1909), de csakhamar követik hazája szocialista gondolkodóiról szóló írásai; ezek közül kiválik: *La sociologie de Proudhon*, 1911. Bouglé ily irányú olvasottsága és érdeklődése sokáig megmaradt. Még 1925-ben is kiad válogatott szövegeket (*L'oeuvre d'Henri de Saint-Simon*, 1925 és *Proudhon. Textes choisis*), valamint összefoglaló, kritikai műveket: *Chez les prophètes socialistes*, 1918; legutóbb egy igen jó áttekintést adva: *Socialisme français* (1932, Collection A. Colin) és *Le romantisme social* (1928) c. könyvét.

Működésének ez az oldala, mondhatni, legfőképp szövegek tanulmányozása körül forog, nem pedig az *élő társadalom megfigyelésén és elemzésén*. És ha szabad e helyen kegyeletsértés nélkül megállapítani, amit Bouglé tükröztet, az sajnos, az egész polgárság szellemi arculatára vall: nem annyira a maga szemével lát, mint inkább az erős kritikusok szemével próbál csiszolódni látásában. A szocialisták nem szociológusok — a szó alap nélkül cseng össze —, de erős kritikusok s a kritika nem a *tények* vizsgálatát helyezi előtérbe, hanem az érték-ítéleteket: e téren pedig — akkortájt — a francia nagypolgárság, ha nem szocialista (Bouglé nem volt az), úgy legalább radikális szellem felé hajlik. Bougléban mindig volt valaminő nagy, jellembeli, erős aktivitásából érthető elégedetlenség és ez kritikai «leszámolásokra», néha erős vitákra ösztönzi (*Solidarisme et libéralisme*; avagy: *Syndicalisme et démocratie*; avagy: *Vie spirituelle et action sociale*; végül: *Solidarisme*).

Ugyancsak egy korát kritizáló, aktivista jellemből magyarázható, hogy kora társadalmi *felfogásával* sincs megelégedve: innen van az, hogy harcot vív a szociológia tanításáért s lassan sikerült a terv megvalósítása — a tanítóképzőintézetekben. (Van is ily irányú könyv [*Notions de sociologie*, A. Hesse és A. Gleyze-től, 3. kiad., 1927 292. l.], mely az ő intencióit látszik követni.) Bouglé maga Raffault-tal együtt *Éléments de sociologie* címen (Alcan, 1926. 506 l.) egy olvasókönyvet írt, pompásan kiválasztott szövegek ezek rendszeres összeállításban (s itt az ő rendszerének körvonalait is meg lehet figyelni). Jó könyvészeti útmutató: *Guide de l'étudiant en sociologie* (Déat-val együtt).

Elméleti munkáinak száma elenyésző a többihez képest. Sok kiadást ért meg bevezető jellege folytán kis tanulmánygyűjtemé-

nye: Qu'est-ce que la sociologie?, avagy Lecons de sociologie sur l'évolutions des valeurs, továbbá: La sociologie économique (1930).

Sokat buzgólkodott a háború után a francia szociológia külfölddel való kapcsolatainak fejlesztésében. Ez irányú buzgóságának két, figyelemreméltó kollektív munka képezi a jelét (melyhez előszót írt, mutatva, ki a szerkesztő, akinek köszönjük e könyveket), s amelyet a hozzá közelálló «Groupe d'études des sciences sociales» buzgó tagjai nagyban támogattak: az egyik «Les sciences sociales en France» (Enseignement et recherche, 1937. 380 l.), a másik «Les convergences des sciences sociales et l'esprit international» (1937, 320 l.). Mindkettő igen érdekes dokumentuma a mai idők szellemi kapcsolatainak.

Munkásságának áttekintése után szabad legyen feljegyezni róla egy emberi vonást is. Bouglé izzóan szerette hazáját és nagymúltú fáját. Szerette a fiatalokat is. Mikor 1928-ban vezetése alatt meglátogattam a párisi tanárképzőintézetet, mindjárt az előcsarnokban megállott egy nagy, fehér márványtáblára mutatva, melyen nevek hosszú sora volt felírva, megragadta a kezemet: «Lássa, ezek a fiatal, háborúban elhunyt tanárjelölt hőseink. Mennyi fiatal! És mily kevésbé lehet őket pótolni! Mennyi kár nemzetünknek és a művelődésnek!» És könny szökött a szemébe.

Bouglé járt hazánkban is, mint a párisi tanárképzőintézetnél már régebben baráti kapcsolatban lévő b. Eötvös-kollégium vendége. Ez alkalommal adtuk át neki — már jóval régebbi megválasztatása után — Társulatunk külföldi tiszteleti tagsági oklevélét székfoglaló előadása után (az előadás megjelent folyóiratunkban). Jó szívvel távozott tőlünk. Bennünket nem fűztek össze vele szorosabb, világnézeti kapcsok. Tiszteltük az agg tudóst, aki egész életén át rendkívül tevékeny volt. És ha azt hisszük ma, hogy egész irodalmi terméke már a múlté, szellemében és irányában nem a jelent és bizonyára nem a mi törekvéseinket tükrözteti, ebben csak az örök, nemzetbiológiai törvényszerűség nyilvánul meg: az új nemzedék többet és jobbat akar. Ez alól senki sem kivétel, még a kiválók sem azok. Neki nem adatott meg az, hogy iskolát alapítson, mint Durkheim, jelentékeny munkatársakkal és utódokkal. A francia szociológiának állapota az maradt, ami volt, bizonyos átmeneti jellegű alkotások jelzik a mai állapotot. Bouglé is azok közül való, akinek nem adatott megsejteni és megérni az új Európa törekvéseit. Mint a legtöbb ember, korának gyermeke. Korával együtt ment el közülünk ő is.

Dékány István

A ZSIDÓTÖRVÉNY TÁRSADALMI MÉRLEGE

Szokatlan, hogy figyelő rovatunkban egy magyar törvényt tárgyalunk, az 1939. évi IV. t.-c. azonban ezt két okból is feladatunkká teszi. Ez a törvény ugyanis, amikor a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozását akarja megvalósítani, jogalkotásunkban teljesen új úton haladva egy népcsoport *társadalmi elhelyezkedését* kívánja megváltoztatni, tehát minden mozzanatában szociológiai érdekű társadalmi folyamatot indít meg. De feladatunk a kérdés tudományos megvilágítása azért is, mert már a probléma felvetése körül, annál inkább a törvény megítélése tekintetében eltérő, sőt ellentétes felfogások merültek fel, a kérdés tehát a közvélemény alakulása szempontjából is megbeszélést követel. Megkönnyíti munkánkat, hogy a napisajtó s egyéb fórumok is sok vonatkozásban köztudatba vitték már a ténykomplexust éppen úgy, mint az elvi kérdéseket, a probléma szociológiai értelmezésével és a törvény ily beállítású méltatásával azonban még nem találkoztunk.

Ezt vártuk attól a szép és gondos kiadványtól, amely dr. Makkai János és dr. Némethy Imre tollából 326 szövegoldalon a kir. m. Egyetemi Nyomda publikációjaként látott napvilágot. Ez a könyv a törvény keletkezését, indokolását és magyarázatát hiánytalanul nyújtja az olvasónak s különösen tételes jogi vonatkozásait olyan kitűnően és olyan fölényes erudícióval tárgyalja, hogy e tekintetben legjobb törvénykönyveink közé tartozik. Ez Némethy Imre jogász kiáltságát dicséri. A harmadfél íves bevezető tanulmányban Makkai János ad számot a törvény szociális jelentőségéről. Itt kerestük a tudományos megvilágítást, ehelyett azonban csak a jól ismert indokolást kaptuk: a történelmi visszapillantást, a magyarság prioritásának igazolását a zsidókérdés rendezése terén, a felsőház szerepének ismertetését a törvény elvi alapjainak elhomályosításában s végül négy és fél oldalon a szerző elképzelését a törvény következményeiről, hatásáról.

Éppen Makkai tanulmányának olvasása késztet, hogy rámutassunk a törvény szociológiai jelentőségére s arra, mily téves konklúzióra vezette a szerzőt inkább a törvény irányvonalára, mint hatóerejének mértékére összpontosított figyelme.

* * *

A törvényalkotók nagyjában három célt tűztek maguk elé:
1. Megállítani az ország elzsidósodásának folyamatát.

2. Népi arányszámuk korlátai közé szorítani vissza a zsidókat a gazdasági élet rázkódtatása nélkül.

3. Eltávolítani a zsidókat azokról a helyekről, amelyek mély nemzeti érzést követelnek.

Mindezt a jogegyenlőség elvének s a társadalmi élet nyugalmanak lehető kímélésével, g,

1. Az elzsidósodás megállítását és megszüntetését a háború előtti félszázadban társadalmunk legmagyarabb elemei kívánták. Míg ugyanis az asszimilált németek és tótok a jobbára gyökértelen híg városi magyarságot sajátítván el, nem érezték a zsidó szellem komponensét és bélyegét a fővárosi és innen szétsugárzó kultúrában, addig a gyökeres magyarságnak állandóan fájt Budapest és a pesti kultúra magyartalansága erkölcsben, ízlésben, gondolkozásban egyaránt. Ám a zsidók élreszökkenése és eltömegesedése a társadalom minden vagyont s ezzel hatalmat és *tiszteletet* is jelentő pozíciójában a múlt század végén mindjobban gyengítette az addig erős és ösztönös idegenkedést a vérkeveredéstől s ez a két évtizedet meghaladó korszak a felső- és középrétegekben, valamint a városi proletárok között már eléggé számottevő félvér-kontingens keletkezésére vezetett. A feleszmélés és kiábrándulás a forradalmak alatt következett be s ezóta érlelődik az elzsidósodás elleni küzdelem vágya. A mozgalom azonban nem lett a magyarság védelmét és erősítését akaró küzdelemmé, mert idegen ösztönű nemzsidók nyertek benne aránytalan szerepet. A magyarság elmélyítésének és a magyar szellem felszabadításának eszméje egyelőre holt pontra jutott, azonban az 1919—20 vallási előjelet nyert mozgalma, ha az egyenes irányból egyelőre el is térítette, nem temette el s a talajt előkészítette számára.

A két utolsó évtizedben az elzsidósodás, ha lassúbb ütemben is, de tovább tartott. Nem volt kétséges, hogy a folyamat megállítása az összeházasodás megszűnésétől függ. A zsidótörvény nem tiltja a zsidóval való házasságkötést, sőt a legkisebb nehézséget sem támasztja vele szemben. Kimondja azonban, hogy az 1939 január 1. után a zsidóval, illetőleg a törvény szempontjából zsidónak tekintendő egyénnel házasodó zsidónak tekintetik. Ezzel az intézkedéssel, valamint azzal, hogy a zsidók körét leszármazás alapján, mégpedig a túlsúlyban levő ősök javára (vallásra való tekintet nélkül) körülhatárolta, a két kategóriát meglehetősen elkülönítette. Minthogy a félvér is zsidóval kötött házassága alapján zsidóvá lesz, átállás csak a zsidók körébe történhetik. Ez jelenti a magyar fajtisztaság védelmét a jövőre, tehát a törvény az elzsidósodás ellen

gátat emelt biológiai értelemben. Mennyire válik be a törvényhozó azon feltevése, hogy a zsidótörvény által teremtett hátrányos helyzet elriasztólag fog hatni a magyar-zsidó házasságkötés tekintetében, azt még korai volna vizsgálni.

2. A gazdasági és értelmiségi pályák elzsidósodását a törvény numerus clausus felállításával a jelenlegi létszám lassú kihalása mellett fokozatosan kívánja elérni. Míg a házasságkötéseknél a védelem lehetséges volt a polgárjog teljes érintetlenül hagyása mellett, addig itt már az üzemek és vállalatok tulajdonosai az alkalmazottak megtartása, illetőleg újak alkalmazása tekintetében a zsidótörvényben megszabott keretekhez kényszerülnek alkalmazkodni. A beavatkozás e formája nem egészen új, a háború esetére szóló rendelkezése során — más vonatkozásban — már szerepelt. A tulajdonos kiválasztási joga most is sértetlen maradt. Azzal, hogy a vállalati alkalmazottak között munkátvállaló zsidók maximális száma csupán az értelmiségi jellegű alkalmazottakra állapított meg, a törvény lehetővé teszi, hogy a kirekesztendők is megmaradhassanak az illető ipari vagy kereskedelmi foglalkozási ág keretében. Még enyhébb a törvény intézkedése az értelmiségi szabadpályákon működők (orvosok, ügyvédek, mérnökök) tekintetében, mert itt senki szerzett jogát el nem veszíti, csupán a megfelelő érdekeltiségi szervezetek, kamarák tagfelvételénél, tehát pro futuro fog a numerus clausus érvényesülni.

Nem lehet vitás, hogy a zsidókérdés törvényes megoldásánál a gazdasági életet érintő rendelkezések kívánnak legtöbb társadalomismeretet s az összefüggésekről való teljes tájékozottságot. Éspedig a jogalkotásnál éppen úgy, mint a végrehajtásnál. A gazdasági szervezet annyira kényes és érzékeny, hogy közvetlen beavatkozásnak kiszámíthatatlan következményei lehetnek volna, amelyekért senki sem vállalhat felelősséget. A zsidótörvény alkotói ezzel tisztában voltak s ezért az ipari és kereskedelmi vállalatok rendszerét érintetlenül hagyták s csupán olyan rendelkezéseket tettek, amelyek a vállalatok vezetését alig, munkamenetét pedig egyáltalán nem érintik. Az értelmiségi alkalmazottak között kell csupán a zsidók látszámát csökkenteni. A férfiaknál ipari tisztviselők egyharmada (34.6%-a) volt zsidó az 1930. évi népszámlálás szerint. A nőknél kevesebb (29.7%). Együtt nem egészen 15.000 főnyi tömeget képviselnek. Ha a törvény nem tenne különbséget a kisebb és nagyobb üzemek között, akkor e 15.000 főnyi tömegnek több mint kétharmadát el kellene bocsátani. Minthogy azonban a zsidó tisztviselők megengedett hányada 5—14 tisztviselővel bíró vállalatoknál 16—40%-ig,

a 2—4 tisztviselővel bírónál 25—50%-ig emelkedhetik, legfeljebb 5000 ipari tisztviselőt kell kicserélni. A kereskedőknél a helyzet valamivel nehezebb. Ide értve a hiteléletet és a biztosításügyet is, itt a kereskedősegédekkel együtt mintegy 40.000 férfi és 10.000 nő, tehát 50.000 főnyi tömegre vonatkozik a törvényes korlátozás, míg a törvényes 15%-os munkavállalási keretbe durva becslésem szerint legfeljebb 30.000 fér, tehát itt 20.000 körül van a kirekesztendők száma. Ennek a kicserélésnek az egész gazdasági életben 1943 január i-ig kell fokozatosan végbemenni. Az együtt mintegy 25.000 főnyi kicserélendő a zsidók kb. 220.000 főnyi kereső tömegének 11%-a. Elég tekintélyes hányad, azonban nem több, mint amennyi tizenöt-husz év alatt természetes apadással amúgyis kicserélődnek.

A zsidótörvénynek az a rendelkezése, hogy a zsidók kezében vagy zsidó tőkések tulajdonában álló ipari és kereskedelmi vállalatokat nem zsidó alkalmazottak befogadására készletti, egyfelől a gazdasági élet zavartalan menetét biztosítja, másfelől csökkenti a nem zsidók tömegei között a munkanélküliséget. Azt mondhatnók, hogy a munkanélküliek tömeges leváltását készíti elő a törvény.

Ez a folyamat hihetőleg egészen sima lesz és észrevétlen. Mint-hogy a polgári szinten a vállalkozás és munkakeresés útjait egyideig elrekesztve találja a munkakereső zsidóság, az elbocsátottak számára két lehetőség marad: a fizikai munkavállalás vagy a kivándorlás. Valószínű, hogy a nagy többség az előbbit fogja választani, már csak a kivándorlás lehetőségének erősen korlátolt volta miatt is. Ez az esetek legnagyobb részében nem fog társadalmi süllyedést sem jelenteni, mert abba a körbe kerülnek vissza, amelyben gyermekkorukat töltötték. A zsidóság nagy alkalmazkodóképessége és a társadalmi rétegezetségük hiánya vagy egészen ruganyos volta szintén könnyíteni fogja a folyamatot.

A nemzeti munkaszervezet létráján felkúszott zsidóság egy részének az alacsonyabb fokra való visszaszorítása természetesen elégedetlenséget vált ki az érdekeltekből s hálás anyag a társadalmi igazság sérelmét hangoztató panaszra. Ha azonban arra gondolunk, hogy a numerus clausus egy nem egészen 6%-ot tevő népréteg számára 15%-ot nyújtó keret kijelölését jelenti s arra, hogy olyan néprétegről van szó, amely a 20 éven aluli népességben már csak 3.1%-ban van képviselve, tehát a keret a jövőben 6%-os vállalati részvétel mellett (ennyi lesz egy-egy helységben a zsidóknak kiadott iparigazolvány, illetőleg iparendély) az új zsidó munkavállaló generáció már a maga egészében az értelmiségi pályán fog elhelyezkedést találni, akkor világos lesz előttünk, miért fogadta a zsidótörvényt

bizonyos csendes megértéssel a zsidóság legkomolyabb és legértékesebb rétege is, miért látott benne kényszerű jóvátételt a zsidó étvágy és szolidaritás mohó túlzásai után. Valóban a zsidótörvény messzemenően előzékeny a gazdasági zökkenők elhárítása érdekében s azzal, hogy a magyar elemet beviszi a zsidó vállalatokba, megszervezi ezek őrségét minden radikális antiszemita reformkövetelés ellen.

Az értelmiségi szabad pályákon, valamint az iparigazolvány, illetőleg iparendély alapján működők körében a 6%-os numerus claususnak fokozatosan rendelt bevezetése biztosíték az elzsidósodott hivatáságak nehézség nélküli visszaszerzése és a zsidóknak számarányuk kétszereséig leendő érvényesülése mellett. Ez az apadási folyamat egyes helyeken és foglalkozási körben hosszabb időt fog igénybevenni, azonban korántsem annyit, mint egyes sötételő zsidók hirdetik.

A zsidótörvény súlyát tehát nem annyira a mai keresőréteg; mint inkább a pályakezdő zsidó fiatalság fogja érezni. Megismétlődik most a zsidó fiatalsággal az a nehéz és kínos várakozás, kényszerű munkátlanság, amelyet a menekülések után a magyar ifjúság szenvedett el általában sokkal nehezebb anyagi viszonyok között.

A zsidóság a háború óta érzi, hogy ennek a helyzetnek a természeti törvények szigorú kényszere szerint el kellett következnie. Olyan helyzeti előnyök birtokába jutott a zsidóság aránytalanul nagy része, hogy éreznie kellett a biztonság hiányát. A jómódú zsidók természetes szaporodása ezért a háború óta megszűnt. A trianoni határok között élő zsidók szaporulata már csak létszámuk felének pótlására elegendő s nem valószínű, hogy e tekintetben változás áll be, hiszen a Kárpátalja és a szomszédos Munkács és Ungvár zsidóságát aligha bocsátjuk ide a természetes apadás pótlására.

3. A nemzeti szempontból fontos őrhelyek visszavétele: a közhivatalok, a nem zsidó tanulók iskoláiban tanítói és tanári állások, a bírói, ügyészi és közjegyzői állások fokozatos mentesítése inkább elvi szempontú tárgyalást igényelhet, mert a társadalomstruktúra szempontjából nem jelent észrevehető változást. Ezeket a helyeket a zsidóság eddig sem nagyon kereste. A nemzethez, államhoz tartozás nem volt számukra, olyan mély élmény, hogy e csendes, erősen korlátok közé szorított, számukra nagyon is elméletinek látott értékeket szolgáló pályákban kellően érezték volna a hivatásszerű elemet. Jobbára anyagilag sem voltak ígéretes pályák. Innen van, hogy még a liberalizmus fénykorában is — pedig akkor

a zsidó-mivolt számontartását mindenki mint pestises középkori barbárságot méltatlankodva utasította el magától — hiába keresnek e pályák elzsidósodásának jeleit, legfeljebb egyes fontosabb, a zsidóság számára őrhelyet jelentő helyen (pénzügyi, kereskedelemügyi tárcák) hivatali pozíciókban találkozunk csak sűrűbben zsidókkal.

A nemzeti szempont kívánta, hogy a kormány a csak jó fél-század óta gazdálkodó zsidóság birtokainak agrárpolitikai célra való igénybevételére s ezzel a zsidó birtokok megszüntetésére felhatalmazást nyerjen. Minthogy a zsidóságnak csak elenyészően kis hányada foglalkozott őstermeléssel s ott is inkább közép- és nagybirtokon gazdálkodtak vagy bérletet vittek, a földreform e szakasza nem okoz komoly eltolódást sem a magyar társadalom, sem a hazai zsidóság alkotában.

A zsidók kirekesztése a közpályákról es földbirtokokból kétségkívül a jogegyenlőség megszűnését jelenti. Ha nem volna szőnyegen a zsidók gazdasági helyzetének megváltoztatása, amely komolyabb jogsérelem nélkül megy végbe, ezek a jogelvonások bizonyára súlyosabb panasz tárgyává tétettek volna. Azonban a zsidók, úgylátszik, maguk sem helyeztek nagyobb súlyt e jogokra s így a nemze til állam fontos őrhelyeinek visszavétele minden izgalom nélkül megy végbe. Az a kép amelyet Makkai pár sötét ecsetvonással fest a törvény várható hatásáról, a következő: «A zsidóságra — írja — ez a törvény feltétlenül azt fogja jelenteni, hogy a zsidóság lassanként vissza fog szorulni a magyar középosztályból, az értelmiségi pályákról, a nagyvállalatok tisztviselői karából s alsóbb társadalmi osztályokban lesz kénytelen elhelyezkedni. Voltaképpen a zsidóság abba a társadalomba fog visszamenni, ahol száz évvel ezelőtt volt, amikor a zsidó egyetlen társadalmi réteget alkotott s csak a gettón belül volt különbség — házi használatra — zsidó és zsidó közötti). Már az előzőkből világos lehet, hogy Makkai nem vette számba a törvényadta elhelyezkedési lehetőségeket s az utánpótlásnál mutatózó kiesést. Lesz a zsidóság számára bizonyos átmeneti visszacsúszás a szabad értelmiség gyermekeinél, akik előtt nem nyílhatik meg idejében az orvosi, ügyvédi, mérnöki pálya. Ezek a gazdasági tisztviselők. bár gyéren, de mégis üresedő állásaiban fognak munkát találni. Arról, hogy a zsidóság kiszorul a középosztályból, a törvény hatásaként nem lehet beszélni, hiszen a törvényben biztosított nemzedék múltán a zsidóság többségét sorozzák a középosztályba. Hogy ezen belül a mai helyzet marad-e meg, vagy egy újabb asszi-

milációs kísérlet közelebb hozza őket a magyarsághoz, az a jövő titka. A száz év előtti gettó nem fog visszatérni. A mai jóvátétel azonban kétségtelenül új gettót teremtett, a zsidó szolidaritást soha nem látott mértékben megerősítette s ez nem maradhat hatás nélkül a befogadó népre sem. A különvalóság érzése és tudata mind a két oldalon olyan mértékben vált uralkodóvá, hogy a belső békés szeparatizmus látszik egyelőre az egyetlen képzelhető alapnak a nyugodt együttműködéshez.

Milyen hatása lehet a zsidótörvénynek a társadalmi erők, a pszichikai és ebből folyólag a gazdasági és egyéb kulturális jelenségek alakulására?

A zsidóság a nemzet szellemi és anyagi vagyonmérlegében igen jelentékeny tételt képvisel. Jól kimunkált ész, asszociáló képesség, aktivitási ösztön, gyors ítélőképesség, a kockázat vállalására való készség, a szép fitogtató, tehát termelő és fogyasztó szeretete, fáradhatatlanság az anyagi javak megszerzésében, vagyis azok a tulajdonságok, amelyek a polgáriasulást és a lüktető életritmust előmozdítják, bőségesen megvannak bennük. A zsidók minden gátlás nélkül kifejthették képességeiket, kielégíthették vagyonszerző ösztönüket, ami természetesen a gazdasági élet, sőt a szellemi élet fejlesztését is jelentette. Tiszta nyereség lett volna ez a magyarság számára, ha a zsidók beolvadásával járt volna, amint azt sokan hitték és várták a múlt század derekán. Azonban a zsidó csak akkor igyekezett beolvadni, ha ez vagyoni és társadalmi emelkedést ígért, akkor sem nagy sikerrel. Szellemi és erkölcsi hasonulása is rendszerint tökéletlen volt, mert minden jóhiszeműség esetén is felszínes maradt és így nélkülözötte a belső igazságot.

Míthogy azonban a zsidó ösztönösen az élen kívánt elhelyezkedni, s a vezető, vagy legalább is a sugalmazó szerepét a szemérmesebb magyar fajtával szemben rendszerint könnyen meg is szerezte, a közéletben éppen úgy, mint a gazdasági életben állandóan alakoskodnia kellett, ami hazuggá tette s lassan mivoltából vetkőztette ki a magyar életet. Így például a demokrácia és a liberalizmus, ez a két nagyhivatású eszme, amelyeknek a magyar parasztság millióit kellett volna az anyagi és szellemi emelkedés létráján felsegíteni, a zsidóság szabad érvényesülésének menlevele lett. Ma is pótolhatatlan kára a nép széles rétegeinek s így az egész nemzetnek, hogy e két erkölcsi erőforrást, mint mérgezetten, legalább súlyosan kompromittáltat sokan kerülük azok közül, akiknek módjuk, sőt feladatuk volna a népen segíteni. Irodalom és művészet elvesztette kontaktusát a néppel. Arany és Petőfi szép tervei

kútba estek, tisztán városi kultúra indul és erősödik a század utolsó negyedében s a városok műveltsége is idegen ízt kap. A faji affinitás a gazdasági életben is érvényesült s monopolisztikus eredményekre vezetett, ami anyagi hátránnyal járt a magyarságra s ki nem mondottan ugyan, de útját állta a magyar tőkepénzesek, a magyar kereskedők és nagyiparosok olyan mértékű kifejlődésének, amilyenre munkájuk képesítette volna őket. Ebben a más lelkületű összetartó környezetben a gazdasági érzék elsenyvedti a magyarságban. Itt a zsidótörvény igazi próbája. Nem öli-e meg a zsidó munkát anélkül, hogy helyébe ugyanolyan értékű magyar munkát tudna állítani?

Fentebb kimutattuk, hogy a törvény nem radikális, hiszen a zökkenésnélküli átmenetet biztosítja. A törvények azonban hatékonyabbak tiltó rendelkezéseikben, mint ott, ahol a spontán társadalmi erőkre van szükségük. A zsidó munka nem száműzetett azzal, hogy korlátok közé szorítja a törvény s terjedelmében keretet szab neki. Éppen azért, mert mérsékelt, nem hívta ki a zsidók ellenállását, nem teremtett olyan légkört, mint aminőt egy radikális és ezért méltánytalan törvény teremtett volna. Nem rombolt szervezeteket, csak arra kényszerítette, hogy adják fel az elzárkózás politikáját s iskolái legyenek a gazdasági munkát kereső magyarságnak. E szervezetek ma nincsenek benső összhangban a magyar lelkiséggel s van valami alapja annak az aggodalomnak is, hogy vájjon helyes-e a magyarságot *ebben* az iskolában taníttatni. Azonban nincs választás. Azután bízunk kell a magyar lélek erejében. *Natura recurret*. Amilyen visszataszító, hogy zsidó nagyvállalatokban igazgatói helyeket és fizetést könyökölnek ki maguknak gazdasági analfabéták s ezzel erkölcsileg kompromittálják a törvény intencióit s végeredményben a «díszmagyar» szerepben csak ártanak a magyarságnak, éppen olyan biztató a magyar elem bevonulása az értelmiségi alkalmazottak tömegeibe.

A törvény tehát nem rombol társadalmi erőket, csak szerepcserét kíván a magyar élet magyarabbá tételére s a vezető munkát akarja visszaadni azok kezébe, akik azt ösztönszerűen magyar szellemben fogják végezni. Most már minden a végrehajtáson fordul meg. Ha a szerepcseré az élősdiség szellemének könnyörtelen és végérvényes száműzésével megy végbe s ha a kormány és társadalom végre komolyan utat nyit a parasztság gyermekeinek, akikből még lehet zsidó szívóssággal és szolgálni tudással dolgozó kereskedőket nevelni, akkor a zsidótörvény erősíteni fogja a magyarságot és az országot.

Szombatfalvy György

KÖNYVISMERTETÉSEK

Jankovics Marcell: *Húsz esztendő Pozsonyban.* Budapest, é. n. (Franklin Társulat.)

Mintegy harminc esztendeje vizsgálja már tüzetesebben és rendszeresen az orvostudomány, főleg az idegyógyászat is ezzel kapcsolatban az egyénlélektan azokat az éppoly érdekes, mint fontos következményeket, amelyekkel egyes testi szerveinknek családi átöröklésből származó vagy pedig külső okokból, például megbetegedésből előálló alkati vagy működésbeli meggyengülése jár életünkben, főleg, amint ez a rendszerint részleges szervi gyöngegség a maga lelki, kedélyi visszfényében, az úgynevezett kevesebbértékűségi érzelemben (Minderwertigkeitsgefühl) tükröződik.

Azelőtt is ismertük természetesen az önbizalom hiányát, mint lelki tüneményt és ellentétét, a túlzott önbecslést, amelyek között mintegy középső hely illeti meg az igazi, tárgyilagos önismeretet. Mégis tévedne az, aki azt hinné, hogy a fenti vizsgálódások csupán egy jellemző vonásaiban már eddig is tisztán ismert lelki vagy élettani jelenségnek új tudományos műszó címkéjével ellátott és módszeresebb, tervszerűbb tanulmányát jelentik. Ehhez hasonló volna az a hiba, amelyre már többen is rámutattak, t. i. a régóta ismeretes nemzetiségi kérdésnek összekeverése azzal, amit kisebbségi kérdésnek nevezünk, lélektani vonatkozásában pedig kisebbség-érületnek nevezhetünk s amiben a fentemlített egyénlélektani jelenségnek a világháború békekötései által megteremtett szomorú társadalomlélektani párját láthatjuk és tanulmányozhatjuk. Mindkét esetben bizonyos sajátos és jellegzetes lelki zavarról, hiányos érzésről van szó. De amint nem ugyanaz a dolog általában az önbizalom elégtelensége és a kevesebbértékűség krónikussá vált egyéni érzelme, éppenúgy tartalmuknak vagy külső jelentkezésüknek számos rokonsága vagy éppen egyezése ellenére is más az a lelki forrongás, mely a régi nemzetiségi mozgalmak lappangó tüzét szította, egészen más, lényegesen más természetű az a sajátosan nyomasztó, sivár és sápadtreményű lelki hangulat, mely ma az igazi, azaz nem pusztán közjogi értelemben vett «kisebbség» szívére nehezedik. Nem is merném ezért az úgynevezett

kisebbségi kérdést egyszerűen mint «a nemzetiségi kérdésnek jogilag rendezett, szabályozott és szabályozható részét.» (Társadalomtudomány 1937, 227) határozni meg. Nem is szeretnék belenyugodni abba, hogy ma már minálunk is «kisebbségi» kérdéstről és nem többé nemzetiségi ügyről beszéljünk. Ami az igazi «kisebbség»-eket, a gyakorlatban kevesebbértékűekként kezelt népcsoportokat illeti, legalábbis az úgynevezett szellemtörténésznek figyelme elsősorban azon belső, lelki jelenségek felé fog fordulni, amelyeket rikító szemérmelenséggel próbál eltakarni a papiroson maradt jogi szabályozás. A nemzetiségi és kisebbségi kérdés közötti főkülönbséget előzményeikben, történeti meghatározottságukban fogja keresni. Minálunk igazi, kifejtett faji öntudat és igények nélkül telepedtek le valamikor másfajú népcsoportok s éppen ezért illeszkedhettek bele minden nagyobb nehézség nélkül a magyar állami és társadalmi élet keretébe. Ezt a békés állapotot és együttélést külön nemzetiségük tudatának tervszerű, de «illegális» agitáció útján való felébresztése zavarja meg a múlt század folyamán. Kormánytámogatás csak később táplálja titkos csatornákon. Napjaink békeparancsai régi, hagyományos nemzeti öntudattal bíró tömegeket kényszerít ettek bele új állami keretekbe s fölülről jövő, legális mezbe öltöztetett intézkedések nyomán születik meg az a szomorúan új társadalomlélektani tünet, amelyet igazán «kisebbségi érzés»-nek nevezhetünk. Még a szokásos, hivatalosan használt elnevezésben sem hiányzik tudvalévően a képmutatás: hány jogi közületben van vagy volt sokáig többségben a kisebbség s így — ha már történeti analógiát keresünk — a valóságban nem is a számarányból eredő, hanem egyszerűen hatalmi helyzetéről: a spártai nemesség és a személyükben szabad, sokszorosan nagyobb számú «körüllakók» viszonyáról van szó, amely azonban itt nyílt és kendőzetlen formában jelenik meg. Vájjon ha jellemző és megbízható forrásadatokkal rendelkeznenk egyik-másik «peri-oikos» lelkülétéről, nem ismernénk-e rá meglepetve ugyanazokra a vonásokra, amelyeket életteljes és színesen érdekes képekben mutat be például Jankovich Marcell könyve is az 1918—1938. közti két évtizedben Pozsonyban lakó magyarság életéből?

Azt tűzi ki ugyanis főcéljául szerzőnk, hogy olvasójával érzékeltesse azt a «levegőt», amelyet a pozsonyi magyar ember a cseh uralom alatt beszívott. Eszerint általános lelki hangulatot kíván jellemezni, bár nem rendszeres leírással, a politikai, társadalmi vagy gazdasági milió részletes rajzával, hanem egyes, egyes tollal elénkállított képekben, amelyek 1918 késő nyarától

kezdve majd eseményeket, kisebb vagy nagyobb epizódokat mutatnak be, majd embereket jellemeznek, vezető szereplőket vagy egyszerű polgárokat, idegen megfigyelőket, érdeklődőket s «őslakó»-kat vagy pedig pusztá tények adatszerű felsorakoztatásával ismertetik meg a hivatalos apparátus pusztító működését és az iskola falai között folyó lélekmérgezést. Mindig olyasmiről ír a szerző, aminek vagy maga személyesen, vagy közeli ismerősei, hozzátartozói, családtagjai részesei voltak. Mindig a «testis oculatus» beszél a műben és pedig azzal a lelkiismeretes tárgyilagos-sággal és jól megfontolt mérséklettel, amely művét Pozsony város történetírója vagy az elszakított magyarság társadalmi lélektanának tanulmányozója számára igen becses forrássá teszi. De a nagyközönség, a magyarság széles rétegei is nem csekély tanulsággal fogják olvasni ezt a mindvégig lebilincselő, eleven stíluskész-séggel megírt munkát.

Különösen érdekesek azok a fejezetek, amelyek az események külföldi részeseivel (Barrecca Riccardo olasz ezredes) vagy a pozsonyi és a felvidéki állapotok idegen megfigyelőivel, esetleg távoli érdeklődőkkel (Troubridge E. Ch. ellentengernagy, Heemskerck Th. németalföldi miniszterelnök, H. Amette Browa, Mr. Régnier, Ulrico Arnaldi, E. Holton James, Italo Zingerelli, Róbert Donald, Mr. Berleign, Ottiker Lilian közírók stb.) ismertetik meg az olvasót. E részek a szerző személyének minden előtérbe állítása nélkül világosítanak fel azokról a rendkívüli érdemekről is, amelyeket széleskörű műveltségével és tájékozottságával, nagy nyelvtudásával, emberismeretével és tapintatos, fáradságot nem ismerő bátorságával szerzett a magyarság ügyében Pozsony város e szomorú húsz esztendeje alatt. Műve Böcsödi György, Szvatkó Pál stb. tanulmányai mellett értékes gyarapodása az elszakított véreinkkel foglalkozó irodalomnak.

M. I.

A. Oriani: *Az eszmék forradalma.* Olaszból ford. Angyal P. Év nélkül (1939). Magyar Jogászegylet kiadványa (bizományos: Palladis), 384 l. Ára 5 P.

Azt mondják: a francia forradalom első nagy apostolai zsebükben hordták Rousseaut. Mussolini írja a könyv előszavában: «Mi Oriani lapjain nevelődtünk». Oriant így a fasiszta forradalom Rousseau-jának mondhatjuk. Szerző, ki évtizedeket tölt vidéki elvonultságában, s 56 éves korában írta e művét, azok közé a kiegyensúlyozott, ritka szellemek közé tartozik, akiknek magasrendű politikai lelkiismeret jutott osztályrészül, és akarva, nem

akarva egy egész kor, a liberális időszak kritikájára kell vállalkoznia. Átzúg a lelkén a liberális idők egész eszmei káosza. Ma már látjuk, minő arányú volt az eszmék forradalmi átalakulása, lapról-lapra érezzük ennek a mélylelkű olasznak, aki a legszebben reprezentálja fajának ősi kultúrérzekét, bámulatos erőfeszítéseit. «Több világosságot!» — ez a goethei szó jelzi Oriani sóvárgását. Munkái közül (29 kötetben adták ki) a most fordított mű a leg súlyosabb, s megérdemli, hogy minden magyar olvassa, mint egykor Széchenyi munkáit. Hatalmas ébresztő s eszmefeltáró erő nyilvánul meg benne. Remek logikája mellett élvezzük mély, emberséget kitükröztető, finom stílusát. Ma már klasszikus könyve ez az ifjú olaszoknak. Hogy mit ír a modern arisztokrácia és demokrácia helyzetéről, a szabadságról, egyéniségről, államról, nemzeti eszméről, a tulajdonról, az imperializmusról, a pénzről, a testületekről, avagy a pártokról stb., megközelítőleg sem jelezhetjük. A szociológus is sokat tanulhat belőle. E nagy könyvben (melyet a Magyar Jogászegylet páratlan olcsón ad az olvasó kezébe) egy politikai világképnek csaknem minden eleme szerepel, amely épügy mozgatja a mai világot, mint mozgatta a szerzőt — bár annak évtizedét öntudatosan nem. A szerzőt akkor kevesen olvasták. Annál inkább látjuk ma, hogy minő divinatorius ereje volt: előre látott, mert csodálatosan ismerte az erkölcsi ember lelkét, mélyen átélte a maga korát — amit ama felszínesebb gondolkodású, jeliszavakban élő kor nem tett meg. Oriani ma már nemcsak az olaszoké; általános, európai vonatkozása van művének. Sokszor ír aforizmákban; ezek rövidek, szelídek, él nélkül valók, de határozott és harcos tételek, amelyek mély átélésen alapulnak s ezért ma is épügy felrázóan hatnak, mint akkor.

Akik azt hiszik: «ma világháborúba kerültünk s hagyjuk a magas politikai gondolatokat könyvespolcainkon, azt hiszem, némi tévedésben vannak. A mai világválság éppen szellemi, irányválság, a szenvedés épp az új jövőt irányító eszmékért van. Nem tudni, vájjon a fegyveres küzdelemmel nem egyenlő értékű-e az ideológiai háború. Nekünk ma erre a nagy politikai gondolkodóra szükségünk van, az új Európa és a saját helyzetünk megértéséhez; a fordítás jókor érkezett.

Dékány István

Baumgarten Arthur: *Grundzüge der juristischen Methodenlehre.* Verlag Hans Huber, Bern, 1939.

Az akkor genfi, ma baseli jogtanárnak Tübingenben 1920-ban jelent meg «Die Wissenschaft vom Recht und ihre Methode» című

művének első, 403 oldalas kötete: «Die theoretische Grundlegung». A második és harmadik részt egy hatalmas (XII + 664 oldalas) további kötetbe foglalta kölni tanár korábban 1922-ben «Kasuistik und zusammenfassende Darstellung» címen. Amikor most 17, illetőleg 19 év elmúltával visszatér a szerző régi tárgyához, sokkal kisebb igényű («. . . vorliegende Schrift ist keine Rechtsphilosophie» — 5- o.) és szerényebb terjedelmű (192 oldalas) művének összehasonlítása az eredeti gondolatmenettel rendkívül tanulságos.

Korábbi művében a scholasztikus módszer fegyelmeiben nevelkedett szerző a jogszociológiát illetőleg azt vallja, hogy az ma körülbelül abban az állapotban leledzik, mint amelyben a csillagászat volt, amikor különvált az asztrológiától. A joglogikát illetőleg tisztában van a fogalommeghatározások és képletek csupán funkcionális, a gondolkodást megkönnyítő, lerövidítő természetével. Joglélektana a Sein és Sollen újkanti ellentétét taglalja. A jog eszmetörténelmét illetőleg egy pár szellemes: Szent Tamásra, Aristotelesre, a kereszténységre stb.-re vonatkozó megjegyzésre szorítkozik. Újabb művében már érzi, hogy bölcséleti perspektívából szemlélve, mindez csak törmelék-tudás, és soraiból léptenyomon kicsendül Philolaos igéje:

A húszas évek elején, amikor szerzőnk korábbi műve napvilágot látott, a jog módszertani problémája, a Begriffsjurisprudenz és a Zweck-, illetőleg Interessenjurisprudenz jogtechnikai részletkérdései körül mozgott. Ma ez az arcvonala, amelyen a jogszemléletek összeütköznek, a jogeszmé bölcséleti egészének teljes látóhatárára szélesedett ki. Ezt a problémakört igyekszik a szerző a maga egészében megragadni és egységes szempontok belevitelével rendezni.

A jogpozitivizmus által elmechanizált jogászat nem tudván megfelelni a kor új szükségleteinek, a szerző új bölcséleti, szociológiai, lélektani és szellemtörténeti kapcsolatokat törekszik szerezni és kiépíteni, hogy egységesen és új alapokon oldja meg a feladott kérdéseket. Az általa megszerkesztett empirikus módszer keretei közt kísérli meg a jog összes elméleti kérdéseinek egységes megoldását és ezzel valahogy elszűkíti az egész problémát. Nem mintha a metodikai forma magában véve nem volna átütő erejű. Hiszen minden döntően új jogbölcséleti elgondolás egy-egy lényeglátó új módszeres alapelvnek volt a következetes végigvezetése. De éppen új metodikai alapelvek ritkán születnek meg tisztára módszeres elgondolásokból!

Ezek után egyáltalában nem meglepő, ha azt látjuk a szerzőnél, hogy legérdekesebb mondanivalója nem az, amit annak szánt, vagyis amit a jogi módszertanról hirdet, hanem amit az egyes jogi tanszakokról tár elének. Könyvének e fejezetei társadalomtudományi szempontból is rendkívül figyelemreméltóak.

A szabadelvű magánjogi rendszert illetőleg azt vallja, hogy az egyenlőség eszméjének a valósítását célozta ugyan, vagyis azt az elgondolást, hogy mindenkinek emberi mivoltánál fogva egyenlően igénye van az életre, annak javaira, egyszóval a boldogulásra. Ez a magánjogi alkotmány megfelel magában véve az ősrégi eudämonisztikus államszemléletnek is. Más, nem az egyenlőséget szolgáló erők, pl. az önzés befolyása folytán az egyenlőség csak nagyon tökéletlenül valósulhatott meg. A magánjogból uralmi eszköz lett s a civiliztika csak tökéletlenül volt *ars aquí atque boni* . . .

A szabadjogi iskola módszertani támadásai bebizonyították, hogy a gyakorlati forgalmi élet jogszükségleteit nem lehet egyedül Windscheid analitikai eszközeivel kielégíteni s hogy a jognak vannak bizony hézagai, amelyeket Bergbohm dogmaival nem, hanem csak egészséges, töretlen jogérzéssel lehet kitölteni. Ez a jogérzék állapította meg azt is, amikor a munkaadók is és a munkavállalók is megsokasodtak és kollektivizálódtak, hogy az egyszerű kötelmi jogi szerkezet tovább már nem erőltethető, mert a fikciónak is vannak határai. Így különült ki az általános magánjogból a munkavállalók és a munkaadók egyenlőségének helyreállítására a különleges munkajog. Ez előzmények után eszmélt rá a civiliztika arra, hogy tisztázni kell a közgazdaság alapvető vonatkozásait, ha jogi eszközökkel akarunk igazságos társadalmi rendezést eszközölni. Ez annak a dogmának az elejtésével járt együtt, miszerint a közgazdaság befolyásolhatatlan természeti erő. A civiliztika magában nem döntő abban, hogy a politikai társadalom a magán- vagy a többé-kevésbé kollektív tervgazdálkodás mellé fog-e szegődni a közel jövőben. De a közgazdaság szerkezetével és működésével foglalkoznia kell a maga szempontjából, az élet egészének szempontjából, mert sem a közgazdasági elmélet, sem a közgazdasági gyakorlat emberei ezt a tudást készen nem fogják szolgáltatni a jogásznak.

E modern civiliztika abból indul ki, hogy a magánjog nem lehet arra hivatva, hogy egy bizonyos közgazdasági szerkezetet szolgáljon ki. A közgazdaság államosítva sem jelenti a magánjog teljes szerepvesztését, hacsak egyes csoportok önzése a kollektivizált közgazdaságot nem sajátítja ki magának. A modern civiliztika

tisztában van továbbá azzal is, hogy a kollektív eszme mai térhódítása előtt a szabadelvű magánjog is szolgálta a közösségi eszmét azzal, hogy az egyéni kezdeményezésnek közérdekű érvényesülését biztosította. A mai civiliztika tudja végül azt is, hogy a közgazdasági élet jogi elrendezettséggel igenis befolyásolható. Ennek is megvan a maga optimális mértéke, amelyet a törvényhozásnak kell kipuhatolnia.

Amely pillanatban az emberekben általánossá lesz a hit, hogy a szabadelvű gazdasági szerkezetből adódó alapvető egyenlőtlenségek, amelyekbe a civiliztika belenyugodott, tervgazdálkodással meg lehet szüntetni, elkerülhetetlen lesz a rendszerváltozás. A civiliztika legégetőbb feladata ekkor a tervgazdálkodási síkra leendő minél simább átmenet jogi elrendezése.

A büntetőjoggal a szerző nagyon meg van elégedve, illetőleg azzal szemben kevésbé kritikus. Nézete szerint a bűnözés egyéni és közösségi okainak empirikus felkutatása folytán a büntetőjog a legjobban kidolgozott és módszerileg legfejlettebb ága a jogtudománynak. Ennek következménye, hogy az egyetemeken rendszerint a kriminalista tanítja a jogbölcseletet is.

Az a gondolat nem foglalkoztatja a szerzőt, hogy az anyagi és alaki büntetőjog nagy tudománytani tökéletessége mellett a harmadik tagozata ennek a diszciplinának, t. i. a büntetés végrehajtás egyáltalában nincs kellőképpen kiépítve, mert a végrehajtás mai módozatai dogmatikusan kifogástalanok ugyan és a bűnözést is bizonyos szint alá lehet velük szorítani, de a kisiklottak társadalmi reszocializálását, a büntetés magasabb, társadalmpolitikai célját a mai szabadságvesztéses büntetési rendszerrel elérni alig lehet a börtönügy gyökeres átépítése nélkül.

A nemzetközi jogról, illetőleg annak tudományáról már kevésbé kedvező a szerző ítélete, mint a büntetőjogról. Szerző szemlélete itt lényegében funkcionális, amit a büntetőjog kritikánál nem lehet észlelni. Itt ellenben a nemzetközi jogot nem dogmatikája, hanem gyakori eredményei szerint ítéli meg. Nézete szerint ahhoz, hogy a nemzetközi élet főbb vonatkozásai eljogiasíttassanak, hogy a nemzetközi jog igazi hivatását teljesíthesse, hogy nemzetközi valóságos jogrendet és általános társadalmi békét teremthessen, a népeket, nemzeteket és államaikat egy nagy szolidaritásba összefoglalhassa: előbb az egyetemes balhiedelmek egész világát kell legyőznie. A népi és területi birtokállomány igazságos elosztása azonban sürgős feladat. Nem várhat e szellemi folyamat kielégítő befejezésére. A gazdaságnak is mielőbb olyan jogi szerkezetre van szüksége,

amelynek folytán a gazdaság integrációs tényezővé válik. — Szerzőnk e véleménye összefügg a mai közjogról táplált nézeteivel.

A szerző elítéli úgy a Laband, Kelsen és Jellinek által képviselt német, mint a Duguit által vallott francia közjogi pozitívizmust. Őszinte örömmel üdvözli tehát a közjogi pozitívizmus ismeretelméleti alapjának: az újkantianizmusnak Erich Kaufmann által történt cáfolását. Nagy elismeréssel adózik a Smend-Litt-féle integrációs elméletnek is. A közgazdaság államosításától azt reméli, hogy véget vet majd a felelőtlen tőke garázdalkodásának és megszelidíti egyben az erőszakos Leviathánt is. A tőkés gazdálkodásban oly erős dezintegráló tényezőt lát, amelyet sem a honvédelmi érdekből létesített népi egység, sem a parancsuralmi rendszer tartósan ellenúlyozni nem tud. Azzal nem számol, hogy a közgazdaságot «házi kezelésbe» vevő állam még jobban el fog bürokratizálódni s hogy a bürokratikus berendezkedést egyes csoportok meg fogják hódítani.

A közigazgatási joggal viszonylag hamar végez. A népi állam igazgatási feladatköre a szerző szerint is kiszélesedik, de a jogi szempont az igazgatásban háttérbe szorul.

Az egyes jogi tanszakokról mondottaknak magában véve inkább publicisztikai jelentőségük van. De már a részleteredmények összefoglalása újból bölcséleti jellegű. Ez összefoglalás szerint a XIX. századnak a szabadelvű eszmekörtől telített pozitívizmusa csupán a természetjog naiv metamisztikájával tudott elbánni. A természetjog mint kritikai funkció továbbra is megmaradt. A XX. század úgynevezett tiszta jogtani irányzata már nem volt áthatva a szabadelvűségtől, de a jövő népi jog végső elveivel még nem mert szembenézni.

A pozitívista jogbölcselet bírálata során a szerző kétségbevonja, hogy a jog a társadalmi élet rendfunkcióját elvégezheti, ha lemondunk arról, hogy a jog végső alapelvei tudományos megállapítás tárgyát képezhetik. Ilyen alapelvet a szerző a legtöbb mai jogbölcseleti rendszerben nem talál. Ez onnan van, mert a társadalom óriási szerkezeti változás előtt áll, amely előtt emberek és elméletek egyaránt megtorpannak.

A módszertanban a bölcséletnek csupán önmagára eszmélését látja a szerző, tehát nem várja tőle a lét és az érték közös nevezőre hozatalát, avagy egyéb kínzó kérdéseinek megoldását. Tisztában van vele, hogy a bölcséleti megismerésnek túl kell mennie a tapasztalati világ adottságain. Egyben óva int az apriorikus módszer végső tökéletlenségétől. Egészen az *omnis definitio est periculosa* római szellemében a fogalmi meghatározásnak kevés jelentőséget

tulajdonít, bár proper formám maga is kísérletezik a jog egy definíciójával, amely jóllehet alapján formalista, pozitivista jellegű, a jog társadalmi rendfunkcióját emeli ki, de az igazságfunkciót mégsem hanyagolja el teljesen. Igaz, hogy a mai jog a *suum cuique tribuere* funkcióját nem látja el végső tökéletességgel, de még így is óriási fölényt jelent a *bellum omnium contra omnes* felett.

A jogbölcselet szociológiai és erkölcsi beállítottsága dacára ügyelnie kell a szerző szerint arra, hogy a jognak vannak erősen anyagi elemek is, amelyeket a marxizmus domborított ki elsőnek, de viszont túlzottan hangsúlyozta ki azokat.

Az a sok szellemes részlet, amellyel a szerző lényeges mondanivalóját köríti, igen kellemes olvasmánnyá teszi művét, csak nem támogatja mindenben a legszerencsésebben az alapelgondolást és azt nem viszi elég élénken előre. Sokszor visszatér régebbi műveinek a gondolatmenetére is. Erre az anyagra és arra, amelyet főleg pedagógiai sőt egyenesen politikai cézzal mond el, semmi okunk hogy kitérjünk.

Végeredményben szerzőnk, mint minden szintetikus szellem, a természetjogias és a pozitivista irány középvezetékén keresi a jogbölcselet nagy jövőjét. Ez a logikai összhang, amelyet a szintézis jelent, szerinte nem valami logikai csodatételből fog előállni, hanem a dolgoknak megfelelően nagy horizontba való beleállításával és egészes szemlélete által: Hegedűs József

F é j a Géza: *Dózsa György.* Budapest, 1939. Mefhoszkiadás. 243 l.

A parasztság társadalmi felemelkedésének máig megoldatlan volta okozza, hogy az 1514-es parasztlázadás még ma sem jutott el a nyugodt, szenvedélytől mentes és egyértelmű megítélés tárgykörébe. A perpetua rusticitas követelése ugyan négy évszázad alatt megenyhült, sőt el is némult. A nagy szakadékokat azonban, amely Mohács előtt támadt a magyarság paraszti rétege és a nemesi rend között, sem az egyházak 16. és 17. századi megújítása, sem 18. század királyainak törekvései, sem a 19. század nemzeti és demokratikus reformjai, a jobbágyfelszabadítás fél munkája és a romantikus nacionalizmus nem tudták igazán áthidalni. A föld népe csak a világháború alatt jutott közelebb a középosztályhoz. Férfiaik a harctereken nyerték el a felsőbb rétegek becsülését, asszonyaik az anyagi színvonal emelésével növelték a gazdaréteg tekintélyét.

Hogy azonban ez a közeledés még kevés volt ahhoz, hogy a parasztság komoly felemelésének nemzeterosztó feladatát köztudatba vihette volna, azt a háború utáni földreform eltorzítása mutatta meg mindennél világosabban. A társadalmi szakadékok pedig a két utolsó évtizedben, de különösen az 1930—36. évek gazdasági következményei, a parasztság anyagi leromlása után újra mélyült s az emancipáció esélyei mint a múltó szívárvány fakuló színei, eltűntek a láthatárról. Csak írók és más makacs fantaszták igyekeztek — érdekeik ellenére, sőt komoly áldozatok árán is — ébren tartani a nép alsó rétegei iránti feladatok tudatát, hogy az előrelátó nemzetpolitika felelős irányítóit erősítsék a közvélemény, a nemzet lelki ismeretének hangjával.

Féja Géza, ki részese volt a népért való kiállás küzdelmének, azt a célt tűzte maga elé e munkájában, hogy a magyar parasztsz osztály legnagyobb forradalmát beállítja a magyar társadalom fejlődésmenetébe, felvázolja okait, megvilágítja lefolyását és leméri következményeit a nemzet további sorsának alakulásában. A munka tehát sok részében essay-szerű. Vezetőgondolata a szerzőnek az a megállapítása, hogy a magyar jobbágyság már a 15. században politikai öntudati a ébredt s csak a nemesség és főnemesség önzése gátolta meg abban, hogy szervezkedjék és alkotmányos keretek között az elnyomatás ellen védelmet találva megerősödhessenek. A nemesség mind 1437-ben, mind 1514-ben olyan kérlelhetetlen bosszút állott a parasztszokon s az utóbbi lázadás után oly esztelen pazarlással tékozolta a magyar vért (80 ezer jobbágy kivégzése), hogy ezzel a magyarságban hosszú időre a testvérgyűlölet tüzét gyújtotta meg s a nemzetet a legválságosabb időben az egységes erőfelfejtésre alkalmatlanná tette.

A szerző társadalomtörténeti fejtegetései szociológiai érdekűek.

S. G.

Dr. Kamocsay Jenő: *Célvalóság az állam és az egyén viszonyában.* (A szerző kiadása. Budapest, 1939. 152 oldal.)

Van egy kivételesen hősi és szent magatartás: az életnek fenntartás nélküli elfogadása és szeretete, az amor fati. Ez keveseknek jut osztályrészül. Az emberek nagyobb része jellemével, természetes és környezeti adottságaival: való sorsával nem túlságosan van kibékülve, nem tud azzal összhangban élni. Sorsát egyáltalában nem szereti. Egy elképzelt sors: a boldogság után vágyódik. Az életnek ezt az utópikus szemléletét, azt az irányzatot, amelynek súlypontja a boldogság képzelmen nyugszik, idővel elnevezték

eudaemonizmusnak. Miután pedig az egyetemes társadalmi hiedelmeknek alapvető jelentősége van jog és politika dolgában is, az eudaemonizmusnak úgy a politikai elméletben, mint a gyakorlatban mindenkor nagy szerep jutott osztályrészül. Már Aristoteles is, akinek pedig igen fejlett nézetei voltak az államról és azt *societas perfecta* gyanánt mutatta be, a végső államcél a földi boldogságban jelölte meg.

Kamocsay Jenő kétségtelenül nagy általános államtani: politikai kiműveltséggel mutatja be a célvalósulást kereső szemléletnek gyakorlati esélyeit az állam és az egyes viszonyában. Már egyszeri betekintés is mindenkit meggyőzhet arról, hogy oly íróval áll szemben, aki nagy erkölcsi bátorsággal és jó irodalmi felkészültséggel végzi az államcélok nagy felelősséggel járó vizsgálatát.

A boldogság vágyának általánosságából vezeti le szerzőnk a boldogság objektív célmivoltát. Ebből analizálja ki az egyetemes ember-cél abszolút fogalmát. Majd ügyes lélektani beállítással mutatja be főbb egyéni tényezőit: szabadság, vallás, fizikai szükségletek kielégítése, tudomány és művészet. A közületi tényezők közül pedig rámutat a családi, népi és társadalmi lét, a civilizáció és kultúra jelentőségére. Módszere erősen fogalomelemző és apriorisztikus. Az empirikus ténykutatótól idegenkedik. De azért mégsem mondható, hogy hiányzik belőle az időszerűség, bár végeredményei kétségtelenül inkább tudomány tani síkon mozognak.

A munka gerincét az egyéni és államcél: a boldogság realizálódási folyamatának jól kitagolt elemzése adja. Kiindulási tétele az egyén és a köz politikai egyenértékűségének eszméje. Ez a tétel azonban inkább csak engedmény az észszerűség irányában. Léptenyomon kicsendül u. i. a szerző személyes rokonszenve a szabad egyéniségre épített politikai ideológia iránt.

Az állam-, alkotmány- és kormányformák beható bírálatából és értékeléséből szűri le azután a szerző a befejező negyedik részben a tanulságot, hogy az emberileg elérhető boldogság, az egyetemes jó és ezzel a kultúra megvalósítására egyetlen államforma sem mondható teljesen alkalmatlannak. Az alkotmány vezető gondolatokat: állameszményeket nyújt. Jelentősége és szerepe ebben van. Minden államforma, alkotmány és kormányzat alkalmas a boldogság valósítására, ha benső összeköttetésben áll az erkölcsi renddel. E kapcsolat az egyesek szellemi erkölcsi mivoltán fordul meg. Így tehát az abszolutizmus is lehet egy nép boldogságának és megelégedettségének forrása, az egyetemes emberi kultúra és egy ország ragyogó virágzásának alapja. Csak az állam-

főnél vagy az egyeseknél mutatkozó amoralitás és aszocialitás lehet e virágzásnak és az ezzel együtt járó egyéni boldogságnak megrontója. A monarchikus uralom politikai integráló erő és csak elfajulása: a deszpotizmus az, amely feltétlenül elvetendő.

Az arisztokrácia államhatalmi befolyása akkor eudaemonisztikusan is indokolt és célravezető, ha az arisztokrácia érvényesülése a szellemi és erkölcsi kiválóság érvényesülését jelenti.

Ha az államéletben a demokratikus elem is érvényesül, a kormányzat kénytelen kompromisszumokkal dolgozni és az általános jót is csak kompromisszumokkal közelítheti meg.

Rendkívüli körülmények között és átmenetileg az erőszak uralma is indokolt és még eudaemonisztikus szempontból is jogos lehet, mert integráló tényező és előkészítője egy netáni új rendnek.

Ezután a szerző Carl Schmitt régebbi (1928-as) terminológiájának segítségével az alkotmány és a célvalóság viszonyát vizsgálja igen behatóan és a «forma dat esse rei» képletével igen erősen viaskodik. Az alkotmány, mint politikai egység és közületi rend, mint az alapvető normák zárt rendszere nem túlságosan döntő az eudaemonisztikus felfogás szempontjából. Az így értelmezett alkotmány csak keret, amely elősegítheti vagy akadályozhatja a boldogság valóságát. Az eredményt az alkotmány tartalma dönti el, illetőleg az az őserő, amely az államokat és alkotmányokat létrehozta és életmenetüket irányítja. A szerző a pozitív tartalmú: egy bizonyos kor egyetemes társadalmi hiedelmi világával megegyező, ideális alkotmányoknak tulajdonít ugyan bizonyos célvalósító jelentőséget, legfontosabbnak azonban azt tartja, hogy az erkölcsi erő hassa át úgy az uralmon levőket, mint a nép egészét. Ez az erkölcsi erő az állam lényege. Mellette eltörpül minden jogi szabályozás, alkotmányozás és alkotmánybiztosíték. (A bírálat itt azt jegyzi meg, hogy az erkölcsi erő, mint természetes, avagy kulturális adottság nem elvontan érvényesül a célvalóság terén az államéletben, hanem alkotmányilag összefoglalt jogi alapelvek útján. A jog u. i. nem tisztán logikai gondolatsor, hanem cognitív, volitív és affektív tények élő szintézise. A jog egy szekularizált erkölcsi minimum!)

Igen sikerültnek mondható az alkotmány, kormányzat, állam és államforma fogalmaknak elemző összevetése, az intuíció szerepének méltatása, amelyet az államélet kritikus szakaiban játszik.

Ha szerzőnk az irodalmi apparátust kissé megrostálja és modernizálja, az idézetekkel takarékoskodik, stílusát élénkíti — s last not least —, a nyomdai korrektort gondosabb munkára

serkenti, mindez alkotásának színvonalát lényegesen emelte volna. Műve azonban így is figyelemreméltó gyarapodása magyar politikai irodalmunknak.

Hegedűs József

Janeff, Jankó: *Dämonie des Jahrhunderts.* Leipzig. Helingsche Verlagsanstalt. 1939. 360 l.

Ez a balkáni, valószínűleg bolgár filozófus, azok közé az univerzális elmék közé tartozik, aki, mint Keyserling, vagy Evola, vagy Bergyajev, maradéktalanul feldolgozta a történet anyagát és élményszerűen rájött az emberi történet vallásos-metafizikai alapjára. Ha van lényegesen új, a mai ember által elért vívmány, ez az, hogy teljes bizonyossággal látni az ember és az emberiség sorsában a magasabb valóság jelenlétét. «Az ilyen korokban csodák történnek . . . minden forma elsüllyed, a korlátok ledőlnek . . . ma: kihál Ázsia szelleme . . . S a nyugati tudat megdicsőülésének e legmagasabb pillanataiban visszatér a barbárság. Az állam megerősödik, a művészet, az erotika, a nyelv ismét barbárrá lesz, érzéki, támadó és vidám ... a tudományt leleplezik, az egyház elkezd inogni és a fogva tartott szellemek a pokolból kitörnek . . . e forradalom vezetői olyan emberek, akik saját sorsuktól megrészegekedtek.» íme: ez a hang. Elég látnoki, apokaliptikus és elszánt. Janeff üdvözli a feltörő barbárságot. S művének alapgondolata is ez: szembeállítja az európai árja barbár parasztszellemet az ázsiai zsidó-keresztény szellemmel. Az őslakosságból és a népvándorlás árjaiból összetéve az ősi paraszt mitikus világ Európa igazi világa. Ezt a szellemet kezdte ki és végül rontotta meg azzal, hogy válságba sodorta, Palesztina szelleme, — az «idegen isten». S ez a szellem Európában nem volt más, mint: «a csőcselék összeesküvése a bosszú istenének nevében a nemesfajú ember uralma ellen».

Amint látszik, a gondolat rokon Nietschével, Spenglerrel, Evolával és Ortegával. Az élmény heve is ebbe a körbe emeli. Nemkülönben az, hogy Janeff született gondolkodó: szellemes, mély, távol és közellátó ugyanakkor, anyaga fölött feltétlenül uralkodik és megvan benne az a valami, amit nem lehet másképpen mondani, mint úgy: ez a filozófus. Az ember azonnal felismeri a muzsikust és a költőt; ez az. Felismeri a filozófust is. Janeff filozófus. Még pedig a javából.

Az ilyen szembeállításoknak azonban, mint, amilyen a történet ellentétes erőinek megszemélyesítése: a zsidó-keresztény bosszúisten versus ősi paraszt-árja-arisztokratizmus, — ennek

csak bizonyos határig van értelme. A szellem történetében talán mindössze csak egy, kivételesen két esetben. Mert az ilyen erőmegszemélyesítések és szembeállítások végeredményben hallatlanul primitívek és mintájukra tetszésszerűen számban lehetne hasonló szembeállításokat gyártani. Miért ne lehetne azt mondani, hogy az erők neve: az állat-típusú és a növény-típusú ember? — ahogy Frobenius állította. Vagy miért ne lehetne azt mondani, hogy a két erő tulajdonképen: a világoshajúak és a sötéthajúak? Vagy a rövidkörműek és a hosszúkörműek? Ez a primitív történet-filozófiai dualizmus jó volt egyszer, Evolánál. Sorokinnál már sokkal kevésbé. Harmadszorra már értelmetlen.

Ha Janeff könyve csak e zsidó-árja harcáról beszélne, semmit sem érne. De a lényeg nem ez. Janeff igazi filozófus, olyan ember, akinek sorsa a gondolkozás. És ez benne a fontos. Remekül lát, tökéletesen fogalmaz és érezni, hogy rejtelmes kapcsolata van — a filozófus legnagyobb erénye és ereje — minden dolgok szellemi középpontjával. Alapgondolata rossz, együgyű, csaknem ostoba. S így mindaz, amit mond, bizonyos módosítást kell szenvedjen. De módosítva viszont tökéletes. Helyesen értelmezve tehát a helyzet a következő:

Európa embere barbár. Ez a barbárság elsősorban azt jelenti, hogy paraszti. A paraszt nem szociális képződmény, nem gazdasági alakulat, nem politikai erő. A parasztság természeti jelenség, mint a növényzet, vagy a táj, vagy az állatvilág. Ezért elementáris és közvetlenül beletartozik a tájba. Paraszt nem lehet akárki, parasztszellemet, művészetet, munkát nem lehet mesterségesen csinálni vagy eltanulni. Nem lehet falvakat «építeni», vagy pláne telepíteni. A falu olyan elementárisán nő, mint a növény, számára kedvező talajon és helyen. A parasztot egy dolog tartja fenn: a munka. Janeff, mint Bergyejev, újra fölfedezi a munka szakrális mivoltát. A munka nem átok, — ezt csak a zsidó szellem állítja. A munka a paraszti, barbár, ősi misztikum: jog az egzisztencia fenntartására. A munka erény; a népek legeslegelső és legeslegnagyobb erénye. Mindenki tudja ezt, aki dolgozni *tud*. A munka tudata annak, hogy nincs semmim. A nyereség már egészen kései és leszármazott, csaknem romlott gondolat. A munka nem a nyereséget célozza, — aki nyereségből dolgozik az a munka banditája. A munka az ősi barbár népben a szellem megjelenése. És a szellem szegény, — a szellemnek szegénynek is kell lenni, hogy teremtő szenvedélytől tüzes lehessen. Az ember csak a munka szellemétől gazdagszik és a munka nem gazdagsághoz és hatalomhoz vezet,

hanem az emberi élet beteljesítéséhez, a sors megalkotásához. A szegénység mindig a szellem ismertetőjele lesz. A szegénység az emberi sors tragikumától megragadott lény világhelyzete. (Janeff a munka apoteozisában igen rokon a francia irodalom legnagyobb élő írójának, Jean Giononak felfogásával: a primitív, paraszti és munkás sorsok költőjéből ugyanezt a filozófiát lehetne kiolvasni.)

Barbárság, ősparasztság, szellem, sors, erő, egészség, szegénység, mítosz, természet-pietás, arisztokrácia összetartozik. És ez az európai ember életének végső és alapvető tartalma. És ezzel szemben áll az, ami most éppen ledől és összeomlik, — a zsidó-keresztény szellemtelen bosszú intellektualizmusa. Mert a zsidó-keresztény nem szellem, csak intellektus és pedig démonikus intellektus. Az intellektus meghatározása: az ösztön bosszúja a lét elhomályosítása ellen. Janeff az intellektualizmus betelj esítését nem is vallásban, hanem Európa tudományában látja.

A tudomány problematikája Nietzsche óta Európa válságának egyik középponti, ha nem éppen a középponti kérdése lett. A francia critique de la science-iskola Poincarétól Le Roy-ig és Meyersonig nem sokra ment vele. Valószínű, hogy a helyzetről a lényegét Scheler, Bergyajev, Dingler és Kottje mondta meg s a tökéletes kifejezést Ziegler találta meg abban, hogy itt az európai szellem eltudományosodásáról beszélt (Verwissenschaftlichung des Geistes). A szellemnek a tudományosság rabságából ma éppen úgy fel kell szabadulni — ha nem akar tökéletesen elveszni —, mint a középkor végén a skolasztika rabságából. Már Scheler, de még inkább Kottje sejtette, hogy itt van valami összefüggés a tudomány szelleme és a zsidó-keresztény vallás között. Janeff szerint e vallás egész démonikus volta itt nyilatkozik meg. Tulaj donképen ebben csúcsonylik ki a természettagadó, arisztokrataellenes bosszú-intellektualizmus: a tudomány a par excellence vallás.

A tudomány csak egyvalamiért rajong, s ez: a lét szuverenitása ellen való gyűlölet. A tudomány szereti a dolgokat visszavezetni, valami másra, — csak azért, hogy az élet önállóságát elvegye és elvehesse és megtagadhassa. A lét szerinte nem önálló. S így az életet megfosztja sajátjellegűségétől. A tudomány szerint semmi létszerű önmagában meg nem állhat. Gyűlöli az élet gazdagságát és sokszerűségét, — ezért egyszerűsít, szimplifikál, tipizál, összefoglal, szintelenít és szkématiszál. Ez a burkolt módszer arra, hogy a létet gyökereiről lenyesegeesse. Európa szellemében fordulat akkor állott be, amikor a tudós lépett előtérbe (humanizmus, XVI. század). A tudós az élet ellen megnyilatkozó ressentiment-

vallásnak legfőbb képviselője. A tudósban lép fel az élet elgyökereltetése szisztematikusan. A tudós intellektualizmusa aláas minden természettől nemeset és arisztokratikusát, amennyiben relativizál és intellektualizál. Módszeresen öli ki az európai ősparaszti világérzést. És fekete maffiaszerűen igázza le és nyomja el a primer sors-embert. (Ezt már Scheler észrevette és kimondta, mikor arról beszélt, hogy a pap és tudós szövetsége hogyan irtotta ki Európában az elsődleges metafizikai szellemet az egész nyugati szellem története folyamán). A tudós alakja a lét tragikumának ellaposítása, — ez az ellen-paraszt. Benne nyilatkozik meg az absztrakt tudat, a gyökerétől megfosztott, sorstalan, élettelen, személytelen tudat. (A tudomány ezt objektivitásnak hívja.) A tudományban a sötétség hatalma nyilatkozik meg, — az életpusztító erők démonizmusa.

Így áll szemben Janeffnél Európa ősi parasztszelleme és a tudományban kiteljesedett zsidó-keresztény életromboló vallás. A gondolat így érintkezik Klages metafizikájával és Bergyjejev teológiájával is. S ami ezen felül és kívül van, az tényleg inkább metafizika és teológia. Különösen könyvének két elragadóan szép fejezetében: az egyik a szellemről, a másik a lélekről. Ez utóbbi néhány szava: «a szellem az örök alkotásban él. . . a szellem a töredékek dialektikája, mint a sóvárgás története, sorsszerűen (Dialektik des Fragmentes als Geschichte der Sehnsucht, als Schicksal) ... a lélek ezzel szemben az egyesülés és a kiengesztelődés . . . a lélek a szeretetben nyilatkozik meg ... a kettősség összekötése... a szeretetben válik a kettő-egy titka mitikus megragadottsággá . . . a szeretet az, ami a világot szakrálissá teszi. . . leírhatatlan és feneketlen magányban és egyedüllétben van és él. . . csak az istenek Ölében felsóhajtva válhatik a lélek szeretetté s válik az élet varázslattá ... ez az értelmek értelme . . . amiben a világ bűne elmerül és megsemmisül ... a szeretet az önmagáért feloldott és önmagában megbékélt és megdicsőült szellem».

Ez az idézet mindjárt jó példa arra, hogy Janeff miért gyűlöli a kereszténységet.

Hamvas Béla

Joad, Cyril M. E.: *Guide to modern wickedness.* London: Faber and Faber. 1939. 391 l.

Az angolok azt, hogy világválság van, jó tizenöt évvel később vették észre, mint a németek, vagy az oroszok. Éppen ezért ma még csak az elején tartanak, s várni kell, amíg a legnagyobb szót kimondják. A hangadó szerzők Spengler és Bergyajev; mert amit

a szellemes szószátyár, Lewis Wyndham a «Time and western mail»-ben ír, csak mulatságos fecsegés. Dawson az egyedüli komoly angol ember, aki a kérdéshez érdemlegesen hozzászólott. A többi nagyjára politikai vagy szociális mellékkérdésekkel foglalkozott. Most Cyril M. E. Joad adott ki a «modern gonoszságon keresztül vezérlő kalauzst» és ez az angol válságirodalom értékét nem túlságosan emelte. Joad Angliában arról híres, hogy a legbőbeszédűbb élő filozófus. Ezen kívül, ha majd egy későbbi nemzedék érdemesnek fogja találni, talán pályadíjat tűz ki annak megállapítására, hogy vagy két tucat könyvében mi is volt tulajdonképpen filozófiája. Nemrégien terjedelmes művet írt «Return to philosophy» címmel, s talán azt hitte, hogy ennek nyomán az emberek olyan tömegesen fognak visszatérni a filozófiához, mint Rousseau nyomán a természethez. A könyv olyan, mint egy bölcséleti áruház. Van itt, kérem minden, ami modern szellemnek kedves: egyszer és kétszer született típusal kombinált meinongizmus, freudista tárgyelmélet, intuiciós realizmus és Bergsonnal párosított Eddington. Némelyek azt mondják, hogy Joad Bertrand Russel tanítványa. De aki ezt híreszteli, valószínűleg haragszik a matematika öreg misztikusára és így akarja kompromittálni.

Joad válságművét az jellemzi, hogy nincs háttere. Nincs gerince, gondolatmenete, teóriája, felépítése — vagyis nincs filozófiája. Aki a válság gyökereit keresi, tegye félre. Amije van: kellemes előadása és néha elég jó szeme. A mű tartalmát elmondani lehetetlen. Körülbelül kétszáz jegyzetszerű cikkecskéről van szó: egy részük olyan nyegle, mint egy újságcikk, egy részük túlközepes, de van közöttük nyolc-tíz, amelyik egészen jó. Az első ilyen cikk arról beszél, hogy milyen általános kényszer a modern idők bonyodalmainak kulcsát megtalálni. A válság megértése és megoldására való törekvés ma már nem elszigetelt és egyéni, hanem kollektív jelenség és feladat. Mi ennek a közvetlen oka? Joad így szól: az ember kielégítetlen szükséglete, hogy higgyen és az ember kielégítetlen szükséglete, hogy társuljon. A válság emberére jellemző, hogy szeretne hinni, de nem tud és szeretne társulni, de nem tud (unsatisfied need to believe . . . and to gather). A régi formák használhatatlanok. Következik a változás elemzése: biológiai, fizikai, lélektani, társadalmi helyzetek az embert új és váratlan helyzetek elé állították. Megoldhatók? Például: a munka túlhalmozottsága és ezzel szemben az alulfizettség. Nyilván diszparitás van az emberi bölcsesség és képesség között; a felfedezések és ideológiák világában élő ember bámulatosan éretlen társadalmilag. Politikai infantiliz-

mus. «Social habit. . . unchanged since the Stone Age» — az emberi társadalmi magatartása a kőkorszak óta tulajdonképpen nem változott. Aztán több fejezet a nevelésről («a célját el nem érő nevelés hatása diametrálisan negatív»). Grotosz helyzetek: scepticism in religion — wisdom about money: a vallásban kételkedés, annál több bölcsesség a pénzügyekben. Szép cikk a klasszikus emberről, akit így jellemez: «semmit sem tud és mindent megért» (knowing nothing, understanding everything). Körülbelül ez minden. Ami ezen kívül szerencsés, csak néhány kifejezés (pl. a modern településekben megnyilvánuló csúfításdüh: ragé for uglification). Sok naivitás és még több fölösleges semmisség. *Hamvas Béla*

Karácsony Sándor: *A magyar észjárás és közoktatás-ügyünk reformja.* Budapest, 1939. Az Exodus kiadása. 303 l.

Trianon sajátmaga felé fordította a magyarságnak addig túlságosan is kifelé, külföld felé, fordított tekintetét; magunkkeresőkké lettünk egy kissé. Többet s mélyebben foglalkozunk azóta a magyarság sorsának, életének és mivoltának alapvető kérdéseivel minden területen s az *ébredtők* szózatainak is egyre nagyobb hatása támadt és támad a nemzeti közvéleményben. Ezeknek az új ébredtőknek élén Ady áll. Közéjük tartoznak: Szabó Dezső, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Illyés Gyula, Németh László, Györffy István, a néprajztudós, Makkai Sándor stb. írásaik egyképpen hangsúlyozzák, hogy nemzeti életünk legfőbb szervi baja, hogy hűtlenek lettünk önmagunkhoz, hogy életünk tartalma s formája nem, vagy nem eléggé magyar. A Szekfü Gyula szerkesztette: Mi a magyar c. könyv már összefoglalásszerűen keres feleletet nemzeti életünk vajúdása közt egyre harsányabban hangzó főbenjáró kérdésre: mi is hát a *magyar*; mi az a magyar jelleg, sajátosság, amelynek az érvényesülését megváltást epedő hittel és reménnyel óhajtjuk, várjuk s követeljük?

Karácsony Sándor könyve is ilyen írás. Az ő legfőbb kérdése is ez: ki a magyar, mi a magyar? A vér vagy lélek kérdése ez? Miben, hogyan jelentkezik? Mi akadályozza ennek érvényesülését? Miféle elváltozásokat, bajokat okoz a nemzeti élet szervezetében érvényesülésének hiánya vagy akadálya? Mint kellene s lehetne legcélszerűbben érvényre juttatni, hogy egészségesebb, azaz magyarabb legyen életünk? A szerző ezeket a kérdéseket legelső sorban a *nyelv* szemszögén át kutatja, egyrészt azért, mert a nyelv az észjárás (a lelki alkat) leghívebb tükrötetője, másrészt azért, mert «a nyelv alakilag az egész kultúrát magában foglalja». «Az egyetlen egészen

bizonyos magyar valami, — írja — amit ismerünk és elismerünk, a magyar nyelv. A magyar nyelvet kétségkívül belső adottságaiban élő sajátos magyar kultúra ereje feszítette olyan formává, amilyenné éppen fejlődött. Ha tehát ezekre a kultúrtartalmakra a siker reményében akarunk vadászni, egyféleképpen cselekedhetjük: a magyar nyelv sajátosságaiából következtetve vissza a sajátos magyar kultúrtartalomra.» (135. lap.) Ez a legfőbb vezérgondolata, fejtegetéseinek is legfőbb alapja. Ezért foglalkozik a nyelv kérdésével oly szokatlan terjedelemben, olyan behatóan. A nyelven keresztül jut a kultúrához, vizsgálva az alsó- közép- és felsőnéposztályunk lelki alkattát és műveltségét s vizsgálatának eredményei szerint teszi rostára újabb közoktatási reformjainkat.

Könyvében három, nem egyidőben készült s nem ugyanazon kérdéssel foglalkozó dolgozatot foglal közös keretbe, (i. A magyar alsó-néposztály lelki alkata és a népiskolai reform. 1922. Második kiadás. 2. A magyar középosztály lelki alkata és a középiskolai reform. 1924. 3. A magyar felső-osztály lelki alkata és az egyetemi reform. 1938. Mindezek, mint a szerzőnek «A neveléstudomány társas-logikai alapjai» c. kiadványsorozata tagjai jelentek meg.) A keret külső egységét az biztosítja, hogy sorban, egymással párhuzamosan szól a szerző egyfelől az elemi iskolai, középiskolai és egyetemi reformról, másfelől a magyar alsó-, közép- és felső-néposztály lelki alkatáról.

A szerző első dolgozatában meglepő egyezéseket és összefüggéseket vél földeríteni a XVII. század II. és III. negyedének életstílusa és a mai magyar alsó-néposztály életstílusa között s e meglepő egyezéseknek, mintegy ezek magyarázata gyanánt, a magyar iskolatörténet fázisainak megfelelőseit vélte megállapítani. A középiskolák problematikájának vizsgálata közben már erősebben látja e kérdésekben a társaspszichológiai törvényszerűségeket. «A középosztály már nem véletlenül beszél, tesz, érez, él és hisz úgy, ahogy megfigyelhetően éppen úgy és nem másképp cselekszik, hanem sajátos nyelvi, társadalmi, művészi, jogi és vallási rendszerének mindig egyformán érvényes módján és mértéke alatt.» (7. lap.) Legújabb dolgozatában, amelyben már kutatási területe is megnagyobbodott és módosult — eddigi eredményei és *tanulságai* azzal bővültek, hogy *fölfedez* a társaspszichológikumok mélyén egy különleges olyan *logikumot*, amelynek érvénye épúgy két embertől feltételezett, mint ahogy maguknak a társaspszichológikumoknak törvényszerűsége nem volna sem az egyéni, sem a tömeglélektan elvei szerint megmagyarázható. «Magyarnak lenni (mint németnek, angolnak,

kínainak és bármely nép vagy nemzetbelinek lenni) nem önkényes, összeválogatott, ujjunkból szopott fogalmi jegyekből eldönthető szubjektív esetlegesség, vagy tetszésszerintiség, hanem logikai igazság. Csakhogy és merthogy van társaspszichológikum (mely minden korok, minden földek és minden közösségek vizsgálata számára törvényszerűségekkel szolgál afelől, kicsoda magyar és ki nem az), tehát *magyar eszünkjárásának* (azaz jogi, művészi, nyelvi, társadalmi és vallásos társas-lelkiéletünknek) logikuma sem általános, az egyéni lélek elvszerűségéből kikövetkeztethető törvény, hanem társaslogikum. A *magyar* észjárás akármilyen fajta magatartása nem magában véve, hanem egy másik magyar lelket föltételezve, egyik a másikhoz képest, reánézve, vele és általa: logikus.» Itt a szerzőt saját szavaival azért idézem, hogy elvi álláspontját, *fölfedezett* tanulságát félreértés, félremagyarázás nélkül állítsam az olvasók elé. A szerző álláspontja szerint «az, hogy *magyar*, nem faj, nem vér, hanem lélek dolga. Nem a vér alakította ki a magyar lelket s hozta létre így a magyar fajt, hanem ellenkezőleg, a magyar lélek hatott a vérre s most és minden időben az a magyar faj, amit a magyar lélek áthatott. Mindenki olyan mértékben magyar, amekkora mértékben magyar lélek ereje él és hat rajta keresztül». (198. lap.) «Az a nemmagyar fajú *magyar*, aki őszintén gyürkőzött neki itteni és mostani *magyar* feladatainak, feladta eredeti álláspontját, átvette a mi munkaritmusunkat, tempónkat, stílusunkat és módszerünket, lélekben tehát magyarrá vált, fiziológiailag átváltozhat ott.»

A szerző a nyelv vallomásából, — amellyel szerinte megegyezően vall a magyar zene is —, továbbá a nyelvben tükröződő kultúrából azt szűri eredményül, hogy *ami magyar, formájában primitív, tartalma szerint objektív*, ellentétben a nyugatival, amely *komplikált és absztrakt*.

Az objektív nála azt jelenti, hogy a szemlélődő ember a lehető legkevesebbet vegyített szubjektív egyéniségéből a természeti jelenségek objektív hűségű szemléleti tartalmához; a primitív jelentése meg itt az, hogy néplélektani szempontból valósággal elemi lelki jelensége tartalomnak minden megnyilvánulási formája, de úgy primitív, hogy mindenre kész és képes. (E pontban nagyon érdekes egyezés van közte és Széchenyi közt abban a tekintetben, hogy mind a ketten fiatal, tehát még jövő előtt álló népnek tekintik a magyart. Karácsony a fentiekben látja a fiatalságnak egyik megnyilvánulását.)

Alsó-néposztályunk nyelve (a népnyelv) elavult, de erővel teli

magyar nyelv. A középosztály nyelve zagyva és zavaros, konvencionális és a szó szoros értelmében véve *képtelen* (nem szemléletes) nyelv. Felső osztályunk (szofokráciánk) nyelve meg a népnyelvtől teljesen független, idegen eredetű: idegen *képvilágú*, idegen szerkezetű, idegen artikulációs bázisú fordításnyelv (132. lap).

Ezzel párhuzamosan a robusztus és egészséges nyelvben élő alsó néposztályunknak népi kultúrája teljes, csak elmaradt (még a XVII. században megkövült, azóta mozdulatlan). Szofokráciánk kultúrája értékes, modern, haladó, csak magyar nemzeti szempontból amorf (nyelvtelen). Középosztályunk őrzi tartalmas korok kultúrájának konvencióörökségét egyfelől, másfelől szomjas vágyakozással tárul minden őszinte és igaz kultúra felé, de képtelen helyzetben él: lefelé ellenséges, fölfelé fogyatékosági érzésektől gatoltán bizonytalankodik, hagyománya nincs, csak konvenciói vannak.

A szerző szerint a kultúra az alsó-néposztály és a szofokrácia nászából születik és a középosztályban ölt testet. Ilyen kultúránk nekünk a jelenben nincs, mert szofokráciánk nem fejlesztett magának egészséges, azaz sajátos nyelvet. Az alsó-néposztály tehát nem érti meg, ha a ma korszerű kultúraanyagát közölni akarjuk vele; a középosztály — még rosszabb — félreérti. A felső-osztály (életerő híján) nem képes tovább fejleszteni ezt a kultúrát, legalábbis a magyar rendszerben nem. Vagy stagnál és a meglévőt variálja, vagy «dezertál» a magyar rendszerből s valósággal kulturális kettős életet kell élnie s ezért nem végezhet teljes értékű kultúrmunkát. Vagy «sarlatankodik».

Itt a magyarázata annak, hogy nálunk a három néposztály szétszakadt s egymástól független háromnyelvűségben éli kultúráját, amely hasonlóképpen háromféle.

A szerző a következőkben foglalja össze vizsgálódásainak eredményeit: alsó-néposztályaink XVI—XVII. századbeli lelki alkattal éli a XX. századot, szofokráciánk igyekszik lépést tartani a mával, középosztályunk pedig nem leli helyét és nem bírja áthidalni ezt a nagy távolságot a két másik osztály között, vagyis nem képes tulajdonképpen hivatását betölteni. Jellemző észrevétele a szerzőnek az, hogy mi szerencsésebb helyzetben vagyunk az oroszoknál, de tagadhatatlanul hasonló helyzetben vagyunk.

A szerző ezek ellenére sem sötétenlátó. A magyar nyelvből és a benne tükröződő kultúrából azt következteti, hogy van sajátos magyar kultúra s ennek a kultúrának van hathatós és teljes értékű nyelve. E nyelvnek törvényszerűségeiben mozogva, bármely pillanatban lehetséges számunkra ugyanaz a megújulás a kultúra

egész területén, amely a zene világában (Bartók, Kodály) már — és éppen a jelenben — végbe is ment.

Közoktatásügyünket tüneti kezeléssel (szervezeti, tantervi, módszeres stb. reformokkal) bajos lenne tehát gyógyítani, vagy éppenséggel meggyógyítani. Rá kell lépni arra az útra, amely az egyedül helyes, hogy a magyarság kapja meg iskoláiban is a magyarság «helyzetéhez, népünk jelleméhez (lelki alkatához, eszejárásához) és állásához» szabott nemzetnevelési rendszert, idegenek utánzása helyett váljék nemzetivé, magyarrá. Ez a zárógondolat, amelyre a szerző tanügyi vonatkozásokban jut, nem új. Követelményként hangoztatták már ezt Apáczai Cseri János, Wesselényi Miklós br., Széchenyi István gróf és Imre Sándor. De ennek teljes részletességgel kifejtett s meggyőző erejű tudatosítása kétségkívül érdeme Karácsony Sándornak, úgyszintén annak őszinte feltárása is, hogy e követelmény érvényesítésének elmulasztása nemzeti életünk szervezetében milyen végzetes bajokat, kóros elváltozásokat idézett elő.

« . . . Minden kísérlet, mely földünkön és történelmünkben ellenállt a feladatok magyar megoldási módjának, csak veszteglést, visszafejlődést, kárt, pusztulást, betegséget és tetszhalált eredményezhetett, jó gyümölcsöt nem termett sohasem s ezután sem teremhet, . . . igazi halált nem okozott sem eddig s ezután sem okozhat, mert, hála Istennek, a magyar passzív rezisztenciának van mégis egy aktív, erőszakos-végeszakasztó szempillantása, nem mertem még tudományos igazságként hirdetni, itt említem csak, mint gyánítasomat és feltevésemet. Mert *van* ilyen minden után pontot tevő lelkiállapot. A csömör. Túr, túr az objektív és primitív ázsiai jellemű magyar társaslélek sokáig, még mindig túr, sokszor úgy tetszik, a végletekig túr, de egyszer csak végkép megcsömörlik. Akkor aztán mindennek vége. Egyelőre képtelen új szellemi táplálékfelvételre . . . »

« . . . Nem, nem, sem erőszakoskodásra, sem passzivizmusra nincs szükségünk, tehát okunk sincs. Ezen a földön, ebben a sorsközösségben csak magyar élet lehetséges, ha pedig a mi magunk magyarsága telítődne a kívánatosnál nagyobb mértékben idegen elemmel, legfeljebb elfog bennünket a csömör s megint megúsztuk egy kis szenvedéssel, mint annyiszor már az első ezerév lepergése közben.» (8—9. 1.)

Az alapgondolatoknak ezekben a sűrített összefoglalásában vázoltam e gazdag tartalmú könyv tulajdonképpeni célját és értékét. A mű ezzel az álláspontjával, módszeres elvével, jellegével vált számunkra társadalomtudományi szempontból is érdekessé. Nem a tanügyi reformok kérdésének a tárgyalása tulajdonképpen az *egész*

mű főcélja, amint azt első tekintetre gondolnók, vagy a könyv címe sejteti. A tanügyi reformok *ügye* a könyvben foglalt más jellegű alapgondolatok jegecedésének csak megindítója volt a tanár-szerző lelkében. Az előszóban is, a könyv végén is megvallja a szerző: Reformra igazán nincs semmi, de semmi szükségünk. Az a fontos, hogy elfogulatlanul és bátran éljük a magunk életét, amelyet *öszönösen* is élnénk s csak azért jó, ha most már *tudatosan* éljük, mert így nehezebben bolondíthatnak el bennünket *mások*, hogy hibánk és bűnünk az, ami pedig nem bűnünk, se nem erényünk, hanem — a *mivoltunk*. (8. lap.) « Valóságtiszteletre van szükség, tények és törvények tudomásul- és tekintetbevételére van szükség. Ennek az egyetlen szükségletnek a *tudatosulása* folyamatban van.» (289. lap.) Ezt a tudatosulást a szerző könyve nagymértékben előmozdítja.

Karácsony könyve tele van szociológiai szempontból érdekes és értékes anyaggal, eredeti meglátásokkal, élesszemű és -elméjű megfigyelésekkel, társadalmi osztályaink lelki alkatának őszinte, bátor jellemzésével, az iskola és társadalom vonatkozásainak mélyenjáró és sokoldalú feltárásával s temérdek magyar vonatkozású olyan szociológiai problémával, amely társadalomkutatóink érdeklődését, munkakedvét fölkeltheti, munkairányukra hatással lehet.

A szerzőt nagy készültség, sokoldalúság, a magyar élet és társadalom nagyszerű ismerete és lángoló magyar érzés jellemzi. Esze járása magyaros, stílusa fordultatos, változatos, telítüzdelve kitűnően jellemző anekdotikus elemekkel, úgyhogy a terjedelmes kötet mindvégig élvezetes olvasmány marad. Sokhelyt a népe sorsáért, fölemelkedéséért küzdő prófétai hang és hevület csendül meg a könyv lapjain s a szerzője mégis szerény marad. Rendíthetetlenül él benne igazságának hite, mégis kívánja, kéri, óhajtja a mások felülvizsgálatát, a mások kutatásának ellenpróbáját avégett, hogy az ő lelkében természetes igazságokként élő tételek érvényét mások is igazolják.

Ez a könyv a magyarabb magyar életért küzdő könyveinknek, magyarság-irodalmunknak értékes alkotása marad. —e —l.

Johan Béla dr.: *Gyógyul a magyar falu.* Budapest, 1939. A m. kir. Orsz. Közegészségügyi Intézet kiadása. 296 l.

A napilapok bőségesen megemlékeztek erről a könyvről, örömmel hirdetvén a sok vonatkozásban gazdag munka címében kifejezett tényt: gyógyul a magyar falu. Amit az újságíró a könyv adataiból állapít meg, másfél évtizede kísérjük figyelemmel. Johan Béla már a Közegészségügyi Intézet vezetőjeként kidolgozta a magyar falu egészségügyi megújulásának munkatervét s minta-

járásokban próbálta ki az általa helyesnek vélt intézmények és intézkedések hatását. Semmi sem áll tőle távolabb, mint a jelszavak bővítése és kultusza és semmi sem oly jellemző rá, mint a lelkiismeretes vizsgálódás, a türelmes, lépésről-lépésre előkészített tartó munka, az eredményt szívósan kiharcoló küzdelem. A belügyminisztérium államtitkári székébe jutva megadatott neki tervei megvalósítása, az egészségügyi megelőzés szervezetének legalább kereteiben való kiépítése, sok részében a keretek kitöltésében is komoly eredmények elérése. Ezek az eredmények azonban épen nem csökkentik a szerző tisztánlátását a helyzet s a további feladatok felé. Johan Béla könyvét minden sorában őszinteség jellemzi s a bajok kendőzése helyett azok csendes hangú, de komoly és bátor feltárása, ami a további javulás elengedhetetlen feltétele. Biztató jelenség, hogy annak a minisztériumnak aktív államtitkára, amely ereje javát hibás tradicionalizmusból egy elavult autonómia-rendszer életbentartására és igazolására fordítja, az egészségügyi munkaterületen ki tudja építeni a javulás és fejlődés útját. A legfontosabb stációk: a zöldkeresztes falu-egészségügyi munka megindítása, a tízéves terv megindítása (1934), a tisztiorvosi intézmény államosítása, a községi orvosi állás kinevezéssel történő betöltése, a jó ivóvíz biztosítására kút-akció, egészségházak létesítése, a népélelmezés javítása érdekében bizonyos indulás, a községi orvosi állások és a körorvosi kiszállások szaporítása, végül, de nem utolsó sorban serény kutatómunka az egészségvédelem módszerének kialakítása érdekében.

Íme a megelőző egészség-gondozás állami munkaterületének akciói, az egész rendszer, annak minden legkisebb vonatkozása megvilágítást nyer Johan Béla könyvében. Látjuk azonban a nehézségeket is. A falu orvossal ellátása csak lényegtelenül javul, amíg a kis falvak orvosai részére nem biztosítjuk a minimális befizetést s nem tesszük lehetővé az orvosok áthelyezését. A népélelmezési és lakásviszonyai csak az általános gazdasági és kulturális színvonal emelkedésével fognak igazán megjavulni, ennek feltételei pedig az agrárreform mértékétől és sikerétől függ. A fertőzőbetegségek közül a tuberkulózis mellett a szifilisz okoz komoly gondot, mert a falu, sőt a tanyavilág népében is terjed. Egyes adatok szerint a lakosság 2%-a szifilisztikus.

A falu gyógyulása örvendetes tény, ez a folyamat azonban természetere szerint lassú és ha az egészségügyi területen kívül eső feltételek nem javulnak, nem érheti el az igazi célt, hogy a magyar falusi nép végre *egészséges* legyen.

Szombatfalvy György

Bártfai Szabó László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002—1599-ig.* (Függelékül az Inárcsi Farkas-, az Irsai Irsay-, valamint a Szilasi és Pilisi Szilassy-családok története.)

A szerző célja az összegyűjtött nagy adattárral helytörténeti és nyelvészeti kutatásnak forrásanyagot nyújtani, másrészt alapot szolgáltatni arra, hogy a megyébe később betelepített szlávok, németek által elkeresztelt határneveket az ősi magyar elnevezésekre visszaváltoztassák.

A könyv a régi magyarság társadalmi életének kutatói számára sok ismeretlen és jellemző adattal szolgál. A XVI. századból találkozzunk «a keresztetek» dúlásaira vonatkozó adatokkal, de a jobbágyaikat sanyargató magyar urak visszaélésének bizonyítékaival is. Megtudjuk, hogy Rákospalota mellett egykor az udvari bolondok lakótelepe volt, hogy a nemességen kívül külön kiváltságos osztályok és csoportok alakultak egyes közjogi és egyházi területek intézkedései folytán, hogy viszont számos nemes akadt, aki a jobbágysorba kíváncszott vissza. I. Ferdinánd és Szapolyai korának szomorú viszonyaira sok adat van a könyvben, örök tanulságul, mit jelent a nemzet meghasonlása. A családtörténeti adatok, sajnos, hézagosak, ám a regényes életrajzok divattá lett korában melegen ajánljuk a szerző könyvét az ily életrajzok írására képzelőtehetséggel megáldott íróknak. Mily nehéz azonban megérteni a rég letűnt századokat, arra érdekes adata a könyvnek, hogy egy apagyilkosságot családi tanácskozásban intéznek el és vérdíjat fizetnek, míg egy más jelentéktelen összeveszés eredményeként az országbíró ítélete szerint páros viaskodás a megoldás.

A legszárazabb, de talán a legérdekesebb része a könyvnek első királyaink kitartó fáradozása és küzdelme a keresztény civilizáció megszilárdításáért, amely a pogánykor művelődésbeli emlékeinek teljes elpusztításával járt. Felemelő adatokat találunk a könyvben a későbbi magyarság hősi küzdelmére a kereszténységért az ozmán veszedelem ellen.

Miskolczy Ágost

Veres Péter: *Szocializmus — nacionalizmus.* Budapest, 1939. MEFHOSz kiadása. 250 l.

A szerző összhangba kívánja hozni a két nagy társadalomszemléleti hitvallást: a szocialista és a nemzeti eszményt. «Céлом — írja — az volt, hogy mindazok, akik ennek szükségét érzik, eligazodást találjanak szocialista hitük és nemzeti közösségi érzésük között s így époly nyugodt lelkiismerettel lehessenek magyar nacionalisták, mint 'nemzetközi' szocialisták». Veres Péter a maga érzékeny igaz

ságszeretetében, mely mindig lelkiismerete szavára hallgat s józan értelmétől vár irányítást, eljutott annak felismeréséig és megvallásáig, hogy a nemzethez tartozás és a nemzethűség «ősi társulási törvény», a közösség összetartó ereje. Az embernek fokozatos felszabadulása, útján el kellett jutnia az igazi nacionalizmushoz, mert a nagy közösségek fennmaradásához népközösségi öntudatra és tömegkultúrára van szükség, ezek feltétele pedig a belső szabadság, a közös cselekvésben való részvétel, a népi tömegek ösztönein épülő, tehát szükségképpen nemzeti kultúra. Veres Péter nacionalizmusa elítéli a sovinizmust és az imperializmust, nemcsak erkölcsi okokból, mint a nemzeti eszme korcs kinövéseit, hanem abból a belátásból is, hogy az eszme ily elfajulása esetén önmaga biológiai, tehát faji törvényeivel jut ellentétbe, tehát meg kell semmisülnie. A szerző pompásan jellemzi az egyes magyar néprétegek nacionalizmusát. A parasztokról Németh Lászlóval azt vallja, hogy azok még a «nemzet alatt» élnek. E réteg nélkül pedig erős nemzeti közösségről nem lehet szó, amiből következik, hogy «az igazi nacionalistának a legelső feladata a parasztság általános, gazdasági, politikai és szellemi felszabadítása». Böven kifejti általában eredeti nézeteit a magyarság megerősítésének részproblémáiról. Az asszimiláció kérdését találó megjegyzésekkel fejtegeti. A beolvadó idegen akkor válik magyarrá, ha már minden erőlködés nélkül elfogadja és tartani tudja a magyar szellemi-erkölcsi és biológiai-esztétikai ízlésvonalat. Hadd idézzük itt a következő okfejtését a különböző népek asszimilációs képességéről. Abból a régi, talán még a honfoglalás előtti időből származó közmondásból indul ki, hogy «idegen kutyának lába közt a farka». Ez nemcsak a karámhoz csapódott vendégkutyára, hanem a nemzetséghez simuló menekültek ösztönös alkalmazkodására is vonatkoztatható. E törvényt nálunk a szláv és román beolvadók megtartják, a németek kevésbé, a zsidók még kevésbé. Mert a zsidó és a német ösztönösen magasabbrendűnek érzi magát nemcsak a magyarnál, hanem a világ összes többi népeinél is. Talán mert mind a kettő régi faji közösséget és kultúrát érez a háta mögött, mégpedig nem csupán ösztönkultúrát, hanem értelmi kultúrát, a német a technikait, a zsidó a sokat emlegetett ötezeréves világnézeti kultúrát. A zsidóságban, minthogy kiválasztottságát nem ismerik el, e hite alacsonyabbrendűségi érzéssé fordul vissza benne s ez az őszinte beolvadást gátolja. Hasztalan kíván sok zsidó menekülni fajából, a túlnagy faji és társadalmi különbség miatt az asszimiláns zsidósága visszaüt az ivadékban s állandó izgékonyság és homályos bűntudat lesz benne zsidójellegzetességgé, ami a gettónál is jobban elszigetel.

A magyarság fennmaradásának tényezőit rendszerbe foglalja a szerző. A társadalmi tényezőket a gazdasági rend átalakulásában, a teljes politikai egyenjogúságban, a szellemi szabadság tiszteletében, az elszakított magyarság védelmében jelöli meg, végül az egészséges, mert az egész nemzet értéktermelésre alkalmas tömegére támaszkodó társadalmi szelekcióban. Elmondja nézeteit a faj-nemesítés és a népszaporodás sokat tárgyalt kérdéseiről is. Mindezt sok érdekes és találó megjegyzéssel. A könyv alapvető gondolata az, hogy nacionalizmus csak a szocializmusban valósulhat meg. De mit jelent a szerző fogalomrendjében a szocializmus? Veres Péter minden alkalmat megragad, hogy ezt kifejezésre juttassa, mégpedig azzal, hogy ő kollektivista. Könyvének első, kisebbik és valljuk be, kevésbé sikerült részében iparkodik rendszerbe foglalni a maga szociális társadalomeszményét s a «kollektív társadalmat*» jellemző jegyeket. Ha különbséget tettem a munka két része között érték tekintetében, ennek az az oka, hogy az individualizmus és kollektivizmus szükségképpen szintézisét még nem látja a szerző olyan világosan, mint amennyire tisztán felismerte a nacionalizmus lényegét és a nemzetköziséggel való kapcsolatait. Azonban a szocializmus, illetőleg a kollektív szellemű társadalmi elv kifejtésénél is sok figyelemreméltó mondanivalója van a szerzőnek. Jó ösztöne rávezette, hogy a munka, ennek társadalmi értékelése, a munkára való ránevelés és a munkás célkitűzése körül fordul meg a társadalom jövő alakulása s hogy a társadalmi igazságkeresés mértéke dönti el a jövőt. Érdekes és mélyrepillantó fogalmazásában így írja Veres Péter: «A megoldás: kivezetni az embert a nyomorult társadalmi szolgaságból, hogy egész figyelmével újra a természettel álljon szemben. Mert a természettel szembenállani öröm, életcél, szabadság s a természet az ilyen embereket szereti. A vele szembefordulokat megedzi, a tőle menekülőket elejti». Sajnos, az a «transzformálódás», amelyet Veres az új értelmiségtől és az új tömegektől vár, vagyis a közösségért a természettel vívott küzdelem, vagyis a munka önzetlenül végzésének szilárd fegyelme korántsem várható az individualizmus elleni állásfoglalástól. Az individuum megfullad a merő kollektivizmusban s szárnyát veszve porba hull. Az élet a variabilitást szereti, így kapja csak meg a mozgás ingerét, amire feltétlenül szüksége van, különben hanyatlás következik. A probléma nem a kollektív társadalom követelésével, hanem az individualizmus megnevesítésével és új munkaerkölcs útján a közösség szolgálatába állításával, tehát a kettő szintézisével ígér csak megoldást.

Sz. Gy.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

Szociális Szemle. Új magyar társadalompolitikai folyóirat.

Három száma van már előttünk Erődi Béla egyetemi tanár úr szerkesztésében a múlt év végén megindult új szociálpolitikai szemlének. Nagyformájú narancssárga füzetei bizonyára utat találnak széles értelmiségi olvasótábor érdeklődéséhez és szeretetéhez. Reméljük és kívánjuk ezt, mert egy komoly, a magyarság egészséges fejlődésének érdekeit minden partikuláris szellemtől mentesen szolgáló szakfolyóíratra szükség van, s Erődi tanár úr szemléje ilyennek ígérkezik. Nem annyira beköszöntő programmírása, mint inkább a szerkesztő személye és eddigi több mint két évtizedes munkája jelenti ezt az ígéretet. A beköszöntő széles munkatervet jelöl ugyan meg, azonban azzal, hogy érdeklődését «a szociális kérdés» körére, ennek állami, városi és vállalati szociálpolitikai szolgálatára korlátozza, elzárkózni látszik annak felismerése elől, hogy a *megelőző* szociálpolitika, ami nagyobb részben kívül esik az intézményes szociálpolitikán, úgyszólván a társadalmi élet minden területén feladatokat ró a tényezőkre, hogy tehát a szociális munka nem korlátozódik az ú. n. szociális intézmények munkájára. Szerencsére a szerkesztő már e három füzetben is tanúságot tett róla, hogy ismeri a társadalom életösszefüggéseinek hálózatát s ennek ismeretében kívánja szerkeszteni szemléjét. Erre mutatnak a polgármester tollából közölt kis tanulmányok, *Horváth Barna* dolgozata a politikai nevelés és ezzel kapcsolatban a propaganda kérdéséről, végül *Laky Dezső* szép cikke a mezőgazdasági munkások bérvizonyairól.

A szemle gondot akar fordítani a közönség szociális érzékének és társadalompolitikai tájékozottságának erősítésére. Ilyen *Gortvay* cikke a munkaközvetítésről, *Palik Gézáé* az energiatermelés társadalmi vonatkozásairól, *Melly Józsefé* az új egészségvédelmi törvény ismertetéséről. A szemle külön rovatot is szentelt a tájékoztatásnak «Szociális Figyelő» címen, melynek közleményei közül kiemeljük *Kolb Béla* kitűnő beszámolóját Kárpátalja népének kulturális helyzetéről és *dr. Massanek Gáborné* igen

tanulságos és szép referátumát a fővárosi gondozónővérek munkájáról.

Minden törvény és minden elvi jelentőségű kormányzati, közigazgatási intézkedés szociálpolitikai érdekű. Egy költségvetési törvény például, amelyet a szociálpolitika sohasem fog «szociális» törvénynek minősíteni, valóságos gyűjteménye a szociális hatású rendelkezéseknek. Ezek felismerése mélyebb társadalomismeretet s a társadalom átfogó szemléletét kívánja. Nagyon fontos, hogy a most megindult és sokat ígérő szemle munkatársait szilárd és biztos társadalomismereti alapon nyugvó harmonikus társadalomszemlélet hozza munkájukban összhangba. Ez természetesen nem nélkülözheti az általános társadalomtudományi alapvetést, amely nemzetközi érvényű, azonban konkrét magyar társadalomismeretben kell realizálnia s ennek erkölcsi értelmet nem adhat más, mint a magyar népnek, a magyar fajnak szeretete s az egyéni lélek igazságkövetelése a magyar társadalom struktúrájában és belső életében. A Szociális Szemle nem áll ellentétben ezzel a kívánalommal, még nem domborodik azonban ki jellege ebben a vonatkozásban. Külföldi reformok elvi állásfoglalás nélküli ismertetése nem szerencsés mód egy nagyközönségű magyar szemlénél. Arra is gondolnia kell a szerkesztőnek, hogy a magyarság, a színmagyarság több vallás tanítása szerint ápolja transzcendens kapcsolatát, ami azonban nem lehet befolyással arra, aki a magyar társadalom egészségesebbé tételén fáradozik. Nem helyes tehát olyan cikkek közzététele, amelyek alkalmasak arra, hogy a szemlét egy felekezet közlönyének tüntessék fel. Hiszen nem az a cél, hogy «protestáns testvéreink» meg ne ütközzenek, hanem ennél több: hogy minden magyar a magáénak tekinthesse ezt a szép és fontos hivatású folyóiratot.

Sz. Gy.

L'ESPRIT INTERNATIONAL. 1940 január.

W. E. R a p p a r d : *Du Fédéralisme international.* (A nemzetközi szövetségről.)

A szerző nem új szövetség-tervet dolgoz ki, hanem a nemzetközi szövetség tanulmányozásának előkészítésére a kérdés alapproblémáit kívánja megvilágítani. Élesen elítéli a népszövetség megalkotóinak struccpolitikáját, hogy a tagállamok nemzeti függetlenségét és teljes szuverenitását hirdették, holott tudták, hogy ezek, valamint másfelől a nemzetközi békeszervezet egymást szükségképpen kizárják. Jól mondja N. M. Butler, hogy csak az

erkölcsi törvény szuverenitásáról lehet szó, de kell, hogy az erkölcsi törvényt valamely kollektív szervezet garantálja. A szövetségi államnak, hogy rendeltetésének, a rend és béke fenntartásának eleget tehesen, katonai erőre kell támaszkodnia. Ennek megszervezése viszont erős kormányt és parlamentet feltételez. Enélkül a nemzetközi szövetség nélkülözné a megfelelő rendőri és katonai erőt, tehát nem tudná teljesíteni a sértett tagállam megvédésére irányuló kötelezettségét. A szövetségi hadsereg fenntartásának kisebb terhet kell jelentenie az egyes tagállamokra, mint nemzeti függetlenségük megvédésére szolgáló mai hadseregük fenntartása. A nemzetközi államszövetség azonban csak egyetemessége esetén töltheti be hivatását, annak tehát, hogy csak a liberális és demokratikus államok szövetkezzenek, nem lehet meg a kívánt eredménye.

Amilyen mértékben sikerül valóban erős nemzetközi államszövetséget létesíteni, olyan mértékben válik intenzívebbé a termelés és növekszik az általános jólét. A gazdasági együttműködés és a gazdasági élet biztonsága ugyanis szükségképpen ide vezet. Ám a gazdasági téren még súlyosabb nehézségekre lehet számítani az államszövetség megvalósítása körül. Így pl. a nemzetközi kereskedelmi korlátozások megszűnése kincstári veszteségeket okozna, amelyek fizetési nehézségekkel fenyegetnek. A feleslegessé váló hivatalnokok és katonák elbocsátása szinte forradalmi lázadást támaszthatna. A demográfiai különbségek is zavarokra vezetnének. A védővámok megszüntetésével pusztulásra ítélt termelési ágak áldozatai felzúdulnának s a tömeges áttelepítések kegyetlen kényszereszköze válna szükségessé. Szinte beláthatatlan nehézségekbe ütköznék a pénzrendszerek egységesítése s a jegybankok közponosítása.

Mindebből látható, hogy a nagy föderatív állam megalkotása a legnagyobb zavarokat, valóságos kataklizmát idézne elő, ha az nem bölcs lassúsággal, fokozatos fejlődés eredményeképpen jönne létre. Ezért haladéktalanul és a legnagyobb körültekintéssel vitt előtanulmányokat sürget a szerző, hogy az esetleg hirtelen bekövetkező háború utáni rendezés ne vezessen ismét katasztrófára az előkészületek hiánya miatt.

Szombatfalvy Nóra

A TÁRSULAT ÉLETE.

1. Választmányi ülés.

Társulatunk választmánya 1940 február 19-én ülést tartott. *Dékány István* elnök ismertette a múlt év nyara óta történt munkásságot, amelyben az 1939 augusztusára Bukarestbe összehívott Nemzetközi Társadalomtudományi Kongresszusra való előkészület volt a legjelentősebb. Bár az új európai háborút megelőző feszültség miatt a kongresszus megtartása bizonytalan időre elhalasztott, Társulatunk a Magyar Tudományos Akadémia anyagi támogatásával az előző választmányi ülés határozatát megvalósította. Az ügyvezető elnök a folyóirat megjelentetését késleltető körülményeket tárta fel a választmány előtt s utalt az elnökség által előterjesztendő gazdasági és szervezeti reformokra, amelyek sikere a folyóirat pontos megjelenését lehetővé fogja tenni. *Trócsányi György* főtítkár jelentést tett az utolsó félév tagmozgalmáról és új tagok megválasztásáról. Ismertette a tagnévsor hiánytalan és pontos megállapítása érdekében tett intézkedéseket. *Áfra Nagy János* pénztárnok bő jelentésben számolt be a Társulat anyagi helyzetéről. Beható vita során elfogadta a választmány a pénztárnoknak az egyesület anyagi talpraállítása érdekében szükséges reformjavaslatait: a tagsági díjnak egységesen évi 6 pengőben való megállapítását s a megfelelő alapszabály módosító javaslat megtételét, a tagdíjhátralékok rendezését, a fokozott munkateljesítmény biztosítására az évi költségvetés lényeges emelését. Határozott a zárószámadás, a számvizsgáló bizottság jelentése, valamint a költségelőirányzat dolgában, tárgyalta a vezetőség munkatervét, felhatalmazást adott külföldi előadók meghívására s megállapította az új tisztikar és választmány jelölése tárgyában előterjesztendő javaslatot.

2. A Társulat közgyűlése.

Társulatunk március 3-án a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében a tagok élénk részvétele mellett tartotta 1940. évi rendes közgyűlését. Ünnepi színt és jelleget adott ezúttal ülésünk-

nek az a körülmény, hogy egybeesett *Horthy Miklós* kormányzónk húszéves államfői működésének országos örömnépével. *Dékány István* elnök közgyűlési megnyitó beszédét a kormányzó úr üdvözlésének szentelve kifejtette érdemeit és eredményeit a magyar társadalom új, egészséges irányú kifejlesztése és megerősítése tekintetében. Elnök beszédét folyóiratunk élén találja az olvasó.

A közgyűlési előadást *Balás P. Elemér*; a Társulat alelnöke tartotta «Személyi és dologi társadalmi szemlélet») címmel. A nagy tetszéssel fogadott tanulmányt folyóiratunk legközelebbi számában közzétesszük.

Trócsányi György főtítkárr tette meg ezután jelentését a következőkben:

Társulatunk legutóbbi közgyűlését 1939 június hó 4-én tartotta. A főtítkári jelentés ez alkalommal beszámolt az 1939. év eseményeiről is s azóta ezévi február hó 19-én tartott választmányi ülésünkig, a bukaresti kongresszusra való készülöten kívül nem történt említésreméltó. Az *említett* választmányi ülés a Társulat belső adminisztrációjának megjavítását készítette elő. Lényegesebb határozatairól a továbbiakban fogunk beszámolni.

Társulatunk három évvel ezelőtt új tisztikart választott abban a reményben, hogy a mindenki által fontosnak tartott és világosan látott korszerű társadalomtudományi feladatok feldolgozásának irányítását a kor problémáival fiatalabb koruk következtében közvetlenebb, élményszerű kapcsolatban álló vezetők vegyék gondozásukba. Ha számotvetünk az elért eredményekkel, úgy meg kell állapítanunk, hogy azok messze mögötte maradtak a célkitűzéseknek. Az okok feltárására való törekvéssel igyekeznünk kell eredményesebbé tenni a következő évek munkáját. Felesleges újra hivatkozni a legfőbb okra: Társulatunk nehéz anyagi helyzetére, — erre minden egyes közgyűlés alkalmával rámutattunk. Vessük inkább fel azt a kérdést, hogy nem szervi baja van-e Társulatunknak, a jelenlegi életformájában meg tud-e az feleim feladatainak? Helyes-e, szükségszerű-e, hogy egy tudományos társulat tagjai között a kapcsolat jóformán teljesen személytelen, azaz hogy a tagok jelentékeny része más módon, mint a folyóíratra való előfizetéssel, annak olvasásával, esetleg az előadásokon való részvétellel nem vesz részt a Társulat életében. A tagsági díjak rendszertelen, késedelmes fizetése is elsősorban a Társulat iránti közöny következményének tekinthető s tévedés volna azt kizárólag folyóiratunk nem teljesen rendszeres megjelenésének terhére írni, — mert hiszen tagjaink a tagsági díjakat nem fizették rendszeresen akkor sem,

amikor a folyóirat, aránylag pontosan és nagy terjedelemben jelent meg hosszú éveken keresztül.

Kétségtelen, hogy minden emberi csoportban és társaságban a vezetés és irányítás, vagy mondjuk inkább a Társulat életét jelentő munkákban való tevékenyebb részvétel egy kisebb számú csoport feladata, míg a többiek, akik sokszor más életterületen, közösségben, vagy társulatban fejtenek ki vezető és irányító tevékenységet, emitt szükségképpen csak a jóindulatú érdeklődő, a célok megvalósulását távolabbról szolgáló csoporttagok szerepét töltik be. A kapcsolatnak azonban feltétlenül meg kell lenni az aktív és inkább passzív tagok között. E téren elvégzendő feladataink vannak. De meg kell lenni ezenkívül egy egységes szellemű nemzeti közösségben a közreműködés és egymástsegítés lehetőségének a hasonló vagy kiegészítő célokat szolgáló tudományos társulatok között is. A szolidáris együttműködés szelleme csak akkor élhet azonban úgy magán a Társulaton belül, mint a többi társulatok között, ha a Társulat céljai tisztán állnak az egész közösség előtt, azokat értékesnek és támogatásra méltónak tartja a közösség, — másfelől pedig azok, akiknek munkája a Társulat céljait megvalósítani hivatva van, azzal a presztízzsel rendelkeznek, hogy a vállalt feladat végzésére alkalmasak és méltók. De milyennek is kell lennie a szociológusnak? milyen tudományos kvalitások szükségesek ahhoz, hogy feladatának megfelelni tudjon és hatása legyen? Minden egyes embernek meg van a maga többé-kevésbé tisztázott társadalomszemlélete, társadalomlátása s így a szociológusnak munkája elsősorban fogalomtisztázás, rendszerezés, rendszeralkotás. Ebből a felismerésből következik, hogy a szociológus hatáslehetőségének első formai kelteke, hogy világosabbá tegye azt, ami homályos, jobban megértesse, ami nem egészen érthető: tehát a fogalmazás teljes precizitásával rendelkezzenek s mondanivalóit a nyelv minden kifejező eszköze birtokában a lehető legvilágosabb formában adja elő. Ehhez a formai kellékhez járul azután, hogy az igazán hatni tudó, feladatát betöltő szociológus különösen olyan átmeneti korban, mint a miénk, mindig olyan témákkal vívódik, amelyek a közösség életének legizgatóbb kérdéseire adnak feleletet. Legelvontabb tételeinek illusztrálására a megértő olvasó azonnal három-négy példát tudjon felhozni, úgy hogy alapjában véve, a szerző részéről minden exemplikáció voltaképpen szószaporítás és így felesleges. Éppen azért jellembeli kvalitások is kellenek a szociológiai igazság elfogadtatásához: megbízhatónak kell lenni a társadalom kutatójának. A hatáslehetőség lényeges tényezőjét érintettük akkor, amikor

a *felesleges* szót alkalmaztuk. Minden irányító tevékenységnek legfontosabbika e téren: üldözni mindazt, ami felesleges, mert akadályozza a «szükséges» érvényesülését.

Kettős célkitűzés lebegett a Magyar Társadalomtudományi Társulat előtt megalakulása óta. Egyfelől a társadalomtudomány elméleti művelése, másfelől a magyar nemzeti társadalom problémáinak tárgyilagosságra törekvő megvilágítása s a nálunk és tágabb hazánkban, Európában, felmerülő újabb reformtörekvések kritikai ismertetése. Az első programmpontot illetően nem lehet lényeges nézeteltérés. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a rendelkezésre álló folyóirat terjedelm mellett milyen problémák elsősorban fontosak, melyek tehát azok, amelyeknek nagyobb teret kell adni. A program másik részének művelését sokan hajlandók volnának inkább publicisztikai jellegű folyóiratoknak átengedni annyival is inkább, mert azok maradéktalanul érvényesíthetik világnézeti szempontjaikat a részletekben is. Kétségtelen ugyanis, hogy ha a Társulat egyoldalúan csak egyik vagy másik árnyalatot juttatná szóhoz a nemzeti és keresztény célkitűzések körén belül maradván is, joggal okozna visszatetszést. Minden ilyen aggodalmat azonban eloszlat a Társulat folyóiratának eddigi teljes tárgyilagossága s munkatársait befolyásolni egyáltalában nem szándékozó szerkesztése.

Vállalnunk kell tehát a jövőre nézve is mindkét célkitűzést. Feladatunk voltaképpen abban áll, hogy a fent érintett szociológiai-tudomány-politikai elvek érvényesítésével a rendelkezésre álló energiákat, tehetségeket az eddiginél sokkal jobban használjuk fel. Társulatunk tagjainak száma közel 500. Bizonyára sokkal többen vannak közöttük olyanok, akik a Társulat életében hajlandók tevékenyebb részt venni, mint azt eddig tették. Ezeket a dolgozni kívánó és értékes munkát produkálni tudó tagokat hozzá kell segíteni ahhoz, hogy munkájukat végezhessék: azaz, hogy tanulmányuk teret kapjon folyóiratunkban, az előadói székről közönséghez szólhassanak s esetleg rendelkezésükre álljon az a keret, amelyen belül fiatalabb tagtársaikat irányítani tudják munkájukban; esetleg megtalálják a kapcsolatot a nemzeti társadalomnak azokkal a rétegeivel, amelyek érdeklődnek a társadalomtudományi jellegű ismeretek iránt.

Valljuk be tehát önmagunknak, hogy Társulatunk életképességének kérdése azon fordul meg, hogy tudunk-e érdeklődést ébreszteni munkánk iránt a Társulat már teljesen közönyössé vált csak névleges tagjaiban? Meg tudjuk-e értetni a támogatásra hivatott és támogatni képes tényezőkkel, hogy a Társulat virágzása nemzeti

érdek? Ez a munka vár az újonnan választandó tisztikarra és választmányra.

A Társulat 1939. évi tagmozgalmáról a következőkben számolunk be.

Őszinte részvétellel jelentem, tagjaink közül legutóbbi közgyűlésünk óta elhunytak: Darkó Jenő egyetemi tanár (Debrecen), dr. Kenyeres Balázs egyetemi ny. r. tanár, dr. Mattyasovszky Miklós OFB tanácselnök, dr. Mihalovits János egyetemi tanár (Sopron), dr. Thegze Gyula egyetemi tanár (Debrecen).

Emléküket kegyelettel fogjuk megőrizni.

Az 1939. év folyamán a Társulat tagjai sorába való felvételüket kérték s őket a választmány 1940 február hó 19-én a Társulat tagjai sorába fel is vette, a következők:

Dr. Harai László tisztviselő,
 dr. Goltner Aurél min. s. titkár,
 dr. Maksa Ilona oki. tanárnő,
 dr. Bónis György tanügyi s. fogalmazó,
 dr. Nagy László orszgy. képviselő,
 dr. Mester Miklós orszgy. képviselő,
 dr. Zlinszky György szövetkezeti igazgató,
 dr. Vosalik József kir. törvényszéki joggyakornok,
 dr. báró Wesselényi Miklós hírlapíró,
 Dési Frigyes tanár,
 dr. Sziklay László gimn. tanár,
 Kovács Endre gimn. tanár,
 dr. Tárczi-Hornoch Antal egyetemi tanár.

Ezidőszerint Társulatunk 452 tagot tart nyilván. A tagnévsor előzetes revíziója elkészült s a választmány határozata értelmében a Társulat minden tagját értesíteni fogjuk a nyilvántartásunkban reájuk vonatkozó adatokról.

Tisztelettel a közgyűlés elé terjesztem — jóváhagyás végett — a választmány e tárgyban hozott határozatát, azzal a megjegyzéssel, hogy egyéb, a tagsági viszonyra, illetőleg a tagdíjak megállapítására, valamint a tagdíjhátralékok behajtására vonatkozó határozatot Társulatunk pénztárnoka fog az ezévi költségvetés kapcsán bemutatni.

A választmány a tagnévsor revíziója tárgyában a következő határozatokat hozta és terjeszti jóváhagyás végett a közgyűlés elé:

A választmány örömmel veszi tudomásul, hogy a főtitkár és a pénztárnok a Társulatnak általuk külön vezetett tagnévsorát a kiadóhivatal által vezetett előfizetők névsorával a rendelkezésükre

álló okmányok és adatok alapján összehasonlították és ezen az alapon a véglegesnek tekinthető tagnévsort egybeállították. Határozatilag kimondja, hogy az ily módon megállapított tagnévsort hitelesnek tekinti. Megbízta a Társulat elnökségét, hogy a tagnévsor személyi adatainak ellenőrzése céljából a Társulat tagjaihoz kérdőlapokat küldjön ki. Elhatározza továbbá azt is, hogy a kérdőlapok beérkezése után a tagnévsort a Társulat folyóiratában nyomtatásban közölni fogja.

Választmány határozatilag kimondja, hogy a jövőben a legszigorúbban érvényt kíván szerezni az Alapszabályok tagfelvételt szabályozó szakaszainak, — minden egyes tagfelvételtől a választmányi ülés jegyzőkönyveiben egyéenként emlékezik meg, a tagfelvételi nyilatkozatokat a Társulat irattárában megőrzi s a tagfelvételtől az új tagokat levélben értesíti.

Társulatunk az 1939. év augusztus hó végére Bukarestbe összehívott nemzetközi szociológiai kongresszuson részt óhajtott venni. Társulatunk képviselőjében dr. Dékány István elnök, valamint tagtársaink közül többen bejelentették részvételi szándékukat. A közbejött háborús bonyodalmak következtében a Nemzetközi Szociológiai Intézet a kongresszus megtartását későbbi időpontra halasztotta. A kongresszusra terjesztendő két tanulmány közül dr. Dékány István tanulmánya: *Communautes et organisations* címmel, 6 ív terjedelemben elkészült és dr. Erdei Ferenc Faluszociológia című tanulmánya francia fordításban szintén nyomdakészen áll. E helyen is köszönetet mondunk a Magyar Tudományos Akadémiának, amelynek segítségével lehetővé tette az említett két tanulmány francia nyelvre fordítását és kinyomtatását. Egyébként a kongresszuson való részvétel előkészületeiről s az azzal összefüggő kérdésekről a Társulat elnöke, aki ezeket az ügyeket egyedül irányította, a választmányt két legutóbbi ülésén tüzetesen tájékoztatta.

Kérem a választmány előbb felolvasott határozatának jóváhagyását és jelentésem tudomásulvételét.

A közgyűlés a főtitkár jelentését tudomásul vette és a határozatot jóváhagyta.

Ezután *Afra Nagy János* pénztárnok tette meg jelentését az 1939. évi zárószámadról a következőkben:

Tisztelettel bemutatom az elmúlt 1939. társulati év zárószámadását. A zárószámadás sajnálatosan kedvezőtlen képet nyújt Társulatunk pénzügyi viszonyairól. A 4900 pengős bevételi előírányzattal szemben csak 3430 pengő volt a múltévi tényleges bevétel. Az előírányzattal szemben mutatkozó 1500 P-s bevételi hiány túl-

nyomó részben a be nem folyt tagsági díjak rovatára esik. A tagsági díjak fizetése az egyesületi év II. felében úgyszólván teljesen megszűnt. Ennek okát részben az őszi hónapokban bekövetkezett rendkívüli viszonyokkal és az általános közönnyel, részben azzal magyarázhatjuk, hogy folyóiratunk késedelmes megjelenése miatt nem is szorgalmazhattuk erőteljesebben a befizetéseket. Folyóiratunk az 1939. évben mindössze egyszer jelent meg, október közepén, az 1—3. összevont számban, míg a befejező 4—5. számot csak most tudtuk megjelentetni.

A zárószámadási kiadási rovata a nyomdaköltségeknél 800—P, az írói tiszteletdíjaknál mintegy 500— pengővel mutat kevesebb kiadást az előirányzatnál. Remélt bevételeink elmaradása miatt folyóiratunkat nem tudtuk rendszeresen megjelentetni s ezzel együtt járt a nyomdai költségek és az írói tiszteletdíjak kifizetett összegének csökkenése is. Kevesebbet fordíthattunk a személyi költségekre előirányzott tételek kifizetésére is.

Az egyesületi évet végeredményben 108.27 pengő készpénz-egyenleggel zártuk le, de ezzel szemben úgy a nyomdaszámlánál, mint különösen az írói tiszteletdíjaknál és a tisztviselői díjazásoknál is nagyobb összegű kifizetetlen tartozásaink vannak.

Zárószámadási jelentésemet befejezve, megemlítem még, hogy a Társulat pénztárosi teendőit csak 1939 július 5-én vettem át s a nyár óta eltelt rövid idő még nem volt elegendő — különösen a rendkívüli viszonyok között — a Társulat anyagi ügyeinek rendbehozására. Ez a feladat a most kezdődő egyesületi ciklus legfontosabb teendője lesz, amire nézve a költségelőiránnyal kapcsolatban leszek bátor javaslatokat tenni.

Kérem a mélyen tisztelt Közgyűlést a számvizsgáló bizottság jelentésének meghallgatására.

Felolvastatott a számvizsgáló bizottság következő jelentése:

Tisztelettel jelentjük, hogy a Társulat 1939. évi számadásait felülvizsgáltuk, az okmányokat és a pénztárkönyvet összehasonlítottuk, s a könyvelést minden tekintetben rendben találtuk. A Társulat összes bevétele 3429-46 pengő volt, a kiadás összege 3321-19 pengő, készpénzmaradvány 108-27 P-

Javasoljuk, hogy a pénztárosnak az 1939. évre a felmentés megadassák.

Budapest, 1939 december 31-én.

A Számvizsgáló Bizottság tagjai:

Dr. Thirring Lajos s. k.

Dr. Spóner Ferenc s. k.

A közgyűlés mind a két jelentést tudomásul vette és a pénztárnoknak az 1939. évre a felmentést megadta.

Áfra Nagy János pénztárnok előterjesztette az 1940. évi költségvetési javaslatot a következőkben:

Mint az elfogadott zárószámadásból látni méltóztattak, Társulatunk anyagi ügyei az elmúlt költségvetési évben egészen kedvezőtlenül alakultak. Ebből azonban a jövőre nézve semmi következtetést nem szabad levonnunk. Minden reményünk meg van arra, hogy a Társulat pénzügyeit rövid idő alatt rendbehozzuk, s ezzel lehetővé tesszük Társulatunk nagy nemzeti céljainak munkálását.

Társulatunk anyagi ügyeinek rendezése érdekében a választmány f. évi február hó 19-én tartott ülésén nagyjelentőségű határozatokat hozott. E határozatokat a napokban körlevélben tudattuk mélyen tisztelt Tagtársainkkal. A határozatok alapján javaslatot terjesztünk a jelen közgyűlés elé az alapszabályok 7. §-ának megváltoztatására, amely közvetve a tagsági díj megállapítását tartalmazza. Ehhez képest javaslatot kívánunk tenni az évi tagsági díjnak 6 pengőre való leszállítására. Ezzel egyidejűleg az eddigi kedvezményes 5 pengős tagsági díj megszűnik. A jövőben a tagsági díjak bevételezését oly módon is elő kívánjuk segíteni, hogy azt félévi 3 pengős részletekben fogjuk kérni Tagtársainktól.

A rendkívüli nagymértékben felhalmozódott tagdíjhátralékok rendezése érdekében gyökeres intézkedést határozott el a választmány. Felhatalmazta az elnökséget, hogy az 1940 január 1. előtti időből származó, 12 pengőt meghaladó tagdíjhátralékok rendezésére 12 pengős átalányösszeget állapíthat meg mindama Tagtársaink kívánságára, akik a jövőben a leszállított tagsági díj fizetése mellett az alapszabályok. 7. pontjában megjelölt minimális időtartamig továbbra is tagjai maradnak Társulatunknak. A 12 pengőnél kevesebbet tevő tagsági díj hátralékot arányos mértékben (átlag 25%-kal) szintén leszállítjuk. A hátralék törlesztése alatt ilyen Tagtársainknál a folyó évi tagdíj beszedése szünetel.

Azokkal a Tagtársainkkal szemben azonban, akik nem kívának élni ezekkel a kedvezményekkel, illetőleg nem akarnak tovább tagjai maradni Társulatunknak, teljes jogérvénnyel fenntartjuk összes tagdíjhátralék követelésünket, s ezek behajtását törvényes úton szorgalmazni fogjuk.

Társulatunk pénzügyeinek ilyen alapokon való rendezése lehetővé teszi, hogy folyóiratunk a «Társadalomtudomány» a folyó évtől kezdődően kéthavonként pontosan megjelenjék. Egy-egy szám ter-

jedelme 8 ív, vagyis 128 oldal, az évi 5 számé tehát 640 oldal. Ezt a 640 oldalas kötetet Tagtársaink az évi 6 pengős tagdíj fejében kapják.

A folyóirat rendszeres megjelenése előreláthatólag nemcsak tagjaink, hanem előfizetőink számát is növelni fogja, s ezáltal még szilárdabb alapokra helyezjük a Társulat tudományos működését.

Mindezek szemelőtt tartásával állítottam össze Társulatunk 1940. évi költségelőirányzatát, amelyet a február 19-iki választmányi ülés felülvizsgált és elfogadott.

Az új költségvetési évben, amelyet 108-27 pengő készpénz-készlettel nyitunk meg, az előző évi 4900 pengős előirányzattal szemben 9000 pengőre emelkedik a bevételi előirányzat. Az emelést főleg a tagsági díjból várható nagyobbarányú bevételi többlet teszi lehetővé. Ezen a címen 4000 P, előfizetésekből 1500 P, adományokból és segélyekből 2500 P, a Magyar Tudományos Akadémia már felvett segélye címén 700 P, kiadványaink eladásából 100 pengő, egyéb címen 200 pengő bevételt remélünk elérni.

A tagdíjbevételekre vonatkozó számításokra nézve tájékoztatásul megemlítem, hogy ezidőszert kb. 460 tagunk van, de remélhető, hogy rövid időn belül legalább 500 tagunk lesz. Ez 500 tagtól 6 pengővel számítva az 1940. évre 3000 pengő tagsági díj remélhető. A hátralékos tagsági díjak rendezési összegéből is legalább 1—2000 pengő bevételt remélünk, de valószínű, hogy ennél magasabb lesz az e címen befolyó összeg.

A várható bevételekből a tavalyi 3500 pengővel előirányzott és 2200 P-s tényleges kiadással szemben 5700 P-t kívánunk a folyóirat nyomdai előállításának és az írói tiszteletdíjak költségeire fordítani. Ebből 3800 a nyomdaköltség, 1900 P az írói tiszteletdíj. Itt kerül elszámolásra az a 700 P-s segély is, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia a bukaresti kongresszusra szánt kiadványunk publikálására adományozott. A Társulat díjazott tisztviselői a következők: 1. A folyóirat szerkesztője, 2. a pénztáros, 3. a Társulat titkári teendőit ellátó egyik jegyző. Díjaztatik még a titkári s kiadóhivatali munkakörben alkalmilag igénybevett egy-egy kiegészítő munkaerő. Ezek közül új a titkári teendőket végző jegyző díjazása, amire azért van szükség, hogy a Társulat ügyvitelét fennakadás nélkül, gyorsan végeztessük és a kifelé irányuló propagandát is elevenebbé tegyük. A régi tiszteletdíjas tisztviselőknél még az elmúlt évre járó tiszteletdíj hátralékuk is van. Az új költségvetésbe e hátralékok kifizetését is előirányoztuk.

Remélhető az is, hogy a Társulat anyagi helyzete a most kez-

dődő három éves ciklusban olyan kedvezően fog alakulni, hogy sor kerülhet az írói tiszteletdíjhátralékok rendezésére is.

A részletek tekintetében megemlítem a következőket:

A folyóirat nyomdai és irodalmi költsége az eddigi 2500 P-vel szemben 5700 P-re emelkedik, tehát 128%-kal, a szerkesztő tiszteletdíja 480 P-ről 600 P-re, a pénztárosé 240-ről 480-ra, a titkár díjazása évi 300 P, az irodai segéderők díjazására 100—100 P, személyi kiadásokra a múlt évi 840 pengővel szemben 1580 P. Az emelkedés itt 88%. Kisebb dologi kiadásokra a múlt évi 460 pengővel szemben 820 P-t irányoztam elő, amiből 370 P a kiadóhivatali munkakörrel járó készkiadások költsége. Az emelkedés ennél a csoportnál 80%.

Mint a folyóirat kiadóhivatali vezetője jelentem, hogy a lapot 900—1000 példányban nyomjuk. Ezt a keretet továbbra is fenn tartjuk míg nem lesz szükség az esetleges emelésre. A folyóirat előállítás költsége ívenként a mellékköltségekkel együtt 1000 példányban átlag 90—100 pengő. 40 ív előállítására 3800 P-t irányoztunk elő. Szerzői tiszteletdíjakra oldalankint átlag 3 pengő előirányzat jut.

Összességében a következőkben van szerencsém ismertetni a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1939. és 1940. évi költség-előirányzatát és 1939. évi zárószámadását:

<i>I. Bevételek.</i>				
Csoport- szám	Költségvetési cím	Előirányzat 1939	Zárószámadás 1939	Előirányzat 1940
1.	Készpénz az év elején .	69·87	69·87	108·27
2.	Tagsági díjakból	2000—	687—	4000—
3.	Előfizetésekből	800—	1218·37	1500—
4.	Adományok, segélyek .	2000—	1300—	2500—
4a.	A Tud. Akad. segélye	—	—	700—
5.	Kiadványok eladásából	30—	—	100—
6.	Egyéb bevétel	—	154·22	91·73
Mindössze . . .		4899·87	3429·46	9000—

<i>II. Kiadások.</i>				
1.	Egyenleg az év végén .	99·87	108·27	—
2.	Nyomdaköltség	2500—	1674·97	3800—
2a.	Kongresszusi kiadvány.	—	—	700—
3.	Írói tiszteletdíjak	1000—	545·90	1900—
4.	Szerkesztő tiszteletdíja.	480—	400—	600—

Csoport- szám	Költségvetési cím	Előirányzat	Zárószámadás	Előirányzat
		1939	1939	1940
4a.	Hátralék a múlt évről	—	400.—	80.—
5.	Pénztáros tiszteletdíja .	240.—	80.—	480.—
5a.	Hátralék a múlt évről	—	40.—	120.—
6.	Titkár tiszteletdíja	—	—	300.—
6a.	Kisegítő irodai munka- erők	120.—	45.—	200.—
7.	Előadások költsége ...	200.—	35·44	250.—
8.	Postaköltségek	60.—	33·50	100.—
9.	Kiadóhivatali kiadások.	—	—	370.—
10.	Egyéb kiadás	200.—	66·38	100.—
Mindössze ...		4899·87	3429·46	9000.—

Tisztelettel kérem az 1940. évi költségelőirányzat elfogadását. A közgyűlés a költségvetést elfogadta.

Ezután *Dékány István* elnök megköszönte a közgyűlés bizalmát és a tisztikar támogatását az utolsó három évi ciklus munkájában.

Az elnöki széket most *Pintér Jenő* választmányi tag, korelnök foglalta el. Ismertette a választmány határozatait az új tisztikar, választmány és számvizsgáló bizottság alakítása tárgyában. A közgyűlés a következők egyhangú megválasztásával alakította meg a Társulat 1940—1942. évi vezetőségét:

Elnök: dr. Dékány István.

Ügyv. elnök: dr. Szombatfalvy György.

Alelnökök: dr. Balás P. Elemér, dr. Horváth Barna, dr. Trócsányi György.

Titkárok: dr. Hegedűs József, dr. Mihelics Vid, dr. Pongrácz Kálmán.

Főjegyző: dr. Torma Domokos.

Jegyzők: dr. Bibó István, dr. Semjényi István.

Pénztárnok: dr. Áfra Nagy János.

Ellenőr: dr. Horn József.

1940. évi *választmányi* tagok: Acsay Tihamér dr., Albrecht Ferenc dr., Angyal Pál dr., Antal István dr., sipeki Bálás Károly dr., Ballá Antal dr., Bartók György dr., Bencs Zoltán dr., Benisch Artúr dr., Besseney Lajos dr., Bisztray Gyula dr., Bodor Antal dr., Boér Elek ifj. dr., Búza László dr., Cavallier József dr., Csepregi Horváth János dr., Czettler Jenő dr., Csekey István dr., Dávid Antal dr., Domanovszky Sándor dr., Dvorcsák Antal dr., Egyed

István dr., Erdei Ferenc dr., Ereky István dr., Fabinyi Tihamér dr., Fekete József, Finkey Ferenc dr., Glattfelder Gyula dr., Gortvay György dr., Halasi Nagy József dr., Hammersberg Miklós dr., Hamvas Béla dr., Hóman Bálint dr., Hlatky Endre dr., Huszti József dr., Ihrig Károly dr., Ilyefalvi I. Lajos dr., Imre Sándor dr., Joó Tibor dr., Kislégi Nagy Dénes dr., Kolosváry Bálint dr., Laky Dezső dr., Lukinich Imre dr., Madzsar Imre dr., Matolcsy Mátyás dr., Mester Miklós dr., Mályusz Elemér dr., Mártonffy Károly dr., Melich János dr., Mészáros Károly dr., Miskolczy Ágost dr., Molnár Kálmán dr., vitéz Moór Gyula dr., Móricz Miklós dr., Nagy László dr., vitéz Nagy Iván dr., Navratil Ákos dr., Névelős Gyula dr., Neubauer Gyula dr., Ottlák László dr., Pataky Tibor dr., Pethő Sándor dr., Pernecky Béla dr., Pintér Jenő dr., Rácz Lajos dr., Ruber József dr., Rudai Rezső dr., Schneller Károly dr., Schütz Antal dr., Szandtner Pál dr., Szádeczky Kardoss Tibor dr., Weis István dr., Wesselényi Miklós báró, Witzmann Gyula dr., Zachár Emil, Zehery Lajos dr., Zibolen Endre dr., Zlinszky György dr.

A számvizsgáló bizottság tagjai: dr. Spóner Ferenc, dr. Thewrewk-Pallaghy Attila, dr. Thirring Lajos.

Az újraválasztott tisztikar nevében Dékány István elnök köszönte meg a közgyűlés bizalmát és Pintér Jenő korelnök fáradozását, kinek egyben legutóbb nyert magas kitüntetése alkalmából a Társulat örömét tolmácsolta. Az elnök indítványára a közgyűlés Angyal Pálnak a Társulat érdekében kifejtett munkásságáért köszönetét fejezte ki. Az elnök javaslatára a közgyűlés gróf *Teleki Pál* miniszterelnököt, a Társulat tiszteleti tagját 60-ik születésnapja alkalmából táviratban üdvözölte.

SZEMÉLYI ÉS DOLOGI TÁRSADALOM- SZEMLÉLET.

A társadalmi kapcsolatok egyik legfontosabb problémája az egyének egymáshoz való viszonyának abból a szempontból való alakulása, hogy ez a viszony közvetlen, személytől-személyhez kapcsolódó-e, vagy a kapcsolatot személytelen, anonim, dologi elem közvetíti-e, és főleg, hogy — ha dologi elem ékelődik az egyének közé — ennek a dologi elemnek milyen mértékű a közbeékelődése. Lehet ugyanis a dologi elem kapcsolatot közvetítő hatása csekély jelentőségű, az emberi vonatkozások mellett eltörpülő, de lehet ez a közvetítő szerep olyan nagymértékű, hogy mellette a személyi szempontok háttérbe szorúlnak és a dologi kapcsolatban levő személyek egyenesen függvényévé válhatnak a dologi elemnek.

Hogy mindjárt szemléletessé tegyem a dolgot: a személyi és dologi kapcsolat szélső ellentétét jelzi egyfelől az, amit a görög poliszról állapítottak meg, hogy határa addig ért, ameddig a herold hangja eljutott, amikor tehát az egyesek közti érintkezés, a társadalomra való hatás egészen közvetlen volt, személy és személy kapcsolata teljesen közvetlenül alakult, már amennyiben szellemi tartalom közlését illetően egyáltalában lehet közvetlenségről beszélni. A közvetlenség ebben a relatív értelemben azonban mindenesetre megvolt a polisz tagjainak egymásközi kapcsolatában, az egyes és a közület egymásra hatásában. Az ellenkező pólust jelenti a tömegre hatásnak, általában a másra hatásnak modern módja, amelyet az említett egyenes úttal ellentétben legnagyobb mértékben a kerülő út jellemez. Ha nem is a legmodernebb közvetítési módot tekintjük, csupán a sajtó szerepét, akkor is plasztikusan látjuk kidomborodni a dologi elem óriási jelentőségét az emberi kapcsolatok szempontjából. Ha a görög polisz-szal ellentétben ma akar valaki

a társadalomra hatni, a sajtóhoz folyamodik legtöbbször. Nem elég, ha kiáll a köztérre, hanem valami módon összeköttetést kell keresnie valamelyik sajtóorgánummal. Már ez kerülő út, amelyet azonban meg kell tenni, ha valaki ma azt akarja, hogy széles társadalmi rétegek tudomást szerezzenek az ő állásfoglalásáról bizonyos vonatkozásban. Hogy ez a szó szoros értelmében vett — térbelileg is — kerülő út mennyire kerülő út absztraktabb vonatkozásban, azt hangsúlyozni ma éppen magátólértődő volta miatt tűnik meglepőnek. Ha a sajtóorgánumhoz megtalálja valaki az utat, amely út igen sokféle lehet — közfunkció (parlamentari szereplés stb.) teljesítésétől egészen magánjellegű kapcsolatokig —, akkor még mindig folytatódik, sőt igazán ekkor kezdődik a kerülő út a közönség elérése irányában. Ezt a kerülő utat a gép jelöli ki, mely a beszélő és a hallgató — az író és az olvasó — közé ékelődik. Trivialitás lenne végigkísérni a sajtóközleményt ezen a gép által elindított úton, amelyen azt kell látni, hogy számtalan emberi lény, számtalan személy kénytelen olyan tevékenységet kifejezni, sőt a szó közvetlen, térbeli értelmében is olyan utat tenni, amilyent különben nem választana. Elég annyit kiemelnünk, hogy a sajtó dologi jellege olyan személyi kapcsolatokat hoz létre, amelyekről a görög polisz polgára nem is álmodhatott.

Egy másik példa talán még jobban megvilágítja az emberi kapcsolatok különbözőségét a közvetlenség és a dologi közvetítés különbözőségéhez képest. A példa szintén triviálisnak látszik, a legmindennapibb életből van merítve és szóbahozását az menti, hogy rendkívül jellemző erejű a maga teljes ellenőrizhetőségénél fogva arra az absztrakt szociológiai problémára, amelyet szerény előadásomnak tárgyává tettem. Egyébként amióta Ihering a Zweck im Recht-et megírta, ezek a látszólag triviális társas jelenségek bizonyos polgárjoghoz jutottak a tudományban. A közúti közlekedés hatására gondolok, amelyet a társas érintkezés módjára, még konkrétan az udvariassági formák alakulására gyakorol. Ha villamosra akarok felszállni, különösen ha sokan váraкоznak a megállónál, nagyon sokszor egyszerűen lehetetlen az udvariasságnak azt a módját gyakorolni, hogy férfiak nőket, fiatalok öregeket maguk előtt engedjenek felszállni. (Az utóbbi vonatkozásban egyébként, talán

éppen a dologi elem közömbösítő hatása alatt, nem is nagy a hajlandóság.) Nem egyszer éppen azt tapasztalja az ember, hogy az ilyen tessékelés egyenesen zavart okoz, megnehezíti a fel- és leszállás nyugodt lebonyolítását. Az is, akinek kedve volna udvariaskodni, sokszor kénytelen ezt mellőzni, mert a villamos siet, az időt nem lehet vesztegetni, a tömeg előre akar jutni stb.

Az a nagyjelentőségű dologi tényező, amelyet a közúti közlekedés jelent a modern város életében, beleszól az emberek közti érintkezés módjába és ráerőszakolja a maga akaratát. A dolog, a gép, a villamos nem vár és nem néz el, nem tesz különbséget ember és ember közt. Nem az ember diktál a dolognak, hanem a dolog az embernek.

Ezek a példák a mi köznapi életünkben valók, de a következőkben el fogom hagyni ezt a terrénumot és azokat a legfőbb mozzanatokot kívánom hosszmeteszben bemutatni, amelyek a társas kapcsolatok személyi és dologi jellegű alakulása tekintetében a legjellemzőbbek a nyugati kultúrát illetően. A különféle történelmi korszakok ilyen irányú egybehasonlítása — természetesen csupán a legnagyobb vázlatossággal — alkalmas arra, hogy reliefet adjon a személyi és dologi szemlélet megnyilvánulásainak egymásra vonatkozóan és ezzel egyúttal elősegítse a jelen sok társadalmi vonatkozásának megértését, ami a szociológiának — megítélésem szerint — legalábbis egyik fő feladata.

A személyi és dologi társadalomszemlélet lényege voltaképpen az embernek környezetéhez való viszonya. Ez a viszony alakul különféleképpen az egyes korokban ahhoz képest, mennyiben áll ember és ember közé az úgynevezett környezet, más oldalról pedig ahhoz képest, mit tekint a különféle korszakokban környezetnek az ember, hozzászámítja-e a többi embert vagy csupán szoros értelemben veszi a környezet fogalmát és csak a nem-személyi jelenségeket vonja e fogalom alá. Lehetséges, hogy az ember csak mint. Én tekintí magát személynek, ellenben mindenki mást a környezet részének tekint, éppúgy mint a környező dolgokat és ehhez méri más emberekkel szemben tanúsított magatartását. Ez az antik álláspont az idegen irányában, aki fogalmilag ellenség és mint ellenség nem személy, hanem csak dolog, amelyet el lehet pusztítani vagy munkára lehet fogni

akarata ellenére is, és általában mint vagyontárgyat lehet kezelni. (Ma már a rabszolgaság leküzdésére irányuló törekvések középpontjában főleg az egyeseknek munkára kényszerítése elleni rendszabályok állanak: 1933: III. t.-c.-be iktatott 1926 szeptember 25-iki genfi egyezmény.)¹ És hogy mennyire

¹ «Tekintve, hogy a Bruexellesben 1889—90. évben tartott Konferencia Általános Egyezményét aláíró hatalmak egyértelműen kijelentették határozott szándékukat, a rabszolgaságnak Afrikában való megszüntetésére . . .

Úgy vélekedvén egyébként, hogy meg kell akadályozni, *nehogy a kényszermunka a rabszolgasághoz hasonló feltételeket idézzon elő*, Megállapodtak, hogy egyezményt kötnék. . .

«1. cikk. A jelen megegyezés szempontjából értendő, hogy:

1. A rabszolgaság az egyénnek az az állapota vagy helyzete, amelyben felette a tulajdonjognak ismérveit vagy egyes ismérveit gyakorolják.

2. A rabszolgakereskedés magában foglal minden elfogási, megszerzési vagy átengedési cselekményt, amely az egyénnek rabszolgaságba vetésére irányul, minden cselekményt, amely rabszolgának eladás vagy csere céljára való megszerzésére irányul; minden eladás vagy csere útján való átengedését a rabszolgának, aki eladás vagy csere céljaira szereztetett, úgyszintén általában a rabszolgákkal való kereskedésre vagy ezeknek szállítására vonatkozó minden cselekményt.

5. cikk, A Magas Szerződő Felek elismerik, hogy a *kényszer- vagy kötelező munka* alkalmazása súlyos következményeket vonhat maga után és kötelezik magukat, hogy mindegyikük megfelelő intézkedéseket foganatosít a felségjoga, joghatósága, védelme, állami főhatósága vagy gyámsága alá tartozó területeken annak kikerülése végett, hogy a kényszer- vagy kötelező munka ne létesítsen a rabszolgasághoz hasonló helyzetet.

Ez alatt azt kell érteni:

1. Hogy a kényszer- vagy kötelező munka egyáltalában csak köz-célokra legyen igénybevehető;

2. hogy azokon a területeken, ahol a kényszer- vagy kötelező munka a közcélokon kívül még más célokra is megvan, a Magas Szerződő Felek törekedni fognak, hogy olyan gyorsan, amint lehetséges, fokozatosan megszüntessék és hogy addig, amíg ez a kényszer- vagy kötelező munka fennáll, az csak kivételes esetben legyen alkalmazható, megfelelő ellenszolgáltatás fejében és azzal a feltétellel, hogy a szokásos lakóhely megváltoztatása ne legyen kikényszeríthető;

3. végül, hogy minden esetben az érdekelt terület központi hatóságai viselik a felelősséget a kényszer- vagy kötelező munka igénybevételéért.»

csak az idegen az, akitől a személy jellegét az antik világ megtagadta, mutatja az is, hogy rabszolga csak idegen eredetű lehetett, belföldit pedig csak külföldre lehetett rabszolgának eladni bizonyos esetekben (*Lévy—Bruhl*). Az idegen és a dolog fogalmának szoros összefüggésére vall az is, hogy primitív fokon az idegent csak egy feltétel alatt kímélik: ha olyan értékes dolgot hoz mint kereskedő, amelyre nagy szükség van és másképp meg nem szerezhető. Az ilyen idegennel sem érintkeznek azonban személyi érintkezés formájában, hanem úgyszólván a dolgok — az áruk — cserélik ki egymást, úgyszólván a dolgok cserélnek térbeli helyet, amikor azokat a szembenálló felek egymás mellé rakják és helycsere után elhordják. (Lujó *Brentano*: *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*.)¹ Ez a társadalomszemlélet az idegen irányában anonim, benne a Te nem számít személynek, csak az Én. A Te ebben a szemléletben dolog. Az antik világban csak kevés az a Te, akit személynek tekint az Én. Egészen más világot jelent a kereszténység, amelynek tanítása szerint az idegen sem ellenség, sőt az ellenség is barát: felebarát, akit szeretni kell. (A rabszolgaság mint formális jogintézmény ellen kezdetben nincs állásfoglalás, de materialiter az a keresztény tanítás, hogy a rabszolgát sem szabad megölni vagy vele embertelenül bánni.) Ez a szemlélet már az embert elvileg megkülönbözteti a környezettől, úgy hogy ebben a szem-

¹ A teljesen dologias érintkezési mód előfordul a legmodernebb viszonyok közt is, ha az idegenhez való viszony az ellenségeskedés jegyében alakul. Az összeomlást követő első időben egy szomszédod államból a fabehozatal lebonyolítása úgy ment végbe, hogy az előre megállapított időben a vasúti határállomásraól egy vonat hozta át a fát a «határvonalig», ott lerakták a szállítmányt, az idegen vonat visszament és ezután a magyar vonat indult ki a magyar «határállomásról» szintén a «határvonalig», ahol a fát felrakták stb. Mindez közvetlen személyi érintkezés nélkül ment végbe, úgyszólván a vonatok maguk intézték el az ügyet. Ez a példa a dologi érintkezésre talán nagyon szinguláris, de kevésbé plasztikus példákat ma is tömegével lehetne felhozni. Sokkal enyhébb formában, de az újabb gazdasági elzárkózás politikája is hasonló jelenségeket hoz létre. Az államok közti árucseré a szó közvetlen értelmében valósul meg. A valutáris kötöttség rendszerében megkülönböztetett megítélés tárgyai az árura vonatkozó külföldi követelések. A hitel a bizalom szempontja — tehát személyi szempont — alá esik, az elzárkózás rendszerében bizalom nincs.

leletben a környezet a szűkebb értelemben vett környezetet, a dologi jelenségek összességét jelenti. Így már csak bizonyos absztrakciók erejéig lehet az embert, a személyt a környezethez számítani, csak annyiban, amennyiben az ember nem mint egyes konkrét személy számít, hanem bizonyos vonatkozásokban személytelen, anonim jellegű. Ez azonban a személyi szemlélet elvi jelentőségét nem érinti, másfelől az anonimitás éppen a dologi tényező túlsúlyának a következménye bizonyos vonatkozásokban.

A kereszténység, mely az embert — Istenhez való viszonyára tekintettel — elvileg és feltétlenül, radikálisan kiemeli a dolgok sorából, annyira rányomja bélyegét a középkorra, hogy még azt is személyi szempontok szerint ítéli meg, ami a mai felfogás szerint természetszerűleg dologi jellegű, a gazdasági életet. A kamatvételi tilalom és az igazságos ár tana egyaránt személyi nézőpontra alapul. Az első vonatkozásban a felebaráti szeretet azt parancsolja, hogy szükségben levő felebarátunknak ingyen nyújtsunk segítséget, s ezzel kapcsolatban az a megfontolás is irányadó, hogy a dolog, a kölcsönadott tőke nem szaporítja önmagát. Az igazságos árról szóló tanítás szintén gyökeresen személyi szemléletű: a társadalom tagozódása Istentől ered, ebben az isteni eredetű társadalmi rendben pedig az egyesek helyzete különböző. Az előkelőbb ember életvitele költségesebb, tehát több bevételre van szüksége, mint a szerényebb társadalmi helyzetű embernek. Ezért az előkelőbb ember ugyanazért a dologért magasabb árat kívánhat, mint alsóbbrendű emberek. Nem a keresett és kínált dolgok tömegének egymáshoz való viszonya szabja meg az árat, hanem az isteni rendelkezés alapján személyi tekintet.¹

Ami elsősorban a kamatvételi tilalmat illeti, ennek lényege az, hogy a keresztény tanítás szerint az ember köteles arra rászoruló felebarátjának segítségére lenni és amennyiben szükséges, saját javaiból másnak adni anélkül, hogy az ily javak használatáért ellenértéket szabadna kikötni vagy venni. Ez

¹ Az alábbiakra nézve 1. J. B. *Kraus* S. J.: Scholastik, Puritanismus, Kapitalismus 38. s köv. 1., 43—56., 64. s köv. 1., 87. s köv. 1., továbbá Lujo *Brentano*: Die Anfänge des modernen Kapitalismus (1916., 120. s köv. 1.).

a viszony tisztán személyes viszony, a dolog csak eszköze a felebarátunk megsegítésének, a dolog nem önmagában van tekintve, mint absztrakt érték, hanem csak mint a személyiségnek úgyszólván függeléke. Ilyen felfogása mellett nem lehet szó a dolognak arról a szemléletéről, amelyben a dolog mintegy önállósul, további javakat termelő «funkciója» elismerésre talál. A személyi és dologi szemlélet ellentétére végtelenül jellemző, hogy míg a középkorban a kamatvétel tilos volt, a modern közgazdaságtanban a kamatvételt, illetve a kamatfizetést egyenesen a gazdasági élet normális funkcionálásához tartozónak tekintik, így *Navratil* Ákos a Heller—Balás-Emlékkönyvben megjelent «Takarékosság és tőkeképződés» című tanulmányában kifejezetten hangsúlyozza: «Az a vállalat, amely nem érzi a rendes kamatfizetési kötelezettség súlyát, mintegy idegen test a gazdasági élet szervezetében».

De még világosabban jut kifejezésre a személyi jellegű felfogás ellentéte a dologias felfogással akkor, ha a *justum praetium* tanítását vesszük szemügyre. Eszerint a tanítás szerint az árat nem az határozza meg, hogyan viszonylanak az önmagukban, személyi kapcsolatoktól függetlenül tekintett mintegy megismerésített, önállósított dolgok, amelyeknek mai felfogás szerint egymáshoz való mennyiségi, tehát absztrakt, dologias viszonya az, ami az áralakulást meghatározza: a kereslet és kínálat viszonya, tehát az, hogy miként viszonylik a piacra vitt áruk tömege azoknak az áruknak tömegéhez, amelyekre a fogyasztásnak szüksége van. A kereslet és kínálat úgy szerepel, mint két önálló árutömeg, amelyeknek saját mozgása egymás irányában az, ami az ár konkrét alakulását megszabja. Ellenben a *justum praetium* egészen más felfogáson alapul. Nem a dolgoknak egymáshoz való viszonya szerint kell az árat megszabni, helyesebben: nem a kereslet és kínálat viszonya szerint alakul mintegy automatikusan, mechanikusan, emberi beavatkozás kizárásával, hanem az ember által csak tudomásulvehetően, a dolgok mozgásából mintegy egyszerűen leolvashatóan az áruk ára, hanem személyi nézőpontból tekintve, az egyes személyek valóságos szükségletei szerint. *Justum praetium* az, amely megfelel az eladó személyi szükségleteinek, ez pedig ahhoz a helyzethez igazodik, amelyet az egyes személy a társada-

lom egészében elfoglal. Az előkelő, felsőbb rendhez tartozó, nagyobb vagyonú ember életvitele is nagyobbbszabású, költsége-sebb, több és magasabbrendű, nehezebben kielégíthető, több áldozatot kívánó szükséglettel jár. Az ilyen ember többet kívánhat ellenértékül azért a dologért, amit más részére szolgáltatott. Ez a személyies felfogás természetesen szoros kapcsolatban van azzal a mélyebb alapeszmével, hogy az egyes egyének elhelyezkedése a társadalomban tiszteletben tartandó, mert isteni rendelkezésen alapul. A középkor alapfelfogása a rend, mely isteni eredetű. Ezt a rendet minden vonatkozásban tiszteletben kell tartani, ahhoz alkalmazkodni kell. Ehhez képest annak a kérdésnek is, hogy az eladó mit kívánhat a vevőtől, ehhez a személyies felfogáshoz kell alkalmazkodnia. A dolgok ezen a ponton is csak mint a személy függvényei, létezésének és fenn-tartásának eszközei szerepelnek, nem önmagukban, nem ön-állósítva, nem mint a gondolkodás középpontjai.

Személyi szemlélet jellemezte a középkort nemcsak gazda-sági irányban, hanem a jog és a társadalmi tagozódás terén is. A római birodalom területén alakuló germán országokban a személyi elv uralkodott abban a tekintetben is, ki milyen joggal él. Az őslakó rómaiakra a római jogot alkalmazták, a hódító germánokra a germán jogot. A rendi tagozódás is személyi szemponton alapult: az összesség szempontjából létrehozott teljesítmény alapján.

Már a hanyatló középkor és az újkor ismét a dologi szemlélet hatása alá került. A földi dolgok felé irányulni kezdő tekintet ismét a dolgokat állította a gondolkodás középpontjába, csak hogy most már nem volt lehetséges egy olyan dologi szemlélet, amilyen az antik világnak volt. A hódításra berendezkedett római világ sztatikusan tekintette a dolgokat, a gazdagság megszerzése kész dolgok, természeti értelemben tekintett, saját eredeti erőiket kifejtő dolgok pusztá helycseréje, meghódítása útján ment végbe, nem alkotás útján. A római jogi tulajdonban rejlő legmesszebbmenő jogosítvány az, hogy a tulajdonos a dolgát el is pusztíthatja. De az alkotás lehetősége, új dolgok létrehozásának gondolata nem szerepel az antik világban. Olyan dolgok, amelyeknek a természetes erőiken túlmenő egyéb új erőik is lennének, nem szerepelnek az antik világban. Az a

gazdagságfelhalmozódás, amely Rómában végbement, csak lát-szólagos gyarapodását jelentette a hasznos javaknak a római birodalomban, elsősorban Rómában. A dolgok csak elvándoroltak termőhelyükről, onnan, ahol az emberi szorgalom és leleményesség az emberi szükségletek kielégítésére szolgáló dolgokat létrehozta. Az antik világ a dolgokat úgy tekintette, ahogyan vannak, úgyszólván nyugvó állapotban, csak szaporításukra törekedett a szó szoros értelmében, mennyiségileg tekintve a dolgot. De minőségileg nem tette a dolgokat másokká, nem igyekezett a dolgokban rejlő természetes erőket növelni, a dolgok használhatóságát fokozni, nem dinamikus irányban tekintette a dolgokat, nem keresett új erőforrásokat a természeti erők fokozottab kihasználása révén, hanem beérte a dolgoknak azokkal a természeti tulajdonságaival, amelyeket készentalált, amelyeket a dolgok úgyszólván maguktól kínáltak vagy mutattak. A dolgoknak ez a sztatikus szemlélete az újkorban újfajta szemléleti módnak adott helyet, a dinamikus szemléleti módnak, a dolgokban, a természeti viszonyokban rejlő erőforrások fokozására, megsokszorozására törekedett, s ez a dinamikus jelleg adja meg a modern életnek, a modern kultúrának legsajátosabb jellegét, mely élesen elüt az antik kultúra sajátos jellegétől. Ez az újfajta szemlélet, a dolgok dinamikus felfogásának módja, nem önmagától következett be, hanem egy nagyjelentőségű közvetítő tényező útján, az antik gondolatnak a középkor szellemével való szintézise útján. Láttuk azt, hogy a középkor előrehaladott szakában már nem áll az alatt a tisztán szellemi befolyás alatt, amelyet a kereszténység gyakorolt a lelkeknek a végtelen, a túlvilági végtelenség felé fordításával. A középkor késői szakában már ez a végtelen felé irányzott figyelem észreveszi a földi élet dolgait is, e földi világ jelenségeit is figyelmére méltatja, de már nem tud azzal a sztatikus szemlélmóddal nézni, mint az antik világ, már más a szellemisége, más — ahogy ma mondani szokás — a mentalitása. A földi élet külső dolgait, a nem-szellemi dolgokat is az új ember, a középkoritól különböző ember szintén középkori szemmel nézi, a végtelenség jegyében. Ez a kétféle szemlélmód, a külső világ dolgainak figyelembevétele és a végtelen felé irányzott gondolkodás áthatja egymást és egy új gondolkodási irányt szül, amely

sem nem antik, sem nem középkori, hanem egy egészen új szemlélmódot mutat, az újkori embernek, a fausti embernek a szemlélmódját, amely már nem antik, a dolgokat nem sztatikusan nézi, hanem úgy, amint a végtelenség felé mutatnak, tehát dinamikusan, mozgó állapotban elképzelve.

A végtelenség keresztény gondolatától átítatott ember akkor sem tud szabadulni ez alól a hatás alól, amikor kezdi a földi dolgok felé fordítani figyelmét. Az újkori ember a dolgokat is a végtelenség aspektusa alatt szemléli, a dolgokat úgy tekinti, amelyek nem ugyan mennyiségileg, de minőségileg a végtelenségig felfokozhatók, azoknak az új erőknak a révén, melyeket az ember juttat nekik, de amelyek a dolgokat magukat is önállósítják, saját mozgással ruházzák fel, úgyszólván meg személyesítik. Az antik és a keresztény gondolkodás új szintézise jön létre, s ennek a szellemi tényezőnek folyamányaként maguk a dolgok is egy új szintézishez jutnak: a dolog és a személy szintéziséhez. Olyan új dolgok keletkeznek, amelyek dolgok ugyan, de a társadalom új szemléletében úgy nézik őket, mintha személyek volnának. Ez csak úgy lehetséges, hogy a dolgok bizonyos vonatkozásban olyanok, mintha személyek lennének. A középkori gondolkodásnak megfordítása következik be: most már a dolgokat is úgy tekintik, mintha személyek volnának, s másfelől mind erősebben halad a folyamat abban az irányban, hogy az embert is megint kezdik úgy szemlélni, mintha dolog lenne, legalább is a gépi civilizációban. Ennek az új dualizmusnak csak egyik oldala érvényesült az antik világban, amikor az embereknek, a személyeknek nagyrészt dolognak tekintették. Ez a szempont — más perspektívában — visszatér az új korban is, de csak másodrendű ahhoz az egészen új szemponthoz képest, amely a dolgokat tekinti úgy, mintha személyek volnának. A gondolat azonban — mint lehetetlen fantazmagória — megfordult már a nagy antik bölcsnek, Aristotelesnek a fejében, aki gúnyosan jegyzi meg, hogy nem lesz szükség rabszolgaságra, mihelyt maguk a szerszámok el tudják végezni a munkát, amit parancsolnak nekik.¹

Meg kell jegyezni: maga az antik világ feltárása is —

¹ Aristoteles (Politika).

objektíve — a dolgok dinamikus önállóságának gondolatán alapul: a feltárt antik emlékek egy letűnt világ kultúráját képesek áthozni egy egészen elütő új világba, amikor már azok, akik ezt a kultúrát létrehozták és éltek, rég a sírban porladnak. De emellett tisztán személyi gondolat is a renaissance gondolata, ha szubjektív vonatkozásban tekintjük. A keresztény felebaráti szeretet gondolata nélkül nem lehetett volna átvenni egy idegen kultúrát, amíg az idegen elvileg ellenségnek számított. Ezt a lényeges szempontot hagyja figyelmen kívül Spengler a kultúrák egymásrahatásának tagadásával, ami csak az antik világra áll, de nem a kereszténység korára.

A dologi tényezőnek ez az önállósulása gazdasági, jogi és szoros értelemben szellemi téren egyaránt megnyilvánul. Az új gazdasági rendben a dolgok nemcsak felhalmozhatók, hanem egyúttal közvetlenül is felhasználhatók az anyagi javak szaporítására: a termelés eredményét nemcsak elfogyasztani lehet, hanem a vagyon önmaga tartja fenn, sőt szaporítja önmagát.

Nagyon jól megvilágítja a dolgoknak új gazdasági önállóságát, funkciójuk szerint mintegy megszemélyesítését, önállósítását Max *Weber*¹ jellemzése, amely szerint a kapitalizmus lényege a személyes szempontok kikapcsolása: «Határtalan szerzési vágy a legkevésbé sem azonos a kapitalizmussal, még kevésbé azonos annak «szellemével». Tehát *Weber* szerint a kapitalizmus rendszerével nem fér össze a személyes jellegű szenvedély: «A kapitalizmus éppen ennek az irracionális ösztönnek a fékezésével, vagy legalább észszerű mérséklésével lehet azonos». A kapitalizmus *Weber* szerint azonos ugyan a nyereségre való törekvéssel, de az «a folytonos, racionális kapitalista üzemből» való nyereségre törekvést» jelenti, tehát — mondhatjuk — a gazdasági funkcióra egyesített dolgok önállósítása útján való nyereséget tartja szem előtt. A kapitalizmusra jellemző nyereségre való törekvés «a mindig megújuló nyereségre, a «jövedelmezőség»-re (rentabilitás) való törekvéssel» azonos. «Kapitalisztikus» gazdasági ténykedésnek» *Weber* szerint «az

¹ M. *Weber*: A protestáns etika és a kapitalizmus rendszere. Ford. Vida Sándor (Franklin). V. ö. egyébként J. B. *Kraus* S. J. már említett művének különösen az «Arbeitsethos und Triumph der Wirtschaftstugenden» című fejezetével (244. s. köv. 1.).

olyant kell elsősorban neveznünk, mely csereesélyek kihasználása útján szerzendő nyereség várásán alapul, tehát (formálisan) békés szerzési kilátáson . . . Aki racionálisan törekszik kapitalisztikus nyereségre — mondja *Wéber* — annak megfelelő cselekvése a tőkeszámlához igazodik.» Ez pedig — tehetjük hozzá — nem egyéb, mint a dolgok saját viszonyaihoz való alkalmazkodás: a dolog a cselekvés törvénye. Ez azt jelenti *Wéber* szerint, hogy az ilyen cselekvés «oly módon van besorozva dologi vagy személyi hasznot hajtó munkák tervszerű alkalmazásába, hogy az egyes vállalatnak pénzürtékű javakban való mérlegszerűen számított végső hozadéka (vagy másként: egy folytonos vállalati üzem pénzürtékű javainak időszakonkénti mérlegszerűen kiszámított becsértéke) a számadás lezárásánál a «tőkét», vagyis a nyereség céljából csere útján felhasznált tárgyi kereseti eszközök mérlegszerű becsértékét felülmúlja (állandó jellegű vállalatnál tehát mindig újra felülmúlja). A racionalitás ebben a keretben, mint látjuk, a dolgokhoz való alkalmazkodást jelenti, a tudathoz való alkalmazkodást, amely személyes jellegű ugyan, de csak képét adja a dolgoknak, tehát a dolgok azok, amelyek a tudaton keresztül a személynek irányt szabnak. A kapitalizmus fogalmát illetően — *Wéber* szerint — csak az a fontos, «hogy «a becslésszerű pénzürtékbeli eredménynek a pénzürtékbeli befektetéssel való összehasonlítása szerint igazodó tényleges tájékozódás határozza meg döntő módon a gazdasági ténykedést». (11.1.) így a nyugati kapitalizmus elsősorban kiemelt sajátossága *Wéber* szerint «az árupiac s nem a politikai hatalmaskodás vagy irracionális spekuláció szerint tájékozódó racionális üzemszervezet» (u. o.), vagyis dologi jellegű tényező. Emellett külön is kiemeli *Weber* a személyi szempont kikapcsolásának jelentőségét, amikor arra utal, hogy «a kapitalista üzem modern racionális szervezete nem lett volna lehetséges a fejlődés két további fontos eleme nélkül; ezek egyike a háztartás és az üzem szétválasztása, amely a mai gazdasági életen egyenesen uralkodik, a másik, mely ezzel szervesen összefügg, a racionális könyvvezetés». (13. 1.)

A kapitalizmus gazdasági — termelési — rendszerében tehát úgy szerepel a dolog, mely tőkévé vált, mint olyan dolog, amely maga termel tovább, a dolog megszemélyesül, a valósá-

gos személy pedig háttérbe szorul, csak mint a tőke működéséhez szükséges segédeszköz szerepel, akár mint vállalkozó, akár mint munkás, s mint fogyasztó is csak annyiban számít, amennyiben a tőke rentabilitását biztosítja. A tőkét szokták úgy is nevezni, hogy: termelt termelőeszköz. Ez a megjelölés is a dolognak mint tőkének az önállóságára, hogy úgy mondjam, gazdasági önmozgására mutat. Lényegében a tőkének illetően felfogása is a régi, antik dologias szemléletnek a középkor végtelenségre irányuló szemléletével való összekapcsolódásán alapul. A tőke úgy jelentkezik, mint olyan dolog, amelynek termelőképesége, tehát a dolognak saját gazdasági ereje határtalanul fokozható és gazdasági hatóképesége végtelen, mert hiszen a termelt termelőeszköz rendeltetése az említett koncepció szerint az, hogy tovább termeljen, mintegy önmagától, a saját erejénél fogva. Ez a gazdasági felfogás határozottan dinamikus, szemben az antik világ sztatikus felfogásával. De szembefordul a kapitalista felfogás nemcsak az antik, hanem a középkori felfogással is. Amíg ugyanis a középkor felfogása — mint láttuk — személyi jellegű s a dolgot, a külső világ tárgyait az ember, a személy függelékének tekinti, addig az újkor kapitalista felfogása a dinamizmust magába a dologba helyezi, magát a dolgot tekinti a saját — látszólag saját — gazdasági mozgásában, hatóerejében és ennek érvényesülésében. Látjuk tehát, hogyan kapcsolódik össze a kapitalista gazdasági felfogásban az antik — sztatikus — dologi és a középkori személyi felfogás egy új dinamikus dologi felfogássá.

Természetesen az új dinamikus szemlélet kifejlődésének, vagyis az antik és a középkori gondolkodás egybeolvadásának és sajátos szintézisben egyesülésének megvoltak a maga tényezői, amelyek ezt az egybeolvadást, ezt az új gondolkodást kialakították vagy legalább kialakítani segítettek. Annak, hogy a középkor késői szakában a külső dolgok felé fordult az európai gondolkodás, megvolt a maga történeti oka. Megvolt a maga oka annak, hogy a középkornak a túlvilág felé irányuló végtelenségérzése a földi világ dolgai felé kezdett fordulni. Az antik — dologias — kultúra megismerésének vágya és utánzásának kísérlete főleg abból eredt, hogy — mint már szó volt róla— a középkor előrehaladott szakában a figyelem a földi dolgok felé kezdett irá-

nyúlni. A középkor folyamán megtelepedett népek létért való küzdelmüket befejezván élvezni kívánták az életet és kifejlődött az érzékük a kényelem és élvezet céljait szolgáló dolgok iránt. A keleti fűszerek, szövetek stb. megismerése és keresése az arab kultúrával való érintkezésbe jutással kapcsolatban a nagy világgforgalmi utak megtalálására és a földgolyó mind teljesebb megismerésére vezettek és mindjobban előtérbe tolták az aranynak és más értékes dolgoknak a megbecsülését, a gazdasággal és a bírással járó hatalom megkedvelését és legfőbb szemponttá válását, különösen a népek egymáshoz való viszonyában. Lényegileg újra a dolgok megszerzésének, a hódításnak antik vágya éledt fel, de most már nemcsak horizontális, hanem vertikális irányban, nemcsak a dolgok — extenzív — szaporítása, hanem erőiknek, használhatóságuknak — intenzív — fokozása irányában.

De másfelől megvolt a történeti eszköze is annak, hogy ez az új gondolkodás rohamosan elterjedjen, mindent a maga hatása alá juttasson. Ez a történeti eszköz, amely az új gondolkodást elterjeszteni segítette, maga is már a dologiság jegyében fogant, maga is az újfajta dologi dinamizmusnak egyik jelentkezési formája volt: a könyvnyomtatás maga is a felfokozott dolognak, a gépnek, a dinamikus dolognak legelső valódi reprezentánsa, mely a maga pusztá létével, a benne rejlő felfokozott dologi erővel az egész gondolkodást formálisan a dologiság, a mennyiségi elem, a dologi dinamizmus irányába terelte, függetlenül a tartalmi szempontoktól. A dologias gondolkodás kifejlesztésének ez a hatalmas eszköze: a könyvnyomtatás nemcsak az újkor szellemi életét általában alakította át, hanem egyúttal jogi szempontból is elsőrangú fontosságúvá vált abban a tekintetben, hogy a dologias gondolkodásnak megfelelő antik jogrendszert, a római jogrendszert feltámasztani és új életre kelteni segítette, amivel azonban egyelőre nem segítette az újszerű dinamikus dologi gondolkodásnak megfelelő újszerű jogi szabályozást megtalálni, hanem ez az újszerű jogi szabályozás a római jog rendszerén kívül folyt, a római jogtól független új jogi intézmények kifejlesztése útján.

Teljesen elképzelhetetlen is volna, hogy egy olyan gazdasági rendszernek kívánalmait, amely annyira különbözik a korábbi gazdasági rendszerektől, — mind az antiktól, mind a középkori-

tói, — kielégíthesse ugyanaz a római jogrendszer, amely egészen más valóságra, egészen más gazdasági viszonyokra, egészen más gondolkodásra volt szabva. A modern jogban valóban olyan új jogintézmények fejlődtek ki, amelyek az antik, a római jogrendszerben teljesen ismeretlenek voltak és a tisztán római jogias gondolkodás szerint el sem gondolhatók. De nem felelt meg a római jogias jogrendszer más több vonatkozásban sem a modern élet viszonyainak, a modern kultúra sajátos jellegének. Nemcsak gazdasági vonatkozásban olvad ugyanis egybe az antik és a középkori gondolkodás és nemcsak gazdasági téren hozott létre szintetikusán egy egészen újfajta felfogást, amelyre a római jog nagy bölcsessége már nem volt alkalmazható.

Az újkor új jogága, a kereskedelmi jog már szintén önállónak tekintí a dolgokat, mint a forgalom tárgyait. Ez a «forgalom» lényegileg azt jelenti, hogy a dolgok maguk forognak, mozognak, illetőleg a kereskedelmi jog csak annyiban foglalkozik a dolgokkal — az árukkal — ameddig forgalomban vannak, forognak, amíg a fogyasztóhoz el nem jutnak, miután már elhagyták a termelés színhelyét. De más vonatkozásban is bekövetkezik a dolgoknak új dinamikával felruházása, mintegy megszemélyesítése, önállósítása, amit a jognak is figyelembe kell vennie. A technikai találmány és egyéb — irodalmi, művészeti — alkotás szintén új dinamikát juttat a természeti értelemben, sztatikusán tekintett dolgoknak. A technika fejlődését lehetővé tevő természettudományi fejlődés maga is a személyi tényező elvi kikapcsolásán alapul, a személy csak mint a dolgok viselkedésének megfigyelője jön számításba, s a technikai találmány az elméleti természettudományokból kikapcsolt személyi elemet magukra a dolgokra viszi át, a dolgoknak olyan új alakját, kombinációját hozva létre, mely a természetben sehol fel nem található, és amely a természeti törvények érvényesülésének olyan új alkalmazási terét nyitja meg, amelyen a természet erői hatványozottan fejtik ki hatásukat. A szellemi alkotás szintén új mozgási képességgel ruházza fel a dolgokat, olyan utak megtételére adva alkalmat, amely utakra az alkotást hordozó egyes dolgok a maguk természeti mivoltában sohasem lépnének. Ennek az új dinamikának megfelelően valóban új magánjogi jellegű jogágak fejlődnek ki, a találmányi (szabadalmi) és a szerzői jog. Egyéb

vonatkozásokban is hat a dinamikus dologi felfogás a magánjogra, egyfelől a magánjognak úgynevezett elkommercializálódása révén, másfelől — ellenhatáskép — a dologi dinamikát létrehozó személyi nézőmódnak tiszta érvényesülési alakjában, a személyiségi jogban: a személyiség érvényesüléséhez szükséges személyi eszközök — élet, egészség, név, képmás, titokszféra, jóhírnév stb. — önálló jogi védelme révén.

Mindezekkel a magánjogi vonatkozásokkal bővebben nem foglalkozhatunk. Csupán a közjog vonatkozásában óhajtanánk kissé behatóbban foglalkozni a személyi és dologi, mégpedig mind a sztatikus, mind a dinamikus dologi szemlélet érvényesülésének és egymáshoz való viszonyának problémájával. Magánjogi vonatkozásban csak azt kívánjuk ismételten kiemelni, hogy a renaissance ezen a téren egyelőre még csak a római jog sztatikus dologi jellegű szemléleti módját hozta vissza a nemrég megtalált római jogkönyvek tanulmányozása révén, elfordulva bizonyos mértékig a középkor személyi szemléletétől. Az újkori gondolkodásnak a dologiság értékeléséből folyó hasonlósága az antik gondolkodáshoz jogi téren egyelőre a római jog fokozódó értékelése irányában hatott, amely lényegében a bírás, a hódítás, az akaraturalom joga volt magánjogi vonatkozásban. De azok az indítékok, amelyek általában az antik kultúra eredményeinek értékelésére vittek, jóidőig ugyancsak sztatikus dologi irányban éreztették hatásukat a közjog tekintetében is.

Közjogi tekintetben a római jog nem volt nagyon fejlett, jórészt ugyanabból az okból, amiért a magánjogban a személyiségi jog nem fejlődött ki jelentékeny mértékben. A római világban az igazi személy, aki a saját akaratát érvényre juttathatta, olyan tényleges hatalom volt, akinek nem volt különösebb szüksége a maga érvényesülésének jogi védelmére. Ugyanez áll a közjog irányában is. A római életben az, ami közjogi vonatkozás, valósággal élt, nem a törvényekben, nem a jog szabályaiban, hanem az élet valóságában. A közjog vonatkozásaiban elsősorban a tényleges hatalom, sokszor a fegyver döntött, a közjogi szabályok tehát kevésbé fejlődtek ki, mint a magánjogi szabályok, amelyek különben szintén nem elvi alapon álltak, hanem a valóságos esetek megítélése kapcsán jegecesedtek ki, mint eseti döntések, amelyeknek elvi magvát csak a késői jog-

tudomány kezdte kihámozni, legalább is azzal, hogy bizonyos rendszerbe foglalta össze az esetjogot a justinianusi kompiláció keretében. A közjogot illetően a dolgok túlbecsülése és sztatikus felfogása, a hatalomnak föelvvé tétele közvetve annyiban hatott a modern fejlődésre, hogy nem szolgáltatott olyan római jogszabályanyagot, mint a magánjog tekintetében, tehát nem befolyásolta tartalmilag a modern alakulást a közjogban. Bizonyos vacuum keletkezett közjogi téren éppen a római jog megismerése folytán, s ez a vacuum a középkori közjogi fejlődést nemcsak megakasztotta, de el is sorvasztotta mindenütt, ahol a római jogot recipiálták vagy ahol a római jog hatása különösebben erős volt. Így elsősorban Németországban, ahol jórészt egyenesen recipiálták, vagyis hatályos joggá tették a római jogkönyveket. Ezen a negatív hatáson felül azonban pozitíve is hatott a római jog, egészen közvetlenül a modern közjogi fejlődésre ezekben az országokban. A római jog fejlődésének késői szakában, amikor a császárság az önkényuralomnak mind merevebb megtettesítőjévé vált, olyan közjogi elvek jutottak uralomra, amelyek a középkorban megindult fejlődést egyenes hatással még inkább elsöpörték, mint a római jognak közjogi hiányosságai. Az az elv, hogy «princeps legibus solutus est» természetsszerűleg lehetetlenné tette az önkormányzat eszméjének érvényesülését, mely a középkornak — mint br. Eötvös József «A XIX. század uralkodó eszméi» című nagyszabású munkájában erőteljesen kimutatja — fő közjogi eszméje volt, amely erősen meg is valósult a középkor tarka világában, különösen a városi municípiumokban. Az uralkodó jogának korlátlanságát hirdető késő-római elv nagyon kapóra jött az újkor kezdetén kialakuló területi hatalmasságoknak, akik Németországban emancipálni igyekeztek magukat a római szent birodalom élén álló császár hatalma alól. A közjognak nem sok a szerepe ott, ahol a közületben csak egy személynek az akarata számít, az uralkodóé. Ebben a tekintetben röviden utalnom kell arra, hogy a középkorban nemcsak a nyers hatalom számított, bármennyire is hasonló felfogások vannak elterjedve, amelyek különösen a felvilágosodás korában és a XIX. században alakultak ki. Elsősorban nagy szerepe volt a középkorban az önkormányzati gondolatnak, mint már említettük, mégpedig éppen annak

a rétegek körében, mely a középkori társadalomban a munkára, tehát nem a nyers erőre volt alapítva, a városi polgárság körében. De méginkább ideális hatalom, valóságos kultúrhatalom volt az Egyház, melynek hatalma igen erős volt, de éppenséggel nem a nyers erőn alapult, hanem a valláson, tehát a legideálisabb alapon. De kultúrhatalom volt maga a római szent birodalom is, az úgynevezett német-római császárság, mely az Egyház mellett egy másik fókusza volt a középkori keresztény kultúrközösségnek. A német-római császárnak reális, anyagi hatalma nagyon kevés volt, hatalma azon a nagy tekintélyen alapult, amellyel a középkori kereszténység jórészt éppen az Egyházzal való kapcsolatánál fogva vette körül. Ez nem azt jelentette, hogy a német-római császár mai értelemben vett uralkodója lett volna a középkori kereszténység egyetemének, még kevésbé jelenti azt, hogy a német-római császárság mai értelemben vett állam lett volna. A koordináció, a mellérendeltség elve uralkodott a középkor államfelfogásában is, amely jelentékenyen különbözött a mai államfelfogástól. A német-római császárság szimbolikus intézmény volt, a keresztény kultúrközösségnek szimbóluma, amint *Frantz* Konstantin «Die Naturlehre des Staates» című szép munkájában kifejti. Természetesen csak egyik szimbóluma volt az egységnek, a másik a pápaság volt, amelynek a császár védelmezőjeként szerepelt és ezen a réven élvezte nagy tekintélyét, amely azonban jórészt csak erkölcsi volt. A koordináció a német-római császárságnak a többi keresztény országokhoz való viszonyára is állott az ideális felfogás szerint. A zavarok és a háborúk éppen abból keletkeztek, hogy egy-egy német-római császár hatalmi realitás értelmében akarta felfogni méltóságát és egyik-másik keresztény országot reális hatalma alá akarta hajtani. De az elvi szemponton ez nem változtat. Mármost a középkor előrehaladott szakában, amikor a földi dolgoknak és ezek szimbólumának, a reális, anyagi hatalomnak a jelentősége előtérbe jutott, a kereszténység egységének ez a szimbolikus rendszere is halványulni kezdett. A német-római császárság erkölcsi tekintélyének gyengülésével együtt járt az egyes területi hatalmasságoknak önállóságra törekvése, a hatalmi alapon való szervezkedés. Ezek az új, még nem nagyon erős hatalmasságok befelé is erősíteni törekedtek hatal-

mukat és az önkormányzati törekvéseknek nem kedveztek, hanem a reális hatalmat a maguk személyében igyekeztek koncentrálni. Ez volt a helyzet Németországban. Másutt, így különösen Franciaországban a területi hatalmasságok maradtak alul a király központosító törekvéseivel szemben, de itt is nagyon alkalmas elv volt a királyi hatalom korlátlanságának római jogi — késői római jogi — elve. A középkorban, de még sokáig az újkorban is a francia király törvényalkotó hatalmának erős féke volt az úgynevezett parlamenteknek, független bírói testületeknek az a joga, hogy a király rendeletei csak akkor jogérvényesek, ha a parlamentek azokat belajstromozták. A francia király hatalma akkor vált korlátlanná, amikor XIV. Lajos megszüntette a parlamenteknek ezt a hatalmát. Csak ott nem haladtak az események az uralkodói hatalom korlátlansága irányában és csak ott maradt meg az önkormányzat középkori elve, ahol a római jogot nem recipiálták, így Anglián kívül Magyarországon is.

Angliában kedvezőbb volt a helyzet, az ország szigeti fekvésénél és ellenségektől ment voltánál fogva. Magyarországon ellenben folyton kellett küzdeni a meggyengült országnak az önkormányzatért, az alkotmányért, szemben a nagy reális hatalommal, az uralkodói hatalom korlátlanságának elvét alkalmazó dinasztiaiával. A súrlódások végső oka a kétféle felfogás ellentétes elvi alapja volt: egyfelől az önkormányzati elv, másfelől az uralkodói hatalom korlátlanságának elve. Egyébként azonban Európa nagyrésztében az uralkodói hatalom korlátlanságának római elve hódított tért. Ilyen körülmények között a közjog fejlődéséről sokáig alig lehetett szó. Ennek következménye az lett, hogy a közjog tudománya sem fejlődhetett ki Európa sok országában s annyiban, amennyiben az összességről, a szervezett társadalomról volt szó, jogi szabályok kevésbé érvényesültek, az uralkodónak jogi szabályoktól meg nem kötött korlátlan hatalma érvényesült. A kormányzás nem jogi aktus volt, hanem közvetlen hatalomérvényesülés s az uralkodó személyével nem állottak szemben más olyan személyek, akiknek szintén szavuk volt az uralkodó kegyétől függetlenül, intézményes, alkotmányos alapon: jogi alapon. Ez a helyzet pedig jogi nyelvre fordítva azt jelentette, hogy az uralkodó tulaj-

donosa volt az országnak, az ország pedig tulajdona az uralkodónak, tehát az ország, a terület és a rajta élő nép úgy szerepelt, mint valami dolog. Látjuk tehát, hogy a dologias felfogás a középkori személyes ízű önkormányzati gondolattal szemben érvényre jutott az állami fejlődésben. Vagyis a dologias szemlélet nem csupán eszközt merített a maga számára a római jogból, hanem egyúttal tartalmilag is megvalósult az újkor kezdetén a közjog nézőszögéből. És ez a közjogi vonatkozású dologias felfogás sztatikus is volt, mert hiszen az akarat állandóságára irányult, az uralkodó hatalmának, akaratának állandóságát, megtámadhatatlanságát igyekezett biztosítani éppúgy, mint ahogy a tulajdonjog és más magánjogi jogosultságok is az emberi akarat állandóságát és sérthetetlenségét igyekeznek biztosítani a magánszemélyek egymásközi viszonyaiban és a természeti dolgokhoz viszonyítva. Maga az állam (régében: álladalom) szó is, egyéb nyelveken kifejezve is az állandóságra utal, tehát a sztatikus elemre (status, Staat, état, stato). Amint látjuk, a közjogban is a római jog hatása sztatikus dologi irányban jelentkezett, éppúgy, mint a magánjogban. A különbség csak az, hogy a közjogban nem egészen úgy jut érvényre a sztatikus felfogás, mint a magánjogban. De mindkét fő jogágban megvan a római jognak sztatikus hatása, amely dologias hatás. Ez a sztatikus dologias elv érvényesül az újkor közjogában mindenütt, ahol megszakadt a középkori személyi alapú közjogi fejlődés, ahol kiveszett az önkormányzati gondolat, ahol az alkotmányosság megszűnt és az uralkodónak tulajdonjogszerű korlátlan hatalma jutott érvényre. Legvilágosabban a francia jogfejlődés mutatja ezt, ahol a centralizáció a legmesszebbre jutott, legteljesebbé vált. És Franciaország annyiban is rendkívül jellemző képet nyújt a dologi felfogás érvényesülését illetően, a közjog szempontjából, hogy még akkor is, amikor a királyság megszűnt és a francia forradalom egészen új közjogi rendszert kezdett, ezt az új közjogi rendszert is a dologi szemlélet jellemzi a legteljesebben. Csakhogy ez a dologi felfogás most már nem sztatikus, hanem dinamikus. A közjogi alakulásnak ezt a módját alaposan előkészítette a francia politikai tudomány. Ebben a tekintetben röviden a következőkre utalok:

Montesquieu állameszmélete az angol, tehát a középkori hagyományt folytató önkormányzati rendszer félreértésén alapult. Az államhatalmak megosztásának és kölcsönös egyensúlyának elve Montesquieu-nél éppen az ellenkezője az angol közjogi felfogásnak, amelytől minden mesterkéltn mechanikus szemlélet teljesen idegen. Az államhatalom különböző irányai Angliában éppenséggel nem válnak széjjel, a bíraskodás a legújabb időkig organikusan együttműködik a közigazgatással s a bíraskodás föléje van rendelve a közigazgatásnak, amelyet ellenőriz. Hozzá még mind a bíraskodás, mind a közigazgatás jórészt önkormányzati szervekre van bízva, ha nem is kizárólagosan, mert királyi szerveik is vannak. Egyáltalában az egész angol alkotmány nem valami mesterséges képződmény, hanem a történeti fejlődésnek, a valóságos hatalmi viszonyoknak eredője, életteljes és élő valami, nem gépezet, mint a francia elgondolás és berendezkedés a nagy forradalom óta. A parlamentarizmus hibái is jórészt éppen ebből a mesterséges, gyökértelen jellegből erednek és nem okoznak bajt ott, ahol, mint pl. Angliában, a parlament a történeti szerves fejlődés gyümölcse. Ahol a parlament sok évszázados eleven múlttra tekinthet vissza, ahol a honi talajból nőtt ki, mint a középkori önkormányzati rendszernek kiteljesedése, ott a parlamentarizmus értékes nemzeti erő. A hibák a gépiességből erednek, a személyi szemlélet hiányából, a dinamikus dologi szemléletből.

Egyébként a francia forradalmi alkotmánynak már az eredete is dologias jellegű, nem személyi, mint a társadalom valóságos viselkedésén, szokásjogon alapuló történeti alkotmányok. A francia forradalom alkotmánya az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának hatása alatt áll, ez pedig az egyes gyarmati országok alkotmányain alapul, amelyek mesterséges megrögzítései annak, amit a gyarmatosok egy szerves történeti fejlődés bizonyos pontján találtak, a továbbiakban elszakadva attól a szerves fejlődéstől, amelyből ez az álláspont kialakult. A gyarmat már egymagában csak másolat, mesterséges alakulat, a gyarmati alkotmány papiros, a papiros-alkotmányok őstípusa.

A francia közjogi rendszer elterjedt az egész kontinensen, egy újabb recepció-hullámot jelentett, mégpedig nemcsak azokban az országokban hatott, ahol a középkori organikus közjogi

gondolatok elszikkadtak, hanem ott is bizonyos tért hódított, ahol az önkormányzat ősi hagyomány volt. Így Magyarországon is, bár itt az évezredek alkotmányossági gyakorlat sok olyan hátrányt elhárított, amely a gépies parlamentarizmusnak sokfelé árnyoldala. De a dologi szemlélet nemcsak a vázolt irányban jutott uralomra a közjogban, elsősorban Franciaországban, hanem közvetlenebbül is. Éppen Franciaországra jellemző az, amire *Eötvös* József mutatott rá idézett nagy munkájában, hogy t. i. az a gépies egyensúlyhelyzet, amelyet a francia parlamentarizmus jelent, nagyon könnyen fölbillenhet a XIX. század közepétől fogva, amikor a dologi civilizáció eredménye, a géptechnika olyan óriási előhaladást tett. Az a forradalmi kormány, amely a fővárosban kezébe kaparintja a távíró, ura az egész országnak, mondja *Eötvös*. Ez már nem egyéb, mint a dinamikus dolgok felhasználása az állami életben, az alkotmány vonatkozásában. A közjog realiter is a dinamikus dologi szemlélet hatalmába kerül, állapíthatjuk meg illetéknéppen. Az önkormányzati elv érvényesülését most már nemcsak a dinamikus dologi elven alapuló közjogi gépezet, a mesterséges alkotmányrendszer, hanem a valóságos gép, a valóságos dinamikus dolog reális alkalmazása is akadályozza. Az önkormányzati elvnek a francia forradalom volt a sírásója, mert hiszen egész törekvése arra irányult, hogy azt a lélektelen központosítást, amit a francia királyság hozott létre fejlődésének utolsó szakában, fenntartsa és csak más irányba terelje, az új parlament kezébe adja, de egyébként fenntartsa és erősítse. Mindazt, ami történelmi, eleven és organikus, tehát személyi volt az állami életben, a francia forradalom elpusztította és a haladást éppen az önkormányzat minden formájának megszűnésében látta, csupán a parlamentnek adva hatalmat, amely hatalom mesterséges valami volt, nem szerves, nem eleven, mint pl. Angliában vagy — amennyire érvényesülni tudott a valóságban — nálunk. A különbség csak az, hogy a személy helyébe a gép lépett, az alkotmány gépezete. Azokban az országokban, ahol az alkotmányos hagyomány hiányzik, ahol az önkormányzat elve nem élő valóság, idővel felismerték azokat a hátrányokat, amelyek a mesterséges alkotmányos rendszerrel, az önkormányzat hiányával jártak, de nem térhettek arra az útra, amelyet az ősi alkotmánnyal rendelkező

országok járnak, mert hiszen évezredek hagyományt mesterségesen kifejleszteni, máról-holnapra, nem lehet. Ezekben az országokban a hibát kizárólag a parlamenti rendszerben találták és ennek félretételével igyekeztek javulást előidézni az állami életben. Erre különféle utakat választottak. Ezek az utak lényegükben mind egyek: a dologi szemlélet helyébe a személyi szemléletet léptetik és ezen az alapon akarnak új világot alkotni. Az önkormányzati elv új módszerű érvényre juttatása egyik irányban az, hogy a különféle foglalkozási ágak kezébe adják az önkormányzatot, de ezt kombinálják a személyes jellegű központi államhatalommal. Ez a rendszer bizonyos eleven kontaktusba kerül az étellel, amely a modern korban jórészt foglalkozási ágak szerint tagozódik, lévén a dologi dinamika a legfőbb tényleges hajtóerő korunkban. Így a személyi szemlélet akarva-akaratlanul a dologi dinamika szemléletével kerül közös síkra. Ezen a ponton ez az önkormányzati rendszer eredeti hazájában, ahol az antik államfelfogás hagyománya él és az adottságoknak sokban megfelel, a foglalkozási ágak önkormányzatát hatalmas erővel igyekszik összefoglalni az állami egységbe. Más a módszere egy másik irányzatnak a személyi szemléletnek megfelelő rendszer megteremtésére. Itt nem az állam az egységadó központi fogalom, hanem a nép. Ez a rendszer, mint látjuk, bizonyos irányban közelebb jut a személyi szemlélethez, amennyiben nem az államnak bizonyos fokig sztatikus fogalmából indul ki, hanem a népnek, tehát személyösszességnek a fogalmából. De ez a felfogás sem annyira személyies, mint a történeti alkotmánnyal rendelkező országoké. A nép a mindenkori, a jelenvaló népet jelenti, amellyel szemben eszerint a felfogás szerint a történeti fejlődés nem számít, csak annyiban, amennyiben kedvez a mindenkori nép érdekeinek. Az organikus egység tudata és érzése, értékelése tehát hiányzik ebből a — bár egyébként személyi — szemléletből. Az organikus jelleget mindkét újfajta önkormányzati rendszerben a pszichofizikai személyisége adja meg, aki a népet, illetőleg a különféle foglalkozási ágak egyeteméből álló nemzetet a maga valóságos empirikus személyében személyesíti meg. Tehát nem mesterséges berendezkedés adja az egységet, mint a francia forradalmi alapú parlamentarizmusokban. A parlamentarizmus gépi egysége helyébe ezek

a rendszerek a személy akarati egységét teszik, amely egyúttal az érzelmi és tudategységet is szimbolizálja, nem úgy, mint a korlátlan hatalmú egyeduralkodó.

Amit eddig mondtunk a közjog modern rendszerében alkalmazásra jutó egyfelől személyi, másfelől — sztatikus és dinamikus — dologi szemléletről, az mind az alkotmányjogra vonatkozik. Ami a közigazgatási jogot illeti, erre vonatkozóan szintén megtalálhatjuk a fejlődés során elsősorban a dologi elem érvényesülését, mégpedig kezdetben sztatikus alakjában. A közigazgatás terén, vagyis a mindennapi életnek az összesség felé való irányában is háttérbe szorította a római jog recepciója a személyi szemléletet, mely a mindennapi életnek az összességet közvetlenül érintő ügyeiben is az önkormányzati elvet juttatta érvényre a középkorban, még sokkal inkább, mint az alkotmányt illetően. A korlátlanságra törekvő központi hatalom akár dinasztikus, akár forradalmi parlamenti alakjában az önkormányzatot akarta megszüntetni. Erre törekedett a közigazgatást illetően is nemcsak XIV. Lajos, de a francia forradalom is, amelynek híres elve az egység volt, s ennek az egységnek veszélyét látta a történelmileg kifejlődött, organikus önkormányzati szervek közigazgatási tevékenységében is. Az uniformizáló francia közigazgatási beosztás és önkormányzatnélküli, centralizált közigazgatási szervezet ékes bizonyossága ennek, különösen első alakjában, amelyet a francia forradalmi törvényhozástól kapott. Megelőzőleg az uralkodó korlátlan hatalomra törekvése idejében is szálla volt a szemben az önkormányzati közigazgatás, mely Anglián és Magyarországon kívül főleg csak Svájcban maradt meg az újkorban is. Másutt a közigazgatás nem volt Önkormányzati, de nem is volt jogi, hanem csak tényleges hatalomgyakorlás, főleg rendészet, megelőző tevékenység, melynek jogi biztosítékai alig voltak, csak a közigazgatást gyakorlók jóakarátán és a központi hatalom ellenőrzésén múlt a helyessége, igazságossága. Intézményszerű garanciái a közigazgatás helyességének nem voltak. A legújabb fejlődés vonala az önkormányzati elv érvényre juttatására irányuló törekvéseket jelzi azokban az országokban, ahol az önkormányzat nem történelmi hagyomány. Természetesen az önkormányzati elv is bizonyos korszerű átalakulást mutat, így, mint láttuk, a területi önkormányzat mellett nagy

erővel jelentkezik a foglalkozási ágak önkormányzatának követelése is.

A közigazgatási jog fejlődését illetően foglalkoznunk kell még egy másik, talán az önkormányzati elvnel is időszerűbb irányzattal. Ez az irányzat arra törekszik, hogy a közigazgatási jog területét mind tágabbra szélesítse, természetesen főleg a magánjog rovására, de a bírászkodás rovására is. Tehát mind az anyagi, mind az eljárási jog tekintetében egyaránt. Ennek a törekvésnek egyik fő rugója a tömegek jelentőségének nagy emelkedése korunkban, kapcsolatban a dologi dinamika— gép technika — túlnyomóságával. Azokban a vonatkozásokban, ahol a tömegek jelentősége érvényesül, a magánjog szabályai sok tekintetben nem kielégítőek.¹ A magánjog alapvető elve, mint láttuk, az egyenlőség. Ott azonban, ahol az egyén mint tömegnek része jut jelentőséghez, nem a maga személyében, ott a magánjogi egyenlőség elve nem nyújt megoldást, mert a tömeg tagja nem egyenlő a vele szembenálló olyan személlyel, aki a maga személyiségében szerepel, legalább is gazdasági vonatkozásban, mint pl. munkaadó. A munkaadói oldalon olyan gazdasági hatalom áll rendszerint, amely a másik oldalon, a munkás mint tömegrész mellett nem áll. Az ilyen vitában tehát nem lehet az egyenlőség magánjogi elvét kizárólagosnak tekinteni, hanem más elvnek is teret kell engedni. A személyek egyenlőségének elvét az állam beavatkozásának elve módosítja, mely a közigazgatás működésében jut kézzelfogható formához. A tömegekre vonatkozó jogi kérdések elintézése mind nagyobb mértékben kerül a közigazgatás kezébe. Természetesen a közigazgatás bírói ellenőrzésének elve érintetlenül maradhat és így közvetve a tömegek ügyei is bíróság elé kerülhetnek, amely a jogszerűség fölött ezekben az ügyekben is örködhetik. Ez a helyzet szintén a dologi szemlélet jegyében fogható fel. Az olyan ember, aki a maga konkrét személyiségében nem fontos, hanem csak egy absztrakció révén, mint tömegtag, főleg mint munkaerőnek birtokosa, az ilyen személy mint személy anonim, névtelen, az anonimitás pedig dologi szemléletet jelent, a személyi vonatkozások kikapcsolását. Természetesen itt

¹ V. ö. az alábbiakra nézve *Sinzheimer* kiélezett, de sok helyes meglátást tartalmazó fejtegetéseivel: *Das Problem des Menschen im Recht* (1933)

is, mint a magánjogban láttuk, a személyi vonatkozásoknak, az embernek kikapcsolása csak látszólagos, mert a háttérben itt is az emberi szempont áll, az ember az, akinek érdekében a jog a személyi vonatkozástól eltekint, hogy fokozottabb mértékben tudja szolgálni az emberi érdekeket, az ember érvényesülését, az ember jólétét.

A tömeg jelentőségének emelkedése tehát a magánjog bizonyos térvesztéséhez vezet, a közigazgatási jog javára. Egészen új nagy közigazgatási jogágak keletkeznek, amelyek a magánjogtól elhódított területen hatályosak. Ilyen különösen a napjainkban mind nagyobb jelentőséghez jutó úgynevezett munkajog, amely jórészt közigazgatási jogi jellegű, bár nem minden vonatkozásban. A munkajog inkább enciklopédikus jellegű jogág, amely nemcsak közigazgatási, hanem magánjogi és eljárásjogi, perjogi szabályokat is tartalmaz, de alapjellegét tekintve mégis főleg közigazgatási jogi diszciplinának tekinthető. A munka jogviszonyaira mind kevésbé kerülnek alkalmazásra a magánjog eredeti szabályai. Ezek a munkást extrém fogalmazásban csak mint munkaerő birtokosát tekintik, ellenben a munkajog speciális szabályai megszüntetik a munkaerőnek ilyen dologias felfogását és a személyi jelleget állítják előtérbe a jogszabályok célját és tartalmi alakítását illetően, bár, mint mondtuk, közvetlenül eltekintenek a munkavállaló konkrét személyiségétől és a személyi vonatkozásokat csak absztrakté, a munkaerő vonatkozásában juttatják érvényre.

A munkajoghoz hasonlóan egészen új jogág az úgynevezett gazdaságjog is, mely szintén mind fokozottabb jelentőséghez jut. Ez a jogág már egészen absztrakt jellegű, egyenesen az emberi tömegszükségletek kielégítésének biztosítására törekszik és a személyi vonatkozásoktól gazdasági téren is eltekint, azért, hogy minél szélesebb rétegek szükségletkielégítését minél nagyobb mértékben és minél biztosabban tegye lehetővé. A gazdaságjog szintén nagyfokú állami beavatkozást jelent a gazdaság rendjébe és az egyénies gazdálkodásnak mind erősebb korlátozását jelenti. A gazdaságjog még fejlődőben levő, nem egészen kialakult és tudományos feldolgozásban is még aránylag kevésbé részesült jogág, amelynek körébe a legkülönfélébb gazdasági vonatkozások tartoznak. *Jórészt* közigazgatási jogjellegű a gaz-

dasági jog, de nem kizárólagosan, hanem — hasonlóan a munkajoghoz — szintén enciklopédikus jellegű jogág, amely a hagyományos rendszerezést bizonyos mértékig áttöri. Annyiban is, hogy a magánjog rendszerének bizonyos ágait, így az alkotásjogi szabályokat stb. szintén a gazdaságjog körébe lehet számítani, legalább is céljuknál fogva, mely, mint láttuk, szintén bizonyos mértékig a tömegszükségletek kielégítésének biztosítása.

Amint látjuk, a mindennapi élet joga nem kizárólag a magánjog, hanem az a közigazgatási jog is, sőt ma már vannak a mindennapi élet szükségleteit érintő olyan jogágak is, amelyeknek a rendszerbeli elhelyezése nem is egységes, hanem többféle rendszerben is helyük lehet, s egyik sem kizárólagosan illeti meg őket. Ez a jelenség maga is a dologias szemlélet eredménye. A személyi szemlélet központja, mint tudjuk, az egyes egyén, egyfelől a maga egyéniségében, másfelől a köz felé irányuló vonatkozásaiban. A személyi központú szemlélet áttekinthetőséget ad az élet jelenségeinek. Amikor a középpontból kikerül a személy és helyét elfoglalja a dologi tényező, az áttekinthetőség is elhomályosul vagy éppen meg is szűnik, legalább is a megszokott, a «természetes», a hagyományos, a mindenkinek hozzáférhető szemléletesség értelmében. Az áttekinthetőséghez a dologi szemlélet uralma alatt már mesterséges eligazítás szükséges. Ez magyarázza meg a mai életben a jogszabályok tömegének folytonos és rohamos emelkedését. Ma már azt sem a «természetes» ész, nem a megszokott módszer mutatja meg, hogyan kell gyalog járni nagyvárosban. Pedig ez a legegyszerűbb emberi magatartás különben. A közigazgatás nagy szerepe, az összességnek mind nagyobb mérvű beavatkozása az egyén életébe szintén a dologi, mégpedig a dinamikus dologi szemlélet alkalmazásának eredménye. A géptechnika óriási elterjedése ezen a ponton is érezteti jogi hatását, sőt ezen a téren a legkézzelfoghatóbban. Egyúttal oka az ember eldologiasodásának, saját sorsának irányítására való mind csekélyebb képességének. Másfelől azonban, mint láttuk, a dologi dinamizmus ellenhatásként a személyi vonatkozások előtérbe helyezését idézi elő. A személyi szemlélet mindig és mindenütt kiegészíti a dologi szemléletet, mindkettő örök emberi törekvésnek a kifejezője.

Balás P. Elemér.

A VÁROS ÉS A FALU SZINTÉZISE.

I.

Az emberi településekkel és az emberi társadalommal foglalkozó tudományok nagy erőfeszítéssel igyekeztek a település és a társadalom két, alapvető nagy tényét: a várost és a falut meghatározni, illetőleg ezek egymáshoz való viszonyát tisztázni. Ez az erőfeszítés nem is volt egészen eredménytelen. Mind a geográfia, mind az építészet, mind a jogtudomány, de különösen a szociológia meglehetősen elfogadható fogalmát adták a városnak és a falunak, s atekintetben is kellően tájékoztatnak, hogy a város és a falu közt az összefüggés milyen természetű. Egyet azonban mégsem mondhatunk el: azt, hogy a város és a falu fogalma tisztán és általánosan elfogadott volna. Mindegyik tudományág tud olyan fogalmi határokat vonni, amelyen *a maga szempontjából* elindulhat, azonban, hogy általános érvényű és élesen elhatárolt város-, illetőleg falufogalmat tudna adni, attól mindegyik igen távol áll. Nem kivétel a bennünket közelebbről érdeklő szociológia sem. A legtöbb szociológus a város és falu földrajzi meghatározásából indul ki és ezt a keretet kitölti társadalmi megfigyeléseivel. Egyetlen föltétlen érvényű fogalmi ismérvet tud adni: konstatálja a kettő határozott különbségét és szembenállását. Az egyes tudományok eltérő szempontjai, vagy az egyes tudományokat művelők egyéni szemlélete bizonytalanná teszi a város- és a falufogalom összes jegyeit, de a kettő külön tartását semmi nem rontja le. Minden tudomány és minden kutató úgy beszél a faluról és a városról, *mint két egymással föltétlenül szembenálló jelenségről*, s olyan fogalmakról, amelyek elsősorban egymással való szembenállással határozhatók meg. Általános érvényű a város fogalmából, hogy város az, ami nem falu, s viszont a faluéból, hogy falu, ami nem város. Ám ez a szétfolyó fogalmazás nemcsak azt látszik tartalmazni, hogy a város

és a falu különbözik egymástól, hanem azt is, hogy ez a szembenállás kizárólagos, sőt szükségszerű, tehát ama két jelenség, illetőleg fogalom poláris. E szerint a településeknek, illetőleg a helyi összetartozás által képződött társadalmi csoportoknak *csak* két főfajtája lehetne: város és falu. Ha lehetséges is átmenet a kettő közt, az csak a két pólusnak az összeérése, tehát csak azok fogalmi elemeivel határozható meg az ilyen közbeeső jelenség.¹ Jelenlegi tényismereteink mellett nem marad hátra más, mint a két sarkfogalomnak a határozott és általánosérvényű kitöltése. Ez az álláspont megmutatkozott a magyar tudományban is, légyen az a tudomány geográfia, építészet, jogtudomány vagy szociológia. A magyar földrajztudomány éppúgy a város és a falu polaritásának a szemléletében él, mint általában a geográfia, s a mi geográfusainknak is legfőbb igyekezete, hogy a két fogalmat, a magyar viszonyoknak megfelelő tartalommal töltsék ki.² Még ott is, ahol a város és a faluelemek egészen sajátosan keverednek, mint az alföldi «tanyás városok» esetében, földrajztudományunk különös buzgalommal igyekszik szétválasztani a várost és a falut.³

Ismeretes, hogy az újabb építészet nemcsak házakat és technikai berendezéseket tervez, hanem egész városképeket akar kialakítani, új településeket eredendően megtervezni s ilyenkor már a város és a falu lényegbeli kérdéseivel is kénytelen foglalkozni. Az első feladata megtudni azt a szerepet, amit az illető telep betölt. Ma már magyar építészeti tudományunk is érdeklődően hozzá tud szólni a város és a falu kérdéseihez. Ez a magyar építészeti tudomány szintén a város és a falu poláris fogalmaival kezdte vizsgálódásait, azonban az alföldi tanyás mezővárosok esetében kihullott kezéből ez a két sarkfogalom, s valami másfajta telep-, illetve csoportforma körvonalait kezdte fel-

¹ L. Dékány István: Város és falu szociológiai szempontból. Bp., 1935. «Van átmeneti alakulat falu és város közt: se nem falu, se nem város ez (illetve mind a kettőből valami), nem pedig egyik faja a városnak.» (6. l.)

² V. ö. Teleki Pál két munkája: A gazdasági élet földrajzi alapjai (Bpest, 1930) és a Város c. cikk a Közgazdasági Enciklopédiában.

³ L. Cholnoky Jenő: A földrajzi fogalmak megszorításáról. Földrajzi Közlemények, 1932., Mendöl Tibor: Alföldi városaink morfológiája, 1936. Debrecen.

fedezni.¹ A várossal és a faluval foglalkozó jogtudomány szintén a településforma feltétlen kettősségének elvével indult: a magyar városi jog valóban igazi városi jog és a magyar községi jog igazi falusi jog. Új feladatokkal találta azonban magát szemben a közigazgatási jog, amikor a tanyák közszükségleteihez nyúlt. Itt városi határba eső területen falusias jellegűnek látszó közfeladatokat talált, s e téma körül sajátos tanyai közigazgatási problémakör alakult ki. S ezen a területen az a legfőbb gond, hogy a nem falusi jellegű tanyák községestíessenek, hogy a községi közigazgatás keretei közé legyenek foglalhatók.²

A magyar társadalomtudomány is egyre intenzívebben kezdett foglalkozni a város és a falu kérdéseivel, s természetesen a város és a falu fogalmának a tisztázásával kezdte a vizsgálódást. Alapvető munka ezen a területen Dékány István tanulmánya: A város és a falu szociológiai szempontból (1935). Vizsgálódásának az eredménye, hogy a város és a falu két különálló életforma, amely gyökerét a falusi munkatermék «geogén» és a városi munkatermék «ergogén» jellegében találja, más a munkafolytonossága (időszakos és «küzdemi» munka falun, folytonos és racionális munka városon) és a kettő lényegesen eltérő légkört, életberendezést s egyben életideált képvisel. Ezen az úton halad város- és faluirodalmunk, s ez a két irány úgy foglalkozik tárgyával, mint két szükségszerűen különálló világgal.³

II.

Hogy a város és a falu fogalma polárisra fejlődött, egyszerűen annak a következménye, hogy a középeurópai társadalom nagyjában e két egymással ellentétes, de egymást kiegészítő keretben helyezkedik el. Gazdasági szempontból a falu a mezőgazdasági termelőterület, a város viszont az összes többi termelőmunkának a színhelye. Ezenfelül pedig a falu nagyrészt autar-

¹ Bierhauer Virgil: A magyar építészet története. Bpest, 1937.

² L. Kiss István: A tanyai közigazgatás vázlata. Bpest, 1932. — Továbbá a belügyminisztérium nagy kiadványát: A korszerű közigazgatás útja. I. kötete.

³ L. újabban Wildner Ödön: Várostudományi tanulmányok. Városi Szemle, 1930 és Weis István: A magyar falu.

kiás termelőcsoport, a város sokkal kevésbé autark; elsősorban fogyasztó egység, amennyiben nemcsak a saját termelésének a nagyrésztét fogyasztja el, hanem még a falvak termelésének a jórésztét is. Társadalmi szempontból a város központi és vezetőcsoport, a falu viszont csak követő vidék, amely a város vonzáskörébe esvén, annak szinte jobbágya lesz. Építészeti és technikai szempontból a város a technikai civilizációnak a teljessége, a falu sokkal primitívebb és alacsonyabb szintű civilizáció keretei között kénytelen élni.

Ezen a szereposztáson nem változtat az a körülmény, hogy mind a falunak, mind a városnak egymástól lényegesen eltérő típusai vannak. A város lehet elsősorban lakóváros, vagy forgalmi központ, vagy igazgatási vagy kultúrközpont, vagy gyárváros, területi elhelyezkedését illetően lehet szűk helyre zsúfolt köröngeteg, vagy kertek közé szétszóródó kertváros, vagy vízparton szétterülő házsor stb. Hasonlóképpen sokféle a falu is. Lehet halásztelep folyó- vagy tenger partján, lehet erdőtermelő irtványtelep, lehet állattartó alpesi vagy pusztai szállás, lehet szántóföldi vagy kertművelő síksági telep stb. Az sem jelent lényeges különbséget, hogy az egyik falu házai külön a termelőterülettől sakktablaszerű, vagy rendetlen halmazban elhelyezkedő belső telkeken állanak, vagy a termőföld egyik szélén vagy sarkán sorban, illetőleg körben helyezkednek el. Nem változtat semmit a falu szerepkörén, ha az nem együttes csoport, hanem szórványszerűen kinek-kinek a földtábláján áll a portája: az ilyen szórványtelepülés is éppolyan falu, mint a zárt településük.

Ilyen tényállás szükségszerűleg alakította ki a város és a falu kettősségének az elvét. Ha csak falu és csak város van, s ez a kettő mindenütt egymástól lényegesen eltérő, két világot jelent, s azt, hogy ezek szükségszerűen kölcsönösen kiegészítik egymást, akkor gondolkodni sem lehet másképp, mint a falu és város poláris ellentétének és összetartozásának a szempontjai szerint.

A magyar településterület nagyrésztén is a nyugatihoz hasonló viszonyok vannak: városok, s körülöttük terül el a falusias «vidék.» Még város- és faluformáink is széles körben megfelelnek a nyugatiaknak.

Van azonban országunknak egy kivételes része, ahol a település valósága gyökeresen más, mint akár Magyarország, akár Európa többi részein. Ennek történeti oka van. Ez a terület a Nagy Magyar Alföld, az, amelyet a török harcok annakidején tökéletesen elpusztítottak. Ezen az országrészen a török előtt éppúgy falvak és városok állottak, mint másutt. Az állandó harcok és pusztítások folytán azonban a megmaradt népesség elhagyta földült falujának a helyét és egy-egy védettebb helyre, rendszerint városok falai közé futott össze. Így az egész nagy alföldi pusztaságon csak kevés számú, de nagyobb és viszonylag városi jellegű helység maradt fenn. Mikor aztán a harcok elültével a nép újra földjeinek a műveléséhez láthatott, *nem tért vissza többé elpusztult faluja helyére*, hanem bennmaradt továbbra is a városban és innen folytatta a gazdálkodást. A nagy pusztulás után előbb csak jószágjai legeltek pásztorok felügyelete alatt a pusztákon. Sajátságos tény ez: a pásztorok is a «városhoz» tartoztak. A pásztorok a legeltetés idejére pásztortanyákat («szállásokat») építettek; ezekben tanyáztak a jószág mellett. Később áttértek a mind intenzívebb földművelésre és ekkor is *ugyanazt* a rendszert folytatták: «lakásuk» benn maradt a városban, de egyben a gazdálkodás szükségleteihez képest «tanyákat» is építettek a szántóföldjükön. Ez a *kéttelkes* települési rendszer tovább fejlődött egészen napjainkig. Később a termelés intenzívválásával bizonyos mértékű időszakos kinttartózkodás is kifejlődött, azonban a városi otthon és a városhoz való tartozás megmaradt továbbra is. E tanyás városi településben már hiába keresnők a város és a falu megszokott elemeit. Ha a város jól ismert világát akarjuk fölfedezni e települési formában, úgy csupa rendkívüli jelenséget fogunk találni. Végeredményül, ha városok is e nagyhatású települések, egészen rendkívüli és nagyon tökéletlen városok. Mindenekelőtt szét kell szakítanunk a város szervesen összetartozó testét, s belterületét külön véve mondhatjuk csak városnak. Ám itt is észlelhetünk sajátságos jelenségeket. A belterületen is legnagyobb számú az őstermelő réteg, tehát a város őstermelő jellegű. Ezek jórésze azonban *nem benn a városban tartja a gazdasági udvarát*, hanem a külterületen, tehát a városon kívül. Mindezekon felül pedig a város egész külső arculata erősen falusias. Széles utcák, falusias sor-

házak, hiányos közművek stb. — nagyon kevés abból, amit a városra jellemzőnek tartunk.

Nem járunk több sikerrel, ha a külterületen, a tanyák közt falut keresünk. Mindenekelőtt a város körül szórványtelepülést látunk, amely azonban nem olyan, mint a szórványfalú. Fogyatékos és kisszerű lakásokat látunk itt, holott egy nagyobb gazdának jelentékeny nagyságú lakása szokott lenni. A házakon nem lelünk díszítést; az udvar kerítetlen, s olyan központi szerepet betöltő intézményeket sem találunk, amilyenek minden szórványfalukon vannak. Mindezek helyett fölfedezhetünk egy, a városba összefutó *sugaras útrendszert*, amelyen minden falusinál *élénkebb közlekedés* folyik a város és a tanyák közt. Ha mégis mindenáron ragaszkodnánk hozzá, hogy ezeket a tanyákat szórványfalvaknak tartsuk, úgy nagyon tökéletlen, szokatlan falvak lennének ezek.

Van itt egy még távolabbi történeti ok is. Ha ugyanis e sajátzerű magyar települési rendszernek a régebbi történeti kifejlődési okait is szemügyre vesszük, megtaláljuk e kéttelkes szállásrendszernek a példáit a honfoglaláskori *nomád* szállásokban. Egy különleges magyar települési és táj szervezeti rendszernek a körvonalai bontakoznak ki szemünk előtt. És pedig olyan rendszeré, amely *nem ismeri a város és a falu kettősségét*, hanem egy-egy táj városát és falvait *egységes városias szervezetbe* fogja egybe: másutt egy város és több falu van, itt pedig egy *szintetikus település* alakul ki. A magyar település jelenségei ily módon nem illeszthetők bele a város és a falu konvencionális fogalmaiba, hanem egy új falut-várost magában foglaló *szintetikus telep fogalma* által érthetők csak meg.

III.

Ennek a sajátos szintézisnek a fölfedezése a néprajzban történt meg. Itt vált először nyilvánvalóvá, hogy a magyar tanya nem azonos más népek szórványfalujával, hanem olyan különleges *résztelepülés*, amely *alkatrésze egy nagyobb települési egységnek*. A magyar állattartás és a földművelő gazdálkodás viszonyainak a vizsgálata közben előbb a Nagykovácsok vidékén

fedezte föl Győrffy István, hogy a tanya nem a belterületi lakóháznak a mása. Rájött arra, hogy a tanyaépület eredetileg nem ház, hanem az istállónak, illetőleg az ólnak a továbbfejlődése abban az irányban, hogy emberi szállásra is alkalmas legyen. Ebből kiindulva azt is kiderítette Győrffy, hogy valóban az ilyen nagykunsági ól *nem állandó lakás, hanem csak a városi háznak a tartozéka*: benn a városban van a család otthona, az ólból fejlődött tanyán pedig csak a gazda gyermekei és cselédjei tartózkodnak hol állandóan, hol időnkint.¹

Azt is kiderítették Győrffy kutatásai, hogy ez a kettős szálláselv — benn van a lakás és kinn vannak a gazdaság berendezései — nemcsak a tanyarendszer formájában lelhető fel, hanem úgyis, hogy egy nagyobb őstermelőtelepülés belső részén sűrűn egymás mellett állanak a lakóházak, szűk utcákkal és kicsiny udvarokkal, s körül a település szélén szélesedő utcák során tágas telkeken van a gazdasági udvar, az akol, a kert.² «Kertes városoknak» nevezik az ilyen települést, s itt az a saját-szerű, hogy ugyanaz a kéttelkes rendszer testesül meg benne, ami a tanyás városokban: külön belterületen a lakóház és külön külterületen, illetőleg a belsőség periferiáin a gazdasági udvar.³

Ez a kertes városrendszer különleges fejlődésre jutott a Hajdúság területén, ahol valóságos várrá alakult, de elterjedt csaknem az Alföld egész területén a török hódoltság után, tehát úgy tekinthető ez a településrendszer, mint a tanyás város elődje, illetőleg a várost és falut egységbefoglaló településforma egyik magyar példája.

További néprajzi kutatások azt is föltárták, hogy nemcsak a Nagykovács területén ilyen a tanyarendszer, hanem az egész Alföldön, kivéve a szlovák népszigeteket (Békéscsaba, Szarvas, Nyíregyháza), ahol szintén elterjedt a tanyarendszer, azonban elhelyezkedése eltér a magyar terület tanyáitól.

Ma már világosan áll a néprajzi kutatás előtt a tanya-

¹ Győrffy István: A nagykun tanya. Néprajzi Értésítő, 1910.

² A *kert* szó a magyar nyelvben nemcsak veteményeskertet jelent, hanem egyáltalán *kerített helyet*, s így nevezték régebben az állatok kerített helyét is.

³ Győrffy István: Az alföldi kertes városok. Bpest, 1926.

rendszer kérdése, s Györffy István összefoglaló munkájában¹ tiszta kép áll előttünk. A magyar tanya a különleges magyar síksági állattartásnak és gazdálkodásnak a következménye s lényege a település kéttelkű jellege. Az egyik telek a belső, amelyen a lakóház áll, a másik a külső, amely — akár kert, akár tanya — a gazdálkodásnak és az állattartásnak a helye, s lakásul csak időlegesen szolgál. Azt is kiderítette az etnográfia, hogy az ilyen kéttelkes településnek a hagyománya visszamegy a nomád téli és nyári szállások idejére, tehát a mai alföldi tanya-rendszer egyrészt nomád eredetű, másrészt ősi magyar településforma, amely a török hódoltság után nem keletkezett, hanem csak újjáéledt.

E néprajzi útmutatás nyomán a szociológiai és szociográfiai szempontú kutatások is más szemlélettel közeledtek a tanyaék, illetőleg a tanyás városok kérdéséhez. Az utóbbi évek széleskörű falukutató irodalma az alföldi tájakon olyan jelenségekre bukkant, amelyeket sehogyan sem tudott a falu keretei közé illeszteni, így Féja Géza,² amikor az Alföld déli szögletének a társadalmát vizsgálja, legfejlődőbb és legvirágzóbb társadalmi területnek az orosházi és a makói tanyákat találja, s e kedvező jelenségek okául nem talál mást, mint azt, hogy ezek a területek — noha külsőleg szórványfalunak tetszenek — szorosan hozzátartoznak Orosházához és Makóhoz, mint városi központhoz, s fejlődésüket ez a kapcsolat tette lehetővé. Ugyanezt tapasztalja a hódmezővásárhelyi gazdák esetében is és némi meglepetéssel fedezi fel, hogy ezek a gazdák teljesen *városi* jellegűek, s hogy valóban *városlakók is* annak ellenére, hogy őstermelők és hogy a földjük 20—30 km-re van a várostól.

Hasonló jelenségekről számol be e sorok írójának könyve a Duna—Tisza-köz társadalmáról.³ Ezen a területen található az a páratlan jelenség, hogy egy vármegyényi tájon három város (Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd) áll, s körzetében nincs egyetlen falu sem, pedig a terület népessége túlnyomó nagy részben földművelő. Csak úgy lehetséges ez, hogy a tanya városrendszer

¹ «A magyar tanya». Földrajzi közlemények. 1937. évf. és a Magyar-ság néprajzi «Tanyarendszer» c. fejezetben.

² Féja Géza: Viharsarok. Bpest, 1937.

³ Erdei Ferenc: Futóhomok. Bpest, 1937.

főlölegessé teszi a falut, s egy egész települési területet képes városias szervezetbe foglalni.

Igen jellemző ebből a szempontból Darvas József szociográfiai munkája¹ Orosházáról. Ő is «falukutató», ő is a falut keresi, s amit leír, az részben város, részben a városhoz szervesen hozzátartozó tanyák világa. Noha a vizsgált község jogilag nem város, társadalmi képében még sincs nyoma falusi elemeknek, hanem annál inkább városszerű egész, éppenolyan, mint a többi alföldi tanyás városok: Kecskemét, Debrecen vagy Hódmezővásárhely.

Kiütököznek az ilyesféle jelenségek az ú. n. tanyairodalomban is, amely inkább falupolitikai jellegű, mint szociológiai.² Ezekben a munkákban ugyan falunak nézik a tanyát, azonban a várossal való különleges kapcsolatát ennek ellenére észreveszik; Gesztelyi Nagy László a «kétlakiságot» is meglátja. E különleges falut-várost eggyé olvasztó magyar településrendszernek a teljes szociológiáját azonban csak a legutóbbi idők hozták meg. E tanulmány írója, aki maga is tanyai származású és hosszabban élt tanyán, illetőleg tanyás városban éppenúgy, mint az etnográfia professzora: Gyórfy, összefoglalván a néprajz és a szociográfia eddigi eredményeit, kiegészítve az elhanyagolt részletekkel, megrajzolta a tanyás város társadalmi képét s beállította abba az összefüggésbe, amely az egész jelenséget érthetővé teszi.³

IV.

Az a terület, amelyet a várost és falut egységesítő magyar településrendszer elfoglal, nagyjában az egész Nagy Magyar Alföld területét betölti. Közelebbről azonban nem terjed ki ez a tanyás település az Alföld peremére, sem Északon a Felső-Tisza felé, sem Keleten az erdélyi hegyek felé, sem pedig Nyugaton a Duna mellékére. Pontosan 4,579.993 k. hold nagyságú a tanyás település s ezen a területen az 1930-as népszámlálás szerint 2.137.769 főnyi népesség él. Nem kevesebb ez a terület, mint az 1930-as országterületnek 28.3%-a, s nem kevesebb ez a népes-

¹ A legnagyobb magyar falu. Bpest, 1936. 2. kiad.

² L. az ú. n. tanyairodalom kiemelkedő munkáit. (Czettler Jenő, Gesztelyi Nagy László, Kaán Károly.)

³ Erdei Ferenc: Magyar város. Bpest, 1939.

ség, mint az ugyanakkori magyarországi népességnek a 24.6%-a. E területen a 2,137.769 főnyi népességből 30 tanyás mezővárosban lakott 1,121,421 lélek, tehát az összes itteni lakosságnak 52.4%-a. De az így fennmaradó népesség sem igazi falusi elem, mert van ezen a területen a 30 mezőváros mellett 34 olyan kis mezőváros, amely nem falu már, mert belterületén városi intézmények vannak, külterületén pedig tanyák állanak, s ezekben lakik további 417.289 lélek, ami megfelel az itt élő népesség 19.5%-ának. Igazi falusi népesség tehát összesen 599.086 lélek, amely nem több, mint az egész itteni népesség 28.0%-a. Ilyen arányokban fejlődött ki a tanyás mezőváros. Társadalmi szerkezete és funkcionálása napjainkban a következő.

A tanyás városok meglehetősen nagy egységek. Akkorák, mint egy helyi központ szerepét betöltő kisváros falusi vidékével együtt. A legkisebbnek is legalább 20.000 hektárnyi a területe és 20.000 főnyi a népessége, a legnagyobbé pedig eléri a 80.000 hektárt és népessége a 130.000 főt. Ekkora kiterjedés azt jelenti, hogy egy-egy tanya 30—40 km-re is eshetik a városi központtól. Némely város külső övezetében, határában van itt-ott valamiféle közintézmény (templom, iskola stb.), esetleg lehet faluszerű összesűrűsödés is, azonban ez kivételes eset. Rendszerint minden közszükségletét — kivéve az elemi iskoláét — közvetlenül a városban elégítheti ki a tanyák népe. Ez az összetartozás technikailag abban jut kifejezésre, hogy a tanyai külterület minden részét sugárszerűen összefutó utak kötik össze a városi központtal. Ennek megfelelően a tanyák közt nincs is külön közlekedés, minden tanya külön-külön a városhoz kapcsolódik és azzal közlekedik.

Az egységet képező tanyás város azonban szervesen kétfelé tagolódik. Más a szerepe a belterületnek és más a külterületnek. A belterület — az a rész, amely a városnál megszokott tömör települést mutatja — külső képében ugyan falusias jellegű, azonban társadalmi szerepe szerint egészen városias. Találunk itt elsősorban nagykiterjedésű piachelyeket, igazgatási és kultúr-intézményeket, kereskedelmi és ipari üzemeket, s annak a népességnek a lakóházait, amely ezekben a keretekben végzi termelőmunkáját. Ezekon kívül találunk azonban egy egészen szokatlan városi tényezőt: olyan *városias* jellegű lakóházakat, amelyek-

ben *őstermelők* laknak. Ezekhez a házakhoz nem tartozik olyan gazdasági udvar, amilyen a falusi gazdaportákhoz. Itt legföljebb egy kicsiny istálló van arra a célra, hogy a közlekedésre szolgáló fogatnak helye legyen s egy kis baromfiudvar a házi szükségletre.

Egyébként éppolyan lakóház az ilyen, mint az egyéb foglalkozásúaké. A külterület viszont csak a gazdaság, illetőleg a termelés színhelye. Mindenütt kiterjedt gazdasági épületek vannak, s mellettük csak a legszükségesebb lakóépületek találhatók. Csak egy szoba van, akármekkora gazda is az illető, két- vagy több szobás lakások ritkák, hiszen nyári időszakban feleslegesek is volnának. De egyéb látható külsőségek is elárulják a tanya különlegesen gazdasági szerepét: az udvar kerítetlen és egybefolyik a szántófölddel, az épület egyszerű fehérre meszelt, semmi díszítés nincsen rajta, nem díszes, mint a városi vagy a falusi ház. Laknak is azonban a tanyán, de nem teljesen és nem állandóan. Nem teljesen, mert akik kint tartózkodnak, azoknak az otthonuk is benn van a városban, vagy úgy, hogy saját házuk van a városban, illetőleg a belterületen, vagy úgy, hogy szüleiknek van benn a városban házuk, s az a kint dolgozóknak is otthonuk. Tehát a künttartózkodás ellenére is benn tartják ünneplő ruháikat, becsesebb bútoraikat, benn van az a hely, amit «otthonuknak» tartanak. Nem laknak a tanyán állandóan, mert hétköznap a piacra, vasárnap és ünnepek alkalmával templomba, szórakozásokra és egyáltalán köz- és kultúréletre bemennek a városba, s akkor érzik magukat «otthon». A belterületi házban történik minden ünnepi esemény.

Ide térnek vissza öregségükre. Ezt a kettős berendezkedést egy sajátos nemzedékváltás révén lehet fönntartani. A tanyán tartózkodnak ugyanis a dolgozó fiatalok és benn a városban a nyugalomba vonult öregek. A dolgozó fiatalok több időt töltenek a tanyán, azonban az öregek belterületi otthona marad az ő otthonuk is. Akkor pedig, amikor az öregek elhalnak s a fiatalok is munkaképességük határához érnek, az addigi tanyaiaik beköltöznek végleg a városba s most ezeknek a gyermekei maradnak kinn, akik majd ugyanúgy váltják föl őket is.

Ez a különleges szereposztás és nemzedékváltás egyúttal azt is jelenti, hogy egy tanya település társadalma *nem válik szét belterületiekre és külterületiekre*, «városiakra» és «vidékiekre».

Minden őstermelő lakos belterületi is és külterületi is, mert, ha élete egyik szakán többet is van a tanyán, másik szakán állandóan a városban él. Nem áll tehát elő az a helyzet, ami a város-falu ellentétét hordozó településeknél, hogy vannak városiak és vidékiek, akik két, merőben különböző életformában élnek. A falut és a várost egységesítő települési rendszer társadalmilag is egységesített: *földoldotta a város és a falu szembenállását* és egy egész *táj* társadalmát egységesen egy városias területi csoportnak a tagjává tette. Ilyen szerkezeti viszonyok természetesen egészen mássá teszik a társadalom életműködését, mint aminővé teszi a városra és falvakra szétszakadó területi csoportosulás.

Mindenekelőtt nem alakul ki külön városi és falusi *tudat*: minden földművelő «városinak» tudja és érzi magát s ehhez képest él a város javaival. Sokkal erősebb a közlekedés a belterület és a külterület között. Szinte mindennapi a ki- és bejárás a sugarasan városba futó utakon s a közlekedés nem két külön csoport és életforma közt történik, mint a város és a falu esetében, hanem ugyanazon szervezetnek az egyes részei közt. Míg tehát a város és a falu közti közlekedés: külső, illetőleg kifelé való közlekedés, addig a belterület és a külterület közti forgalom *belső* forgalom, olyan, mint egy szervezetnek a vérkeringése.¹

Különösen alakul ilyen strukturális föltételek mellett a termelés funkciója is. A termelés egy helyre koncentrálódik és már eleve gazdaságosabban folytatható. De ezen kívül az őstermelő *városi* ember is, tehát egy tágabb horizontú városi közösségnek a segítségét kapja, s ezáltal alkalma van arra, hogy termelési kultúráját magasabbra fejlessze. Ezért történt meg az, hogy a török által elpusztított Alföldön ma magasabb a mezőgazdasági termelés szintje, mint a zavartalanabb fejlődésű Dunán-

¹ A szerző megállapításának értékét nem csökkenti az, hogy csak a birtokos őstermelőkre terjeszkedik ki, mellőzve az ú. n. tanyás cselédek igen jelentékeny rétegét. Ez a mezőgazdasági munkásnép éppen úgy, mint az alföldi nagybirtok majorjaiban, pusztáin élő gazdasági cselédek, úgyszólván egész életét kinn a tanyákon tölti. Ez a nagy vitalitású tanyás cselédség a maga mélyre szorított proletársorsában nem tényezője a tanyásvárosnak. A földbirtokreform előreláthatólag lassan könnyíteni fog e népréteg helyzetén, anélkül azonban, hogy szerzőnknek a tanyás városra vonatkozó megállapításait ez lényegében érintené.

túlon. A magyar mezőgazdasági termelés legismertebb márkái (makói hagyma, szegedi paprika, orosházi búza, kecskeméti barack, nagykőrösi zöldség) mind ilyen tanyás városoknak a termékei.

A tanyásvárosi helyzet kiemeli a parasztságot rendi alárendeltségéből és falusi izoláltságából s beiktatja a magasabb civilizáció és kultúra vérkeringésébe. Az ilyen szervezetben élő parasztság tehát nem elmaradt parasztság, hanem az európai fejlődésbe bekapcsolt őstermelő, aki társadalmi életében lassan levetkőzi a paraszthagyományokat és öntudatos és igényes «polgár» akar és tud lenni. Az alföldi városok — bár társadalmuk legnagyobb része őstermelő — nem falusi és paraszt jellegű csoportok, hanem városias és polgárosodott mezővárosok.

A város és a falu szintézisét megvalósító magyar tanyásvárosok tehát nemcsak a falu fájdalmas kérdését oldják meg, hanem egyúttal a parasztság fejlődésének is korlátlan utat nyitnak. Megoldják a falu kérdését azzal, hogy a parasztságot beolvasztják a városba, s ezzel a falu elmaradottságát és az ebből következő városbaözönlést megszüntetik és megoldják a parasztság kérdését azzal, hogy rendi alárendeltségét megszüntetik és egy magasabb társadalmi és kultúráiét kapuit nyitják meg előtte.

E nem jelentéktelen teljesítmények elérésének a föltétele volt: a város és a falu poláris kettősségének és szembenállásának a föloldása. Igaz, hogy ez a magyar jelenség az országnak csak egy területén fejlődött ki, de gondolkozásra bír az, hogy az antik társadalom szintén nem ismerte a városnak és a falunak azt a poláris kettősségét, amit középkori és újkori társadalmunk olyan alapvető tényállásnak és értéknek fogott fel. Lehetséges tehát szintézis a város és a falu közt. Ennek előttünk álló példája a magyar tanyás város.

Erdei Ferenc.

KÖZVÉLEMÉNYÜNK TÁRSADALOMLÉLEKTANI TÉNYEZŐI.

Az írást az ember sokszor nagyon improduktív munkának érzi. A gondolatok, mikor leírjuk őket, már elavultak. Csak akkor voltak újak, érdekesek, sejtelmesek, mikor megszülettek; belekényszerítve a betűk anyagi testébe, jéggé merevednek. Ebben az értelemben utópia az időszerű könyv fogalma. Minden könyv leírása pillanatában idejét múlta. Aki írta, nem írná még egyszer ugyanúgy.

És mégis vannak időszerű könyvek. A gondolatok hasonlítanak az emberi sorshoz: nem abban van a halhatatlanságuk, hogy az örökifjúság, örökújdomság szűzi pártájában megmaradnak, hanem hogy új gondolatokat szülnék. A jó könyv olyan, mint a jó föld: termékeny. De, hogy az lehessen, időszerűnek kell lennie, ahhoz a korhoz kell szólnia, amelyre hatni akar. És lehet-e ma időszerűbb, izgalmasabb kérdéstről írni, mint azokról a politikai rendszerekről, amelyek engesztelhetetlen feszültsége mindnyájunk idegrendszerében itt fáj?

Ezek voltak legelső gondolataim, amikor *Ottlik* Lászlónak a politikai rendszerekről írt érdekes és színes ismertetése¹ a kezembe került. Lehetetlen komoly érdeklődéssel nem olvasni ezt a könyvet, amelyben egyrészt a polgári demokráciák, másrészt a totális államok létrejötte, viszonyai, eszméi peregnének végig szemeink előtt.

Minden kornak megvan a kedvenc gondolata, ami jobban jellemzi, mint az az évszám, amivel a történetíró megnevezi. Ilyen hordozó gondolat volt pl. a római világbirodalmi eszme, a keresztesháborúk, a nemzeti államalakulás, a reformáció

¹ *Ottlik* László: A politikai rendszerek. Klny. A mai világ képe, Politikai Élet c. kötetéből. M. kir. Mgyetemi Nyomda. Budapest. 363—354. oldal.

nagy mozgalmának eszmei csirája, a liberalizmus s a történelmi materializmus szélsőségeibe foszló gondolati képe. És ilyen hordozó gondolat ma az ideális politikai rendszer utáni törekvés. Mert ne tévesszen az meg bennünket, hogy minden kornak vannak vallási, gazdasági, kulturális, politikai stb. problémái egyaránt. Nem a lehető problémakör szélessége, hanem az érdeklődés *súlypontja* az, ami változik, ami nem az ma, mint volt tegnap, ami tehát jellemzi a kort. Mint ahogy mindannyiunk egyéniségében benne él még az egész múlt és benne él már az egész jövő. S mégis a múltból csak halvány emlékeink, a jövőről csak szegényes vízióink vannak. Akármennyire hozzátartoznak ezek is egyéniségünkhöz, tudatunk fénye gyöngye ahhoz, hogy az egész látóhatárt besugározza, hogy mindent lásson; kénytelen egyetlen kis pontban összpontosulni. Amit itt lát, az a jelen.

A látókörnek ez a szükségképeni korlátoltsága nem öregbíti az emberi méltóságot. De számolnunk kell vele, mint történeti ténnyel. És vigasztalódhatunk is fölötte azzal, hogy a történelem nagy korszakainak egyoldalúsága és elszigeteltsége a pszichológia röntgenszemei előtt épúgy elveszti értelmét, mint ahogy a liberálista individualizmus elszigetelt egyénei is hibás absztrakcióknak bizonyultak. A pillanatok keresztmetszetében nézve olyan rendszertelen zűrzavart látunk a világban, mint a természet tudós pl. egy csepp víz mikroszkopikus képében. Ez az ember élete, ahogy mindennap látjuk. — Évezredekben nézve nagy rendszerek kristályosodnak ki tekintetünk előtt. Fajok, nemzetek, világnézetek, korok hömpölygő árában eltűnnek a mikroszkopikus vízcseppek, az egyének. Ez az ember második arca. S a végtelenség látószögéből nézve, sub specie aeternitatis, feloldódnak a korok és terek, a vér és az anyag egymásba folyó határai. Ismét előttünk áll az Ember, mint a folyamok örök áramlásával szemben a tenger örök állandósága. Ez az ember harmadik arca. De melyik az igazi?

Talán nem is lényeges. Az egyén, a faj, a kor, a tömeg, az emberiség lényege egyaránt hozzáférhetetlen tapasztalatunk számára. Nemcsak emberiséget, fajt, kort: embert sem látott, fogott, hallott még senki. Mert az ember más, mint az a kémiai vegyület, amit közvetlen tapasztalatunk tárgyának tartunk; a faj más, több, mint összeverődött tömeg; a kor több, mint pillanatok,

évszázadok láncolata; az emberiség több, mint egyoldalú fajok, szüklátkörű korok ölelkezése. Ez, amivel *többek* vagyunk anyag-nál időnél és számnál, ez az ember igazi magva s ebben nem különbözik egymástól az egyén és a tömeg, a pillanat és az örökkévalóság.

Ezért egyoldalú és hamis minden olyan beállítás *Aris-toteles-ától* a múlt század homo oeconomicus-áig, ami *Platón* kétlábú tollatlan állatát, az embert pusztán egyén-nek, pusztán polgárnak, pusztán gazdának, pusztán egy közös-ség önállótlan sejtjének stb. akarta feltüntetni, nem látva az emberi hibáktól az emberi méltóságot; a koronkint, helyenkint változó divattól nem látva az embert.

Ez természetesen nem változtat azon a tényen, amiből kiindultunk, hogy t. i. az egyes koroknak megvannak a maguk kedvenc gondolatai. Nem változtat ezen, csak a jelentőségét méri le. A mindennapi élet körében egy-egy kornak és népnek a gondolatvilága nagyon is érezteti hatását. Erről írnak, gondolkoznak, beszélgetnek a legtöbben. S mivel a bölcs ember — mint már a kínaiak rájöttek — ritkán tud beszélgetni, a beszédes emberek pedig ritkán bölcsek: az írók nagy hivatása, hogy öntudatosra tegyék ezeket a tudattalan erőket, tisztázzák azokat az eszméket, amelyeknek a kor hordozója, s amelyek egyik stádiumát képezik az örök emberi lélek kibontakozá-sának.

Ottlik László könyvének igazi nagy jelentőségét éppen abban látjuk, hogy ennek a fontos hivatásnak igyekszik, és pedig nem sikertelenül, megfelelni. Nagy szociológiai érzékkel, komoly tudományos apparátussal megírt munka; és mégsem tudomá-nyos mű. Több annál: irodalom. Láthatólag nem azt tekinti hivatásának, hogy egy szűk tudományos körnek szóljon, s ezért jelentősége nem rövid jogászi analiziseiben van. Ezekben a szerző — hivatásának tudatában — nem is merült túlságos mélyen el. Feladatát a nagy politikai rendszerek elévünk-vetítésében találja meg. Soraiból félelmesen dübörögnek elő azok a kísérteties erők, amelyek azóta egy újabb európai háború lángnyelveibe fonódtak össze. A polgári demokráciák közül a brit kabinetrendszert, francia parlamentarizmust és észak-amerikai prezidencializmust, a totális rendszerek közül pedig

a szovjetorosz új despotizmust, olasz új abszolutizmust és német új cezarizmust ismerteti lebilincselő, közvetlen előadásban. Ha igaza van *Carlyle-nak* abban, hogy a világ történelme végső fokon a tettek történelme, vagyis azoké a hősöké, géniuszoké, akik valaha itt működtek, akkor ebben a könyvben *Mussolini, Roosevelt, Hitler*; stb. életművének érdekfeszítő ábrázolásán keresztül a jelenkor egész világtörténelme itt lüktet. Eleinte az volt a tervünk, hogy e tanulmány a szóbanforgó könyv ismertetésére szorítkozzék. Ez azonban nem sikerült. Hamarosan rájöttünk, hogy azok a nagy problémák, amelyekről itt szó van, nem férnek bele egy ismertetés keretébe. Talán magába a korba sem férnek bele, hanem fordítva: a kor él bennük, és nem a háború fog dönteni fölöttük, hanem ők döntenek majd a háború fölött.

Világnézeti alapok.

Az érzékeny és finom műszerek erősen reagálnak a legkisebb környezeti változásra is. Ezért nem kell csodálnunk, ha az a pszichózis, amely elkerülhetetlen velejárója egy nagy háború kirobbanásának, nem maradhatott hatás nélkül a munka értékelési szempontjaira, amely egyébként e szempontok relativitását igen tudatosan hangsúlyozza. Mint írja: bármennyire is érdeke a társadalom minden tagjának, hogy valamilyen politikai rendszer fennálljon, az emberi csoportok érdekeinek különbözősége folytán nincsen olyan rendszer, amely mindenkinek megfelelné. Az eredmény, hogy mindenki önmagát tartja elvi alapon állónak, saját érdekét közérdeknek. Vagyis az érdekek szerinte «világnézeti» alakot öltenek, hiszen mindenkinek önkénytelenül is rokonszenves az az eszme, amely érdekeinek megfelel, s mindenkinek jólesik elhinni, hogy nem saját érdekeinek, hanem a közérdeknek szolgálatában cselekszik. Ebből levonható az a jóleső tanulság, hogy az emberek általában nem cinikusak; pusztán élethez, elvi alap nélkül nem is lehetne őket küzdelemre felhasználni. Nekem e tanításnál *Napóleon* jutott eszembe, aki már szintén látta, hogy katonái nem napi öt fillér zsoldért vagy néhány szegényes érdemrendért engedték magukat lemeszároltatni, hanem mert a képzeletükhöz, a szívükhöz szólt.

De ha igaz is az, hogy az állásfoglalásaink mögött álló érde-

kek valamilyen világnézet bevehetetlen erődjébe igyekeznek visszavonulni, kétségbe kell vonnunk azt, hogy ez a legtöbb esetben sikerülne nekik. *Ottlik*¹ a világnézet kifejezést különféle értelemben használja. E helyen általában elméletet ért alatta, amely tudatos értékelő állásfoglalásból ered, s ezt zárt, minden másnak érvényét kizáró elvek, eszmények rendszerévé igyekszik kiépíteni. Ebben az értelemben világnézet szerinte a nacionalizmus, szocializmus stb., mint politikai filozófia. Más kérdés, hogy mivel ez gyakorlatilag is hatni akar, a történelem szempontjából csak akkor jön figyelembe, ha valamely társadalmi csoport a maga politikai érdekeinek kifejezésére magáévá tette s ekként a politikai elméletek és a társadalmi csoportok közt, melyeknek állandó jelleget viszont csak valamely elmélethez csatlakozás ad, kölcsönös kiválasztás megy végbe.

Ezzel szemben rámutatunk arra, hogy igazi világnézeti ellentétek esetén nincs értelme vitának, mert tulajdonképen nincs közös nyelv, amin a vitatkozók megérthetnék egymást, más lévén a közös kifejezések mögött a jelentés; ilyen ellentétnek látom a hívő és kételkedő (gondolkozó) lelkiakat különbségét, amire az optimista-pesszimista, radikális-konzervatív, keresztény-buddhista stb. gondolkodás ellentéte is visszavezethető; de nem látom ilyennek a szocializmus, nacionalizmus, liberalizmus, materializmus stb. ellentétét. Ezek szerintem politikai vonatkozásban semmi egyebek, mint a jog helyességére vonatkozó felfogások, s így különbözőségük oka legtöbbször nem a végső értékmérőül elfogadott erkölcsi felfogás, vagyis világnézet különbözőségében rejlik. Azonos világnézet alapján állók között is lehetséges ugyanis eltérő vélemény valamely tételes jogintézmény értékére nézve. Nem az a baj, hogy az embereknek eltérő világnézetük lenne, — hiszen *Ottlik*² szellemes megjegyzése szerint általában nincs is világnézetük, csupán egy elit-vezetőrétegnek, — hanem az, hogy gondolkodásuk nem mindig van úgy kiművelve, hogy az azonos alapból (világnézetből, illetőleg hiányából, ha ugyan ez utóbbi is nem egy alakja a világnézetnek) azonos következtetésre tudnának jutni.

¹ *Ottlik*: i. m. 366—7., 371., 374. stb. lap.

² *Ottlik*: i. m. 373. lap.

Tömeg és elit.

Nem a világnézetek, hanem a politikai nevelés, a közvéleményképzés körül van tehát hiba. A közvélemény nagy jelentőségét senki sem ismeri el jobban, mint *Ottlik*,¹ aki politikai dialektikáját egyenesen arra a tételre építi fel, hogy az élet részét képező politika változásai a közvélemény változásai által jönnek létre, s így mindig utóbbi az, ami hat, vagyis a végső társadalmi realitás. Ezt igyekeznek a társadalmi és politikai áramlatok meghatározni, a mélyből felszínre hozni; magán a felszínen ugyanis szerinte a «világnézeteket» látjuk, amelyek azt fejezik ki, hogy a társadalom egyik vagy másik csoportja mit tart kívánatosnak. Ezzel szemben a közvélemény a társadalom felfogása arról, hogy mi az adott pillanatban a realitás, melyik a győzelmi esélyekkel bíró világnézet. Másszóval: a világnézet állást foglal, küzdésre késztet; a közvélemény megállapít, dönt. Ő az az «egyenleg», amely a világnézetek erőviszonyait méri. E világnézetek egyébként a nagy tömegre mindig csak appellálnak; valójában csak a társadalom intelligens, *vezető* rétegeiben, az ú. n. elitekben vannak otthon, s így a közvélemény sem a tömegek, hanem az elitek véleménye. A társadalom normális állapota az elitcsoportok közti harc «hintázó» egyensúlya. Mindezek eredményeképp a közvélemény változásainak oka a szerző szerint mindig világnézeti győzelem vagy vereség, amely utóbbi rendszerint az illető világnézetet hordozó társadalmi csoport küzdőképességének, vitalitásának hanyatlásával kapcsolatos.

Bármilyen érdekesítő és szellemes is ez a levezetés, részünkről nem tehetjük egészen magunkévá. A világnézetnek és közvéleménynek ilyen értelmű szembeállítását márcsak azért is aggályos, mert az, amit itt a szerző «világnézetnek» nevez, a saját, korábban adott meghatározását sem fűdi, s tulajdonképpen semmi egyéb, mint maga a közvélemény, kialakulásának állapotában.

A világnézet fogalma, őszintén szólva, nem tisztázható egészen pontosan, mint ahogy más végső kérdés sem. Már maga az a körülmény, hogy az emberek rendszerint akkor

¹ *Ottlik*: i. m. 371. s köv. lap.

hivatkoznak rá, amikor gondolatmenetüket nem akarják vagy nem tudják tovább indokolni, bizonyossága annak, hogy itt olyan határfogalomról van szó, aminek más fogalmakhoz viszonyítása ugyanolyan kockázatos dolog, mint a matematikai egyenletekben 0-k és ∞ -ek alkalmazása. Ha már egyáltalán élünk ezzel a — hangsúlyozom — kétes értelmű kifejezéssel, akkor lehetőleg igyekezzünk alkalmazkodni — márcsak félreértések elkerülése végett is — az általános szóhasználathoz, amely világnézet alatt valami egyéni, belső, közvélemény alatt pedig inkább valami társadalmi, külső, tömeglélektani tényezőt ért.

De állítható az egyén és tömeg ilyen élesen szembe egymással?¹ Hiszen az egyes emberbe az ősök erein, kortársak, halott és eleven kultúrák szellemén keresztül más emberek tömege, az egész emberiség, az egész világ bele van sűrítve; s másrészt a tömeg is egyes emberekből tevődik össze. Egyik a másik nélkül nem képzelhető. Az egy és a sok nem ellentéte, hanem fokozata egymásnak. A sok csak sok egy s az egy valami kevés a sokból, — ha ugyan nem megfordítva.

Csakhogynem itt nem is az egyén és a közösség, az egy és a sok elvi szembeállításáról van szó; a tömeg ugyanis az itt használt értelemben nem számtani, hanem lelki, pszichológiai állapot. Jól mondja *Jose Ortega y Gasset*,² hogy még csak az sem kell hozzá, hogy az egyének csoportosan, «tömegben» szerepeljenek. Egyetlen személyről is megállapítható, hogy tömeg-e vagy sem. Igen egyszerű ismérve van: tömeg mindenki, aki akár jó, akár rossz értelemben, anélkül, hogy ennek okát kutatná, «olyan, mint a világ», és mégsem szűkül, hanem kitűnően érzi magát olyannak, mint a többiek. Ez a tömeg megsemmisít mindent, ami más, ami kiváló, ami személyes, minőségi és kiválasztott. A kirekesztést kockáztatja az, aki nem olyan, nem úgy gondolkozik, mint az egész világ. Pedig világos, állapítja meg bölcsen *Ortega*,³ hogy ez az «egész világ» nem az «egész világ».

¹ V. ö. *Szabó*: A jogi személyiségről. Társadalomtudomány, XIX. évf. (1939), 96. lap, *U. ö.*: A hitbizományok helyzete Magyarországon. Társadalomtudomány, XX. évf. (1940), 59. s. köv. lap.

² *Ortega*: La rebelion de las masas. 1929. (A tömegek lázadása. Budapest. 1938. 14. s. köv. lap.)

³ *Ortega*: i. m. 17—8. lap.

Az «egész világ» máskor a tömeg és a kivételes, másszerű kisebbség szoros egysége volt. Ma az egész világ a tömeg egymaga. Mert — értsük meg jól — ha azok az egyének, akikből a tömeg áll, magukat sajátosan kiválasztottnak hiszik, egyéni tévedéssel és nem társadalmi visszássággal állunk szemben. «De a jelen perc jellegzetessége éppen az, hogy a közönséges ember jól tudja a maga közönséges voltát, de bátorságot merít e közönségesség jogára és arra, hogy e jogot általánosan érvényesítse.»

Erről a tömegről állítják azt, hogy nem tudatos, egyéni, az egyéni lélek mélyéből fakadó világnézete, hanem csupán ösztönös, kívülről erősen befolyásolható, ingadozó közvéleménye lehet. *Ottlik* László¹ egyiket sem az egyénben, hanem mindkettőt bizonyos társadalmi csoportokban, vagyis egyaránt a tömegben keresi, mivel azonban itt nem találja, a társadalom intelligens, vezető rétegeibe, az «elitekbe» helyezi őket. Ezeknek az eliteknek a fogalmával azonban szintén baj van. A társadalom ténylegesen vezető rétegeinek fogalmilag a szellemi elittel azonosítása ugyanis indokolatlan fikció. A létért való küzdelemben nem a legkiválóbbak, hanem a legélelmesebbek, sőt sokszor még ezek sem, hanem egyszerűen a legszerencsésebbek kerülnek felül. Ez az elit nem «az» elit és a tömegekkel szembeállítására annál kevésbé jogosult, mert sokszor tipikus tömegemberekből áll.

Míg a társadalom vezetőrétege valóban egyenlő a szellemi elittel (ami kivételesen előfordulhat) nincs semmi baj. Ellenkező esetben azonban szükségképpen az illető közület kultúrájának összeomlásához vezet. A tömeg nemcsak akkor tömeg, ha vezetetik, hanem akkor is, ha vezet. Helyesen állapítja meg *Balás* Károly,² hogy a társadalmi mozgalmak kommunisztikus, egyenlősítő, az egyéni kiválóságot visszatartó alakjai türelmetlenségükkel elnyomják az olyan társadalmi rétegek továbbfennállását, amelyek a szellemi és tudományos haladást hordozhatják; márpedig «tehetségtelen és kultúrátlan átlegemberek szervezkedésének és élrejutásának érdeke, eszméi, hízelgései és

¹ *Ottlik*: i. m. 372—3. lap.

² *Balás*: Az emberi haladás társadalmi feltételei és akadályai. Társadalomtudomány. XIX. évf. (1939), 4. lap.

propagandái sohasem pótolhatják a tehetség és jellem előrelátó, többet és jobbanlátó útmutatásait.»

Míg az individualista-liberális kormányzati rendszerek legnagyobb gyengéje a bennük rejlő anarchista magban van, addig a kollektivista-tekintélyuralmi rendszereké az elitkomplexus túlhangsúlyozásában, a formális tekintély kritikanélküli bálványozásában. Előbbi szabadság helyett csak a szabadságig, utóbbi esetleg a feltétlen szolgaságig jut el. Emberi szabadságról csak valahol a kettő közt lehet szó: ahol *már* van szervezet, de *nemcsak* szervezet van. A világtörténelem azt mutatja, hogy az emberi kultúra csodálatos virága csak ilyen talajban tud nyílni igazi pompájában.

Kultúra és technika.

Kultúra? Itt ismét egy olyan kifejezéshez értünk, amihez a legkülönbözőbb jelentéseket szokás kapcsolni. Itt megint nem arról van rendszerint szó, mintha különböző világnézeti alapok ütköznenek össze, hanem egyszerűen arról, hogy az emberek különböző mélységig képesek következtetésláncokat végig gondolni. A kultúra mindenesetre cél, aminek eléréséhez bizonyos eszközök szükségesek. Mivel azonban nem mindenki szeme lát egyformán messze, sokan nem is fáradnak a távoli eszme kutatásával, hanem megállanak a legközelebbi eszköznél, ami feléje vezetni látszik, s azt egyszerűen azonosítják vele. Már említettük, hogy szabadság nélkül nem képzelhető el kultúra. Ezt nemcsak a gyakorlat, a történelem bizonyítja, hanem elméleti megfontolások is. Hiszen a túlzó individualizmus uralma esetén az egyének erői az örökös létért való küzdelemben, a szabad verseny «szabad stílusú» birkózásában felőrlődnek; túlzó kollektivizmus esetén pedig nem abban az irányban hathatnak, amely felé természetes tehetségük folytán leghatékonyabbak lennének, hanem egy irányított vonalon, amelyen — az nem egyezvén saját erők irányával — erőiknek csak egy töredékét képesek kifejtetni. A túlzó individualizmus összetöri, a túlzó kollektivizmus összegabalyítja az erőket; a produkció mindkét esetben elmarad, vagy minimumra csökken.

Sokan azok közül is, akik inkább a közeli, mint a távoli

dolgok iránt érdeklődnek, rájöttek arra, hogy a túlzó individualizmus szabad versenye inkább az élelmesek hasznának, mint az emberiség kultúrájának emelésére szolgál. A legelső eszköz, ami alkalmasnak látszott egy új irányban elindulásra, a *technika* hallatlan fellendülése volt. A technika fejlődése eltünteti a távolságokat, közelebb hozza nemcsak a különböző világrészeket, hanem az egymástól még ezeknél is távolabb álló különböző osztályok embereit azáltal, hogy a tömegek életszínvonalát emeli, standardizálja; a jogilag eltörölt rabszolgaságot tényleg is segít kiküszöbölni. Fokozza a munkamegosztás szükségességét, s ezáltal érdekkapcsolatot létesít ott, ahol addig csak érdeellentét volt. Egyszóval bizonyos kollektív szellemet visz be oda, ahol ennek addig nyoma sem volt. Mivel a kultúra tényleg az individualizmustól a kollektívizmus felé vivő úton található, s ezen egyik első lépést a technika tette meg, sokan ma már egyszerűen azonosítják a kettőt. Nyilvánvaló azonban, hogy itt durva tévedés forog fenn, amivel szemben méltán veti fel a kérdést XII. Pius pápának az új európai háború második hónapjában kiadott körlevele: «Melyik kor szenvedett annyit a lélek ürességétől és a szellem belső szegénységétől, mint éppen a mi korunk, bármekkora haladást tett is a technika és a külső dolgok terén?»¹ A technika pusztán eszköze a kultúrának, ami cél. Ez nyilvánvaló abból, hogy voltak korok, mikor a kultúra mai értelemben vett technika nélkül is elérhető volt s másrészt, hogy a technika kultúraellenesen is felhasználható. Éppen ezért értéke sem önálló, hanem származékos; addig áll fenn, míg a kultúrát szolgálja, s elvész, ha azzal szembe fordul. Az a megállapítás, hogy a technika nem végcél, hanem csak eszköz, nem nagy jelentőségét, hanem csupán értékének önállóságát érinti. Nagy gyakorlati jelentőségét márcsak azért sem lehet tagadni, mert a mai viszonyok között nem képzelhető el hiánya anélkül, hogy korunk kultúrája lényegesen át ne alakulna.

A technika természetesen nem pusztán természettudományos, hanem szociológiai értelemmel is bír. Kizárólagos technikai kérdés például a *szervezet* milyensége, ami kulturális szempontból

¹ V. ö.: *Horváth*: Summi pontificatus. Társadalomtudomány. XX. évf. (1940-) 6. lap.

éppúgy lehet értéktelen, mint értékes. Ez természetes is, hiszen pusztá eszköz. S eszközökre szükség van, hogy a célhoz elérjünk; de sose éri el a célt, aki már az eszközben feltalálni véli azt. Ugyanígy vagyunk a *fegyellemmel*; ez márcsak azért is egyik fontos eszköze a kultúrának, mert megakadályozza azt, hogy az egyéni energiák, összevissza áramolva, egymást megsemmisítsék; de csak eszköz, és önmagában színtelen, üres forma. Hasonló kategória a *szorgalom* és a *munka*. Bizonyos fokig mindkettő elengedhetetlen eszköze a kultúrának; de csak eszköze, aminek a céllal összetévesztése szintén nem a kultúra emeléséhez, hanem az ellenkező irányba visz. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nem a szorgalom, hanem az eredmény, nem a munka, hanem a mű az értékes, s az előbbieket csak annyiban, amennyiben ezeket előreviszik. *Arany János* Ágnes asszonya éppoly szorgalmas, mint *Freud* kényszerneurotikus idegbetegei; a bürokrácia minél rosszabb, annál több munkával és szorgalommal éri el ugyanazt az eredményt, amit tehetségesebb módon játszva elérhetett volna. Helyesebben egyáltalán nem éri el. Az agyonhajszolt «kulik» belesavanyodnak a szorgalomba és munkába; aktagyártó gépekké válnak, akik kezében a problémák sablonná laposodnak; az önképzésre se idejük, se erejük. A gondolkodást a technika, a simlikeresés «művészete» helyettesíti. Az öncélú munka nem nemesít, hanem lealacsonyít, mert elvonja a figyelmet az igazi nagy célokról. Az ilyen emberek mindig csak a részleteket fogják látni, sohasem a nagy egészet. Látókörnélküli, lélektelen gépezetekké válnak, mérhetetlen távolban a kultúrember ideálja alatt, aki pedig egyedül tud *ember* maradni minden körülményben. Újabban mind sűrűbben olvashatja az ember azt a nevetéséges vádat, hogy a munkát, a népeknek ezt a «legeslegelső és legeslegnagyobb erényét» a keresztyénség detronizálta, és pedig azzal, hogy a bűnbeesés hátrányos következményeként fogja fel. Ezzel szemben meg kell állapítanunk, hogy a szemlélődő életmód tisztelete eddig még minden magas kultúrájú társadalom fogalmában immanens volt a keresztyénség előtt (görögök: *Nietzsche!*), és ennek körén kívül is¹; ez a szemlélet pedig a

¹ V. ö. *Lin Yu Tang*: A bölcs mosoly. Ford.: Benedek Marcell. Budapest, 1939. 153. s köv. lap; *u. ő.*: Mi kínaiak. Ford.: Benedek Marcell, Budapest.² 329. s köv. lap.

zakatoló, öncélú, látókörnélküli, üres munka kultuszával szöges ellentétben áll.

Mindezekkel azonban csak arra mutattunk rá, hogy mi *nem* kultúra. Azzal, hogy *mit* tartunk kultúrának, még mindig adósok vagyunk. A kultúra, azt hisszük, valami tipikusan emberi dolog. Az állatoknak nincs kultúrájuk — bár szervezetük és fegyelmezetten dolgozó, örökdő, harcoló csoportjaik lehetnek. Ezzel adva van az a terület, ahol a kultúrát keresnünk kell; ez pedig — bár *Szofoklész* szerint akkor legédesebb az élet, ha az ember nem gondolkodik — csakis a *gondolkodás* birodalma lehet. Nemcsak azért, mert *Descartes* óta tudjuk, hogy azért vagyunk, mivel gondolkozunk, hanem azért is, mert a világ csak mint Nem-Én, tehát Énünknek sajátmagában élő ellentéte bír számunkra jelentéssel. Minden, ami emberi, a gondolkozással kapcsolatos; az Én: alanya, a Világ: tárgya. Az Ember hivatása, hogy a mindenség káosza benne értelmet nyerjen. Érzékein át, lelke tudatalatti mélyéből, álmain keresztül képek élednek tudatában. Mindegy, hogy fantázia vagy intuíció az, ami ezek mögött tárgyakat sejt. A tárgy, a mindenség sokasága mindenesetre itt, a szemléletben, az alanyban találja meg egységét. Ez a szemlélet, az alany szemlélődő tudatának mindent egységbe, értelembbe, jelentésbe, értékbe foglaló csodája azonban nem olyan egyszerű dolog, mint amilyennek látszik. Minél mélyebben belement ugyanis a lélektan ennek a különös jelenségnek, énünknek vizsgálatába, annál kevesebbet talált belőle, helyesebben annál inkább rájött, hogy amit Énnek gondolt, az annak csak kis, torzított képe. Ahogy a modern fizika kezéből mindjobban kicsúszik az anyag, ahogy törvényei valószínűségek, valóságai látszatokká alakulnak át, úgy a modern lélektan kezéből is eltűnik az ember; énjének határai beleolvadnak a múlt és jelen végtelenjébe. Az tehát, hogy én nézem a világot, nem igen jelent mást, mint hogy a világ nézi bennem önmagát. A tömeg eltér ugyan a szemlélet többi tárgyaitól abban, hogy maga is szemlélő alanyiságokból áll. Ez a körülmény azonban nem alakítja át tárgyból alannyá, hanem csupán a részalanyiságok saját szemléletére van hatással, amennyiben egyik lényeges tudatalatti tényezőként befolyásolja tudatuk alakulását. Így születik meg a közvélemény, amely tehát tulajdonképpen nem is a közé (ami a tudatnak

nem alanya, hanem tárgya), hanem az egyéni vélemények olyan része, ami más egyének véleményével közös.

Amit mi kultúrának nevezünk, az semmi más, mint a *gondolkodásnak* egy módja. S mivel láttuk, hogy a gondolkodás legfőbb szerepe, leglényege, hogy az értelem, a jelentés, az érték, egyszóval az alanyiség egységét teremti meg a dolgok, a világ zűrzavarában: annál magasabbrendű, minél tökéletesebben tölti be ezt a hivatását. Vagyis a gondolkodásnak horizontálisan széleskörűnek, sokoldalúnak, vertikálisan mélynek kell lennie. A részletek sose önmagukban, hanem összefüggéseikben érdeklük, az összefüggések összefüggése pedig a gondolkodó alany egységébe olvad. A kultúra semmi más, mint az ideális, vagyis átfogó és egységes gondolkodás lehető megközelítése. S mivel ez cél, irány, ami felé haladhatunk, de el egészen sose érhetjük, a kultúra nem állapot, hanem ideál, ami többé-kevésbé megközelíthető. Már ebből is nyilvánvaló, hogy a technikai haladás nem azonosítható a kultúrfejlődéssel. A technika rendeltetése ugyanis nem a gondolkodás tökéletesítése, hanem helyettesítése. Amíg ez csak eszköz arra, hogy a gépies munkák alól a gondolkodás mentesíttessék azért, hogy további tárgyakat kereshessen magának: a technika igazolt és üdvös dolog; mihelyt azonban a technika nem felszabadítani, hanem végleg helyettesíteni, kiküszöbölni akarja a gondolkodást: áldásból átokká változik, kultúráról nem lehet többé szó. De nehogy valaki félreértsen: az átfogó gondolkodás nem lexikális gondolkodást jelent, ami tulajdonképpen nem is gondolkodás. *Hume*, tudomásom szerint, csak egy nyelven tudott, de azon keresztül többet látott és értett meg a világból, mint az összes 50—100 nyelven beszélő nyelvcsodák. *Beethoven* lelkében a világnak igazabb és mélyebb képe muzsikált, mint a Brockhaus-lexikon összes szerkesztőiében együttvéve. Nem a részleteken, hanem az összefüggéseken van a súly. Ezért legmagasabb minden eddigi kultúrák között a görög kultúra, amiben az emberi *gondolkodás* legegységesebb és legmélyebb megnyilvánulását látjuk. Leggyakrabban a zsidó és a modern európai kultúrát hasonlítgatják ehhez. Reménytelen kísérlet. Az egyik színes, de felszínes teo- és plutokratikus, a másik sivár technikai egyoldalúságával a gondolkodásnak sokkal szűkebb, tökéletlenebb alakját képviseli.

Mivel a kultúra a gondolkodás tulajdonsága, egy és oszthatatlan, mint az. Részletekben el sem képzelhető, mert ahol hiányos, egyáltalán nincs meg. Ezért kultúrellenesek a mai kornak azok az irányai, amelyek kultúremlékek helyett ügyes előmunkásokat, mesterembereket, tudósok helyett specialistákat, egészséges emberek helyett rekordereket képeznek.

A kultúra, mint a gondolkodás bizonyos fejlettsége, tipikusan egyéni tulajdonság. A tömegeknek ugyanis, amint közismert, a gondolkodás nem erős oldala. Bizonyos vonatkozásban mégis beszélhetünk kultúráról a tömegekkel kapcsolatban is, hiszen a közvélemény, ha legmélyebb tényezői nem-tudatos, irracionális természetűek is, kétségkívül a gondolkodásnak egy formáját képezi. Ez az egyéni gondolkodás fejlettségét, egysegítő erejét természetesen sosem érheti el, s így a kultúra hordozói mindig a kivételes, nagy egyéniségek lesznek; mint *Carlyle*¹ mondja, a nagy emberek mindig csodálatraméltók; sőt végeredményben nincs is más csodálatraméltó. Ezzel szemben azt se feledjük, hogy halhatatlanságuk a tömeg emlékezetében él, amely — mint ilyen — sohasem fogja őket megérteni, de kitermel magából új és új nagy egyéniségeket, akikben az ő potenciális energiája gondolatokká élesedik. Ez az értelme a tömeg kultúrájának, aminek színvonala annál magosabb, minél fejlettebb, vagyis a nagy egyéniségek gondolkodását minél inkább magába felvevő a közvéleménye.

Individualizmus és kollektívizmus.

A közleménynek ez a kiemelkedő szerepe egyaránt méltánylást talál, azonban különböző elbírálással, az individualisztikus és kollektivistikus rendszerek modern, helyesebben modern ruhát öltött ellentétében. *Ottlik* László² e két irányzat ellentétét egészen eredeti módon fogja fel. A párt — mondja — a szerint, hogy helyzetét, győzelmi reményeit, vagyis a közvélemény-egyensúlyt hogyan ítéli meg, foglal el individualisztikus vagy kollektivistikus álláspontot. Ha a csoport optimisztikusan,

¹ *Th. Carlyle: On Heroes, Hero-worship and the heroic in history* London. Chapman & Hall Ltd. 1901. 10. lap.

² *Ottlik: i. m. 376. s. köv. lap.*

bizakodóan ítéli meg helyzetét, ha azt hiszi, hogy a politikai hatalmat «rohammal» tudja elfoglalni, arra fog hajlani, hogy kollektivistikusan fogalmazza meg világnézetét. Ez azt jelenti ő szerinte, hogy annak az osztálynak emberi típusát, amelyre a pártalakulás «appellál», a többinél különbnek, a nemzet, vagy akár az egész emberiség elit-típusának tekinti, igényt formál arra, hogy az «egészt» ő képviselje, a többi elemeken uralkodjék, a politikai hatalom monopóliumát magának tartsa fenn. Ha viszont a csoport helyzete nem látszik kedvezőnek, — írja — vagy a közvetlen agresszív fellépésre a csoport még nem tartja magát elég erősnek, akkor individualisztikusan fogalmazza meg világnézetét, s az emberi egyenlőség eszméje alapján tagjainak a hatalmon lévő csoport tagjaival egyenlő jogokat, szabadságot, boldogságot követel. Ebből a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a hatalmon lévő csoportnak a kollektivistikus felfogás tesz jobb szolgálatot, az ellenzékben viszont az individualizmus van helyén. A politikához ugyanis ügyünk igazságába s erőnkbe vetett erős hitre van szükségünk, mondja, s ezt csak a saját természetes felsőbbségünkbe vetett — kollektivistikus szellemű — meggyőződés biztosíthatja. Az individualisták ilyen önbizalma viszont összeütközésben lenne egyenlőséget valló világnézetükkel. Éppen ezért az idealisztikus felfogás szerinte nem a harc, hanem a kompromisszumok barátja, ami szükségképen megalkuvással jár, s mindig az individualisztikus, materialista szellem uralmának kedvez, és gyakran aláássa mindegyik fél világnézeti bázisait. Ezért indokolt szerinte, hogy a másik fél a forradalom vagy az államcsíny eszközához nyúljon. Ezt az értékítéletet alátámasztja a szerzőnek¹ a politikai célokról vallott felfogása is. Ha a politikai hatalom értékelési módja individualisztikus, mondja, a politika célja a boldogság, tehát a mulandóság szolgálata. Ha kollektivistikus, úgy célja a dicsőség, vagyis a végtelenség szolgálata.

A szerzőnek ez a fejtegetése nagyon találó, ha az egyik korabeli állam utolsó évtizedére gondolunk. Valószínűleg a szerző lelki szemei előtt is ennek az államnak az adottságai lebegtek, mikor az individualizmus és kollektivismus fenti megkülönböz-

¹ *Ottlik*: i. m. 368. lap.

tesét elgondolta. Amilyen találó azonban ez a leírás a szóbanforgó állam átalakulásának érzékeltetésére, olyan célját tévesztett akkor, ha nemcsak erre az államra gondolunk. Ne feledjük ugyanis, hogy egy kollektív és egy individualista rendszernek nem minden előnye és nem is minden hibája folyik abból, hogy az illető rendszer kollektív vagy individualista-e. Vannak olyan jelenségek, amelyek az illető rendszerrel mindig velejárnak, s vannak, amelyek épúgy járhatnak vele, mint az ellenkező rendszerrel. Ha a kollektív és individuális rendszerről elvi meghatározást akarunk adni, akkor természetesen csak azokat a jelenségeket vehetjük figyelembe, amelyek e rendszerrel mindig együttjárnak, vagyis amelyek a fogalmához tartoznak.

Az, hogy melyik rendszer az optimista, hogy melyik akar rohammal érvényesülni, semmiesetre sem tartozik a különbség lényegéhez. A világtörténelem mindkét részről felesszámú példát nyújt ily tulajdonságokra. A két rendszer célja sem igazít el bennünket, mert nagyon üres volna az a kollektív mozgalom, amely a pusztá dicsőséggel megelégednék, és az egyéni célok sokkal változatosabbak, semhogy a boldogság sablonjába bele lehetne őket szorítani. Eltekintve attól, hogy ez a célkitűzés tökéletesen meg is fordulhat; az individualista *Napóleon* például agloire-t, a dicsőséget, a kollektivistá *Marx* viszont a legnagyobb szám boldogságát csillogtatta meg végső célként. És hová tegyük azokat az irányokat, amelyek a kötelesség, a szeretet, a részvét, a heroizmus, a lemondás stb., stb. célját tűzik ki maguk elé? Ami pedig a dicsőség örökkévalóságát illeti, az isteni költő szavai jutnak eszünkbe: «Oh vana gloria deli' umane posse! Com'poco verde in su la cima, dura, Se non é giunto dall'etati grosse!» (*Dante*). Nem. Ezek nem lehetnek lényeges különbségek.

Vájjon az *egyenlőség* hirdetése nem tartozik a lényeges különbségek közé? Ha ezt ki tudjuk mutatni, már van valami használható értékítélet a kezünkben. Hiszen a természetben, akárhová nézünk, sehol sem találunk egyenlőséget. Nemhogy az embereknek, az állatoknak, a növényeknek, de a köveknek, a csillagoknak, az atomoknak is van bizonyos egyéniségük. Nincs két egyforma tojás, nincs két egyforma hajszál. Csakhogy az a baj, hogy az egyenlőség csalétkét — ami igen bevált jel-

szónak bizonyult — mindkét rendszer dogmatikájában megtaláljuk. Amilyen jellemző az individualizmusra a francia forradalom «égalité»-ja, olyan jellemző a modern kollektivistikus mozgalmakra a félreismerhetetlen egyéniségellenes irányzat, az uniformizálási törekvés. Sőt valljuk be: az egyenlőségnek az individualizmus célkitűzései közé felvételét semmiesetre sem tarthatjuk az individualizmus lényegéhez tartozónak, amihez inkább a szabad verseny, a legkülönbek természetes kiválasztása, az egyéniség abszolút tisztelete tartozik. Az egyént pusztán eszköznek felfogó kollektívizmus viszont az egyenlőség, az egyenlő alárendeltség nélkül aligha volna képzelhető. Mivel azonban — logikusan vagy illogikusan — de mindkét rendszer felállította az egyenlőség követelményét: elhatárolásukra ez semmikép sem látszik alkalmasnak.

Még érdekesebb a *materializmus* szerepe az individualizmus és kollektívizmus rendszerében. A materiális szemléletet egyidőben «a» tudományos szemlélettel egyenlősítették. A természettudományos gondolkodás, a pozitív módszer a szellemtudományok fokmérőjeként kezdett szerepelni. Ez az irányzat azonban megfordult. Mióta kiderült, hogy a természettudományok törvényei is relatív értelműek: a természettudományok is a szellemtudományok szemléletét kezdik átvenni, s a pozitív módszerek helyébe mindinkább a pszichológiai módszerek lépnek. A materializmus nem «a» szemléletmód, hanem csak egyik, méghozzá igen korlátozott szemléletmód, amely erősen a felületen mozog. Ezzel azonban megint úgy vagyunk, hogy mind a két rendszerben fedezhetnek fel ellenfeleik materialista szélsőségeket. Az individualizmus ellen láttuk fent *Ottlik* ilyen értelmű észrevételét. Ez a rendszer döntő előnyhöz juttatta szerinte¹ a homo oeconomicust, a polgári embertípust, mesterségesen megteremtette a kapitalizmust, a köz- és magánügyek, az állam és társadalom szétválasztását, a «magánembert». Így azután a polgárt megvédi a törvény, a törvényt a hatalom és a hatalmat megtartja a pénz. Ebben az értelemben írja az individualizmusról *John Dewey*² is, hogy szükségképpen pénzkultúrát, üzleti civilizációt von maga után. Másrészt a kollektívizmus materialisztikus tendenciája sem

¹ *Ottlik*: i. m. 381. lap.

² *Dewey*: Individualism old and new. New-York. 1930. ⁹, 59. lap.

tagadható. Ahogy az individuális kor a homo oeconomicust, úgy ez a tömegembert juttatta mesterségesen döntő előnyhöz, hiszen olyan állapotokat teremtett, amelyeknél minden érvényesülési lehetőség «csak egy bizonyos mozgalom irányán belül» (*Balás*) lehetséges.

Különösen szembeszökő ez a túlzó materializmus a bolsevizmusban, amely semmi más, mint hamisítatlan történelmi materializmus; ezért vezet vissza mindent a tévesen pusztán materiális értelemben felfogott gazdaságra s állítja tanításai középpontjába az osztályharcot. Hiszen a társadalmi osztályok, eltekintve történeti különállásuktól, ami döntő érv semmiesetre sem lehet, szintén tipikusan gazdasági kategóriák. Különállásuknak főoka a munkamegosztás gazdasági szükségessége; korrekciója, hogy nem jelentenek kasztrendszert, mert az átjutás egyik osztályból a másikba mindenkinek lehetséges. Emellett a technika haladásával az osztályok közti különbség mind kisebb lesz, mivel a tömeg életszínvonala emelkedik. A legideálisabb persze az volna, ha az egyes osztályoknak csak munkaköre, de nem életszínvonala különböznék; őszintén szólva a gazdasági szükségesség csak ezt követelné meg. Emberi kultúránk alacsonyosságát mutatja, hogy erről mai viszonyaink között álmodni sem lehet. Az osztályok felől egyébként sok téves nézet is alakult ki. Tipikus példája ennek azok tanítása, akik az átöröklést jelölik meg az osztályok mai elkülönülésének igazolásául. Okoskodásuk azonban egészen téves nyomokon halad. Az átöröklés jelentőségét ma már senki sem tagadja; de nem a szakismeretek, hanem a tehetség, nem a tulajdonságok, hanem a képességek öröklődnek. Ezek pedig nem egyes osztályok privilégiumai. Amerikai statisztikák szerint a legtöbb nagy ember a középosztály alacsonyabb rétegeihez tartozó családokból kerül ki, s a legalacsonyabb osztályok is számos zsenit — mindenesetre legalább annyit, mint a legfelsőbbek — adtak a világnak. Tehát az átöröklést hagyjuk ki az osztályok küzdelméből. Ezért téves egyébként *Ottlik*-nak¹ az a megállapítása, hogy az osztály az egy embertípushoz tartozó egyének összesége. Hiszen éppen ő állapítja meg helyesen, hogy az osztály nem politikai, hanem gazdasági szervezkedés; az embertípusok

¹ *Ottlik*: i. m. 375—6. lap.

viszont gondolkodásmódjukban s nem gazdasági tekintetben különböznek egymástól. Persze, hogy az életmód és -színvonal a gondolkodást is befolyásolhatja; de nem változtathat annak nagy elvi irányain, nem ölheti meg a világnézetet, ami a lélek mélyében van, s az embertípusok kialakulását illetőleg ép ez a döntő. Ilyen körülmények között nagyon időszerű az a megállapítás,¹ hogy a politikai nevelés elemi feladata lenne a különböző társadalmi rétegek, különösen az intelligencia, a munkásság és a parasztság között való megértésnek vagy legalább érintkezésnek a művelése, amit természetesen már a társadalomra és jogra vonatkozó eszméket ismertető egyetemi előadótermekben meg kellene kezdeni. Egyszóval: az osztályokat megértésre és összefogásra s nem egymás elleni harcra kellene indítani. De ne gondoljuk, hogy a materializmussal a kollektív irányok modern és következetesebb alakjainál is nem találkozunk. Kétségtelenül materialisztikus megfogalmazású pl. a faj biológiai elmélete. Faji különbségek kétségkívül vannak, mint ahogy osztálykülönbségek is. Ezek természetesen szintén nem abszolút különbségek. A technika akkor, mikor az osztályokat közelebb hozta egymáshoz, ezt tette a fajokkal is. A fajok keveredése mindig megvolt bizonyos mértékig, s olyan mérvben fokozódik, amilyen mérvben közeledünk a világ egysége felé. Ettől egyelőre elég messze vagyunk, s így felmerül a fajok különböző értékének kérdése. Ezzel azonban ép olyan zavarok vannak, mint az osztályok különböző értékével. Az átöröklésnek ugyan itt nagyobb jelentősége van, mint az osztályokon belüli átöröklésnek, mivel a faji tulajdonságoknak több közük van a tehetségek minőségéhez, mint az osztály tulajdonságoknak, amelyekről nem gazdasági értelemben nem is igen beszélhetünk. Azonban itt meg az a baj, hogy a természet bölcsesége a jó és rossz tulajdonságokat nagyon igazságosan osztotta ki — körülbelül úgy, mint *Descartes*² szerint a józan ész, amiről mindenki azt hiszi, hogy neki jutott belőle legtöbb. Így azután minden faj azokat a tulajdonságokat

¹ *Horváth*: Politikai nevelés és politikai propaganda. Szociális Szemle. I. évf. (1940). 44. lap.

² *R. Descartes*: Oeuvres choisies. Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences. Paris. 1876. (Garnier Frères Ed.) 1—2. lap.

tartja legkülönbnek, amelyek éppen benne vannak meg. A természet ezt igen szerencsésen oldotta meg; a baj csak akkor kezdődik, ha valamely faj nemcsak a maga, hanem egy más faj körében is érvényesíteni akarja faji tulajdonságait. Csak az a szerencse, hogy ez igen kivételes helyzet. Tulajdonképpen csak két esetben kell vele számolnunk. Az egyik a fajok érintkezési határterülete; a másik egy vagy egyes idegen fajok uralma alatti területen szétszórva élő idegen fajú egyének. Az előbbi súrlódás lefékezése a nemzetközi jog feladata. Az utóbbi súrlódási lehetőség viszont aránylag ritka, mert a nagyobb, az uralkodó faj rendszerint elnyeli, asszimilálja a belekerülő idegen egyéneket, kivéve ha nagyobb összefüggő tömegekben élnek, vagy ha az idegenek faji tulajdonságai annyira eltérőek az uralkodó fajétól, hogy nem a különállás, hanem az asszimiláció lenne természetellenes. A két lehetőség közül az utóbbi egyébként márcsak azért is kivételes, mert az ennyire eltérő fajok rendszerint nem egymás szomszédságában, hanem területileg is annyira távol élnek egymástól, hogy gyakorlatilag a különbözőségükből folyó ellentéteknek nem is igen van módjuk kirobbanni. A történelemben csak két példa van erre: Amerikában a színesindian, néger), Európában a zsidókérdés. Távolról sem szándékunk, hogy ezek tárgyalásába itt belemenjünk. Mindenesetre nagyon tévednek azok, akik ezekben valami modern, világnézeti kérdést látnak. Nézzenek végig 1000 esztendő magyar és nem magyar törvénytárain s látni fogják, hogy ez a probléma mennyire nem új.

A faji kérdéstről befejezésül csak egészen általánosságban annyit kívánunk még megjegyezni, hogy bármennyire természetesek is ezek a különbségek, a többi faj iránti türelemnek — épúgy, mint az udvariasságnak¹ — csak addig van értelme, amíg ez kölcsönös. Egyébként mindig a legtürelmesebb faj húzná a rövidebbet. És még egyet: relatívok a faji értékek vagy nem relatívok, egy hivatásának tudatában lévő faj sohasem fogja a azt eltúrní, hogy életereit, ideggócait idegen világszemléletű más fajiság tartsa huzamosan megszállva. Az én életem csak addig az én életem, amíg én irányítom a magam értékelveit, hajlamait,

¹ Horváth: Polit. nevelés, 45. lap.

meggyőződése alapján; a tökéletes idegen irányítás legfeljebb tökéletes gépezetet csinál belőlem, de az már nem vagyok én. Minden szervezet csak a saját törvényei szerint tud élni, fejlődni, boldogulni; vagy feldolgozza, vagy kiveti magából az idegen anyagot. Ha nem ezt teszi: beteg. Ámde a betegség nem lehet életcél; a beteg szervezetnek vagy el kell pusztulnia, vagy meg kell gyógyulnia. És végre is nem lehet rossz néven venni a szervezettől, ha inkább meggyógyulni igyekszik. Ez a szabadság legmélyebb értelme a nagy emberi közületek életében. S azok a nem egészen célzatosság nélküli törekvések, amelyek erről azt igyekeznek a köztudatba dobni, hogy üres szószátyárkodás, s az érte vívott küzdelmek feleslegesen teszik kockára a nemzetek «jólét»-ét, fejlődését: nagyon a felületen mozognak. A szabadság egy nemzet számára ugyanannyit jelent, mint az egészség az emberi szervezetnek; nincs az a jólét, amiért érdemes volna elcserélni. Már csak azért is, mert a nem szabad nemzetek jólétét rendszerint épűgy mások fölözik le, mint a nem egészséges emberek vagyónát.

Látjuk az előadottakból, hogy a materializmus mind az individualisztikus, mind a kollektivistikus rendszerek eszmekörében megtalálható. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy ez ismét nem használható fel a két rendszer közötti különbségtételre. De nemcsak a materializmus megléte, hanem az is közös jellemzője a két rendszernek, hogy a materializmus tulajdonkép egyikőjük fogalmi jegyeihez sem tartoznék szükségképen, s merő véletlen, illetve helyesebb kifejezéssel rajtuk kívül álló okoknak tudható be, hogy a történelemben együtt merültek föl. Hogy az individualizmus mennyire nyugodhat, s a történelem folyamán nagyon sokszor nyugodott is idealisztikus alapokon, arra voltaképen felesleges is kitérni. Tulajdonképen sosem az individualizmus, mint ilyen, hanem az emberek materialisták, s maga a rendszer csak azért jön kapcsolatba ezzel, mert a «laissez-faire» elve következtében szabadon hagyja őket materialistának. A mai kollektív rendszereknél már más a helyzet, mert ezek maguk materialisták, s nem pusztán az emberek, akiket irányítanak. De ez csak a jelenlegi kollektív rendszerekre áll, mert elképzelhetők olyanok is, amelyeknél a materializmus egyáltalán nem játszik szerepet; sőt e rend-

szerek közül az olasz határozottan közel jár ehhez az ideális irányhoz.

De ha mindazok, amikről eddig szó volt, nem világítják meg az individualisztikus és kollektivistikus rendszer különbségét, akkor miben kell ezt keresnünk? Megmondja a nevük: az előbbi rendszernek az individuum, az egyén a célja, a közösség csak eszköz az egyén érdekében; az utóbbi rendszernek viszont a közösség a célja, s az egyén pusztán eszköz ennek érdekében. Előbbi ideálja az egyén szabadsága, utóbbié az egyén önfeláldozása.

Közvélemény.

Ezekután visszatérhetünk a közvéleményhez, ami — mint fent már rámutattunk — a tömeg kultúrájának hordozója. Nagy jelentőségét ma már minden vonalon elismerik; de míg az individualisztikus rendszerekben a vadon tenyésző mezei virág, addig a kollektivistikus rendszerekben a féltve nevelt üvegházi növény életét éli. A közvélemény élettanába, boncolásába itt nem mehetünk bele. De ez felesleges is volna, mikor épen most jelent meg *Horváth* Barna kiváló munkája,¹ ami ezt a kérdést részleteiben tárgyalja. Röviden rá kell azonban mutatnunk arra, milyen eltérő álláspontot foglal el a közvéleménnyel szemben az individualisztikus és a kollektivistikus felfogás. A vita a közvélemény befolyásolása körül forog. Ezt általában propagandának nevezik, bár *Horváth?* találóan mutat rá, hogy ez pontatlan szóhasználat, s a politikai propagandától, amely nem okvetlenül kifogástalan módszerekkel, de mindig csupán az ajánlás és rábeszélés útján szabja meg a lelkeség feltételeit, meg kell különböztetni a politikai nevelést, amely mindig tiszta módszerekkel, de bizonyos uralom kifejtése útján törekszik ugyanarra, ő félreértések elkerülése végett a lélek *kondicionálásának* semleges kifejezését ajánlja. Azonban meg

¹ *Horváth*: A közvélemény ellenőrzése. Szeged. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Juridico-Politica. Tomus XIV. Fasc. 2. 1939. 63 lap. V. ö. a könyvről a Szociális Szemle I. évf. (1940) 1. számában (39—40. lap) írt ismertetéssel.

² *Horváth*: Polit. nevelés, 42. lap.

kell jegyeznem, hogy ehhez ő sem mindig ragaszkodik, mert másik munkájában¹ a helyes közvéleménypolitikáról ő is mint a kritikai tárgyilagosság propagandájáról beszél. S ez természetes is. A propaganda ma már olyan bevett kifejezés, aminek könnyebb az értelmét tágítani, mint egy más szóval felcserélni. Visszatérve tehát a befolyásolásra, az individualisztikus rendszerek ebben a szabadság felesleges korlátozását látják, s így nem tartják ideálisnak. Minél több propagandát használ valamely ország, mondja pl. *R. S. Lambert*,² annál messzebb van az eszményi állapottól. S ezt a gondolatot fejezi ki az a válasz is, amit egyik nagy magyar államférfi a propagandaügyi minisztérium felállítására célzó kérdésre adott, mondván, hogy sokkal többre becsüli a magyar népet, s annak természetes, okos gondolkozását, sem hogy ezt kívánatosnak tarthatná. Ha csak a propagandáról volna szó, s annak feleslegességét állította volna, akkor mondhatnók, hogy két dolgot figyelmen kívül hagyott: az egyik a propaganda kettős értelme; a másik az, hogy vannak állapotok, amikor a propaganda hiánya — már maga is propaganda. Nevezetesen amikor idegen propaganda hatásai elháríthatatlanok. Mivel azonban az idézett kijelentés a propagandaügyi *minisztériumra* vonatkozik, minden szempontból csak helyeselhető. Nyilvánvaló ugyanis, hogy tárgyilagossá, vagyis olyan propaganda megszervezésére, ami a politikai nevelést is magábfoglalja, egy bürokratikus alapon szervezett intézmény teljesen alkalmatlan volna. A helyes megoldásra a fent említett munka³ mutatott rá, amelynek rendkívüli időszerűségére nem győzzük eléggé felhívni a figyelmet. Az az intézmény, amire a szerző a modern államok e sorsdöntő feladatának megoldását bízna, természetesen nem bürokratikus alapon szervezett propaganda-minisztérium lenne, hanem egy tudományos szervezet, a *Közvéleményellenőrző Intézet*, külön kigondoló, kísérletező, szerkesztőségi, referencia- és ellenőrzésbírálati szolgálattal. Az intézmény szervezetét és működését a szerző olyan meggyőzően és szellemesen konstruálja meg, hogy — mint ezt már a Szociális

¹ *Horváth*: A közv. ellenőrzése, 63. lap.

² *R. S. Lambert*: Propaganda. 1938. 9. lap. Idézi *Horváth*: Polit. nevelés. 40. lap.

³ *Horváth*: A közv. ellenőrzése, 23. s köv. lap.

Szemle id. helyén közölt ismertetésben is felvettem — illetékes magas helyen nem volna célszerűtlen megfontolás tárgyává tenni esetleges gyakorlati megvalósítását. A kigondolás a közvélemény természetes vezetőivel történő szabad összeműködés és folytonos kollokviumszerű eszmecsere útján történék. A kísérletező szolgálat a lélektani és mélylélektani tényezők tudományos kutatását, a szerkesztőségi szolgálat ennek tudatosítását végezné. A referenciaszolgálat formulázná és publikálná a problémákat. Végül az ellenőrzésbírálati szolgálat magának az ellenőrzésnek a működését ellenőrizné. Az Intézet a kormánnyal természetszerűleg összeműködnék; de önkormányzattal bírna. Ehhez a magam részéről csak annyit teszek hozzá, hogy e szervezet keretében korszerű elhelyezést nyerhetne az állami és székesfővárosi statisztikai szolgálat is, amelyeknek az állami, illetve városi bürokráciában elfoglalt jelenlegi helyzete természetes feladatkörükkel semmiféle szer- ves összefüggésben nincs.

Az ilyen szellemben vezetett propaganda természetesen mindinkább politikai neveléssé finomul, hiszen mindinkább arra törekszik, és kell is törekednie¹, hogy mások gondolatait ne különleges tényeken, hanem érveken keresztül befolyásolja, vagyis ne pusztán végkövetkeztetéseket terjesszen, az érvek láncolatának megvizsgálása nélkül. Arra kell törekednie, hogy ne a cenzúra és az agyonhallgatás legyen a lényege, hanem az ismeretterjesztés. Számoljon mindenekelőtt a lélektannal, mert az ember lélek, és nem vezet hozzá út más területen. Hogy ennek figyelmen kívül hagyása hova vezet, mutatja az, hogy az elhanyagolt közvéleményű tömegek a történelem tanulsága szerint a döntő pillanatban az ellenkező irányzatot is ugyanolyan áhítattal követik, mint a régit, anélkül, hogy világnézeti és erkölcsi gátlások zavarnák őket. S ez természetes is, mert akárhogy lebecsülik sokszor a közértesültség jelentőségét, az értesültség hiánya vagy hiányossága az, ami a szélsőségeknek és idegen közvélemények vonzásának teret nyújt.² Természetesen, mint minden nevelést, ezt is elsősorban az iskolákban kellene el-

¹ V. ö. *Horváth*: Polit. nevelés, 42. s köv. lap.

² *Horváth*: A közv. ellenőrzése, 20—1. lap.

kezdeni.¹ Méltán kifogásolja tehát *Horváth* középiskoláink nevelési szempontjainak aránytalanságát, amelyek egyrészt a klasszikus műveltségnek nyelvi-irodalmi elemeit, másrészt a természettudományi tanulmányokat túlhangsúlyozzák, a szociális és a politikai eszmék klasszikus és modern tankincsét ellenben elhanyagolják. Ennek, valamint annak, hogy egyetemeken a szociológiának máig sincsen tanszéke, egyenes folyamánya az, hogy az iskola nemcsak államférfivá, de úgyszólván állampolgárrá sem nevel. E bírálattal szemben nem hozható fel, hogy az iskolának, főleg a középiskolának nem is ez a célja. A középiskolák célja, hogy gondolkodni megtanítsanak, se több, se kevesebb. A gondolkodás pedig egyoldalú, ha ezek a színek hiányoznak belőle.

Fejtegetéseinknek végére értünk. Tanulmányunk kezdetén, *Ottlik* László könyvével foglalkozva azt mondtuk, hogy ez igen időszerű. És mit láttunk? Akármelyikéhez nyúltunk az általa felvetett problémáknak, a mának, a magyarságnak, egyéniségünknek sorskérdései tárulnak elébünk. Quod erat demonstrandum. Mikor e sorokat írjuk, ezek a kérdések nem pusztán elméletiek többé. A háború reájuk nyomta bélyegét, és ők rányomták bélyegüket a háborúra. Mióta e kérdések a háború függelékei, optimális megoldásuk utópisztikussá vált a lehető megoldások realitásával szemben. S ha a háborút e kérdések fényénél nézzük, látnunk kell, hogy a «tömegek lázadása» testet öltött. Ebben a nagy összeomlásban, ahol a kultúra a technikával, az egyén a tömeggel olyan élesen áll szemben, mi lehet a mi tennivalónk? Legelső állásfoglalásunknak az individualizmus és kollektivizmus között kell történnie. Az individualizmus letűnt alakjához nem volna érdemes visszatérni; a szabadságot, amit ígért, nem kaptuk meg védőszárnyai alatt; az erőt, ami az egyesülésben van, viszont elvesztettük. A kollektivizmus előttünk álló techniko-materiális formái viszont szintén nem csábítóak; új barbarizmus, új izlámok ferdült kultúrájával fenyegetnek bennünket (*Bálás*), mikor minden szellemi vívmányt, legyen az akármilyen értékes az emberiségre nézve, ha velük nem egyezik, elpusztítanak. S különben is

¹ *Horváth*: Polit. nevelés, 43—4. lap.

azok a fajok, amelyek hordozóik, a maguk képeire és hasonlatosságára teremtették meg ezeket az irányzatokat, amelyeket — talán csak egyetlen kivétellel — ők maguk sem szántak exportcikknek. Mít tehetünk tehát? Meg kell kísérelnünk világszemléletünket — talán először az életben — nem mások kölcsönadott álarcára, hanem a tulajdon magyar lelkünkre, pszichénkre szabni. Ez a psziché nem latin, és még kevésbbé germán. Alapjában individualista, a szabadságról ezer esztendő tatár, török és német járma sem tudta leszoktatni; nem a tömegben keresi saját egyéniségét, hanem egyéniségével pótolja azt, amit tömegben, számban történetének vérzivatarai közt elveszített. Ez az individualizmus azonban nem áll olyan szöges ellentétben a kollektívizmussal, mint egyes nyugati népeké. Gondoljunk ősi jogrendünk mély kollektív szellemére, és arra, hogy az lényegileg mai intézményeink mélyén is itt él, hat közöttünk. Mikor felállítottuk a tételt, hogy a kollektív gondolatnak, az összetartozás, a közösség nagy elvének fokozottan kell érvényesülnie, tulajdonképp nem mondunk mást, minthogy vissza ahhoz a magyar szellemhez, amely történelmünk mélyéből elősugárzik. «Tengerbe, magunkba, vissza! Csak ott lehetünk szabadok!» (Szabó Lőrinc). Az individualizmus és kollektívizmus két véglet, illúzió, ami a maga tisztaságában sehol sincs. A gyakorlatban még legszélsőségesebb alakjuk is tartalmaz valamit az ellenkező rendszerből. A vegyülés arányát sokban faji, sokban történeti tényezők határozzák meg. Ez biztosíték arra, hogy a magyarság soha se fog se «nie poz volam»-individualizmus, se minden egyéniséget elsöprő kollektívizmus végletébe beleesni. Mert örökdik fölötte: a magyar közvélemény.

Szabó József.

FIGYELŐ

HANS FREYER A MAI SZOCIOLÓGIA FELADATAIRÓL.

Sokan gondolkodnak azon, hogy ha már «a háború idején hallgatnak a múzsák», nem épp ez az eset áll-e a szociológiára is: most elhallgat, vagy csendesebb az érverése, és csak a válság után hallatja a szavát? A helyzet alighanem fordítva áll. A szociológia nagyon is aktív, a háború is, mint minden más válság csak egy újabb injekciót jelent számára.

A háború kezdetén az emberek horizontálisan gondolkodnak, a végén vertikálisan. Az elején a térképen keresik az új határokat, s kombinálgatják az új hatalmak *térbeli* viszonyait; de közben megered az új kérdés: mik az új, belső *hatalmi* szerkezetek, mikép rétegeződik át, vertikálisan, a társadalom, kik az új urak, hol, melyik réteg veszített, melyik nyert a pozíciójában; íme, a vég — belső újjáalakulás, új stílusú *vezetés*, új eszmék a politikában, új reformok. Esetleg forradalom. Nem találunk modern háborút, mely ne rázná meg az egész társadalmat. Totális a háború, akár akarjuk, akár nem, három dimenzióban játszódik már le, front mindenütt van, s már maga a háborús gazdálkodás megrázza távoli zugok embereit is. Feltehető-e, hogy ily helyzetben a szociológus vénája lassabban ver? Ellenkezőleg, fel kell készülnie arra, hogy egyszerre minden irányból előzuhannak új és régi problémák.

De mi lesz így a szociológia *mai* feladata? Hans Freyer, lipcsei tanár, a Német szociológiai társaság elnöke, ki már második éve működik, mint professzor a budapesti egyetemen, a legjobb időben veti fel cikkében a kérdést (Napkelet, 1939. évf.). Nietzsche akkor érdeklődött a történelmi kultúra *mai* értéke felől, midőn az virágkorában volt, sőt túlbujánzás jelei voltak érezhetőek. Ma hasonló címen (Vom Nachteile und Nutzen der Soziologie für die Politik) elmélkedik egy német szerző (Volk im Werden c. folyóirat. 1939. 3. sz.). Freyer is felveszi a fonalat, rövid, de közismerten mélyrevágó fejtegetéseiben. Ha Nietzsche károsnak is érezte a folyton visszanező, múltba merengő történelmet, mert a szabad

teremtő erők aktuális *alkotó* vénáját féltette,¹ a történelem csak tovább virágozik. De más az eset a szociológiánál.

«Nietzsche a történelemért rajongó kort figyelmeztette a történelmi megismerés várható hátrányaira, ma az a feladat, hogy a szociológiában *csalódott* kort figyelmeztessük a szociológia várható hasznára.» De miért csalódott *az* a kor a szociológiában? Mert «elméleti felszerelést» adott a marxista osztályharcoknak. Ma a helyzet gyökeresen más. Új a helyzet, új a feladattűzés.

Hans Freyer történeti visszatekintéssel kezdi. A legújabb kor elején a szociológia akkor kezdte lendületét, amidőn a *rendi* társadalom bomladozott s egy — polgári, liberális és kapitalista — ipari társadalom lépett a régi rend helyébe. Egyszerre jött a nagyipar, a természeti tájak átalakulása, a nagyvárosok, a belső vándorlás, a gépek korszaka stb. Egyszerre ennyi változás sok volt az átlagos szociológusnak, kiemelt egyet: a munkásosztály kérdését, ««» szociális kérdést, mely Lor. von Stein szavával «a kor nagy témája». Hogyan lehet új *rend* az osztályok káoszából? Kezdetől fogva valaminő «törvényszerűség» feltalálása fűti a kutatók fantáziáját, oly hit, hogy «a tudományos szociológia alapján nemsokára észszerű politika, azaz gyakorlati társadalmi technika épül fel». Élt a hit, hogy «a tudomány alkalmazható a gyakorlatra», a társadalmi reformok vezetésére. Valaminő politikai «alcíme» volt sok szociológiának; mint W. H. Riehl társadalomtana alá alcímül írva: «konzervatív *szociálpolitika* alapvetése». A szociológia nem akar általában elszakadni az élettől, az alkalmazástól, tehát a politikától sem. Lor. von Stein pl. egyenes szóval porosz földön «szociális királyságot» akar, Comte valaminő tudományos vezetést a társadalomban. H. von Treitschke, a nagy porosz történetíró azt kifogásolja, hogy a szociológus azokra a mozgalmakra figyel, «amelyek nem illeszkednek bele az állam kereteibe» és ellentétet lát állam és társadalom között. «Ha oly korokból akarnánk törvényeket kiolvasni, amelyekben a társadalmi mozgalmak kicsapnak a medrükből, akkor a törvény (norma) bukását kellene kimondanunk. Erős és egészséges korban azonban az állam politikai akarata megfékezi a társadalmi erők sodrát.» «Hatalmas államrend» kell, mondja Treitschke, «amely nem kiszolgálja, hanem egyesíti a társadalmi erőket». Treitschke — mondja H. Freyer — «a szociológia kérdésében nem egészen helyesen mondott jövődőt; de a valóságos politikai fejlődést nagy-

¹ V. ö. tanulmányunkat: «Nietsche és a történelmi kultúra». Budapesti Szemle, 1917.

szerűen meglátta». Valóban sorra szétfoslottak a 19. század nagy ábrándjai. Az a teljesen szabad *világpiac*, melyről a liberalizmus ábrándozott, illúzióvá foslott, az a világproletáriátus, mely a marxizmusnak volt az ábrándja, szintén nincs sehol. De valami viszont van, s ez, H. Freyer szerint: «megerősödtek a keményen megszervezett, jól felszerelt nemzeti államok. Ezek és csak ezek bizonyultak a történelmi élet fejlesztőinek a jelenben és a belátható jövőben. Az európai nacionalizmus nem perzselődött meg a világháború tüzeiben.» És ma nincs már «szabad gazdaság, melybe az állam *nem* avatkozik be», «nincs társadalmi mozgalom, melyet *ne* szabályozna az állam; népesedési, munka- és szociálpolitika».

Valamikor azt mondták: a társadalom — a sors. Ma ez a tény: a politika a sors. Mindezek mögött pedig nemzetek vannak. Ám a régi nacionalizmus «feltűnően közömbös a szociális problémákkal szemben», ezekkel szemben «szinte naiv volt». A régi vezetők, a polgárság, megelégedtek a független állammal. «A nemzeti gondolat akkor sokszor a belpolitikai érdekellentétek miatt párttá süllyedt és a szociális gondolat ellen játszották ki.» De újabban «ezt a szociológiai vakságot legyőzik és felveszik a nemzet fogalmába a szociális megújulás gondolatát».

A nemzet «sors-szerű» egység, nem jelent látszat-demokráciát. «Az egyes nemzetek történelmi ereje attól függ, milyen tevékenyek és alkotók társadalmi programjukban.»

«Újra ütött a szociológia órája.» Új feladat, gyakorlati, korszerű és elháríthatatlan feladat érkezett el: «az egymással szemben szervezett külön érdekeket *visszavezetni a népi egységbe*», és «új társadalmi rendet építeni, amelyben a külön érdekek értelmesen *tagozódnak*». A gyakorlati alakítás nem a társadalomelmélet, hanem a politika feladata, «de a szociológiának kell a maga eszközeivel a társadalmi erők játékát nagyon alaposan átkutatni...» hogy a politikai cselekvés tervszerű lehessen». — «A népi rend felépítése nem egyetlen elhatározás, hanem hosszúlejárátú munka.» Minden törvényhozáshoz és rendelethez egy csomó szociológiai ismeret kell, elég csak a földbirtokreformra gondolni Magyarországon, emeli ki H. Freyer. Csak tudományos *alépitmény* alapján ismerjük a helyes faluformákat, a telepítés, a szövetkezet anyagi, szervezeti — és lélektani — lehetőségeit stb.

Két feladat van: független *ismeretszerzés*, de másrészt «népnek és államnak felelős *szolgálat*».

Készséggel elismerhetjük, hogy a német szociológiai társaság tudós, nemzetközi tekintélyű elnöke oly igazságokat húzott alá,

melyek úgy másutt, mint nálunk egyaránt a szociológus munka lelkét fejezik ki. Ismeretszerzésben a szociológia is igazi, független tudomány, de nem légüres térben mozog, hanem a nép és az állam közös és aktuális feladatainak nyomása alatt. Megragadni a kort s azt, hogy mi lehetséges — ami a tények, az ország, a föld konkrét rögein adódhat — elsőrangú feladat: ehhez tudományos ítéletszerzés, fogalmi alapozás, «aléptmény» szükséges.

A háborús válság még csak kitörőben van, de már készíteni kell azokat a tudományos fogalmazásokat, amelyek olyanok, mint az iránytű a viharon ringó hajónak: az ingassál szemben mit sem tehet, de megmutatja, merre felé van a part, a szilárd föld.

Dékány István.

NORMÁLCSALÁD.

Kétségtelen, hogy minden szociálpolitika csak arányosítani tudja a szegénységet, hiszen eszközei többnyire elégtelenek javak szaporítására. Gazdasági jelentősége ennek ellenére megvan, mert társadalmat nemcsak kenyérrel lehet erősíteni, hanem annak becsületos elosztásával is. Könnyebben viselnek el a tömegek mindenkit egyenlően érintő nélkülözést, mint igazságtalannak érzett végleteket. Az önzésre berendezkedett gazdasági érdekek így válik fellebbezési fórumává a szociálpolitika igazság-elve, amelynek érvényesülési igénye biztosítja termelésünk egyik feltételét, a szociális nyugalom állapotát.

A jövedelemeloszlás bírálata első sorban az ú. n. mammutjövodelemekre és álláshalmazásokra terelte rá a figyelmet. E végletek lenyesegetése azonban nem ígért sokat, mert előre látható volt, hogy nem ismétli meg a kenyérszaporítás csodáját. Mégis neki kellett vágni, mert a szétosztható morzsák vigasztalása társadalmunk megsértett igazságérzetének kielégítésével kecsegtetett. Tervezetek és javaslatok készültek is, sőt nemrég törvényjavaslattá forrt ki a gondolat. Gyakorlatban azonban a nagy vadra irányzott puska visszasült; az elvben helyeselt tételek konkrétan széles körök rosszalását hívták ki, mert a tervezetek mechanikusan figyelmen kívül hagyták a családok jogos igényeit. Az ellenmondásokból keletkezett vita azonban hasznos szolgálatot tett, mert a szociális belátás bizonyos érlelődését mozdította elő és általánossá tette az egyéni munkateljesítményen túl még a «nemzetfenntartás» szerepét is méltányoló szemléletet, bár ez csak lassan ereszt mélyebb gyökeret és alig kerül alkalmazásra. Nem jutottunk túl a tapoga-

tódzásokon. Ennek következménye a normálcsalád helytelen meghatározása is. Nem vita tárgya többé, hogy a jövedelemeloszlás kérdéseit csak a családi elv és osztályozás segítségével lehet megnyugtatóan rendezni, de a kivitelnél a jószándék rendesen holtvágányra fut. Ha mereven és életellenesen meglévő három utód létszámával rögzítjük a termékeny, tehát a nép fennmaradását és szaporodását előmozdító, ú. n. normálcsalád alsó határát, ezzel elejtjük az élethez simulás fontos elvét és megfeledkezünk a családok fejlődéséről. Hiszen a háromgyermekes család valamikor szintén egy kés volt, sőt — horribile dictu — gyermektelen is. Ha csupán kész népes családoknak nyújtunk kedvezést, akkor ez azt jelenti, hogy magára hagyjuk az egyént családja fejlesztésének legnehezebb kezdő időszakában. A gyermekszaporodás miatt beköszöntő szűkölködés heroikus szerepét nem hajlandó mindenki vállalni. A normálcsalád fogalma rugalmas határokat, helyzetekhez alkalmazkodást kíván meg. A pusztán egyenlősítő szociálpolitikai szempont itt nem felel meg, mert az csak a családfenntartó többletterhet honorálja, de közömbösen veszi a szaporodásra sarkaló társadalmi szükségletet. Nemzetünk jövője viszont messzire tekintő gondoskodást kíván. Erre a népesedéspolitikára vezet rá.

Magát a meginduló családi életet kell tehát védelembe venni és végigkísérni segítséggel fejlődése egész során. Nemcsak a háromgyermekes, hanem *minden, a néperő fenntartására és fejlesztésre alkalmas, a fejlődés természetes lehetőségeivel rendelkező család normálcsaládnak minősül.* A szaporulatát elért család alsó határát megszabó 3, vagy 4 gyermekes létszám kérdését nyitva hagyhatjuk. Elvégre az élethez simulás nem ezen, hanem bizonyos elvek megvalósításán múlik. Vetítsük át tehát elméleti megállapításunk feltételeit alapszabályszerű súllyal és erővel konkrét tételek felületére.

Nem minden háromgyermekes család szaporítja a nemzetet. Ily létszám származhatik ugyanis több anyától, több házasságból, sőt előfordulhat, hogy egyikéből sorozódik. A válások korszakában gyakori az apacsere. Házasságkötések alakulása tehát visszas helyzeteket teremthet. A közvetett egyketenyészet elkerülésére felemelt gyermekállítási kötelezettség nyújt biztosítékot. Az alapházasságon túl, minden újabb anya részvétele a családfejlődésben többlet előteremtésének terhére hozza. Védett háromgyermekrendszerben tehát második házasságnál az alsó határszám 4-re ugranék fel. Fogadott gyermekeknek nincs helyük ebben az osztályozásban, kivéve a természetes gyermekek esetét.

Súlyosan elmeretezi az igazságot az, aki védelemben része-

sít kész normálcsaládokat, de ugyanazt megtagadja a fejlődésben levő családoktól. Hiszen minden kellő létszám szándékával induló család egyenértékű. Normálcsaláddá minősít és védett osztályba sorozhat már a házasságkötés egyszerű ténye is, ha a rákövetkező időkben, a szülési közök leszámításával, egymást követik a gyermekek. A természetadta szülési közöket azonban ki kell bővíteni olyan mértékben, hogy azalatt közepes teherbírású és egészségű anyák a világrahozatal fáradalmát teljesen kipihenhessék és gyermeküket lábra állíthassák. Talán 3—4 esztendő intervallumok válnának be legjobban. Ugyanilyen várakozási időt igényelne a berendezkedés és a család üzemének megindítása is. A védelem túlméretezésének elkerülésére és takarékosági szempontból fejlődő létszám idejére csökkentett hatású rendelkezés megállapítása is indokolt. A várakozási idők elteltével elmaradó szaporulat védelemből történő kiesést, vagy korlátozott hatású kategóriába történő visszahullást von maga után. Gyakorlatban következőképpen működnek ez a mechanizmus. Kedvezményezett osztályba kerül minden család, ha a házasságkötéstől számított 3 éven belül az első, további 3 éven belül a második és újabb 3 éven belül a harmadik gyermek megszületik. Átmenetileg gyermektelen és egygyermekes normálcsaládot csökkentett kedvezés illetheti meg. Ha valamelyik terminust elmulasztják, kiesnek a védelemből, de a 2 gyermekes család a korlátozott kategóriából már nem kerülhet ki többé. A jogokat természetesen feléleszthetik.

Minden családnak legsúlyosabb problémája a katasztrófák ellen való védekezés. Ezért kell biztosítani, hogy a szülők elvesztése miatt megakadó fejlődés ne okozhassa a kedvezések megszűnését. Ilyenkor a várakozási időt korlátlanul kitolódottnak kell tekinteni. Gyermektelen és egykés szülők azonban a kivételek közé kerülnek, mert őket csak annyi kímélet illetheti meg, hogy újabb házasságkötésre 3 éves halasztást kapnak a védelem megszüntetésének fenyegetésével. E drasztikusabb szabályt népszaporítási szempont javasolja, de helyességét önmaga is megerősíti, hiszen a gyermektelen család valójában nem család, az egyke pedig pedagógiai rossz, amelyért megszenved úgy a közösség, mint az egyén. Az elárvult kétgyermekes család azonban már minden-kép elnézést érdemel.

Ezzel azonban a katasztrófáknak csak egyik távoli elemi csapása ellen kerestünk védelmet. Nem hártottuk el még a közvetlen közelben lecsapó villámokat sem. A kereső nélkül maradt család elmaradó jövedelméről és a munkanélküliek családvédelméről

semmilyen formában nem gondoskodtak még. Túlesik tárgyunkon ezek gyakorlati taglalása. Megjegyezzük azonban, hogy családjaink a mainál nagyobb biztonság után vágnak. Ezt igénylik elsősorban s ezért élnek vissza a születésszabályozással is. Utóbbit nehéz volna már megszüntetni. Élni kell tehát elfajulását megakadályozó eszközeinkkel. Hatásos védelmezést azonban csak családvédő állami adókból fedezett biztosításnak valamilyen formájával tudjuk elképzelni.

Nálunk eddig céltudó kezdeményezés nem történt. A nyugati államokban megérlelődött és gyakorlatba vitt gondolatok feszegetik ugyan itt is a megvalósulást hátráltató gátakat. Ennek tulajdoníthatjuk talán, hogy újabban javaslat került a törvényhozás elé és ez az adópolitikán keresztül családvédő irányba is tapogatózik. Sajnos, benne a népesedéspolitika gondolata szinte csak háttérbe mosódott programm ígéretként jelentkezik. Szó sincs népesedési ostor alkalmazásáról, erélyes és hatásos eszközökről, amelyek az akadozó népszaporodásra valóban sarkalólag hathatnának. Nem is a családok gyermeklétszámát méltányolja, hanem az eltartottak (esetleg a családhoz tartozó elaggott felmenők) száma alapján kíván kedvezményeket nyújtani. A családi kötelezettségekkel nem, vagy kevésbé terhelt alanyokra áthárított adóemelés szociálpolitikai szempontok teljes mértékig indokolhatják, de ezt ne nevezzük közvetlen néperőfokozásnak.

Távol járunk még tehát a népesedéspolitika beavatkozásaitól. Tapogatódzunk és óvatos léptekkel indulni próbálunk. Az elszigetelt intézkedéseknek természetesen már azért sincs jelentős hatásuk, mert nélkülözik a megalapozottságot és a rendszert. Ép ezért nyernek értelmet az előadott javaslatok. Alapszabályokat és keretet kívánnak nyújtani jövődől, komoly, átfogó kezdeményezések és ezek rendelkezései részére. Jelenlegi formájukban természetesen csonka vázként hatnak. Arra várnak, hogy az élet kitöltse, anyaggal telítse őket. Ennek útja azonban előzetesen a tudomány széke elé vezet. Felkészült életszint-kutatásnak kell homályos határaik gazdasági vonalait vastagon kirajzolni,¹ nehogy még egyszer létminimum-számításokkal való küzdelemre és az állami tisztviselőjüvedelmek legtöbbször egy emberre illő mértékére szabott családvédő ötletekre kelljen harci erőt pazarolnunk.

Ifj. Csepregi-Horváth János.

¹ Ilyen kísérletek szükségére mutat reá Bobula Ida «Magyar életstandard» címü tanulmányában. Megjelent a Társadalomtudomány 1937 évfolyama 176. oldalán.

HOMO LUDENS.

(Huizinga Jan új könyve.)

I. Az olyan meghatározás, mint amilyen a *homo ludens*, ma-napság mindig gyakoribb. A gondolkozás újabb iránya nagy szintézisban egyesíteni óhajtja mindazt, amit az emberről tudunk. Ez az irány, a filozófiai antropológia, szeret ilyen meghatározásokkal dolgozni, mint: homo faber, homo divinans, homo mágus. Ezúttal homo ludens — a játékos ember. Az a lény, akinek minden tevékenysége lényegében, mélyében, eredetében és alapjában játék. Az élet szent játék. Ez Huizinga Jan legújabb könyvének tárgya.

Az a felfogás, hogy a kultúrát tulajdonképpen játékelemek teszik, nem egészen új. Frobenius volt az, aki ezt az elméletet kifejtette s azt mondta, hogy egyetlen komoly dolog van és ez a játék. A játékoságot Frobenius azzal az életmóddal állította szembe, amely tudatos, célszerű és irányított. Olyan létről van tehát szó, amely a kauzalitásból és a finalitásból kilépett: szó, tett, gondolat, élet, amely sem okaiból, sem céljaiból nem érthető, egyszerűen azért, mert sem oka, sem célja nincsen.

Az elmúlt századok alatt egyhangúan az okságra esküdtek. Valami akkor vált érthetővé, ha előzményeit és okait feltárták. Ez a kauzalitás-szemlélet már Kantnál halálos sebet kapott, de mégis napjainkig fennmaradt. A múlt században az okságot megkísérelték a finalitással pótolni. Mikor rájöttek arra, hogy az okok feltárása nem elég, azt hangsúlyozták, hogy a fontos: a cél, az irány, a vég. Több-kevesebb sikerrel ezt a finalitást a szellemtudományokban és a lélektanban használták. A jelen század a magyarázat mindkét módját elvetette. Az élet sem okából, sem céljából, sem előzményeiből, sem irányából nem érthető meg. Frobenius, aki későbbi éveiben már inkább kultúrfilozófus volt, mint tudós, ezt a helyzetet elérte. Az élet csak szabadságából érthető. A kultúra élete is. A tökéletesen szabad, független, megokolatlan, céltalan cselekvés pedig: a játék. Minden okból folyó, célra irányított cselekvés már kései, tudatos, nem-egész, élettelen. A primer, egész embert igénybevevő, kozmikus, abszolút, egzisztenciális és szabad cselekvés: a játék.

Az ilyen gondolatoknak a társadalomtudomány egyelőre hasznát csak közvetve látja, mert az antropológia homo ludens-féle meghatározásokkal és a kultúra játékelemeinek kidolgozásával tulajdonképpen egészen más kérdésvilágból merít, mint a szociológia. A játék éppen úgy, mint a mágia, vagy egyéb — vallás, alko-

tás, költészet, szabadság, ösztön — azzal foglalkozik, miképpen áll szemben *az ember a világgal*. A szociológiát ez a szembenállás csak másodsorban érdekli, mert a társadalomtudomány alapkérdése, hogy miképpen áll szemben *az ember az emberrel*.

Vagy száz éve folyik már rejtett mélységben a szellem küzdelme, hogy melyik az első kérdés és honnan kell kiindulni. Comte és az egész pozitívizmus, a történeti materializmus, később a szociologizmus, angolok, németek, Weber, oroszok azt tartják, hogy az először tisztázandó kérdés: miképpen áll szemben az ember az emberrel. Ez a par excellence szociológiai kérdés. Hegel, a szellemtudomány, a filozófia azt tartja, hogy a közösség kérdései is tisztázódnak, ha kiderült, miképpen áll szemben az ember és a világ. Ez a par excellence antropológiai kérdés. A probléma nincs eldöntve, már pedig a kultúra kérdéseire hozzászólni ennek az alapvető kérdésnek elintézése nélkül egyáltalán nem is lehet. Nem döntötte el sem Spengler, sem Weber, sem Scheler, sem Wiese, sem Sorokin, sem Bergyajej, sem Frobenius. Nem döntötte el Huizinga sem. Annál kevésbé, mert a kérdéstről sejtelve sincs. Bizonyos tekintetben még sem a szociológiához, sem az antropológiához nem érkezett el. Műve inkább szellemtörténeti és filológiai, kicsit régies, meghaladott, elég szép, de érdektelen, mint egy találmány, amelyet később fedeztek fel s időközben elavult.

II. «A játék régiebb, mint a kultúra» kezdi. Az állatok is játszanak. De a játék nem begyakorlás, mint régebben gondolták. Éppen nem. A játék észszerűtlen és céltalan. «Az emberi közösség nagy ősi cselekvéseit a játékelem át és átszővi.» így a nyelv: «minden elvont kifejezésben metafora van és minden metaforát, ha megvakarnak, megtalálják benne a szójátékot». Így a mythos: «a mythosban a kezdetleges ember a földi dolgokat akarja megmagyarázni és ezt úgy teszi, hogy az istenektől származtatja őket». így a kultusz, ahol áldozat, misztérium tiszta játék volt. A kultúra látása igaz: sub specie ludi. «Minden játék mindenekelőtt és fölött: szabad cselekvés.» De a szabadság nem jelent anarchiát. A játéknak szabálya van, ha ez a szabály nem is egyéb, mint maga a játék. Értelme, jelentősége, oka, célja, önmagában van, ezért szabályait is maga állítja fel. «A játék old és köt.» Elold attól, ami nem szabad, ami nem játék és köt egy egészen más szabályhoz és rendhez. «A feszültség benne a bizonytalanság, a véletlen.» «Az emberiség a természet rendjét úgy játssza, amilyen módon az benne tudatossá lett (Frobenius). «Az archaikus társadalom úgy játszik, mint a gyermek, vagy az állat. Ez a játék csupa olyan elem, amely éppen

a játék: rend, feszültség, mozgás, ünnepi és átszellemült.» Amikor a szent cselekvést és a játékot kapcsolatba hozza, Platón idézi: «az embert isten játékszerének alkották és ez az, ami benne a legjobb». «Céltalan, de értelemmel teli» (Guardini: zwecklos, aber doch sinnvoll). A végleges meghatározás ez: «a játék bizonyos térben és időben szabadon fölvetett, de feltétlenül érvényes szabályokkal bíró megszabott határok között szabad cselekvés vagy foglalkozás, melynek célja önmagában van, amelyet a feszültség és az öröm érzése kísér és annak tudata, hogy ez más, mint a közönséges élet».

Ezután inkább filológiai rész következik. Az európai nyelvek szavait veszi vizsgálat alá, a német, angol, francia, olasz, de a hindu, a kínai, a japán, az indián szavakat is és azt nézi, hol milyen szóval jelölik a játékot. Ezek közül csak egyetlenegy lényeges s ez a görög, ahol a játék fogalmát összeköti az agónnal. Az agónnak általában azt az értelmet tulajdonítja, amit Burckhardt fejtett ki, amikor a görögségben az alapvetőnek az agónális életrendet tartotta. Mégis más következtetéssel. Burckhardtnál az agón a heroikus kor életformájának megtartása a polis keretei között: civilizált heroizmus. Huizinga azt mondja, hogy «az agónban ... a játék minden lényeges ismertető jelét meg lehet találni». «A játék küzdelem és a küzdelem játék.» Valószínűleg, mert azt hiszi, hogy egészen szabad és céltalan. Ez a játék a kultúra alkotó funkciója. «Kultur wird anfänglich gespielt.» A játék a primer és a kultúra a játékból fakad. Az agónális ösztön nem hatalmi ösztön. Az agónon, mint a játékban a dolog nem valamiért megy ki, mert az ember nem *valamiért* játszik, hanem *valamit*. Az ember bérért nem játszik, bérért csak dolgozik. Hogy ez az agónális játék nemcsak a görögségnél volt alapvető kultúrateremtő funkció, hanem egyebütt is, primitíveknél, kínaiaknál, indiánoknál, az ezekután számára világosnak tűnik.

Az elvi fejtegetéseket a részletek követik. A játék és a jog: a jogalkotás, mint játékszabályalkotás, a bírósági tárgyalás, mint szó verseny. A játék és a háború; a párbaj, a harc szakrális jellege, játékossága — taktika és ceremónia — a lovagság és játék. A játék és a tudás: a rejtvények játékossága — a filozófia születése a játék és a kaland szelleméből, a kozmogóniai spekulációk játékossága. Aztán a játék és a költészet, a játék és a sport, a játék és a zene.

III. Huizinga könyve, amint látszik, szép, értelmes, gazdag. Az embernek azonban az az érzése, hogy azt, ami az egészben a

fontos, meg sem érintette. Ma ezt úgy hívják, hogy: nem egzisztenciális. Könnyű tudományt csinálni, ha valaki tárgyát komolyan veszi, semmit sem mulaszt el, jó forrásai vannak és értelmesen rendszerez. Mégis valamivel többre van szükségünk, mint csakis tudományra. Mindenkitől meg kell követelni, hogy a dolgok személyében megérintsék, hogy az, amiről ír, válsága legyen és sebe, hogy fájjon és tüzeljen, hogy szenvedjen bele és amiről ír, az számára elhatározás legyen és végzet és entuziazmus. Huizinga az a tudós, akit a jelenkor szelleme, a világkrízis, nem érintett meg komolyan. Ez már a válságról írt könyvében (A holnap árnyéka) kitűnt. Fátyolos szemlélet az olyané, aki nem dobta bele magát a viharba. Ezért mondanivalójának lényegtelennek kell maradnia olyan időben, ahol a dolgok az embert feltétlenül eltapossák, ha az embernek a dolgokat nem sikerül letepernie.

A válság átélésének legelső ismertetőjele a következő:

Az utóbbi harminc-egyven év alatt sok szó volt a kultúráról. Semmiről se volt annyi szó. Ez volt a kor igazi szava. A kultúra válsága — mondogatták és azt hitték, olyan időt élünk, amikor az egyik, a régi kultúra elmúlik és az új, a másik feltűnik. Felfedezték a kultúra halandóságát, hullámozását és változásait. Ez a fogalom minden egyebet háttérbe szorított. Történet, irodalom, társadalom, művészet, filozófia — minden felszívódott a kultúra fogalmába s úgy tűnt, hogy a kultúra az a nagy metafizikai lényeg, amelynek minden más csak sugárzása és objektíválódása.

A fölfedezés az emberek többségét csendes diadallal töltötte el. Igaz ugyan, hogy a régi kultúra meghal s ez elég fájdalmas nekünk, akiknek ezt a halált át kell élnünk. De rájöttünk arra, hogy a halálból más kultúra születik, mert ez mindig így volt. Új és nagy tudással lettünk gazdagabbak és ez a tudás megéri azt, hogy oly kegyetlenül megszenvedjünk érte. Tudjuk már, hogy a mulandóság a kultúrákra is kiterjed — persze, persze, a kultúra is születik, él és meghal, mint minden a földön, de új kultúra születik, mint új lény és nagyobb baj nincs.

A helyzet a kultúrmorfológiában, a kultúrtörténetileg tájékozott történelemben és a történetfilozófiában még ma is csaknem az egész vonalon ez. A megbocsáthatatlan tévedés nem könnyen látható át. Tudni kell, hogy élettörvényeket az ember már csak akkor ismerhet meg, ha az ember már túl van, vagyis, amikor azok az életre vonatkozólag már hatályukat veszítették. Más szóval: törvény tudássá csak akkor válhatik, ha már megszűnt törvény lenni. A kultúrára alkalmazva: fölfedezték a kultúrák halandó-

ságának törvényét, de ez a törvény ma már egyszerűen nem érvényes és nem is törvény. Miért? Mert az életre és a sorsra és a történetre vonatkozólag megismerés kivétel nélkül mindig csak túlról, vagyis magasabbról lehetséges és erről a fokról visszatekintő és reflexív megállapítások jelentősége tisztán elméleti, tárgyi, dologi, vagyis holt, elmúlt és értelmét vesztett. Erre a jelen sorsra és életre, amiben most élünk, már nem érvényes, mert ez az élet már azon a fokon van, amely túlhaladta. Ennek törvényei egészen mások és csak az fogja őket megismerni, aki ebből ki tud lépni. Nem magasabb, inkább így: integráltabb — átszövöttebb. Az előbbi stádiumnak az utóbbiban semmiféle értelme nincs.

A válság jelentősége nem az, hogy kultúrforduló van; hogy a régi elpusztul és jön az új. A válság nem az európai, a nyugati, a fausztí kultúra válsága, amely után majd jön egy másik, akár milyen. A válság jelentősége az, hogy krízisbe jutott: a kultúra. És ez azt jelenti, hogy ettől a pillanattól kezdve nem *egy kultúrát* kell eltemetnünk, hanem egyáltalán: *a kultúrát*. A viláγκrízis értelme az emberiség sorsában az, hogy mindennemű kultúrájának örökre vége van és ma már tökéletesen új világban élünk, ahol ennek a fogalomnak, hogy kultúra, semmi tartalma sincs. Nincs lényeges fontossága annak sem, hogy a kultúrával foglalkozunk és törvényeit kutassuk. Ez már a múlté. Akkor jó lett volna — amikor még az emberiség kultúrában élt, de viszont akkor nem volt lehetséges, mert éppen akkor benne élték és nem tudtak reá reflektálni, vagyis visszanézni. Ma pedig, amikor már visszanézünk és törvényeit sorra felfedezzük, a törvényt éppen úgy nem tudjuk alkalmazni a jelenre és a mára, mint ahogyan nem tudjuk alkalmazni mai belátásunkat egy tegnapi cselekvésre. Túl vagyunk rajta és soha többé ezzel a helyzettel nem találkozunk.

A világválság értelme, hogy a kultúra válságba jutott és az ember, hogy magát megmentse, kénytelen volt új valóság felé áttörni. Nem új kultúra áll küszöbön, hanem — és ez a döntő: küszöbön áll az új lét. A kultúrák kora elmúlt és ami következik: a lét kora. A lét a kultúránál magasabb, nehezebb, mélyebb, metafizikusabb, átszövöttebb valóság. Mindenekelőtt: a kultúra materializálódott emberi életformák vitális rendszere; a lét fogalma azt jelenti, hogy az emberi sorsnak át kell törnie az emberfölötti felé, hogy életét meg tudja alapozni, miután materiális életformáit, vagyis összes kultúráit kinötte. Kultúra, mint egység, mint mérték, megszűnt. Mint kategória egy elmúlt élet holt lárváját jelenti s alkalmazni csak a régire lehet. Az új mérték és egység és kategória:

a lét. Ebbe a kategóriába a kultúra úgy beleolvad, mint a sík a térbe, megmarad, de leértékelődik, mint ahogy az anyag a szellemben, vagyis, ahogy az alacsonyabb dimenzió a magasabban.

IV. Ennek a megállapításnak Huizinga Jan könyvére vonatkozólag az a jelentősége, hogy: a szerző a kultúra kategóriájában kitűnő gondolkozó, a világválságot azonban nem élte át, azt nem értette meg s így mindaz, amit mond, a múltra élvezetes és igaz, de tanulsága ma, a létkategóriába átlépő idő számára, egyáltalán semmi. Persze nemcsak Huizingára vonatkozik, hanem néhány kivétellel a jelenkor és a közelmúlt minden kultúr- és történetfilozófusára, történetírójára, szociológusára és antropológusára.

Huizinga könyvében pedig vannak sejtelmes utalások, amikről az embernek az a benyomása, hogy a szerző maga sem értette, hogy az idő szelleme mit sugalmazott neki. Különösen ott érezhető ez, ahol az agónális ösztönről beszél. Az agón a kultúrában gondolkozó számára kultúrateremtő: a küzdelem játékossága és a heroikus verseny teremti meg a kultúra értékeit. Valójában, s ezt a válságból tudtuk meg: az agón nem kultúrateremtő, hanem létteremtő. Agónálisan élni annyi, mint magasabb létkategóriába betörni, annyi, mint heroikusan élni. Heroikus élet pedig nem kulturális, hanem egzisztenciális kategória. A játék is az. «Az agónális ösztön — írja például — a közösség elsődleges játéka, amely azt célozza, hogy a kollektívum vagy az egyéni személyiség magasabb fokra lépjen.» Ilyen mondat elszórva, néhány, azt a hitet kelti, hogy a szerzőnek a megoldás a markában volt, de nem tudta, mit fog meg és elejtette. Tudja, hogy a játék, éppen úgy, mint a verseny, az agón, a heroikus élet, az ünnep, egzisztenciális, nem pedig kulturális fogalom? Lehet. De Huizinga, mint a történetírók csaknem mind, mintha Burckhardt egyáltalában nem is élt volna, még ma is azt hiszik, hogy ideális létet kell konstruálni, legyen az játék, agón, heroizmus, ünnep, ezt a létet az idők kezdetére vagy végére vetíteni és belőle származtatni a kultúrát és a történetet. Spengler és Frobenius ebben éppen olyan hibásak, mint a többi. Az ember ilyen goromba hiba láttán kedvét veszti. Ideális korszakokat előre vagy hátra vetíteni, ez a jellegzetesen történetírói hiba, talán így: a történetíró-komplexus, a szó szoros értelmében, mint egy formája a nem egészen ép és egészséges valóságérzéknek. A kezdet ideálja: a paradicsom, a vég ideálja: az utópia. Sejtelmük sincs arról, hogy aki létszerűen gondolkodik, annak az egész lét minden időben nyitva áll és aki egzisztenciálisan néz, tudja, hogy minden gondolat, eszme, valóság, lehetőség állandó jelen-

létével kell számolni. Huizinga úgy tünteti fel, hogy a játék kultúr-kérdés. Pedig a játék egzisztenciális kérdés, vagyis létkérdés. Egy fokkal több, mint Huizinga hiszi és írja. Azzal az egy fokkal több, amelyet a szerző nem tudott megtenni, hogy a játék kérdését megértse. S ezért a könyvben az a helyzet, hogy Huizinga az emberiség egyik legnagyobb témáját fogta ki, de hozzá gyengének és méltatlannak bizonyult.

Huizinga nem is nagyon titkolt gondolata, hogy most, új kultúra küszöbén ismét játékkorszak van keletkezőben. Erre a tudósi naivitásra az embernek már rosszkedve is elmúlik és mulatnia kell. Kereken szólva ostobaság abban hinni, hogy az emberiség életének visszatérni látszó fázisai azonosak. Egyszer volt agón — egyszer heroikus kor — egyszer játék — egyszer, egyetlenegyszer — s amikor visszatért, integráltabb fokon és szinten, már nem az volt benne a fontos, hogy agón és heroikus és játék, hanem az, hogy: szellemi. És most, hogy a kultúrák nagy köréből kiléptünk, már, ha visszatér, nem a szellem lesz, hanem átszövöttebb fokon: az egzisztenciális. A kultúrák emberi köréből átléptünk a lét kozmikus körébe. S hogy ezt ma már tudatosan láthatjuk, az a világválság első pozitív eredménye. Huizinga műszavával szólva puerilizmus az ember mai fokán az agónális játék életmódját visszanezni, sőt visszakívánni, sőt majdnem ideálként feltüntetni. Alig különbözik ez attól, ha az érett férfi elé példának állítanak a kamaszt — mert a görög agón fiatalos, nyers, üde, friss éretlenségét ma mindenki kedve szerint csodálhatja, de helyrehozhatatlan hibát követ el, ha azt hiszi, hogy ez a mi helyzetünkön lendít és életünket megoldja. Sorsáért mindenkinek magának kell a Hatalmakkal megküzdenie. Sorsát mindenkinek magának kell eljátszania. *Hamvas Béla.*

OKULÁS ROKONNÉP SORSÁBÓL.

Az utolsó három esztendő politikai eseményei közül olyan élményszerű hatást, amelynek fényénél rejtőző, embert, nemzetet, osztályt jellemző sajátosságok váltak nyilvánvalóvá, különösen Ausztriának a Németbirodalomhoz való csatolása, Csehszlovákia szétbontása, a Lengyelország elleni hadjárat s legutóbb a finnek hősie ellenállása és szabadságharca váltott ki. Sokaknál észlelhető, rendkívül mély lelki reakcióknak, reagenciáknak nyomai épúgy megvoltak a mindennapi beszélgetésben, mint újságcikkekben, publicisztikai termékekben is. Amikor ezek a gondolatok és érzések napvilágra kerültek, az volt az érzése mindenkinek, hogy ezekre

emlékezni fog, egyhamar nem fogja azokat elfelejteni s íme, alig pár hónap, már nemcsak az egyes ember nem tud visszaemlékezni saját lelki életének ezekre a «nagy» eseményeire, de az emberi közösségek megfigyelője sem, megközelítőleg sem visszaemlékezni azokra, ha csak naponkint nem jegyezte a maga benyomásait és megfigyeléseit. Ilyen rövid idő elmossa tehát az események kontúrjait, bizonytalanná, tétovává válik az azok által kiváltott lelki hatásokról szóló beszámoló s nyilvánvalóvá lesz, hogy milyen gyors iramban tud felejteni az ember és legbecesebb emlékeit is milyen hamar lepi be a rohanó modern élet, a mindennapi munka pora. S az ú. n. tanulságokkal sem vagyunk másképen. Az eseményeket t. i. állandóan kíséri az embernek az az örök törekvése, hogy az előtte lezajló vagy azoknak az eseményeknek lefolyásából, amelyekről valamilyen módon tudomást vett, bizonyos tanulságot vonjon le sajátmagára, önmaga problémáira nézve is. Nem célszerűtlen és nem felesleges tehát, ha rögzíteni törekszünk bizonyos lelki jelenségeket addig, amíg emlékezni tudunk és emlékeztetni úgy, hogy azokon keresztül az idealításra, az eseményeknek az élmény világánál rövid időre megpillantott lényegére emlékezzünk.

A politikai lélekelemzés, helyesebben a politikai lélekrajz célkitűzésével és módszereivel törekedvén megoldani az említett feladatot, akkor, amikor a finn szabadságharcnak a magyar politikai lélekre gyakorolt hatásait keressük, eleve ki kell zárni vizsgálódásaink köréből elsősorban a közönyöseket, akik érzelmileg s így értékelőleg egyáltalában nem reagáltak az eseményekre s nem jutottak el a megelőző magatartás atmoszférájába se, még «érdekesnek» sem tudták a szóbanforgó eseményeket tekinteni. Ezek természetesen nem alkotnak homogén csoportot. (Külön vizsgálendő volna, melyik az a réteg, amelyikre valóban nem hat egyáltalában semmi.) Ez alkalommal is rádöbbenhettünk arra, hogy milyen sok embernek nincs lelke, s azt is meg kellett állapítanunk, hogy még az életöszton sem szólalt meg bennük, — s így csak természetes, hogy a magasabbrendű, az értéklátó magatartásig nem jutottak el. Mi ennek az érzéketlenségnek legfőbb oka? A mindennapi foglalkozás, — nem érnek rá megállni egy pillanatra sem az olyan eseménynél, amely akadályozná őket foglalkozásuk üzésében, vagy annyira eltompultak az idők folyamán, hogy már semmi nem tud rájuk hatni, vagy az egymást követő megrázó események tették őket teljesen érzéketlenné, — minden problémánk szempontjából teljesen közömbös.

A magyar társadalom megismerése érdekében természetesen tanulságos volna annak keresése, hogy az említett kategóriák milyen rétegekben fordulnak elő legnagyobb számmal. Ehhez azonban az amerikai értelemben vett tömegmegfigyelés módszerei lennének szükségesek. Ezt már elmulasztottuk, problémánkat már csak az említett politikai lélekrajz útján vázolhatjuk.

A legáltalánosabb, az első hírek által kiváltott lelki reakció ezekben a szavakban foglalható össze: «Hát ez is lehetséges?!» Ebben a felkiáltásban érzelmi reakció, ítélkezés és tudomásulvétel sajátos összefonódottságban jelentkezett anélkül, hogy ezt az érzelmi állásfoglalást gondolati elemekre bontották volna fel. Ezt a folyamatot a véleményalkotás és az érzelmi állásfoglalás indoklását voltaképpen az ú. n. realisták rideg érvelése és cinikus fölényessége váltotta ki. Bőredőzetű morális tógát mindennapi ruha helyett hordó egyének siettek annak hűvös megállapításával, hogy nagyhatalmaknak joga van ahhoz, hogy az akadályozó kisállamokon keresztül eljussanak a szabad kijáratot jelentő tengerhez, vagy hogy a realizmus jegyében a kisállamok fokozatos felszívódását jósolják meg, mondván: eljött az ideje, hogy az «operettállamok» eltűnjenek. Segédcsoportokat szolgáltattak ezeknek a lelkük mélyén a bolsevizmusért rajongók, s azok, akiknek jobb erkölcsi meggyőződését időnkint elnémítja olyan rokonszenv, amelynek eredetéről önmaguknak sem tudnának számotadni. Végül, mint e csoportban még a leginkább érthető és menthető elem jelentkeztek azok, akik a hajlékonyság és a fegyveres harctól való tartózkodás nagyobb értékűségének meggyőződéses hívei, ha kis és nagy hatalmak összeütközéséről van szó.

Ez a csoport már érvelt, érveket sorakoztatott a maga álláspontja megvédésére s velük szemben védtelenek voltak a szána-kozók, akik az «ez is lehetséges» magatartásból minden értelmi elemet kiküszöbölve, teljes rokonérzéssel élték át a kezdődő tragédiát. Ezek azt mondták: «Szegény finnek». Ez csak szájalom volt s szinte hasonló volt ahhoz a lemondó és harcot kerülő megnyugváshoz, amelyik a társadalmon belül zúgolódás nélkül veszi tudomásul, hogy a szegény embernek sorsa a szenvedés, ez a világ folyása, ezen segíteni nem lehet. Ez a romantikus rokonszenv természetesen különböző intenzitású volt aszerint, hogy az érzelmi tartalom milyen mértékben volt gazdag olyan elemekkel, amelyek a finneknek mint test vérnépnek, mint rokonoknak szenvedésére irányultak. Természetesen legérzékenyebben azok a romantikus rajongók, álmodók, azok a térképnézők reagáltak, akik számtalan-

szor elképzelték Európa térképét úgy, hogy a magyarok és finnek mint egymás szomszédai élnek.

Ezeknek az egyáltalában nem tisztult érzelmi állásfoglalásoknak irányt adni *segített* a sajtó és segítettek mindazok, akiknek az a társadalmi funkciójuk, hogy a maguk szűkebb vagy tágabb körében az eseményeket megmagyarázzák, a véleménykialakulás vezetői és irányítói legyenek. Ennek a törekvésnek, t. i., hogy minél többet tudjunk azokról, akikről így az események világánál megtudtuk, hogy mennyire szeretjük őket, külső jele volt, hogy egymást követték a Finnországról szóló könyvek. Útleírások jelentek meg, képgyűjtemények, tájékoztató összefoglaló történeti munkák Finnországról, a finn népről. Nemcsak nálunk, a külföldön is, így Svájcban, Hollandiában, Angliában stb. Minél többet akart az emberiség tudni a finnek emberi voltáról. A könyvtáraknak Finnországról szóló művei mind olvasót találtak, mindenki sietve pótolta az ezirányban hiányosnak érzett ismereteit. Többet tanult meg a világ Finnországról a háború első hat hetében, mint talán az utolsó 30 esztendő alatt. De nemcsak többet tanultak és tudtak róla, hanem feltételezhetően rendkívül széles rétege az érdeklődőknek igyekezett foglalkozni mindennel, ami Finnországra vonatkozott.

Abban az összkepben, amelyet a finnekről kiformáltak, s amelyet nyomtatásban az olvasóközönség elé vittek, a következő elemek voltak az uralkodók: Igyekeztek felmutatni a finnek erkölcsi értékeit, becsületességüket, józanságukat, demokratikus szellemüket, kultúrateremtő erejüket; — biológiai kiválóságukat, mint emberfajtanak értékes voltát, kiváló sportteljesítményeiket, földrajzi helyzetük ismertetésével kapcsolatban népi erejüket, katonai felkészültségüket stb., stb.

Ezek az adatok azonban háttérbe szorultak azok mellett a megnyilatkozások mellett, amelyek kiemelték, hogy a hősiek küzdelemvállalás még a siker reménye nélkül is minden értékes nemzet legelső kötelessége, hogy az a «nemzet, amelyik karddal a kezében esik el, nem pusztulhat el», mert a nemzet maga legyőzhetetlen. Az állam megcsonkítása vagy leigázása után is, a nép megritkítása után is, fel fog támadni, ha szelleme él. A szellem pedig megkívánja a test feláldozását. — S innen már csak egy lépés volt annak felismerése, hogy a finnek akkor, amikor állami függetlenségükért, nemzetük szabadságáért küzdenek, ugyanakkor minden más nemzetért is állják a harcot, mint ahogy ez az érzés Szabó Dezső: *Levél Ainóhoz* című költeményében talált maradandóan szép kifejezést.

A finnek iránt érzett ilyen elemekkel színezett rokonszenven

keresztül valami ünnepi hangulat élt a világ nemzetei között, valami szolidaritás-érzés, ráeszméltek arra, hogy vannak értékek, amelyek mindnyájunknak közös értékei, amelyekről megfélekedezni nem szabad, amelyekért áldozatot hozni mindnyájunk kötelessége. Most persze megmozduló lelkiismeretünk szavát 5—10 pengős adománnyal intéztük el kényelmesen, fűtött szobában ülve, amíg mások 40 fokos hidegben és háromméteres hóban az életüket áldozták azokért az eszményekért, amelyek a mieink is. Kell, hogy a mieink is legyenek. Max Scheeler írta 1914-ben, a világháború kitörésekor, hogy a világháború ébresztette az emberiséget először egységességének tudatára. Az ő megállapítását most azzal kell kiegészítenünk, hogy a finnek hősi küzdelme talán sokkal inkább, mint bármilyen más esemény a modern történelem folyamán, a kultúremberiséget rádöbentette a maga értékvilágának azonosságára.

A mi számunkra pedig a legelső helyen említendő élmény az volt (amit egyébként nem vallottunk be magunknak), hogy íme nem a mi kiváltságunk hősi módon viselkedni, felvenni a harcot a túlerővel szemben, helytállni tudni. Igaz, hogy akkor, amikor ezt beismertük önmagunk előtt, — ez a beismerés a mi hivatástudatunk kizárólagosságának csorbulását, megsebzését jelentette, azzal tértünk ki az egyébként az alábbiakban kifejtendő következtetések levonása alól, hogy mindez természetes, hiszen testvér-nép, — északi rokonainkról van szó, — magától értetődő, hogy ugyanazok az erények élnek bennük, mint bennünk. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a hősi kiállás és küzdelem-vállalás, íme nemcsak a mi hivatásunk és előjogunk, hanem más nemzeteké is lehet.

S íme a hősiesség, amint a finn példa mutatja, nem zárja ki a polgári erények gyakorlását. Lehet valaki dolgos, szorgalmas, takarékos és józan polgára hazájának és amikor a sors úgy hozza magával, egyik napról a másikra mint kiváló katona teljesíti kötelességét. Sőt ezek az ő polgári erényei, a társadalomnak egészséges szerkezete, a népi erők ápolása és megbecsülése mind, mind hatályosabbá teszik a küzdelmet és remény teljesebbé a harcot.

Ha elemeire bontjuk a finnek irányában megnyilatkozó rokonszenvet, rá kell eszmélnünk arra, mily jelentékeny mértékben növelte ezt az a körülmény, hogy a finn állam a népi, nemzeti és állami erők harmonikus kifejlésének kerete és eredője. Egy nemzet teljes élethez való jogának, e jog elismerésének úgylátszik, előfeltétele az, hogy úgy becsüljék meg, mint a amelyik rendelkezésére

álló említett erőkkal, adottságaihoz mérten a lehető legjobban gazdálkodik a maga és az egész kultúremberiség hasznára. A finnek iránt érzett megbecsülés erőik becsületos kifejtésének elismerése elsősorban.

A tanulság tehát sokoldalú, amit magunk számára levonhatunk: a hősi helytállás nem a mi kizárólagos előjogunk, — a hősi magatartást nem akadályozza meg az, ha valaki békében polgári kötelességeinek maradéktalanul eleget tesz, — a kultúremberiség, a kultúrnemzetek közötti megbecsültetés és elismertetés előfeltétele a rendelkezésünkre álló erők legjobb és harmonikus kifejtése.

S befejezésül még egy jelenségre kell rámutatnunk. A háborút ma a propaganda háborúja kíséri, s a békés háború megelőzi a fegyverek mérkőzését. Azt a tételünket, hogy nemzet nem lehet nemzetnek ellensége, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a szemben álló államok a propaganda minden eszközével igyekeznek az ellenségévé változott nemzetet «nemzet» jellegétől azáltal megfosztani, hogy emberi értékeit, az emberi kultúra szempontjából való jelentőségét, erkölcsi intaktságukat igyekeznek kétségbevonni, hibáikat feltárni és előtérbe helyezni. Ez a legmélyebb oka annak, hogy miért hallgat el háború idején az ellenséges állam nemzeti kultúrájára való figyelés is. Zavarná a háborút a maga könyörtelen dinamizmusában, ha úgy érezné egyik vagy másik fél, hogy testvér testvér ellen, nemzet nemzet ellen viseli. — Nos hát, ha a finnek erkölcsi diadaláról emlékezünk meg befejezésül, azt kell kiemelnünk, hogy nem volt hang, amelyik az ő erkölcsi integritásukat, emberi értékeiket, élethez való maradéktalan és teljes jogukat kétségbevonta volna. Ez a legnagyobb diadal, amit eddig háborút viselt nemzet a modern történelem folyamán elért.

Trócsányi György.

IMRE SÁNDOR A SZOCIÁLPOLITIKA ÉS KULTÚRPOLITIKA KAPCSOLATAIRÓL.

A nemzetnevelés elméletének kitűnő tudósa és propagátora, Imre Sándor a közigazgatási tisztviselők továbbképző tanfolyamán előadást tartott arról, mennyire függvénye az eredményes szociálpolitika a jó művelődéspolitikának. Ezt az előadást ki kell emelnünk a tanfolyam anyagát közreadó kötetből,¹ mert igen

¹ A könyv ismertetésére még visszatérünk.

A szerkesztő.

sokatmondó és továbbfejlesztésre alkalmas fogalomtisztázást találunk benne a szociálpolitika lényegéről. Ennek alapvető kérdése tudvalevőleg a célkitűzés körül forog. Imre Sándor a szociális szempontnak a közigazgatásban való állandó érvényesítését nevezi szociálpolitikának az igazságosabb társadalmi rend fokozatos kialakítása érdekében. A szociális gondolat a fennálló, tehát javítandó állapot szükségszerű kritikája, az elégedetlenség, ami nélkül nem lehet javítás. Az élet folytonos változás lévén, a javítás is csak időleges lehet, tehát a szociális politika szüksége örök. A szociálpolitika nem olyan különleges törekvés, amelyet csak sajátos szociálpolitikai eszközökkel, módszerekkel lehet szolgálni. Hiszen a helyes társadalmpolitika megelőző természetű, arra törekszik, hogy a különbségek kisebbek, a bajok veszélytelenebbek legyenek, tehát a bajok gyökerének orvoslása szükséges. Ezt Imre Sándor a közműveltség óriási hiányainak, hézagainak megszüntetésében keresi, ellentétben azokkal, akik a kórtünetek gazdasági jellegéből kiindulva, gazdasági reformoktól várnak javulást. Aki — mint Imre Sándor — tisztán látja az okozati összefüggések hálózatát s ebben mindenkor leméri a dinamikus tényező: az ember szerepét, az nem is juthat más eredményre, mint arra, hogy az emberek minősége a legfontosabb szociálpolitikai tényező, ennek tökéletesítése a legelső célkitűzés, sőt az egyedül döntő, mert az ember tökéletesedésével önként megtörténik mindaz, amit az igazságosabb társadalmi rend kíván. Ha egyoldalú szociálpolitika képzelhető, akkor csak a művelődéspolitikai lehet az.

Imre Sándor azonban nem akarja a szociálpolitikát kisajátítani a művelődéspolitikai számára. Ettől megóvja gazdag társadalomszemlélete. Világosan látja például a közigazgatás nagy szociálpolitikai szerepét. A jó közigazgatás lényegében szociálpolitikai jellegű, — írja, de azt is mondhatta volna, hogy a közigazgatásnak minden ténykedésében a szociálpolitikai célkitűzés szolgálatának kell lennie.

A főtételből, vagyis a társadalmpolitika jobb, igazságosabb élet kialakítására törekvésben való megjelöléséből szükségképpen következik, hogy a segítő, bajokat kezelő (tehát az öncélú és intézményes) szociálpolitikán, a helyes célú művelődéspolitikán és a szociális célismerettől áthatott közigazgatáson kívül is vannak hatalmas eszközök a társadalmpolitikai cél szolgálatára. Ha a sajtót a kultúrpolitika, az igazságszolgáltatást pedig a gyógyító szociálpolitika körébe utaljuk, még mindig megmarad tiszta szociálpolitikai feladatú intézménynek a törvényhozás. Könnyű

belátni a hadsereg nagy szociálpolitikai hatóerejét s nem kétséges az sem, hogy a gazdasági élet az a tevékenységi kör, amelynek a szociális, vagyis mondjuk ki: az emberi eszmény kívánalmaival számotvető társadalomszemlélet számára való meghódítása a jövő egyik legfontosabb feladata.

Sz. Gy.

TEHETSÉGVÉDELEM ÉS TEHETSÉGGUTATÁS.

Kormányzónk országlásának huszadik évfordulóján a közgazdasági és társadalmi szervezetek nagyösszegű alapítványt tettek a tehetséges és kiváló ifjak továbbképzésére és oktatására. Ha valahol, nálunk valóban szükség van a tervszerű tehetségvédelemre. Nemcsak népünk ismerői, hanem az első benyomásokat gyűjtő idegenek is egyértelműen dicsérik a magyar ember veleszületett erős intelligenciáját s mégis meg kell vallanunk, hogy az egyes pozíciókban, főleg fent, de az alsó és középrétegekben is gyakran nem a legmegfelelőbb embereket találjuk. A társadalom munkatervezetében tehát nem működik jól a természetes kiválasztás. A köznyelv protekcionizmusnak nevezi ezt a sajnálatos jelenséget s arról beszél, hogy az utolsó közszolgai állás betöltésénél csakúgy, mint a gazdasági szervezetek számottevő állomáshelyeire való érkezésnél a tárgyi szemponttól idegen tényezők, sokszor fantasztikusan magas befolyások játszanak döntő szerepet. Ez a rendszer, vagy jobb esetben az ilyen esetek előfordulása gátat emel a helyes kiválasztás útjába, hiszen a protektor nem szavatol a személyesen nem is ismert védencért, alkalmasságának megítélésére egyébként sem hivatott, sokszor nem is képes. Az illetéktelen befolyás gátló szerepe azonban sokszor tovább is érvényesül, a gyenge középszer, sőt a silányság védelmében. Arra is van eset, hogy a botrányos alkalmatlanságot is meg tudja óvni a respectus alienus s az elbocsátásra érett, használhatatlan «munkaerők» a protektor csillagának letűnéséig ide-oda tologatva élvezik a főnökök türelmét.

A helyes kiválogatódás e társadalmi gátrendszer a mélyben ható, láthatatlan oka a valóban alkalmasok kellő mértékű ki-fejlődhetése körüli bajoknak, annak, hogy a munkaszervezők oly gyakran és okkal hallatják panaszukat a megfelelő jelentkezők hiánya miatt. A nexus-elv légkörében a munka-étosz nem tud kiszaradni, s ha mégis, hamarosan elsatnyul. Ifjak és viharvert munkakeresők a tapasztalati közvéleményhez igazodnak s a képzettség-tehetség elsőbbségének elvét a naiv gyermekmesék birodalmába utalják.

A tehetségvédelemre tehát valóban szükség van s ha a gazdasági és társadalmi szervezetek úgy vélik, hogy a tehetség útját egyengetniök kell, jó úton járnak. Nagy mulasztás és súlyos hiba volna azonban, ha az akció more Hungarico középosztály-mozgalommá zsugorodnék, vagy eleve ily keretben öltene formát. Nem tudjuk, miképen fogalmazták a miniszterelnökségen április 20-án tartott értekezlet résztvevői a tehetségvédelem alapítványának gyakorlati célkitűzéseit. Az a körülmény azonban, hogy itt az állam kormányzójának nevében született intézményről van szó, remélni engedi, hogy ezúttal az egész nemzetre kiterjedően, tehát a legszegényebb társadalmi rétegeket sem rekesztve ki, rakják le a tehetségvédelem elvi alapjait.

Ezt a feltevésünket a tárgyi szükség tudatából is merítjük. Tudvalevő ugyanis, hogy a magasabb hatalom osztálykedvezés nélkül osztja szét a különös tehetség égi ajándékát, a földi javak és hatalom kedvezményesei pedig már a saját utánpótlásukról sem gondoskodnak. Így tehát csupán gondoskodni kell arról, hogy a mély néprétegek tehetséges gyermekei a ma szinte teljesen eldugult érhálózat gyökeres javításával felülkerülhessenek. Ez azért fontos közérdek, mert a hiány e nélkül is pótlást nyer, azonban oly módon, amely már nem a tehetség érvényesülését, hanem a tehetségteleneknek a közre káros szerencsését jelenti. Ismeretes, mennyire rontja az iskolák szelektív munkáját a helyi adottság s egyéb mellékkörülmény (helybenlakás, fix fizetés, társadalmi osztályszellem). A magyar nemzettest nagyobb fele olyan helyen és olyan körülmények között él, hogy nem is gondolhat mégoly tehetséges gyermekének középfokú iskoláztatására sem. A kisebbik fele viszont ugyancsak helyzeténél fogva tehetségtelen fiát is keresztül erőszakolja a könnyebb és biztosabb étellel kecsegtető iskolákon.

Gondoltak-e erre a tehetségvédő értekezleten s keresték-e módját a ma kallódó magyar tehetségek megmentésének?

* * *

Egy régi magyar iskola, a 408 éves sárospataki gimnázium ráeszmélt, hogy a tehetségvédelemnek nálunk a tehetségkutatással kell kezdődnie. Talán nem is tudatos társadalompolitikai szempont, hanem a régi nemes hagyomány felújítása lebegett a derék intézet szeme előtt, mikor a falusi tehetség, a cselédek és kispasztorok kiváló gyermekeinek megmentését céljai közé iktatta. Az 5—6 éves kísérlet eredményéről most számol be a mozgalom egyik kitűnő munkása,

Harsányi István tanár.¹ Miután az ősi intézetet kitűnő gazdasági vezetője, Trócsányi József és az angol internátus létesítését lehetővé tevő gazdag állami támogatás új virágzáshoz segítette, a gazdag fiúk odatódulása felkeltette a hagyományörző tanárok és egyházi vezetők lelkiismeretét a szegény diákok felkarolására. Medgyaszay András egyházmegyei tanácsos indítványára megduplázták az ösztöndíj járulékot, ami évi 500 pengőt jelentett. Ebből éveken át ösztöndíjalapot gyűjtött az intézet. Adakozók is támadtak, úgy hogy ma 24 tehetséges szegény diákot nevel a pataki kollégium. Mind falusi szegény gyermekeket, kiket igen körültekintő és szigorú tehetségvizsgálat alapján vesz fel a gimnázium. E vizsga módszere évről-évre tökéletesedik. A tehetségkutatás megszervezése is folyamatban van. Az iskola jellegének megfelelően az egyházkerület református lelkészei, tanítói e munka főtámaszai. Inkább a tehetséges gyermekek nyilvántartása hárul rájuk s az iskola figyelmének felhívása, mert az alkalmasság megállapítása már — egy előzetes írásbeli feladat kidolgozásától eltekintve — a pataki gimnáziumban történik.

Az úttörés megtörtént, a példa megvan. További feladat az országos munkaterv kidolgozása, amely minden igazán kiváló tehetség elsenyvedését meg fogja előzni.

Szombatfalvy György.

A VENDÉGLÁTÁS MŰVÉSZETE.

Lacratelle² valóságos kis szociológiai tanulmányt írt, amidőn egyik művében a vonzó társasélet előfeltételeit illetőleg ad tanácsokat a következőkben:

A vendég hívás — művészet, hasonló a virágbokréta elrendezéséhez. Virágokat telefonon rendelhet az ember virágkereskedésben, de a legmelegebb hatást az a virágváza váltja ki, amelyet magunk saját képzelete szerint díszítettünk virágokkal.

Az első követelmény, hogy ne érezzen senki erőltetettséget, sem azt, hogy a ház szalonja ajtaját tágra akarja nyitni minél több vendég előtt. S a szívének melegségét őrizze meg mindenki saját otthona számára. Semmi sem vonz annyira, mint ha a vendég-

¹ A sárospataki tehetségkutató munka. Sárospatak, 1940. 16 oldal.

² Lacratelle Jaques, de: L'écrivain public. Paris, 1936. c. művében. Se faire un salon. (123—126 l.)

látó kedvességének őszinteségét érzi az, aki egy idegen körben megjelenik. A társaságbeli rutint hagyjuk a következő napra, amikor mi megyünk másokhoz.

Vigyázni kell arra, hogy ne egyfajta embereket gyűjtsünk egybe. A politikai, a művészi, az irodalmi szalon egy-kettőre unalmassá válik. S ha híres művész vagy író van a vendégek között, soha se kívánja tőle a házigazda, hogy az produkálja magát.

S ha vannak ismerőseink, akiknek érdeméről, kiválóságáról meg vagyunk győződve, — akkor is, ha nincs közismert nevük, bátran hívjuk meg őket. Egy-két új vendégnek mindig kell a meghívottak között lenni.

Maradjon mindenki hű önmagához. «Minden ember szívében van egy királyi fogadóterem, amelyet gondosan zárva tart s itt vannak elrejtve a fiatalkori álmai, a soha meg nem vallott titkos vonzalmak, a bolond vágyak s az elfojtott zokogások.»¹ Nos hát, legyen a vendéglátónak bátorsága kinyitni, ha csak félig is, ennek a zárt teremnek az ajtaját s megjósolhatóan nagy sikere lesz. Óvakodni kell attól, hogy az ember a magánosságot szeretve, kerülni kezdje a szalonokat. Ez mindig a gyengeség jele. Ha valaki fél résztvenni a társaséletben, ez annak a jele, hogy nem biztos abban, hogy mértéket tud tartani és ízlése, tapintata van. Ha valaki attól tart, hogy a *könnyed* szellem *nehéz* lesz számára, ez annak a jele, hogy a sima társalgás könnyen elbuktatja s nevetőségessé teszi nehézkes lényét.

S ezenkívül különösen művész-ember számára nagyon jó szerénységi iskola a társaságban való megjelenés. Mennyi jótékony hatású pofont kapunk egy-egy alkalommal. Más művészekkel cserélnek össze bennünket, műveinkre rosszul emlékeznek, címeiket hibásan idéznek, s mindezt udvarias hazugságok keretében tálalják eléink. Örökös «emlékezz arra, hogy porból lettél» egy-egy ilyen délután. Ilyenkor tanuljuk meg, hogy nemcsak mi vagyunk a világon, hanem mások is élnek, lélegzenek, gondolkoznak és számítanak az életben.

Miért fosztaná meg az ember magát ettől a soha meg nem szűnő játéktól, miért fordítaná el figyelő tekintetünket ezekről az arcokról, az ott szereplő emberekről, akik végigjátszák életük szerepét anélkül, hogy annak értelmét valaha is felismerték volna — fejezi be észrevételeit, a társas életet megbecsülő francia író.

—i—y.

¹ (Flaubert.)

KÖZÉRDEK A FELHŐK FELETT.

— Levél a szerkesztőhöz.¹ —

Bocsánat, Szerkesztő Úr, hogy ismét zavarom, mégpedig olyan írással, mely senkit sem érdekel. A közérdekről lesz benne szó. Nem gondolok jobb temetőt számára egy tudományos folyóirat hasábjainál.

Voltaképen egy nyomozásomról számolok be. Nem vagyok hivatásos nyomozó, de annál szenvedélyesebb műkedvelő. Egy detektív és egy tudós lelkének találkozásából születhetett szellem. Vagy tán nem is tudós volt az egyik, hanem lelkipásztor, esetleg pogány moralista. A detektív azonban nem kétséges, oly fáradhatatlanul figyelek meg mindent és mindenkit, míg keresem a nagy eltűntet: az igazságot.

Minap egy banális frázis csiklandozta meg nyomozó ösztönömet. Egy neves politikusunk kijelentette, hogy a közérdek helyes felismerésétől függ a nemzet boldogsága. Nem kérdéses, hogy hazabeszélt s én mégis szerettem volna megölelni, mert úgy éreztem, hogy véletlenül ráhibázott a közboldogság varázsszerére. Fel fogom kutatni a Közérdeket, mely bujkál, érthetetlenül fél a felismertetéstől, mintha valami nagy bűn terhelné, mondjuk ő hozta volna világra a háborút. Kinyomozlak, lappangó szökevény, gondoltam, fel s alá járkálva szobámban. Áttüzesedett agyamban kergették egymást a gondolatok. Mindenek előtt egy jó személyleírásra volna szükségem. Sajnos, alig remélhetem. Tömérdek fotográfiája jelent meg ugyan lapokban és könyvekben s mindenki beszél róla, de képek és szavak nem hasonlítanak egymáshoz. Ezen a nyomon nem lehet elindulni. Annyi bizonyos, hogy a szellem-erkölcsi család gyermeke s állítólag van egy ikertestvére, az Őnérdék, amely bár teljességgel más jellemű és természetű, külszínre oly tökéletesen hasonlít hozzá, hogy lehetetlen őket megkülönböztetni. Talán ez az ikreknél is szokatlan tökéletes hasonlóság vezetett egyeseket arra a gondolatra, hogy *Közérdek* nem is létezik, csak az Őnérdék ravasz meséje költötte, hogy kendőzze lelke rútságát. A szellemi valóságok ugyanis rendelkeznek némi proteuszi képességgel. Én azonban nem ülök fel az ilyen meséknek, mert tudom, hogy az

¹ Ezt a különös írást nem azért közöljük, mintha valami tudományos értéket tulajdonítanánk neki, hanem mert tanulságos példa arra, hová ragadja a képzelet a gondolkozót, ha nélkülözi a társadalmi kérdések vizsgálatához szükséges tudományos diszciplinát.

A szerkesztő.

irigység és rosszakarat mindig kész a rágalomra. Kutatni fogok tehát, ez volt eltökélt szándékom. Majd én kiderítem az igazságot.

Lehet, hogy bolygó szellem, de ha nincsen is állandó lakása, bizonyára a lelkekben lakozik. Kigondoltam a nyomozás tervét. Felkutatok néhány telivér lelket a társadalom más-más rétegéből és csoportjából, átvizsgálom őket a titkos redőiket sem mellőzve s nem nyugszom, míg ki nem fürkésztem bennük a Közérdek rejtekhelyét. Íme a nyomozás eredménye, amint egymásután következnek.

Először egy kis cselédet fogtam vallatóra. Szép, nyílt lelke volt, redőzetlen. Megmondott mindent magáról is, apjáról is, ki szintén cseléd egy dunántúli uradalomban. Rövid bizalomkeltő diskurzus után kereken előálltam a kérdéssel:

— Ismeri-e a Közérdeket?

— Még nem találkoztam vele.

— Ne tréfáljon. Vagy nem tudja talán, mi az az érdek, és mi a közös érdek?

— Már hogyan tudnám! Az én érdekem az, hogy ne dolgoztassanak agyon, ne székírozzanak s fizessék meg jól a munkámat. A nagyságámé pedig az ellenkezője.

— Hát az édesapja ismeri-e a Közérdeket?

— Nála ugyanaz az eset, mint nálam. Csak ő az ispán úrral feszíti a kötelet.

Ez a lélek lent jár a föld göröngyei között, gondoltam magamban. A maga szűk közösségének is önkéntes száműzöttje. Hogyan láthatná meg a közérdeket?

Azután egy napszámossal beszéltem. Egyszerű lelke fáradt volt és gyűrött, erőtlen, fakó, bizalmatlan. Kérdéseimre azt felelte, hogy ő bizony ismeri a közérdeket, de nem beszél róla, mert abból baj lenne. Neki is, meg másnak is. Faggattam, mire gondol, mi baj származhatnék a közérdekből?

— Nem abból, hanem ha beszélnék. Mert az urak nem szeretik, ha a szegény ember gondolkozik, még kevésbbé, ha beszél.

— Beszéljen csak nyíltan. Én nem haragszom meg érte. Mi volna hát a közérdek?

— Az, ha megváltoznék a világ sora s a nyomorúság is megosztatnék meg a gazdagság is úgy, hogy jusson mindenkinek belőle.

Ez a lélek nem szabad lélek, igába fogta az élet s terhével megnyomorította. Az út porában él s e por egészen belepte. A közérdekből nem láthat semmit.

Harmadiknak egy gazdaembert kérdeztem meg. Olyan volt a lelke, mint egy homályos szobában lógó tükör.

— Hogyne ismerné, mondotta, hiszen szavazó polgár, a templomba is eljár s már az apja, nagyapja is földesgazda volt. Az a közérdek, hogy akié a föld s aki azt sok gondnal, fáradsággal megműveli, az legyen az első az országban. Az szabja a törvényt éspedig úgy, hogy búzának, bornak, állatnak jó ára legyen s ne emelkedjék az adó.

Ez a lélek a barázdák felett jár, tekintete nem ér messzebb a falu határánál. Tud arról is, ami azon túl van, de inkább ködös elképzelés számára, mint a valóság képe. A Közérdek nem száll meg e befelefordult lélek szűk, dohos szobájában.

Most egy iparossal eredtem szóba. Jobb munkás lehetett. Tudott Marxról, de hallgatta Varga László páttert is. Sima lélek volt, mint egy dob jól feszülő hártájája, redőzetnek nyoma sem volt benne. Látni lehetett, hogy sokat doboltak már e lélek muzsikusai s ő lemezre vette a dobpergést. Ezekkel szórakozik. Kérdésemre nagy önelégültséggel válaszolta:

— Persze, hogy ismerem. Sőt csakis én, azaz mi, munkások ismerjük az igazi közérdeket. A tőke és munka harcában a munka győzelme, a kizsákmányolás, vagyis az osztály-társadalom és a kapitalizmus megszűnése.

Ez a lélek sivár falak közt jár az utca kövén s tüzei magát a harcra, melyet naponta elodáz a mindennapi kenyérért. Olyan merően s oly közelről nézi az igazságtalanságot, hogy az egészen eltakarja előle az igazságot. Így a mindennap tisztára sepert harctér csak szelíd szócsatákat lát, s unottan azok is elmaradnak. A lélekben kis fülkét kap az elvek oltára, felette halvány örökmécs, melyet a mindig időszerűtlen álom olaja táplál, a lakószoba azonban más vágyak tanyája, itt takaréktűzhely áll és melegít. A közérdek tágas, világos lakást szeret s nem száll meg ott, ahol elméletek szűk falai közé húzódnak s a *gőg* fagyát a gyűlölet tüzével akarják felolvasztani. Ennek kormos füstje mellett nem lehet meglátni a közérdeket.

Ötödiknek egy bankárt vettem elő. Szolgálatkész, hajlékony lélek volt, számtalan apró redővel. Ez a lélek valami színjátszó anyagból készült, mindenki olyannak látja, amilyennek akarja. Kérdésemre nem adott egyenes választ, hanem a nehéz időkről kezdett beszélni. Manapság már azt sem tudja az ember, mit kívánjon, mondotta. Olyan a világ, mintha meg lenne bolondulva. Ahelyett, hogy élvezné kiki az életet s gyűjtene a vagyont, mindenki

elégedetlen és irigyli a más boldogságát. Elvégre mindig voltak gazdagok és szegények tehát ennek ezután is így kell lennie. Nem igaz?

Ez a lélek a polgári jóltápláltság, a kiszolgált önérdék kerevetén nyugszik, gondoltam magamban, itt a Közérdeket hiába keresem. Nem üthet tanyát egy nyereségbiztosító intézetben. Ezt csak akkor tehetné, ha mindenki érdeme szerint és helyes arányban nyerne, vagyis ha az önérdékek összege volna a közérdek. Ez azonban nem lehet így, amíg az önérdék és kielégíthetése közötti különbség az embereknél annyira különböző. Nem, a Közérdek nem ér rá elheverni a polgári eszménykereveten addig, amíg az életigény-kielégítési különbségeket nem tette általánossá s egyben olyan mértékűvé, amely az egyes embereknél éppen megfelel a legjobb teljesítmény motorikus szükségletének. Addig a polgár lelke hiába várja, hogy megláthassa a Közérdeket, melyet a jólét rózsaszínű ködfellege eltakar előle.

Most egy köztisztviselőt kerestem fel, ki egy népes járást igazgatott. Büszke, de fáradt lélek volt, fölényes és szerény egyszerre. Akták felett görnyedt. Mikor beléptem, felnézett rám s aztán írt tovább. Sokáig elnéztem a szorgalom és kötelességtudás buzgó munkáját s hittem, hogy végre most rátaláltam a keresettre. Mikor végre megszólalt, én egyenesen a tárgyra tértem.

— A közérdek én vagyok. Válaszolt diadalmas mosollyal. Rágyújtott s füstgomoly ok mögött folytatta:

— Ezt az országot, uram, az én őseim tartották fenn ezer éven át, most pedig nekem kell fenntartani. Ők kardot forgattak, én tollat. Akkor ők szabták a közérdeket, most én, azaz mi, nemzetfenntartó magyar középosztály. Más nem is tudhatja, mi a közérdek, hiszen az a *mi* idegszálainkban van benne, mégpedig hiánytalanabban, mint a törvénykönyvben. Mert mi vagyunk a nemzet. A paraszt meg a munkás csak alatta van. A mi érdekünk a közérdek s az ország addig áll fenn, amíg a mi kezünkben a hatalom. Ezért kormányzunk mi, ezért igazgatunk mi, ezért éltet minket a hatalom érzete s öl meg annak elvesztése. Szerencsére jól körülsáncoltuk a jogszabályok erdejével, melynek útvesztőjében nélkülünk nem lehet boldogulni.

Sokáig beszélgettünk még, miközben feltárta lelkének titkos zugait, melyek sok haszontalan lom között sok kincset is rejtenek.

Különös lélek, gondoltam távozóban. Mennyi nemes szándék megy itt kárba, míg az aktaerdőben jár paragrafusokban gondol-

kozva. Ez a lélek különös szűrőkészüléken át nézi a világot, mely a lényegest jórészt elnyeli s egy szakadozott értékrend aranyfürdőjében meleg színekkel emel ki mindent, ami régi és avult. Itt vetélődik el az újjászületés meg-megújuló vágya.

Ó, ez a lélek sem az, amelyben öröklakást keres a Közérdek. Őt itt akták porfellege s az önittasultság mármorgóze takarja el a kereső szemek elől.

Hetedik a politikus volt. Ragyogó és sima lélek vala, csupa jól vasalt redő, s ezek sorra tárultak fel, mint egy zsonglőr rendezte forgó kirakat. Kérdésem nem hozta zavarba s nyomban válaszolt:

— Én vagyok a közérdek egyedárusa. Ami az életharc zűr-zavarában küzd, forr és kavarog, azt én mint gyűjtőlencse bocsátom át magamon s megtisztítva, kristályosítva mint a szín-közérdeket teszem a nemzet kincsévé. Mert én vagyok a törvényhozó. A törvény, ez a becses kompromisszum, az erők mindenkori eredője, a birtokban levők nyugalma és a gyengék reménysége. Higye el, uram, hogy a jogalkotás és a közvélemény alakítása a közérdek legmagasabbrendű szolgálata.

Mélyen néztem a politikus lelkébe, a gyűjtőlencsébe és kristályosítóba. Beleláttam, de a közérdeket nem találtam meg benne. Ez a lélek a piacon jár s vásári zsvajt kell túlharsognia. Az egyetemes érdek szekere elé részérdekek paripáját kell fognia. Ennek a léleknek kerülnie kell az őszinteséget s így a kényszerű hazugság ködfellege miatt sohasem láthatja a Közérdek tiszta arcát.

Utam most a tudóshoz vezetett. Könyvtárszobájában ült, éppen tizenkettedik nagy művének befejezésén dolgozott. Formátlan, majdnem torz léleknek látszott, az elcsigázottság és egy leplezett méltóságérzet kifejezésével. Kérdésemre behunyta a szemét és sokáig hallgatott. Majd így szólt:

— Őszintén szólva, én nem ismerem a közérdeket. Az én világom a tudomány birodalma, egy különálló, magasrendű világ, az emelet, amelyhez semmi köze az alattaálló világ tisztátalan küzdelmeihez, majdnem azt mondhatnám, fogalmaihoz. Sajnos, tudomást kell vennünk róla, mert felhallatszik az alvilág moraja, így értesülünk róla olykor, hogy magasrendű munkánk egyik-másik eredményét ott lent közhasznúnak találják, ez azonban nem zavarhat meg bennünket abban, hogy továbbra is a hasznosság alacsony szempontjának mellőzésével vezessük isteni munkánk vonalát, a rendszer alkotást.

Ez a lélek már nem tud járni, gondoltam, mert szoborrá

meredt önmaga imádatában. Egy személlyel megtelt toronyszoba, hol nincs hely a közérdek számára. Hogyan láthatná a Közérdeket az, kit egészen körülvesz a hiúságtól áhított tömjén füstfellege? Nem lankadtam. Újabb kísérletem, mely már kilencedik volt, olyan férfiúnál tettem, aki a kar hatalmát képviseli. Becsületes, kemény és határozott lélek volt, sima, redőzetlen. Kérdésemre csak ennyit mondott:

— Nem nyilatkozom.

Hivatkoztam arra, hogy ő, ki a közérdek legfeltétlenebb szolgálója, bizonyára ismeri őt.

— Csak a parancsot ismerem és az engedelmisséget. Azután kissé elgondolkozva hozzátette még önuralmát és bölcsességét egyszerre mutatva meg:

— A közérdek ismerete már bírálat is volna, a bírálat pedig legalább is illoyalítás, ha ugyan nem a lázadás kezdete. Ettől pedig Isten óvjon!

Ez a lélek a kötelesség útját járja olyan léptekkel, melyek hosszát és irányát a közérdek rendelkezésére bocsátotta. A közérdek e hasznos szolgálója nem ad szállást lelkében gazdájának, kit oly önfeláldozóan szolgál. Nem kívánja őt megismerni. Tekintetét mindig előre veti, a fellegek fölé csak parancsra emelkedik.

Továbbmentem s egy lelkész ajtaján kopogtattam be, ki szent és bölcs ember hírében állott. Imába mélyedve észre sem vette, hogy beléptem. E lélek jóságot sugárzott és a csendes fájdalom áhítatát. Hogy végre feltekintett, kérdésére elmondtam, miért jöttem.

— A közérdekről kérdez uram? Ó miért beszél a közérdekről és az érdekről egyáltalán. A boldogságot kell keresnünk s Istent, ki egyedül adhatja ezt az ajándékot. Látja, most is könyörögtem az emberiség boldogságáért, melytől ez ma messzebb távozik, mint valaha.

Csüggedten elhallgatott s én csendesen megjegyeztem, hogy hiszen ez a legtisztább közérdek.

— Szó sincs róla! válaszolt élénken. Az érdek tisztátalan fogalom, még a jócselekedet is értékét veszti, ha érdek volt a szülő-anya. A közérdek pedig csalfa jelszó, mely erkölcsi mez hazug köntösét kívánja adni olyan törekvésekre, melyek Isten követésének elsőbbségét próbálják elhomályosítani.

Még beszélgettünk keveset s mikor elváltam, be kellett látnom, hogy a szent férfiúnak igaza van. Az ő lelke a magasságban jár s oda nem visz magával a földi létből mást, csak az emberi

nyomorúság keserű ízét és a megigazulás vágyát. A közérdek túlságosan emberi e lélek számára. Áthatol rajta, mint közege, mint úton, mely nem nyúlik fel a magasságokig.

Íme, tizedik utam sem járt eredménnyel. Csüggedten, némán ballagtam hazafelé. Az járt az eszemben, hogy biz' azoknak van igazuk, akik kétségbevonják a Közérdek létét. Hihetetlennek tűnt fel előttem, hogy a legszorgosabb nyomozás fel ne fedezte volna hollétét, ha egyáltalán a valóságok világába tartozik, nem pedig a képzelet alkotásai közé. Míg így tűnődtem, utam egy parkon vezetett keresztül. Esteledett. Fáradt voltam s leültem egy padra pihenni. Pár perc múlva egy fiatalember közeledett felém s leült a pad másik végére. Elnéztem keskeny, borostás arcát, domború, nyílt homlokát, szegényes külsejét. Tudni kívántam, ki lehet. Megszólítottam s ő szívesen beszélt. Ruhája kopott volt, de beszédeben nyoma sem volt kopott szavaknak. A hűvös szellő átjárta vékony kabátját, de hangja meleg volt s szemében az ember- és életszeretet tüze égett. Felébredt nyomozóösztönöm még egy kísérletre s hirtelen fordulattal megkérdeztem:

— Mondja uram, ismeri a Közérdeket?

— Mint önmagamát — felelte —, mert a közérdek bennem lakozik. Az én lelkem hárfá, mely felfogja a mindenség zúgását és úgy zengi azt tovább az embernek, a legnagyobbak úgy, mint a legkisebbnek, hogy megnemesedik és felemelkedik általa. Lehet-e ennél nagyobb érdeke valakinek és nem érdeke ez mindenkinek? Míg lelkem húrjait rázzák a viharok, míg magamba szívom a mindenek fájdalmát, addig nagyon szenvedek, de ez édes szenvedés, mert tudom, hogy ebből boldogság fakad, egyetlen ajándék a halandóknak. Ez, uram, úgy érzem, a köz szolgálata. Nem az én érdemem, hanem azé, aki bennem lakozik.

Végzem már, Szerkesztő úr, hosszú beszámolómat. Nem gondolom, hogy a költő vallomását elfogadja hiteles, szociológiai értékű bizonyágtételnek a Közérdek léte mellett, én azonban azzal a boldog érzéssel tértem nyugovóra, hogy nyomozásom nem volt eredménytelen.

Őszinte tisztelője

Őz Péter.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Friedrich, Hans E.: *Tradition und neue Welt.* Eine Rechenschaft im Umbruch der Zeit. Berlin: Frundsberg Verl. 1939. 280 l.

Ez a könyv is, mint oly sok más a világválságból indul ki és a szellemi helyzet megváltoztatásával óhajtja megoldani a közöség kérdéseit. Különbség azonban lényeges: a világkrízist már nem nézi annak az embernek szemével, akit a katasztrófa tökéletesen elragadott. Mindig többen lesznek olyanok, akik a káoszból már ki tudják emelni fejüket. Az első lépések, természetesen még száználmasan primitívek. Friedrich esete is ez. Miután van szerző, aki thomista szellemi reformot kíván, van, aki új középkorit, van, aki hellenisztikust, van, aki ósárját, ezúttal akadt valaki, aki Luther szellemét ajánlja. Friedrich jóhiszeműsége kétségbevonhatatlan, mint ahogy az egy Maritainé, Bergyajevé, vagy Rosenbergé is, amikor a közösséget egy régi szellem felújítására kívánja rábírní, hogy aztán ebből a szellemből megújulhasson. Friedrich is kitér mindarra, amiről az utóbbi húsz év alatt komoly könyvekben Európában szó volt: a tudomány kérdésére, a hitre, a morálra, a politikára, az állam problémájára, a nagy európai vezető ideálra: a hősre és a szentre. A kollektív élet egész gazdagságában él itt e lapokon és arról, hogy mi az élő szocialitás, ebből a könyvből inkább meg lehet tudni, mint bármely más úgynevezett szakszerű társadalomtanból. Egyetlen példa erre, hogy a francia-kálvinista demokrata-forradalmi osztályharc-beállítást hogyan állítja szembe a tisztán népi alapra épített lutheri szellemmel. Ezt a megkülönböztetést ma különösen meg kell szívlelni. Az osztálybeállítás mögött egészen más szellemi alap van, mint a népi beállítás mögött. Ezt már az olasz iskola (Mazzini) megmutatta. A társadalom mai átalakulása erősen népi irányban tolódik el. A struktúra változik: osztályszerkezet megszűnik és azt a népi szerkezet váltja fel. Friedrich rámutat arra, hogy a kálvinista reformációból hogyan nőtt ki a nyugati (francia, angol, amerikai) demokrata osztály-

társadalom és most hogyan lép előtérbe egy lutheri szellemmel rokonságot tartó rendi nép-társadalom (olasz, német, spanyol). Ezzel megszorítást szenved Max Weber tanítása is. Weber volt az, aki a kapitalisztikus világrendet a protestantizmusból vezette le. Most már tudjuk, hogy ezt a feltevést meg kell szűkíteni; nem a protestantizmusból általában, hanem csakis a kálvinizmusból kell kiindulni. Az amerikai kálvinista puritánság és kapitalizmus összefüggéséről Friedrich kitűnő fejezetet ír.

A világválságból kibontakozó szellem egyik legfontosabb fogalma ez: a tradíció. René Guénon francia orientalista vetette fel és alapozta meg ezt a fogalmat. Guénon után ketten is továbbszótták a szálakat, Evola és Ziegler; a német elméleti irodalomban is van néhány érdekes mű (pl. Amann: Tradition und Weltkrise), amely ezt a kérdést tárgyalja. A tradíció komplex fogalom. Jelenti először azt, hogy ami elmúlt, az örökké aktuális marad és a jelen tényezőjévé válik. Így lesz a kor mindig bonyolultabbá és gazdagabbá. De a tradíció a múlthoz való kötelező hűségét is jelenti. A történeti szellem nemcsak jelen van, hanem tudatosan jelenvalóvá is kell azt tenni. Van szűkebb (családi, egyéni, nemzeti, faji, népi, nyelvi, irodalmi) tradíció, van tágabb, mint amilyen a vallásos, a szellemi és az általános emberi és biológiai. Guénon, Evola és Ziegler könyvei ezekről a kérdésekről kimerítően írnak. A tradíció fogalmának kritikáját eddig még senki sem kísérelte meg. Ezen a helyen csak néhány szó mutat rá arra, hogy milyen irányba kellene menni, ha valakinek eszébe jutna ezt a fogalmat alaposan megvizsgálja.

A tradíció a folyamatosság, fejlődés, haladás eszméit szellemi síkra vetíti és tulajdonképpen nem egyéb, mint az, amit a fizika anyag, vagy energia megmaradása név alatt ismer s amit az élettan faji kiválasztás, vagy fejlődés gondolata alatt hirdet. Mindez azonban magasabb színvonalon. A tradíció ezek szerint nem egyéb, mint a darwinista fejlődéseszmé, csak a szellem világában. A hagyomány a nagyszabású fejlődéshaladás-folyamhoz való tartozást és az ehhez való kötelezettséget mondja ki és ezzel tulajdonképpen energetizálja, materializálja vagy biologizálja a tisztán szellemi folyamatot. Tradíció kétségtelenül van. Hibát követne el, aki tagadni akarná, vagy jelentőségét óhajtana kisebbiteni. Csak egy dolog kétes. Lehet-e a szellemi folyamatokat a fizikai és biológiai folyamatok analógiájára elgondolni? El lehet-e gondolni, hogy a szellem élete olyan fejlődés-haladás-szerű, mint az anyagé, az energiáé és az életé. Valószínűleg nem! A szellemről ma elkezdünk

hasonlíthatatlanul többet tudni, mint a régiek. Legeslegelőször megtudtuk, hogy az anyag, az energia, az élet eredete a természet; a szellem eredete azonban a transzcendens. A természet pedig a theós, — a szellem viszont isteni. A természet fejlődik, halad; a szellem nem halad és nem fejlődik, hanem: — betör. Ezért a tradíció, mint haladás-fejlődés-gondolat: természetfogalom, nem pedig szellem-fogalom. A szellem nem halad, hanem: teremt. Nem a meglévőt használja fel arra, hogy növekedjék, hanem a semmiből vadonatújat és gyökeresen mást alkot. A természet-haladás és így a tradíció fogalma is horizontális; a szellem betörése felülről lefelé egyszeri, kivételes, kegyelemszerű és vertikális. A merőlegesen betörő isteni teremtőerő, ami a szellem, az, amit ma, e démonikusan terhes időben átélünk. Ez a démonikus teremtő szellem semmiféle analógiát a természet horizontális haladás-tradíció gondolatával nem visel el. A világválság éppen az, hogy a szellem az anyagi, energiás, életszerű, pusztán természeti világba villámszerűen betört és azt felforgatja. Ilyen felforgatásban a tradícióra való utalás semmit sem ér. A tradíció múltbanzés, reflexió, gondolkodás, nem pedig közvetlen élmény és cselekvés, ihlet, alkotás és megragadottság. A jelenben éppen az a nagyszerű, hogy mindennemű tradícióból kilépett és ismét fogadni tudja az elementárisán transzcendens szellemet, az elsődleges teremtő istenit. *Hamvas Béla.*

Illyés Gyula: *Lélek és kenyér.* (Nyugat-kiadás.) 262 old.

Annak a reform-irodalomnak, amely a harmincas években indult el, hogy a régi közjogi gondolkodás elhalványításával egy korszerűbb és reálisabb, szociológiai szempontból jobban megalapozott nemzetszemléletnek legyen a kialakítója, — Illyés Gyula nemcsak megindítója volt, de mindmáig lelkiismeretesebb és legérdekesebb művelője is maradt. ízes magyarsággal és európai látókörrrel megírott munkáira mindenkor szívesen figyel fel az olvasó, hiszen könyveiben annyi érdekes szempontot, annyi jellemző mozzanatot, annyi megfontolni érdemes tervet vet fel a magyar nép helyzetének megjavításával kapcsolatban, hogy ezek felett ma már a szaktudománynak és a gyakorlati politikának sincs joga egyszerűen átsiklani.

Bár új könyve, a *Lélek és kenyér* kicsit vázaltszerűen hat, mégis érdemes a tüzetes áttanulmányozásra. Nem a mindenre magyarázatot kereső és találó hideg «szakember» vagy pártpolitikus, hanem a segítség gyakorlati szellemétől áthatott *érző* magyar ember

szeretetével tárja fel közvetlen megfigyelések alapján a magyar földművesélet problémáit, azzal a humánus, nem is tagadott, de feltétlenül szükséges szent elfogultsággal, amely előfeltétele minden haladásnak, hiszen a reformok mindenkor sokkal inkább a szív, mint a spekuláció vagy haszonelvűség következményei.

Míg eddig Illyés falukutató, vagy amint ő szereti mondani: «faluvizsgáló» könyveit saját tudományos szempontjai alapján írta meg, vagyis előre megállapított szociológiai szabályok szerint dolgozta fel az eléje táruló anyagot, addig ebben a könyvében a vissza-kérdezés» módszeréhez folyamodott. Gyermekek, felnőtt férfiak és nők mondják el naiv népi őszinteséggel életük problémáit s megadott válaszaik nemcsak hiteles bizonyítékai a falukutató irodalom eddig leszűrt megállapításainak, hanem szerves kiegészítői is ennek a ma már felette értékes anyagnak.

Mikor ezek a munkában elcsigázott és természetes emberi érvényesülésükben mindmáig megakadályozott emberek jövedelmekről, életszínvonalukról, táplálkozásukról, anyagi igényeikről, történelem- vagy társadalomszemléletükről, politikai nézeteikről vagy emberi és kultúrvágyaikról szólnak, — valóban egy ismeretlen világ, egy a köztudat alatt élő nemzetrész élete tárul fel az olvasó előtt, az emberi megélhetésnek polgári és városi szemmel gyakran teljesen érthetetlen képleteit és rejtvényeit vetve felszínre.

Azonban nemcsak a «jelen», hanem ebben a kötetben (Kozmutza Flóra gyermekvizsgálataival) a «jövő» is feldolgozásra került. Meglepő adatokat találhatunk itt az elesett vagyoni helyzetből származó értelmességi, ösztön- és egészségi hiányokra. Ahány megállapítás, statisztikai tabella, százalékos kimutatás, annyi sürgős és megoldásra váró probléma! Ezekben az adatokban szinte összesűrítve látjuk a korszerű és reális magyar nacionalizmus programját. Hiszen ezek az elesett rétegek nem ideológiai harcokat, elméleti párviadalokat, parasztkultuszt űző publicisztikai dolgozatokat várnak a vezetőrétegektől, hanem konkrét segítséget, megélhetési bázist, kielégítő munkabért és egészséges házakat, hogy végre már tárgyi alapjai is legyenek annak a programnak, amelyet a parasztság nevében, de a parasztok nélkül és a paraszterdekek gyakorlati semmibebevésével annyian követelnek.

Illyés minden könyve hű «vezető» a magyar paraszti élet feltárásához. Világos stílusban, szakszerű feldolgozásban, tiszta szándékkal és meleg magyar szívvel megírt köteteit a magyar parasztság érdekében megindított küzdelem komoly teljesítményeként kell elkönyvelnünk.

Pongrácz Kálmán.

Garde, Axel: *Bauernvolk*. Schicksal und Bedeutung des dänischen Bauern in der Geschichte und Literatur Dänemarks. Berlin, 1938, Alfred Metzner Verlag. 80. 211 lap.

Garde könyve a dán parasztság történetét adja. Végigvezet bennünket azon az úton, amelyen a százévelőtti feudális Dániából a mai virágzó paraszt állam kifejlődött. A munka rapszodikus, apró fejezetekre tagozódik, s ezek hol tudományosak, hol regényes leírások, hol pedig lírai versekre emlékeztető formában teljesen egyéni benyomásokat tükröznek. A parasztság szemével néz mindent, ami a mai Dániában szerencsésen esik egybe az egész nemzet, az állam szempontjaival. Bár a könyvben tudomány és regényesség, valóság és költészet zavaros és zavaró körülmények között kapcsolódnak, bár gondolatmenete sokhelyt áttekinthetetlen, ugránczó,— érdemes elolvasni. Hogyan alakította át egy nemzet egész korábbi életformáját, életberendezését, hogyan állott talpra a pusztulás szélén, — mindez szépen kiolvasható belőle.

A múlt század elején Dánia képe kívül és belül éppen ellentétje a mainak. Kifelé erős katoná állam, tengeri flottájának szövetségét mindenfelé nagyraértékelik. Területe majd tízszerese a mainak: Norvégia, Schleswig-Holstein is hozzátartozik. A látszólag hatalmas állam azonban belül korántsem ily erős. Egyes nagyurak birtoka tölti be az ország területének nagyobb felét, a nép nagy részének a parasztságnak a sorsa pedig a teljes elnyomás. A járókelők szemébe megnyomorodottság, szegénység ötlük léptenyomon. Ahogy az egyik írja: «a parasztság szegény és agyonnyomorított; látástól vakulásig dolgozik földesurainak, még sincsen még rendes ennivalója, ruhája sem». A felemelkedésre semmi reményt nem lát maga előtt, ugyan minek törné hát magát, s az egykorú leírások versenyt vádolják a dán paraszt lustaságát, megbízhatatlanságát. «Parasztjaink lusták — írja egy vidéki pap a múlt század elején — órákhosszat csak ácsorognak tétlenül, mintha munka már nem is lenne, s napokig elbíbélődnek azzal, amit pár óra alatt nyélbeüthetnének.» Tunyák, megbízhatatlanok és rosszindulatúak, mondják róluk egybehangzóan, sem művelődésre, sem haladásra nem törekednek, egyetlen gondjuk az ivás, a pálinka.

A múltszázad közepére azután a századfordulón még hatalmas birodalom területének mintegy egytizedére zsugorodik. Elveszti Norvégiát, Schleswig-Holsteint. A belső állapotok is egyre rosszabbodnak, a szegénység ijesztő mértékben növekedik. A nagybirtok

búzája nem bírja a versenyt az előretörő amerikai búzával — Németország lezárja kapuit a dán termelvények előtt, mindehhez most még a vesztett háború okozta lelki csüggedés is hozzájárul — az ország életformája a pusztulás szélére kerül. A parasztság megindul a városok felé s egyre nagyobb tömegekben menekül a félig már paraszti, félig még jobbágyi sors embertelenségétől.

Ez volt Dánia még hatvan-hetven évvel korunk előtt, — ma már szinte el sem hisszük. Ekkor, a legnagyobb reménytelenség és kétségbeesés közepette, a vesztett háború, a gazdasági válság, területi kisebbedés okozta csüggedés legmélyebb pontján jött Grundtvig püspök, megmutatva az utat, melyen Dániának, ha élni akar haladnia kell. Amit kívül elvesztettünk, belül megnyerhetjük, hirdette s a mai Dánia igazolja őt.

Az államot ő is és követői is a parasztságra építették, legelső kötelességüknek azt tartották, hogy ennek a rétegnek adjanak levegőt, hogy lenyomott állapotából a nemzet értékes tagjává emelkedjék. Öntudat, műveltség, föld és szövetkezet, — foglalhatjuk össze Grundtvig eszméit, és ez a négy szó elvezet bennünket a szegény Dániából a mai virágzó parasztállamba.

A németséggel folytatott harcok során derült ki, hogy a dán nép zömének nincsen nemzeti-népi öntudata. Nemcsak hogy a maga értékeit nem becsüli semmire sem, de arról sincsen fogalma sem, hogy a faluja határán túl egy nagyobb nemzeti közösségnek is tagja, egy közösségnek, amelyet az azonos múlt, a közös jelen, a közös műveltség és érdek egy egységbe utal. Műveletlen volt, s gazdasági tudása is leginkább örökölt babonás hagyományokból állott. Ezért tűzte ki a nagy püspök első feladatának, hogy öntudatot, hitet, műveltséget ad a parasztságnak, és ezért alapította meg az első dán népfőiskolát a német határ mentén. Egyéves téli tanfolyamokon tanították itt a parasztfjakat a nemzeti történetre és műveltségre, a dán irodalomra, azután a magasabb, észszerűbb gazdálkodásra. Tanár és tanítványok baráti közösségben éltek és az iskola szelleme mélyen benn gyökerezett a falu és a nép hagyományaiban. Az egészen egyszerű megindulásból kifejlődött az állandó internátussal, kerttel együttépült népfőiskolák egész sora, — ezek jelentőségét ma már mindenki ismeri. Ezekben az iskolákban szerezte a dán parasztság azt a hatalmas gazdasági tudást, itt nevelődött a korábbi idők lusta, iszákos parasztja a ma mindenkitől csodát művelt, józan és példaadóan szorgalmas gazdává.

Hiába lett volna azonban minden nevelés, ha a föld továbbra

is egyesek kezén marad, ha a parasztság sorsa semmiben nem változott volna. A parasztságnak föld kellett, s szerencsés Dánia, hogy a földreformot évtizedek alatt fokozatosan, belső egyetértésben véghezvihette. Nem volt szükség forradalomra, arra hogy erővel sajátítsák ki a földeket. A lassú szívós munka eredményeképpen porladozott a nagybirtok, s inkább a parasztság feszítőereje, mintsem kormányzati intézkedések örölték fel. Szerencsésnek nevezzük a dániai fejlődést, mert magasabb műveltség, nagyobb gazdasági tudás és földreform egyszerre jöttek, s a gazdasági élet minden terén hatalmas fellendülés kísérte.

Valósággal hősköltemények G. könyvének ezek a fejezetei, melyekben egy-egy új telepes parasztcsalád életét rajzolja meg. Így dagad valósággal regénnyé a teljes nincstelenségből felemelkedett Anders Nielren élete, attól a pillanattól kezdve, hogy a neki juttatott két hold sziklás területen hozzá fog a talaj termővé tételéhez. Hónapokig hordj követ a talajból míg végre bevetheti. Aztán a kövekből házat rak magának, több év kínládása után megveszi az első igásállatot, szaporodik a vagyon s a jövedelem évről évre; ma pedig a fejlődés végén ott áll Anders Nielren 15 holdas birtokával, s virágzó gazdagságával valóban szépen példázza az utat, amelyet a dán parasztság ötven esztendő alatt megfutott.

A harcot azonban sem Anders Nielren, sem társai nem vívták egyedül és külön-külön, magukra hagyatva. Sikerük egyik titka a szövetkezetekben való tömörülés. A dán gazdasági élet a szövetkezetek nélkül el sem képzelhető ma már, ez öröködik a gazdák érdekein, de ez vigyáz a vevők érdekére is, ügyelve a termelés és a forgalomba hozott áruk minőségére. Ez a szövetkezeti rendszer nem felülről készült és szorították bele a parasztságot. Közülük épült ki, vezetői ők maguk, nem pedig az ő munkájukban járatlan, sokszor lelkiismeretlen városiak. A dán parasztság, ahogy Garde elénk állítja, fanatikusa a szövetkezeti eszmének; a szövetkezet tart gazdasági szakértőt, s ez ingyen oktatja a gazdákat, a szövetkezet értékesít és beszerez, kiterjeszkedik gazdasági életük minden részletére.

A nyolcvanas évekre megerősödött parasztság erejét most már az államélet irányításában is latba vetette. A politikai küzdelmekkel Garde sem foglalkozik részletesebben, bennünket sem érdekel közelről. A dán történetben «nagy parasztkornak» nevezett századvégnek azonban a mai Dánia egész berendezkedésére, társadalmi és szociális rétegződésére nagy hatása volt. Az egészséges

szelekció egymásután vetette fel a parasztság értékesebb elemeit, kik a mindeddig arisztokratikus államot a parasztok államává formálták át. A jólét és műveltség soha nem remélt mértékben emelkedett, a társadalmi válaszfalak majdnem teljesen leomlottak, s aki a mai Dániát nézi, művelt és gazdag parasztságát, virágzó kisbirtokait, nem is gondol arra, hogy alig száz éve itt nagybirtokok terpeszkedtek s a kizsákmányolt föld népe csak a menekülésre alkalmas pillanatot leste.

Garde könyve pompásan mutatja, hogyan lett nagygyá egy kis nemzet, amelyik teljesen magára hagyatva felismerte lehetőségeit és értékeit, s amelyik meddő külső segítségvárás helyett belül akarta megnyerni azt, amit kívül elveszített. *Benda Kálmán.*

Rappard, William E.: *The crisis of democracy.* (Lectures on the Harris Foundation 1938.) Chicago, 1938. XIII. 288 1.

A demokrácia válsága nem új téma, amint a Rappard könyvéhez fűzött hét oldalas bibliográfia is tanúsítja. A háború utáni politikai irodalom nagy bőséggel és sok oldalról vitatta meg az európai államok alkotmányos berendezkedésének ezt az alapvető kérdését, de még távolról sem zárta le. A genfi egyetem közgazdász-tanára, a népszövetség mandátumbizottságában is tevékeny William Rappard is elmondta a maga véleményét a csikágói egyetemen tartott öt előadásában, s a nagyvilág okulására ez előadásokat könyvalakban is közzétette. Az előszóban megemlített lelkes csikágói fogadtatás ellenére is meg kell mindjárt kezdetben állapítanunk, hogy a szerző mondanivalója meglehetősen vérszegény és nekünk, kevésbé lelkes európaiaknak úgyszólván semmi újat nem nyújt. De lássuk a munkát részleteiben.

A bevezetés felveti a kérdést: végéhez közelít-e a demokrácia, vagy csak múló válságát éli? Mindenekelőtt meg kell határozni a demokrácia fogalmát, mondja a szerző, de a definíció elől kitér; mégis abban látja annak lényegét, hogy az ország ügyeit a nép akaratának megfelelően vigyék és hogy minden állampolgár egyéni jogait egyenlő megbecsülés illesse. Ez az eszmény jutott válságba, mégpedig nem annyira azért, mert egyes államokban tudatosan szembehelyezkednek vele, hanem főleg a demokráciákban mutatkozó működési zavarok következtében: a nagymértékben industrializált társadalomban az eredményesség (efficiency) terén támasztott követelmények és a háborúhoz hasonló nemzetközi helyzet (1938!) olyan fennakadásokat okoznak a demokratikus államok

gégezetében, hogy ezek már a nagy alapelvek érvényesülését veszélyeztetik.

A krízis megismeréséhez az író szükségesnek tartja megismerni a demokrácia kialakulását, az első világháborúban vitt szerepét és elszenvedett változásait. Ezzel foglalkozik az első két fejezet. Általában csak az angol, francia és svájci alkotmány kialakulását vizsgálja, miközben elvétve kevésbé ismert tényeket tudunk meg, (pl. hogy a svájci demokrácia egyáltalán nem a hegyi kantonok kezdetleges népköztársaságaiból, sőt azok ellen fejlődött ki), vagy szellemes hasonlatokra, jó meglátásokra bukkanunk (pl. az angol demokrácia fejlődése gyermekkori szerelem, amely viharos udvarlás után tartós törvényes frigyben végződik, míg Franciaország és a demokrácia szeszélyes szerelmei sokkal több drámai elemet, de a jövőre nézve kevesebb biztatást tartalmaznak). A világháború előtti alkotmányfejlődés áttekintését Rappard azzal a tanulsággal zárja, hogy a XIX. század ipari forradalma mindenütt előmozdította a demokrácia kialakulását, mert új tömegeket juttatott szóhoz az államügyek intézésében és lehetetlenné tette az autokráciát; hogy a béke mindig segítette, a háború mindig hátráltatta a demokrácia menetét; végül, hogy azok az országok, ahol a demokrácia hagyomány volt, nem is estek áldozatul a háború után az autokráciának.

A világháború két irányban hatott a demokráciára: egyrészt számos megszorításnak vetette alá a szabadságjogokat, s így hátráltatta az alapelvek érvényesülését, másrészt létrehozta a demokrácia nagy «kereszteshadjáratát» az abszolutizmus ellen. Ehhez a «crusade»-hez szó férne, de a magyar olvasó előtt nem kell e beállítás elfogultságát részletezni. Nem mellőzhetjük azonban Rappard e legérdekesebb fejezetének azokat a részleteit, ahol az entente háborús céljairól van szó. Bőséges idézetekből ismerjük meg, hogyan nyilatkoztak a vezető államférfiak akkoriban: szinte szószertint úgy, mint ma. A német erőszak, mondotta Asquith, meg akarta törni a kis államok függetlenségét és autonómiáját, holott ezeket épúgy a szabadság szelleme tölti el, mint Angliát. A jövőben «helyet kell találni az önálló testületi tudattal rendelkező kisebb nemzetiségek független léte és szabad fejlődése számára, ... el kell ismerni, hogy éppen olyan érvényes jogcímük van egy helyre a nap alatt, mint erőben és gazdagságban hatalmasabb szomszédainak.» (89. 1.) És Briand hatalmas víziót látott a francia nemzetről, amely «egyenesen áll, karddal a kezében, küzdve a civilizációért és a nemzetek függetlenségéért». (91. 1.) Sir Edward

Grey szerint országa többek között azért harcolt, «hogy biztosítsa, miszerint a háborút tervező és előkészítő porosz katonai párt nem fogja a jövőben irányítani a német politikát, de ez csak úgy lehetséges, ha a német nép belátja, hogy a junkerek becsapták és félrevezették, s ezért demokratikus állammá alakul. . .» (90. 1.)

Ezeket a megnyilatkozásokat a maguk teljességében fejtette ki azután a nagy dilettáns, Woodrow Wilson. A háborúba avatkozó Amerikának célját a béke és igazság megvédelmezésében jelölte meg az önző, autokrata hatalom ellen. A magukat kormányzó államoknak olyan egyetértését kell megvalósítani, mondotta, amely az erőszak alkalmazását lehetetlenné teszi. «A magukat kormányzó nemzetek nem töltik meg a szomszédállamokat kémekkel és nem szönek cselt, hogy kritikus helyzetet idézzenek elő, amely ütésre és hódításra ad nekik alkalmat. Ilyen terveket csak rejtekben és ott lehet sikeresen kidolgozni, ahol senkinek sincs joga kérdezősködni. . . .» S mert a háborút egy autokrata rendszer határozta el, az amerikaiaknak nincs panaszuk a német nép ellen, azt rokonszenvvel és barátsággal kísérik, sőt fel akarják szabadítani. A harc a «nagy és kis nemzetek jogaiért» folyik s hogy «a világ biztos legyen a demokrácia számára». (95., 96. 1.) Hiszen a demokrácia a kormányzottak beleegyezésével való kormányzást jelenti, s ami a demokrácia az államban, az az önrendelkezés a nemzetközi életben. (101. 1.)

A demokrácia teljes azonosítását a szövetségesekkel csak Oroszország forradalmi átalakulása tette lehetővé. Nem lehet mosoly nélkül olvasni Wilson 1917-ben mondott szavait az ott lejátszódó «csodálatos és szívderítő» eseményekről: az oroszok szívükben mindig demokratikus nemzet voltak, s az idegen eredetű autokrácia most összeomlott, a nemes, nagy orosz nép pedig csatlozik teljes naiv felségében és hatalmában a szabadságért, igazságért és békéért küzdőkhöz. (96., 97. 1.) A csodálatos nem az, hogy a háború idején felelős államférfiaktól ilyen elfogult hangokat lehetett hallani, hanem az, hogy az első világháború után húsz évvel Rappard is hasonló szellemben ír. Az oroszok ugyan már csak «képzelt demokráciát» próbáltak Kerenszki alatt megvalósítani, de az olaszoktól és németektől már ezt is megtagadja az író. Míg a nyugati népek inkább vállalják a kevésbé eredményes önkormányzatot a diktatúránál, az olasz, a német és más népek jobban szeretik, ha kormányozzák őket. (246. 1.) Ilyen más nép lennénk mi is, szemben a természetesen jó tanulónak nyilvánított cseh szomszédokkal. A háború előtti Magyarország Európa legoli-

garchikusabb országa volt. Hatalmas, művelt és gazdag földbirtokos mágnások uralkodtak olyan nemzet fölött, melynek csak kisebbsége volt magyar, s ennek is csak elenyésző része nemes. A hűbériség-abszolutizmus-demokrácia fejlődési fokok közül hazánk — szerinte — még csak az elsőnél tart. S a háborút követő teljes felfordulás után a csak birtokainak egy részétől, de nem uralomvágyától megfosztott arisztokrácia ismét kormányon van. (111., 112. 1.) S ezzel a disszonáns hanggal le is zárhatjuk ezt a hosszúra nyúlt kitérést.

A háború utáni fejlődéssel foglalkozó fejezetek a diktatúrák kialakulását, majd a demokratikus államokban megnyilatkozó válságjelenségeket ismertetik. A harmadikból sok újat ismét nem tudunk meg, eltekintve néhány ízes Mussolini-idézettől, amelyekből ennek a páratlanul fejlődőképes géniusznak szellemi útjára derül világosság. Rappard nem minden ok nélkül hiszi, hogy a diktatúrák a világháború gyermekei. A szent elveket valló, de a demokratikus berendezkedéssel elégedetlen országokban (Franciaország, Anglia, Svájc) megnyilvánuló kritikákból kapunk a negyedik fejezetben érdekes gyűjteményt. Az író mindenesetre igyekszik megmagyarázni, hogy a bírálatnak és szidalmazásnak az a tömege, amely Franciaországban a népuralom intézményei ellen zúdul, nem annyira tényeken, mint a francia természetén alapul. Lám, Angliában a jól bevált és rugalmas berendezkedést csak elvéve bírálják, inkább jövőjét féltik; a boldog Svájcban pedig azon törik a fejüket, hogy a kormány 1931 és 1938 közt sürgősség címén 80 törvényt vont el a népszavazás legfőbb (és bizonyára rendkívül illetékes) fóruma előtt.

Ilyen előzmények után az ötödik és utolsó fejezettől várjuk a demokrácia válságának megoldását és a kivezető utat. Ebben a fejezetben csalódunk leginkább. A demokrácia jövőjének hangzatos címével csupán mérleget állít fel a népkormányzat és a parancsuralom között, s elmondja a már közismert vigasztalásokat, mint a diktatúra kötöttségét a diktátor életéhez, a sikerekhez, a háborús állapotokhoz. A demokrácia idézett kritikusaít pedig nem túlságosan kárpótolja az eredmények hiányáért Rappardnak az a tétele, hogy a diktatúrának létjogosultságát eredményekkel kell igazolnia, míg a demokráciának már pusztá léte is értéket képvisel.

A válság okait helyesen látja meg a szerző: a nemzetközi helyzet minden államot a szabadságjogok korlátozására szorított, a modern iparosodott államokban pedig a politikai szabadság a gazdasági szabadság megszűnésére vezetett. Így a demokrácia jövője

is attól függ, tud-e ez az alkotmányos rendszer békét biztosítani a nemzetközi életben és eredményt gazdasági és politikai téren az államon belül. Erre csak úgy lesz képes — Rappard szerint —, hogy ha jobban törekszik megvalósítani a gazdasági szabadságot az új monopóliumokkal szemben, mint a múlt század egyszerűbb viszonyai között és ha az eredményesség érdekében erősíti a végrehajtó hatalmat, hogy új feladatait jobban elláthassa. Ezek a javaslatok nem rossz irányba mutatnak, de nem mondják meg, hogyan haladjon a modern állam a kívánt irányba.

Rappard munkáját ezek szerint nem annyira politikai és iránymutató, mint inkább eredményeket összegező, egyetemes alkotmánytörténeti műnek tekinthetjük. De ezt a művet nem történész, hanem a szabadelvű iskolát követő «állambölcész» írta, aki elvei magaslátáról elití minden másirányú útkeresést. Márpedig, míg a demokráciára való törekvés meg-megújul a történelemben, a liberalizmust, egy kornak egyik vezető eszméjét, Mussolini bölcse intelme szerint, óvakodnunk kell örökre az emberiség vallásává avatni.

Bónis György.

Super, Paul: *The Polish Tradition.* An interpretation of a nation. London. 1939. XV + 215. lap.

A szerző a lengyel nemzeti hagyományt akarja olvasóinak bemutatni. Voltaképeni feladatát megelőzőleg magának a nemzeti hagyománynak lényegével s az azzal összefüggő kérdésekkel foglalkozik. A hagyománynak (tradíciónak) kétféle értelme van. Hagyomány pl. Lengyelországban az a szokás, hogy karácsony este az egész család összegyűl és amikor az első csillag megjelenik az égen, — leülnek a hagyományos (szokásos) ételekből álló vacsorához. S van azután a hagyomány szónak egy tágabb értelme és jelentése. «Társadalmi megbecsülése a társadalom szempontjából fontos dolgoknak, — mindaz amit egyik nemzedék átvesz apától, azok az eszmék és intézmények, amelyekhez ragaszkodik, a rokonszenv és ellenszenv, amelyekből cselekedetei fakadnak.» (W. J. Rose.) Vagy más szerző szerint: «összessége azoknak a hiedelmeknek és érzéseknek, amelyek valamely társadalmi csoport minden tagjának közös tulajdonát képezik és amelyek az egész társadalomban el vannak terjedve». (Durkheim.)

A lengyel hagyomány tehát azoknak a jellemző magatartásoknak és értékeléseknek együttese, amelyekről a lengyel ember azt hiszi, hogy azok az ő sajátosságai, amelyek megkülönböztetik a

Bármilyen legyen is az ő értékeinek jelentése más nemzeteknél, az ő számára mindig valami mást is jelentenek, — s a nemzet minden tagjában az a törekvés él, hogy életét éppen ezek szerint a sajátosan színezett értékek szerint rendezze be.

Egy ilyen régi nemzetnél, mint amilyen a lengyel, természetesen nem egy, hanem több nemzeti hagyomány van. A történelmi fejlődés is nagy szerepet játszik. Más volt nyilvánvalólag a nemzeti hagyomány tartalma a XVI. században, mint ma. Az ország egyes elhatárolható területeit jellemezheti az, hogy a nemzeti hagyomány sajátos elemekkel gazdagabb, vagy pedig egyes vonások hiányoznak belőle. Ellentét van természetesen vagy legalább is eltérés a város és falu hagyománya között. A teljes lelkiismeretesség azt kívánná tehát, hogy ha megállapítanánk, hogy ez és ez a tradíció jellemző volt erre és erre a társadalmi osztályra, egy bizonyos időben, a falun pl. Még az sem látszik feleslegesnek, ha arra a különbségre is igyekezünk rávilágítani, hogy ezt a hagyományt a lengyelek maguk érezték-e lényegesnek, vagy pedig kívülállók tartották azokat jellemzőknek.

A lengyel nemzeti hagyományra jellemző, hogy ezek inkább magának a nemzetnek, mint az államnak a hagyományai. A tradíció nem tudatos alkotás eredménye, hanem adott lelki sajátosságoknak természetes válaszai felmerült körülmények között előállott szükségességekre. A fejlődés folyamán ezek az életnek keretét és gerincét alkotják, és a hatás-lehetőség különböző fajtái állnak rendelkezésére. Szokássá, meggyőződéssé válik, érvényesül a szülők, tanítók, egyházi férfiak nevelő és oktató munkájában s természetesen hat a törvények és intézmények által is. Követésüket vagy meg nem tartásukat elismerés vagy kárhoztatás kíséri. A tradíció lassan összefüggő egésszé lesz és összeköti szellemi kapcsolatok az egymást követő nemzedékeket. Erőssége dór a biológiai kapcsolatok eltéphetetlenségével. A tradíció a nemzeti történelem nagy hőseiben válik konkrétá.

A lengyel nemzeti hagyomány azoknak az értékszempontoknak egysége tehát, amelyekben a tipikusan lengyel ember mélyen hisz még akkor is, hogy ha időnkint hűtlenné válik azokhoz. A körülmények nyomasztó hatása alatt eltérhet az azokban foglalt követelményektől, de mindenkor az marad az igazi, a teljes élet eszménye. És ez az *egységesség*, sokkal inkább mint a faj egysége, teszi a lengyeleket lengyelekké.

A tradíció kötelező ereje belsőleg és külsőleg egyaránt érvé-

nyesülni törekszik. Mint hagyomány, a vendégszeretet pl. mélyen érzett belső szükségletnek felel meg: a barátkozni szeretés ösztönének és annak a vágnak egyben, hogy a vendégek által hozott híreken keresztül halljanak egyet-mást a világ folyásáról. Külső hatása a tradíciónak abban nyilvánul meg, hogy a társadalom, a csoport elvár tagjaitól bizonyos magatartást és viselkedést.

Ha röviden jellemezni kellene a lengyel tradíció természetét, úgy annak megállapítása után, hogy a görög tradíció lényege a szépség, a régi rómaié a törvény és rend, az amerikaié a szabadság, a kínaié az ősök tisztelete, a franciáé intelligencia és izlés, azt kell megállapítani róla, hogy annak lényeges alkotóelemei lovagiasság és nemesség, — legjobb értelemben véve és a dolgok spirituális aspektusának magasra értékelése.

A hagyományok egyrésze egy meghatározott társadalmi osztály szokásaiból fejlődik ki, — itt azoknak jelentékeny része a lengyel nemesség tradicionális magatartásából származott. — A tradíció másik része inkább faji és pedig részben öröklött, részben a környezet által kiváltott tulajdonságok következménye. A türelmesség pl. a harci szellem hiányából folyik és abból, hogy a saját gondolataival eltelt lélek tűri, hogy más is a saját gondolatvilágában éljen. — A nemzet politikai szervezettsége szintén alkotóeleme lett a nemzeti hagyománynak s itt a lengyel demokratikus szellemre kell utalni.

A társadalmi élet maga is sok anyagot szolgáltat a hagyomány teljességéhez. A mindennapi élet tapasztalatai, a mindennapi események feletti reflexiók kitermelik a társas magatartás irányelveit. — Lehet a hagyománynak idegen eredetű része. Tagadó értelemben véve bizonyos idegen befolyással szemben kialakulhat egy mindenáron ellentétes, ellenkező magatartás, mint hagyomány. Erre példa a német befolyásra való reagálás.

A történelem eseményei és a korszellem szintén jelentékeny mértékben járulnak hozzá a hagyományok gazdagodásához és fejlődéséhez. — Nem kis mértékben hat a hagyományok kifejlődésére a földrajzi helyzet sem.

De hiába volna kifejeíteni ebből a felsorolásból azt a hatást, amelyet a hagyományra a nemzeti nyelv gyakorol. A lengyel pl. származzék bármelyik társadalmi rétegből, mindig igyekszik sokkal udvariasabb «finomabb» szavakat használni, mint egy angol vagy pláne egy amerikai. Az ú. n. «nagy szavakat» lépten-nyomon hallja az ember a mindennapi beszédben. Az udvariasságnak nyelvben élő hagyománya utal az emberi személyiség tradicionális megbecsü-

lésére. Másfelől viszont bizonyos szavaknak hiánya ismét jellemző mint minden más nyelvre, úgy a lengyelre is.

Ha azokat a forrásokat keressük, amelyekből merítve megismerhetjük a lengyel hagyományokat, első helyen a lengyel irodalmat kell említenünk. Irodalom után azonnal a művészetekre kell utalnunk. Maga a mindennapi beszélgetés gazdag tárháza a hagyomány megismerésének. Vitáknak, összejöveteleknek, gyűléseknek rendezése stb. szintén jellemzők lehetnek.

A jogszabályok, a jogtörténet tanulságai, az élő és megbecsült intézmények szolgáltatják aztán a további anyagot.

A tradíció társadalmi szerepe: szociális emlékezés, általa emlékezik a nemzet múltjára és rajta keresztül adja át értékeit a jövődönnek. Ezenkívül a nemzeti kultúra megőrzője, az egyén önmagára ismerésének eszköze, a nemzeti egység és szolidaritás bázisa és az asszimiláció egyetlen hatásos módja. Ehhez lehetne még talán fűzni, hogy a tradíció nem ad fel kérdéseket az életnek, csupán az azokra már adott válaszokat tartalmazza.

Végül arra is rá kell mutatni, hogy a tradíció a karakter kiformálója. «Minden tradíció a neki megfelelő jellembeli tulajdonságokat fejleszti a csoportokat alkotó egyedeknél és kiválasztja azokat közülük, akikben ezek a tulajdonságok a legjobban kifejelettek és azokat a társadalmi üzem legmagasabb csúcsára törekszik emelni». (Hobhouse.) A tradíció tehát bizonyos típus megteremtésére és állandósítására, a gondolkozás és cselekvés sajátos módjának rögzítésére alkalmas.

Az életet, az egyén és a csoport életét jelentékeny mértékben azok az eszmék irányítják, amelyek lekötik érdeklődésünket, felcsigázzák képzelőerőnket és kikényszerítik belőlünk a meghajlást, a hódolatot, a hűséget.

Közismert az is, hogy minden ember megismerése szempontjából a legfontosabb annak felismerése, hogy mit tekint az élet legfőbb értékeinek, mi az, ami számára az életet becsessé, élni érdemessé teszi. Mi az pl., amiért egy lengyel hajlandó küzdeni? Miért hajlandó meghalni, mi az, ami nélkül az élet számára nem élet. A következő elemeket lehetne felsorolni: a vallás, elsősorban katolikus hit, — a lovagias, előzőkeny, nemes viselkedés, a személyiség becse, az egyéni és nemzeti szabadság, demokrácia (inkább mint társadalmi rendező elv), szellemi és társadalmi kultúra, az emberi tudás megbecsülésével, stb. stb. Másfelől a lengyel nem becsüli sokra az anyagi nyereséget, a személyes kényelmet, a rendet, az organizációt, az időt, az egyformaságot, a fegyelmet és a nemzeti erő összpontosítását.

Érdeemes arra is rámutatni, hogy a nemzeti tradíció ereje nem mindig egyforma. Cooley szerint az egyénre és a nemzetre ható befolyások kétfélék: Vertikálisak és horizontálisak. Vertikálisaknak nevezi a történeti jellegű, tehát a nemzeti hagyományokat. De horizontális síkon nagyon erős korszerű tendenciák igyekeznek érvényesülni és ugyanezek a hatáslehetőségek áradnak ki más nemzetekből is.

A vázolt elméleti alapvetés után (1—28 oldalig) a szerző a lengyel nemzeti hagyományt vizsgálja a nemesség, a parasztosztály, a városi lakosság, a proletariátus, az intelligencia és a zsidóság körében. Majd az egyént jellemző' jellemvonásokról számol be, rámutatva a nemesség társadalmi egyenlőségére, elemezve a türelmességet, a vallásosságot, az idealizmust, romanticizmust, individualizmust, a szülők szeretetét, a lovagias viselkedést, a méltóság és becsület kérdésében való érzékenységet, stb. A következő fejezetben a családi élet jellemző vonásairól, a lengyel vendégszeretetről, az evés-ivás kultuszáról, az etiketről, udvariasságról számol be, majd pedig utal röviden a nőnek társadalmi helyzetére és megbecsültetésére.

A politikai étellel és szervezettel foglalkozó fejezetben a lengyel köztarassággal, szabadsággal, a XVI. századbeli hírhedt elvvel «semmit rólunk, nélkülünk,» a nemzeti nagyság, a nemzeti katasztrófa, a lengyel hadsereg kérdéseiről is ír. Majd a földrajzi helyzet hatásait feltáró fejezet után, ahol vizsgálja többek között azt is, hogy egyes városoknak milyen szerepe volt a lengyel nemzeti tradíció kifejlődésében, milyen szerepe volt a litván tradíciónak, az utolsó fejezetben arra keres választ, hogy mi a lengyelek attitűdje, franciák, németek, angolok, svédek, oroszok irányában és természetesen irántunk magyarok iránt. Ez a rendkívüli melegséggel megírt közel háromoldal terjedelmű rész helytálló történeti adatokat tartalmaz s a következő sorokkal fejeződik be: «És most 1939 márciusában az ősrégi közös határ Lengyelország és Magyarország között helyreállott. Ám kor a katonák a határon találkoztak, lengyelek és magyarok mindegyik a másik nyelvén boldogan kiáltották egymás felé: Sokáig éljen Magyarország, sokáig éljen Lengyelország! Egy régi tradíció éled fel ennek az új eseménynek kapcsán».

Részletes kritikai ismertetésre terünk nincsen és erre különben is csak az vállalkozhatnék, aki a lengyeleket közelről és jól ismeri. Lehet, hogy az ilyen kritika sok mindent kifogásolna ebben a műben, kétségbevonná egyik vagy másik feltüntetett magatartásmód jelentőséget vagy esetleg előfordulását is. Számunkra Super

könyve mégis tanulságos, mert például szolgálhat és arra hívja fel a figyelmet, hogy ma, a nemzeti önismeretre törekvés korában szükség volna egy oly munkára, amelyik az élő magyar nemzeti hagyományt mutatja be.

Trócsányi György.

Bertrand Russell: *Power: A New Social Analysis.* London, 1938. George Allén and Unwin. 327 l.

Nem lehet elképzelni időszerűbb témát s mely jobban belemarkolna a világpolitika, a háborút előidéző okok kérdéseibe. A szerző egyéniségéből ered, hogy e könyvében, melyet közvetlenül az új európai háború kitörése előtt jelentet meg, nemcsak a ma szemszögéből tárgyalja a hatalom kérdését, nemcsak *sub specie actualitatis*, hanem mindenesetre *sub specie históriáé*, sőt ha úgy tetszik, *sub specie aeternitatis*. Visszamegy a történelmi idők kezdetéig, sőt bizonyos mértékig a történelem előtti időkig. Könyve nem kronologikus története a hatalom fejlődésének; ő maga «új társadalmi analízis»-nek nevezi, de nem volna helytelen az sem, ha történetfilozófiának mondanók. Kiterjeszkedik az alkotmány-történet, tömeglélektan és társadalomfilozófia témaköreire is. A hatalmat a következőkép osztályozza: papi hatalom, királyi hatalom, meztelen hatalom (a nyers erő hatalma), forradalmi hatalom, gazdasági hatalom. Ezeknek egy-egy fejezetet szentel. A hatalmi ösztön; vezérek és követők; a hatalom formái. . . majd: hatalom a közvélemény fölött (itt a propagandáról van szó), hitvallások mint a hatalom forrásai, a szervezetek biológiája, hatalmak s kormány formák, szervezetek és az egyén, a verseny, hatalom és erkölcsi előírások, hatalmi bölcséleti tanok, a hatalom etikája s végül a hatalom megszelídítése: ezek a fejezetek címei, melyekben kirajzolódik a könyv gondolatmenete.

A leggyengébb fejezet az első: a hatalmi ösztönről szólva, Russell bizonyos szónokiasságba esik, mely különben éppenséggel nem sajátja. Itt elmulasztja a hatalmi ösztönnek azt a definícióját adni, amely a továbbiakban implicite benne rejlik: hogy t. i. a hatalmi ösztönt s hatalmi vágyat a létfenntartó ösztön eredményének kell tekintenünk. Ami a vezetőket s követőket illeti, itt a szerző megkülönbözteti a parancsolni s az engedelmessé vágyó lélektani típust, és igen szépen fejti ki, hogy ezek a legkülönbözőbb adagolásban találhatók. «A hatalom szeretete bizonyos határok közt csaknem általános jelenség, de abszolút alakjában ritka. így pl. valamely asszony, aki élvezi, hogy a

házatáján parancsolhat, bizonyára megijedne, ha politikai hatalom hullna ölébe; ezzel szemben Lincoln Ábrahám bátran kormányozta az Egyesült Államokat, de nem merete vállalni a polgárháborút családi otthonában (!). Lehet, hogy ha a Bellerophon netán hajótörést szenved, Napóleon is szépen szótfogad a mentőcsónakba való beszállást sürgető brit tiszteknek. Az emberek általában addig a határig szeretik a hatalmat gyakorolni, amíg érzik magukban a képességet arra, hogy valamely adott helyzet felett úrrá lehetnek, de ott, ahol érzik, hogy ez hiányzik belőlük, rendszerint inkább ők követnek más vezért. A szótfogadás ösztöne, mely époly valóságos és époly gyakori, mint a parancsolásé, a félelemben gyökerezik. A vezértípuson és a követők típusán kívül van egy harmadik embertípus is: az, aki visszavonul, aki legalábbis nem akar feltétlenül behódolni a hatalomnak, viszont arra sem vágyik, hogy uralkodjék, főleg pedig nem a saját hite, egyénisége, belső diktátuma megtagadásával. A vezetők, a parancsolni vágyók típusai is többfélék; itt főleg a két alapvetően különböző típust kell kiemelni, a fanatikus hit bajnokát és a hatalom opportunistáját, a szerencselovagot. Ez gyakoribb, mint hinnők. Történészek és társadalombölcselek hajlamosak ott is, ahol nem kell, elvi szükségyszerűségeket feltételezni, abban a hitben, hogy minden történelmi folyamat mögött ott kell rejlenie valamely «ideológiának», «elvnek», pedig olykor inkább a nyers önzés, törtetés, haszonlesés húzódik meg az események mögött. A meztelen hatalom ott áll elő, ahol nincs hagyomány, a szokás által szentesített uralom. A hagyomány hallatlan fontosságú csaknem minden kormány számára, mégha az forradalmian újíto is. Már a legrégebbi korokban is az uralkodók, ha valami újat el akartak fogadtatni népeikkel, ráfogták, hogy ez a «visszaállítása» valami ősi, hagyományos, szent elvnek, törvénynek. A meztelen hatalom ezzel szemben a pusztá megfélemlítésen alapszik, nem a törvény tekintélyén, sem pedig valamely új, forradalmi elven vagy vallásos hiten. A hatalom minősége tulajdonképp relatív. A vallásharcok idején például a protestáns hívő meztelen hatalomnak érezte a katolicizmust és viszont. «Amikor egy forradalmi és egy hagyományos hit küzd a felsőbbségért, ahogy a francia forradalomban történt, a győző hatalma a legyőzött felett meztelen hatalom. A forradalmi és napóleoni hadseregek a meztelen hatalomnak és a propagandista erőnek oly, minden addig képzelhetőnél nagyobbarányú kombinációját képviselték, amelynek hatása az európai képzeletre mindmáig tartott. A jakobinusok hadat üzentek a hagyomány-

nak, de Napóleon katonái kellettek ahhoz, hogy a hadüzenet hatásos lehessen. Napóleon ellenségei régi visszaélések fenntartásáért küzdöttek és reakciós rendszert honosítottak meg, amikor végül győzelmet arattak.» Uralmuk tompa nyomása alatt Napóleon erőszakossága, sarcolása el volt felejtve; a «nagy béke», mely utána jött, oly sorvasztólag nehezedett a lelkekre, hogy a háború gondolata rózsás ábrándokat keltett, a szuronyok a szabadság szálláscsinálóinak látszóttak.»

A gazdasági hatalom is egyre jobban összefügg a centralizált hatalommal; a kereskedelem elvesztette azt a fontosságát, mellyel az ókortól a XIX. század gazdasági liberalizmusának hanyatlásáig bírt; ma a nagy birodalmak autarkijával kapcsolatban a nyersanyagok forrásai és az élelmezési önellátás foglalják el a kereskedelem helyét. Ez összefügg azzal is, hogy a közlekedés ma nem probléma oly értelemben, ahogy régen volt. «A közgazdaságtan mint különálló tudomány nem áll a valóság talaján; aki gyakorlati téren akarna belőle tanulni, tévútra jutna. Bármenyire fontos ága is, de mégis csak egyik ága a közgazdaság egy szélesebb körű tudománynak: a hatalom tudományának.»

Russell könyve oly pregnáns, sűrű szövetű, tömör és tartalmas, hogy bajos itt a rendelkezésekre álló tér keretében kellő fogalmat adni róla. Csak utalnunk lehet pl. arra, ahogy a forradalmi, valamint a gazdasági hatalom kapcsán cáfolja a marxizmus tanait, mindenekelőtt azzal is, hogy a proletariátus korántsem többsége a népek összességének. A szovjetország társadalomról is több helyen van szó s érdekesen idézi Eugene *Lyons*t, aki *Assignment in Utopia* című könyvében a szörnyű fáradtságról, alélt közönről ír, amely a kezdeti lelkesedést felváltotta azoknál is, akiknél megvolt és akik az uralkodó rendszer értelmében «életfogytig tartó lelkesedésre» vannak ítélve, aminél súlyosabb sorsot alig lehet elképzelni s ami rettentő fásultságot kelt természetes visszahatásként a tömegek lelkében. A hatalom és az erkölcs örök problémájáról szóló fejezetben kifejti, hogy az emberi érzés, a legyőzöttek iránti irgalom, barátság, kegyelem mily sokára és nehezen fejlődik csak ki a népekben és uralkodóikban. Így pl. az ószövetségi zsidóknál egyenesen «vallásos» kötelesség volt a legyőzött népeket irgalom nélkül kardélre hányni. Idézeteket közöl az ószövetségből, melyek szerint Jehova súlyos bűnéül róttá fel pl. Saulnak, hogy bár az Amalekitákat egytől-egyig kiirtotta korra és nemre való tekintet nélkül, de királyuknak megkegyelmezett, úgyszintén az állataiknak, holott nyájaikat is köteles lett volna felkoncoltatni. (!)

A továbbiakban aztán Russell a szellemi és erkölcsi hatalomról ír. Ily értelemben a leghatalmasabb emberek bölcsészek és vallásalapítók voltak, mindenekfölött Krisztus, Buddha, Pythagoras és Galilei — ezeknél nagyobb, maradandóbb hatással Russell szerint soha senki sem rendelkezett. Aztán vitába száll a hatalmi filozófiákkal, amelyek többé-kevésbé a nyers, önmagáért való hatalmat dicsőítik. Macchiavelli, Fichte, majd Nietzsche hirdettek ily tanokat, továbbá Bergson «teremtő evolúciója» is ilyenféle hatalmi bölcséleti tan. Ezekkel szemben a hatalom nemesebb, magasabbrendű felfogása csak az lehet, hogy a hatalom sohasem lehessen öncél, hanem csak eszköz, mely az emberi nem boldogulását van hivatva szolgálni. Az úr és szolga viszonyával szemben magasabb fejlődési fok, melynek elérése a tapasztalat szerint nehéz s amelyet meg kell tanulnunk, a kooperáció, a szabad szövetkezésen alapuló együttműködés, éspedig úgy az egyének közt egy-egy állam keretén belül, mint nemzetközi vonatkozásokban a világ népei, nemzetei, hatalmi alakulatai között.

Ferenczy Valér.

H. G. Wells: *The Fate of Homo Sapiens.* London, 1939. Secker and Warburg kiadás. 312 szövegoldal és 16 oldal jegyzet. — *The New World Order.* Megjelent ugyanott, 1940. 191 oldal.

Bár e két könyv szerzője szépíró, mégis a tudomány szempontjából is érdeklődésre tarthat számon. Nála különben nehéz megmondani, hol ér véget a szépirodalom és hol kezdődik a tudomány — vagy vice versa. Mindenesetre az a ragyogó írói pálya, melyet az immár 70 éven fölüli Wells befutott, igen jellemző abból a szempontból, hogy a szépirodalom mennyire határos terület a tudománnyal, még pedig nemcsak a társadalomtudománnyal, hanem az egzakt természettudománnyal, történelemmel is. Wells a polihisztornak igen érdekes és jellemzően angolos, amellet jellemzően századvégi típusát képviseli. Angolos annyiban, hogy Darwin, Spencer és Huxley hazájában (itt nem a ma divatozó vagy kissé talán már múló divatú Aldous Huxley értendő, hanem az egy-két emberöltővel régebbi Thomas Edward Huxley, a híres fiziológus) jellemző jelenség, hogy Wells, a professzionista kriketező és sportpályafelvigyázó szegénysorsú fia mint kereskedősegéd, majd néptanító ösztöndíjat nyert, hogy természettudományi képzettséget szerezzen. A századforduló előtti viszonyokra pedig, valamint az angol viszonyokra is jellemző továbbá, hogy a sikeres ifjú

helyezkedett el egyetemi vagy más kötött pályán, hanem természettudományi tanulmányaival párhuzamosan, mint kereseti forrásra, a belletrisztikára adta magát, még pedig példátlanul ragyogó sikerrel. Ez az átütő siker a szerző kivételes tehetségén kívül ötletességén is alapszik, hogy az egzakt tudományosságot — némileg olyanformán, mint a maga idejében Verne Gyula — belevitte a kötött irodalom szüleményeibe. Később méginkább visszatért első szerelméhez, a tudományhoz.

Az elmés, színes ötletekkel teli H. G. Wells páratlan pozíciót vívott ki nemcsak az angol nyelvterületen, de az egész művelt világban. Az ilyen pozíció pedig kötelességekkel jár, noblesse oblige: az öreg Wells (ma 74 éves) igyekszik modern maradni, igyekszik fiatalos merészséggel hirdetni szellemi forradalmat, amikor e két legújabb könyvében számot vet az emberiség helyzetével s mintegy megkondítja a vészharangot az emberi fajta, a «homo sapiens» fölött. Híven szellemi alkatához és neveltetéséhez, a Darwin - Huxley - Spencer - Ostwald - Häckel-féle monista-evolucionista irányhoz, melynek nyomán elindult s amelyet könyveiben maga is segített népszerűsíteni, Wells a mai embert az egész emberi kultúrával, a civilizációval és valamennyi technikai vívmánnyal együtt is csak mintegy állatfajként veszi és megállapítja, hogy a fajta legújabban veszedelmesen képtelennek mutatkozik arra, hogy alkalmazkodjék megváltozott környezeti adottságaihoz, létfeltételeihez: a technika túlméreteződött, idő és tér felé elszabadult; a távolság áthidalása aztán a technikai energiafejlesztés rohamlépésben haladtak; az embert ez ragadja magával, nem tud ehhez alkalmazkodni s így háborúk útján a végromlás felé sodródik. Ez volna a munka expozíciója; a továbbiakban mégis kissé háttérbe szorul ez a «természetráji», evolucionista beállítást; a szerző hangsúlyozza, hogy az emberiség «szellemi felépítménybe az, ami avult, nehezen regenerálódik; főleg az 50 éven felüliek már általában nehezen kaphatók arra, hogy világnézetüket revideálják és így darwini értelemben is alkalmazkodjanak. Holott a fajok, melyek erre képtelenek, mindig elpusztulnak, ha nem ma, úgy esetleg sok évtizedre, évszázad után. De az ember, a homo sapiens válsága sokkal közelebb van. Közelebb, mint hinné az emberek túlnyomó többsége, amely csökönyös bárgyúsággal tart ki megszokott kényelmi attitűdje mellett, akár csak az a halvérű angol úr, aki a süllyedő Titanic-on nyugodtan ült a bárban whiskyje mellett ... A «Homo sapiens» intelem a vesztébe rohanó ember számára. Ezt a háború kitörése előtt írta Wells.

A másik, kisebb terjedelmű és jelentőségű könyve az «Új világrend» hangzatos címet viseli. Ez már háborús munka. Míg előbb tárgyalt művében a világ mai szellemi irányait bírálva, oly fokú szókimondást engedett meg magának a szerző, amely még angol viszonylatban, a híres brit szólásszabadsághoz mérten is rendkívüli, e munkájában már kénytelen kissé vigyázni a tollára. De ez a megszorítás még igen tág keretek közt mozog. Még itt is esik szó pl. arról, hogy a most folyó háború még egymagában nem döntő momentum a világ sorsát illetően s hogy az angol katona tulajdonképpen nem tudja, miért harcol. A londoni «Cockney»-t, a külvárosi munkásembert idézi, amint nyílt gúnyval fogadja az utcán látható háborús plakátokat, melyek áldozatokra hívják fel a lakosságot. «Kiért hozzuk ezeket az áldozatokat?» kérdi fitymálól a «man in the street», a külteki utca egyszerű embere. Újból s újból visszatérő refrén, hogy a brit világbirodalom túlélte magát. Voltaképpen a szerző a teljes nemzetköziség alapján áll, angolnak vallja ugyan magát, de csak annyiban, amennyiben az angol nyelv rendkívül alkalmas eszköz a világ népeinek egybekapcsolására. Az emberi nem sorsáról elmélkedve sorra veszi a társadalommozgató erőket, a totalitárianizmust (olasz fasizmust), a «náciizmust», a brit oligarchiát, a japán szamurai kaszt harcias szervezetét, Kínát, a katolicizmust s a protestantizmust. Persze mindezekon kívül az orosz bolsevizmust is. Aztán a zsidó befolyást s végül az északamerikai törekvéseket. Egyiktől sem várja, hogy a végromlást megakadályozza. Hol van a demokrácia? kérdi. A demokráciát eszményileg felfogva mint célt állítja be; ennek azonban magába kellene foglalnia a szociális igazságot és a javak egyenlő (vagy kevésbé egyenlőtlen) elosztását. Wells valamikor szocialista volt, az angol Fábianusok köréhez tartozott, később erősen elkanyarodott. Lehet, hogy ebben első moszkvai látogatásának is része volt; ugyanis Leninnel és Trockival beszélgetett. A bolseviki vezérek jellemzően kispolgári egyéniségnek ítélték; ő viszont a maga részéről kezdett egyre jobban valami furcsa, utópisztikus, ködösen elképzelt világkapitalizmust hirdetni. Később újból járt Moszkvában. Sztálin jó benyomást tett rá s mostani könyvében barátságosan ír róla. Az oroszokra nem haragszik, annál jobban azonban az angol úri kommunistákra, ezekre az Oxfordban nevelkedett, jó családból való fiatalemberekre, akik teljes lendülettel vetették bele magukat a marxi ideológiába. Nem győzi megróni ezeknek az ifjú óriásoknak pökhendiségét, doktriner elvakultságát.

Wells nem ismer faji megkülönböztetést. Azt hiszi, hogy nincs egy ember se Európában, akiben ne volna valamelyes zsidó vér(!). Ez azonban nem gátolja abban, hogy ne keljen ki a zsidó befolyás ellen. A zsidókérdésről sok a mondanivalója; többek közt ismereti azt a felfogást, amelynek a szabadelvű Angliában igen sok híve van, miszerint a zsidók erős elkülönülése, asszimilációra való képtelensége csupán visszahatása az ellenük mutatkozó ellenszenvnek, üldözésnek. Wells ellenkezőleg azt tartja, hogy a zsidóság ősidóktól fogva mindig különbnek, az Isten kiválasztott népének tartotta magát, ezzel megtagadott minden szolidaritást más népekkel és ez a beállítottsága akkor sem változik, amikor vallását, rítusát rég levetette. Innen a sajtóságot ellenszenv ellenük, amely ellenszenv sose volt annyira általános világszerte, mint napjainkban.

Az irányzatok, ideológiai kategóriák közt, melyeket Wells bírál, legerősebb elutasításban a kereszténységet részesíti. A katolicizmus elleni éles támadás a könyv megjelenése után erős visszatekintést keltett, még pedig elsősorban a katolikus írek között. A «New World Order»-ben aztán erről nem esik már szó. E kötet feladata az volna, hogy még inkább, mint az előző, a jövőről szóljon, arról, hogyan alakuljon a jövő, nem a fejlődés, hanem a cselekvés. Mert a fejlődéstől már elkéstünk, a katasztrófa túl közel van, itt cselekvésre van szükség. Mindenesetre Wells szerint csak a szellemi fronton: az emberek gondolkozását kell átalakítani. Wells forradalmat követel, de hozzáteszi, hogy ez alatt nem kell okvetlen «inszurrekcionális forradalmat» érteni. Mert a pusztázás, felkelés nem változtatna végeredményben semmit. A mentalitás az, ami gyökeres reformra szorul.

Milyenek legyenek ezek a reformok? Ez az, ahol a két könyv, érzésem szerint, megfeneklik. A társadalomkritikusok gyakran találó bírálatot mondanak a meglévő bajokról, visszasságokról; de mikor a pozitív elgondolásokra kerülne sor, rendszerint cserben hagyja őket a készségük, a mondanivalójuk mintha kiapadna, írásuk vértelenné, lapossá, üressé válik. Wellstől, ki költői képzetnek adta sokszor megkapó példáját, többet vártunk. Sajnos, ezúttal az utópia megtorpan. Hiába várjuk, hogy képzelőtehetsége legalább elméletben próbálja megcsillantatni az utat, amely — sorozatos, testvérgyilkos és végeredményben az emberi fajta fokozatos öngyilkosságával fenyegető háborúk helyett — az emberiség sorsának kedvezőbb, derűsebb alakulása felé vezet.

Ferenczy Valér.

Kiss Lajos: *A szegény ember élete.* Budapest, 1939. Athenaeum, 284 lap.

Egyik legnehezebb társadalmi problémánk földnélküli, tengődő, agrár néprétegünk életének könnyítése, életszínvonalának emelése. Aki e feladat feloldására vállalkozik, annak jól kell ismernie a földműves szegénység életviszonyait. Ezt a célt szolgálja Kiss Lajos könyve. Bár csak egy vidék népéletét tárgyalja, amennyiben hódmezővásárhelyi tapasztalatait írja le, mégis általános képét nyújtja a mindennapit megkeresni alig tudó, szegény ember életének. A könyv a szegény emberek közül is a legszegényebbekkel foglalkozik. A helyi nyelv «célszerű szegény embereknek*» nevezi őket, ami annyit jelent, hogy minden munkára alkalmasak, mindent elvállalnak. S ezért a munkáért csak annyit kapnak, amennyi a legszükségesebb megélhetéshez szükséges. Az ilyen ember nem is gondolhat arra, hogy családját is eltarthassa. Azoknak is dolgozniuk kell. Már kora gyermekkorában megtanulja, hogy nem a maga gazdája, azt teszi, amit parancsolnak neki s egyben megtanulja a nélkülözést is. A gyermekkori benyomások csirájában megfojtának benne minden vágyat a magasabb élet felé, minden törekvést, önálló gondolatot, tervet, hiszen ezek úgysem valósulhatnak meg. Mindebbe beletörődve végzi hát a szegény ember mechanikusan a reábízott legnehezebb munkát is. Ha nem akar a más szolgálja lenni, felesben műveli a más földjét, amivel csak szűkös megélhetését biztosíthatja, gyűjtésre nem gondolhat. Napi verejtékes munkáját megkeseríti a rettegés, hogy mi lesz, ha nem hoz a termés. Ha ezt nem teszi, napszámosnak, kocsisnak, vagy kubikosnak szegődik el, amivel a mindennapi kenyerét megkeresi ugyan, de hogy a jövőjére is gondolhasson s valamit félre is tegyen, arra nincs módja. Vannak olyan speciális foglalkozású emberek, kiknek munkája valaha jövedelmező és nélkülözhetetlen volt, ma azonban a technika haladása, gazdagabb és tökéletesebb eszközei mellett úgyszólván feleslegessé vált. Ilyenek a téglaverő, kútásó, falrakó, kiknek munkáját ma már téglagyáarak, kútúrók és képesített kőművesek végzik.

Öregségére nem sok választása van a szegény embernek. Ha családja van, annak nyakán tengődik, ha magános ember, elmegy csősznek vagy éjjeliőrnek. S mikor már munkaképtelen lesz, szeretetházba kerül.

Van azonban egy másik fajtája is a szegény embernek. *Könnyen-élőknek* nevezik őket. Munkáik nem robotmunka, rendszerint nem

is állandó, nem annyira az erejükre, mint inkább leleményességükre támaszkodnak. Akad köztük dolgozó, szorgalmas ember, de sok a lusta, dologkerülő, vagy olyan, aki a más kárán akar keresni. Tipikus esete ennek a lócsiszár. Ezer fufanggal köti üzleteit, nem törődve azzal, hogy kit hogyan csap be. De a könnyű kereseten hamar túlad. Könnyelmű. Elmulatja. Ő úrnak számít a paraszt szemében. Sokan vannak még ilyen könnyenélők. A funérátor, aki a temetéseknél segédkezik, a vőfély, aki valóságos házasságközvetítő s ebből húz hasznot, a disznókupec, hajcsár, hordár, lónyúzó, mind a könnyű dolgú emberek közé tartozik. De ezek is csak tengetik életüket, mert biztos keresetük nincs, csak itt-ott kerül valami munkájuk. Van aki a munkát sem vállalja. Ezek összeverődve, beszélgetve töltik egész napjukat, hasznukat nem látja senki, családjuk ha van is, nem törődnek vele. Nehéz a dohánycsempész élete is. Örökösen retteg, hogy egyszer csak horogra kerül. Leüli a büntetését s ha szabadul, folytatja mesterségét. Nem lát más választást. Akadnak még más ilyen könnyebb dolgú emberek. A bolti szolgáló, halotti pénzbeszédő, dinnyeecsős, kiknek kevesebb és könnyebb ugyan a dolguk, de keresetük sem több, mint amennyiből eltengethetik nagynehezen sivár életüket.

Kiss Lajos könyve a maga valóságában, hamisítatlanul tárja elénk a falusi szegény nép sok városi ember előtt eddig ismeretlen, nehéz életét. Tudományos lelkiismeretességgel írt lebilincselő, gondos munka. A szerző figyelme a legapróbb részletekre is kiterjed, mégsem válik unalmassá, terjengőssé. Szerepelteti alakjait, beszélteti őket s így nemcsak életmódjukat ismerjük meg, hanem észjárásukat, lelkivilágukat is.

A szerző tervbe vette, hogy megírja a szegény asszony életét is. Érdeklődéssel várjuk. Sz. A.

H. A. L. F i s h e r: *Európa története.* (I. Ókor és középkor. 416 oldal. Fordította: *Ballá Antal* és *Benedek Marcell*. Átnézte: *Lukinich Imre*. Singer és Wolfner-kiadás.)

Bár történeti irodalmunkban az elmúlt évtized alatt öröndetes fejlődés következett be, a terjedelmes összefoglaló munkák és monográfiák mellett mégis hiányzott egy olyan — a modern történetírás minden szempontját alkalmazó —, aránylag rövid összefoglaló munka, amely a történelem nevezetesebb eseményeit egységes keretbe ölelve tárta volna a magyar olvasó elé.

H. A. L. Fishernek, az angol Tudományos Akadémia elnöké-

nek most megjelent könyve ezt a hiányt végre pótolta. Két kötetben kiadásra kerülő munkája első részében Európa történetét az újkor kezdetéig dolgozta fel. Bár ragaszkodik az események kronologikus sorrendjéhez s mindenütt kiemeli azokat a történelmi eseményeket, amelyek valóban formálói voltak az elmúlt századoknak, szintetikus szemléletének megfelelően mégis mindenütt kitér azokra a geológiai, szellemi, vallási, gazdasági és politikai tényezőkre, amelyek szintén alkatrészei voltak az európai história alakulásának. E munkát — amelynek minden sorát az európai hit hatja át — szerencsésen egészíti ki Ballá Antal rövid magyar összefoglalója. Világos, áttekinthető, pontos és modern könyv, amelynek használhatóságát nagyban emeli pontos névmutatója is és azok a térképek, amelyek az ó- és középkori birodalmak határait tüntetik fel. —ez.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

THE SOCIOLOGICAL REVIEW 1939 október.

Julius Klanfer: *Demokrácia és propaganda.* (Democracy and propaganda.)

A demokratikus politikai felfogás állásfoglalását a demokrácia-ellenes propagandával szemben két meggondolás határozza meg.

1. A propaganda szabadsága a demokrácia lényegéből következik.
2. A demokrácia ellenségeinek megadott propagandaszabadság a demokrácia lerombolásához vezetett. A két tétel között nincs logikai ellentmondás. De ha mind a kettő igaz, akkor a demokratikus kormányforma előbb vagy utóbb szükségképen eltűnik. Ezt a következtetést vonják le a totalitárius rendszer hívei.

A propaganda célja általában olyan cselekvések megindítása, melyeknek elvégzése vagy megtagadása között az ember szabadon választhat. Bizonyos, hogy a propaganda hatására megnyilvánult állásfoglalásban sok ösztönszerűség is van, de nincs kényszer.

Ez a meghatározás ellentétben áll azzal a ténnyel, hogy a diktatórikus kormányok politikai propagandájának ereje sokkal nagyobb, mint a személy szabadságát biztosító demokratikus propagandáé. A diktatórikus propaganda olyan tettek, gondolatok és érzések megindítására vállalkozik, melyeket még a totalitárius kormányzás sem tud alattvalóira kényszeríteni (vak hit a diktátor személyében és politikájában, más népek gyűlölete stb.).

A propagandának nincs olyan közvetlen hatása a társadalom alakulására, mint a háborúnak vagy a forradalomnak, de tömegvisszahatások okozásával előkészíti ezeket.

A propaganda mindig tömeghez szól. Sikere érdekében tekintettel kell lennie azokra az értelmi, erkölcsi, vallási stb. értékekre, amelyek a tömeget alkotó személyiségek lelkében élnek. A demokratikus propaganda kerüli is az összeütközést ezekkel az értékekkel. Ez a propaganda konzervatív formája.

A destruktív propaganda ezzel szemben, minthogy célja olyan magatartás elérése, melyre a személyiség értékeinek tudatában levő

egyén nem vállalkoznék, a személyben felépített értékrendszer lerombolására törekszik. Ezért szenvedélyeket korbácsol fel. És mivel kényszerrel is alkalmaz (az ellenfél fenyegetése), már nem is propaganda; van benne propagandisztikus, de terrorisztikus tartalom is.

Különbség van destruktív és forradalmi propaganda között. Lehet forradalmat csinálni konzervatív eszközökkel (meggyőzés). És a forradalmi propaganda nem szükségképpen destruktív. (Szociális céloknak az egyéni érdekek fölé helyezése nem demagógia.) A demokrácia követői általában kerülnek a destruktív propaganda alkalmazását, ezért gyöngébbek ellenfeleiknél.

A demokrácia védekezésének kérdése a destruktív propaganda elleni védekezés kérdése. A védekezés objektív eszközei (törvény, rendelet) és szubjektív eszközei (a közönség nem hallgat rá) nem eléggé hatékonyak. Erőszakos eszközök alkalmazása pedig ellenkezik a szabadságjogokkal.

Amikor a demokrácia szükségből a maga védelmében olyan eszközökhöz nyúl, melyek nem férnek össze az alkotmánnyal, már nem is az egész demokrácia megmentéséről van szó, hanem arról, mennyi menthető meg a demokratikus elvekből. Két alapvető elv van, melynek védelme jogosulttá teszi a többiek feladását: 1. a többségi akaraton alapuló kormányzás, 2. a polgárság védelme az erőszak ellen. Ha a történelmi megfontolás és a modern államberendezések vizsgálata igazolja is e tétel igazságát, felmerül az a kérdés, megvédhető-e az egyén a demokrácia többi elvének feladása mellett.

A liberális felfogás szerint az egyén igényes, vágyainak kielégítését kereső lény, aki a dolgokat érdekei szerint nézi. A társadalmi együttélés bizonyos szabályok megtartására kötelezik az érdekek összeütközésének elkerülése végett. Politikai magatartását is érdekei határozzák meg. A politikai propaganda célja: megmutatni az egyén helyes érdekeit; a propaganda megtiltása tehát az egyén érdekeibe ütközik. Az ezzel szemben álló felfogás az egyént szocializált lénynek tekinti.

Az egyént azonban a magasabb értékek hierarchájából épült személy teszi, helyes érdekei tehát ez értékrendszerrel összhangzó vágyak kielégítése (a politikában is). Ennélfogva minden propaganda, amely alacsony ösztönökre számít, a személyiség megtámadása, s így elfojtása a személy védelmében jogosult.

Szociológiai szempontból az egyén liberális felfogása hibás. Az egyén soha sem követi kizárólag saját izolált érdekeit; bizonyos érdekeket sokszor csak akkor tesz sajátjává, amikor csatlakozik

egy-egy mozgalomhoz, nem egyszer ösztönzéseknak enged. A mechanikus magatartástól mégis visszatartják ellenőrző képzetei.

A demokrácia védelmére alkalmazott alkotmányos ellenpropaganda legtöbbször hatástalan: nem alkalmazhatja az ellenfél szélsőséges érveit és nem vállalhatja lelkiismeretlenségét.

Egy irányzat hajlandó engedményeket tenni a demokráciaellenes propagandának abban a reményben, hogy a tömegek a totalitárius politikai eszmény és a demokrácia összehasonlítása alapján ez utóbbit választják. A demokráciaellenes propaganda azonban nem csupán ígéret, hanem kísérlet a személyiség lerombolására.

Nem vezet célra a destruktív eszközök használata sem a demokrácia védelmében, mert: 1. gyengíti az egyén bíráló képességét és előkészíti őt egy többé vagy kevésbé felsőbbes lény vezetésének elfogadására, tehát előkészít a diktátorságra, amelynek nagy előnye, hogy megkíméli az átlagpolgárt a gondolkodástól és a felelősségtől; 2. a cél nem egy-egy kormány, hanem a demokrácia erkölcsi alapjainak védelme.

Csak egy eszköz van: pozitív propaganda a demokrácia értékének bizonyítására és a személyiség erősítésére; a demokrácia értékébe vetett hitből és a totalitárius államberendezés teljes tagadásából táplálkozik.

A védekezés nehézségei: i. A demokrácia hívei nem gondolnak a propaganda jelentőségével, sőt erkölcstelennek tartják. 2. A demokráciaellenes irányban védelmet látnak a szocializmus és kommunizmus ellen.

Janson Vilmos.

BUDAPESTI SZEMLE 1940. 2—3. sz.

D é k á n y I s t v á n : *Gép a mai társadalomban.*

A szerző négy síkon vizsgálja a gép szerepét és az elgépiesedés jelenségét a társadalom életében. Az ember az oksági ismeret birtokában gépet szerkeszt, kezelője azonban, a gépember szolgája lesz a gépnek, a biológiai és lélektani masinizmus zsákmánya. A gépies munka géplelket formál, mely félálomszerű állapotba jut, ruganyosságát, alkotókedvét jórészt elveszíti. A lélektani automatizmus egyre jobban terjed s az elgépiesedett társas élethez vezet. A gép pontos összműködése minta, a társadalmi organizáció előképe. A gépiesedés észrevétlenül terjed.

A tömeges társadalomban nagyméretűség áll elő s ez részben feltételezi, részben eredményezi a gépiesedést. A régen csak személyes érintkezést a közlekedés fejlődése még előmozdította, de újabb vívmányai (posta, táviró, telefon) a részleges csökkentett

érintkezést juttatta nagy szerephez, a rádió és a hangszóró pedig az egyoldalú kapcsolatot. A kapcsolódás hallatlan kiterjedésével annak technikai felhígítása következett be. Olykor százmillió tömeg hallgat egy beszédet, millió példányszámban szórnak szét egy lapot. A nagy egységek (pl. egy 80 millió nép) összetartása már csak propagandával érhető el, az ember a propaganda eszközévé válik. Az emberek missziós lelki áthatására a gépi jellegű propaganda nem képes. A tömegek túlnagyok, a gépi eszközök elégtelenek.

A gazdasági élet elszemélytelenedik. Tipizált cikk, szürke tételek, személytelen «iroda», cég. Az eladótechnika egységesíti és általánossá teszi a szükségletet. A tömegeknek olcsó gépi cikkek kellene. Az igények színvonala leszállott. A vagyon lett a központi érték, a gép átformálta a társas összefüggéseket, új tagozódást teremtett. Látszólagos nivellálódás, külső egyenlőség következett be, a tömegek ellenőrzése régi, társadalmi eszközökkel lehetetlen többé, az ellenőrzés az állam kezébe jut. Az állam szerepe mindenképpen terjed. A politikai életben a gépies választási rendszerek termelik ki az akaratot. A világgözlekedés lehetővé tette, hogy sokan öt világrészről éljenek, a táj, a közeli kapcsolatok jelentősége gyengül. A gép mindent felfokoz, növeli a méreteket.

Az individualizmus gyengül, a tömegember régi kötelékeiből kiragadva sodródó homokszemmé atomizálódik. A gép magához szívja a laza emberatomokat, tömegeket vonz és szervez. Új típusok lesznek: képzett munkás, üzemi alkalmazott, proletár. A gép nem nevel, hanem leszűkít. Az iskola mostohagyermek s így nem tud lépést tartani a kor és a társadalom igényeivel. A szellem, a lélek nem művelhető gépi úton, mint az igazi nyersanyag. A művelődéshez öntevékenység kell, itt egyéni fejlődésre van szükség.

A személyes érintkezés helyébe sokszor a gépi, személyten, sőt anonim érintkezés lép. Egyre több a gépies szolgálat, az automata. A sajtó túlnyomó részben anonim. A társadalom személytelenedik, mert objektiválódik. Tömeg-munka folyik, hivatalnok-orvos elintézi az eseteket. A személy mind jobban halványodik, kilép a társadalomból. A társulások lazák; áltársulások, az aszociális megatartások általánossá válnak, hideg disztanciálódás minden vonalon. A gép a lelkek mélyét is átjárta, mechanikus hitvallássá emelkedik. Az életritmus fantasztikus mértékben gyorsul. Minden téren standardizálás történik. Egyöntetűség a kor egyik jelszava, szabályozás, rendezés, szabványosítás. A gép eszmévé, mintává lett, ami az élet differenciált, bonyolult, komplex mivoltával sehogy sincs összhangban.

Az elgépesedett társadalomban majdnem megszűnik a társadalmi felelősségérzés, a technika pedig ezt nem pótolhatja. A technika csak részjelenség, aminthogy a gép is mindig csak részleges dolog, az életegésznek csak eszköze. A gépekkel állig felszerelt társadalomban a gép zsarnoka is lesz az embernek. Az atomizált ember oly kiszolgáltatott függeléke a gépnek, ahol a gépmunka folytonossága cél lett, parancsoló szükség, életfeltétel. Eszközből céllá lett s ez a gép tragédiája. Az erkölcsi erőtermelés nem tartott lépést a gépi fejlődéssel. Az erkölcsi erők növekedése vezet csak vissza a gépet eszközzé.

P. P.

KÖZIGAZGATÁSTUDOMÁNY 1940. 1. sz. *Benisch Artúr*:
Az eszmei (uradalmi) községek alkonya.

Kevésbé ismert, de annál jellegzetesebb csökevénye a magyar feudalizmusnak az eszmei község, mely lényegében a nagybirtok menekülése volt a múlt század 70-es éveiben az egyenlő közteherviselés elől. Az 1871. évi községi törvény szerint az uradalmi pusztáknak valamely községbe kellett beilleszkedniük. A nagy latifundiumok urai közül egyesek módot találtak arra, hogy belügyminiszteri engedéllyel önálló községgé alakítsák pusztáikat, noha a puszta voltaképpen kizárólag alkalmazottaik által lakott birtokukból állott s nélkülözötte a községi önkormányzat lényeges elemeit. Ezzel a nagybirtokos elkerülte azt, hogy falusi gazdákkal közösen vegyen részt a közigazgatási szervezetben s adójával részt vegyen helyi közcélok szolgálatában. Külön kis hűbéri sziget volt az ilyen látszólagos község, amely valójában gazdasági szervezet volt, a nagybirtok közforgalomba kerülésének egyik késleltető szervezete. Egy-egy eszmei község hatalmas területet ölelt fel és több darabból állott, amelyek sokszor nem is függtek össze egymással és fálvakat fogtak körül. A Tolna-vármegyei Majsamiklósvár eszmei község például 18 önálló pusztából állott és 38.844 kat. holdat foglalt magában. E községben anyakönyvvezető nem lévén, lakosai 9 községbe jártak anyakönyvi ügyben.

Az eszmei községek a világháborúig érintetlenül maradtak, sőt növekedtek. Az 1920-as években a földreform keveset változtatott rajtuk, mert a leadott földeken támadt új telepek leváltak a községről is. Most végre ott tartunk, hogy a 40 eszmei községből már csak néhány áll fenn, a többi vagy felosztott a szomszédos községek között, vagy új településsel igazi községgé lett. A telepítés, a különbözőn álló földbirtokreform most már rövidesen megoldja e magyar közigazgatási különlegesség problémáját.

P. P.

A TÁRSULAT ÉLETE.

1. Előadások.

Márciusi közgyűlésünk óta a Társulat két előadóülést tartott.

Április 12-én R. P. *Pierre Chaillet* vendég a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem kupolatermében tartott előadást *Nouvelles orientations communautaires et l'avenir de la société* címmel.¹ Ezt a nagysikerű előadást a Société de la Nouvelle Revue de Hongrie-val együttesen rendezte Társulatunk.

Április 19-én *Dékány István*, Társulatunk elnöke, *Hogyan alakul ma a nép, a nemzet és az állam viszonya?* című tanulmányát mutatta be szép közönség előtt nagy sikerrel.

2. Kornis Gyula tiszteleti tag üdvözlése.

A társulat elnöksége és tisztkara Kornis Gyula egyetemi tanárt, a társulat tiszteleti tagját születésnapján felkereste otthonában s meleg szavakban fejezte ki tiszteletét és szeretetét, tiszteleti tagságáról készült díszoklevelet nyújtva át az ünnepeltnek.

3. Választmányi ülés.

Április hó 26-án a Társulat választmánya folyóügyeket tárgyalta. A Társulat életében az év eleje óta észlelt élénkülés itt is tapasztalható volt, amennyiben a Társulat alakulása óta nem volt még ily népes választmányi ülésünk. A választmány tizenöt új tagot vett fel. Ezek a következők:

Barcza Gedeon székesfővárosi polgári iskolai tanár Budapest, Bachstädter József kereskedő Nemesoroszi, Hagymásy Sándor gazdasági tisztviselő Mezőtúr, Halmágyi Sándor tanító Alsógalla, dr. Hencz Aurél tanügyi s.-fogalmazó Makó, Horváth Ferenc tisztviselő Érsekújvár, dr. Kővári István egyet., tanársegéd, szakorvos Budapest, dr. Lénárt Imre tisztviselő, szakíró Budapest, Mikes

¹ Előadását jövő számunkban részletesen ismertetni fogjuk.

Ferenc szakíró, könyvkiadó Budapest, Németh József hittanár Budapest, dr. Ravasz János gimn. tanár Budapest, Riesz József oki. gépészmérnök Budapest, dr. Szentirmay Jenő jogtanácsos Jászberény, dr. Valkó László OKH ellenőr, vm. szociális tanácsadó Budapest, Vargha Károly székesfővárosi tanár Dunaharaszti.

Legutolsó választmányi ülésünk óta elhunyt három tagtársunk: dr. Ady Lajos ny. tankerületi kir. főigazgató, dr. Szudy Elemér ny. miniszteri tanácsos és dr. Tolth József közigazgatási bírósági tanácselnök.

Három régi tagtársunk: dr. Ballá István miniszteri tanácsos, dr. Telegdi Róth Jenő miniszteri osztályfőnök és dr. árkosi Veress Gábor MÁV igazgató, kormányfőtanácsos a Társulat *alapító tagja* lett.

Dr. Áfra Nagy János mint a Társulat pénztárnoka és a folyóirat kiadóhivatali teendőinek vezetője, részletesen beszámolt működéséről és ennek máris mutatkozó eredményéről, mely a Társulat életének tartós lendületét engedi remélni.

A MAGYAR NEMZETI KARAKTER.

I

A magyar «moralisták» nemzeti jellemünkkel foglalkoztak elsősorban s nem általános erkölcsi problémákkal. Minden nemzeti katasztrófánk után, amelyben pedig bőven volt részünk, önönmagunkban kerestük a hibát s ami jellemző, sokkal inkább lelki, jellembeli vonásokban, mint társadalmi viszonyainkban. A magyar önismeret mindig önvád volt és sokszor nagyon közel járt az önmarcangoláshoz. «Hibákkal» nagyszerűen tudnánk magunkat jellemezni. Igaz, hogy ezek a megállapított karaktervonások, amelyeket egyik író a másiktól vett át — gyakran minden kritika nélkül —, legtöbbször nagyon összetett jelenségek megjelölői és azokat, egészen a legutóbbi időig, nem bontotta fel tényezőire a tudományos analízis. A nemzeti karakter problémáinak ilyen kialakultnak tekinthető hibák szerinti tárgyalása, erős moralizáló hajlandósággal egybekötve, ma is foglalkoztatja nemzetnevelőinket. Minden jelentékenyebb politikai célkitűzésünket vagy cselekvésünket állandóan nyomon kíséri az a kritika, hogy vajjon a nemzeti karakternek megfelelő-e az, előnyt vagy hátrányt jelent-e annak egészségessége szempontjából. Alig telik el nap, hogy újságjaink ne foglalkoznának nemzeti jellemvonásaink, lelki sajátosságaink elemzésével. S valóban, nemzeti létünk függ attól, hogy kialakult, értékes karaktervonásainkat meg tudjuk-e őrizni a maguk erejében és tisztaságában. Az efeletti aggodalomnak hatása érezhető a magyar karaktert tárgyaló tanulmányok mindegyikén.

Azoknak a magyaroknak száma, akik hittel magyarok s hívek a magyar nemzet értékrendjéhez, vagy az ezeréves állameszméhez, sokkal számosabban vannak, mint azok, akik kiforrott magyar karakterrel, lelkeséggel rendelkeznek. Távrolról

sem vonható kétségbe a nemzethez tartozásuk s meg van a maguk nagyon értékes funkciójuk, éppen eltérő tulajdonságaik következtében is. De az, aki a maga jellemvonásaiban maradéktalanul képviseli a magyar típust, ösztönösen megérzi rajtuk, hogy lelki gyökereik még részben idegen talajból táplálkoznak: elég ehhez egy gesztus, egy túlzott hangsúly, egy mondat, amelynek pátosza hamis, valamely dolognak túlértékelése, vagy külső tényekre való ösztönös reakciónak eltévesztése. Mindennek következtében rá kell jönnie, hogy a nemzeti karakter nem egységes, vannak olyan változatai, amelyek még csak tisztulás után juthatnak a teljes azonosulás fázisába. Feladata van tehát, — értékes mintául kell élnie. De látja másfelől a már kialakult legsajátabb karaktere változásának lehetőségét is: a kisebbségi sorban élő magyarok magatartása, lelki tulajdonságai megtanítják arra, hogy öröknek hitt hibái, fogyatkozásai változó társadalmi viszonyok között, egy nemzedék alatt javulnak vagy teljesen eltűnnek.

További sajátossága helyzetének, hogy a nemzeti karaktert nemcsak kívülről éri vádoló kritika, hanem belülről is támadásnak van állandóan kitéve. Kétségbevonják tradicionális magatartásának létjogosultságát, korszerűségét, értékességét. Ezekkel a támadásokkal szemben a védekezésnek különböző módja áll rendelkezésre s egyébként csak károsnak nem minősíthetők, mert hiszen ez is hozzájárul ahhoz, hogy önmagát jobban megismerje s az illúzióktól, az indokolatlan önbecsüléstől szabaduljon. — Mondják, túlságos individualizmusa miatt nem szervezhető, megállapítják róla, hogy ő maga sem tud szervezni, nem való kereskedőnek stb., stb., s ezekkel az ismétlődő támadásokkal végre kikényszerítik belőle a védekezés kapcsán annak felismerését, hogy ezek a megállapítások mily nagy mértékben szolgálnak idegen hatalmi törekvéseket s hogy a kérdéses vonások mennyiben vezethetők vissza társadalmi tények hatására.

Érdeklődve nézi magát a külföldi jellemzésekben is. Azok az inkább érdekességre utazó, exotikumot felmutatni akaró karakterképek, amelyeket a csárdás, csikós, pusztas, gulyás, tokaji stb. szavakkal idézhetünk fel, legfeljebb bosszantják vagy mulattatják, azonban különösebb elhárító reakciót nem váltanak ki. Van egy más irányú nemzetkép is, amely változatlanul még

ma is ázsiai lovast, az ázsiai lovas lelki örökösait, kíméletlen oligarchákat lát a magyarságban, — amely jellemzésnek is megvannak a majdnem nemzetenkint megkülönböztethető típusai. Ezekkel az ártalmasabb klisékkel szemben reakciója egy mondatban foglalható össze: «Szeretné magát megmutatni». Megmutatni t. i. a maga valóságában, mert meg van róla győződve, hogy ez az egyetlen út arra, hogy ezeket a félreértésből származó lelki képeket valamilyen módon helyesbíteni tudja. De azt is megérti, hogy bizonyos, ellenszenvből vagy kényelmes közönyből származó rosszindulatú megítéltetéssel számolnia kell. Aki megáll a Zuider See hatalmas gátjánál és az Északi-tenger feletti nagy győzelmet jelentő emberi alkotásnak ünnepi pillanatait átéli, legyen bármennyire idegen is, teljes szolidaritással a céltudatos, kitartó, áldozatos emberi munka diadalának fogja érezni ezt a művet, a természet romboló ereje felett. Úgy fogja érezni, hogy ez több talán, mint csak munka, — utánzása a teremtésnek. *Aki gátat épít, — Istennek segít.* Ezt a munkát mindenki, akiben az emberi alkotás szolidaritása él, a magáénak tudja tekinteni, és ez a rokonszenv árad ki azokra, akik e mű létrehozói. De egy nemzet, amelyik történelmi sorsa következtében embertengerral folytat soha meg nem szűnő küzdelmet (ott a küzdelem «*munka*», — itt a küzdelem «*harc*») olyan gátszakadással szemben, amely az ő számára létének megsemmisítését, létformájának szétzúzását jelenti, az a nemzet sokkal nehezebben érheti el, hogy küzdelmében, létében megpillantsák az emberi értékes magatartásnak mindenki számára nyereséget jelentő vonásait. Pedig ő is a romboló természet ellen küzd, lehet, hogy sohasem támad, hanem mindig védekezik, védi a maga országát, a maga lelkének kialakult birodalmát. Emberi tragédia: hiszünk a saját lelkünk értékes voltában, mert annak értékek utáni vágyódását élményszerűleg éljük át, a másoké pedig a politikai létsíkon örökké természet, romboló természet kell, hogy maradjon. A mondottakból érthető, hogy változást, veszedelmes elfajulást, olyan másolást látva, amely az értékes eredetiség rovására megy már — félreértéssel és rosszindulattal küzdve —, néha megrendül nemzeti karakterének ható erejébe és értékeségébe vetett hite.

Ehhez járul még, hogy egy-egy cselekedetét látva maga előtt, hirtelen arra ébred, hogy ez nem az ő műve. Passzív és visszahúzódó volt, a cselekvés egymásbafonódó sorában valakinek cselekednie kellett, s mert ő azt elmulasztotta, valaki más cselekedett helyette. Ilyenkor irtózat fogja el, — az idegen a lelkében lakik már. Sőt: jogot formált a lelkében-lakásra.

Ezt a lelket tíz évszázad alatt a Kárpátok medencéje formálta, amelyről E. Reclus, a kiváló francia geográfus állapította meg, hogy egyike Európa legjobban kialakult földrajzi egységeinek. E keret összeszűkítése azonban nem zúzta össze lélekformáját, amely a német és szláv tenger közepette mint minden hullámveréssel dacoló sziget kialakult. Önmagát megérteni akarva szívesen veszi segítségül a történelem tanulságait és eredetére emlékezik. Ez az eredet, mint a minél távolabbi Ázsiából való származás mítosza, ma is él a köztudatban és talán ma már az a jellemző inkább, hogy erre az eredetre oly szívesen emlékezik. Pedig nem érzi magát idegennek Európában; de testvértelennek érezte magát története egész folyamán s Európa érezte őt — elégszer tudtára adva ezt, — idegennek. Az őshazára való emlékezés hőrosza az a Körösi Csorna Sándor, aki Darjilingben alussza örök álmát, aki a magyarság bölcsőjét indult el megkeresni és évtizedes munkával, mint tibeti szerzetes megalkotta a tibeti nyelv első nagy szótárát, hogy közelebb juthasson egy nagy célhoz, amelyet mint serdülő ifjú tűzött ki maga elé. A magyarságban rejlő értékes karaktervonások egyik képviselője ő: egy romantikus elképzelés, amely a nemzet nagyságának átéléséből, a nemzetnek való használás érzelméből született s azután kitartó és szívós munka egy életen keresztül, önfeláldozóan a siker kevés reményével, külső elismerést sohasem váróan. «Elvérezni egy gondolatom, ilyen értelemben is véve, — nem egy magyarnak sorsa.

Jellemének alapjait véli felfedezni a hódító nomád, lovas pásztor nép karaktervonásaiban s keresi sok ellentmondó tulajdonságának okait eredetének kettősségében is. A finnugor eredetű magyarság, az őshazában és vándorlásai közben már törökhatásnak volt kitéve, török népelemekkel keveredett és ez a hatás később érkező néphullámok és a török megszállás hosszú ideje alatt újabb tápot kapott, minek követ-

keztében a finn-ugor vonásokon kívül török faji karaktervonások is élnek benne. E faji szempontokat előtérbe helyező elmélet szerint a magyarság államalkotó képessége, hadban való jártassága, harci erényei, mozgékonyága, lobbanékonyága a török elemnek köszönhető, és a magyarságnak uralkodó osztályai, elsősorban tehát a földbirtokos nemesség őrizte volna meg tisztán ezeket a vérségi és faji jegyeket. Az ugor eredetű magyar képviseli viszont a szívós kitartást, a megszerzettnak megtartását, a jőzanságot és a reális szemléletet. Újabb archeológiai kutatások eredményeképp feltehető, hogy az őshazában — de később a X—XIII. században is normann keveredésen is keresztülment az alakuló magyarság, ez talán hódító ösztönét s államalkotó képességeit erősítette. — Közismert, hogy a történelem további folyamán német és szláv elemek olvadtak fel a magyarságban. De mindezek után, bár már utaltunk a magatartásban mutatkozó, még nem teljesen tökéletes asszimilációra valló karakterbeli eltérésekre, maga a nemzeti karakter egységes, kialakult és magabiztos, s mint ilyen: irányító példaadó hatóerejét megtartotta. Úgylátszik, van karakterbeli «kimendeleződés» is. Megemlíthetjük mégis, hogy a korszerű faji elméletek hatásaképpen különbségeket tesznek újabban árja magyarok és turáni magyarok között. Ez utóbbiak lennének azok, akik vérükben túlnyomóan a honfoglaló ugor és török származású népelemek faji tulajdonságait hordozzák. Árja magyarok viszont azok, akik a történelem folyamán váltak magyarokká és kisebb vagy nagyobb méretekben német vagy szláv vért hordoznak ereikben. — Ez azonban múltó epizód. A nemzeti karakter az ezeréves történelem folyamán elég erősnek bizonyult idegen hatásokkal szemben, s ha még van feldolgozandó, van még bizonytalan, van még ingadozó az igazi magatartást környező és körülvevő lelkiségben, úgy kétségtelen, hogy azokat is fel fogja dolgozni. Tatár- és törökdúlás, a Habsburg-uralom elnémetesítési törekvései, mind nem tudták lelkének alapvető tendenciáit megtörni vagy meghamisítani.

A magyarság jellemzése céljából egy magatartásból indulunk ki, — ez a magatartás a büszke ember magatartása, (változatai: dac, hetykeség, *gőg* stb.) A «magyar büszkeség» nem hiányzik a legrégebbi jellemzésekből sem, ott található

már a hódító honfoglaló magyarság jellemvonásai között is. Azóta ott van minden külföldinél, olykor elismerőleg, gyakorta elítélőleg, amikor is annak torz vagy patológikus vonásai kerülnek előtérbe, különösen akkor, amikor annak indokolatlanságát akarják a gyűlölködés jegyében leleplezni.

Természetesen ott található ez a jellemző vonás kisebb vagy nagyobb hangsúllyal mindazoknál a magyaroknál, akik e kérdéssel foglalkoztak. Ott található Kölcsey-nél, a Himnusz költőjénél, akinél a következő sorok olvashatók: «Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak». A legújabbkor magyar költői közül utalhatunk Ady Endrére, aki legmélyebben látta a magyar lét és sors problémáit, karaktervonásainkkal való összefüggésükben.

Már 1861-ben erre a karaktervonásra építette fel a magyarság jellemzését egyik kiváló történetírónk.¹ Tehát már akkor is látták így ezt a problémát. Sokan persze azt fogják mondani, hogy a problémának ez a látása azóta el is avult. Részben talán igazuk lesz, de fűzzük hozzá — sajnos! Nem mintha egy letűnő társadalmi osztályhoz kötött tulajdonságot, jellemvonást fájlalnánk, mert ahogy a magyar történelmi osztályok fiainál, épúgy megtaláljuk a magyar parasztnál is ezt a lelki vonást, mint legjellemzőbb alapvető tulajdonságot, hanem inkább azért, mert amint látni fogjuk, a büszkeségnek ez a fajtája olyan értékekhez való kapcsolódást jelent, amely értékek mintha egyre inkább devalválódnának a mai Európában. S bár nehéz volna egy merev konstrukciót erőszakolva minden tulajdonságunkat ebből a magatartásból levezetni, az kétségtelen, hogy valamennyi «erényünk» és «hibánk» bámulatos összhangban van vele.

A jellemző magatartásokat jelölő, lelki tulajdonságokat jelző szavak telítve vannak érzelmi velejárókkal, amelyek az ezt használó társadalom még egybefolyó értékelésének kifejezői. S ezek aligha fejthetők ki másképen, mintha feltárjuk az élménytartalmat, ami az értékelés háttérében van és ezeknek az értékeléseknek társadalmi helyzetéhez való kapcsolódására

¹ Szabó Károly kisebb történelmi munkái Bpest (Ráth), 1873 c. műben, I. kötet 285—301. lap «A magyar nemzeti büszkeségről».

rámutatunk. — S nyilvánvaló az is, hogy egészen másképen alakul egy olyan tulajdonság, amely uralkodik egy lelkiségben, mint az, amelyik másutt szolgáló szerepet tölt be.

A magyar büszkeségnek sajátos voltát a kapcsolódó tulajdonságok fogják megadni. Itt arra utalunk, hogy ez a büszkeség az egyén önerejének és értékének olyan átérzéséből születik, amely nem szorul arra, hogy kiválóságát tettekkel igazolja. Nem akar «látszani», nem akar sem más, sem több lenni. Ez fel sem merülhet benne. A büszkeségnek eléggé ismert változata ez. Azt jelenti, hogy többet érés jelent a személyiség, mint az egyén legkiválóbb teljesítményei és munkaeredménye. Többet jelent *lenni*, mint eredményt felmutatni. «A vers csak cifra szolgál, urával halni ez a szolgál dolga» — írja Ady Endre. Talán a büszkeségnek ez a fajtája, ilyen átélése, a külső cselekvés eredményének a személyiség értékelése mögé való szorítása s hogy ez még mindig bennünk él — oka elsősorban annak, hogy bennünket ázsiaiaknak éreznek és tartanak a «nyugatiak».

Ez a büszkeség azonban teljes józansággal párosul. «Les nuances sont si délicats qu'esprit fier est un blâme, áme fiere est unelouange» — mondj a Voltaire. A lélek büszkeségéről van itt szó és nem a szellem kevélységéről. Tudja a magyar ember, hogy vannak értékek azonkívül is, amelyeket ő képvisel. Tudomást vesz róluk s egyben azt is, hogy azok nem az ő fájának gyümölcsei. Az idegenben is megérzi a rokon vonásokat, s azok tetszenek neki. Alapvető elve: a «méltó hozzám», — ha van viszont valami, amitől irtózik, ami teljesen idegen, amitől fél, mert tudja, hogy elhatalmasodása esetén megsemmisítheti azt a léttípust, amelyet ő képvisel, ez: a «kifizeti magát» elv. — Ez a «méltó hozzám» az, ami cselekvésében irányítja, ami egész életén keresztül utat jelöl számára. De még halála pillanatában sem hagyja el, ugyanaz a büszkeség él benne az utolsó percekben is. Egyenes derékkal lép be a halál kapuján: a «hitem megtartottam, a harcom megharcoltam» büszke érzésével.

Ennek a büszkeségnek t. i. előfeltétele, hogy önmaga előtt tisztán álljon, igazolt legyen minden cselekedete. Érezze át azt, minden pillanatban, hogy hú maradt a maga értékrendjéhez.

Ha tehát ezt a magatartást megérteni akarjuk, a lélek mélyére kell leszállnunk és igyekeznünk kell megvilágítani, mi az az értékrend, amelyhez ragaszkodni, amely szerint élni kell a mi magyarunknak, ha életelemében, a büszkeségben meg akar maradni.

A szabad nemzeti közösség által kialakított személyi lét az egyetlen lehetséges létforma számára a földön — egyben a legelőkelőbb is. Nem lehet más, amíg él. Ha nem tudja élni ezt az életet, a más már nem élet; a halált jelenti valamilyen formában, vagy pedig csökkent értékű, megsebzett vagy bemocskolt létet. Ez a létforma a nemzeti lét átéléséből táplálkozik. Hisz, minden reflexió nélkül, ennek a nemzeti létnek örökkévalóságában, mert azt megtámadhatatlan értéknek érzi. Magyarnak lenni annyit jelent számára tehát, mint hinni a magyar nemzet örökkévalóságában. Azaz, a magyar nemzet örökkévalóságában hinni és nem egy másikéban. Át-élni az örökös veszélyeztetettség következtében ennek a hitnek — amely azért ilyen erős, mert kevesebb nem volna elég fennmaradásunkhoz — megingását, kétely által való szétmaratását, azonban újra és újra úrrá lenni a kétségbeesés felett, mígnem ez a ösztönös hit parancsoló tudattá változik. Értelme lesz előtte a létnek, az emberi létnek, sajátmaga létének, amely a nemzeti lét kohójában alakult ki. Ez az értelem a tudatosság különböző fokán él természetesen a nemzeti közösség egyes tagjaiban. Legteljesebb tudatossággal, persze, csak kevesekben. De elemei, különösen az érzelmileg átszínezettek, — a nemzeti közösség minden tagjában megtalálhatók.

Ki kell térnünk tehát arra, hogy miben látja a magyar ember létének értelmét. Ezt elsősorban története tanulságtétele mellett keresi. Abból akarja a rejtett titkot kibogozni. Abba nem tud belenyugodni, hogy ne legyen más rendeltetése, mint elvérezni «kóbor tigrisek serege» gyanánt. Itt újra jelentkezik az a jelenség, amire már utaltunk a karakterrel kapcsolatban, hogy nemcsak kívülről vonják kétségbe létének értelmét — ez többé-kevésbé ma minden kis nemzet közös sorsa —, hanem az is jellemző, hogy létének értelmét ismét belülről is kétségbevonják. Gondos kutatás tanította meg az utóbbi évtizedekben, mi minden írandó idegen szellem munkájának

javára álladalmában és kultúrájában. — A múltban létének értelmét az a hivatása jelentette, amiben osztozik más nemzetekével, hogy a keresztény civilizáció védőjének, védpajzsának hitte magát. Ez a régmúlté. A mai eredmény röviden összefoglalva a következő: a magyar történelem értelme, s így a magyar lét értelme is egyben, — helytállani önmagunkért, a magunk erejéből a sors minden viszontagsága között. Fenntartani szabadon azt a nemzeti közösséget, amely élő kerete és előfeltétele annak, hogy az egyén személyiséggé gazdagodjék, hű maradni egyéniségünkhöz és várni, várni egy nagy feladatot, ami épúgy lehet egy kis nemzet rendeltetése, mint egy nagyé.

Ez a nemzeti közösség, amelyik ilyen hangsúllyal előtérben van, elsősorban egy eszmét jelez, egy olyan eszmét, amelyben az összes örök értékek sajátos arányban átszíneződve vannak együtt. Ez az, amit úgy szoktak jelezni, hogy a magyar nemzet nem «haza», nem «politikai nemzet», hanem egy civilizáció».¹

Illyés Gyula² számol be arról, hogy egy költői matinén, Parisban magyar költők verseit szavalták — éppen Ady Endrének egy versét —, a siker kitörésének egy extatikus pillanatában kérdezte tőle a társaságában lévő francia nő: «Mit mondott, mi ez?» ... kérdezte izgatottan. «Kipirultan fordítani kezdtem: «Most perc-emberkék dárídója tart, de építésre készen a kővünk. — Nagyot végezni mégis mi jövünk, — nagyot és szépet, emberit» — az utolsó szónál hirtelen megálltam, riadtan, kijózanodva. Azt kellett volna fordítanom, hogy «s magyart», a «quelque chose de grand et de beau, d'humain» után már ajkamon volt a szó, hogy «et d'hongrois», mikor belém nyilait, és ha azt mondanám, «et de bulgare» vagy — ennek a Marianne-nak igazán mindegy — et d'azerbedjan? Megérti ez, hogy ebben a sorban a *nagy*, *szép*, az *emberi* után úgy áll ott a *magyar*, mint az összeadás számoszlopai alatt az összeg? A kérdéstől riadtam vissza. Ezer évet kellett volna összezeznem, azaz ennél is ezerszer többet: ezer esztendő reményét. ...»

A nemzeti közösség pusztá léte a történelem folyamán számtalanszor forgott végveszélyben. A magyarság minden küzdelme mindig éppen csak hogy a végső veszélytől megmentő

¹ Samageot A.: Découverte de la Hongrie. Paris (Alcan), 1937.

² Illyés Gy.: Magyarok. Bpest (Nyugat) 1938. II. k. 374 l.

küzdelem. Ez alól a küzdelem alól kitérni azonban «a nem fizeti ki magát» elv alkalmazásával, az okosság sugallatára hallgatva, sohasem volt szabad. A veszélyeztetettség átélése át van színezve az eleve elrendeltettség elszánt hangulatával és az abból folyó kötelezettségével a minden körülmények között való helytállásnak. A helytállás ismét egyike lesz azoknak az elemeknek, amelyek a legkülönbözőbb változatban jellemezni fogják a magyar ember magatartását. Szembenéz sorsával is, szembe akar nézni minden kötelezettségével és minden veszedelemmel. S hivatását itt ebben a földrajzi helyzetben akarja teljesíteni. Ha valami katasztrófa következtében néptelenné válna Európának valamilyen előnyösnek látszó, nyugodt életet biztosító területe, s módjában volna az egész nemzetnek odaköltözni, nem kétséges, hogy a magyar nemzet felháborodva utasítaná el magától az elvándorlás gondolatát. Nem megszokásból, nem tunyaságból, nem az újtól való irtózástól és más hasonló lelki tényezők hatása alatt, hanem mert itt akar helytállani, itt akarja sorsát beteljesedve látni. A nomád honfoglalók lelkükben hozták ide a nemzetet, s bár a nemzet nekünk is a «lelkünkben él», láthatatlan és elszakíthatatlan kötelékek a magyar földhöz bilincselnek, — ha tovább mennénk, úgy éreznénk, hogy nem volt értelme azok életének, akik itt vértüket adták a magyar lét védelmében.

Elemezni kellene most a magyar nemzet-élmény tartalmát, hogy mit jelent a «nemzet» — csak annyit mondunk, hogy az szabad emberek közössége, sorsközösség, — az egyedülvalóság érzése, de mindenekelőtt a szabadság és függetlenség akarása. Ez a szabadság ismét élményszerű. Annak átélése, hogy a számára értékes élet csak a szabad térben és a szabadság levegőjében lehetséges. És ennek a szabadságnak eszköze az állam függetlensége épúgy, mint az egyén szabadságának előfeltétele a másoktól való nem függés.

Természetes, hogy ezeket az egybefolyó élményeket egybefoglalja s talán időben és érzés-intenzitásban is megelőzi valami, amit az uralomra termettségnek, annak átérésének lehet nevezni. Legmélyebb meggyőződése szerint hatalom illeti meg. Úr akar lenni mindenekfelett. S mert ez a hatalom őt személyiségének értékes volta következtében megilleti, következik

ismét egy olyan élmény, amelynek megértése nélkül nehéz eligazodni a magyar lélek ellentmondásokkal teli gazdagságában. Ez az életérzet a következő mondatba sűrítendő: «Nem követhetek el igazságtalanságot». Míg Groethuysen szerint a demokratikus életérzést az jellemzi, hogy mélyén az a meggyőződés él: «nem történhetik velem igazságtalanság» —, addig ennek a magyar életérzésnek alapja az előbb említett mondatba foglalható. Ebből az élményből a legnemesebb cselekedeteket szülő magatartás következhetik, de amint látni fogjuk, forrása lehet természetesen nagyon sok patológikus lelki vonásnak is.

Fűzzük hozzá, hogy benne van ebben az élményben a magyar föld értékességének átélése is, benne van a magyar táj a maga változatosságával, gazdagságával és bőségével. Mindezt pedig sajátosságosan átszínezi az esztétikai szempont uralma is, — ami a formák megbecsülését, a mértéktartást jelenti. És ez teszi a nemzet-élményt olyanná, hogy nem kritikát kíván, hanem azt az ítéletet, hogy ezt így a maga egyszerűségében elfogadom vagy nem fogadom el, tetszik nekem, vagy elhárítom magamtól.

A büszkeségnek magyar változata tehát valóban a lélek büszkesége, azon az érzésen épül, hogy lelke olyan anyagból van, amely alkalmassá teszi egy értékes életforma megvédésére, a heroikus végzet-vállalásra, lemondásra és helytállásra.

Az már most másodrangú szempont, hogy történelmi sorsa következtében a harc és védekezés elsőrendű fontosságot kapott, s ennek következtében lelkének az örök értékek művelésére hivatott képességei szintén ennek a célnak rendeltettek alá. Az ebbe a helyzetbe való belenyugvás teszi tragikussá a magyar életet. Hisz örök értékekben, nemzetek feletti rendben, sorsban és igazságban. S tragédiája, hogy helyzetéből kifolyólag élményszerűleg tudja, milyen elérhetetlen messzeségben ragyognak azok. A harc elkerülhetetlenségének s örök voltának élménye ez: az a tudat, hogy sorsa olyan örök küzdelemre ítélte, amelynek végén nem remélheti a nagy cél elérését, azt a harmóniát, amelyet ösztönösen keres, s amely után vágyódik. De talán igaza van Ravasz Lászlónak, hogy az emberi életet sokkal inkább formálja az, amivé nem lehetünk soha, mint az, amivé lettünk vagy lehetünk.

Ezt a büszke magatartást sajátosan színezi át a magyar ember időélménye, amely mintha lassúbb volna, mint Nyugat-Európa rohanó élettempója, — továbbá érzése szerint minden cselekvés, égrező akarás tragikus mulandósága s egyben a természet maradandósága és horizontális nyugalma. Talán ebben valami elfojtott és elfelejtett naturalista ősvallásra való emlékezés él. Átszínezi a merengés, amelyben átömlik lénye a körülvevő környezetbe. Sajátos jelleget ad neki, hogy hódító akarata akadályokba ütközve megtört a zsúfolt Európában s örökös harcra és védelemre készíti a külső ellenség. Folytonos óvatosságra inti a belülről fenyegető támadás. Lelkét megmásvítja valami elkerülhetetlen kényszerű intellektualizálódás és méltatlannak érzett munkára való fokozatos rákényszerülés.

Az ilyen mértékben nemzetivé színeződő büszkeség hordozóját jellemezni fogja mindaz, ami élményszerűleg érték előtte, ezeket szereti, ezek irányítják cselekvésében. Ezeknek védelmében mozdul ki büszke magatartásából, hogy cselekedjék. Első helyen kell említenünk a szabadságszeretetet, amely összefolyik és összefonódik függetlenségére irányuló féltő gondjával. Szabadság, amely azt jelenti, hogy önmagát embernek csak akkor érzi, ha módjában van a sajátmaga értékvilágában élni, aszerint fejlődni, és függetlenség, ami az előbbinek külső feltételeit teremti meg. Vonatkozik ez természetesen nemcsak az egyénre, hanem a nemzeti közösségre is, és a magyar történelem utolsó évszázadainak egyik jellemző vonása, hogy a nemzet szabadságához vezető út és az állam függetlenségének módja, feltételei tekintetében örökös volt az ellentét a nemzet legjobbjai között — s hogy e vitát, azt, hogy a két párt közül melyiknek volt igaza, ma sem lehet megnyugtatóan eldönteni.

A helytállás az a következő jellemvonás, amely a legnagyobb jelentőséggel bír, amelynek két megjelenési formája a bátorság, amíg a küzdelemnek lehetősége megvan és a hűség, ha a harc időlegesen lehetetlenné vált. Ez a hűség avatta nemzeti hőssé a történelem két mithikus színben élő szabadsághőst, a bujdosó Rákóczit és a számkivetésben meghalt Kossuth Lajost. Ezzel a helytállással rokon, azt megelőzi, az elszántság. Ez nem esetenkénti «elszánja magát valamire» — hanem a magyar sors veszélyeinek egyszersmindenkorra szóló vállalása.

A büszkeség válogatási princípiumot jelent s ez az a vonás, amelyik a magyar életnek arisztokratikus jellegét kölcsönöz. Vannak dolgok, amiket méltóknak tart magához és vannak, amelyeket elhárít, másoknak hagy, amelyekről nem vesz tudomást. Ha nem áll módjában érdemes dolgokkal foglalkozni, úgy — büszkén vesztegel az akarat. Ez a mondottakból következőleg elsősorban a nemzeti közösség szolgálata, a közügyért való élés lehet, amelynek formái harc, annak békés eszközökkel való folytatása a politika, továbbá az irodalom.

A büszke cselekvésének formája a küzdelem. Küzd és nem dolgozik. Élete munkáját, vagy véráldozatát beépíti a nemzetbe, amely saját lelkére akar formálni. Alkot és nem dolgozik, alkot, amiként a művész, hogy valami benne élő belső képnek külső kifejezést adjon. S mert sem harc, még az alkotás sem tölti ki az egész életet, úgy mint a munka — azért vált elsőrendű fontosságúvá a megfelelő magatartást valószínűsítő érzület: a büszkeség.

A «kifizeti magát» elv veszélyességét ösztönösen érzi. Tudja, hogy ennek az elvnek uralomra jutása gyökerében támadná meg lelkének azokat a tulajdonságait, amelyek pedig fennmaradásának elengedhetetlen biztosítékai. Gazdasági szempontú tevékenysége tehát kizárólag a földbirtokkal való törődés lesz és itt is háttérbe szorulnak egészen a legutóbbi időig a gazdaságossági elv könyörtelen keresztülvitelének szempontjai. A magyar gazda termését szinte mint műalkotást, vagy mint saját gyermekét nézi és szereti, — amiből természetesen következik olyan elfogultság is, ami a jobb termelésre való törekvést eleve megbénította. Semminemű tevékenysége, legyen az még oly élénk is, nem áll tehát a meggazdagodás szolgálatában, az ilyen természetű munkát ha nem is tudatosan, de ösztönösen engedte át másoknak. Így nem tekintette magához méltó foglalkozásnak sem a kereskedelem, sem az ipar üzését, ami által az a teljesen téves közhiedelem alakult ki, mintha alkalmatlan volna ezeknek a pályáknak gyakorlására. Számos múltból vett példával és a jelen tanulságaival lehetne ezt cáfolni, itt azonban arra kell rámutatni, hogy, íme, a büszke magatartás irányítása és az annak megfelelően kialakult társadalmi értékrend és osztálytagozódás milyen mértékben irá-

nyitja különböző tevékenysége választását vagy elejtését. Itt nem hatott az angol példa, bár a legnagyobb magyar, Széchenyi István sohasem szűnt meg nemzetnevelő programjában a gazdasági megerősödést, mint a nemzet igazi szabadságának elengedhetetlen előfeltételét hirdetni és propagálni.

Energiája is ott jelentkezik, ahol méltónak tartja alkalmazását. Ebben az esetben természetesen a legteljesebb odaadásra képes, — ahogy a katona kitartóan minden nélkülözést vállal, épúgy nem hiányzik példája a nemzet kitartó és áldozatos szolgálatának. Tud erélyes lenni és parancsolni, tudja a hatalmat mértéktartással gyakorolni, ösztönösen megtalálja annak helyes mértékét.

Erejének tudatából folyik nyugalma és az a méltóságteljes magatartás, a büszke öntudat magatartása, amelynek szép példáit találhatjuk a magyar parasztnál. Cselekedeteiben megfontolt, talán olykor lassú is. Érzelmein uralkodik, mert nem való a külvilág elé az, ami lelke mélyén zajlik. Petőfi írja, «víg vagyok a bánat órájában, mert nem akarom, hogy sajnáljatok». Összefügg ezzel hallgatagsága, szűkszavúsága. Ha valakinél ellenkező jelenségekre bukkanunk, ott nyugodtan feltételezhetjük, hogy még nem teljesen asszimilált magyarral állunk szemben.

A büszke ember tekintete nyílt. És ez valóban jellemzi épúgy, mint a fellépésnek öntudatossága, biztossága, őszinte és nyílt. Politikában sem mestere az alattomos eszközök használatának. Titkait ennek következtében könnyen továbbadja, minden összeesküvését idő előtt leleplezték. Önérzetesen mutat rá, hogy hosszú története folyamán a Habsburg-ház ellen vívott legelkeseredettebb küzdelmek idején sem akadt, aki kezét királya ellen felemelte volna, — politikai merénylet, bomba stb. nem méltó az ő nemes magatartásához.

Mivel értéktudatát önmagában hordja, semmi sem indokolja, hogy ok nélkül támadást kezdjen. A hatalomvágy ebben a támadó formájában hiányzik lelkéből. Ha támad, nyíltan támad s a két ütközet közötti csendes harc nem az ő terrénuma. Ezt is a költő panaszolja el: «ők ütnek örökkön, szép póri ütéssel s én ellágyult ökleim alig hogy mutogatom». Jóhiszeműsége sok baj forrása számára, anélkül, hogy a csalódások erről leszoktatták volna. Türelmessége határtalan.

Természete (a magyar embernek érzésvilágának jellemzésére ez a szava) alapján véve komoly. Petőfi írja «Magyar vagyok» című költeményében: «Magyar vagyok, természetem komoly, mint hegedűnknek első hangjai». Ez a komolyság gazdag érzésvilágnak fodortalán tükre, amelyet azonban bánat és a tragikus életérzés színez. Ennek a bánatnak édesestvére az a bölcseséggel párosuló csendes öröm, amely a magyar mosolyban él. A sírva-vigadás is jellemzi, amikor az öröm, e nagy karmester intésére valami nyomasztó tehertől hirtelen megszabadulva — ezer bánat-hangszer szólal meg egyszerre szívében.

A büszkeséget nyomon kíséri a szerénység. A büszkeség «ember» — voltából fakad: a teljesítmény, bármilyen területen is jelentkezzék az, mindig igazi szerénység által kísértetik. Emiatt a szerénység miatt adja át könnyen az őt megillető helyet kisebb értékűeknek — vagy mond le az őt megillető pályaberről, munkája jutalmazásáról. Könnyen félrevonul, kizárja így magát a küzdők sorából — a szerénységen kívül azért is, mert hú akar maradni önmagához. Büszkeség és szerénység egyaránt akadályozzák a tülekedésben és érvényesülésben.

Ezzel függ össze az is, hogy büszkesége rejtőző, szinte titkolt.

Mondják, hogy kedélye romantikus, anélkül, hogy felbontanák, mi rejlik e kifejezés mögött. Az kétségtelen, hogy tud eszményekért lelkesedni, de az is kétségtelen, hogy tud eszményeket józanul, érzelmek által el nem ragadtatva megvalósítani. Szenvedélye inkább politikai szenvedély, féltékenységi drámák, szerelmi tragédiák ritkán botránkoztatják meg a nyilvánosságot. Ez összefügg szemérmességével is. Azok, akik a magyar parasztot ismerik, tudják, hogy ez egyik jellemző vonása. Szeretete ma is még patriarchális jellegű inkább és ez a sajátossága megmarad akkor is, ha a nemzet egyetemét öleli át.

Érzelmei tartósak: A hűség — s ez a folytonosság értékének élményét is jelenti — az élet különböző területein jelentkezik, ami talán még vitális erőinek elevenségére mutat.

Egész érzésvilágát rideggé teheti azonban a kötelességérzet, vagy legalábbis elég gyakran háttérbe szorítja a szeretet

szempontjainak érvényesítését. Az érzelgősséget utálja, irtózik az azt kísérő hamis pátoosztól.

Még egy, a büszkeségével összefüggő vonásra kell rámutatnunk, arra, amit az elsőség érzéséből folyó jósnak lehetne nevezni. A második hely nem felel meg neki, legjobb erejét és tudását az első között tudja csak maradéktalanul kifejteni.

II.

Nyílteszű, világos fejű és okos. A büszkeség egyáltalában nem megy értelmé rovására. Ítéloképessége rendkívül megbízható, ha talán kicsit lassú is. Gondolkozása legtöbbször morális indítékokból fakad, vagy praktikus célt szolgál s mindig élményből származik. Önmaga megismerésére törekedve, ismét morális indítékok alatt szinte önértéktudatát sebezve agyon, könnyen jut el éppen a javítás szándéka miatt is a legkínzóbb önvád állapotáig. Az elvont gondolkodás a maga fogalmiságában bizonyos mértékig idegen számára: Az egyes esetben meglátja az általánosan jelentőset és ennek következtében szívesen fejezi ki magát képekben. Okoskodása nem hatol túlmélyre, de azon a síkon, amelyiken halad, világosan látja a dolgok összefüggését. Valami sajátos bizalma van a dolgok belső rendjében, ép ezért ritkán törekszik rendszerek építésére. Ismereteihez is a valóság érintésére inkább intuitíve jut, mint rendszeres, kitartó gondolkodás útján. Reális látását, megfigyelőképességét, rendkívül eleven, gazdag, csapongó fantázia egészíti ki. Mondják, hogy ez is keleti örökség. De mindezeknél sokkal inkább jellemzi a merengés, a szemlélődésnek egy sajátos formája, amely idegen nyelven ki sem fejezhető. A merengő elől eltűnik az egész kialakult világ, sem szó nem zsong fülébe, sem érzése nem rebben, gondolata nem ébred, s akarata nem mozdul, — mozdulatlan az egész világ s megállt az idő is. S a mozdulatlanságnak és időtlenségének erről a szigetéről megtisztulva és megkönnyebbülve lép vissza aztán az ember a mozgó földre és a rohanó időbe. Az első pillanatban még bizonytalan a lábunk, nem kapcsolódtunk még az idő ütemébe s aztán megindulunk, de már józanabb, csendes humorral, úgy érezzük, milyen mulandó a rohanó embernek minden cselekvése. Talán ezt gondoltuk

a maradandóság szikláján merengve. De ez még nem minden. A merengés néha izgalmas kalandoknak ad helyet. Ez a szemlélődő ember nagy kalandja a fantázia birodalmában.

Az álmodó magyarhoz érkeztünk. Ebből is egyre kevesebb van már, s az ember, a fiatalabb nemzedék élelmességét, hajlékonyságát, mozgékonyosságát látva, joggal tételezi fel, hogy ezek már nem álmodnak. Ezt biztosan azonban nem lehet tudni, mert egy olyan országban, ahol évszázadokon keresztül mindenki álmodott, nincs irodalmi rögzítése ezeknek az álmoknak. De élő szóval sem számol be senki ezekről az álmokról, még legbizalmasabb barátai körében sem, — még a szerelem teljes intimitásában sem. Közbevetve azért, mert már mint utaltunk rá, a magyar a világ legszemérmesebb fajtája. Képtelen arra, hogy a lelkét megmutassa és levetköztesse. — Visszatérve az álmodó magyarhoz, — álmai többnyire politikai színezetűek és valamiképp mindig összefüggésben vannak a nemzet eredetével, régi nagyságával vagy jövő terveivel. Egy-két ilyen szépen kialakult álma sok embernek volt a legutóbbi időkhöz legalább — mert ha nem is beszélnek róla, meg lehet őket ismerni, hogy ilyen bűnökben bűnöznek —, józanabb emberek azonban már megvetőleg nyilatkoznak erről az energia-pszitító veszedelmes szokásról. Le akarnak szokni róla, mint ahogy bizonyos korban leszoknak a költemények olvasásáról. Valóban, aki álmodik, ezzel a ténnyel, hogy ő ilyen szép dolgokat álmodott, olyan nemesnek tűnik fel önmaga előtt, annyira kétségbevonhatatlanná vált önmaga előtt az értéke — talán sírt is titokban saját nagysága által meghatottan —, hogy azt tettekkel bizonyítani igazán felesleges volna. Jellemző ezekre az álmokra, hogy valami bámulatos könnyedséggel hárul el minden akadály az alapjában mindig egy-cél elől és valami sajátságos, a természet által is ünnepelet hangulatban következik be a beteljesülés.

Az álmodó magyar állandóan megkapja a pipázó magyar megjelölést, ez úgylátszik külső megjelenési formája a gyanakvó aktivisták szerint. Más népek, már a pipásokat értem, állítólag akkor is dolgoznak, amikor pipáznak. Egy 1910 körül írt statisztika szerint az akkori Magyarország a 9. helyet foglaltak a pipázó nemzetek között s nagyon aktív és szorgalmas nációk

előzték meg sorrendben. Ahhoz tehát, hogy a pipázó magyar veszedelmesen inaktív, keleti és álmodó magyar-e, előzőleg olyan statisztikai feldolgozás volna szükséges, amelyik megállapítaná, hogy a nemzetek pipázó része százalékos arányban milyen mértékben termeli, teremti meg munkájával a nemzeti jövedelmet, — amíg ez el nem készül, lesújtó eredményével együtt, addig pipázunk és legfeljebb arra törekszünk, hogy lehetőleg minden parasztnak meg legyen a maga pipája, mert legutóbb valaki arról számolt be, hogy mezőgazdasági munkásaink között nem egyszer két embernek van egy pipája. És az sem Dunnhill.

A gondolkozás jellemző vonásai között kell megemlíteni, hogy milyen mértékben irtózik a homályostól, a zavarostól és mindentől, ami túlságosan elvont. Egy kiváló nyelvészünk, de egyidejűleg íróink is rájöttek arra, hogy a falusi gyermekek számára milyen nehézséget okoz tankönyveinknek elvont fogaimisága. Azt kérdik a gyermektől, mire való a kés? A felelet: vágásra. Ezt a magyar gyermek így nehezen tanulja meg, ő ígével szeret válaszolni, nem elvont főnévvel. A megfelelő kérdés, minek neked a kés?; s a felelet: vágok vele.

Eddig mellőztük azokat a jellemvonásokat, amelyek «hibáknak» vagy «fogyatkozásoknak» minősíthetők. Természetes, hogy ezek a felsorolt tulajdonságok az árnyoldalaik nélkül ritkán fordulnak elő a maguk tisztaságában. De előfordulnak. S ma is öröm, ha találkozunk olyanokkal, akikben ezek a jellemvonások az egyéniség uralkodó elemeit képezik. Ezek az elemek kétségkívül megvannak, ha elszórtan is, a parasztságban és a történelmi osztályokban egyaránt; s sokkal kevésbé a részben idegen eredetű városi polgárságban. Van ennek a magatartásmódnak egy eszménye: a magyar úr. Az úriember, a büszke — cselekvés közben. Ez a gentleman magyar változata. Jellemző vonásai, a büszkeség, amelyben azonban már a társadalomra való tekintet is benne van, a becsületre való kényesség kérdése is belejátszik. Érdemei ha vannak is, azok olyan természetesek, hogy azokra büszke nem lehet. Mindig több, mint életének legkiválóbb teljesítményei. S az elért eredmények mindig kevesebb, mint az a mérték, amelyet önmagára nézve kötelezőnek ismer el. Életének rendeltetése, hogy közügyekkel, a nemzeti

lét problémáival foglalkozik, önzetlenül, minden ellenszolgáltatásra való igény nélkül, — mindenesetre az anyagi szempontok legteljesebb háttérbeszorításával. Jellemzi a lojalitásnak magyar változata. Erre bővebben kell kitérnünk. Ez a lojalitási norma így hangzanék talán: Értékes kapcsolataid fennmaradásáért hozz áldozatot, másokban önmagadat becsülve meg. Lojális ember tehát az, aki értékes kapcsolatok létesítésére alkalmas, az ilyen létrejött kapcsolatokhoz hű, azokat megbecsüli és azok fennmaradása érdekében önmagát korlátozni és mérsékelni tudja. Értéktudata nem vakítja el s képes meglátni és átélni mások értékeit, mert nem tartozik olyan szektá-hoz, amely megtiltaná neki, hogy másnak, más értékének ne örüljön. Lojális a küzdő ellenféllel szemben, lojális vitatkozás közben. — A legyőzött ellenféllel szemben pedig, azzal, aki már nem küzd, épúgy, mint a gyengéssel szemben, lovagias. Ez a lovagiasság még fokozottabb természetesen nőekkel szemben. — Magatartása méltóságteljes, anélkül, hogy tekintélykövetelő vagy merev lenne. Kultúrája elsősorban bensőséges érzelmi kultúra. — Csak ad, anélkül, hogy kérne viszonzást, azt mondhatnánk, hogy pazarolja magát. S anyagiakban tényleg igyekszik bőkezű lenni, vigyázva arra, hogy elkerülje azt a vélelmet, hogy ez neki megerőltetésbe kerül. Ez a bőkezűség, amíg földjéből élt (ez volt anyagi háttere), hosszú ideig lehetséges volt számára. S míg a szép megjelenés kötelezettsége is benne van ebben az eszményi magatartásban, azzal a meggyerő, másokat megbecsülő modorral együtt, amely alkalmas arra, hogy önmaga körül kellemes atmoszférát teremtsen. Szinte azt mondhatnánk, hogy benne a magyar hibák is ott vannak, azonban csak olyan mértékben és olyan korlátok között, hogy azok kárt nem okozhatnak, úgy, hogy pl. pazarlását az az érzés kíséri, hogy kimeríthetetlen kincsekből adakozik. Azt a be nem vallott hitet váltja ki, hogy erényeink bőségesen túlsúlyban vannak ezek felett az apró fogyatkozások felett.

Ennek a magatartásnak nehézségei nyilvánvalóak. Az anyagi függetlenség eltűnésével egyre inkább lehetetlenné vált, hogy munkájáért ne kívánjon anyagi ellenértéket, tehát teljesen gazdasági szempontok elhanyagolásával éljen, s lehetetlenné vált, korszerűtlenné az egész magatartásnak esztétikai jellegű

célokat hangsúlyozása. A büszkeség végeredményben nem uniformis, és nem munkaruha, — így tehát ritkán viselheti az ember a nagyvárosok forgatagában. De bármennyire vált is korszerűtlenné, mégis determinálja ma is magatartásunkat.

A büszke magatartást szükségképpen kísérni fogják olyan jellemvonások, amelyek az előbb említetteknek részben túlzásai, részben eltorzításai vagy meghamisításai. Ha az előzőket a magatartás szempontjából vagy a magatartás élmény tartalmának megvalósítását véve tekintetbe erényeknek minősítjük, úgy a most következőket anélkül, hogy morális elítélést akaránk gyakorolni, egyszerűen hibáknak nevezhetjük. Egyébként is ezek a hibák talán csak a mi szemünkben azok, lehet, hogy általuk lett az egyéniség elég kemény, tehát a jó ötvözetet ezek biztosítják. Keletkezésük visszavezethető sok esetben a történeti fejlődés tényeire, vagy társadalmi okokra, de kétségtelen, hogy azok nagy részének előfordulását kauzálisán magyarázni hívságos vállalkozás volna.

Már Zrínyi, a költő, aki egyébként egyike nagy nemzetnevelőinknek, figyelmeztetett: Nem bízunk magunkban, megmentésünket idegentől várjuk, lekicsinyeljük magunkat és tehetetlenül siránkozunk. Ez így van. A kétségbeesés fázisa ez, amely szükségképpen kíséri a büszke ember önvizsgálatát, vele jár a túlságossá vált önbizalmat kísérő kijózanodással, — legalább átmenetileg. Az önerő nem becslése a megfelelő tájékozottság hiányából is származik és az idegentől való segítségvárás forrása az, hogy nem veszünk tudomást már százszor figyelmünkbe ajánlott igazságokról, elfeledjük, nem hasznosítjuk azokat.

De a túlságos önbizalom is itt van a jellemvonások között, az a szűklátókörű büszkeség, a vak önimádat, amely mindent, ami a magyar glóbuson terem, a legjobbnak tart. A magyar bor a legjobb a világon, a magyar nő a legszebb, a magyar katona a legvitézesebb és így tovább. A büszkeség a lélek nemes anyagáról a világ dolgaira terjed ki és máris jelentkeznek annak torz vonásai. Épígy itt van a *gőg* is, amely lehet agresszív és lehet védekező. Van főúri *gőg*, de *gögös* az 50 holdas gazdaember is, a világ leggögösebb embere. Távolabb érzi és tartja magától a nincstelen- mezőgazdasági munkást, mint esetleg

egy középosztálybeli ember, egyébként azokat is hajlandó megvetni épúgy, mint az iparost. Számtalan adalék van arra, hogy az önértéktudat megingásával a büszkeség miként válik *gőggé* és mikép módosul s kap új színeket azoknál a gazdagabb polgári családoknál, akik házasság révén a történelmi osztályokkal keveredtek. A védekező *gőg* sokszor inkább jelentkezik a kisnemes fiával szemben, mint egy városi polgár fiával szemben. Az első t. i. egyenértékűnek tartja magát, ezt pedig a már kikezdett és *gőggé* böszült magatartás nem viselheti el. A mások elismerése után kacsintó hiúság szintén ott van a magatartás torz változatai között, úgy az egyéni, mint a nemzeti hiúság is. Súlyosan tévedne azonban az, aki a nemzeti hiúság rovására akarná írni a magyarságnak nemzetközi sportversenyeken való erőfeszítő részvételét. Ünnepi szónokok itthon gyakran az ily helyeken elért eredményeket mint a magyarság élniakarásának tanúságtételeit szokták ünnepelni és ebben van is igazság. Mások pedig a magyar virtuskodás egyik formáját látják benne «majd én megmutatom», ami ismét a helytállásnak volna e síkon való megjelenési formája. Mindez lehet, hogy együtt hat, de a döntő elem mégis az: ezek a sportversenyek az egyetlen lehetőség a magyarság számára, érzése szerint, ahol a fair play szabályai szerint mérkőzhet más nemzetek fiaival. A nemzeti hiúság talán legyezgetve érzi magát ilyen eredmény által, azonban ez inkább következmény és nem indítóok. Jóformán csak annyi, hogy jól esik az elismerésnek, az elismertetésnek ez a kis bizonyossága is.

Gőg és hiúság, társadalmi síkon — az úri magatartás látszatának felkelteni akarásával együtt — mint előkelősködés, címkórság, egymás lenézése jelentkezik.

Aktivitása nem terjed ki minden térre. Tud aktív lenni, azonban válogat, amint erre már rámutattunk. Egy sajátos értékrend írja elő számára, hogy mikor érdemes cselekednie. Ha államot alkotni tudott, azt fenn tudta évszázadokon keresztül vállalt küzdelemmel tartani, úgy nyilván van energiája és tudja is azt hasznosítani. Arról van szó, hogy a harc közötti időt nem tudja a küzdelemre való okos, kitartó előkészítéssel tölteni és az alkotások közötti időt nem fordítja mesterségbeli tökéletesedésre. Inkább passzivitással jelölhető tehát az, amiről

itt szó van, ami azt jelentené, hogy elképzelésekben éli ki magát és az elképzelt dolgok megvalósításának vágya nem tudja nyugalmából kimozdítani. Ha mulasztásaira figyelmeztetik, ingerülten reagál, sokszor abból az érzésből kifolyólag: az ő ereje nagyobb dolgok végzésére hivatott.

Összefügg ezzel a rugékonyság hiánya. Természetes, hogy a büszke, merevebb lelki szerkezetű nehezen hajlik és nehezen alkalmazkodik. A megszokott tradicionális foglalkozásokat nehezen cseréli fel új foglalkozásokkal, különösen, ha azok társadalmi értékeléssel való szembeszállást is jelentenek egyben.

A nagy nekilendülések és az azt követő megtorpanás, ami a «szalmaláng» jellemvonása, arra vezethető vissza viszont, hogy egy lendülettel, nagy rohammal akarja az élet feladatait megoldani, energiája szétfolyik és ennek oka azonban ismét jelentékeny részben az, hogy előrelátó terv nem kanalizálja ezeket az energiákat. Az állandó, soha nem szűnő kis nekilendüléseket Ady formulázta klasszikusan következő pár sorában: «Pimasz szép arccal, látszik, hogy akar, — de közben búsan lekönyököl; ez az én fajtám, a magyar».

Időélménye teszi passzivitásával együtt érthetővé a halogatást, a dolgok másnapra tolását, az «ej, rá érünk arra még» hangulatot. Valami fatalista megnyugvás is ebben az irányban hat, amit egy közmondással lehet legrövidebben érzékeltetni: Úgy még sohasem volt, hogy valahogyan ne lett volna.

Ennek a nehezen mozdulásnak és az átfogó terv szerint való cselekvés hiányának együttese, a faj szeret étről való megfélekedés. Tévedés t. i. az, hogy szociális érzéke nem volna, nem szeretné a népet, a dolgozókat. Amikor a kisebbségi sorban élő magyarok szenvedéseit hallja, úgy rendkívül tudja szeretni őket, azonnal minden nagy áldozatra kész: «vitam et sanguinem», de ezt az érzelmet realizálni intézményekben vagy naponkinti erő kifejtést kívánó munkában nehezebbre esik.

A gazdasági szempontok megvetése fajul el, fegyelmetlenségével párosulva, a könnyelműségben és pazarlásban. Pazarolja értékeit, munkáját, önmagát, de legfőképpen idejét. Az idő értékét, amint az munkaeredménnyel mérhető, most kezdi lassan megtanulni.

Eszmények iránti lelkesedése, heroikus magatartásra nevelő sorsa, érzelmi életének gazdagsága jelentkezik az érzelmi befolyásolhatóságban, a lobbanékonyságban és hirtelen haragban, józansága viszont ridegséggé szárad.

Az elsőség vágya a mindenáron felülmaradás, a mindenkit megelőzni akarás virtusává torzul, amelynek megjelenési formáit alább fogjuk látni.

Ha céltudatos akarat nem irányítja a küzdelem szempontjai szerint érzelmeit, úgy az szétomlik anélkül, hogy eredménye volna, — de ez már elvezet a legsúlyosabb negatív jellemvonáshoz, a közönyhöz. Ez a közöny, fásultság minden magasabb szempont iránt való érzéketlenség, — erősen tájhoz kötött. A siker kilátástalansága, fatalizmus, passzivitás és az értékek iránti vakság együtt van ebben a magatartásban. A ráció fegyverével küzdeni ellene reménytelen vállalkozás. Ez arra figyelmeztet, hogy az az értéklátás és arra törekvés egy élő nemzetben mennyire pótolhatatlan és semmi módon nem nélkülözhető adomány.

Állandóan emlegetett hibája az illúziókban való ringatódzás. A nagy nemzetnevelő Széchenyi beszélt a magát örök álmokban hintázó Hunniáról. Ez is azonban túlkomplex megjelölés, csak felbontása után bír jellemző értékkel. Ott van benne a vak érték-tudat, amely azt a vélelmet szüli, hogy más is átveszi és magáévá teszi a mi értékelésünket. Benne találjuk a képzelő erő játékát, amely munkánk és erőfeszítésünk nélkül képszerűleg, a maga megvalósultságában állítja eléink a követendő célt. De benne találjuk mindenekelőtt az élet reális tényezőjének, belső törvényszerűségének és a külső tényeknek figyelembe nem vételét, továbbá a másoktól való segítségvárast is. Ezeknek sajátosan átszínezett együttese a politikai illúzió, amely azonban a társadalom nem minden rétegét jellemzi. A magyar politikai élet hosszú sorát mutatja fel azoknak a józan, fontolva cselekvő, reálisan látó államférfiaknak, akiknek hitük erős volt, de nem voltak hiedelmek rabjai.

Jellemző azonban a reális gondolkozás túlzása is, a földhöz ragadt gondolkozás, ami mint az eszmék termelésére irányuló tehetetlenség jelentkezik. Mások azt mondják, ez metafizikáltság, holott éppen csak azt jelenti, hogy metafizikája, élet-

bölcsességgel átszínezett életérzete nem rendszerbe foglalt, mint esetleg azé, aki a vádat emeli.

Konok, gyakran csökönyös és önfejű. Érvekkel meggyőzni nem hagyja magát és nehezen akar a felülről jövő tanításból okulni, inkább csak példából tanul. Végül itt még a szabad pályáktól való sajátságos irtózásra kell utalni, ami viszont valóban a rugékonyság hiánya, kényelemszeretet eredménye és pozitív formájában a hivatali pályára való tódulást jelenti.

Jellemző, hogy megszoktuk ezeket a hibákat és van helyzet, ahol a tehetetlenség és passzivitás is a nemzet céljainak szolgálatába állítható. Ha bizonyos mértéket nem érnek el s nem ártalmasak, úgy erényeinek torzításait látjuk benne s rendkívül mulatságosaknak találjuk. Így a «fenn az ernyő nincsen kas»-típus, amely vagyont fitogtat, holott mindenki tudja, hogy ez nincsen; a Dicsekvő Jancsi típusa, amelyik a túlságos önbizalom karikatúrája; Hány János, aki a színes fantázia megtestesítője; Hazafi Verei János, aki a nemzeti lét problémáival foglalkozó költők paródiája, mind kedvesek előttünk, épúgy, mint maguk a hibák is, ha azokat hordozóiknál erények közömbösítik.

Erények és bűnök erőviszonyára egy költőpapot kell idéznem: «Kevéssel volt bűnöknél több erényök, mely az apákról a fiakra szállt, de oly sokszor ez a kevés, ha vész jött, nem engedé elveszni a hazát». Ezt ő a magyar nemességre mondotta, de áll a megállapítás az egész nemzeti közösségre. Kétségtelen, hogy a büszke magyar egyéniségben erő van, kisebbségi érzet nem zavarja, — ha nem így lenne, akkor «felfuvalkodott» és nem «büszke» lenne a neve.

Együtt élnek ebben a lélekben — amint láttuk — büszkeség, szabadságszeretet, helytállani tudás, hűség, bátorság, politikai formáló akarat, energia, okosság és nyugalom, — szerénységgel, kétségbeeséssel, közönnyel, dolgozni nem akarással, passzivitással, pazarlással együtt. Mindez egymás mellett a legteljesebb rendetlenségben. Nem volna azonban hajlandó semmi körülmények között ezek közül a tulajdonságok közül egyiket sem kidobni, humorral nézi ezt az össze-visszaságot. Tudja, hogy az ellentmondó tulajdonságok között, amelyek időnkint bénítják cselekvését, a hegeli dialektika parancs-

szavára már régen rendet kellett volna teremtenie, elvégezve valamely magasabb szintézis síkján a nivellálás munkáját. Nemzeti génusza azonban azt súgja neki, ezt ne tedd és nem teszi. Éspedig joggal, mert hiszen mindezideig döntő pillanatokban, ebben a nagy rendetlenségben, mindig megtalálta ösztönösen, hosszabb keresés nélkül azt a tulajdonságot, amelyekre éppen szüksége volt s attól fél, hogyha valaki itt egyszer rendet csinálna, akkor soha többé nem érezné otthon magát a saját lelkében. Megterem tehát a magyar lélek talaján egy-két olyan jellemvonás, amelyet erénynek minősítettünk és számos olyan vonás, amelyet mások ítéletéhez hozzájárulva, ha tudjuk is mentségüket, hibáknak kell minősíteni. De vannak hiányaink, amikre nem telik úgy látszik saját erőnkből. Importra szorulunk tehát emberi örök eszmékben, — s ezenkívül szociáltechnikában és doktrínákban, kapitalista szellemben és hajlékonyságban, a munkát a munkáért végzés akarásában, kis igényűségben, elvont gondolkodásban, az idővel való fősvénykedni tudásban, türelmetlenségben, gyűlölnitudásban és kíméletlenségben. Mindezt azonban szeretné ez a lélek nyersanyag formájában éspedig valamennyit egész Európára kiterjedő szabad verseny formájában beszerezni. Bár kísért itt egy meggondolás, hogy állítólag hibát hibával lehet legkönnyebben megölni, mégis félünk, hogy hátha egy-két ilyen hasznothajtó hibáért olyan jellemvonást kell cserébe adnunk, aminek hiánya létünket gyökerében támadja meg. —S ezenkívül, jól emlékezik: átvette a kapitalista termelési rendet, egyidejűleg nem vette át annak kíméletlen gazdasági eredményre törő szellemét, — nem volt neki való. De annyit megtanult, hogy csak olyan intézményeket vesz át, amelyhez járó, azt nyers energiáival ellátó hiba — vagy megvan benne vagy «be tudja szerezni».

A léleknek ez az egysége, a karakter maga, — nem a munka szolidarizmusa folytán alakult ki és nem szeretet olvasztotta egybe. Harc, küzdelem hevében született. És ezek a hibák is mind a küzdelem és a harc idején szoktak leégni róla, — ilyenkor tud példát adni, bár kétségtelen az is, hogy azok elmúltával gyorsabban rakódnak le bűnei az akarat izomzatára.

Nagy nevelői, azok a példák, amelyek jellemének kiformálása közben előtte álltak, voltaképen két dologra tanították:

szabadságra és hűségre. A többit bizony erősen elhanyagolták, így nevel a történelem, erre oktatnak a költők s a magyar moralisták, ezt a példát tárja elénk Rákóczi és Kossuth, a két magyar vezérlélek (Kornis Gyula kifejezése).

A magyar ember ezeknek a jellemvonásoknak együtteséből áll, mint individuum. Erős és zárt egyéniség, önértéktudattal, felelősségérzettel, függetlenségre törekvéssel. A felsorolt vonások közül jóformán mindegyik benne van mint tényező. Itt már csak arra a jellemző vonására kell még pótlólag rámutatni, hogy egyéniségének zártságát áttörni nem könnyű vállalkozás. Sokkal inkább esztétikai, érzelemre ható eszközökkel mint értelmi síkon. Örökké egyedül van és egyedül marad. A szervezetekbe való tömörítés lehetősége nincs meg. Tömegben nem olvad fel, nem válik tömegemberré lelkében, annak ellentmond legbensőbb lényege. Még arra sem alkalmas, hogy egy jól megrendezett tömegfelvonulásra beszervezzék, aminek ugyan látszólag ellentmond a fényes ceremóniák szeretete. Ez az ellentmondás azonban csak látszólagos, mert hiszen azok, akik egy ilyen ünnepségen résztvesznek, ott előjogot gyakorolva, történelmet játszva vesznek részt s akik nézik, azok saját maguk történelmüket élik anélkül azonban, hogy akár szereplők, akár a nézők egyéniségükről leköszöntek volna. A legjellemzőbb ez irányban még az, hogy minden igazi élmény még jobban erősíti az önértéktudatot, zártabbá teszi az egyéniséget. — Tisza István 1911-ben meglátogatta Sárospatakon a kálvinista főiskolát, ahol a mindig erősen ellenzéki szellemű, érzelmileg felkorbácsolt ifjúság zajos tüntetésre készült ellene. A kollégium imatermében Tisza megjelent és mint kálvinista beszédet intézett a kálvinista ifjúsághoz. Egyéniségének hatása, a magatartásából és az elmondottakból kiáradó szuggesztív erő azt eredményezte, hogy ugyanaz a közönség, amelyik napok óta készült az ellene való tüntetésre, a leglelkesebb ünneplésben részesítette. De annak a csoportnak elemei, amely mint támadó vagy támadni készülő tömeg egységes volt, az átélt nagy élmény következtében önértékük tudatára ébredtek és a közösség egymástól elzárkózó egyedekre bomlott szét. Minden igazi találkozás, akár tradícióival, akár olyan férfúval, aki eszményt képvisel a magyar életben, a magyar embert személyiségének

önállóságára ébreszti rá. Ennek a közönségnek minden tagja pl. széjjel oszlott egy élménytől megtermékenyítve anélkül, hogy azt egymás között azután bármikor is megtárgyalták volna.

A magyar egyéniség a politika és irodalom iránti érdeklődés vagy mondjuk politikának és szellemnek sajátos egységén keresztül gazdagodik személyiséggé. Országépítő és költő: ez a két hivatás a magyarságé és azt az életet érezzük a legteljesebbnek, amelyben ez a kettő egyesül. Hogy országépítés és költészet helyett olykor csupán alacsony szintű politika és duhaj «nem élhetek muzsikaszó nélkül» vagy gyámoltalan keserűség jelenik meg előttünk, az beteges tünet és figyelmeztető jelkép, de nem az igazi és értékes valóság.

Az egész nemzeti közösség egyénisége egyébként ilyen, — az államalkotó és az államot megvédő erő a maga szolgálatára rendeli a szellemi erőket is végzetszerűen, aminek következtében viszont maga a nemzeti eszme lesz színekben sokkal gazdagabb. De az az eredmény is megvan, hogy így maga a szellemi élet, nem szakadhat el az élethez kötő gyökerektől, nem szellemülhet át, vitális marad, ellenállóképes. S vitalitásának következtében nem rakódik szellemére az elvont elméleti tudásnak hája sem, mert mint egészséges szervezet feldolgoz minden élvezhető ismeretet a saját maga céljainak szolgálatára, életének erősítésére.

III.

E. Barker írja: «We are made by what we have made». Nos hát, ezer év alatt ezeknek a jellemvonásoknak mi az eredménye, melyek azok a kialakult intézmények, amelyek formálódására visszahatottak? Alkotott egy nemzetet, hont foglalt, országot alapított és azt függetlenségében védelmezte tíz évszázadon keresztül, kimunkált egy gazdag nemzeti nyelvet, és ennek alapján, erre építve, egy sajátos értékrendet, kultúrát, elsősorban irodalmat.

A nemzeti közösség — a fejlődés eredményeképpen — ma a társadalom minden rétegét egybefoglalja. Egy szerencsés megállapítás szerint a magyar nép a honfoglalás befejezésével megszűnt, azóta csak magyar nemzet van. Valóban ma a társadalom minden rétegében benne él a nemzet sorsával való azonosság

átérzése, az abból folyó kötelességvállalás, természetesen a tudatosság különböző fokában. A kialakult nemzeti értékrend őrizve a nemes tradíciókat, választ keres a lét minden kérdésére és sajátos egységbe foglalja az örök értékeket. Új célokat tűz ki és egy olyan értékrend megteremtésére törekszik, hogy a kisebbségi sorban élő magyar is úgy érezze magát ez értékek követésében magyarnak, hogy az nála az *értékes lét* élményével kapcsolódjék egybe. Ehhez a nemzeti közösséghez hozzátartozik teljes értékűséggel mindenki, aki ezt az értékrendet hittel magáévá tette, a sorsvállalást átélte, — vérségi származásra való tekintet nélkül. Azok a nemzetelemek, akik mintegy választás elé állítva döntöttek a magyar létforma mellett, ennek a választásnak emlékét szinte megőrizve, gyakran nagyobb energiával vetik magukat az értékek védelméért folyó küzdelembe, mint azok, akik ebbe az értékrendbe bele születtek, kevésbé mértéktartók, türelmetlenebbek stb. Számukra a magyar lét még «szerep», amelyet minél szebben kell játszani.

De olymódon fejlődött ez a nemzeti közösség, hogy tagjaiul tudja fogadni és fogadja is azokat, akik a nemzeti eszmét nem is élik át a maguké gyanánt, de a magyar állameszmét híven követik. Ez a magyar állameszme testesül meg és nyer külső formát a magyar államban, amelynek uralma bár a nemzeti közösség gondolatának leghivatottabb csoportjának uralma, — mégis egyforma jogot tud azoknak is biztosítani, akik ezt a nehéz feladatot másnak átengedve, önmaguk loyális magatartással járulnak csupán hozzá az állam életéhez. A büszkeség által védett érték a nemzet, — élményileg átélve a nemzeti eszme; magara büszke magatartás, mint értékvédő és oltalmazó funkció: az állam. Az emberi büszkeség külső, korlátok közé szorított, szervezett megjelenési formája az állam, amely öncélúvá válva, többé nem törődik azzal, ha a védett értéknél, másutt, van-e teljesebb és nagyobb emberi érték, ő ennek az értékvilágnak őrizőjeként rendeltetett. Ha elhagyja őrhelyét — idegen értékek védői között — királyi szerepe helyett csak zsoldos vagy lakáj lehet. Ez az ő őrhelye, érzése a: «wright or wrong, my country».

Alkotmányának története büszke és szabad harcosok tanácskozásával kezdődik, a honfoglalás idején, akik a nemzeti önkormányzat elvének első megtestesítői. Teleki Pál gróf szerint

előbb volt parlamentünk, mintsem hogy székeink lettek volna, — büszkék vagyunk arra, hogy lóháton tanácskoztunk. S valóban töretlen fejlődés biztosítja úgy a szabadságnak, mint a tanácskozás elvének és a nemzeti önkormányzat elvének érvényesülését. A nemzet még királyával szemben is állandóan védte a maga jogait és igyekezett a király jogait korlátozni, tekintsük bár ezt csupán rendi önzésnek.

Alkotmánya történeti alkotmány, annak elemei elszórtan találhatóak meg egyes törvényekben és szokásjogban. Irtózik a carta-alkotmánynak még gondolatától is. Semmi olyan törvény nincsen, amelynek megváltoztatásához a carta-alkotmányokat jellemző különös szavazási mód volna szükséges. Alkotmányának fejlődése közben, természetesen kiteve az európai térben különösen a szomszédos államok hatásának, igyekezett önmagához, saját szelleméhez hű maradni. Nem vette át nyugati formájában a hűbériséget, épúgy később a szocializmust sem. A nemzet aléltága alatt idegenek által erőltetett bolsevizmus pár hónapig tartó uralma nem tartozik a magyar alkotmány fejlődéséhez.

Az államforma: a királyság. Nehéz volna azt mondani, hogy a magyar ember royalista, mert ez azt jelentené, hogy módjában lenne másnak lenni. Ez pedig, ilyen választás fel sem merülhet lelkében. Királyság király nélkül, mondják csodálkozva? Ez azért lehetséges, mert átmeneti állapothoz, átmeneti kormányforma való.

Az alkotmány értékének megteremtése ösztönös: önmaga életformájának értékességét jelenti és nem csupán meggondolás, eszélyesség folyománya. Az alkotmányért folytatott küzdelem az elmúlt évszázadokban, megtanította annak becsére, és arra is, hogy az lényegében változhatatlan ugyan, de bővülnie kell a kor által megkívánt tartalommal. Ez nem a koreszmék túlbecsülését jelenti, — neki az államéletről örök eszméje van.

Az alkotmány fejlődését nem szakítja meg forradalom — nem törheti szét azt a kialakult formát, amelyben a történet folyamán egyénisége kifejezésre jutott anélkül, hogy legbelsőbb lényegét fel adta volna. Forradalomról beszélhetünk akkor is, amikor egy új nemzeti értékrend, vagy állami uralmi rend sikerrel jut győzelemhez egy olyan történeti osztállyal vagy uralkodó réteggel szemben, amely az új rendbe belenyugszik

ugyan, de lelke mélyén hű marad régi eszményeihez, vagy legalább is gyászolja azokat. Nos hát a magyar történetileg alakult vezető réteg eddig mindig magáévá tette az új eszméket: ő valósította meg azokat. A történetileg alakult jog reális csak számára — s *nem* a számító ratio szülötte. Az ő természetjoga, amelyből ihletét meríti: a tradíció, az ahhoz való ragaszkodás.,

Az egész társadalmat áthatja a jogéret. A nem követhetek el igazságtalanságot, jelenti egyfelől azt, hogy «nem szabad elkövetnem igazságtalanságot», de egyben azt is: «nem is tudok elkövetni igazságtalanságot», — mert hiszen a jogok forrása én vagyok. Önérzetem tisztasága megkívánja tőlem, hogy hallgassak lelkiismeretem szavára és abból folyó meggyőződés szerint cselekedjem. De következik belőle az is, hogy nem engedem azt sem, hogy más kövessen el igazságtalanságot, azaz, hogy ez a jogrend, amely létem rendezettsége, megzavartassék és megtámadtassák. Ez természetesen, ha nem a megfelelő erkölcsiséggel párosul, éppannyi bajnak és patológikus vonásnak lehet szülője, mint amennyi előnynek. — Ezen az arisztokratikus jogéreten kívül megvan a magyar karakterben a jognak, mint harci eszköznek felhasználására való hajlandóság is. Ez ereje volt a közjogi harcok idején, de ott is jelentett komoly hátrányokat s — meg van a pereskedésre való hajlandóság is.

A «jogász nemzet» elnevezés jelentette, hogy a jognak fontos szerepe van az állam életében, jelentette, hogy a jogi alkotások terén érdemei vannak s jelentette, hogy magának a jogászainak, mint hivatásnak nagy társadalmi elismerés jut osztályrészül. Mind a három igaz.

Itt azonban a magyar karakter egy alapvető tulajdonságára kell rámutatnunk. A büszke, az értékőrző ember hajlamos az erkölcsi erő túlbecsülésére. A maga kizárólagos értéktudata azzal a következménnyel járhat, hogy a politikai élet, az emberi társadalom nyers hatóerőit nem méltányolja, nem ismeri fel azok jelentőségét. Ennek következtében könnyen elköveti azt a hibát, hogy a természeti, szinte nyers erővel szemben is, túlságosan bízik a maga erkölcsi erőiben, a «maga igazában». Nem ismeri fel azt az alapvető tény, hogy a nemzeti értékrend határosságához szükséges az állami erő bizonyos mértéke is. A magyar történelem nem egy eseménye válik érthetővé, ha erre a karak-

ter-vonásra ügyelünk: erkölcsi erőkből bízva, számtalanszor mulasztotta el a nemzet a megfelelő és egyedül eredményt biztosítható reális erő kifejtését. Ehhez járul azután, hogy ez az erkölcsi erőben bízás, mint jogigényben, sőt jogi formulákban való bizodalom jelentkezik. Ez a legmélyebb oka a sokat emlegetett jogi formalizmusra való hajlandóságnak.

Politikai életben ott találjuk az érzelmi befolyásolhatóságnak és eszményekért való lelkesülésnek folyamányaképp az érzelmi politikust (Kossuth Lajos) és a józan, reális politikus típusát is, józanságának, reális látásának, higgadságának képviselőjeképp (Deák Ferenc, Tisza István). A politikai életben az erős egyéniség becsülete, ható lehetősége korlátlan, ha az a nemzet tradícióinak megtestesítője is egyben. A legkorszerűbb feladatok elvégzésére is olyan politikusokat igényel, akikben a maga fajtájának erényeit érezve, ösztönösen bízni tud.

A jelszavakkal szemben gyáva. Először nem tud velük mit kezdeni, mert érzi elmaradottságát. Gyáva lesz az idegenből érkező jelszavakkal szemben is. De amikor a jelszó túlsokáig marad a politikai porondon, józansága magához tér és szót kér s a szenvedélyek közepette előtérbe kerül a tradíciókhoz való visszatérés, amely garanciája annak, hogy a nemzeti géniusz átémészti az eszmei táplálékot, élvezhetően a magyar lélek számára.

A politikai szónoklatnak is (a szónokiasság nemcsak a politikai szereplést, hanem az irodalmat, de az egész társadalmi életet is jellemzi) jelleme kettősségének megfelelően, két típusa van. Az érzelmekhez szóló, az érzelmeket felkorbácsolni akaró s a másik, amelyik hideg logikával megy végig a tények során és csak a beszéd végén izzik át a szónok érzelmi világa és temperamentuma. Ez utóbbi a nemesebb, az igazán reprezentáló magyar szónoki típus. A másik minden emelkedettsége mellett is inkább tömegekhez szóló.

A szónokiasság is azzal a fentebb említett ténnyel függ össze egyébként, hogy túlságos bizodalma van az erkölcsi erőben a politikai szféra nyersebb erőivel szemben, amelyeket nem ismer, vagy amelyekről szívesen feledkezik meg.

IV.

A büszke ember társadalma, ahol az irányító életelv a legutóbbi időkig a «*hozzám méltó*» irányelve volt, nyilvánvaló, hogy nem bírt olyan jelentőséggel, mint az a társadalom, amelyik legalább részben a munka szolidaritásán épült. Az állam sokkal erősebb itt tehát, mint a nemzet s a társadalmat az jellemzi, hogy az *nemzeti társadalom*. Ennek a társadalomnak volt és van ereje, — elég, ha utalunk jogot termelő erejére; de a másutt a társadalmat terhelő munka jelentékeny része elvégezetlen maradt. S mert mégis bizonyos feladatok megoldása halaszthatatlan volt, támadt korszerű követelmény, amely elől kitérni nem lehetett: még az ú. n. liberális korban is szükségképen az államnak kellett magára vállalnia a kezdeményezést és a keresztülvitelt is. Ennek a felsorolt jellemvonásokban bőségesen ott vannak az okai. Itt arra az eredményre mutatunk rá, hogy a társadalom maga, mint anyag nem részesült a kellő megbecsülésben és sem ösztönösen, sem tudatosan nem élt az a törekvés, hogy formába kell segíteni a társadalmi erőket, meg kell annak lehetőségét és előfeltételét teremteni, hogy közösségépítő munkájukat kifejtésék. Az e téren jelentkező mulasztásokat együttesen *a szociális érzés hiánya* kifejezés jelöli. Ez a megállapítás részben tévedés, részben a fejlődés természetéből magyarázható. A szociális érzéketlenség magában véve alaptalan diagnózis. A patriarchális jellegű szociális gondoskodás mindig meg volt. Utaltunk már arra, hogy a nemzeti közösséget áthathatja az azonos sors érzése. Inkább arról van szó, hogy sokáig nem tudta realizálni, a való élet síkján jelentkező intézkedésekben érvényre juttatni *ezt* az érzését, különösen azért, mert úgy érezte, «a vezérnek csatákat kell nyernie, nem pedig sebeket kötözgetnie». (Széchenyi I.) A vezetőrétegek sokkal inkább érezték a nemzeti lét veszélyeztettségét, a történeti felelősséget — mint a szociális felelősséget. A közbeeső réteg, amelynek közelebb kellett állnia a néphez, a társadalomhoz, amidőn reformgondolatok megvalósulása volt soron, gyakran feladata magaslatára tudott emelkedni, de számtalanszor — ez ismét jellemzője a magyar történelemnek —, amikor megvolt benne az eszményi lelkesültség, szociális akarás, akkor a történeti helyzet a szabadság vagy nemzeti lét problé-

máját vetette fel s ebben a helyzetben nem volt módjában a két feladat között a szociális alkotást előtérbe helyezni. — Individualizmusából folyik, hogy erős és zárt egyéniség létére mindenki önmagáért felel, segítséget nem kér, még komoly bajban sem, — de nem is nyújt segítséget, vagy nem veszi észre, hogy ilyen feladatai lennének.

Ilyen irányban hatott a társadalomnak végtelen kis igényűsége és türelme is, amely nem tudta azt az erőt mutatni, ami előnyhelyzetek feladására készítette volna a birtokon belül levőket. — Másfelől hiányzott a messzire tekintő olyan céltudatos cselekvés, amelyik a történelmi és szociális felelősséget össze tudta volna egyeztetni. S legutolsó sorban: kifejezetten társadalomellenes erők is hatottak, mint amilyen az irigység, a gyűlölködés, az idegen boldogulását inkább tudomásulvétel és elnézés, mint saját fajtájának boldogulásán érzett öröm. — S amikor pl. az utolsó két évtizedben a szociális érzés és reformok szükségessége a társadalom egészét áthatotta, akkor cselekvését lassúbbá és benujtta tette az az önmagának be sem vallott érzés, hogy még akarnia is tilos, — hogy önmaga megvédése is lehetetlen volt számára az állig felfegyverkezett Európa közepette. Utaltunk arra, hogy a szabadság levegőjének megvonása teljes mértékben megbénítja lelkének elevenségét, most ezt azzal egészítjük ki, hogy ugyanígy hatott rá az a tudat, hogy védtelen volt, illetőleg, hogy nem állt jogában önmaga védelmét előkészítenie.

A társadalmi rétegződés a politikai szférában játszott szerep szerint alakult. A főúri osztály egyre inkább a nemzeti öncélúság és függetlenség szolgálatába állt s amennyiben tevékeny, — cselekvése ezen a síkon jelentkezik. A történelmi középosztály pedig, amely vérségileg is sokkal egységesebb, kizárólag politikának és irodalomnak szentelte életét, — része volt minden politikai vagy irodalmi megújhódási mozgalomban. Ma természetesen már elfoglalta az őt megillető helyet, elsősorban a szabad pályákon anélkül azonban, hogy a legutóbbi időkig pl. a kereskedelmet hivatásául választotta volna.

A magyar élet tehát arisztokratikus jellegű volt, és oligarchikus színezetet nyert a külföld szemében, amelyik csak azt látta, hogy egy olyan társadalmi értékrend van szemé előtt, amely mereven és mozdulatlanul tagadni látszik a polgári jellegű

tevékenység teljesértékűségét. Ez az oligarchikus jelleg azonban ismét nagyon komplex jelenség, — az említett szociális érzéketlenségen kívül benne van már «az úri kíméletlenség», a «nemkövethek el igazságtalanságot» patológikus változata, — osztály-önzés, a saját értékességének tudatában, mindenki másnak eszközként való felfogása stb., stb.

V.

A magyar nemzeti elit kettős feladattal rendelkezik. Egyfelől hordozója az államigenlő politikai formáló akaratnak, másfelől az alapul szolgáló nemzeti eszme hordozója s mint ilyen, különös feladata, hogy mint áthasonító állomás, dolgozza fel a külföldi szellemi hatásokat. Az államot építő akarat a maga szervező tevékenységében, saját feladatkörében elsősorban intézményeket lát, érzi azok hasznosságát, esetleg át is ülteti azokat, de a nemzeti eszmét hordozó elit részen áll és a maga munkájával paralizálja az esetleg az előbbi tevékenységből származó káros hatásokat.

A magatartás irányelveihez ragaszkodnia kellett, szükségképpen, az alsóbb rétegekből felérkezőknek. Ez nem csupán a külső életstílus áthasonulását és elsajátítását jelentette, hanem az úri ember ideál elfogadását, az aszerint való élés ígérését is: gentryvé kellett változnia a városi polgár fiának épűgy, mint a parasztságból érkezőnek. De gentry-életformában élt a zsidó középosztálynak beérkezett része is, különösen vidéken.

A «kifizeti magát» elv elhárítása következtében azokat a funkciókat, amelyeket egy társadalom életében elengedhetetlenül szükségesek, idegen népelemek vállalták magukra. Így nyomult be a munkával be nem töltött szociális térre a Habsburgok magyarellenes politikája által is segítve a városi német polgárság s így lett a kereskedelem a zsidók foglalkozási ága. Nem mert a kereskedelemre való képessége nem lett volna meg a magyaroknak, hanem mert a kialakult értékrend irányította más irányba, kisebb hajlékonysága megakadályozta a foglalkozások cserélésében, idegen volt neki a kapitalista termelési rend levegője, a gazdaságosság elve szerint berendezett élet.

A büszke magatartásnak egész a jelenig érő ezt a hatását

azonban már új magatartásmódok, új szellem szorítja egyre inkább háttérbe. A régi magyar családok vére ha nem is nagy mértékben, de keveredett a német polgársággal; a régi eszmények, időhöz kötött és elévült járulékos irányelveik hatásukat a gazdasági leromlás közepette elvesztették és jelentkezett robusztus akaratú olyan új értelmiség, amelyik a parasztságból érkezett és nem tagadja meg onnan való származását, hanem büszke arra. De a legnagyobb jelentőségű e tekintetben az ország fokozódó iparosodása. A mezőgazdasági termelés megszűnt a kizárólagos foglalkozási ág lenni és az iparosodás kifejti hatását a jellem-alakulás szempontjából is. Az ipari termelésbe bekapcsolódó technikai vezetőréteg, de az ipari munkás maga is, még el nem ismerten ugyan, de már észrevehetően új életstílust visz be a magyar életbe s kétségtelen, hogy a hiányzó társadalmi szolidaritás megteremtése ezen az úton érhető el. Agrár foglalkozás mellett a magyar büszkesége a tölgy büszkesége marad, amely törlik, de nem hajlik s ez nem a legcélszerűbb történelmi helyzetünkben. A polgári réteg és az iparos osztály kifejlődése után, mert így a nemzeti osztályozódásnak biztosabb gazdasági alapja lesz, ez a büszkeség a büszke acél hajlékonyságával válik egyértékűvé.

Az ú. n. középosztály még őrzi a történelmi osztály hagyományait, azonban azok érezhetően módosulnak a kereső foglalkozásokkal együtt járó polgári színezetű öntudat által, — anélkül azonban, hogy a történelmi osztályok politikai vezetési igényüket feladták volna éspedig joggal, mert erre való rátermettségük ma is megvan.

Az itt kínálkozó sok jellemző tényt mellőzve, a büszke magatartást a közhivatalában mutatjuk be. A valóban magyar köztisztviselő tekintélyét nem a hivatal adja — értéke itt is elsősorban: személyisége —, nem tart igényt a katonás fegyelemre; a lényegest akarja elérni s ezért talán elhanyagol vagy másokra bíz könnyen mellékesnek ítélt részleteket, — de mindig vállalja önmaga a felelősséget és nem bújik a formák oltalma alá.

Utaljunk arra, hogy a kialakult társadalmi rend merevsége — a kisigényűség, passzivitás, konzervatív gondolkozás, türelem következménye — a társadalmi szervezetlenség, az

inaktivitás, közöny, átfogó programhiány, realizálni nem tudás, individualizmus stb. eredője.

Nyíltsága, őszintesége, lelki kultúrája, vendégszeretete következtében s mert még az emberek ráérnek az életnek örülni, a társas életet kellemessé teszik. Itt van ismét az annyit emlegetett vendégszeretet kérdése, amely tulajdonságban elnagyolt elemzéssel a következő tényezőt lehetjük fel: a patriarchális gondoskodás a ház népéről, ünnepet ülni szeretés, a hétköznapoktól való menekülés, a ház becsülete, a bőkezűség, a «kifizeti magát» elv teljes hiánya, a törekvés, hogy önmagát a maga kedvességében megmutassa; de a hiúság is, a felülkerekedés vágya is, mások túllícitálása stb., stb.

A szerelem mélységes és titkolt, a felszínen kötődés és enyvelés leplezi az emberi gyengeséget. Nem ismeri az érzélgőséget, nincs könyörgés és epekedés, szerelem nem dülhatja fel az élet rendjét. Nincsenek gyilkossággal végződő tragédiák. A női büszkeség ebben a légkörben még fokozódik és a be nem vallott lemondás s a hallgatagon túrt egyéni tragédia nem ritka s ezeknek szép példáit örökíti meg a magyar irodalom. Színessé teszi ezt a szerelmet a magyar lélek érzelmi gazdagsága, a költők és a nótakincs, érzelmi tehetségessége itt jelentkezik, de jelen van zárkózottsága és józansága is. S ha fentebb azt mondtuk, hogy érzelmek szétáradok, itt helyesbíteniünk kell tehát, a nő okos, fejét ritkán veszi el — s a szerelemnek házassággal kell végződnie.

A büszke ember családi élete meghitt és meleg. Tisztaságára sokat ad, s minden patriarchális hajlandósága mellett házastársának jogállása legalább is a társuralkodóé. A vagyont, amely elúszott volna a férfi kezén, sokszor a gondos asszony őrizte meg, akinek határtalan volt szorgalma és szerető gondoskodása egész háza népére, beleértve a cselédséget is, kiterjedt. Ez a család lassan a múlté. A városodás, az anyagi leromlás, a nőket is fokozatosan munkában állította, a legmagasabb társadalmi állású férfiak leányait, sőt feleségét is. Képzhető, hogy a női munkavállalás a mindenütt meglévő előítéleteken kívül külön nehézségekbe ütközött azoknak a férfiaknak részéről, akik esetleg maguk is pár évtizedet éltek át a kereső foglalkozások valamelyikében. A családi élet válságának tünetei

itt is jelentkeznek tehát, úgyhogy a múlt hangulata szól Berde Mária költeményében, mely az előző nemzedék asszonyainak emlékéért idézi: «Mind hajnallal kelt, estével feküdt — fénylett a háza, ragyogott a kertje — a munkát mindennapi köntösül — s a gyermeket mint ékszert úgy viselte».

A népesség csökkenése, különösen a falusi lakosságnál sajátos jelentőséget nyer azoknak a karaktervonásoknak következtében, amelyek eredményeképpen jelentkeznek. Az egykezes a magyar jómódú gazdánál nem a házaselet racionálissá válásának következménye csupán, hanem együtt vannak benne az; érintett pathologikus karaktervonások szinte valamennyien, A jómódú gazdag gögje, az át nem törhető individualizmus, amely érzéketlen minden magasabb eszme irányában, valami sajátságos kirobbanó düh az úri osztály iránt, egyben úrhatnám-ság, az életrizikó vállalni nem akarása, a vallásos érzés teljes kiszáradása s mindez együtt egy olyan komplexumban, ami azt jelenti, hogy számára az emberi létnek, azaz a számunkra adott lehetőség mellett a magyar létnek nincs értelme. Valami sajátságos lázadás ez, amelynek elfojtása nem sikerül. Éppolyan jellemző az a lelki hatás, amelyet kivált. Statisztikusok megnyugtatóknak, hogy a népesség szaporodása kielégítő. Ezek az egykező foltok nagyobb veszedelmet nem jelentenek, mégis a beszögezett kapujú házak és elnéptelenedő iskolák felidéznek a néphalál rémét, nem is a néphalálét, hanem a nemzet halálét, egy öröknek és elmúlhatatlannak érzett érték olyan megtámasztottságát, amely ellen küzdeni a ráció vagy szabályozás fegyvereivel nem sikerül, örök bizonyosságul annak, hogy a nemzeti erő, amely megtanít nemzedékekben gondolkozni: egy nagy isteni adomány — hosszú társadalmi fejlődés eredménye, mondják a pozitivisták —, de amikor elrenyhül, rádöbbenünk, hogy milyen pótolhatatlan tényező ez az értékes felé haladni akaró emberiség életében.

VI.

Hogy anyanyelve, legféltettebb és legdrágább kincse a magyar nyelv, miképpen hatott a nyelvben élő értékelési rendszeren keresztül jellemére, vagy miképp tükröződik benne karaktere, ezeket a kérdéseket mellőzzük most s inkább arra

mutassunk rá, hogy nyelvén keresztül is egyedülléte, egyszerűsége, idegen volta válik előtte tudatossá s ezért is tartja és ápolja a rokonságot a finnekkel és észtekkel, akiknek nyelvével nyelve egy családba tartozik. Gondozza és óvja tisztaságát s bár 80%-a finn-ugor eredetű a használt szavaknak, az idegent könyörtelenül üldözi, a nyelv helyesség felett is előtérbe helyezve az esztétikai szempontú nyelvtisztaságot.

Beszéde lassú és megfontolt. Mélyről jön a szó, súlya van annak, amit mond, — de ott van használati formái között az enyvelgés és kötekedés is. Valami sajtószerű védekező funkciót fejt ki érzelmi színezetével, nem lehet pl. idegen vagy ellenséges nagyságot magyar nyelven dicsérni, mert az ilyen pátosz elviselhetetlenül hamis lesz. Legjobb alkotásai, különösen a költemények lefordíthatatlanok. Fizikai fájdalmat érzünk, ha idegen nyelvre fordítva olvassuk valamely kedvelt költőnk verseit. Akkor jutunk tudatára, hogy a nyelvben magában az értékelésnek sajátos rendszere él, amelyet átültetni egy más nyelv értékrendszerébe reménytelen vállalkozás.

Irodalom és művészet különös jelentőséget nyer annak következtében, hogy a magyar a szép kapuján jut az örök értékek világába. Talán ez a legdöntőbb különbség az egyes nemzetek lelkisége között, hogy ki milyen úton jut oda. — A költő egy virágot dob az ég felé, amikor egy költeményt megír s mi azt olvasva utána nézünk s az örök értékek égboltozatán a szép mellett meglátjuk a jót és igazat is. Így az igazi magyar költő a nemzet papja is. És a legnagyobb papok költők voltak egy személyben.

Mint ahogy moralistáink csak nemzeti hibáinkkal foglalkoztak, épúgy az irodalom is saját lelkünk vívódásait tárja elénk, a mi lelkünk, amelyik elsősorban nemzeti lélek, talál benne kifejezést, itt egészül ki élete, rajta keresztül szeretjük meg végzetünket. Ezt a funkciót a magyar irodalom tökéletesen betölti. Ennek következtében világirodalmi hatása kisebb, mint értéke, de ez nem baj, mert a magyar léleknek erre az irodalomra van szüksége. Az irodalom tehát nemzeti irodalom anélkül természetesen, hogy az politikai program-irodalom lenne. Itt válik legjobban érthetővé a magyar nemzeti lét problémájának mélyen élményszerűsége. Mások, más nemzetek, akik nemzetté fejlődtek, államot

alkottak, ezt a problémát a maguk számára elintézték és áttértek a biztosított lét korlátain belül örökebb igényű tevékenységek folytatására. Ez nem adatott meg nekünk. Újra és újra át kell élni azt, hogy a nemzeti lét előfeltétele személyiséggé gazdagodásunknak és ezt állandóan éljük is a folytonos végső veszedelem hatása alatt. Mi figyelmeztethetnénk ezzel az élményszerűséggel az összes többi nemzeteket, ennek a létformának nagy emberi értékére.

A magyar irodalom legkiválóbb eredménye a költészet. «Lantosokban és honfiakban» sohasem szűkölködtünk, mondotta már a XIX. század elején Széchenyi István és azóta is a magyar költészet olyan értéknívót jelent, amely felveszi a versenyt bármelyik nemzet lírájával.

A magyar vers nemcsak az érzelmek kifejezője azonban, még a legkönnyebb dalban sem, hanem egyben valamilyen módon állásfoglalás a magyar élet kérdéseiben.

A külföldön is ismert drámai költemény, Madách Imrének «Ember tragédiája» című műve, a magyar lélek jellemző vonásainak egész sorát mutatja. Benne van a nekilendülés és kiábrándulás gyors ritmusa, csendes bizalmatlansága az eszmékkel szemben, talán az újtól semmi jót nem várás is, valami megnyugvás az anyatermészet bölcsességében. Az érzelgősség teljes hiánya, a változhatatlan sors vállalása. Benne van az a hajlandóságunk, hogy szeretjük nézni az életet, jellemző az is, hogy a magyarság nem szerepel az egyes képek között (a mi nagy szerepünk még nem következett el, bár a többit végigharcoltuk gondolatban), ott van a képszerűen látás, de legfőképpen egész életének legmélyebb irányelve: a küzdj és bízva bízzál!

Az egész magyar költészetet jellemzi a nemzeti lét veszélyeztetettsége miatti pesszimizmus. Ennek a tragikus életérzésnek nyilvánvaló okain kívül arra kell külön rámutatni, hogy talán abból az érzésből is táplálkozik, hogy tragikusan veszélyes helyzetében milyen nagy értékek védelmét vállalja és kicsiny létére milyen nagy feladatot kell megoldania.

A tudomány nagyszerű egyes eredményektől eltekintve, nem képviseli ma sem még méltóképp a nemzet szellemi erőit. Ennek okai, hogy az érdeklődés voltaképpen csak azok iránt a munkák iránt volt meg, amelyek által a nemzeti létet jobban

megértve jobba is tudjuk tenni. Az ilyen élményből fakadó tudomány számot tarthat elismerésre. A «csak elmélet» éppen úgy mint a másodkézből összehordott ismerethalmaz, nem kelt érdeklődést. S mint ahogy a magyar ember nem válik munkagéppé, épp úgy a magyar tudós is ritkán szürkül csak «szakemberré». — A szellemi élet széttagolt, nem ismerjük eléggé a múlt értékeit, nem veszünk tudomást a jelen értékeiről sem. A külföldet járó magyar nem a nagy gyárat, nagy hajókat, vagy pezsgő nagy városi életet fogja megirigyelni, de irigykedve hallja az Odeonban Molière-előadás alkalmával egy pár pillanatra felbuggyanni azt a kacagást, amelynek spontánságában és egységességében három évszázad folytonos, meg nem szakított kulturális fejlődését érzi meg. A legnagyobb élmény, amit nyugati országokból hazahozunk: a nemzet szellemi értékeinek megbecsülése, a szellemi élet egységessége.

Reális józan látása, megfigyelőképessége biztosítja számára az eredményeket a természettudományok terén is, ami még azzal örömmel is jár, hogy bekapcsolódhatik teljes értékűleg a nemzetközi munka közösségébe.

Aki a csárdást, a magyar nemzeti táncot egyszer is látta táncolni, elhiszi, hogy ez a büszkeség, az önérzetes ember tánca, — s akiben elaludt ez az érzés, büszkévé tudja táncolni magát általa.

A magyar humor tartalma, amit Babits fejtett ki szépen: a szemlélődő ember nyugalma, aki a cselekvés hívságosságát látja, a ráérő ember fölénye a sürgölődő felett. Annak fensőbb-sége, aki önmagában hordja értékét, afelett, aki azt külső cselekvéssel akarja megszerezni. Egybefoglalva a maradandóság gyermeke nézi derűvel a mulandóság erőlködését anélkül, hogy a cselekvő életbe beavatkozni akarna.

Amint a költészet, a vers lelkének elengedhetetlen tápláléka, úgy a zene is az, különösképen annak legmagyarabb formája a dal, amely kíséri élete minden megnyilvánulását. Dalol az aratásból hazatérő munkás, dalol az egybegyűlt vigadó kis társaság, és dalol a menetelő katonaság. Sőt, a háború alatt voltak ezredek, amelyek dalolva indultak rohamra az ellenséges lövészárkok ellen. A már idézett költő, Illyés Gyula, aki utalt arra, hogy minden költőnek új rímet kell találnia a föld egyik rímében legszegényebb

nyelvében, ezt azonosítja a túlharsogási vágygal, ami a magyarok együtténeklését jellemzi. Az együtt-éneklés eszerint azt jelentené, hogy az individualizmus abban jelentkezik, melyik tudja túlharsogni a másikat. — Egyébként amiként a nemzeti erő a népi erőhöz indult el megújulásért, ép úgy a magyar zene öntudatra ébredése Bartók Béla és Kodály Zoltán élete művén keresztül a magyar nép zenéjében keresi a megújító nemzeti elemeket.

A nomád hódító karaktere, lelkének jellemző alapstruktúrája az európai környezetben, elsősorban a szomszéd nemzetek hatása alatt változott, módosult és gazdagodott. Nyilvánvalóan hatott rá a kereszténység, de ennek a hatásnak lényegét illetően minden megállapítás, inkább találgatásnak minősíthető. Az sokkal inkább feltárható, hogy katolicizmus és protestantizmus milyen mértékben emelték ki egyes meglevő lelki vonásait. Különösen a kálvinista magyarnak van olyan profilja, amely magán viseli nyilván belső megegyezés következtében a kálvinizmus erkölcsi magatartásának vonásait.

Egyébként, hogy az idegen szellemi hatás milyen módon hat az egyes karakterének átalakulásán, gazdagodásán keresztül a közösség többi tagjának kialakult magatartásmódjára, a nemzeti karakterre, — elméletileg nem eléggé tisztázott. Az azonban kétségtelen, hogy ilyen hatás van s ezek között első helyen a magyar nemzeti karaktert tárgyalva, a szomszédos németiség hatása említendő. Ez a hatás azonban úgy látszik, nem egyezésen alapuló volt s túlságosan mélyre nem is hathatott, mert hiszen nem tanulta meg sem a munkát a munkáért elvet, sem az egyéniségnek szervezetekbe való alárendelését, sem a takarékosagot és így tovább. Pedig ez a hatás jött legközelebről. (Értékét, jelentőségét itt csak a nemzeti karakterre gyakorolt hatása szempontjából vizsgáljuk.) Különösen újabb időben elősegítette a nyelvtudás és elősegítette az a körülmény is, amelyet Trubeckoj az idegen hatás előfeltételének tekint, hogy azonos népelem elég gazdagon volt képviselve a középosztályban. A hatás inkább olyan életterületeken jelentkezett, amelyekben a magyar elem nem vett részt, ilyen pl. a kereskedelem és ipar megszervezése vagy városok alakítása, így tehát érthető, hogy a hatás karakter módosítólag nem

nagyon hatott. — A tudomány terén már sokkal inkább érezhető ez a befolyás. Eredményekép kialakult egy olyan tudományos stílus a tudomány egyes területein, amelyet szemben a fentebb elmondottakkal, inkább a német fogalmiság jellemez. Ezek a művek nem kerültek be a magyar szellem vérkeringésébe. Valami elhárító magatartás volt és van ma is ezekkel a munkákkal szemben, amelyeket jellemez, hogy amilyen könnyű őket németre átültetni, éppolyan mértékben lehetetlen azoknak francia vagy angol nyelvre való fordítása. Ez a főképp a XIX. sz. második felét jellemző tudományosság — a maga egyoldalúságában — ma már a múlté. Kétségtelen, hogy tömérdek tanult a magyar szellem a német szellem iskolájában, de azt az elvont fogalmiságot, melyet eközben «eltanult», valami bámulatos könnyedséggel felejtette el, ha francia vagy angol hatás alatt szellemének saját törvényszerűségeire ébredt. Sokkal inkább a vele szemben álló német politikai életformával, azaz Ausztriával szemben folytatott küzdelem váltotta ki s fejlesztette jellemének különböző sajátosságait: általa élte át újra és újra nemzeti léte veszélyeztettségét; önálló, külön léte értékes voltát, — így vált szabadságszeretete egyoldalú függetlenségi törekvéssé, — így erősödött meg lelkében a passzív rezisztenciára való hajlandóság stb., stb.

Még egy jellemzi a német hatást karakterológiai szempontból. Ez a legújabb időkben elsősorban intézmények, felülről hozott törvények útján jelentkezett s ennek következtében annak a belső kompenzációnak kifolyásaképpen, amely az államerő és a nemzeterő között fennáll, a nemzeti szellem, tehát nem a szervező szellem, a többi európai nemzet eszmekincsének felkeresésével igyekezett paralizálni az előbbi hatást s biztosítani lelki ségének függetlenségét.

A legközelebbi jelenben maradvá, a német hatás abban az irányban mutatkozik, hogy az individualizmust áttörő társadalmi szervezés példáját mutatja, amelyek ellen azonban a kialakult, az egyén értékét hangsúlyozó nemzeti karakter tiltakozik, annak ellentáll, — hat a népiség nivelláló elve által, amely a magyar szellemség arisztokratikus vonásait támadja meg, ez a hatás sem olyan azonban, amely mélyebb nyomokat hagyna. Leginkább ott állapítható meg a magyar jellemvoná-

sokra való befolyása, ahol a heroikus magatartást helyezi programmszerűen előtérbe, — hatása itt a fiatalabb generációra nyilvánvaló. Érezhető viszont az angol magatartás és életstílus hatása mindazokban, akik azzal közelebbi vagy távolabbi érintkezésbe kerültek, — így a sportszerűség, gyakorlatiasság, a birodalmi gondolatnak s az önkormányzati elvnek szintézise, az emberi egyéniség s szabadság megbecsülése, a tudomány pragmatizmusa és a morális szempontok hangsúlyozása stb.

Hat írónkon keresztül elsősorban, de tudósainkon keresztül is, a francia szellem, mint az egyetemes emberi kultúra lehetőségébe vetett hit, mint a szellem szabadságához való ragaszkodás.

A más országokban inkább előforduló angломánia azonban éppen úgy hiányzik, mint a franciákért való rajongás. Nehezen volna ez összeegyeztethető a vázolt büszke magatartással.

A latinitás nagyjelentőségű hatása s így az olasz hatás is már inkább nyugszik karakterbeli megegyezéseken.

Sajnos, nem elég élénk a kis nemzetek magatartásának hatása, őket nem ismerjük eléggé. Kivétel talán Svájc, melynek nemzeti létproblémáival való vívódása önönmagunkat igazol és hitünkben való megmaradásra bátorít.

Örök programunk: magyarnak lenni és európainak, mégis tagadnunk kell azt, hogy létünknek Európa adott értelmet. Mindig tágra nyitottuk érdeklődésünk kapuit, igyekeztünk meríteni a közös eszmekincsből, azonban teremteni a magyar földön eddig még értéket csak a nemzet génuszából merítő, saját erejéből alkotó szellem tudott. Értelmet pedig létnek soha nem adhat semmi, ami kölcsönvett, csak az, ami lényünk mélyéből fakadt. Balgaság volna azonban tagadni, hogy a boldogabb nyugati államokban ezek az örök értékek, amelyeknek sajátos egysége a magyar értékrend, nem volna jobban kidolgozva és nem került volna állandóan minket megelőzően tökéletesebb kifejtésre. Ez azonban nem cáfolja meg az előbb mondottakat. Sohasem mondtunk le arról, hogy magyar értelmet adjunk az európai igéknek. Szükségünk van Európára, mert hiszen a büszke ember értékrendjében irányító szerepet játszó eszmék: szabadság, szépség és igazság Európa értékei. Ahhoz, hogy magyarok maradjunk,

feltétel, hogy Európának hite legyen a létének értelmet adó örök értékekben és ereje legyen azok megvédelmezéséhez. Ha nem tudunk magyarok maradni, mert ezek az értékek elhalványodnak, úgy annak elsősorban és kizárólag Európa az oka. S ezt azzal kell kiegészítenünk, hogy a magyarság és az örök értékek között más, akár milyen értékes nemzet értékrendjére, mint közvetítőre szükség soha nem volt és soha nem is lesz. (A magyarnak, hogy valami legyen Európában, egyedül magyarnak kell lennie; ez dicső és nemes öröksége» (Széchenyi).

A magyar nemzeti karakter örök vonása az a büszkeség, amely az utolsó mondatból kicsendül és ahhoz minden változás közepette ragaszkodunk. Jöhetnek társadalmi átalakulások, amelyek változtatni fognak és változtatniuk is kell ennek a büszke magatartásnak külső megjelenési módjain, gazdagítani kell belső tartalmát, de meg kell maradni a büszke magatartás azon funkciójának, amely az értéket megőrző attitűd, mégpedig olyan, amelyik átéli a magáé gyanánt, az értékeket. A változás lehetőségei előttünk vannak, — biztató formában a kisebbségek életében, és méginkább a parasztság értékes lelkiségének felismerésében, így a magyar nemzeti karakter, amelyről azt mondtuk, hogy a magyar lét problémája napjainkban, most mint nemzetnevelési program jelentkezik, ez egy olyan program, amelyik voltaképpen már az életben szemünk előtt folyó változás irányában igyekszik szabályozólag elősegíteni a karakternek olyan alakulását, amelyet a jelenben felmerülő új feladatok kívánnak, hogy örök rendeltetésének megfelelhessen. Ha karaktere így nem gazdagodik — félő, kiszorul a cselekvők sorából. Ennek lényege, hogy élményszerűleg kell élnie annak, hogy a munka a mindennap végzett munka és nemcsak mennyiségben, hanem minőségben is a soha nem szűnő harcnak fajtája. A küzdelem helyébe itt a munkának kell lépnie, anélkül azonban, hogy úrrá lenne a «kifizeti magát» sekélyes utilista elve, anélkül, hogy harckészsége és heroikus sorsvállalása elsorvadna. Ez megtörtént már szellemi síkon, ennek a karakterbeli átalakulásnak előfeltételei adva vannak. A szociológiai síkon való realizálás következménye lesz előbb-utóbb ennek a már kialakult értékrendnek, melynek hatása alól ma már senki sem

vonhatja ki magát. Az állam után felfedezte a magyar lélek a társadalmat is s nemzeti karakterének megerősítése céljából felfedezte a népet, mint megerősítő ősforrást. A program tehát társadalmi struktúrájának olyan átalakításán keresztül vezet, amely a munkát is a maga méltóságába helyezi, a népet nemzeté emeli s egyszersemindenkorra elveti magától azt a megoldást, hogy karakterének nemességét megóvandó, a hajlékonyságot, vagy bizonyos munkák végzését idegen elemekre bizza. S mert minden előfeltétele meg van annak, hogy ez a változás olyan módon megy végbe, hogy nem fogja életerejét kikezdeni, s legbelsőbb lényegét meghamisítani, — bátran állítható, hogy ha az egész földet újra felosztják is, — a magyar lélek legkisebb parcellája is szabad marad.

Trócsányi György.

Utószó. Fenti tanulmányom 1939 március havában készen volt egy külföldi gyűjteményes munka számára és rövid kivonata megjelent a Hungarian Quarterly 1939 áprilisi számában. A szövegen egészen jelentéktelen módosításokon kívül nem változtattam, mert ez ma már így bizonyos mértékig kortörténeti dokumentum is. Akkor talán túl közelről láttuk a magyar büszkeséget, ma hajlunk arra, hogy a kelleténél messzibb távlatból nézzük. A külföldi publikáció megkívánta a stílus «színesebb» voltát, s a meghatározott terjedelem mellett részleteket nem dolgozhattam ki, csak utalhattam rájuk. Másfelől sok olyan adatot közöltem, amit nem tartottam volna szükségesnek megemlíteni, ha a magyar közönségnek írok. Ez esetben nagyobb gondot kellett volna fordítanom, az egyes lelki vonásoknak a büszke érzülettel való összefüggésére, ami persze azzal a veszéllyel járt volna, hogy előtérben inkább a «büszkeség» állt volna, mint a magyar karakter.

Lépten-nyomon irodalmat idézni feleslegesnek tartottam, mert több évtized óta folyó kollektív munka eredménye az elért magyar önismeret. A büszkeség élmény, nagy jelentőségét Ady költeményeivel, az azokból vett idézetek egész sorával kellene igazolnom, ő volt az egyre nehezebbé váló magyar büszkeség

főforrás Széchenyi István, de ismertem és használtam természetesen Ravasz László, Szekfü Gyula, Babits Mihály, Illyés Gyula, Makkai Sándor, Kornis Gyula, Imre Sándor, Karácsony Sándor és Prohászka Lajos műveit is, de lehetetlen volna felmutatnom, hogy mi az, amire csak egyik vagy másik szerző útján jöttem rá. Nem idéztem a «faji lélekről» szóló rövid fejtegetéseknél sem Méhelyit, sem Bartuczot személy szerint, az ő eredményeik: ma már többé-kevésbé, ha vitatottan is tudományos köztudat. Egyébként a nemzeti önismeret kérdésével összefüggő módszertani és egyéb kérdésekre a jövő számban fogok kitérni, ahol a Szekfü Gyula szerkesztésében megjelent «Mi a magyar» című könyvvel foglalkozom.

Nem tartom szükségtelennek azonban annak megemlítését, hogy jelen tanulmány anyagát voltaképpen «a híres magyar büszkeségről» szóló tanulmányomhoz gyűjtöttem, amelyben a magyar «mozdulatlanság», «nehezen mozdulás» okainak egyikét szerettem volna felmutatni. Az idő azonban elhaladt e felett a probléma felett is és ma már a magyar büszkeség problematikája egészen más hangsúllyal bír.

S ezért kiegészítőleg: a magyar ember büszkesége nem abból táplálkozik, hogy ő a nemzeti közösség tagja, hanem a magyar nemzeti büszkeség a nemzet egyes alkotó elemeinek büszkeségéből alakult. Nem térhetünk itt ki arra, hogy mit kell értenünk ebben az összefüggésben nemzeti karakter alatt, csak arra mutatunk rá mégegyszer, hogy ez a magatartás ú. n. történeti osztályainkat és a parasztságot jellemezte elsősorban és sokkal kevésbé a teljesítményi elv szerint élő polgárt vagy az ú. n. intelligenciát. A modellek is, amelyekről ezt a portrét rajzoltam az említett rétegekből kerültek ki és főképp a régi generációból. Társadalmi forma és karakter, nemzeti sors és karakter összefüggései kétségtelenek tekinthetők. Ma nyilvánvaló, hogy ez a büszke magatartás több szempontból is időszerűtlenné vált és a megoldásra váró elméleti feladatok között nem a legjelentéktelenebb az, amelyik arra a kérdésre keres feleletet, hogy milyen lesz egy új társadalmi formán belül az új magatartás; ez az új magatartási mód hogyan módosítja az eddigi uralkodó rétegek lelkületét és jellemét; új társadalmi rétegnek kell-e szükségképpen az új formák bizonyos elemeit megalkotni, stb.,

stb. Annyi bizonyos azonban és ezt nem árt külön hangsúlyozni, hogy nincs sem «nemzeti alázat», sem «nemzeti szerénység». Egy nemzet addig «nemzet» amíg «büszke» és addig állhat fenn, míg a nemzeti közösségnek vannak értékes tagjai, akiknek egyéni büszkeségéből mint eredmény megszületik: a nemzet büszkesége. Ne szégyeljük tehát ma sem a híres magyar büszkeséget, mert neki köszönhetjük, hogy a trianoni ország-csonkítás nem vált lelki és erkölcsi Trianonná. S a jövőben is csak ez óvhat meg az ostromló hasonló bajtól, — feltéve persze, hogy egy új magyar nemesség korszerűvé tudja tenni a büszke ember által védett nemzeti értékállományt.

T. Gy.

A BÜNTETŐJOG ÚJ IRÁNYAI.

I. A büntetőjog új irányainak vizsgálatánál nem terjesz-
kedhetem ki ennek a tanulmánynak a keretei között a büntetőjog
anyagának részleteire, hanem a nagyvonalú összefüggések síkján
maradva, elsősorban arra a kérdésre kívánok feleletet keresni,
hogy lehet-e joggal a büntetőjog új irányairól beszélni, azután
pedig azokat a körvonalakat kívánom megkeresni, amelyek
között a felvetett kérdés a mi sajátos magyar büntetőjogunk
rendszerével érintkezést talál.

II. Az a feladat, amelyet a tárgy magában foglal, nem
könnyű. Nehézsége abban áll, hogy a három alkotó elemmel
meghatározott tárgykörben voltaképen csak egyetlen elem hatá-
rozott értelmű, kettő azonban viszonylagos jelentőségű.

1. A vizsgálódás köre *határozott* annyiban, hogy a *büntetőjog*
világában törekszem kérdésekre feleletet keresni; de viszony-
lagosságokhoz érek akkor, amikor *irányok*, még pedig *új irányok*
felől kívánok tájékozódni. Hiszen a *ma* szemléletében már nem
új a *tegnapi* s egy századév távlatában *új* az, ami esetleg már
azóta az enyészeté. S az *új* jelentésének keresésében ez még csak
az *idő* értékelése; pedig, — bármilyen megkapónak tűnik is fel —
annak megállapításában, hogy *új-e* valami, nem csupán az idő-
nek, hanem a belső tartalomnak s ezenfelül olyan egyéb össze-
függéseknek is szerepük van, amelyek kívül esnek az idő szem-
pontjából végezhető értékelésen, vagy legalább is azzal csak
nagyon is viszonylagosan függnek össze. A bölcs — mélyrenéző
elemzésével — aligha találja megmosolyogni valónak annak
kijelentését, aki az 1920-as évek nyomasztó helyzetében újabb-
nak tartotta «békebeli» angol szövegből készült ruháját annál,
amelyet *akkor itthon* előállított szövegből aznap készített sza-
bója. Mély bölcsesség van ebben a megállapításban a mindennapi
élet eseményeinek szemléletében. Már pedig sokkal inkább foko-

zódik ez a viszonylagosság akkor, amikor a büntetőjog intézményei körében óhajtjuk megállapítani akár a szabályozás alapgondolatainak, akár a szabályozás irányának új voltát. Köztudomású ugyanis, hogy az ezidőszerint hatályos büntetőjogszabályaink nem egyidőben keletkeztek. Az 1878: V. törvény-cikkbe iktatott büntetőtörvénykönyvünknek számos intézménye már nincs hatályban, helyükbe új szabályok léptek s büntető jogrendszerünk olyan új intézményekkel is bővült, aminők a Btk. néven ismert alaptörvényünkben ismeretlenek voltak. Elég ebben az utóbb említett vonatkozásban a büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztésére, a közveszélyes munkakerülőkre, a megrögzött büntetésekre, az állami és a társadalmi rend hatályosabb védelmére vonatkozó új szabályozásra utalnom; az előbb említett vonatkozást tekintve, később alkotott törvényeink gyökeresen megváltoztatták a Btk.-nek a gyermekek és a fiatalok büntetőjogi felelősségre vonására, a pénzbüntetésre vonatkozó szabályait. A büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítéséről rendelkező törvényeink ugyancsak alapjukban módosították a bűnvádi perrendtartásnak az 1896. évi XXXIII. t.-cikkben foglalt alapintézményeit; elegendő erre nézve csupán a törvényszéki egyesbíraskodásra, valamint a perorvoslatokra és a perorvoslati eljárás módosítására vonatkozó szabályokra utalnom. S ezek a szabályok nemcsak megalkotásuk időpontját tekintve minősíthetők az alapszabályozással szemben új szabályozásoknak, hanem büntetőjogunk számos új, vagy módosított intézményeinek alapgondolata is egészen más volt, mint aminőnek foglalata alkotta az alaptörvényeknek elvi és eszmei felépítését.

Az a módszer, amellyel ki óhajtánám fejezni a büntetőjogszabályok alapelvei és a szabályozás vezérlő szemlélete között fennálló különbséget, rávezet a tárgykör második elemének viszonylagosságára. Más lehet valamely jogintézményre vonatkozó szabályozás aszerint, hogy a szabályozás az intézményre vonatkozó minő alapelveken épül fel, de más lehet attól függően is, hogy a szabályozás minő célokat kíván megvalósítani. A viszonylagosság ott mutatkozik, hogy több kevesebb helytállósággal beszélhetünk irányokról a jog körében, akár a szabályozás alapelveire, akár annak vezérlő céljára tekintünk. Mégis

úgy vélem, hogy akkor közelítem meg legjobban az előttem álló feladatot, *ha a büntetőjogrendszer egészét felölelő* szabályozás vezérlő szemléletében vélem megtalálni azt, aminek körében az újat kell keresni.

III. Ez a körülhatárolás megszabja egyben azt a módszert is, amelyet ebben a természeténél fogva szűkreszabott keretben követnem lehet. S ezt ebben foglalhatnám össze: erkölcsi, társadalmi, gazdasági és politikai viszonyokban és berendezkedésekben legújabban végbement változások voltak-e vagy vonatnak-e maguk után számottevő módosulást a büntetőjogi szabályozás vezérlő szemléletében?

A kérdést joggal fel lehet tenni, még pedig azért, mert a büntetőjog szabályai a legszorosabb összefüggésben vannak az állammá szervezett társadalom erkölcsi alapelveivel, politikai és gazdasági szervezetének módjával. A büntetőjogszabályok belső, közjogi természetén felül megtaláljuk ennek a tételnek történeti igazolását is. A világháború előtt hatályos büntető-törvénykönyvek úgyszólván kivétel nélkül mindenütt a XIX. században jöttek létre, amikor az új életre kelt, vagy az újszerűen berendezkedett államok a liberalizmus eszmekörében alkották meg politikai és gazdasági szervezetüket s ugyanez az életelv igyekezett rányomni bélyegét az egyéni és a közületi élet minden vonatkozására. Nem volt kivétel a büntető jogszerek tekintetében sem. Az úgynevezett politikai liberalizmus és a büntetőjog összefüggését a liberális jogelmélet szemléletében négy nagyvonalú síkban foglalhatnám össze.

1. Az úgynevezett liberalizmus egyik alapelve az egyéniség védelme az állami mindenhatósággal szemben. Ez az elv a büntetőjogrendszer körében azt az alapvető követelményt vonja maga után, hogy az állam az egyént csak a törvényben tüzetesen meghatározott cselekmény elkövetése miatt büntetheti. Ebből a követelményből folyik a nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege büntetőjogi alapelv. Ugyanennek folyománya az anyagi büntetőjogi szabály visszaható erejének elvi tilalma s az az elv, amely a büntetőjog körében kizárja azt, hogy analógia útján bűncselekménynek lehessen minősíteni olyan cselekményt, amelyet a törvény kifejezetten nem nyilvánít bűncselekménynek.

2. Azokban az esetekben, amelyekben az államot a törvény

értelmében megilleti a büntetés joga, büntetőjogi beavatkozás csak addig a mértékig terjedhet, ameddig a társadalmi életnek a bűncselekmény által megzavart egyensúlya helyre nem áll. Ebből az elvből az a büntetőjogi követelmény származik, hogy a büntetés célja kizárólag a megtorlás.

3. Az állam a bűncselekmény elkövetőjét is csak abban az esetben büntetheti, ha a cselekmény az elkövető akaratára vezethető vissza, tehát csak a bűnös elkövető büntethető. A bűnösséget pedig csak bűncselekmény elkövetése alapján lehet megállapítani; a büntetett érzületét, bűnözésre irányuló hajlamosságát tehát nem lehet figyelembe venni.

4. Minthogy az egyén minden tekintetben szabadon rendelkezik javai fölött, a sértett beleegyezésével elkövetett cselekmények nem büntethetők.

IV. Hangsúlyoznom kell, hogy ezek a nagy területeket összefogó megállapítások még korántsem meríthetik ki a büntetőjog alapkérdéseire vonatkozó elvi állásfoglalás körét, hiszen egészen figyelmen kívül maradt az egyes büntetendő cselekményeket felölelő szabályozás; a továbbiak szempontjából azonban megvan a jellemző erejük. Csupán a büntető eljárás körében kell őket hasonló átfogó megállapításokkal kiegészíteni.

1. Annak az elvnek, amely szerint a büntetés joga az államot csak a törvény által bűncselekménynek nyilvánított cselekmény elkövetése esetében illeti meg, a büntető eljárás körében az az elv felel meg, hogy az állam külön hatóságot, vádhatóságot szervez, vagy erre a célra külön személyt állít be, amely köteles hivatalból üldözendő bűncselekmények elkövetésének nyomatékos gyanúja esetében az illetékes bíróság előtt vádat emelni; a terheltnek pedig joga van magát személyesen vagy védő útján védelmezni, a bíróság viszont csak az előtte emelt vád és a felek között a vád felett perrendszerűen lefolyt vita alapján hozhat ítéletet.

2. A másodsorban említett annak az anyagi büntetőjogi elvnek, amely a büntetőjogi beavatkozás határait jelöli meg, az eljárás körében az az alapvető szabály felel meg, amely szerint a bíróság csak a vádló által vád tárgyává tett cselekmény fölött ítéltet. Nem szándékozom ebben a vonatkozásban alapelveként

külön kiemelni az úgynevezett *reformatio in peius* tilalmát, vagyis azt a szabályt, amely szerint a felső bíróság csak abban az esetben súlyosbíthatja az elítélt büntetését, ha a vádló a vádlott terhére a büntetés súlyosbítása végett perorvoslatot jelentett be. Ez a szabály ugyanis a XVI., XVII., XVIII. századbeli francia igazságszolgáltatás közismert visszasságai következtében alakult ki a francia bűnvádi eljárásban, mint a bírói önkénynek egyik elhárító orvosszere s történeti indokoltóság nélkül elferdített értelemben került be a kontinentális perjogokba (Angliában ismeretlen intézmény) s szolgál ma is az igazság megállapításának kerékkötőjéül.

Különösen Angyal Pál, Finkey Ferenc, Horváth Dániel, Vargha Ferenc által s általam számos ízben és alkalommal kifejezett tudományos követelmények folyamányaképen az 1938.' évi XVI. t.-c. legalább az eljárás bizonyos különleges körében kiküszöböli ezt az elvet jogrendszerünkben.

Ellenben a most említett elv körébe illik be az a bűnvádi eljárási szabály, amely lehetővé teszi a vád elejtését s vádelejtés esetében a bűnvádi eljárás megszüntetését rendeli.

3. A harmadsorban említett elv természeténél fogva csak az anyagi büntetőjog körében érvényesülhet, a sértett beleegyezésének általános mentesítő hatályát jelentő szabály eljárási jogi párdarabja az, amelynek értelmében a terhelt beismerése alapján bűnösséget megállapító ítéletet kell hozni.

V. Az ekként nagy vonásokban felvázolt kép egy pillanatra megállásra készlet. Nem mehetünk kritika nélkül tovább a liberális szellemű jogelméletnek amellet a megállapítása mellett, hogy az említett büntetőjogi alapelvek *valóban* az úgynevezett liberalizmusnak teremtményei és kizárólagos sajátjai. Nem tartozik ezeknek a soroknak keretébe a liberalizmus bírálata, de nem hallgathatom el azt a meggyőződésemet, hogy azt a liberalizmust, amely korunknak erkölcsi, társadalmi, gazdasági és politikai válságait, a háborút és az úgynevezett békét előidézte, mi nem vallhatjuk az élet rendező elvének. Közelebbi megvizsgálás tárgyává kell tehát tennünk a büntetőjog körében is az úgynevezett liberális elvek valódi tartalmát és jelentését. Ennél a vizsgálódásnál a liberális elv és a vele szembeállított konzervatív elv legvégsőbb, legegyszerűbb értelmét kell szem előtt

tartani. Erre nézve pedig teljes meggyőződéssel vallom a politikai tudomány nagy professzorának, *Concha Győzőnek* marandó értékű tanítását, hogy:

«a konzervatív elv jellemző ismérve, hogy az emberi élet egészéből, annak rendjéből indul ki, azt állítva föl, hogy az emberi eszme köz nélkül, az egyéni erők rendezett kapcsolata nélkül meg nem valósítható, azért az egésznek rendjét mindenekelőtt fenn kell tartani, mert a meg nem felelő rend is jobb az egyéni törekvések khaoszánál, az anarchiánál.»

«A liberális elv ellenben az egyénből indul ki, annak szükségleteit kívánja kielégíteni s ezért a különböző — anyagi és szellemi — javaknak az egyének közt egyenlőbb felosztását és a köz rendjének, amely éppen a javak felosztásán nyugszik, megváltoztatását kívánja.»

E szerint a kétségtelenül mélyen találó meghatározás szerint tehát a konzervatív elv voltaképeni jellemzője az, amit maga a szó is kifejez, a *fenntartásra* törekvés, a nyugalom, a sztatikum; a liberális elv jellemzője pedig a változtatásra törekvés, a dinamikum. Figyelembe kell ugyanis venni azt, hogy ezeknek az elveknek a jelentését történeti folyamat határozta meg. Azt a politikai törekvést jellemezték a liberalizmus megjelöléssel, amely az abszolutisztikus politikai berendezéssel szemben az egyén szabadabb érvényesítésére törekedett s ennek elérése végett kívánta a fennálló politikai, majd fokozatosan a társadalmi és gazdasági rendet megváltoztatni. S ezzel a törekvéssel szembehelyezkedő, a létező állapot fenntartásához ragaszkodó irányzat kapta a konzervatív megjelölést. Idővel aztán háttérbe tolult az eredeti jelentés, még pedig szükség-szerűen, mert a két elvnek eredeti értelme tartalmi jelentést kapott, tekintve azt, hogy az emberiség társadalmi, jogi, gazdasági, politikai berendezkedésében nincs abszolút nyugalom, jelentőség nélküli volna tehát az olyan meghatározás, amely az emberi társadalom életének csak szinte számot sem tevő létszakára volna érvényes. Így jelent meg aztán a két politikai elv olyan értelemben, hogy az egyik az összeségnek, a köznek érdekét tekintti irányadónak az emberi élet minden viszonylatában, a másik pedig a közösségben csak az egyén érvényesülésének biztosítóját, valósággal kötelezett eszközét látja.

VI. Akkor, amikor a büntetőjog intézményeinek berendezésében, szabályainak megteremtésében rejlő vezető szempontokat, ezeknek a vezető szempontoknak összefoglalását, tehát a büntetőjog *irányait* keressük, a most jellemzett értelemben kell a vizsgálódást elvégezni. Ha ugyanis végigtekintünk a XIX. században alkotott büntetőtörvényeken, — akár az anyagi büntetőtörvénykönyveken, akár a bűnvádi eljárási törvényeken — arra a megállapításra kell jutnunk, hogy még ugyanabban a törvényben is vannak olyan intézmények, olyan szabályok, amelyeknek egyikében az ügynevezett liberális, másikában a konzervatív elv érvényesülését állapíthatjuk meg; annál inkább helyálló ez a megállapítás az olyan büntetőjogrendszer tekintetében — és ez a rendszerinti eset —, amelynek egyes részeit magában foglaló törvények különböző időben keletkeztek, tehát esetleg egészen eltérő politikai világszemlélet hatása alatt. Szélesebb, nagyobb horizontokat átfogó szemlélet után kell tehát kutatnunk, olyan vezérlő szempontok után, amelyek keretei között bántó ellentmondás nélkül elférnek az előbb említett látszólagos, vagy valóságos ellentétek. Ilyen egyetemes szemléletként vélem én megállapítani egyfelől az individualizmust, másfelől az univerzalizmust. A büntetőjog világában valóban az egyén áll szemben a közösséggel. Az egyén a közösség rendje ellen vét akkor, amikor büntetendő cselekményt követ el s az egyén a közösség erejét találja magával szemben akkor, amikor ellene bűnvádi eljárás indul. A büntetőjog természetéből következik ekként az, hogy szabályainak alapelveiben vagy az egyén, vagy a közösség szempontjai foglalják el az uralkodó helyet, természetesen számos olyan intézménye és számos olyan szabálya van a büntetőjognak, amelyben egyaránt kifejezésre jut mind az egyéni, mind a közösségi érdekek védelme.

Ebből a szempontból veszünk tehát egy átfogó pillantást büntető jogrendszerünkre.

VII. Vitán felül áll, hogy az 1878: V. törvénycikkbe iktatott büntetőtörvénykönyvünk az individualisztikus büntetőjogi szemlélet terméke. Csak vázlatszerűen mutatok rá a büntetőjogi felelősség, a bűnösség alapelveire, a magánindítvány intézményére, amely szerint bizonyos bűncselekmények esetében a bűnvádi eljárás a sértett fél kíméletének érdekében, vagy a közösség

érdekének tompítottabb figyelembevétele alapján csak a sértett fél kifejezett kívánságára indul meg. Ebbe az eszmekörbe tartozik a jogos védelem és az elévülés intézménye is. Az egyes büntetendő cselekményekre vonatkozó szabályok körében ugyancsak utalásszerűen mutatok rá az egyéni érdeket sértő cselekményeknek mondhatni a szabályozás középpontjába helyezett értékelésére s ennek kapcsán arra, hogy a közösségnek különösen néhány jelentős gazdasági érdeke a Btk.-ben még egyáltalában nem talált büntetőjogi védelmet. A közösség fokozottabb védelmének szempontja azonban a később alkotott büntető jogszabályainkban mondhatni programmszerűen érvényesül. A gyermekek és fiatakorúak büntetőjogi elbírálására és javító védelmére vonatkozó szabályozás kitűnő példája annak, hogy miként jut együttes érvényesülésre ugyanabban a jogintézményben az egyéni és a közösségi érdek védelme, hogy miként kapcsolódik tehát egybe az individualisztikus és az univerzalisztikus szemlélet. A társadalom közös érdekeinek védelmére szolgálnak a közveszélyes munkakerülőkre, a megrögzött büntetésekre vonatkozó szabályok s ilyen érdekvédő szemlélet hatja át a pénzbüntetést egységes elvi alapon szabályozó új törvényünk rendelkezéseit is. Legerőteljesebben érvényesül a közösség védelmének elve az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvényünkben. Ha tehát büntetőjogrendszerünket történeti fejleményként nézve, fejlődési folyamatában szemléljük, kétségtelenül megállapíthatjuk az univerzalisztikus szemlélet előtérbe nyomulását.

Végigkísérhetjük ezt a folyamatot a bűnvádi eljárási jogrendszer körében is, sőt ezen a jogterületen ez a folyamat jóval erőteljesebben érvényesül. Az 1896: XXXIII. törvénycikkbe foglalt bűnvádi perrendtartásunk valóban palládiuma volt az egyéni szabadságnak. Az előkészítő eljárás kettős tagozódása, a bírósági előkészítésnek, a vizsgálatnak viszonylag igen széles keretek közt történt megengedése kétségkívül ebből az eszmekörből származik. A vád alá helyezés intézménye, — amely alig illeszthető bele abba az eljárási rendszerbe, amely a vád emelését és fenntartását a bíróságtól különálló szervnek, a vádlónak teszi feladatává — egyenesen az egyéni szabadság oltalmának intézménye. Arról a szabályról, amely szerint a bíróság csak a vádló

által vád tárgyává tett cselekmény felett határozhat, továbbá a vádelejtés intézményéről, úgyszintén a perorvoslatok körében a büntetés súlyosbításának tilalmáról (a reformáció in peius tilalmáról) más vonatkozásban már említést tettem; ezekben az eljárási intézményekben kétségtelenül az individualisztikus szemlélet érvényesül. Ugyanebbe az eszmekörbe tartozik a laikus elem részvétele a büntetőbíráskodásban.

A később alkotott eljárási jogszabályaink, — amelyek jórésben a háború idejére s az azt követő korszakra esnek — az állam pénzügyi helyzete által indokolt takarékoság s az igazságszolgáltatás menetének közérdekből szükséges meggyorsítás céljából — tehát kiváltképpen gyakorlati tekintetektől — olyan módosításokat végeztek eljárási jogrendszerünkön, amely módosítások — ha nem is egyenesen *ilyen* rendeltetéssel, de kétségtelenül beleillenek az univerzalisztikus szemlélet eszmekörébe. Utalok főként az előkészítő eljárás körében tett egyszerűsítésekre, a vád alá helyezési eljárásnak úgyszólván teljes kiküszöbölésére s a perorvoslatok tekintetében végzett korlátozásokra.

Ha tehát anyagi és eljárási büntető jogrendszerünk evolúciós szemlélete alapján keressük azt az *irányt*, amelynek jegyében a fejlődési folyamat körében törvényszerűséget állapíthatunk meg, azt a megállapítást tehetjük, hogy az úgynevezett politikai liberalizmus korszakában és elveinek figyelembevételével az individualisztikus büntetőjogi szemlélet eszmekörében a XIX. században keletkezett törvényekbe foglalt büntetőjogrendszerünk mindinkább telítődött az univerzalisztikus szemlélet eredményeivel.

VIII. Önként tolu most elénk a kérdés: lehet-e kritikát mondani valamely jogrendszer fölött, lehet-e az illető jogrendszer értékesnek vagy kevésbé értékesnek tartani pusztán annak alapján, hogy az individualisztikus vagy az univerzalisztikus szemlélet-e az illető jogrendszer vezérlő elveinek az alapja. Erre a kérdésre nézetem szerint azon az elvi alapon lehet válaszolni, hogy minden jogrendszer annak a nemzetnek jogi szükségleteit kell hogy kielégítse, amelynek életviszonyait szabályozza. A jogrendszer értékessége vagy értéktelensége tehát nem attól függ, hogy milyen bölcsészeti vagy milyen politikai elvek, hanem

attól, hogy milyen *életelvek* határozzák meg intézményeit, szabályait. Az irányadó életelvek tartalmát pedig annak a nemzetnek vallási, erkölcsi, társadalmi, gazdasági és politikai szemlélete határozza meg, amely nemzet életviszonyait szabályozza az illető jogrendszer. Ezeknek az életelveknek a tartalmában aszerint érvényesül az individualisztikus, vagy az univerzalisztikus szemlélet, amint az illető nemzet életszemlélete alapján individualisztikus vagy alapján univerzalisztikus. Alapjában individualisztikus életszemléletű nép jogrendszere nem lehet alapján univerzalisztikus. Ebben a vonatkozásban a jogrendszer univerzalisztikus szemléletét a maga teljességében kell érteni, vagyis olyan jogi szemléletet kell rajta érteni, amely az egyént kizárólag mint valamilyen *közösség tagját* tekinti. Alkalmazva már most ezeket a megállapításokat hazai viszonyainkra, felfogásom szerint az individuális és az univerzális életszemlélet hatásainak megvonása csak akkor lehet alkalmas a magyar nép faji sajátosságainak egyetemes nemzeti értékeket alkotó kifejezésére, ha az individuális és az univerzális szemlélet egyensúlyának meghatározásában a leggondosabb figyelembevételben részesül az a tény, hogy a mai magyar népünk többsége lelkületének, érzületének, foglalkozásának sajátos viszonyainál fogva, alapján véve az individuális életszemlélet követője.

IX. Ez a megállapítás vezet arra, hogy egy rövid tekintetet vessünk a büntetőjog új irányainak szemszögéből annak a két nagy nemzetnek büntetőjogi szemléletére, amely társadalmi, gazdasági és politikai szervezetét a legteljesebb univerzalisztikus életfelfogás alapján alkotta meg, sőt az univerzalisztikus elvet belevitte az érület minden megnyilvánulásába. Gondolok a német és az olasz büntetőjogszemléletre. Nem kívánok ebben a vonatkozásban sem részletekbe merülni, annál kevésbé tételes rendelkezések ismertetésére kiterjeszkedni, hanem a német és az olasz univerzalizmus egybefogott szemszögéből kívánom feltárni azt, hogy a két nép érületi sajátosságának megfelelő univerzalizmus milyen újításokat idézhet elő a büntetőjog körében.

X. 1. Annak, hogy alapján azonos jogszemlélet az annak alapjául szolgáló életszemlélet érületi különbözőségénél fogva ugyanazon jogintézmény körében is egészen eltérő, mondhatnám: diametrálisan eltérő jogi szabályozásra vezethet, szemléltető

példája az, hogy milyen álláspontot foglal el a fasiszta és a nemzeti szocialista büntetőjogszemlélet a büntetőjog egyik legalapvetőbb kérdése, a *nullum crimen sine lege* elv kérdésében. Az új olasz büntetőtörvénykönyv fenntartja azt az elvet, hogy büntetésnek csak a törvényben kifejezetten bűncselekménynek nyilvánított cselekmény miatt van helye. És ez az állásfoglalás — amely, mint előbb kifejtettem — a liberális jogelmélet szerint a liberalizmus terméke, az individualista szemlélet megállapítása — nincs ellentétben a fasizmus állam- és jogszemléletével. A fasiszta államszemlélet szerint a nemzet létrehozója és fenntartója az állam, ugyanígy a jog legfőbb kifejezője az államnak törvényben nyilvánított akarata, amely egyben a nemzet legfőbb erkölcsi életelve. Az államban nemzetté szervezett társadalom rendje csak mint törvényes rend képzelhető el. Ez a szemlélet nem ismer különböztetést egyfelől a kifejezett jog, a törvény, másfelől a népfelfogás, az ú. n. «igazságos jog» között; ezért a büntetés jogát csak a törvényben meghatározott bűncselekmény elkövetése esetében ismeri el.

Ezzel szemben a német nemzeti szocialista büntető jogszemlélet a «*nullum crimen sine lege*» elv helyett a «*nullum crimen sine poena*» elvet érvényesíti, bünteti tehát nem csupán a törvényben meghatározott bűncselekményt, hanem minden olyan cselekményt, amelynek «*per analogiam*» büntetés alá vonását a nép felfogásában megnyilvánuló igazságosság a népközösség érdekében indokoltnak tartja. — Ez a jogszemlélet a német nemzeti szocializmusnak azon az életszemléletén alapul, amely szerint a büntetőjog elsősorban és kizárólag a népközösség egyetemes faji, szellemi és erkölcsi értékeinek oltalmát szolgálja. Az egyes cselekmények megítélésénél egyetlen értékmérő a népközösség java és a faj fennmaradásához fűzött közérdek, tekintet nélkül arra, hogy ezeket az egyetemes értékeket sértő cselekmények megvannak-e határozva a törvényben, vagy csupán a faj közérzetében testesülnek meg.

2. A büntetőjogi felelősség és a bűnösség kérdésében az olasz fasiszta büntetőjogszemlélet a mérsékelt indeterminizmus alapján áll; nem állítja, hogy az emberi akarat felette áll minden okozatossági törvénynek, de elveti azt a materialista felfogást, amely szerint az ember cselekményei kizárólag természeti vagy

mechanikai okozatosság eredményei. — Lényegileg hasonló elvi alapon áll a felelősség kérdésében a nemzeti szocialista büntetőjogszemlélet is, ennek különleges érületi sajátossága azonban itt élesebben lép előtérbe annak hangsúlyozásával, hogy a büntetőjog alkalmazásának célja a faj megóvása a faj életére veszélyt jelentő elfajulásokkal szemben, a faj tisztaságára veszélyes egyének kiközösítése által. Végső csirája ennek a szemléletnek az a sajátlagos univerzális beállítás, hogy a bűnösség legfőbb tényezője a faji alsóbbértékűség, amely az ilyen fajilag csökkent értékű vagy értéktelen egyént a bűnelkövetésre indítja.

3. A büntetés az új Codice Penale szerint: megtorlás, az elkövetett cselekményért az erkölcsi és. jogi parancs szerint kijáró bűnhődés, amely az általános megelőzés célját szolgálja; a különös megelőzés céljai: a javítás és a nevelés azonban háttérben maradnak. A külön törvényben szabályozott büntetés-végrehajtás alapelvei: a túlzásoktól mentes emberiség jegyében alkalmazott szigorú fegyelem, az erkölcsi felelősségérzés felébresztése, a vallásos nevelés és a munkakényszer. A büntetések körét kiegészítik a biztonsági rendszabályok, amelyek a társadalom különös védelmét szolgálják, alkalmazásuk előfeltétele a büntetendő cselekmény elkövetése és az elkövető társadalmi veszélyessége. A büntetés célja tekintetében hasonló elvi felfogás tükröződik a német jogszemléletben is; a különös megelőzés csak mint a népközösségnek súlyosabb bűnözők elleni biztosítása jön figyelembe főként a népközösségből való kiküszöbölés (halálbüntetés, sterilizáció) alakjában.

4. Nyomatékosan kifejezésre jut az univerzalisztikus büntetőjogszemlélet az egyes bűncselekményekre vonatkozó elvi állásfoglalásban. Mindenekelőtt a rendszer külső szerkezetében. Az univerzalisztikus szemlélet a részletes szabályozás közép-pontjába az állam, a nemzet, a társadalom és a család érdekei ellen elkövetett cselekményeket állítja s ilyen értelmű sorrendbe helyezéssel is kifejezi azt, hogy milyen fokozat szerint értékeli a jogvédelemre számot tartó érdekeket. Kifejezésre jut az univerzalisztikus szemlélet a közösség védelmére szolgáló bűncselekményi tényálladékok nagyszámú megszaporodásában s az egyes tényálladékok körének kiszélesítésében.

5. Jelentősen domborodik ki a fasizmus univerzalisztikus

szemlélete a gazdasági élet büntetőjogi védelmében. A fasizmus korporatív társadalomgazdasági rendje kiküszöbölte az osztályok harcát s a munkaviszályok eldöntésére a korporációs elvnek megfelelő szerveket létesített, amelyben egyenlően vannak képviselve a munkaadók és a munkavállalók. Ez a társadalom-gazdasági elv nem ismeri el a tőke és a munka önos harcát s annak eszközeit, a sztrájkot és a kizárást, hanem mindezeket a nemzet gazdasági rendje ellen elkövetett súlyos bűncselekménynek tekinti. Ennek a szemléletnek a címén az az egyetemes szociál-gazdasági elv érvényesül, amely a munkában társadalmi kötelességet lát s ennek a kötelességnek a teljesítését büntetőjogi kényszer alkalmazásával is biztosítja. — Az új német univerzalisztikus szemlélet ebben a körben hasonló felfogásban érvényesül.

6. Az univerzalisztikus büntető jogszemlélet közvetlen figyelmének körébe vonja a közösség népesedéspolitikai és közegészségügyi érdekeit is, a közerkölcsiség, a nemi tisztesség, a házasság, a családi tisztesség és a családi állás tüzetesen meghatározott tényálladékokkal biztosított büntetőjogi védelme útján. A nemzeti szocialista büntetőjogszemlélet ebben a körben különyszerűen nyilvánul meg a fajvédelem totalitása útján.

7. A fasizmus büntetőjogszemlélete magas fokra helyezi a vallás és a vallásos érzület büntetőjogi védelmét. — Az individualisztikus és az univerzalisztikus szemlélet különbözősége ebben a körben különösebb erővel érvényesül annak folytán, hogy a liberalista individualizmus ezekkel a közösség-érületi értékekkel szemben gyakran szinte bántó közömbösséget tanúsított.

8. Az egyéni érdekek védelme körében is érvényesül az univerzalisztikus szemlélet a közösségi jelentőségű egyéni értékeknek: a becsületnek fokozottabb büntetőjogi védelmében.

XI. Ezekben iparkodtam számot adni arról a képről, amelyet a büntetőjogi szabályozás mélyén rejlő alapelveknek a múltba és a bennünket környező jelen világba irányított szintetikus szemlélete nyomán megállapíthatónak látok. Külön tanulmányomban foglalkozom tüzetes részletezéssel azzal a kérdéssel, hogy a kifejtett elveknek leszűrt egyensúlya alapján kell-e, s ha igen, milyen körben s milyen részletes szabályozással módosítani

anyagi és eljárási jogrendszerünket. E helyen csupán megismétlem annak érintését, hogy hazai büntetőjogunk szemléletében egészséges szintézisben jelentkezik az individuális és az univerzális elv egyensúlya. Ennek az egyensúlynak a fenntartása ezentúl is féltve őrzött kincs kell hogy legyen a magyar jogalkotásnak. Kétségtelen, hogy akármilyen fordulatot vesz az emberiség fejlődése, akármilyen társadalmi, jogi és politikai rendező elvek határoznák meg az államok nemzeti szerkezetét, minden emberi életviszony körében marad valaminő egyetemes, valaminő közös elem. Ennek a közös elemnek a körében éppen a jognak és a kultúrának, mint egyetemes értékű emberi javaknak megbecsülése alapján el kell ismernünk az *egyetemes emberi* érvényesülését. De abban a körben, amelyet a nemzeti sajátosság tölt ki, maradéktalanul kell érvényesülnie a legteljesebb nemzeti jellegnek. Annak a szilárd meggyőződésnek hangsúlyozásával zárom be soraimat, hogy csak a *nemzeti* jogrendszerben láthatjuk a nemzet létjogosultságának bizonyosságát és a jogi szabályozás eszményét.

Zehery Lajos.

FIGYELŐ.

A KÖZÖSSÉGI ÉLETFORMA FELÉ...

Korunk sajátos feladata, hogy a közösségi élet felé kitapogassa az utakat, a társadalom nagy dzsungelében található rejtett örvényeket is. De némelyik közösségi út már évezredek óta nagyon is bejárt, széles országút lett; csupán mintha elvesztette volna rendkívüli varázsát s mindennapi vonzóerejét. Ez az az út is, amelyet a kereszténység jelöl ki, melynek egyik főtétele: szeretet nélkül nincs közösség; csak lelkek, személyiségek összecsendülése vezet igazi közösségre. Ez volt a témája Társaságunk és a Nouvelle Revue de Hongrie együttes ülésén felolvasott finom művű tanulmányának is, melyet Pierre Chaillet S. J. mutatott be «Aspiration communautaire et l'avenir de la société» címen. A kiváló szónok felolvasását egész terjedelmében nem közölhetjük ugyan, de néhány részletére felhívhatjuk a figyelmet.

Az ember drámája, írja, egyben a társadalom drámája is, amely abban áll, hogy csatlakozni, összeforradni szeretne, ámde csak külsőlegesen, szeretet nélkül. Bele vagyunk merítve a névtelen kapcsolatok, az anonimitás világába, menthetetlenül s így ennek a közösségnek nincs is igazi jövője. A kapitalizmus korában laza kapcsolódások tömegével keletkeztek, de napjainkban már egyre világosabban felismerik,¹ hogy igazi munkaközösség így nem jön létre. Ma már világosan eltávolodunk az individualizmustól; a mai ember lemondó «aszkrétává» lesz: gátat vet önmagának, kijelöli a maga határát, azon túl már nem magát tartja illetékesnek (hanem a közösséget). «Minden közösség kötelességekből és — bizalomból áll». Nem esztéticizmusba, perc-kultuszba, s önbálványozásba menekülő «egyéniégekéből». Van terméketlen szabadság is, amelyben az «egyén» magára hagyatkozik s unottá lesz, tévelygő bolygó, mely nem tudja, hová menjen s nem keres senkit, akinek átadja magát. Mi más vége lehet, mint kétségbeesett magánosság? A vég-

¹ Így újabban: Fr. Perroux: Capitalisme et la communauté de travail.

letes individualista azonban romboló elemmé is válhatik: keserű harcokat indít meg. Egoizmusából nem jut ki máskép, mint találkozik másokkal azáltal, hogy ellentétbe jut velök». Az elszigetelődés és önemésztés egoizmusa nem ismeri a szellemi konvergenciát, a szeretet útját már korán elfeledte.

Az igazi közösség más alapon indul el — kölcsönösséget keres, másokat «fedez fel», s azokban eredeti, saját értékeket, amelyek csak személyes értékek lehetnek. A lelki egyedüllét csak így oldódik fel: személyes közösségben, mely nem pusztán egy síkra helyezi az egyeseket, hanem azokat «totalizálja, de egyben perszonalizálja»: egészbe olvasztja, de úgy, hogy a személyiség mégis egész marad.

P. Chaillot ma a helyzetet úgy látja, hogy két véglet van, egy letűnő individualizmus és egy keletkező totalitarizmus, s ez az utóbbi anarchikus tömeguralom is lehet. Zűrzavaros a korunk; «a legtermészetesebb emberi csoportok szétesnek». Régi hitek szétfoszlanak. «Egy forradalmi függetlenség lett az erkölcsi magatartás eszménye. Szellemileg az erőfeszítések és gondolatok eme szétforgácsolódása kifejezésre jutott agnoszticizmusban és dilettantizmusban; politikailag, a liberális állam, mely az egyén javára keletkezett és működött, azt kockáztatta meg, hogy individualizmusban is hal meg. A modern állam válsága a modern ember válsága is volt.» Liberális, proletár és totalitárius államfejlődési fokok, útban levő forradalmak. Scheler a szimpathiáról szóló, teljesen politikamentes könyvében írta meg, hogy a tömeges állam «hőssé teszi ugyan az egyes embert, ugyanakkor azonban le is köti mindazt, ami a szellemi egyéniséget kiteszi». Másrészt Nabert írja (*L'expérience intérieure de la liberté*), hogy «látunk olyan csoportokat, amelyek mintha hipnózis állapotában haladnának oly események felhívására, amelyek alig mások, mint a társas test legkezdetlegesebb ösztöneinek kifejezései». Vannak filozófusok, akik ellenzik az individualizmust, de csak nem jön ki álláspontjukból más, mint fulladozás a tömegek nyomása alatt, de az ellentét is alig egyéb, mint halál az individualizmus jéggé fagyasztó éghajlata alatt. Két véglet van előttünk: tömeg és egyén. Meg lehet-e a kettő egyszerre? Éppen a mi korunk ingadozik — tragikusan — az individualizmus és kollektivizmus végletei között, és soha nem kellett inkább törni a fejünket azon, mik «az igazoltan emberi közösség szellemi előfeltételei?» *a Totaliser sans depersonnaliser* — ez Chaillot mélyértelmű mondása. Mi sem könnyebb, mint összekovácsolni egy társadalmi konglomerátumot, összeerőltetni egy nagyobb egységet. A tömegnek, a csoportnak is megvan a maga létjoga, de a személynek is, aki a haladás felé jelent

újabb és újabb szintézist. Le lehet kötni az egyest a társas csoport számára, de úgy, hogy az spontaneitását elveszíti és már csak atom marad, amelyet minden széljárás porszemként mozgat ide s tova. Nagy a kísértés: vagy-vagy? Lehet, hogy elvetjük az egyéni «porszemeket» a nagy csoportok kedvéért, de ezek a csoportok is elüresednek majd. Lehet, hogy egy szkeptikus azt véli: voltaképp minden széttörik porszemmé, egyéni akció, szervezet, minden egymás ellen fordul, s a küzdelem nem a *struggle for life*, hanem a küzdelem célpontja a halál. A káosz. De nem kell ily térre csapnunk. Ma világos a tényállás. A probléma ma kétségtelenül az, hogy az egyén közösségbe illeszkedik be. Le *passage de l'individuel au communautaire* ... ez elől nem lehet kitérni. Az első lépés ez: mindnyájan egy csodálatos gazdasági szövetségbe jutottunk be, de faji, biológiai behálózódásunkat sem lehet tagadni stb. Hol marad végül is hely a spontaneitásnak, ha csupa kötelék fog körül bennünket? Lehet «a személyiség csak másodlagos és átmeneti, és fő programunkul tűzzük ki a tiszta totalitás primátusát». Megszületik a nagy Személytelen. Ám ez sokfélét jelenthet: egyén feletti események követését, áldozatosságot, de üres gépiességet és atomizmust is, sőt oly helyzetet, ahol az egyén egyszerűen «determinálva» van. Ha idáig jutnánk el, ez lehet már «árulás a szellemmel szemben». Nem lehet elég oly közösség, mely *csak* erőhatalom nyomása alatt lesz egységgé, hanem oly erő kell, amely «egyesítő és egyben személyesítő» (a la fois unifiant et personnalisant). Az ilyfajta összeépítő erő nem nevezhető másnak, mint éppen szeretetnek. Az ily szellemi erő nemcsak magába kebelez, de miközben egy magasabb egységet hoz létre, egyben «tökéletesíti azt az elemet, amelyen uralkodik». Közszóval a szeretet az egyetlen, mely nevelés árán alkot csoportot, nemcsak halmazt és tömeget hoz létre, hanem benső egységet, lelki összetapadást. A szeretet nemcsak bekapcsoló, összefűző tényező, mely leigázza a csoport tagjait, mintegy magába gyűri azokat, hanem egyben felszabadító öröm is, fel is emel, mert «személylé» tesz.

«Szeressétek egymást» — annyira megszokott szólammá vált, hogy már üres prédikálást sejtünk, ha halljuk. És mégis — egy túlfinomult kultúra közepett nem fordítunk hátat az egyszerű igazságnak, amely az emberiség ősrégi tapasztalatait sűríti össze egyszerű mondásban. Ma a technikai világban talán a társadalmi olaj szerepére gondolunk, valamire, ami épp csak a súrlódások kiküszöbölésére való. Szeretjük azt is hinni, hogy a szeretet-cement csak afféle itt-ott szereplő vaskapocs a társadalom épületében, ahol

akadnak ellágyult lelkek, s ezek képesek a szeretetben hinni. De a fő-cement mégis az erő. Sokan ezt a két világot: erő és szeretet, még gondolatban sem tudják párhuzamba helyezni, holott az épp a társadalmi építés egyik főtitka, hogy «az erő maximuma egybeeshet a jóság maximumával». Minden szkeptikussal szemben állíthatjuk mégis: ne vessük el a legreálisabb erőt a társadalom épületében; épp akkor higyjünk benne, amikor az emberi fejlődés fordulópontjához érkezünk, egy növekvő és táguló egységhez. Mert végre is errefelé mutat az emberiség jövője. A közösségekbe olvadás útját követni kell, tovább és tovább; vissza nem fordulhatunk az individualizmus felé. Ha tehát csak előre *lehet* menni, arra felé menjünk, ahol reális lélektani erők valódi építés felé törnek. Ne törjünk, mint a múlt század, «közösségek karrikatúrái» felé. Üres és hangzatos «szervezkedések» nem elégségesek; ahol emberek vannak, csak emberi lelkek cementjeivel építhetünk fel közösségeket; szellemi erőink, építő energiáink közt az agyoncsépelet, régi formula még mindig az első: csak szeretet a végső alapja a közösségi életformának. A többi erő mind csak a ráépítés munkáját végzi. . .

Vonzó feladat ezeket a finom, lélektanilag jól megalapozott vonalakat tovább szövögetni. Ma ellentétes hangok hangzanak; ágyúdörej és robbanások hangjai. A szelídlelkű idealista félve menekül, egyik a gondolatai közé, másik az óvóhelyre. Sok gondolkodó azt érezheti: most mások beszélnek, a társadalom összeforrasztása más, következő idők zenéje. A világ szétesik s ha majd a szétrepedt darabok lenyugszanak, akkor következik a romokból való *építés* ideje. Mégis, jólesik látni, hogy az igazságok soha nem pihennek. Van valami, amire P. Chaillet figyelmeztet: épp nagy forduló idején kell hinni abban, hogy a százszor bagatellizált igazságok mégis csak igazságok maradnak. A «kétszerkettő négy» akkor is igazság, ha üzletfelek jobbra-balra, mindenfelé csalnak és rosszul számolnak.

Szociológus szemmel is azt mondhatjuk: a világegés nem ment fel az alól, hogy igazságokban higyjünk. Itt van pl. előttünk a kommunisztikus államrendezések egy-két példája. Hova tűnt az, ami Nyugaton nagy érték: a személyiség egységes összeépítettsége, szilárd érték-vallása és önkéntes érték-vállalása? Hol a kultúrát vérével-lelkével áldozatosan építő kultúrember? A problémák szerfölött bonyolódnak; s minden válságok dübörgése közt sem feledhetjük el: ami Nyugat lelkét kiteszi, abban egy értékes darab az, hogy nem elég neki a tömegtények atomjaiból összetákolt *álközösség*, hanem olyan kell neki, ahol a közösség, mint egész, nem

széteső és laza vályogtéglákból épül össze, hanem személyiségek égetett tégláiból. A Nyugat kultúrája már eddig is magasra építkezett. A jövőben is építkezni fog. S nem éri be pusztá tömeg-tenyekkel és kívülről mozgató atomokkal. K. —n.

«HAZA» ÉS «ORSZÁG» NYELVÜNKBEN.

Ma, amidőn országbontó gondolatok példátlan fogalomzavarra engednek következtetni, nem rejthetjük véka alá, hogy a magyar társadalomszemlélet évszázados kincseket tartalmaz, melyek tudományos szempontból ma is értékesnek mutathatók ki, s azokat elherdálni bűnös könnyelműség. A társadalomszemlélet más angol, német, francia földön, más nálunk. Mutatja azt a köznyelv, mely hű tükre a közgondolkozásnak. Ami a közgondolkozás vonalán eleven valóság, előbb-utóbb arra kényszeríti a köznyelvet,¹ hogy alkalmas kifejezésben rögzítődjék a gondolat pontos tartalma.

A társadalomtudomány éppen nem a tudósok zöldasztalán születik meg, hanem a közönség köréből, annak létküzdelméből fakad ki, mint *társadalomszemlélet*, s ez keres utat magának a nyelvben. A társadalomszemlélet csak látásmód, lappangó ismeretbirtok: a társadalomtudomány ezt tudatosítja és rendezi. Ez a tudomány tehát csak továbbfejlesztés.

A mi magyar nyelvünk arra vall, hogy a közönség társadalmi látása különösen érzékeny az «ország» problémája iránt. Kiemelek néhány példát, amely világosan beszél, s mutatja társadalomszemléletünk magyar voltát, amennyiben az a köznyelv alakulásán nyomon követhető.²

Országunk közepén széles rónaság terül el, legrégibb lakosok pedig félnomádok voltak; nehezen képzelhető el tehát, hogy szűk körben mozogjanak és szűk, partikuláris legyen a társadalomlátásuk is. Mindenekelőtt megnyilvánul ez abban, hogy a *kisebb* és a *nagyobb* méretű társas egységre igyekszik külön szót keresni. A magyar nyelv nem esik zavarba, mint a német, az angol, francia és az olasz (Gesellschaft, society, société, societá), hogy kisebb vagy nagyobb életkorre vonatkoztasson-e egy szót. A kultúr-

¹ Alább tehát éppen nem a tudományos szükségét, a műnyelv kérdését hozzuk szóba.

² Az alábbiakat elnöki megnyitóként az 1939 jún. 4-i közgyűlésen olvastam fel. A tárgykör a társadalomtudomány «külföldi vonatkozásainak» a kérdése volt, ezen belül a magyar társadalomlátás sajátossága.

nyelvek zavaraival *szemben* a magyar nyelv az első, mely nagy segítséget nyújt az elválasztás terén: senkinek sem kell magyarul, hogy mennyire más egy *társaság* avagy egy *társulat*, és más egy *társadalom*. E téren az angol tisztában van háromféle jelentéssel,¹ de állandó nehézségekkel kell a tudománynak továbbra is küzdenie. Az, amire az újabb szociológia a társas egység «*méretnagsága*» címén figyel fel, már elő van készítve a magyar közgondolkodásban, a köznyelvben. Magyar «társaság»-on nem fogunk érteni magyar «társadalmat» és viszont; az elsőt minden bizonnyal egy magyarul beszélő szűkebb kört fogunk érteni, a másodikon pedig egész ország társadalmát, azt a társadalmat, mely magyar földön él. Ezt tudományos szempontból pontosabban «*országos társadalomnak*» kell mondanunk. De nem csodálatos-e, hogy ily műszót ezidőszerint (amikor a morfológiai gondolkodás különben csak kezd kialakulni) külföldi nyelvre lefordítani nem lehet?

Az említett «*méretnagság*» kiemelkedik már a nyelv alakulásából; összefüggésbe hozható ez azzal, hogy a magyar elit nem városokba zárkózó életet élt, életformája összenőtt a földdel, térérzéke nagyobb, szemlélete tágasabb körre rendezkedik be (talán mozgékonyabb hadviselő hagyományok is útját egyengették ennek); a magyar társadalomszemléletbe szinte állandóan *behangzik egy földrajzi elem is*. Ez tűnik ki az «ország» szóból, amely pontosan szintén alig fordítható le pl. franciára. A magyar *ország* szó mögött egy különlegesen kiemelkedő tájegység, elsősorban a Kárpátok vonala adja az alaphangot. Gondoljunk arra, hogy az alföldi ezredek legényeinek, akik rendkívüli hőtömegekben Európa csodájára száguldottak fel a Kárpátokra 1939-ben, nem kellett semminő különös magyarázat annak érdekében, hogy a Kárpátalja hozzátartozik «az országhoz». Külföldi katonai szakértők talán csodálkozhattak e katonai aktuson, de mi azon nem, hogy a soha hegyet nem látó katonák úgy vonultak fel, mintha az a saját földjük volna, s hazájuk visszaszerzéséről van szó.

Az «ország» szóban földrajzi alaphang szólal meg, de ezen felül egy *történeti* egység gondolata is. Vannak «országos» feladatok, melyek «országunk» történetével függenek össze. A magyar országfogalom (last not least) *nem valaminő szubjektív együvévonzódással függ össze*, hanem benne van egy *objektív-történeti egységgondolat*: van ami *adva* van és ami *feladva* van, mint történeti jövőnk kö-

¹ V. ö. pl. Giddings, *Readings in descriptiv and historical sociology*. 5. kiad. 1918. 3. 1.

vetelménye. Ugyanez megvan a *haza* fogalmában is («a *haza*, illetve az *ország* érdeke ezt követeli», egyazon jelentésűek).

Hogy itt *szubjektív* hozzátartozás és *objektív*, történeti szerep-egység két *külön* sikot jelenthetnek és a kettő mégis összehangozhatnak, megint figyelemreméltó mozzanat. Az a híres, Renan-féle formula, hogy a nemzet «*naponként ismétlődő népszavazás*» eredménye, a szubjektív hozzátartozás-érzés kifejezése, s csak egy franciás individualista korból érthető. Nálunk ez érthetetlen. Merőben felfoghatatlan, hogyan vallhatja magát valaki ma magyarnak, holnap csehnek, holnapután töröknek. A magyar e téren *nem szubjektív* lény. Maradjunk a nyelv tényeinél: még ott sem elég szubjektív a magyar, amikor ez közelfekvő volna.

A *haza* szóban íme, több a szubjektivitás, az önmagára vonatkozás, mint az *ország* szóban. A *haza* szóban először is («*haza*» menni, vagy «*hazulról*» jönni) megvan az, ami a német *Heim* és *Heimat* szóban: szubjektíve valaki itt vagy ott «*otthon érzi magát*». Másrészt az tűnik itt fel, hogy az egyéni életnek megvan a maga reális működési központja: az *otthon*. A cselekvés «*irányul*» valamerre, vagy *hazulról* indul ki, vagy *hazatér*. Az egyéni és családi életnek ezt a központhoz való kötöttségét is jelzi ez a szó: *Heim*, vagy *Heimat*, ámde ebben *otthonias érzés* van aláhúzva.¹ Magyarra csak körülményesen fordítható a *Heimat* — «*otthonias környezetnek*», ha t. i. arról van szó, hogy ép a szubjektív hozzáfűződést húzzuk alá. Az «*otthon*» mindig valaminő önközpontúságra utal s a «*Heim*» egyben «*lelki*» *otthont*, *otthoniasságot* is jelent. Sok finom vonásról itt bővebben nem szólunk, mely az *otthont*, illetve a *hazát* átszinesíti. Itt csak az volt fontos előttünk, hogy az «*otthon*», a «*hon*», a »*haza*«*»* szóknak *van* oly jelentése, mely szubjektíve gazdagon át van telítve, színezve az *otthon* melegségével, szentségével, szeretetével. S ez nem valami fellengősség eredménye: az érzelmi aláfestés mögött nagy tény rejlik, az, hogy az *otthon*, a *haza* a *legelső reális létalapunk*. Azon kívül ingadozó helyzetben vagyunk vagy ép idegenek, megtértek.

Egy szűk *otthon* (*Heimat*) után térjünk át egy tágasabbra; ez német viszonylatban a *Land*. Kiki először-a maga «*otthonában*» veti meg a lábát, majd a maga «*szülőföldjén*», egy kis «*helyi közösségben*», majd egyre tágabb — de elmosódottabb is — lesz az a kör,

¹ Nehézséget okoz ma is pl. a neveléstanban a «*Heimatprinzip*» szó lefordítása. V. ö. *Pedagógiai elvek* c. munkánkat. .2. kiad. 1939., 39—47. lk.

melybe bejut, de ismét «otthon» érzi magát. Ez a harmadik kör — az otthon és a szülőföld után — a maga «vidéke», pl. megyéje vagy országrésze. Csak ez után a kör után következik negyediknek a maga «ország».

Témánktól kissé távolabb eső kérdés, s ezért csak röviden utalunk itt néhány szabályszerűségekre.

1. Kiki *fokozatosan* nő be egy-egy táguló körzetbe. Van oly ember, aki annyira szűk látókörű, hogy az «ország» társadalomszemléletéig el sem jut, hanem belezárkózik a maga szülőföldjébe, és ennek vidékébe. Ezek a «lokálpatrióták». Az ily szülőföld-imádók mindent aszerint mérlegelnek, hogy mi haszon háramlik valamiből szülőföldjükre. Az ország érdekéből, ha sejtenek is valamit, azt igazán nem tudják méltányolni. Van ugyanily embertípus a családi otthonra nézve is; ezek otthonimádóknak nevezhetők. Viszont vannak még az ország érdekeit is kevésbé figyelembevevő kozmopoliták. Ezek mindenütt «otthon» vannak. Itt a szabályszerűség ez:

A) *fokozatos* a belenövés egyre magasabb, illetve szélesebb életkörbe; B) a társadalomszemléleti kör *szélessége* függ attól a körtől, amelyet az egyén «tulajdonképeni» létalapjának és létkeretének tart.

2. Mindenkinek más és más a «*környezet-igénye*». Ez annyit jelent: más kört akar maga körül meglátni és különböző körtől várja meg, hogy őt lássák meg.

3. Népi csoportok is más és más méretű életkörre rendezkednek be. Egyik népcsoport megelégszik a maga «vidékével», tájával, országrészeivel, míg egy másiknak egy ország, a magáé is kevés. Ez az *imperializmus* lelki alapja.

Áttekintést szerezvén magáról a problémáról, térjünk most arra, ami bennünket közelebbről érdekel, arra az életkörre vagy életszférára, mely a «szülőföld» és az «ország» közé esik. Ez oly valami, amit a magyar csak körülír, s amit vidéknek (tájnak), vagy országrésznek mondottunk. Vannak tömegek, amelyek itt érzik magukat «otthon». Mi ezt csak körülírjuk, a német ezt *Land-nak*^x (néha «Landschaft» is) nevezi. Ez a fogalom oly szóban is él, minő a «Landsmann»; azaz, aki «ugyanarról a vidékről való», avagy egy vidéki, «földi». Legfeltűnőbb a német és a magyar szóhasználat különbsége, azért fogunk többet időzni annál az összehasonlításnál, mely a *szülőföld* és az *ország* közti hézagban, a «helyi közösségek» terén adódik.

A «Land» 1. annyit is jelenthet, mint *tartomány*; ily szóban, minők Landesgericht: tartományi törvényszék; Landgraf: tar-

¹ A Simonyi—Balassa szótár szógyűjtését nézem.

tománygróf; Landtag: tartománygyűlés, Landvogt stb. De lehet 2. az előzőnél szélesebb körre is utaló, mert pl. a «landsmannschaftlich» szó lehet már: «honfitársi» v. «hazafias» (üdvözlét) jelentésű is. Egyenesen «országos» jelentést is kapunk már, mint «Landessprache»: nemzeti nyelv, vagy Landesgebiet, Landesregierung stb.; Landbuch (országos telekkönyv); Landplage: országos csapás; épígy: Landregen; Landsteuer; Landfriede: országos béke stb.

3. Lehet a Land szó értelme bizonytalan átmenet is «vidék» és «ország» között. A tenger és szárazföld, vagy a falu és város ellentétei a Land szó összetételei kapcsán természetesen bennünket itt nem érdekelnek. Érdekes a főtény: honnan van, hogy a *vidék* (táj) és az *ország* ellentéte annyira elmosódik ama szók használatában? A történeti ok a német évszázados partikularizmus, politikai széttagoltság, a kisállam rendszer (Kleinstaaterei), ami azonban párhuzamos a német polgár szűkkörű mozgásával és *lélektani* széttagoltságával is. A társadalomszemlélet is így hol az «egészre» (ország), hol a «részre» (vidék) helyezi az élet súlypontját, azaz hol kisebb, hol nagyobb kört néz kerek egésznek. *Ezt a magyar népgondolat nem ismeri*, a magyar közgondolkodás előtt ez merőben idegen. Lehet, hogy az erdélyi szász természetesnek tartotta, hogy egy vidék, t. i. a szászok földje az ő «házaja», de máskép alakult a magyar gondolat: *nem ismeri a partikuláris egység primátusát*. Sui generis magyar fejlődés van előttünk. Nincs is szavunk önálló partikuláris egység általános jelzésére; az, ami «csak egy táj» (vagy vidék), azaz «csak regionális egység», külön mesterszót kapott nemrégiben, s magam is újabban értesültem róla: ez a «*tájhaza*» fogalma. A szociológiának szüksége van e szóra, de nem a magyarságnak. Ennek «*csak egy hazát adott a végzet*»; az nem lehet más, mint a haza, az ország. Nincs meg nálunk a külön partikuláris egységeknek a szava, mert — nincs meg valóságban a földrajzi és a néprajzi lehetősége. Még az oly kifejezés is, mint a Székelyföld, Felföld st b., más színezetűek, mint a német Bayern, vagy Thüringen, és pedig azért, mert *mögülök kidomborodó élmény az egységes magyar sors közössége*.

Partikularizmus valaminő formában és mértékben mindig volt és van,¹ persze nálunk is; pl. voltak megyéink, amelyek külön szellemet,

¹ Még az Egy. Államokban is, lásd pl. Keyserling: *Amerika*. 1930. Az meg közismert, hogy a francia *táj*-földrajzzal megerősített *regionálizmus* keretében minő eleven erő lüktet. Ámde a táj csak bizonyos kényszerűséget jelent. A regionalizmus kiegészítő elveket adhat. Korrekciókat (pl. egy regionális gazdaságpolitikának), de nem lehet kapuja egy ország megbontásának.

stílust őriztek meg (pl. a szepességiek). Ám a mi megyénk merőben más, mint az olasz vagy német tartomány: összetartó kis egység, de nem olyan «territorium», mely azt képzelné, hogy több, mint rész. Két olasz territórium hadat viselhet, két megye nem. A szűkkörű megye világban kiki a «maga» megyéjében él és mozog, de a kényszerű *mozgásbeli* partikularizmus nem lesz *lelki* partikularizmussá, nem vált ki egy beteg, részleges társadalomszemléletet, mert még a *megyékben* is «országos» ügyek folynak s országosan gondolkoznak. A megyei önközpontúság mellett is «elvileg» az ország szerveinek tartották magukat a megyebeliek. Nem is lehetett ez máskép: hazánk csodálatos földrajzi egység, egy országnak szánta már a természet.

Íme, ha volt is valahol széthúzás és aránylagos különállás (Erdély különállása), nem kellett nálunk egy élő történeti egységet: az országot részekből összerakni, a rész virtuálisan csak *egésznek* volt a része, más nem. És még népi síkon is csodálhatjuk az «ország» magasztos gondolatának bensőségét. Sokan elfeledték már, de a 20-as évek elején sokaknak feltűnt az az egyszerű kis napihír, hogy egy jómódú, összhangzó családi életet élő gazdaember állandóan szomorkodott s végre is önkezével oltotta ki életét, mert nem bírta elviselni, minő szomorú «az ország» állapota Trianon után. Valaminő nagyszerű történeti objektívum van itt előttünk: ország. Ma, a «népi elv» korában, úgylátszik, itt is, ott is könnyűvéruen elgondolnak egyesek partikuláris részekből összeragasztott országot; nálunk nem, mert évszázados történeti tapasztalat diktálja: országunk nem lehet mesterséges egység, hanem az természetes sorsközösség. Akármit hoz a sors, érzik a szomszédok, ha más nyelven is szólnak, azt hogy *a föld maga vonja egységbe sorsukat*, jó és balsors egyszerre szakad erre is és arra is, még ha valaki ide vagy oda optál, akkor is csak itt van, ebben a hazában. Ha azt mondták: «Európa az a világrész, amely nem ismeri igazában a szomszédságból eredő nagy életkötelmeket, s a szomszédság kérdéseit meg nem oldja» — akkor hazánk egész biztosan kivétel. Nálunk az összetartozás egyik, *elvi* alapja a föld. A föld, a szomszédság köti össze az embereket.

Talán az industrializálódás is az oka annak, hogy másutt már elhomályosult a föld, a szomszédság kötőereje, mert anonim piacnak dolgozik a nagyipar, tekintete a világpiac felé fordul; aki pedig piachoz kötve érzi magát, kezdi elfeledni a földjét és a szomszédait is, mert már az egyik nem kenyér, a másik nem természettől adott támasz az ő számára. Ha az industrializálódott ember számára

sors, úgy egy gazdag, áldott országban sors még maga a föld, és természetes, *élő* kapcsolatnak számít a szomszédságos együttélés. Ez, érthető, a mi «országunk» alap gondolata, mely természetes élő egység még akkor is, ha jogászai ideológia és konstrukció nem áll mögötte. A föld és nép nálunk egységbe fonódik, mikor «országról» van szó.

Nézzük meg egy percre a francia nyelvet is,¹ mert Franciaország kevésbé partikuláris darabokat mutat fel a történet folyamán, mint aminő a német, avagy az olasz föld. Olyan szó, amely az *országot* jelentené, itt sincs. A *pays*² jelenthet egyszerűen földet, vidéket, tájat, és lehet, hogy csak térbeliségre utal, mint *courir le pays* (barangolni); jelentheti a «hazát» és szűkebbkörű «szülőföldet», néha a lakosságot is (pl. *pays révolté*, a fellázadt nép). A honvágy pl. mai *du pays*; «haza» írni a. m. *écrire au pays*. Itt tehát csak utalás történik valaminő irányra (haza-«felé»). Néhol csak átvitt értelmű az ilyen utalás, mint: *en pays de connaissance* (ismerősök között). Itt is megvan a *pays* szónak «vidéki» értelme pejoratív értelemben, azaz a művelt városival szemben az elmaradt vidéki (pl. *être bien de son pays*, gyámoltalan vidéki), de ez csak egy ellentétbehozás eredménye. Bennünket a társadalom-szemléleti «kör» tágassága érdekel.

W. Mitscherlich azt az elméletet állította fel,³ hogy a *nemzeti* egységet *politikai* egység alapozza meg. Ha ez nem is állítható általánosságban, kétségtelen áll a francia fejlődésre, vetették fel fenti szerzővel szemben. A francia fejlődés alapján a szók is oly jelentést kapnak, hogy az «országnak» *államformát* jelző szó felelhet meg.

A franciában az «országos» szónak sokféle lesz a fordítása, pl. országos gyász: *deuil national*,⁴ országhírű: *de réputation universelle*; kanyargós körülírásra is rászorul a francia nyelv (valamit mindenesetre jelent az, hogy nem küszöbölődik ki a körülírás); ,országhírű‘; *jouissant d'une grande renommée dans le pays entier* (sic). Vannak aztán elmosódó kifejezések, melyek határookra, egységre nem utalnak. «Az egész országban»: *sur tout le territoire*; «országos eső»: *pluie générale* stb.

¹ Főképp a Theiss és a Sauvageot szótárak példaira voltam tekintettel.

² A *pagensis* (pagus) szóból ered: szük körre utal eredete.

³ *Nationalismus*. Die Geschichte einer Idee. 2. kiad. 1929.

⁴ Ilyesféle pl. a Landesangehörigkeit: *nationalité*, épígy az angolban *nationality*.

Az ország és haza összekeveredésére példa: *il nous demanda notre pays*; nem fordítható így: melyik «az országunk», hanem «hová valók» vagyunk. *Pays* plat voltakép: sík vidék, és nem sík ország. A *pays* jelentése *lefelé* terjed egész a szülőföld fogalmáig. Még világosabb azonban az olasz szóhasználat: a *paese* sokszor csak falu, helység. Körösi példái ezek: *é nato qui nel paese*: itt született ebben a *faluban*; *mandate vereare nel paese vicino*: hozasson a szomszéd *helységből*; *tanti paesi ancora senza scuola!*: oly sok helység iskola nélkül! Persze a *paese* ország is lehet (da che paese venite? = mely országból jön?). A francia és az olasz szóhasználat egybevetve a magyarral, világosan mutatja: míg a *pays*, vagy *paese* jelentése lefelé terjed a legkisebb életszféráig, addig a magyar «ország» szó *csak egy magasabbrendű egység* lehet. Jellemző, gyermekszobára mondhatjuk: ez a gyerekek «birodalma» (ahol korlátlanul tesznek-vesznek) és nem mondhatjuk: a gyermekek «országá», holott a «birodalom» is bizonyára nagyobb egység, s itt némi tréfás fordulattal élünk, szólva gyermeki birodalomról (akár «királyságról» is). Ellenben az ország szó komoly fenséget, történeti szerep-egységet sugall.

Az ország szó a magyarban konkrétan, földiesen hangzik, kiérezhetünk belőle valaminő népi tapasztalatot: az *ország* — sors; akik itt sorsközösségben élnek, ép «az ország» életét élik; *az ország egységét nem maguk az egyes emberi, szubjektív vonzódások, vagy ép szavazások alapítják meg, hanem maga a történeti sors teszi egységgé és önállóvá a közösséget: az «országot.»*

Ha intellektualisztikus és mesterséges eljárások szét is próbálják szakítani az évszázados «ország» egységét, vannak történeti erők, amelyek magasabb hatalmat jelentenek. «Ország» és «haza» szerencsénkre a szubjektivitás mai korszakában is objektív életperspektívát sugallnak.

Dékány István.

CSERHÁTI PALÓCOK.

A Kárpátok lejtőin leereszkedő honfoglaló törzsek sokáig nem gondoltak arra, hogy az erdőzónából lejutva megtelepüljenek. Csak midőn nyugatra irányuló lendületük megtört s kezdett az erő visszafelé gyűrűzni, egyes törzsek visszahúzódtak Nagy-magyarország peremvidékére, gyepüket keresve és készítve az új haza védelmére.

A kabar törzsnek az észak-északkeleti gyepük védelme jutott feladatul. Ez a törzs volt az, mely a kazár fennhatóság

alól szabadulni akarván, a honfoglaló magyarsághoz csatlakozott és annak nyolcadik törzset alkotta. Maga a törzs a csatlakozás előtt három kisebb törzsből állott és ezen tagozatát később is megőrizni akarván külön-külön szállta meg a Mátra, Bükk és a Cserhát vidékét, mély gyepűelveket hagyva maga előtt a Kárpátok gerincvonulatáig. A cserhádi dombvidéken jelentős szláv népességet olvasztottak magukba a palócok. De valószínűleg nem csak szláv, hanem kelta, jazig stb. eredetű népelemek mai jelenlétét is ki lehetne mutatni nem csak archeológiailag, hanem antropológiailag is a cserhádi palóc vidéken. Ehhez kell még vennünk a török hódoltság nyomait is, mely ezen a tájon ül ki talán a leg-hivalkodóbban. Ez az erős faj keveredés mindvégig befolyásolta a palócság életét.

Azokban a környezet is befolyással volt a palócság életalakulására. Míg a dunántúli hadnagyok népe az ott uralkodó politikai nyomás alatt részint csalogatva, részint kényszerítve tovább is harcok között élt, bekalandozva a fél Európát, addig az északi gyepűn élő törzsek félre teheték a fegyvert és belekényelmeskedhettek a pákász-vadász, majd később a nyugodt paraszti életbe. A folyókra néző völgykatlanokban apró falvak keletkeztek, befelé néző kisigényű hadakkal, nemzetségekkel. Oikos-rendszerű gazdálkodásuk később sem kívánt tőlük nagy erőfeszítéseket, mert a kihasználatlan talaj és a csapadékos éghajlat bőven nyújtotta kis területeken is azt, amire a népességnek szüksége volt. Alig kényszerült ki falujából és így nem is volt szélesebb látóköre. Élete — minden tömörítő hatású erő hiányában — a családkörön belül maradt. «Az én házam az én váram» elve érvényesült a cserhádi palócságnál.

Ez az állapot tartott mindaddig, míg a gyarmatokon legeltető lovászok riasztó híreket nem hoztak a török közeledéséről. Nagy volt a meglepetés, mikor az észak felé néző gyepűőröket délről támadták meg. Be kellett húzódnok a sokáig figyelembe nem méltatott, omladozó várakba. Mire azonban a várak elestek, valahogy a nép is megbarátkozott a hódítókkal. Mint az a palócság mai mesevilágából megállapítható, a török hódoltság sorsfordulót jelentett addigi életében. Felrázta, megmozgatta a cserhádi domb-ságok népét és a népi történelemtudat kiinduló pontja lett. Palóc mesék és hagyományok szerint nem volt oly nagy a feszültség a hódító török és leigázott palóc nép között, sőt mintha a hódoltság ideje alatt szerves együttélésbe került volna az egymástól oly légen elszakadt testvér-nép. A törökök végül nem csak hódítók,

hanem kereskedők is voltak. Jelentős kereskedelmi és ipari tevékenységet kellett kifejteniök a magyar vásárokon is, ha figyelembe vesszük, hogy termékeik még a népművészetbe, ruházkozásba, kertészetbe is bejutottak és abban a mai napig is fellelhetők. Bármilyen tájrégiség eredete után érdeklődtem a nép között, az hite szerint mind török eredetű. Történelemtudatuk másik nagy jegecesedési pontja Rákóczi, ő volt hazafiságuk nagy ébresztője. Személye, tettei köré fonódó legendák ma is szívesen hallgatott műsordarabjai a téli fonóknak, tollfosztásoknak. Minden történetükben benne szerepel és mint a rimóci tanító monda, a palócság szívében hordja Rákóczit.

A palóc föld felülete dombság, erek, patakok szántanak közéjük völgyeket, melyek magukban véve termékenyek, de latifundiumok kialakulására nem voltak alkalmasak. A táj nagyon kedvezett az oikos-rendszerű kisbirtok kialakulásának. A családi birtok a falu közvetlen közelében terült el, hol megtermett a kenyérmagvaktól, kenderitől kezdve a szőlőig, gyümölcsig minden, függetlenül tulajdonosát a közösségi élet összes vonatkozásaiban. Mikor azonban a népszaporodás és szükségletek többirányúsága következtében ez az életmód korszerűtlenné vált, nagy rázkódtatás következett be a nép egész szellemerkölcsi világában is. Nem volt meg a fokozatosság, a kialakuló új életformához való hozzáalkalmazkodás. A palóc teljesen érzéketlen a modern elvű gazdálkodás iránt és a munkaeredményesség és munkaminőség modern követelményeit élete leszűkítése árán is leleményességgel próbálja megkerülni. Bár a gyűjtögető életmód emlékei, szerszámai ma már a múzeumba kerültek, csökevényeivel a késő unokák még megkísérlik a könnyű táplálékhozjutást. Tilosban halásznak-vadásznak, «gyűjtögetnek» . . . Vannak viszont palócfalvak, melyek a kupec-kodásból élnek. Messze vásárokat bekalandoznak, marhát adnak-vesznek. Mint mondják, többet ér mint a kapálás. Természetesen ez is, mint az előző, sok veszélyt rejt magában nem csak a nép erkölcsére, hanem jószágállományára is. (Vészek behurcolása). Talán csak a háziipar az egyetlen, amit a palócság múltjából produktív módon tudott átmenteni.

Szűk völgyek, katlanok nem adnak perspektívát s a palócság ezekbe települt és él ma is. Soha sem vonzották távoli horizontok, mert hisz azokat meglátni nem is volt módjában. Történeti vezetőit látta a dzsentriben és föltétlen hitt az «urakban». Azt gondolta, hogy ezek Rákóczi és régi nagy magyarok hősi és gondoskodó lelkületét őrzik. Pedig azóta, ezen az őrhelyen nagyrészen sajná-

latos őrsgváltás volt. A palócság azonban mindig húzódozott a tartós nyugtalanságtól. Mikor rájött, hogy «az urakkal nem jó tengelyt akasztani», megtanult kerülő utakon járni, alakoskodni. Nem szereti a feszültséget, amely pedig minden haladás rugója. Sohasem volt nagyravagyó és mindig a szűkös, de biztos felé tekint, Úrgyülőlettel sem találkozunk nála. Része van ebben talán azon körülménynek is, hogy a kis-középbirtokosság nem tudott olyan messze távolodni a parasztságtól, bent élt a faluban és azon keresztül kellett érvényesülnie. Nagy volt a politikai ráutaltság és ezért kapcsolatokat kellett tartania a falu, táj hangadóival. Másrészről viszont maga a palócság is kereste az «urak» barátságát. Alaptermészete szerint szeretet közeljutni, bizalmába férközni a felette-állóknak. Azért még áldozatra is hajlandó, ha megkülönböztetve érezheti magát hasonló sorsú embertársaitól. Palóctájon még ma is szívesen «megsüvegelik» a nadrágos embert.

Különös és egyedülálló a palócságnak a zsidósághoz való viszonya, mely csaknem megközelíti az «urakhoz» való viszonyát, azzal a hozzáadással, hogy a palóc mindig különbséget tesz úr és zsidó között, még akkor is, ha zsidó földbirtokosról van szó. A palócságnak a zsidósághoz való viszonyát az érdekkeresés és a pálinka alakította ki. A zsidóság mindig értette a módját, hogy apró kölcsönökkel, kisebb-nagyobb hitelezéssel, fuvarmegrendelésekkel és ezzel kapcsolatos áldomásozással érdekkörébe vonja a palócságot. Palócföldön a zsidó kocsmák mindig tele vannak lebzselő parasztokkal. A palóc azt hiszi, hogy hasznot húz a zsidóból és még ma sem veszi észre, hogy tulajdonképpen ő az, akiből hasznot húz a zsidóság. Éppen ezért a palócság körében nem ver mélyebb gyökeret az antiszemitizmus. Csak az ő utánozhatatlan mosolyukkal mosolyognak, ha szóbahozzuk előttük a zsidókérdést, mint aki birtokában van a mások által megfejthetetlen titkok kulcsának.

Életmódjuk is olyan színes és múltból magyarázható, mint közéleti magatartásuk. Ellentétben más tájak életével, itt nincs semmi rejtelem, elzárkózási törekvés az idegennel szemben. Kérdezhet bárki bármit, nyugodt lehet, hogy az adott körülmények között a legőszintébb feleletet kapja. Családi élete is teljesen nyílt és derűs, tele sok szép szokással, hagyománnyal. A palócság föltétlenül ragaszkodik régi életformájához s talán ez az egyetlen magyar táj, ahol nem kellett «megmenteni» a népművészetet, a népviseletet. Természetesen a túlzott szokáskultusznak elég sok árnyoldala is van, mely sok helyen ma már kiütözik és a szociális gondozásnak legjelentősebb problémáját okozza. Érzelmi élete

igen gazdag és mondhatnánk, hogy ebben éli ki magát a palócság. Kedélyeskedni öregje-fiatalja mindig ráért és vendégei közül is inkább azokat szereti akik eltréfálnak vele. Bizalmát is ezzel lehet megnyerni. Sokszor igazán meglepő szellemet árulnak el. A palócot kedélye sohasem hagyja el, még a legégetőbb júliusi napon, a legverejtékesebb munkaközben is van kedve élcelődni, mókázni. Érdekes megfigyelést tettünk e téren egy szomszédos sváb vidékkel való összehasonlításban. Röviden azt mondhatnánk, hogy a sváb intenzíven dolgozik és intenzíven pihen, a palóc viszont szórakozva, megerőltetés nélkül dolgozik és szórakozva pihen is. Svábok között alig látunk mosolyogni, a palócok között meg nincsen mogorva ember.

Az új idők lassan átalakítják az életet. Szinte szemünk előtt születik az új palóc táj, de mégis úgy, hogy lényegében a régi marad. A környezet és a jellem nem változik, csupán alkalmazkodik az új élethelyzethez. Arra kényszerült, hogy a föld méhébe hatolva új értékek után kutasson. Így alakult ki a cserhádi palóc táj északi térfelén az ú. n. Salgótarjáni szénmedence. Fölötte hatalmas ipar-telepek keletkeztek és a mindkeskenyebbé váló palócbirtokok veteményeit lassan beszállta a korom és a füst. Maga a lakosság pedig, amely az ipar-telepek vonzáskörében élt, magas bérektől csalogatva mindinkább megbarátkozott az ipari munkával. Eleinte csak idénymunkákra járt a bányákba, gyárakba, később azonban a föld megmunkálását asszonyaira bízva hivatásos ipari munkás lett az északi palócság még módosabb része is. Salgótarján központtal egy sajátosan magyar ipari táj keletkezett, mely biztató jelenség és arra mutat, hogy a korlátolt mértékben rendelkezésre álló föld helyett a föld méhe és az abból táplálkozó ipar fogja eltartani azokat, akik az ősi foglalkozásból kiszorulnak. Itt is megállják a helyüket s megbecsülik új hivatásukat, csak éppen több, állandóbb és biztosabb munkahelyeket kívánnak. Erről az iparpolitika irányítóinak kell minden rendelkezésre álló eszközzel gondoskodni. Ha a magyar ipar jelentős népséget tud állandóan foglalkoztatni, akkor a földbirtokpolitikának is módjában lesz jelentős birtoktesteket juttatni azon népségnek, mely nem tud elszakadni a földtől. Salgótarján vidéke ma megmutatja, hogy ha egy alkalmas tájon a népszaporodással arányos iparfejlődést tudunk biztosítani, az ott élő nép nem sok gondot fog okozni birtokpolitikánknak.

A cserhádi palóc-vidék északi részének levállásával maga a táj nem zsugorodik össze és nem jelentéktelenedik el, mert a déli részeken talán éppen annyival gyarapodott. Ma már táj-

szempontból át kell lépnünk a Feketevizet, amely eredetileg határát jelentette az etnológiailag vett palóc tájnak, és az Ipoly mindkét partján haladva szinte csak Hont megye közigazgatási határán állhatunk meg. Már nem tisztán etnológiai, hanem kulturális értelemben vett táj határai Balassagyarmat felé, délnyugatnak tolódnak el, s a palóc vidék népességének életútjait ezen újonnan kapcsolódó tájrész felé kell majd irányítani, már csak azért is, mert itt jelentős nagybirtokok vannak, a palóc expanziós törekvések kielégítése számára. Ezen táj rész népe leginkább ki volt téve a török hódoltság alatt annak a vérkeveredésnek, melyből a hódoltság ideje alatt a palócság is bőven ki vette részét, s így bizonyos biológiai alkatazonosság is feltételezhető.

Eme szemünk előtt lejátszódó táj összeolvadásban kétségtelenül jelentős szerepe van Balassagyarmatnak, mint újonnan kialakuló táj központnak. Eredetileg ugyan semmi köze sem volt a palócsághoz és kialakulása, fejlődése inkább gázlóinak köszönhető, melyek jó átkelőhelyei voltak a felvidékről vásárra jövő népességnek, sőt a beszivárgó népforgalom jelentős állomása lehetett. Vára is az Ipoly túlsó partján feküdt és csak később, valószínűleg a városiasodás korában kezdett kialakulni mai formája és jelentősége. Vásárai csalogatták ide a népességet és így kezdődhetett meg a primitív kultúrhatás. Közben Szécsény, az addigi feltételezhető tájközpont eljelentéktelenedett és a palócság figyelme a mégis csak nagyobb Balassagyarmat felé fordult. Végül Trianon hozta meg a végső kibontakozást, azáltal, hogy az addig Ipolyság felé gravitáló, Hont megye határán élő népességet Balassagyarmat felé kényszerítette. Ez pedig semmi egyéb, mint a kapcsolódó tájrész, melynek sorsa a palócsággal való szerves összeolvadás kell hogy legyen. Ennek munkálása Balassagyarmat jelenlegi feladata. Szívni, keverni a népességet és kisugározni a kettő egybeolvasztásából az egységes szellemet.

A déli Palócföld nagy és egészséges népszaporodása következtében még így is adódik a kérdés: mely tájakon helyezük el a palócság népfölöslegét? Elsősorban a Dunántúl jöhet számításba, a palócság és dunántúli népünk jellegalkata úgyszólván kiegészíti egymást. A palócság biológiaiilag legerősebb népcsoportját alkotja a magyarságnak. Igénytelen és hihetetlenül szívós. Gyermekseregtől hangos palócfalvaink kitűnő nemzeti erőforrásunk lehet. A velük való okos gazdálkodás felfrissítheti a fáradtabb magyar tájakat.

Rusznay Gyula.

NÉHÁNY ADAT TÁRSULATUNK TAGJAIRÓL.

Kik, a társadalom milyen rétege adja a hazai szociológia iránt érdeklődők kis seregét? Erről, illetőleg társulatunk tagjainak társadalmi, illetőleg foglalkozási megoszlásáról az 1936. évi főtítkári jelentés során egy ízben már közöltünk rövid áttekintést. (L. Társadalomtudomány, 1936. évi XVI. évf., 136. l.) A most befejezett tagnévsorrevízió újabb alkalmat adott egy ilyen seregszemlére. Az eredményt a következő táblázat tünteti fel:

A Magyar Társadalomtudományi Társulat tagjainak társadalmi (foglalkozási) megoszlása. 1935-ben és 1940-ben.

Sor- szám	Foglalkozás (társadalmi állás) megnevezése	1935		1940	
		szám szerint	%-ban	szám szerint	%-ban
1.	Az országgyűlés tagjai (képviselők, felsőházi tagok), országgyűlési tisztviselők	—	—	11	2·5
2.	Tényleges és nyugdíjas <i>köztiszt-</i> <i>viselők</i>	115	25·2	107	24·3
3.	Vármegyei, városi, községi <i>tiszt-</i> <i>viselők</i>	27	5·8	15	3·4
4.	Bírák, bírósági tisztviselők	20	4·3	31	7·0
5.	Egyetemi és főiskolai tanárok, ma- gántanárok	67	14·5	79	18·0
6.	Főigazgatók, tanügyigazgatási tisztviselők, tanárok és tanítók	70	15·2	69	15·6
7.	Katonatisztek	2	0·4	—	—
8.	Főpapok, lelkészek, egyházi tiszt- viselők, hitoktatók	20	4·3	22	5·0
9.	Orvosok	14	3·0	13	2·9
10.	Mérnökök	5	1·1	7	1·6
11.	Írók, szerkesztők	15	3·3	17	3·8
12.	Ügyvédek, közjegyzők	41	8·8	33	7·5
13.	Magánvállalati tisztviselők (pénz- int. stb.)	44	9·6	26	5·9
14.	Földbirtokosok, gazdasági tisztvi- selők	4	0·8	8	1·8
15.	Iparosok, kereskedők	5	1·1	1	0·2
16.	Főiskolai hallgatók	5	1·1	—	—
17.	Egyéb	7	1·5	1	0·2
Mindössze ...		461	100·0	441	100·0

Ha a táblázat részletes adatait a szokásos népszámlálási kategóriák nagyobb egységei szerint összevonnjuk s az így összevont arányszámokat az ország kereső népességének (1930. évi) megoszlásával egybevetjük, nyomban feltűnik az a roppant nagy különbség, amelyet az egyes társadalmi rétegek a szociológiai ismeretek iránti érdeklődés tekintetében mutatnak.

Foglalkozási főcsoport	A keresők arányszáma az 1930. évi népszámláláskor	Tagjaink foglalkozási megoszlása 1940-ben szám szerint
Östermelés	50·8%	1·8 ⁰ / ₀ 8
Bányászat, ipar, kereskedelem és közlekedés	31·5%	6·1 ⁰ / ₀ 27
Közszolgálat és szabadfoglalkozások, véderő, nyugdíjas és tőkepénzes	10·2%	91·9 ⁰ / ₀ 406
Napszámos, egyéb	7·5%	0·2 ⁰ / ₀ 1
Mindössze ...	100·0%	100·0 ⁰ / ₀ 442

A táblázat jól mutatja, hogy társadalomtudományi érdeklődés nálunk úgyszólván csak az értelmiségi középosztály tagjainál tapasztalható. Annak a mindössze 441 főt számláló kis tömegnek, amely tagjaink taborát jelenti, 92%-a a közszolgálati és a szabadfoglalkozású értelmiség soraihoz tartozik, amely réteg az ország keresőinek 1930-ban mindössze 10.2%-át képviselte.

Jóval kisebb arányú az iparforgalmi népesség érdeklődése. E rétegnek társulatunk tagjai között számbavehető aránya (6.1%) csak egy ötöd része az országos népességi arányszámnak. Az ország kereső népességének 51%-át tevő östermelő népesség köréből már alig van néhány tagja társulatunknak.

A szociológia iránti érdeklődés ezek szerint úgyszólván csak az értelmiségi középosztálynak egy meglehetősen kicsiny körére szorítkozik. Ez a társadalmi réteg együtt 406.324 keresővel volt képviselve az ország 1930. évi népességében. Ebből a nagy tömegből is mindössze 406 ember csatlakozott Társulatunkhoz, vagyis pontosan *egy ezrelék*. Ezer értelmiségi foglalkozású közül is mindössze egy tanúsít érdeklődést a korszerű társadalomtudományi ismeretek iránt. Még ha tekintetbe vesszük is azt a körülményt, hogy a magánszemélyek előfizetései és az állami s egyéb iskolák előfizetése révén, továbbá a közönyvtárakban is feltalálható folyóiratunk olvasása által a tagok számát jóval meghaladja azoknak a főleg értelmiségi foglalkozású egyéneknek száma, akik Társulatunk és folyóiratunk tudományos munkásságát figyelemmel kísérhetik, akkor sem becsülhetjük ennek a körnek lélekszámát 1000—1200 embernél többre. Még ez a szám is csak 2-5—3-0 ezreléke az ország egész értelmiségi népességének. Igaz, hogy ez a 4—500 ember, aki szorosabban vett értelemben körünkhöz tartozik, minőségi tekintetben, különösen a magyar köztudat képviselésében és a közvélemény irányításában sokkal számottevőbb, mint

puszta létszámából gondolhatnók, mégis roppant elégtelennek kell minősítenünk még ebben a rétegben is, méginkább azonban a többi társadalmi rétegekben a szociológiai érdeklődés mértékét. Alig szólhatunk ott igazi szociológiai érdeklődésről, vagy ilyen természetű általános műveltségről, ahol az érdeklődők aránya nem tehető 2—3 ezreléknél többre. A termelő-foglalkozások, így a mezőgazdaság és ipar, továbbá a kereskedelem és közlekedés keresői között pedig éppenséggel alig van számbavehető érdeklődés vagy szükségérzet a társadalmi ismeretek elsajátítása iránt. A legalább némi vagyoni tehetséggel és bizonyos, bár nem egyenlő fokú általános műveltséggel rendelkező rétegek ilyen közönye mellett természetesen nincs semmi csodáltnivaló azon, hogy a társadalom alacsonyabb műveltségű és alacsony életszínvonalon élő kereső rétegei leözött nincs egyetlen képviselője sem ennek az érdeklődésnek.

Ami az egyes foglalkozási köröket illeti, a táblázat önmaguktól beszélő adatai mellett érdekes az arányszámok öt év alatti változása. A városi tisztviselők csoportjánál figyelemre méltó az arányszám csökkenése, amivel szemben a bírák, az egyetemi és főiskolai tanákkörében jól megfigyelhető az érdeklődés növekedése. A legnagyobb csoportot képviselő köztisztviselői réteg most is kb. egynegyed-részt adja tagjaink számának. Említésreméltó a magántisztviselői csoport arányszámának csökkenése is. A tagrevízió során megállapítottuk, hogy éppen ez a réteg volt az, amelynek képviselőiből az elmúlt évek során legtöbben maradtak ki tagjaink közül. Ebből a tényből biztosan következtethetünk e réteg csökkenő anyagi teherbíróképességére és érdeklődésének hanyatlására is. Velük szemben a magyar közoktatásügy képviselői minden anyagi nehézség ellenére hűséggel ragaszkodnak Társulatunkhoz. Számuk ma 69, öt év előtt 70 volt. (A statisztika összeállítása óta is több tanár és tanító jelentkezett Társulatunk tagjai közé.)

Igen figyelemreméltó s egyben sokat eláruló jelenség, hogy a főiskolai hallgatók közül egyetlen tagunk sincsen. Pedig éppen ennek a fiatal értelmiségi rétegnek kellene legéberebben figyelni a szociológiai munka eredményeit. Talán javulni fog a helyzet, ha majd a gimnáziumokban megismerkedik az ifjúság a társadalmi tudományok alapjaival.

Igen jellemző a tagjaink lakóhelyére vonatkozó adatok tanulsága is. Szembetűnő itt az ország fővárosának kiemelkedő aránya. Itt lakik, illetőleg itt működik társulatunk tagjainak 72%-a, szám szerint 318 fő. További 8,8% a többi egyetemi városban és pedig Szegeden 17, Pécsen 10, Debrecenben 7 és Sopronban 5 tagunk van.

A három jogakadémiával bíró város közül Miskolcon 5, Egerben és Kecskeméten 4—4 tagunk él. A tagok 16.3%-a megoszlik az ország egész területén, olymódon, hogy három-három tag lakik Esztergom, Győr, Újpest, Érsekújvár és Rákospalotán, két-két tagunk pedig a következő öt városban: Kaposvár, Kispest, Makó, Pápa és Veszprém. A felmaradó 47 tag ugyanannyi különböző városban, illetőleg községben él szétszórta az ország területén. Eszerint a fővárossal együtt mindössze 65 magyar városban és községben van képviselője tudományos társulatunknak. A visszacsatolt felvidéki területen eddig csak Érsekújváron (3 tag), Kassán (1), Losoncon (1) és Nemesoroszin (1) sikerült érdeklődést keltenünk törekvéseink iránt. A trianoni országterületen fekvő 59 tízezernél több lakossal bíró község közül mindössze ötben volt tagunk. A 45 megyei város közül 22-ben nem ismerik a Társadalomtudományt, míg a 10 törvényhatósági jogú városban átlag 4—5 tag képviseli a társadalomtudományi érdeklődést.

Megállapításainkat azzal zárhatjuk le, hogy még roppant feladatok várnak megoldásra a korszerű társadalmi és szociológiai ismeretek terjesztése, általánosítása körül. Ez elsősorban Társulatunk és a Társulat tagjainak feladata, de feladata mindama intézményeknek, amelyek a nemzetnevelés és a magyar közvéleményalakítás nagy munkáját végzik: a középfokú és a felsőfokú iskoláknak, a sajtónak, a rádiónak, az iskolán kívüli népművelésnek. Ma még olyan vékony az a réteg, amely nálunk érdeklődést tanúsít a szociológia iránt, hogy csak sajnálattal lehet megállapítani, milyen mérhetetlen távolságban vagyunk még attól a kívánatos állapottól, amikor a magyar társadalomnak legalább vezetőrétegét szociológiai műveltségűnek, e kérdésekben tájékozottnak mondhatnók.

Áfra Nagy János.

EGY ÓRIÁS BÖLCSŐJÉNÉL.

Ha valahol, hát a Társadalomtudomány hasábjain mindenki a legteljesebb megértésre számíthat a magyarság erejét fejleszteni kívánó munkája iránt. Ez a célkitűzés számunkra többet jelent alapszabályszerű feladatnál, ez nekünk legszentebb szívügyünk. De éppen ezért, éppen mert ezt a célkitűzést és ennek komoly sikerét mindenek fölé helyezzük, a legszigorúbb kritikára érezzük kötelezve magunkat minden olyan vállalkozás irányában, amely a magyarság életerejének növelésére törekszik. Az «et velle satis» elvét alkalmazni itt bűnös könnyelműség volna, mert az irreális

vállalkozások ártnak azzal, hogy egy időre elvonják, lekötik, félrevezetik az eredményes munkára hivatottakat és egyben fogyasztják, lankasztják az eredményes munkához szükséges hitet.

Mindezt egy május hó végén kiröppent új szervezkedés alkalmából mondjuk el annak a hírlapokban is közölt mammutprogramnak alapján, amelyet Magyar Nemzetbiológiai Intézet néven alakított egyesülés adott ki. Hangsúlyozzuk, hogy kizárólag a kibocsátott programhoz szólunk hozzá, tehát semmi személyes szempont nem befolyásol, annál kevésbbé, mert nem is ismerjük a gárdát, amely e program megvalósítását vállalta. Azt mondhatná valaki, hogy pedig a személyeken fordul meg minden. Tudjuk, hogy majdnem minden, de azt is tudjuk, hogy a munkának tárgyi feltételei is vannak s hogy a munkaterv csak akkor reális, ha ezekkel éppen úgy számot vetett, mint a személyi adottságokkal.

Ez a munkaterv olyan közlelöl érdeklí társulatunkat, hogy megokoltnak látjuk annak egész terjedelmében való leközlését.

Magyar Nemzetbiológiai Intézet.

Az Intézet célja: Tudományosan kidolgozni a magyarság jobb biológiai jövőjéhez vezető módszereket. Vizsgálni a biologizmus élet-szemléletével a magyarság élet jelenségeit, felkutatni mindazon eszközöket, melyek segítségével a biológiailag egységes, expanzív húszmillió magyar megteremthető.

Az Intézet alapítója: A magyarság jobb biológiai jövőjéért küzdő Egészségpolitikai Társaság: EPOL.

Az Intézet alapító tag ja: Az a természetes és jogi személy, aki az EPOL intézőbizottságának hozzájárulásával egyszersmindenkora legalább száz, ill. ötszáz pengót adományoz az Intézet céljaira.

Az Intézet fenntartója: az EPOL, mely költségvetésének keretén belül az Intézet részére évi ellátmányt folyósít.

Az Intézet bevételei:

1. Az EPOL által az alapításkor rendelkezésre bocsátott összeg.
2. Az alapítótagok által fizetett összegek.
3. Az EPOL által folyósított évi ellátmány.
4. Az e célra szánt adományok.
5. Az Intézet kiadványaiból stb. származó esetleges bevételek.

Az Intézet osztályai, szervezete: Az Intézet tíz osztályra oszlik:

1. Életszemléleti-,
2. Biológia és magyar történelem.
3. Nemzetlélektan- és köz véleménykutatási-,
4. Nemzetnevelés és irányítási-,
5. Statisztikai-,
6. Népszaporodási-,
7. Sokgyermekesek biológiája-,

8. Öröklésbiológia-, fajbiológia- és eugenikai-,
9. Nemzetélelmezési-,
10. Munkaélettani osztály.

Az egyes osztályok élén az osztályigazgató áll. Minden egyes osztálynak az osztályigazgatón kívül legfeljebb 20 belső tagja lehet. A belső tagok a Társaság azon tagjai közül hívhatók meg, kik az illető tudományágban megfelelő értékes munkásságot fejtenek ki. Külső tagok a Társaság tagjai közül tudományos munkásságuk alapján meghívott azon tagok, kik az egyes osztályok célját kutatásaikkal elősegítik.

Az egyes osztályok célja:

1. Élelmezési: A biologizmus filozófiájának kiépítése.
  1. Biológia és magyar történelem: A történelmi biologizmus módszereinek kidolgozása. A nemzetbiológiai jelenségek és a magyar történelem közötti összefüggések kikutatása. A biológiai történelemszemlélet kialakítása.
  2. Nemzetlélektan- és közvéleménykutatási: A magyarság lélektanának kutatása, a nemzetlélek és a biológiai jelenségek közötti összefüggések feltárása. A közvélemény megfigyelésére vonatkozó módszerek kidolgozása.
  3. Nemzetnevelés és irányítási: A nemzetnek a biológiai szemléltre nevelése. A húszmillió magyarság szellemiségének kialakítása.
  4. Statisztikai: A húszmillió expanzív magyarság eléréséhez szükséges biológiai statisztikai módszerek kidolgozása. A magyarság biológiai helyzetének megállapítása.
  5. Népszaporodási: A szaporább magyarság felé vezető biopolitikai módszerek tudományos kidolgozása.
  6. Sokgyermekesek biológiája: A sokgyermekes magyar családok biológiájának kutatása, biológiai helyzetük felvétele.
  7. Öröklésbiológia-, fajbiológia- és eugenika: A magyar öröklésbiológiai kataszter alapjainak lefektetése, a magyarság öröklésbiológiai vizsgálata, a minőségileg értékesebb magyarság feltételeinek tudományos kidolgozása.
  8. Nemzetélelmezési: Az élelmezés és a magyarság biológiai helyzete közötti összefüggések feltárása. Mindazon táplálkozási módszerek megtervezése, melyekkel a magyarság biológiai statusa mennyiségileg és minőségileg fejleszthető.
10. Munkaélettani: Elsősorban a magyar paraszt és munkás munkaélettani megfigyelése. A magyar mezőgazdasági és ipari munkaélettani kiépítése. A munka és a biológiai helyzet közötti összefüggések vizsgálata.

Az Intézet székhelye, működési területe: Budapest; a mindenkori Magyarország.

Budapest, 1940 május 26.

Tehát «nemzetbiológia» intézet, amelyet az Egészségpolitikai Társaság hív életre, annak ellátmánnyal fenntartott szerve. Tíz osztályra tagozódó munkaszervezet. Most jön a lényeg: a munkaterv. Ez a próbája az elgondolás életrevalóságának, szükségé-

nek, eredmény-ígéretének. Vegyük sorra a tíz osztály célkitűzését.

1. Életszemléleti osztály a biologizmus filozófiájának kiépítésére. A biologizmus az életérdekből kiinduló világszemlélet. Az életigenlés és az élet javak (egészség, erő, erkölcsi, szellemi és anyagi javak) megbecsülése természetes alapja minden helyes egyéni és közületi ténykedésnek, de ebből filozófiát építeni? A filozófia-szó szép szó és hatásos, díszére is szolgálhat minden programnak. A filozófiát azonban eddig filozófusok «építették» s ezek között a jeles svájci vagabundus: Bombastus Theophrastus Paracelsus óta igen kevés orvossal találkozunk. Attól tartunk tehát, hogy az első osztály filozófia helyett propagandát fog építeni, ami nem is lesz baj, ha népünk életnehézségeinek csökkentésére irányul.

2. Biológia és magyar történelem-osztály (így!) a történelmi biológizmus módszereinek kidolgozására. Ez tehát a biológiai történelemszemléletet kívánja kialakítani, hogy az a történelemben «nemzetbiológiai jelenségeket» lásson. Míg az előző osztály a filozófiai társaságnak csinál konkurrenciát, ez a historikusok társulatának. Tudvalevően az orvostudomány és a történelem régen keresik egymást és most végre találkozni is fognak, hála a nemzetbiológiai történelemszemléletnek. Vannak modern orvosok, akiknek derogál a gyógyító munka s majdnem annyira irtóznak a betegetől, mint azok tőlük. Most új terület nyílik munkakészségüknek: a történetírás. Előre gyötör a kíváncsiság, hogy olvashassuk új medico-historicusaink, vagy historico-medicusaink történelmi munkáit a honfoglalás vagy az aranybulla biológiai történetéről.

3. Nemzetlélektani és közvélemény kutatási osztály a nemzetlélek és a biológiai jelenségek összefüggéseinek feltárására. Ez igazán örvendetes és nagyon sajnálnók, ha nem vezetne komoly eredményre, mert ez valóban orvosi képzettséget kívánó feladat. Az osztály céljának további fogalmazása azonban már nem szerencsés és közfeltűnést is keltett. «A közvélemény megfigyelésére vonatkozó módszerek kidolgozása» — mondja az írás, közvéleménykutatás. Itt valószínűleg csak az első mondat kiegészítéséről van szó, vagyis annak kieszeléséről, miképpen ismerhetik meg a kutató orvosok a nép felfogását, vélekedését az egyes élettani kérdésekről. A kissé nagy arcú fogalmazás megtéveszti az olvasót.

4 Nemzetnevelési és irányítási osztály a biológiai szemléletet kívánja a nemzetbe belevinni. A húszmilliós magyarság szellemiségét (így!) akarja kialakítani. Ez tehát egészségügyi és nemzet-

élettani propaganda lesz. Már egyszer átéltük a 30,000.000-ós magyarság propagandáját s most a szerényebb keret is ingerli rosszízű nyálmirigyünket (bocsánat a biológiai hasonlatért) és arra gondolunk, hogy kéteshírű és- értékű dolog propaganda útján szaporodni. A mindenkori Magyarország, ez a reményünk szerint nagyon heterogén népesség vájjon homogén magyarrá válik-e a szakosztály működésétől?

5. Statisztikai osztály a magyarság biológiai helyzetének megállapítására és «a húszmilliós expanzív magyarság eléréséhez szükséges biológiai statisztikai módszerek kidolgozására». Mondjuk-e, hogy a húszmilliós magyarságot statisztikai módszerektől várni csak szörnyű csalódást eredményezhet? Néhány kitűnő orvostatisztikusunk sok hasznos megállapítást tett már s gyakorlati hasznosításuk valóban emeli népünk életerejét. Ha az új intézet statisztikai osztálya tovább fejleszti ezt a munkát, szívből fogunk örvideni.

6. Népszaporodási osztály ismét módszerek keresésére alakul: biopolitikai módszereket fog keresni a magyarság szaporaságának növelésére. Ez a célkitűzés valóban általános érdeklődésre számíthat. Kissé különös, hogy e mellett külön osztály kutatja a sokgyermekes családok biológiáját, mert ha nem tévedünk, ezek az osztályok párhuzamosan fognak működni, lévén feladatuk lényegében azonos. Talán a verseny kedvéért.

8. öröklésbiológiai, faj biológiai és eugenikai osztály öröklésbiológiai katasztert ígér, ami igen érdekes, azonban nagy apparátust és anyagi erőt feltételező vállalkozás. De ez nem ránk tartozik. Kissé pongyolán veti oda programmunk a további célt: a minőségileg értékesebb magyarság feltételeinek tudományos kidolgozása. Nem baj, minden faj nemesítő vizsgálatot hasznosnak tartunk.

9. Nemzet élelmezési osztály fogja vizsgálni népünk táplálkozását s új módszereket tervez a faj javítására. Ez valóban szép és fontos orvosi feladat. Végül

10. munkaélettani, illetőleg munkatudományi osztály a paraszt és munkás megfigyelése alapján munkaélettan kiépítésére. Ez is hasznos és orvosnak való munka, amelyhez sikert és szerencsét kívánunk.

Íme a hasznos, okos munkafeladatok és a nagyhangú célkitűzések szövedéke, mely kétséget és reményt váltakozva kelt az olvasóban. Nem tudjuk, kik fogtak össze, mennyi az önzetlen idealizmusuk és a mániákus célakaratból táplálkozó kitartásuk,

ami nélkül ez a grandiózus programm csak sziporkázó rakéta lehet az ilyesmit soha meg nem vető magyar égboltozaton. Minket a magvető gondja és izgalma tölt el, mikor az Epol indítását olvassuk. Folyóiratunk sok-sok cikkében tettük szóvá a magyarság életerejének kérdéseit. Amikor a kormány — úgy látszott — hozzányúl végre a családvédelem problémájához, kifejtettük, miért nem szabad a kérdést másképen kezelni, mint a néperő védelmének és gyarapításának központi kérdését.¹ Pontosan körülírtuk az elvégzendő kutató-munkát s négy év közönye után még egyszer szőnyegre hoztuk a kérdést megadva annak teljes elméleti alapvetését.² A magvető figyelni a rögöt, nézi a fű növést. Tartózkodásunk és őszinteségünk nem gáncs akar hát lenni, hiszen munkatársakat érzünk a programm némely szavai mögött. Csak a vörös nyomdafesték szimbólumától (a vér az élet — biosz — színe) a 20,000.000 expanzív magyarig ne lehellne itt annyi minden oly teátrális szellemet.

A magyarság nagy többsége rászorul az erőgyarapodásra s az egész nemzet a biológiai kiteljesedésre. Ha az Epol új szerve le tud és le akar lépni a színpadról és szürke műhelymunkával igazolja nemes szándékait, mitőlünk fogja kapni a legnagyobb elismerést.

Szombatfalvy György.

Épen a nyomás előtt kapom az Intézet 4 éves programját, mely szerint a munkában olyan tudósok is részt fognak venni, mint Kovács Alajos, Asztalos Miklós, Féja Géza és Gortvay György. Ez biztató jel, aggodalmainkat csökkenti. Nem így a program bevezető cikke, melyben az Intézet vezetője az organicizmusnak nevezett és a századfordulón tökéletesen túlhaladott társadalomtudományi elméletre esküszik annak legrosszabb formájában, ő a társadalmat élő plazmának tartja, «melynek fejlődését a múltban és a jelenben e plazma alkotórészei közé ékelt (!), bár biológiai eredetű, de a jelenben már attól (mitől?) messze eltávolodott, szinte autochton életre (!!)

ébredt gazdasági és kulturális erők is befolyásolják». Micsoda szellemi vezetést várhat a M. N. I., ez a türelmes plazmarészecske attól, aki ezt a mondatot, megszülte, leírta és még ki is nyomatta? Igaz, a következő mondatban ígéri, hogy a gazdasági és erkölcsi erőket, ezeket a másodlagos tényezőket ki fogja szabadítani a társadalom plazmájának alkotórészei közül! Az Intézet komoly munkásainak programcikkével már csak jövő számunkban foglalkozhatom.

Sz. Gy.

¹ Szombatfalvy György: A néperő védelmének munkatervéhez. Társadalomtudomány, 1935. 54—60.

² Trócsányi György: Néperő, nemzetető, államerő. Társadalomtudomány, 1939. 15—56. 1.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Étienne Dékány: *Communautés et organisations.* Essai sur la classification des groupements sociaux. Présenté au XIVe congrés international de sociologie. Paris, Domat-Montchrestien, 1940. 8°, 96 l. 35 fr. frank.

Közösség és szervezet, a szerző osztályozási rendszerének két pólusa. A tudományos osztályozás lényegkeresés. Ismeretanyagok egyszerű felsorolásának, külső ismertetőjelek szerinti egymásmellé helyezésének tudományos értéke alig van s a szociológiai osztályozás fejlődése is azt bizonyítja, hogy az osztályozás a lényegismeret elmélyülésével tart lépést, annak tükré. Szerző széles alapokra fektetett tanulmánya egyrészt az osztályozás metodikai analízise, másrészt egy élet munkájának szintézise, kísérlet egy új társadalom-morfológiai osztályozás megalapozására, az eddigi eredmények gondos figyelembevételével. Zsúfoltsága — nagyon is rövidrefogott fejtegetések, szuggesztív tömörítések következménye, — sokszerű ösztönzés szándékát rejtegeti.

A társadalmi osztályozás tárgya a csoportok sokasága (közösségek, szervezetek, települési csoportok, amorf csoportok mint közösség, réteg, szekta stb. és szintetikus csoportok: állam, egyház), de nem lehet tárgya a halmaz vagy az egyén, előbbi csak látszat-egység, utóbbi elszigetelt nemlétező rész. Csoport az, ami csoportként viselkedik. (Nem a «mi»-érzet az, ami meghatározza, mint a pszichologizáló irányzat véli, hiszen az efemer csoport sokszor nincs is önmagának tudatában, pl. egy anonim történelmi «áramlat».) A csoportok meglátásának nehézsége az, hogy a megfigyelő maga is a saját életkörét képező csoportok tagja, tehát könnyű áldozata lehet a szubjektívizmusnak és egyébként *közvetlen* látása térben (minden irányban, úgy távolságra, mint közelben, úgyszólván a terep és légköri nehézségek folytán) és időben egyformán korlátolt. Ellenszere a történelmi összehasonlító módszer lelkiismeretes segítségül vétele, a minél szélesebbkörű megfigyelés, a funkciók összefüggésének gondos kutatása, s a lényeg állandó keresése. Gyakorlatban az osztályozás mindenekelőtt áttekinthetőséget,

tehát egyszerűsítést követel. Itt is számtalan nehézség mered elénk, melyek elkerülésére a terminológia labilitásától eltekintve — ami csak általános megegyezéssel volna megvalósítható —, a szerző a következő elvek szemmel tartását ajánlja:

1. Egy ellentét pár csak úgy lehet az osztályozás kiindulópontja, ha az ellentétet mindkét oldalon más, szervesen összefüggő ismérvek is igazolják;

2. minden társadalmi jelenséget, annak lényegét strukturálisan fogjuk fel s a lélektani fogalmakat csak akkor hívjuk segítségül, ha elkerülhetetlenül szükséges, de ekkor is másodlagosakként kezeljük.

Nem célszerű egyetlen kritériumot venni az osztályozás alapjául. Hasznosabb és a lényegkutatóban célszerűbb a csoportokat a cél tartalma és terjedelme s alkati fejlettségük szerint megkülönböztetni. Ezalapon a következő eredményekre jutunk:

1. A társadalmi jelenségek kétségtelen bipolaritása.
2. A leglényegesebb ismérvek könnyű csoportosítása így lehetséges.
3. Az amorf alakulatok legtöbbje az egyéb alakulathoz tapad.
4. Kitűnik egy kiemelkedő szintetikus csoport, amely egyik másféle csoporthoz sem sorozható, de azok ismérveit szintén magában foglalja (állam).
5. A funkció jelentős, a történelmi magatartás döntő fontosságú.
6. A lényeg ismérve rendszeren más, mint a történelmi fejlődés stadiológiai, tehát genetikai jellemvonása.
7. Nem felejtendő, hogy a társadalmi csoportok sorozata nem végleges s így minden osztályozás nyílt rendszerre utal; idővel (50 év) elévül;
8. A merev osztályozás kerülendő, az osztályozás tagját sokszor előnyösen helyettesíti a típus. Utóbbi különösen ott van helyén, ahol az ezerarcú valóság a szigorúbb fogalom alkalmazását kizárja.

A szerző (Tönniesből kiindulva) a következőkben fejti ki rendszerét:

<p>A) <i>Települési csoport:</i> Falu, mezőváros, város, főváros, ország, tartomány.</p>	<p>I. <i>Közösség</i> Család, rokonság, szülőföld (táj), nép, nemzet, vallási kö- zösség, kultúrkör, emberiség.</p>	<p>B) <i>Amorf csoport:</i> II. <i>Szervezet.</i> Tömeg, közönség, nemzedék (korcsoport), osztály, réteg, társaság, érdekcsoport, klikk, uszály, szekta.</p>	<p>Gazdasági szervezetek, kultúregye- sület, képviseleti, érdekkép- viseleti szervezet, «keret»-társu- lás, klub, politikai pár- tok.</p>
--	--	---	--

C) Szintetikus csoport:

Állam.

Egyház.

Primer csoportok: közösség és szervezet.

Szekunder csoportok: a települési, amorf és szintetikus csoportok.

A két főcsoport megkülönböztetésének alapja a cél egy- vagy többszerűsége, amihez számos lényegbevágó, bipoláris ismérv csatlakozik harmonikusan:

Közösség:

politellikus,
természetes alakulat,
(szolidaritás consensus),
történelmi horizont,
organikus, rugalmas,
többcélú ;

Szervezet:

monotellikus,
mesterséges alakulat,
individualisztikus (con-
tractus),
történelmi horizont nincs,
csak aktuális indítékok,
gépszerű, merev, egycélú ;

továbbá :

az egész egyént, az egész
életet felölelő tagság,
gazdag tradíció,
saját kultúra,
teljes nevelés,
állandó és teljes tagság,
ezért hosszú noviciátus,
hűségi fogadalom,
lassú életritmus,
nagyobb ellenálló- és rege-
nerálódási képesség, —
organoid jelleg,

létrejön (keletkezik),
célutadat bizonytalan, előre
nem látható célok (misz-
sió).

az egyén részleges (egycélú)
bekapcsolódása, mulandó
tagság,
csak statutum, esetleg szo-
kás, kevés vagy semmi ha-
gyomány,
csak szakképzés,
szabad be- és kilépés, elő-
készítés és hűséggarancia
nélkül,
gyorsaság,
technikai szervezettség, —
mechanoid jelleg,
alapítás eredménye,
kezdetől fogva tudatos,
előre meghatározott cél.

Fenti táblázat főcsoportjai között a kapcsolat ez: A tele-
pülési csoport az első főcsoporton kívül, de azzal sokféle Vonat-
kozásban áll. A B) csoport Valamennyi többi, de főleg az I-II
csoporttal áll vonatkozásban, minthogy az amorf-csoport Vegy-
részt «tapad» (más csoportokhoz simul), másrészt mindenütt jelen
van (tmint a levegő). A közösségen alapuló, de szervezett (egyben
az A) B) csoportokból is részesülő) állam és egyház szintetikus
jellegű. Az államnál a nyugalom korszakaiban az adminisztratív,
szervezeti (statikus), Változások idején az élő, közösségi (dinamikus)
jelleg domborodik ki, mikoris különös szerep jut az amorf alakula-
toknak. A lassú reakciójú közösség a gyors, változékony, nyug-
talan és tünékeny amorfokkal szemben statikus benyomást kelt.

A tanulmány utolsó része a társadalomtudományi osztályozások főbb típusait szemléltetően ismerteti, példákkal gazdagon illusztrálva.

Dékány István, ki az egyetemes szociológiai irodalomnak nálunk leghiánytalanabb ismerője és számontartója, e munkájában valóban hézagpótló munkára vállalkozott, amidőn egyéni rendszerbe foglalását adja a szociális morfológiának. Szerzőnk rengeteg előmunkálatának tanulmányának tömör eredményfoglalatát adja ez a külföldnek szánt kötete, mely a múlt évi nemzetközi szociológiai kongresszusra készült, arra, mely a háború miatt már nem volt megtartható. Így csak a könyv juthatott el a világ szociológusaihoz, mint a magyar tudományosság nagy vihar kitörése előtt utolsó, egyelőre időszerűtlen ajándéka. *Sp.*

K i s l é g h i Nagy Dénes: *Universalismus, Spann Otmár bölcseleti és gazdasági tanai.* Közgazdasági Könyvtár, XXI. kötet. Kiadja a Magyar Közgazdasági Társaság. Budapest, 1938. VIII+328 oldal.

* * *

Az antik mitológia ősi istensége felfalta saját gyermekeit. A forradalmak ennek ellenkezőjét szokták cselekedni: atyáikat emésztik el. H. St. Chamberlain, Spengler és Spann társadalomszemlélete a mai nemzeti szocializmus szellemi alapvetésével kétségtelenül okozati összefüggésbe hozható. A nemzeti szocializmus sohasem tagadta forradalmi jellegét, ha a nyers és durva «forradalom» szó helyett a formásabb «Umbruch» kitételt szerette is használni. Szellemi őseitől azonban a nemzeti szocializmus ismételtlen és habozás nélkül elfordult, illetve ellenük fordult, ha célkitűzései ezt így kívánták. Chamberlaint nagyjában és általában a feledés fátyla borítja, ha itt-ott idézgetik is egyes mondásait. Spengler nem volt hajlandó kultúrelméleti baj látását a nemzeti szocializmus győzelemre jutásakor azonnal optimizmusra áthangolni. Ezért azután rögtön háttérbe szorult. Spann a szellem felsőbbségét hirdette és ahhoz a faj mítoszával szemben is csökönnyösen ragaszkodott. Ma egy kis félreeső falucskában elmélkedik arról, miszerint a faj elméletek hibája az, hogy a fajt csupán testi oldaláról tekintik a felette uralkodó szellemi elem nélkül, hogy a lángelmét sohasem lehet teljesen az ősből megmagyarázni, ahogy a szellemi jelenségeket sohasem lehet a pusztá előzményekből, feltételekből levezetni, végül, hogy a fajok képződése és változása szellemi alapfolya-

mat, nem pedig szervesen öröklődő anyagok önálló törvényszerűségének érvényesülése. Spengler történetbölcselete megfelelt a versaillesi békeparancs komor korszakának, de sehogysem illett bele a nemzeti szocialista megújulás lendületébe. Az egyént túlértékelő szemlélet korszaka után dialektikai következetességgel csak a közösséget túlértékelő stílus következhetett. Ennek legkonstruktívabb elgondolása kétségtelenül Spann univerzalisztikus rendszere, amelynek rendi kitagoltságát a totalitarizmustól csak egy lépés választja el, de ez a lépés ma teljesen áthidalhatatlan. A magát korszerűnek tartó mai ember lemosolyogja az univerzalizmus és a nominalizmus középkori vitáit, holott íme, újból sorsdöntő hiedelmi hatalmak — politikai téren. A politikai univerzalizmus, a népi kollektívum politikai szervezetének reális létébe vetett feltétlen hit kontinenseket rázkódtat meg annál inkább, mert ez az univerzalizmus csonka és tagadja minden egyetemes összefoglalásnak még az elvi lehetőségét is.

«Minden ember vagy Platón, vagy Aristoteles hívének születik.» Schlegel Frigyesnek ez a híres mondása éppen a két görög bölcshöz az univerzálék tekintetében elfoglalt álláspontjával kapcsolatosan hangzott el. A benne foglalt megállapítás tehát ma is időszerű, mert amíg a bölcseleti univerzalizmus és realizmus középkori csatározása rég elhalkult, az etikai és következőképp a politikai univerzalizmus ma vívja egyik legádázabb harcát. Platón szerint az universale összehasonlíthatatlanabban tartósabb, fontosabb és lényegesebb, mint az egyén. Épp ezért államában az egyént feláldozza a tökéletes közéletnek. A realista Aristoteles ellenben a konkrétumot becsülte nagyobbra, azért az egyént nem értékelte csekélyebbre a közületnél. (Az «általános» elejtésével persze megvetette a későbbi nominalizmusnak és pozitívizmus alapjait, amelynek a pozitívizmushoz igen közelálló, úgyn. tiszta jogtani elméletben való jelenlétét meglepő eredetiséggel Larenz mutatta ki «Rechts- u. Staatsphil. d. Gegenwart» c. munkájának 2. kiadásában, 1935.)

Az egyén és a köz politikai egyenértékűségén felépülő szintetikus: kiegyensúlyozott állambölcselet, amilyen pl. nálunk a szentistváni elgondolás, egyelőre a jövő zenéje! Pedig nem is kell hozzá nagy apparátus, csak bizonyos szellemi erkölcsi józanság és lehiggadtság: a dolgoknak egy nagy és átfogó perspektívába való beleállítására.

A politikai univerzalizmus ma társadalmi életünknek oly jelensége, amely mellett nem mehetünk el közömbösen. Spann ennek a politikai univerzalizmusnak egyik legjellegzetesebb képviselője. Nagyszámú műveinek eredetiben való tanulmányozása elé azonban

a káprázatosan dús nyelvezet és a Hegelre emlékeztető stílus¹ nagy akadályokat gördít.

Spann elsősorban kritikai elme. A szabadelvűség klasszikus gazdasági tanaival és gyakorlati következményeivel szemben felmerült bírálati anyag áttekintése közben mindinkább szembefordult a szabadelvűséggel, amely az egyénies szemléletre volt alapítva és szembekerült a Smitt—Ricardo-féle gazdasági tanokkal, amelyek a felvilágosodásból sarjadtak ki. E szembefordulás folytán alakult ki benne az a meggyőződés, amely azután módszeres alapelvvé izmosodott nála, t. i., hogy a hibaforrás a társadalmi és gazdasági jelenségeknek gépies, mechanikus, de főleg elszigetelő, analitikus vizsgálata.. Orvosság gyanánt dialektikai magátólértődéssel adódott tehát az egészes szemlélet, amelyet átvitt a társadalomtudományi vizsgálódás körébe is. Spann tehát a bölcséleti és szociológiai kérdésekhez a közgazdaság felől jutott el. A klasszikus közgazdaság tételeit abból a szempontból tette bírálat tárgyává, hogy nem a közgazdasági élet teljességéből indultak ki, hanem elszigetelő módszernek köszönhették létüket. Az univerzalizmus Spann rendszerében az egészről szóló tan. Ily értelemben Spann átfogó elme, aki a nemzetgazdasági és társadalomtudományi jelenségek vizsgálatánál a közgazdaság, illetve a társadalom egészét teszi meg kiindulási alapul, azt az egészet, amely Aristoteles szerint előbb volt meg, mint a rész.

Spann tehát nem a középkori nominalizmussal ellentétes eszmeáramlat értelmében univerzalist a, hanem az ő univerzalizmusa az egyébként bizonyos szűkebb értelemben nominalista Aristoteles metafizikai tantételéhez kapcsolódik. Hogy azután az univerzalizmus és idealizmus mennyiben jut nála mégis érvényre a maga eredeti értelme szerint, az más lapra tartozik.

¹ A Gezweigung, Entsonderung, Verganzung, Zuartung, Verräumlichung és Rückverunmittelbarung és hasonló szavaktól csak úgy hemzseg az egész Spann.— Alles Sein ist Schaffen aus Geschaffenwerden, Selbstsein durch Sein im anderen; Einerleiheit mit sich selbst; alles ganzheitliche Sein ist gesolltes Sein: Wissen ist die Vermittlung des in Gezweigung Erfassten; Es ist das Schaffende des Vorseins, was im Geschaffenen zur Erscheinung kommt; das schaffend sich Eingebende oder «Gesicht», «Idee»: az ilyen és hasonló mondatok valószínű szózuhatagából összetevődő e modern hegelidában sok a puszta szó, a terminológia, a bölcséleti allegória, amely Spann elméletét annyira bonyolultá teszi. Pedig «a nagy igazságok egyszerűek és a legnagyobb nyelvi köntösben is első hallásra felgyújtják a lelkeket . . .»

Az kétségtelen, hogy Spann «egész»-e nem olyan tiszta racionális szerkezet, mint Aristotelesé,¹ hanem szinte misztikus valami. Nem formális módszertani, alkati és struktúrafogalom, hanem hatékony kitagoló eszme: úgyszólván ontológiai létező.

Kisléghi Nagy Dénes kétségtelenül nagy szolgálatot tett a szociológia és a közgazdaság iránt érdeklődőknek Spann rendszerének egészséges, izmos és amellet mégis folyékony magyarsággal való ismertetése által. Könyve a «Közgazdasági Szemle» 1936—1938. évfolyamaiban megjelent dolgozatokból tevődik össze. Célja saját bevallása szerint elsősorban nem bírálat, hanem a német gondolkodó által átélt tanoknak hiánytalan bemutatása, A magyar szociológiai tudomány nem haladhat el szó nélkül e mű mellett, mert ez a bemutatás nem kivonatok tetszetős egybefoglalása, hanem a társadalomtudomány szempontjából is jelentős alkotás. E bemutatás során számos szociológiai kérdés nyer új megvilágítást. S ha e szociológiai vonatkozásokat összegezzük, nemcsak Spann rendszerének társadalombölcseleti szektora áll előttünk a maga teljességében, hanem Nagy Dénes szociológiája is. Művének e szempontok szerint kiválasztott fejezetei azok, amelyekkel itt foglalkozni óhajtunk, nevezetesen az univerzalizmus bölcseleti alapjairól szóló első és a társadalomtudománynak az univerzalizmus rendszerében elfoglalt helyét tárgyaló második rész az, amely szociológiai szempontból figyelmet érdemel.²

Módszer dolgában Spann platonikus. Elutasítja a pozitívizmust, mert ez a természettudományi értelemben vett okozatos szemléletre alapított exaktságnak szellemtudományi utánképzése csupán s ez eredendő hibája folytán nem lehet a szellemtudományoknak adaequat módszere. Pedig minden módszernek a legelső

¹ Aristoteles ugyanis a konkrét egyedektől különböző, azokat céltalanul megkettőző, önálló létű: magánvaló platóni ideákat nem fogadott el. Bennük csupán költői szóképet látott. A lényeket és az egységet magukban a konkrét dolgokban, azok állagában kereste. De bár szerinte az általános fogalmak csak a konkrétumokban testesülnek meg, az általános fogalmaknak elsődleges fontosságot és értéket tulajdonít megismerés és tudomány szempontjából, de csak mert a megismerés módja az, hogy az egyesben az általánost keressük.

² Az univerzalizmus gazdasági tanait tartalmazó harmadik rész utolsó négy (IX.—XII.) fejezetben is sok társadalomtudományi elem van, de nehéz kifejtetni az idegen alapnézetből. A tanítványokról szóló negyedik rész újból magában is szociológiai jelentőséggel bír, akárcsak az univerzalizmus bírálóival foglalkozó ötödik rész öt fejezete.

követelménye, hogy adaequat legyen. Spann a tárgynak megfelelő módszert a teleologikus szemléletben látja.¹ Spann módszerében a szociológiai okság elvére épített evolucionizmusnak sincs szerepe. Minden mechanikus felfogás száműzve van nála. Okság és mechanika csak megközelítő fogalmak és így tehát Spann szerint az egész szempontjából kiinduló tudományok nem vehetik hasznukat.

Spann elméleti tanait az állam és a társadalom konkrét célkitűzéseivel igyekszik szerves kapcsolatba hozni. Elméletét ez hozza közel az élethez, de e túlságos közelségből következik e tanok veszélyessége a konkrét politikai alakulás szempontjából.²

A szociológiai universalék mibenlétének kimutatásából, a társadalmi értelemben vett egészét irányító logikai szabályok kiderítéséből adódik Spann társadalombölcseleti szemlélete. Társadalomelméletének központi fogalma a teljesítmény: az egyest az összességgel egybekapcsoló funkció, a lét és a norma összességét magában foglaló funkcionális egész. A társadalom állaga és következőképp szubsztanciális szemlélete kevésbé érdekli.³ Az egész lényegét a következő tételekkel határozza meg:

1. az egész, mint ilyen, nem bír léttel,
2. részeiben születik meg,
3. ezért a részek előtt van,
4. és nem szűnik meg a részekben,
5. ezért ott van a részek alapjában, gyökerében,
6. ilyen módon az egész minden mindenben: minden benne van és ő ott van mindenben.

Ennek a metafizikai alapvetésnek a részleteibe itt nem bocsátkozhatunk. Kétségtelen azonban ennek részletes vizsgálata nélkül is, hogy *Spann aránytalanul nagy metafizikai apparátussal dolgozik*. Ugyanígy *lélektani alapvetése is túlméretezett*, úgyhogy itt csak az alaptételekre térhetünk ki. Spann elutasítja magától azt, a lelket úgyszólván atomizáló felfogást, amely szerint a lelki élet csupán a képzetek mechanikája. A lelket is csak mint egészet kívánja szemlélni, ami azonban még sem zavarja abban, hogy az egészsies lelket ő maga utóbb mesterségesen funkciós rétegekre bontsa szét. E rétegek fokonzkinti belső felépítése a következő:

¹ Miután minden módszeres helyesség csak relatív, ezzel a kérdéssel nem kell többit foglalkoznunk. A módszer elvégre csak eszköz és út, de nem cél is egyúttal.

² Ez egyébként a tudomáznak és a politikának az a sajátos kapcsolata, amelyet Concha fejtett ki nálunk a legalaposabban.

³ V. A. Marck: Substanz-u. Funktionsbegriff. 1925.

1. a fel nem tárult szellemalap,
2. az érzékfeletti tudat,
3. a kettősség tudata,
4. a sugallaton alapuló tudat,
5. akarat és cselekvés,
6. a testiséghez kötött tudat,
7. az összes fokokat s résztartalmakat kísérő tökéletesítő vagy erkölcsi tudat.

Ami ennek a hét fokozatnak a kifejtését illeti, abban túlsók a pusztán terminológiai játék. Ez a szerző által jelen művében mesterségesen sűrített, kipreparált és magyarra átültetett szövegből kiváltképpen megállapítható. Az eredeti szöveg igézete itt nem hat és így a szavak ritmikus logikai akrobatikája nem érvényesül. E tanépület axiómái közül mutatóba a következőket említem: az igazság és a szépség egyénfeletti; a nagy emberek mind eszmélátók; az emberiség szelleme: az eszmék világának egésze; a lélektan legnagyobb problémája a személyiség stb.

Spann univerzalisztikus rendszerének szociológiai alapvetése is a közösségből száll az egyeshez. A társadalom valóságos, nem az egyének mechanikus összetételét jelentő egész. A társadalomtudomány módszertana tehát az egész kategóriáinak a társadalom sajátos területére való alkalmazásában áll. A társadalomtudomány fő problémái tehát a következők:

1. mi általában a társadalom? (általános szociológia),
2. miképpen tagolódik a társadalom? (részletes szociológia),
3. miképpen változik, alakul a társadalmi időben? (történetbölcselet).

1) Az első kérdésre felelő individualizmustól, amely szerint az autark ember önmagában látja a lét lényegét, nem lehet megtagadni bizonyos nagyságot és következetességet, sőt ebben a kísérletben van valami titáni jelleg. Az univerzalizmust nehezebb megérteni. Az univerzalizmus nem áldozza fel az egyént, de az egészet: a társadalmat logikailag előbbrevalónak, priusnak tekinti, a szellemi élet alapjának. Minden társadalmi érintkezésnek teremtő ereje van. Az egyéniség csak lehetőség, amelyet a köz aktualizál. A közösség az én létformája. (Hozzátenném: egyik létformája.)

2) A társadalom résztartalmait tárgyaló *különös szociológiából* figyelmet érdemel Spann felfogása a szellemi és cselekvési rendekről, amelyekre a társadalom kitagolódik. Spann öt ilyen rendet különböztet meg:

A) Az alsóbb munkásokét, akiknek tevékenysége, érdeklődési köre az érzéki: vitális létben gyökeredzik;

B) a magasabb munkásokét, akik iparművészekre és utánczó szellemi munkásokra oszthatók, passzíve már résztvesznek a magasabb szellemi életben is;

C) a gazdasági vezetők rendjét, akik gazdaságszervező tekintetben önállóan teremthetnek hatnak, de a magasabb szellemi életben csak érdeklődőkként vesznek részt;

D) az államférfiakét, akik erkölcsi szervező tekintetben teremthetők, de a magasabb szellemi életben szintén csak résztvevők; különös csoportjai: a magasabb önállóan cselekvő papok és harcosok;

E) végül a bölcsek, vagy a teremtő, magasabb oktatók rendjét, amely tulajdonképpen nem is rend, csak a tanításban cselekszik és alkotásait egy közvetítő szellemi rend adja tovább.

E rendi kitagolás eszméje által Spann tulajdonképpen már állambölcseleti területre lép. Ehhez tartozik hadbölcselete is, amely szerint a háború szorosan összefügg a politikával, társadalmi szükségyszerűség. A háború hatásai közül megemlítendő organizatórikus, integrációs jellege, államnak államhoz való viszonyát megváltoztató ereje. Befelé való hatása is fontos. Feltárja az állam belső szerkezetét. Minthogy egy népben erősen felébreszti a metafizikai szellemet, a vallásos és bölcseleti élet újjászületését, az állami érzület és morál megerősítését is eredményezheti. Spann stoicizmusában, amellyel a háború, szenvedés és halál adottságát fogadja, egyben pesszimizmus vegyül, amikor az adottságot és az adottságok legyőzhetetlenségét egybekapcsolja. — Mindezeket a «homályos» (*ὁ σκοτεινός*) Herakleitosztól a katonásan egyenes Clausewitzig éppen elég sokféleképpen mondták el a gondolkodók. Spann bonyolult kifejezés módjával valahogy a középen áll Herakleitos és Clausewitz között.

Állambölcseleti elgondolásaival némileg párhuzamosan haladnak Spann *jogbölcseleti* eszméi, miután szerinte a jog mint a szabályok egésze tartozik az államra. Nagy Dénes ezeket is igen gondosan összegyűjti és nagyon áttekinthetően, a társadalmi vonatkozások mindenkor kiemelésével csoportosítja.

Spann szemléletében a jog a legmagasabb szabályzat. Minden szellemileg rendezett társadalom ennek segítségével tudja lekötni az erkölestelen, bűnös elemeket. (Spann itt úgylátszik főleg a büntetőjogra gondol.) Az ideális jog: az isteni természetjog objektív társadalmi jogként kezdődik. Az ideális természetjog alakul

át pozitív tárgyi joggá. *A jog társadalmi funkciója a tiszta szellemi közösség és a cselekvés közti közvetítés.* A jog és az erkölcs a társadalomnak nem szellemi tartalmát, hanem tökéletesedését és értékrendjét (Soll- und Wertordnung) jelenti.

Spann jogfogalmának jellemző jegyei:

1. a jogban az erkölcs intézményes testet ölt;
2. mint szabályok objektív rendszere, a jog minden szabály egységes hordozója;
3. ezért formálisan nem vezethető le másból, csak jogból;
4. de mint egység okozati fogalom és csak oly mértékben van adva, amilyen mértékben a szellemi tartalmak egy nemzetben egységet és a szervezetek is egy ideális államegységet alkotnak;
5. mint részegyszekre csak az univerzalizmus módszere alkalmazható rá.

A joghoz hatalom kell, ennek azonban belső értéken kell alapulnia. Ami a részben nem felel meg az egésznek, az jogtalanság és az egésznek is és önmagát is elpusztító álhatalom. A lényeg: igaz. Az igaz és az erkölcsi jog (?) egységes egész.

Spann *a jog szociológiai forrását* végeredményben az egyetemes társadalmi hiedelmekben keresi, ami egészen modern jogszociológiai felfogás. Elavult ellenben a pozitívizmusból kisarjadt tiszta jogtan módszertani fogásainak alkalmazása, logikájának a «Sein» és «Sollen» imaginárius síkjain való mozgása, a Sein-től elabsztrahált abszolút Sollen meddő fogalmának még történetbölcseleti rendszerébe is beiktatása.¹

3. Ami már most a szociológia harmadik, *történetbölcseleti tagozatát illeti*, Spann itt is egészen következetesen elvet minden meddő, elavult, történettagadó naturalizmust, mechanisztikus és pozitivistá felfogást, mert a történelmet szerinte mindig és mindenhol a szellem formálta. Történetbölcseleti szemlélete határozottan visszakanyarodást mutat a romantikus irányzathoz. Alaptétele* hogy csak ott van igazi történelem, ahol a múlt hatékony a jelenben és a jövő formálásában. Schelling nyomán azt vallja, hogy «Geschichte ist die Einbruchstelle der Uberwelt», vagyis ami a történelemben új, az más, magasabb síkból ered. Vagy nincs történelem és akkor a Laplace-féle világformula áll, amellyel a világ folyásának mechanikus szükségszerűsége kiszámítható, vagy van, és akkor el kell fogadnunk egy felsőbb metafizikai betörést, hatást.

¹ Gibt es auch gesollte Geschichte? (Ez a problémafelvetés gazdasági tanaiban is megismétlődik.)

A történetbölcsélet adequat módszere ugyanaz, mint az univerzalizmus tudományos eljárási módjának alapvetése:

A) az intuíció előkészítése, ehhez tapasztalás és elmélyülés szükséges;

B) maga az intuíció, meglátás, az egész alapmegélése;

C) a feldolgozó, következtető gondolkodás, amely egyfelől a tapasztalat kiterjesztésében, másfelől a fogalmak kidolgozásában áll.

A történetbölcsélet további részleteinek elemzésébe itt nem mehetünk bele. Korábbi megállapításunk, amely szerint Spann rendszerében sok a terminológiai játék, itt is igaznak bizonyul.¹

A sok misztikus díszlet jól illik a romantikus történetbölcsélet vonalvezetéséhez. Spann történetbölcséleti rendszerének alapjelleget végeredményben nem a kereszténység határozza meg, ellenben Spann kiragad a kereszténységből egy-egy különösen megkapó részletet és azt ornamentum gyanánt beilleszti tanépiletében.²

A forradalmak szerepét illetőleg Spann nem jut el tovább, mint a politika tudományának sokban sajnos már meghaladott magyar nagymestere: Concha Győző, mert nyelvezete, kifejezés-módja összezavarja a dolgok természetes összefüggését.

Nagy Dénes érdeme, hogy ebből az anyagból biztos kézzel tudta kiválogatni a kétségtelenül értékest, továbbá, hogy a történelem és a szociológia kapcsolatára vonatkozó és Spann rendszerére annyira jellegzetes tanokat kellően kidomborította.

Az univerzalizmus gazdasági tanait tartalmazó harmadik rész tizedik (a jövedelem eloszlásáról szóló) fejezetének a mi szempontunkból lényeges két alapelgondolása az, hogy különösen fontos a jövedelemeloszlás terén is a teremtő és végrehajtó teljesítmények közötti különbség, és hogy a helyes álláspont szerint a

¹ Ilyen például az a történetbölcséleti okfejtés, mely szerint az egésznek az időben való kitagolódása a visszavétel és az új kitagolás vagy átagolódás módusával bír.

² Ilyen díszletmondatok: a bűnbeesés tana a teremtő hatalommal való önkényes visszaélés szimbóluma. Az embernek ősi törekvése a romlással való szembefordulás, a javulásra való törekvés. Innen a megváltás, amely nemcsak a szegények vágya, hanem a történelem ősi ténye és módusa. Nem ismeri az élet és a történelem mélységeit, aki nem ismeri el a gonoszt mint hatalmat. A jó elleni romboló hatás formája a látszat: a gonosz legerősebb fegyvere. A démon sokszor a lángelme tulajdonságaival jelenik meg, majmolja a géniust. A személyi képesség önző és egész-ellenes használata a rossz szellem, a démon fogalmát adja.

gazdaságnak nem fizikai törvényei, hanem a logikai törvényekhez hasonló törvényei, értelmes összefüggései vannak.

A gazdaság négy alapformájáról és a rendi gazdálkodásról szóló tizenegyedik fejezetnek jóval gazdagabb az eszmetermése.

A négy gazdasági forma Spann szerint:

1. a tiszta forgalmi gazdaság;
2. a tiszta tervgazdaság;
3. a testületileg vagy rendileg meghatározott gazdaság és végül
4. a szabadon irányított gazdaság.

A négy forma közül az első teljesen utópisztikus, a második elvileg szintén utópisztikus ugyan, de bizonyos határesetként megvalósítható; a szabadon irányított gazdaság átmeneti történeti lehetőség; a rendileg megkötött gazdaság az egyedüli valóságos gazdasági forma. A történelem csak rendileg megkötött gazdaságokat ismer, a szabadon szabályozott gazdaság viszonylag rövid ideig tartó betöréseivel. — E négy gazdasági forma egyenkinti jellemzése nagyon sikerültnek mondható. — Nagy Dénes sűrített és amellett rendkívül világos stílusa csak fokozza a hatást.

A végső következtetés itt az, hogy a kapitalizmus által megbontott rendiség helyreállítására új formájú korporatív gazdaság megalkotására kell törekedni, mert a mi korunk szemben az individualizmussal az univerzalizmust kívánja. Korunk fő problémája következőképp a gazdasági rendek újjáépítése. A kollektív munkaszerződés, a munkások és a kartellek a vállalkozók oldalán egy modern hűbérjog jelei. Az állam funkcióinak jelentékeny részét a rendi szervek veszik át. A központi állam rendje a nagy politikai feladatok megoldásának szentelheti figyelmét és a rendek felett csupán a legfőbb felügyeletet gyakorolja. Ilyen szervezet mellett a párturalom helyébe a szakszerűség uralma lép. A rendi állam és rendi gazdaság megvalósításának kezdeteit lehet látni a fasiszta Olaszországban s a nemzeti szocialista Németországban. Megítélésüknél nem a kezdéssel szükségképp járó tökéletlenségek, hanem az állami és gazdasági szerkezet átalakulásának elvi jelentőségű szempontjai veendőek tekintetbe.

A gazdaság szerepét az ember életében tárgyaló tizenkettedik fejezetben olyan valami foglaltatik, ami elől a klasszikus közgazdasági iskola mereven elzárkózott: a gazdaság etikai értelmének a kutatása. A klasszikus iskola szerint ugyanis a gazdálkodás mechanikus kényszerűség, gépiesen lejátszódó törvények uralma alatt áll, ezek megállapítása tehát a természettudományokéhoz hasonló módszer segítségével történik, amiért is mindennemű

beavatkozás meddő. E felfogás szerint a gazdálkodás változhatatlan törvényeivel, mint valami átok súlya nehezedik emberre. A gazdaság univerzalisztikus szellemű felfogása ezt az átkot áldássá változtatja, mert megtanítja az embert a természet és a gazdaság fölé emelkedésre.

A közgazdaságtan módszertanáról szóló tizenharmadik fejezet szociológiai lényege az, hogy Spann közgazdaságtanát nem az okozatiságra alapítja, hanem az egész elvén alapuló normatív tudományt lát benne, amelynek ez a logikai szerkezete szükségkép hozza magával azt, hogy a gazdaság fogalmában már benne van egy társadalomtudományi elmélet is, és hogy a gazdasági kutató nem kerülheti el a társadalomtudományi állásfoglalást. A társadalmat illetőleg Spann szerint csak kétféle felfogás lehetséges: individualizmus és univerzalizmus. A kettő lehetséges és termékeny szintézise kívül esik Spann gondolkörén.

A negyedik rész 6 fejezete már nem közvetlenül Spann tanait tartalmazza, hanem általában foglalkozik az univerzalisztikus irányzattal, nevezetesen azzal, hogy mikép jelentkezik az univerzalizmus Spann kiválóbb tanítványainál.¹

Igen tanulságos a Spann-féle univerzalizmus bölcséleti, szociológiai, közgazdasági és politikai irányú értékelését tartalmazó ötödik rész 5 fejezete. — A bölcséleti értelmezés méltatja Spann ama érdemét, amelyet a kettősség alapvető fogalmának kifejtésével szerzett és amellyel az emberi szellemnek a másik szellem által való felébresztését kimutatja. De nem fogadja el az individualizmus-univerzalizmus antitézisét mint abszolút erejű magyarázó elvet és főleg azt hiányolja, hogy nem választotta el kellőleg a szociológiai és az ontológiai nézőpontot. Spannak igaza van abban, hogy az autark egyénből kiindulva nem lehet az élő organikus társadalmi egységhez eljutni. Ámde autark egyén nincs, csupán közösség által megkötött egyén létezik. Az ember nem származik egész lényével a társadalomtól, ezért is nincs léte egész teljességével a társadalomba kötve. A személyiségnek vannak olyan szférái, amelyek kívül esnek minden földi közösség hatalmi körén.

Természetesen nem szabad feledni azt, hogy az egész univerzalizmus, mint elmélet csak egy tudományos munkamódszer. A bölcséleti bírálatnál sokkal keményebb bírálatban

¹ Andreas V. (államgazdaságtan), Heinrich W. (válságelmélet), Westphalen (szociálpolitika, bérkérdés), Öttel F. R. (pénzelmélet, bankpolitika), gróf Csernini P. (tőzsde).

volt része Spannak és általában az univerzalizmusnak a szociológia részéről, amely empirikus, exakt megalapozottságú módszerét féltette.¹

A közgazdasági bírálat a legteljesebb elismerés és a legteljesebb elutasítás között mozog. Ez azonban, akárcsak a politikai bírálat, már olyan terület, amely kívül esik a társadalomtudományi érdeklődés körén.

Elérkeztünk fejtegetéseink végéhez. A mai gigantikus világégés közepette könyveket írni és róluk beszélni sokak szemében felesleges szellemi fényűzés. Pedig, ha alaposabban vesszük szemügyre a dolgokat, Narviktól Mühlhausenig nemcsak nyersanyagokért és élettérért dübörög a repülő, harcikocsik és más korszerű harcászati eszközök félelmes dinamikája. Eszmények és világszemléletek által megszállt emberek mozgatják azt. Vannak szelid eszmék és vannak harcok gondolatok. Minden békés, legális és loyális külsőség dacára Spann gondolatvilága tele van feszültségekkel és harcokkal, ő is tényezője annak a szellemi életnek, amely a mai világtörténeti helyzetet meghatározza.

Nagy Dénes könyve tehát nagyon időszerű. Ma, két évvel megjelenése után, szociológiai vonatkozásban beszélni róla időszerűbb mint valaha. Kétféle ember csinálja ugyanis a történelmet. A bölcs, aki egyúttal szent és a hős, aki a tettek embere. Spann és szociológiai univerzalizmusa erre a két nagyon is aktív embertípusra van ielépítve.

Egy idegen gondolkodó életművének ismertetése olyan tudományos feladat, amelynél szükségkép háttérbe szorulnak az egyéni elgondolások, vagyis bizonyos lemondás kell hozzá. Ennek dacára műfaj-értéke az ilyen munkának magában véve nem a legnagyobb, de a megoldás alapossága lényegesen felfokozhatja azt. Ez a végső értékelése Nagy Dénes Spann-könyvének is. A műfaj kicsi ugyan, de a szerző mesternek bizonyult benne, mert nemcsak magyar, hanem nemzetközi tudományos viszonylatban is a legjobb Spann ismertetést írta meg.² E jóságának lényeges biztosítéka a társadalomtudományi vonatkozások kellő feldolgozása.

Hegedűs József.

¹ Dunkmann, W. Sombart, Tönnies, v. Wiese, Max Adler, Oppenheimer.

² Még G. Baron Wrangel: Das universalistische System von Otmar Spann (Untersuchungen zur theoretischen Nationalökonomie, 4. füzet) igen alapos Spann ismertetését is figyelembe véve.

H a l a s y - N a g y J ó z s e f: *Magyar önismeret.* Politikai olvasókönyv önmagukat kereső magyarok számára. Budapest, Franklin-Társulat, 1940. Kultúra és tudomány sorozat. 8° 172 lap.

öntudat és önismeret dolgában bizony eléggé hátra vagyunk. Nem ismerjük önmagunkat, a magyarság erényeit és hibáit, de nem ismerjük a magyar múltat sem, a történet magyarjainak gondolkozását, tetteit, jellemét. Ha pedig hallottunk is róluk egyet s mást, csak nagyon néha érzünk velük közösséget, nem érezzük velük a szellemi, lelki rokonságot.

Magyar önismeretre törekednünk szükséges, — ma már azonban olyan megnyilvánulásai is vannak ennek a divatossá vált önismeretnek, amelyek inkább ártanak, mintsem használnak. Tanulmányok, fejtegetések jelennek meg a magyarság lényegéről, boldog-boldogtalanul hozzászól a kérdéshez, legtöbbször azonban mai egészen felületes megfigyeléseiket, ötleteiket vetítik vissza ezer évvel ezelőtre. A kérdéssel foglalkozók nagy része a magyar lelkeséget egy ezer év óta változatlan cserépnek tekinti, amelyről az évszázadok alatt rá ülepedett port bármikor letörölhetjük és azonnal tisztán előragyog alatta a honfoglaló magyarok lelkesége, jelleme. Azt, hogy a népek a belső, természetes fejlődésben változnak, ezek nem akarják észrevenni, hiszen sokkal könnyebb elvont és értéktelen elméleteket fabrikálni, egy ezer év óta változatlanul kikialtott, feljegyzésekből alig ismert homályos arcot kiszínezni, — mintsem évszázadok magyarjának lelkeségét végigkísérni.

Nyugtalan és sok szempontból beteges keresés jellemzi középosztályunkat. Nem bízunk magyarságában, de mindenáron magyar akar látszani, s nehogy szavai, tettei magyarságát kétségbevonhassák, múltból vett idézetekkel megtámogatja. Jellemét, gondolkozását a honfoglaló magyarokról rajzolt képekhez igazítja, iránymutatót keres bennük; — mindez annak a jele, hogy a középosztály ma sem talált teljesen magára a magyarságban.

Történetünk magyar, igazán öntudatos perceiben soha senki nem jutott eszébe évszázadokkal előbbi arcképeket kiásni, csak azért, hogy azok helyeslő, vagy rosszaló pillantása szerint döntse el: ez magyar bennem, ez nem magyar. Bocskai, Zrínyi vagy Rákóczi nem érezte szükségét, hogy elhatározásait mások véleményével ellenőrizze, vájjon igaz magyar lélekből fakadtak-e azok. Magyarok voltak öntudatlanul is, mert nem lehettek mássá, mert magyar volt a látásuk, a gondolatuk, az érzésük, és az volt a magyar, ahogyan ők láttak, ők éreztek, még akkor is, ha arcuk,

lelkük látszólagosan különbözött is az előző századok magyarjaitól.

Elmúlt korok magyarságát, a magyar múlt értékeit mindannyiunknak ismernünk kell, — elméleti fejtegetésekkel azonban nem jönnek közelebb hozzánk. Nem tanulmányokra van szükségünk, hanem arra, hogy minél többen olvassák Zrínyi vagy Bocskai tépelődéseit, ismerjék eredetiben Pázmány, Magyarai gondolatait. Ezek vezetésével kellene mindenkinek a magyarság állandó élethalál kérdéseit megismernie. Elmúlt századok magyarjai mutassák meg a magyarság mindig változó és mégis örök arcát, hibáit és erényeit. Meg kell ismernie mindenkinek a múlt magyarságát, éreznie kell, hogy azokban ugyanaz a magyar szól, aki benne — a mai magyarban — is lakik, a lélek, a szellem ugyanaz, csak a körülmények, a kor változtak. Azt azonban egy pillanatig sem szabad senkinek sem hinnie, hogy elmúlt magyarok véleménye megoldja a mi kérdéseinket. A magunk kérdéseink magunknak kell rágódnunk, ők adhatnak biztosságot és önérzetet, meríthetünk belőlük irányt és gondolatot, tanulságot, ámde megoldás nincsen az ő szavaikban.

De nemcsak a kimagasló szellemek véleményét kell megismernünk, hanem minden kor átlagmagyarjának lelkét is. Egyszerű végvári vitézek, vándor prédikátorok sokszor pompásan fejezik ki a tömegek érzésvilágát, s nagyon átérzik a magyar sorsot. Nemzeti önismeretünkhöz ezek legalább annyira hozzátartoznak, mint a kimagasló, ünnepelt szellemek.

Nagy örömmel vettük kézbe H. könyvét. Azt hittük végre tudalékos elméletek nélkül láthatjuk a múlt magyarjainak gondolatait népükről, annak sorsáról, — meg kell azonban már itt mondanunk, hogy örömünk korai volt.

Előljáró beszédét H. az önismeretről, a nép és a nemzet keletkezéséről és lényegéről szóló filozófiai fejtegetésekkel kezdi. Ezt itt fölöslegesnek érezzük. Ezután következik a «magyar önismeret állomása» c. fejezet, amely különböző korok magyarságának szemléletét és önismereti fokát mutatná. A fejezet rapszodikus, nem keresi a szemlélet változásának okait, valójában, ahogy a címe is mondja, egyes állomásokon megáll és innen körültekint. Itt-ott naiv és ellentmondó állításai ötlenek szemünkbe. (Pl. Szent István «fenntartás nélkül hasonulni akart a környező feudális életstílushoz», mégis azt «népe benső jellemvonásainak megfelelően akarta átformálni»). Hogy különben mi vonzotta a kereszténységhez? — többek között az, hogy a keresztény universalizmus nem állt ellentétben a nomád úr nagylelkűségével!)

Természetesen erősen kiemeli az Imre herceghez írott Intelmek szavait, a gyöngé és törékeny egynyelvű országról, amely immáron úgylátszik vita nélküli legfőbb szempontunkká lesz elevenek és holtak magyarságának megítélésénél. Joó Tibor nyomán ebben az eszmében és ennek gyakorlásában látja a szerző a magyar politikai bölcsesség legmagasabb fokát, mondhatjuk történetünk magyar voltát. Nem kívánunk ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozni, csak megemlítjük, hogy az Intelmek kora és szerzője ma sincsen teljesen tisztázva, s hogy a kérdésnek legavatottabbnak számító kutatója arra az eredményre jutott, hogy az Intelmeknek szinte minden sora külföldi átvétel. Azonkívül Szent István utódainak nemzetiségi politikája nem éppen az Intelmek szellemében haladt, ahogy azt nemrégiben mutatta ki Mályusz Elemér.

A Szent Istvánról írott aránytalanul nagy rész után a magyar történelem leghosszabb századai egészen rövidre zsugorodnak. A török korszakot, amikor a magyar öntudat hatalmasabban égette a lelkeket, mint valaha előbb, vagy később, pár sorban elintézi, annál nagyobb teret enged azonban a felszabadító hadjáratok utáni és főként a XVIII—XIX. század fordulójának fejlődésére.

Súlyos kifogásaink vannak a szemelvények ellen is. Egész sereg írás van, aminek a magyar önismerethez semmi köze sincsen. Igaz, mondhatná valaki, hogy minden betű, amit magyarok leírtak, minden tett, amit véghezvittek a magyar lényeket tükrözi. Ez így igaz, de akkor a magyar önismeretről szóló munka aligha férne el ekkora kis kötetben, — itt csak azt lenne szabad közölnünk, amit elmúlt korok magyarjai a magyar sorsról, jellemről írtak.

Mindjárt a legelején nem tartjuk idevalónak az Intelmeket, melyekből esetleg kiolvashatunk sok magyar fejre valló gondolatot, de mégsem mondhatjuk, hogy a magyar sorsról akár csak egy gondolattal is gazdagítana bennünket. Nem értjük azt sem, Kálti Márkus «történetfilozófiája» hogyan kerül ide; abban, hogy az őszösvetségi Salamon király szavával megállapítja, hogy bármely ország vagy uralkodó csak istenfélelemben lehet naggyá, — mi a különlegesen magyar gondolat? Ugyanakkor azonban hiányzik IV. Béla király híres levele a pápához, amelyben elsőnek fogalmazza meg a magyarság európai és keresztény hivatását, de amelyikben elsőnek rajzolja meg a magyar sors magárahagyottságát is, a Nyugat védelmében vérző és mégis kitaszított magyarság történelmét. Hiányzanak Hunyadi János levelei, melyekből a kereszténység iránti törhetetlen hűség és az igaz magyar érzés összefonódva csen-

dülnek ki; hiányzanak Mátyás büszke daccal megírt sorai a szittya jellemről, a magyar harcos dicséretéről.

Kálti Márkustól kétszázéven át nincsen egyetlen egy idézet sem, egészen az 1505-ös rákosi végzésig. Utána megint nagy hallgatás következik; végig a törökkoron át csak Pázmány, meg Zrínyi Miklós emelik fel szavukat csonka idézetekben. Akkor, amikor erről is, arról is a legragyogóbb magyar tehetségek tépelődnek a magyar sorson, amikor erdélyi és királyi magyarok, katolikusok és protestánsok mindig ellenkező, de a magyarságban mindig egymásrataláló lelke azóta sem látott magyar öntudatot termelnek ki, amelyik világokban méri a magyar hivatást, akkor ezt Verbőczynek egyik kevésbé sikerült alkotásán kívül csak 150 év távlatában követi a katolikus főpap és a kétségtelenül minden idők egyik legnagyobb magyarjának írása.

Hol maradt a lengyel trónon is a magyar sorson töprengő Báthory István, hol vannak Bocskai, Bethlen, a Rákócziak levelei? Hol van Kemény János fejedelem, II. Rákóczi Ferenc önéletírása? Hol vannak a végvári kapitányok feljegyzései a magyar katonajellem gyönyörű kivirágzásáról? Hol vannak a közrendű magyarok véleményének kifejezői? — a prédikátorok siralmas jellemzései, rossz versekben megírt lángoló magyar hite; a marosvásárhelyi polgárok együgyű mondatokban följegyzett gondolatai a magyar életről; vagy a tarcali jegyző sötéten látó kétségbeesett krónikája? Hol maradt az egész kuruc költészet? — a bujdosók önmagukbaroskadó számvetése magukkal és a magyarsággal?

Mindezek elmaradtak, nyilván kellett hely a XVIII. század fordulójára. Innen kezdve bőségben sorakoznak az idézetek, megérkezik a «népi ébredés» kora. Az eddigi nyolc évszázadot 5 szerző idézetei képviselik, a hátralévő egyet tizenkettőé. Nyolcszáz évre jut 35 lap, százévre száz lap. Rengeteg idézet van költőktől, (Kazinczy, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, majd Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany) ami nem lenne hiba, ha az idézett költemények valóban mondanának valamit a magyar önismeret számára. De, hogy pl. a Széchenyi emlékezete ebből a szempontból semmit sem mond, fölösleges fejtegetnem. Az 1791. évi 10. t.-c. is itt hivalkodik, — nem tudjuk miért.

Széchenyi aránytalanul sok idézettel szerepel; nem helyes a magyar múltat csak egy ember szemével megítélni. Arra törekedjünk, hogy minél több, más-más gondolkozású és elhatározású magyar gondolatát megismerjük. Kemény Zsigmondból ügyesen válogatott idézetek vannak, de már Deák Ferencről (a Húsvéti

cikk) és Kossuth Lajostól (Cassandra-levél) megint ide nem illő sorok kerültek be.

Végiglapozva a könyvet, önkéntelenül eszünkbe jut az első pillanatra érthetetlen alcím: «politikai olvasókönyv . . . ». H. a politikusok írásait idézi, és minden valamirevaló politikusnak kell valamilyen idézettel jelentkeznie. Talán ez magyarázza munkája szempontnélküliségét és hiányosságát.

Még felvetjük azt a kérdést, hogy miért van egyesek munkái előtt rövid életrajz, és miért nincsen ez mindenkinél? Ha az Intelmeket és Kálti Márkus munkáját magyar fordításban adja, miért közli németül Széchenyi egyes naplórészleteit? A könyv arra lenne hivatva, hogy széles körök kezébe kerüljön, olyanokéba, akik nemcsak latinul, de németül sem tudnak.

Minden hibája és hiányossága mellett is örülünk ennek a munkának, mert úttörő. Reméljük, hamarosan megjön a helyesebb szempontok szerint válogatott antológia azokból a gondolatokból, amelyeket a magyarságról és a magyar sorsról elmúlt századok magyarjai vetettek papírra.

Benda Kálmán,

Borotvás - Nagy Sándor: *Nevelhető-e a fajmagyar üzletemberré?* Budapest, 1940. 72 l.

Égetően aktuális kérdés szólal meg ebben az ügyesen, jól megírt könyvben. Nem holmi pedagógiai szörszálhasogatás, hanem erőteljes, hitébresztő lendület vonul végig rajta. Publicisztikai könyv a javából. Óvatos a faj kérdésben. A faj tagadhatatlan kötő-merevítő tényező a történetben, de mégsem merev, hanem éppen csak «történeti» adottság: századok formálják, öntik, olvasztják, kristályosítják. Szerző keresi azt az elemet, amely nálunk «kapitalista» érzésűvé, üzletkötő elemmé nevelhető. Ügyes s világos a kérdés történeti hátterének a megrajzolása. Elparentálja a latinos műveltségével az életből, a 19. századból ki-ki szoruló középosztály életperspektíváját. Valóban különös, hogy évszázadok óta a magyarban csak a «termelői lelki alkat» fejlődött ki, de a kereskedői lélek nem. Ezért került idegenek kezére a kereskedelem, s az áralakításból húzott nagy haszon. Németek, olaszok, újabban zsidók kezére került a forgalom irányítása. S mindéig így legyen? Erről nincs szó. Szerző rátapint az elevenre: nevelni kell. Más út nincs. És van honnan, mely rétegből. Itt csak azt fűzzük hozzá: nem «faji» tulajdonságokat kell itt elsősorban legyőzni. A kereskedelem a nagy ember-technikai tudás műve s ez

a városi kultúra kohójából nő ki. A magyar kétségtelenül túl későn urbanizálódott. Ma az kell, hogy igazán városiasodjék. A város mai «középosztálya» jórészt még mindig vidéki elemekből áll, a vidék hangulata él sok — «ál-városi» — családban, ahol a földszertet primátusa ma sem halt ki. A magyar, «országot» fenntartó nép lévén, elsősorban a földet tartotta központi értéknek. (Innen a «termelői mentalitás» is.) Mi lett volna, ha nem áldozott volna a földjéért annyit? De tovább már ez nem elég; új program kell. Ma, kétségtelen, jelentékenyen megerősödött a polgári élet-hangulat. Borotvás-Nagy könyve időszerű is és vigasztaló is. Világos elmével jól mutatja az új utat. Hasznos könyvéért elismerés illeti.

K. N.

Barnes, Harry Elmer: *Society in transition. Problems of a changing age.* Newyork: Prentice Hall Inc. 1940. 1000 l.

A könyv a címlap mellett képet közöl: a háttérben gép, roppant fogaskerekekkel, kapcsokkal, emelőkkel, csövekkel és csavarokkal és egy angolszász arcú munkás overallban igazgatja, — az előtérben pedig egy neandervölgyi alacsonyhomlokú, borzas, szőrzettel elborított majomember áll kőbaltával és kőhegyű lándzsával. A kép alatt a következő felirat: «the cave mind in the machine empire», vagyis: a barlanglakó szelleme a gépuralom korszakában. Ez a könyv alapgondolata. A társadalom a nagy forduló idején, az átmenet kérdései. A forduló, az átmenet, a válság, a változás, a katasztrófa, — és mindennek oka, háttere, értelme, szimbóluma: a gépek uralmának magas korszakában élünk és szellemünk, kedélyünk, emberiségünk, szocialitásunk olyan visszamaradott, korcs, csökevényes és primitív, mint egy barlanglakóé. Azok számára, akik az irodalmat ismerik, nem titok, hogy e gondolat Kari Mannheimé, aki (*Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus*) már évekkel ezelőtt a válság okát abban jelölte meg, hogy: the cave mind in the machine empire, más szóval abban, hogy mindabban, ami mechanikus, értelmi, racionális, intellektuális, mesterséges, olyanok vagyunk, mint a félistenek, de viszont mindabban, ami komoly, ösztönös, mély, belátó, bölcs, olyanok vagyunk, mint a gyerekek, vadak, vagy ősemberek, akik még kőlándzsával mammutra vadásztak. A külső-értelmi-mechanikus civilizáció magasrendűsége és a belső lelki-szellemi világ visszamaradt volta olyan szakadékot rántott fel, amelybe a mai fehér emberiség lezuhanni készül. Ez a válság. Ez a válság problémája.

Ez az, ami a *society in transition*, vagyis a korok küszöbén átlépő vagy nem átlépni tudó társadalom.

Barnes könyvének gondolata nem új, a mű mégis jó, nemcsak azért, mert olyan irodalom fölött nyújt áttekintést, amelyet Európában csaknem egyáltalában figyelmen kívül hagytak és az északamerikai válságművek hallatlan tömegéről tesz említést. A mű főelőnye abban van, hogy a gépi civilizáció kibontakozását figyelemmel kíséri és azt vizsgálja, hogy a szellemi-lelki kultúra lassanlassan — mintegy kétszáz év alatt — hogyan vált el, hogyan távolodott egymástól, amíg a távolság végül áthidalhatatlan lett és végzetes. A tizenharmadik század közepén kezdi az ipari forradalmakkal. Ez az a kor, amikor az emberben még intakt belső szellemi-lelki lény erős biológiai-transzcendens reakcióval válaszolt a gépek fenyegető rohamára. Akkor az emberben még meg volt az erő ahhoz, hogy küzdjön a gép ellen és a visszahatás a racionalizáló mechanikus civilizáció ellen felkelt. Ez az ipari forradalmak igazi jelentősége, amelyet ilyen jól senki sem látott. A változást nyomon követi a gazdasági és társadalmi változás. A gépi civilizációnak az élet-szellem nem tudott ellenállni és magával rántotta. Az ember veszedelmesen elkezdett intellektualizálódni, a társadalom kezdett széttöredezni, mert a szellem és az élet kezdett belőle kiszállni, az osztályokra való szakadás, az osztályharc mind élesebbé válása, amely jelenségnek eredménye mindennemű szocializmus Saint Simontól egészen Bucharinig. Az élet-szellem különvált és a társadalomból kényszerült száműzetést szenvedett és szenved azóta is. Mert az egész gazdasági életet, az egész politikát, társadalmat a mechanizált gépdémonia foglalta el és le. Rendkívül érdekes, hogyan követi nyomon lépésről-lépésre a fehér emberiség elgépiesedését, hogyan származtatja le a múlt és jelen század minden lényeges jelenségét vagy a gépcivilizációból, vagy az élet-szellemnek a gép ellen való harcából.

A szociológia mindinkább közeledik a történetfilozófiához és mindinkább kitűnik, hogy mennyire helyes úton járt Sorokin, amikor művében (*Social and cultural dynamics*) nagyszabású társadalomtudományt csak történettudománnyal és filozófiával együtt tud elképzelni. Elvégre mindig világbázisokról van szó. Az ilyen bázisok a Mannheim által elnevezett, de nem kidolgozott, Barnes által felhasznált és a részletekig menő alaposággal és pontosan megrajzolt: mechanikus-gépi-rationális és ezzel szemben az ösztönös-szellemi-életszerű. Nagyon valószínű, hogy egymagában ez az egyetlen feszültség sem a válságot, sem a mai

helyzetet nem világítja meg és nem érteti meg. De, hogy ennek a feszültségnek alapvető szerepe van, az, ha eddig kétséges volt, a jelen könyv alapján kiderült.

A mű tele van találóbbnál-találóbb fejezetekkel. Lényeges az a rész, ahol a nyersanyag kérdéséről beszél, vagyis arról, hogy a gép produktivitása és konstruktív volta tisztán látszólagos és csak a gépi civilizáció szempontjából az. A gép az élet szempontjából merőben és tisztán destruktív és amit még senki sem vett észre: a gép a nyersanyagot felfalja. Innen magyarázható az egyre növekvő anyagéhség, az anyagi problémák tömege és a fenyegető veszedelem, hogy az élet fenntartásához szükséges legfontosabb anyagok hamarosan elfogynak. Nem az ember emésztette el és nem az élet és nem a szellem. A gép nyelte le az olajat, a szénét, a fát, a vasat. A gép válságba vitte a termelést is éppen úgy, mint a gazdaságot és a társadalmat és az emberi szellemet és a történetet. Rendkívül figyelemreméltó, amit a gépi civilizáció és a települések kapcsolatáról mond. De a legfontosabb, amikor elkezd beszélni a gépi korszak és a betegségek és az éhség összefüggéséről. A gépi kor új módszereket talált ki a gyógyításra, de a gyógyítás hatása messze elmarad amögött, hogy: mennyi új betegséget termelt ki. Lényeges az a rész, ahol a városi életről beszél és az ú. n. világvárosok hallatlan megduzzadásáról, ezzel szemben a vidék teljes eltűnéséről a termelés gépiesítésével kapcsolatban. Természetesen itt soha sincsen szó a gép ellen tanúsított animozitásról. Barnes nem áll Bergyajev álláspontján és nem mondja, hogy a gép démonikus alkotmány. A helyzetet keletkezésében nézi, abban, hogy miképpen fejlődik, milyen alakot vesz fel és mit teremt. Értékelésében közömbös, majdnem maga is gép — amely csak jelzi, hogy mi a helyzet, pontosan és rokon és ellenszenv nélkül. A legfontosabb fejezet azonban a bűnről való alapvetően új felfogása (a new perspective on crime). A dolog majdnem így fogalmazható meg: ma kétféle bűnt ismerünk: a gép bűnét a szellem-élet ellen és a szellem-élet bűnét a gép ellen. Ami aztán a megdöbbenő, hogy a társadalom az utóbbi időben mindinkább a gép alapjára helyezkedik és egyoldalúan azt kezdi bűnnek tekinteni, amit az élet-szellem követ el a gép ellen és a bíróságok és az emberek és a közvélemény elkezd elítélni az élet-szellemet, elítélni, elnyomni, megalázni, bezárni, fogságra vetni és kiközösíteni. Abban a pillanatban, amikor a társadalom azonosítja magát a géppel, ellensége lesz az életnek és a szellemnek. Ennél finomabban és okosabban a válság egyik gyökerét még senki sem fogta fel, kivéve a nagy oroszokat

és németeket. Hogy ebből mi következik? — könnyű megmondani. Az élet és szellem, mint vádlott, viaszszorul és keletkezik: a kollektív és epidemikus idegbaj (idegesség, mentális defektusok, elmebajok, sorsösszetörések stb., stb.). Amire a koronát mi teszi fel? A karitás, a segítség, a kórházak, a szanatóriumok. Ezzel a kör bezárult. A gépiesség birodalma egységes egész. Már a szeretet és a részvét és a humanitás is gépiesítve van. Ennél nem lehet továbbmenni. A szociális szolgálat, amely *cool as charity*, ahogy az angol mondja: fagyos, mint a jótékonyosság, vallássá lett — a social service belépett a keresztény metafizika szeretet-szellemének helyébe. Barnes ebből a helyzetből kiutat nem lát. Persze, hiszen ez már nem a társadalomtudomány feladata. *Hamvas Béla.*

Sims, Le Roy Newell: *The problem of social change.* Newyork: Thomas Y. Crowell comp. 1939 477 l.

«Közösség alatt értendő az emberi lények társulása, vagy a csoport jelensége. A csoport többféle: alkalmi, időleges, tartamos, származási, vegyes, szoros, szétszórt, szerves, népi, politikai és sok más ... de akármilyen legyen is, az emberi csoport mindig lényegében különbözik még a magasabbrendű állatok csoportosulásától is.» Azt a különbséget, ami az állati és emberi csoport között van, a szerző a kultúrában jelöli meg. A modern közösségek legtöbbször például merőben és csakis kulturális, egyéb összefűző kapcsolatokat kizárva. Több faj, esetleg nép, esetleg nyelv, esetleg állam is egyesül egyetlen kulturális alapon és együttélést talál egyetlen kulturális szellemben. Amikor tehát a szerző a társadalom változásait kutatja, elsősorban nem is a közösség, hanem a kultúra változásait veszi elő.

A kiindulópont tehát ezt jelöli meg: 1. azokkal ellentétben, akik azt mondják, hogy a társadalom, mint sajátos egység vizsgálható, Sims azt mondja, hogy a legfontosabb nem a társadalom, hanem a kultúra vizsgálata; 2. azokkal ellentétben, akik azt mondják, hogy először magát a társadalmat kell vizsgálni, Sims azt állítja, hogy először a változást kell vizsgálni, tehát először nem a társadalom az, ami van, hanem a változás; 3. abban az esetben, ha egyáltalában nincsen statikus társadalmi forma, hanem csakis kulturális változás és ez az, ami az emberi életet meghatározza a közösségben, akkor a szociológia teljes egészében *történeti kultúra-tudományá alakul át.*

A szerző könyvében részben tartja is magát ezekhez az elvek-

hez. Az első fejezetben a közösség változásait történeti távlatból nézi és vizsgálja azokat az elméleteket, amelyek a változást megmagyarázni megkísérik. Ezután a közösség változásainak természeti tényezőit veszi elő: a biológiai, a faji és a földrajzi adottságokat. És itt meg kell jegyezni valamit. Az, aki a könyvtől önálló gondolatot vár, álláspontot, szellemet, témát és megoldást, az legjobb, ha nem kísérletezik vele. Az irodalom több-kevesebb szerencsével űzött ismertetésén kívül egyebet kapni nem fog. A földrajzi tényezőkről beszélve az embernek az az érzése, hogy a fejezetnek tulajdonképpen jegyzetnek kellene lennie a lap alján, vagy a könyv végén és a szöveg hozzá egyszerűen hiányzik. Ez a téma Hipokratéstól a mai napig az emberiséget állandóan foglalkoztatta és alig van érdekfeszítőbb, izgatóbb és mélyebb kérdés, mint az emberi lélek, a társadalmi, — forma, a közösség, gazdaság, állam, vallás, szellem, gondolkodás, életrend nagy összefüggése a geográfiai környezettel. A föld és ember kapcsolata egyike az ember örök és klasszikus témáinak. A szociológia újabban ismét komolyan foglalkozik vele és vannak művek, amelyek kitűnő eredményeket értek el. Sims számára az egész harminc lapon elintézhető kérdésnek látszik.

A harmadik rész valamennyi között a legszürkébb. A társadalmi rendről és annak változásáról szól. Itt önmagával ellentétbe kerül, mert miután kimondta, hogy az elsőrendű tényező nem a közösség, hanem a kultúra, most ismét a közösségről beszél a kultúráról pedig megfélekedzik. A negyedik rész végül a társadalom változásának folyamatáról beszél. Szerinte van: automatikus változás, alkalmazkodó változás, szociális változás, forradalmi változás. Az utolsó pontban holmi ciklikus elmélettel kísérletezik elég ügyetlenül és megpendíti azt az eszmét, hogy e ciklikus változás természete talán az, hogy a közösség az autoritárius és liberális végletek között hullámszik. Így az embernek az a benyomása, hogy talán elfogadott valamit Sorokin-ból, de nem merte az egészet, hogy neki is maradjon valami írni valója.

A Sims-éhez hasonló művek megítéléséhez a következő módszer ajánlatos: az ember mindjárt lapozzon a végére, nézze meg az indexet és keresse meg, hogy milyen fogalmak azok, amiket a leginkább hangsúlyoz. Sims művében a helyzet a következő: az index leggazdagabb rovata a «social». Ezután következik a «culture», majd a «history», aztán a «process», végül a «revolution». Most az ember állítsa össze így: szociális kultúra történetének folyamata forradalmi módon. Az eredmény valóban százszázalékgig a valóságnak meg is felel. A könyvben tényleg erről van szó. Az ilyen mód-

szer azonban azt nem tudja megmondani, hogy a könyv értékes, komoly, tartalmas, vagy sem. Ehhez legalább egy mondatot el kell olvasni belőle. Példa: «Ha az anyagi változás találkozik a nem-anyagi változással, akkor kultúra keletkezik». Milyen különös dolog ez, — vájjon lehet olyan könyvben, amely a kultúra forradalmi változásairól szól, ilyen habarcs-mondat? Az ember kedvét veszti. És joggal. A második mondatot már sokkal kevesebb bizalommal olvassa el. Ugyanazt találja. Végül azt kérdezi: minek kellett ezt a könyvet elolvasni? Semmit sem tudott meg sem a szocialitásról, sem a kultúráról, sem a történetről, sem a folyamatról, sem a forradalomról.

A társadalomtudomány is ott áll, ahol a többi tudomány, kiapadt és elszáradt módszerrel, tönkrement szellemmel, unalmasan, lényegtelenül és semmitmondóan, bosszantó ismételtetésekkel. Mindinkább egyáltalán semmit sem fog jelenteni, ha valaki csupán a tárgyról beszél és személyéből semmit sem tesz hozzá. Az existenciátlan tudomány haszontalan és unalmas. Még a tények is csak akkor jelentenek valamit, ha azokat valaki megértette és feldolgozta és beállította az eleven élet- és világszemléletbe. Élmény nélkül még tudomány sincs. Sims könyvét nem szabad másnak tekinteni, mint kisbetűs jegyzetnek. *Hamvas Béla,*

A. Jürgens: *Ergebnisse deutscher Wissenschaft.* Eine bibliographische Auswahl aus der deutschen wissenschaftlichen Literatur der Jahre 1933—1938. Essener Verlagsanstalt. 1939, 782 lap.

«Mi dolgunk a világon? Küzdeni
Erőnk szerint a legnemesbekért.
Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.»

(Vörösmarty.)

Lehet mondani, ha — «Gondolatok a könyvtárban» címen — versírásra nagy költőt ihletett a könyvrengeteg és a könyv az emberiség sorsát és rendeltetését tükrözteti, úgy a sokkal szerényebb könyvészet, egy egyszerű és szürke bibliográfia is eljuttathat oda, hogy egy percre elmélkedjünk felette. Hat év óriási terméséről van szó, válságos időkben. S valami kicsillámlik a könyvek tízezreinek sorozatából: hol vannak a nagy, «elvi» kérdések? Vájjon, ha izgatott az atmoszféra, ez az izgalom átragad-e a tudós szerzőkre? Azt látjuk: alig. Láthatjuk ebben a bibliográfiában, hogy új termés aránylag kevés a világnézet tudományából, a filozófiából (holott a háború után roppant élénk volt e téren a termelés); és — alig van új termés szociológiából. Ha csak a «Volks-

tum» címszót nézzük is, szép és gazdag termés tárul elénk, de «társadalomtan» címen alig találunk kiemelkedőt, századunknak szólót. Azonban nem szabad ezen csodálkoznunk, sőt éppen megérthető a mai beszédes tényállás. Valaminő nagy, kijegecesedett *politikai hit* járta át az elméket, s nem a *quid juris*, nem a «kellő» világ, az eszmény, a kérdések kérdése foglalkoztatta az elméket, hanem márcsak a *hogyan* kérdése. A nagy világnézeti döntés már megtörtént előbb. Amikor a «hogyan» problémája kerül előtérbe, már a megvalósítás, a technikai keresztülvitel talaján járunk, tehát már a tettek emberei szólalhatnak meg. Ha a nagy elhatározások már megtörténtek, szükségkép a dolgozó aktivisták és a harcolók kerülnek az élre. Azt hisszük, ez érthető, nagyon is közelfekvő, ha a mai kort nézzük, amennyiben az, tudós irodalomban is tükröződik. A világnézeti — azaz filozófiai és szociológiai — problémátömegek végre is mi másra vallanak, mint vajúdsra? Ez már nincs meg. A határozottság már szótlanság. S következnek az alkotásnak nekilendülő emberek.

Azt hisszük, mégis felvethető a kérdés: oly egyszerűek-e a mai társadalmi kérdések, hogy ama «vajúds» beszűntethető? Tények figyelmeztetnek majd arra, hogy az emberiség — kivált íl mai időkben — állandóan vajúdik. S így alig hihető, hogy akár a filozófia, akár a szociológia valaha is veszítene korszerűségéből.

—y—n.

Jóó Tibor: *A magyar nemzeteszme.* Budapest. 1939. Franklin Társulat. 219 l.

Ez a könyv, barátom könyve, sok gondot, nyugtalanságot okozott nékem. Háromnegyed éve írtam róla, de nem adtam nyomdába, mert éreztem, hogy nem fogom a szerzőt meggyőzni. Úgy megszerette elméletét, hogy a kritika nem fogja gondolkodóba ejteni. Mintha e művében az igazságkeresés fölé helyezné az elme dialektikus játékát. Ez pedig tévedésekhez vezetett. S míg tűnődtem és teltek a hónapok, a könyvnek mind nagyobb sikere lett. A vitázó, fölényesen biztos hang, a lendület, a színek hatottak, a jóhiszemű bűvöltek köre egyre tágult s elkeveredtek köztük a ravasz érdekhajósok, hogy az elmélet kedvező szelét vitorláikba fogják. A tévedés csak addig ártatlan dolog, míg nem akarják trónraültetni. Így hát mégsem hallgathatok. Elolvastam újra a könyvet s megírom, ami a tévedés megvilágítására szükséges.

A nemzet társadalmi valóság: közösség. Fogalmának tartalmát történelmi és társadalmi szemlélet együttes alkalmazásával közelít-

hetjük meg. A szellemtörténeti spekuláció itt nem vezethet helyes eredményre. Szociológiai ismereteket társadalomtudományi nézőpont nélkül nem lehet a történetírók megállapításaiból lepárolni. Aki a közösségek mivoltát akarja kifejteni, annak magának is historikusnak kell lennie s egyben, hogy a genetikus megismerés értelmet nyerjen, az élő társadalomba beágyazó funkcionális ismerettel kell rendelkeznie. Társadalomtudományi szemlélet nélkül nem adatik biztos társadalomismeret. Ezt a szemléletet a szerző mellőzhetőnek vélte azzal, hogy ő a történetfilozófus. Joga van társadalmi problémákhoz nyúlni, hiszen a nemzet, mint minden társadalmi közösség, eo ipso történelmi fogalom is. Historikusok valóban sokszor írtak már szép és értékes munkákat társadalmi jelenségekről tudatos társadalomtudományi szemlélet nélkül is, ha alapos történelmi tudásuk letűnt korokba való elmélyedést jelentett s az örök emberi élet komoly ismeretétől nyert támogatást. Joó Tibor e könyve azonban se nem történelmi munka, se nem szociológiai. Érdekes, eleven dialektikai produkció egy eleve felállított tétel propagálására.

A tétel a következő. A magyar nemzetfogalma más, mint a többi európai népé. Míg ugyanis ezek a közös származásban, nyelvben, hazában, kultúrában állami és sorsközösségben látják a nemzetalkotó tényezőket, addig a magyarok a XVIII. század végéig tudták, hogy nem ezek, hanem a származásban, nyelvben, szokásokban heterogén új feszítő nomád harcos népek vezérkövető akarata, az isteni hivatású vezér, fejedelem, király követésével a nemzethez tartozás vállalása teszi a nemzetet. Ez a nomád-harcos nemzet eszme élt tovább a magyar nemesi társadalomban, mely nyelvre, fajra tekintet nélkül a magyar nemzet tagjává tett minden magyart, németet, tótot, ruthént, szerbet és oláht, ha tagja volt a magyar nemességnek. Ez a szentistváni nemzet eszme, mely az Intelmek híres mondatában csúcsonyul, mely szerint az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és törékeny . . . Ezt a helyes nemzeteszmet, a magyar nemzeteszmet a francia forradalom után hozzánk is betörő (!) esztelen nyugati nemzeteszme kiszorította. A nyugati nemzetfogalom megbűvölte Kazinczyt, Széchenyit, a magyarság legjobbjait, majd az egész nemzetet, ami végül is Trianonhoz vezetett.

A Werbőczy-féle *populus Hungaricus*nak, tehát egy politikai-jogi fogalomnak a társadalmi közösséget jelentő nemzet-fogalommal való felcserélésének vagyunk tanúi. Joó Tibor e tétele szerint 1790 előtt a magyarok csak politikai értelemben ismerték a nemzet fogalmát, tehát ha magyar nemzetről beszéltek, kirekesztették

belőle a magyarság nagy többségét, de belevették a német, tót, rác, román stb. nemeseiket. Ez annyit jelentene, hogy nem volt nemzetfogalmuk, csak közjogi jelentésű rendi fogalmuk. Ez ugyan nem hasonlít az íjlesztő nomád harcos «nemzet»-fogalmához, azonban van bizonyos feudális íze, amely talán mégsem ázsiai eredetű.

Köztudomású, hogy a magyarságnak a honfoglalás óta mindenestre van nemzeti tudata és önérzete. Történelmünk sok példáját őrizte meg, nem egyet maga Joó Tibor is felemlít. A nemzeti öntudat feltételezi a nemzet fogalmát. Ez a magyar nemzeti tudat sok esetben nem külföldiekkel, hanem a hazánkban élő idegenekkel szemben nyilvánult meg, rendszerint védekező gesztusként olyan hatalmas urakkal szemben, akik Joó Tibor tétele szerint a magyar nemzetet alkották.

A nyugatról betörő nemzetfogalommal is baj van. A XVIII. század végén a nemzetfogalom azért kap erőre, mert a nem teljesjogú városi polgárréteg és a falusi jobbágyréteg felszabadítása csak a nemzetegységnek a testvéri érzület kohójában való felizzása mellett történhetett meg. Itt a nemzet életösztöne vetett lángot. Tehát szükségszerű történelmi folyamatról beszélhetünk csupán egy társadalmi fejlődés velejárójaként. Teljesen antihisztórikus Joó Tibor haragja, lenézése és Széchenyiek nemzetszemlélete és népemelő nemzetfogalma ellen. A XIX. század demokratikus átalakulása nem volt elkerülhető s époly kevésbé a nemzeti érzésnek hozzá igazodó átalakulása. Ha a reformkor magyarjai a *populus Hungaricus* Magyarországot igyekeztek volna megkövesíteni azzal a gondolattal, hogy így megőrzik az ország egységét és magyar jellegét, a legbalgább struccpolitikát üzték volna az ébredező, sőt nemzeti öntudatra ébredt nemzetiségek között, kiknél a nemzeti ébredés szintén a demokratizálódással kapcsolódott, tehát azzal, amely a Werbőczy rendi aroncsát végkép eltemette.

Ne beszéljünk külön magyar nemzetfogalomról, mert az nincsen. Nemzet és nemzet között van különbség, de nem fogalmi, hanem természeti és történelmi. A közösségek más és más szint nyerne a különböző népeknél, fogalmuk azonban mégis ugyanaz. Pl. a család fogalma egy, noha az egyes családok népekként, sőt azokon belül is különbségeket mutatnak. Joó Tibor messze ment, amikor azt fejtegeti, hogy elvileg akárhány nemzetfogalom lehetséges.

Könyvének utolsó részében, amely különösen sok ellentmondást tartalmaz, megkísérli szociológiai igazolását adni elméletének. Itt végképen cserben hagyja valóságérzése. Társadalmi közösségről kellene szólnia, amelyről maga is elismeri, hogy élő valóság, amely

«nem élheti a tiszta szellem életét», mégis állítja, hogy a népiség vagy nemzetiség szellemi állapot. Nép vagy nemzet tagja csak az lehet, aki birtokosa mindannak a szellemi kincsnek, melyet az történelme során felhalmozott. A nemzet eszméje felülről ered a tiszta szellem birodalmából, a nemzethez tartozás kiválasztottság és kegyelem, íme, a populus Werbőczyanusból milyen exkluzív szellemi elit lett a hosszú elmejáték folyamán.

Joó Tibor azt hiszi, hogy az általa konstruált «ősi nemzetfogalom» időszerű, amelynek vállalása isteni parancs. Ezért írta könyvét, ezért «fujta le a feledés porát az ősi, örökkévaló érvényű nemzet-eszméről».

Könyve, sajnos, nem teszi világosabbá a nemzet-fogalmat, sőt sok-sok ellentmondásával inkább elhomályosítja a problémát. Szenvédélyes kifakadásai a történelmileg kialakult, nyelv, kultúra és intézmények kapcsával összefogott, sőt horribile dictu, még bizonyos faji egyezéseket is mutató s ezzel lelki összhangra hajló nemzet valósága ellen azt a feltevést támogatják, hogy nem azzal a nyugodt, objektív vizsgálódásra vágyó lélekkel írta e könyvét, amely a megbízható tudományos eredmények elérésének feltétele.

Szombatfalvy György.

H é v e y L á s z l ó dr.: *Ahol nincs nagybirtok.* Budapest. (Bethlen Gábor irodalmi és nyomdai r.-t.) 1939. 105 lap.

A földreform megoldását ma fontosabb kérdések késleltetik, s talán az is, hogy az illetékes körök tudatában vannak annak, hogy e probléma elhamarkodott megoldása milyen veszélyeket rejthet magában. A nagybirtoknak elhibázott terv szerinti felosztása súlyos következményekkel járhat. Ezt láthatjuk Franciaországban, hol a forradalom utáni radikális birtokreform a gazdasági és társadalmi élet süllyedésére vezetett. Ezt a tételt igyekszik bizonyítani a szerző, midőn franciaországi tapasztalatait és kutatásainak eredményét közzéteszi.

A 18. század végén végrehajtott francia földreform kettős célja: a nagybirtokok feldarabolása és a földnélküli parasztságnak az így nyert kis- és középbirtokokba való beültetése közül csak az elsőt valósította meg. A parasztok nem voltak abban a helyzetben, hogy földet vásárolhattak volna, mely így a vagyonos városiak és bankemberek szabad prédája lett. Ezek nem értettek a gazdálkodáshoz, s így a mezőgazdaság ebben az új állapotban inkább süllyedt, mint javult. A parasztság pedig, melynek érdekében az egész változtatás történt, föld nélkül maradt. A termelés

s és középirtokok kerültek s ez a helyzet változatlanul fennáll mind a mai napig. A szervezetlen, hozzá nem értők által irányított gazdálkodás azonban nem képes a város szükségletét kielégíteni, önellátásra rendezkedik be, cserekereskedelmet folytat s a piacra való termelés jóformán megszűnik. Egyidejűleg látjuk, hogy az elhibázott földreform károsan hat a társadalmi életben is. A falu népszáma egyre fogy, a kisbirtokok csak egy családot tudnak eltartani, így az egykerendszer is mind nagyobb méreteket ölt, nehogy a birtokot több személy között kelljen felosztani. A születéskorlátozás különösen a kis- és középirtokosok körében terjedt el. A falu társadalmi tagozódása is megváltozott. A nagybirtokos osztály a kisexisztenciákkal, vagyis a mezőgazdasági munkásokkal, cselédekkel együtt eltűnik s helyét a parasztság váltja fel. Több helyen megindul a falu népének a városba való bevándorlása is. A vidéki ipar, mely főként a nagybirtokok szükségleteit látta el s a kereskedelem, mely szintén a nagybirtokosok lététől függött, most lassan sorvadt és eltűnt. Az így kenyerét vesztett munkásság a városban próbált megélhetést találni.

A hiányos termelés maga után vonta a külföldi árucikkek fogyasztását. A gyarmatok, melyek főként a gazdasági cikkek előállítására voltak berendezve, nem tudták a hazai termelés hiányait pótolni. A világháború után telepítésekkel próbálják a mezőgazdaság stagnáló, helyenkint hanyatló életét megindítani. Ezek a törekvések azonban nem vezettek eredményre. Az elnéptelenedés tovább tartott s az így keletkező munkaerőhiányt külföldiekkel kellett betölteni. Csoportosan vagy szétszórva telepednek le a mindenfelől jövő bevándorlók s a mezőgazdasági és ipari munka jelentékeny részét ezek végzik. Legnagyobb számban az olaszok, spanyolok, belgák, lengyelek és svájciak szerepelnek a bevándorlók között.

Hévey László beható tanulmányában csak rövid, kivonatos vázlatát adja kutatásai eredményének, monográfiája mégis a kérdés minden fontosabb vonatkozására kiterjeszkedik. Hosszan ismerteti a francia örökjog kialakulását és kodifikációját. Bizonyítja, hogy az örökjog, melynek fő elve a mellőzhetetlenség volt, egyik fő tényező a születéskorlátozás okai között. Kimutatja az egyes vármegyékben történt változásokat, melyek legszembetűnőbben mutatják a reform hatását.

Hévey könyve nem egy helyen hasznos figyelmeztetés számunkra, milyen hibákat kell kikerülniök a magyar földreform végrehajtóinak.

Sz. A.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

SZÁZADOK. 1939. 7—10. sz.

Mályusz Elemér: *A középkori magyar nemzetiségi politika.*

A magyar állam Szent István óta céltudatos nemzetiségi politikát folytat, amely módosult az államhatalom változásai szerint. A karizmatikus királyság korában, tehát II. Endréig, a királyi hatalom erős, mely lehetővé tette a magyar nemzeti politika érvényesítését. Így is történt. A királyok az országba jövő idegeneket szétszórják, magyar tömegek közé telepítik, hogy így a magyarságba való beolvadásra kényszerítsék. Maga Szent István sem kivétel (Szatmárnémeti). Az Intelmek *regnum unius lingue* elvét tehát sem ő, sem utódai sohasem értelmezték úgy, amint azt ma a politikusok és egyes idegenek magyarázzák. (A *regnum* szó ott egyébként sem országot, hanem a király kormányzó környezetét jelenti.) Még a szászok telepítése is a szétszórás jegyében történt. Csak a zsidókkal szemben kerülték a beolvasztást, őket elszigetelték. A XIII. századtól a XV. század közepéig tartó hűbéri királyság nem folytathatja a beolvasztó nemzetiségi politikát, mert a megcsappant birtokú királyoknak nem állt többé módjában a nem magyar nemzetiségű betelepülők szétszórása s arra kellett törekedniök, hogy megakadályozzák a nemzetiség felhasználását az államhatalom gyengítésére. A nagy birtokú urak, kik jórésztben idegen származásúak voltak, a magyar érdek mellőzésével, sőt az ellen telepítettek birtokaikon idegeneket, a királyok pedig a nemzetiség tömörítésére, ellenállóvá tételére törekedtek s közvetlen függésben igyekeztek a nemzetiségi tömböket tartani. A rendi korszakban a nemesség elnyerése lesz a nemzetiségből kiemelkedők törekvése, tehát az asszimiláció társadalmi spontán folyamatként jelentkezik.

S. G.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE. 1940 3. szám.

Dékány István: *A társadalom mint «üzem».*

A szerző úgy látja, hogy nemcsak a gazdasági élet, hanem az egész társadalom az üzemesedés sodrába került. Az üzem lényegét a gépiesség és az ellenőrizhetőség adja, továbbá a racionális és

mind speciálisabb működés. Az észszerű üzemi formák kialakítására való törekvés eredménye az elüzemesedett, mondhatni gazdasági társadalom lehet, bizonyos jelek legalább erre mutatnak. Kérdés, mi volna ennek az ára?

Hobbes társadalmi racionalizmusára kell visszamenni, mely szerint a ráció jelenik meg társadalomalkotó erőnek s az állam lesz a társadalom. Az állam azonban nem lehet egycélú, hiszen mint *életegésszel* vonatkozásban levő szervezet gazdasági, katonai, vallásos, politikai és kulturális célokat is szolgál. Nem lehet hát egycélú, aminő az üzem, mégpedig szükségképen. A racionális szervezés egycélúsítás, az ember és az emberélet azonban sokcélú. Az emberben egyéb szolidaritás-vágy, tehát társulási ösztön is él, nemcsak «üzemi», tehát az ember sohasem lesz teljesen deperszonalizálható egyeddé, ideális géprésszé. A régi közösségek: család, nemzeti közösség, kultúrközösség elhalványulhatnak, de eszméjük nem vesztetheti ki az egyén lelkéből. Ezek az irracionális elemek a társadalom elüzemesedésének igazi gátjai. A kis közösségek egzisztenciális akarata erősebb, mint az üzemeké, tehát jobban tudnak kötni. Életáldozatot is csak a közösségek: nép, nemzet, család tudnak nyerni az egyéntől. Az üzem rész-emberré deformál, pedig csak egész ember lehet erkölcsi érték, ami a társadalom alapja. Maga az üzem is csak akkor életképes, ha nem csupán a homo faber, a ráció diadala, hanem a ráció és a közösségek irracionális erőinek is szintézise. Üzemi életforma nem lehet egyetemes, tehát üzemi társadalom nem lehetséges. Az ily törekvés tehát az összhang és az egyensúly rovására megy s az élet leszűkülésére, értékcsökkenésére vezet.

A TÁRSULAT ÉLETE.

1. *Választmányi ülés.* Április hó 10-én választmányi ülést tartottunk, amelyen folyó ügyek nyertek elintézését. A választmány 15 új tag felvétele ügyében határozott. A pénztárnok jelentést tett a társulat bevételeinek alakulásáról, mely kedvezőbb, mint előző évek hasonló szakaszaiban volt. A tagnévsort a választmány az őszi állapotnak megfelelően kívánja kinyomatni. Dr. Veress Gábor, dr. Telegdi Róth Jenő és dr. Ballá István a társulat alapító tagjai lettek.

2. *Előadás.* A társulat április 17-én előadóülést tartott, amelyen dr. Noszlopi László mutatta be *A pályaválasztó fővárosi ifjúsághivatás-étosza* című tanulmányát. Az érdekes és tanulságokban gazdag munkát folyóiratunk őszi számában közölni fogjuk.

NEMZETI ÖNISMERETRE TÖREKVÉS.

Múlt év őszen, Szekfű Gyula szerkesztésében «Mi a magyar?» címmel¹ egy nagyigényű mű jelent meg a könyvpiacra, kétségtelenül a magyar nemzeti önismeretre törekvés ezideig legtöbb szempontra figyelő alkotása, eredményeinek legátfogóbb összefoglalása. A szerkesztő az előszóban tájékoztat, hogy a könyv terve már évekkal ezelőtt készen volt. Megjelenésekor valóban már sokaknak az volt az érzése — rohanó események között élünk —, hogy a nemzeti önismeret ez a «fajtája» nem kielégítő, bizonyos mértékig idejét múlta, nem korszerű. Azóta közel egy esztendő telt el s ma már teljes határozottsággal megállapítható, a könyvben foglalt ismereteredmények nagyon sok módosításra, helyesbítésre, kiegészítésre szorulnak — s a feltett kérdések köre tágítandó.

Nemcsak azt a kritikát gyakoroljuk tehát e könyv alkalmából, hogy azt, amit szerkesztő és szerzők akartak, jól végezték-e el, hanem azt is keressük, hogy a nemzeti önismeretre törekvés eredményessége szempontjából helyes volt-e, kielégítő volt-e célkitűzésük? Választ adnak-e legfontosabb, legégetőbb kérdéseinkre, hozzásegítenek-e problémáink tisztázásához, a megingott önbizalom megerősítéséhez? Éppen ezért mielőtt e mű kritikai méltatásába fognánk, néhány olyan kérdést fogunk előzetesen tisztázni, amelyekre, ha világosság nem árad, aligha jutunk lényegesen tovább az önismeretre vezető úton. Vizsgálni fogjuk, hogy jelen helyzetünkben a nemzeti karakter problémái miért különösen fontosak, hogy a nemzeti önismeretre törekvésnek milyen válfajai különböztethetők meg elméleti síkon, hogy a nemzeti karakter megismerésének milyen módjai lehetségesek,

¹ Mi a magyar? Szerkesztette Szekfű Gyula. Bpest. (Magyar Szemle Társaság.) 1939. 556 l.

hogy nemzeti idealizmus és politikai realizmus milyen ellentétes és ma különösen érezhető zavart kiváltó állást foglalnak el e kérdésekben — s mindezek után óhajtunk magával a művel foglalkozni és pedig azért részletesebben, mert a kapott válaszok ismertetése nyilvánvalóvá teszi, hogy a könyv nem egy megállapításának visszautasítása szükséges. Végül azzal foglalkozunk, ami a műből «kimaradt».

I.

Helyzetünk feltárása, pár szóval való ismertetése, kétségtelenné teszi, hogy teljes gondossággal kell figyelni az újjáalakulni készülő nemzet életének egynémely jelenségeire, ha a nemzeti karakterrel összefüggő kérdéseket tisztábban akarjuk látni. Mi volt eddig a helyzet? A legutóbbi időkig a teljes szuverenitás illúziója szerint cselekvő állam által védetten (amely a történeti osztály gyengébb és hibásabb tagjait is óvni törekedett, remélve, hogy a kisebb értékű szülőkre költött állami védelmet, újra friss energiával jelentkező fiatal utódok fogják értékes életükkel visszafizetni), ha már nem is homogén, de mégis olyan osztály, vezető réteg játszotta a «példaadó» szerepét, amelyen belül a történetileg kialakult hagyományos magatartás volt az irányadó. Prekapitalisztikusnak nevezhető társadalmi rendünk közepette, ha gyorsan csökkenő tendencia mellett is, még volt anyagi bázisa is e réteg fennmaradásának. — A nemzeti értékrend egységes volt. A legfőbb nemzeti értékek mindenekfelett való voltát vitássá senki sem tette. A nemzeti létforma magától értetődött. Az egyes önmagát, érzésével, törekvéseivel, eszmevilágával a nemzetnek adta át, ez volt az «önátadás» stílusa — s heves társadalmi kárhoztatást, sőt állami szankciókat vont maga után az ipari munkásságnak programjában lefektetett nemzetköziség. Ennek valóraváltását nem is tartotta lehetségesnek az a szociológiai szemlélet, amely a munkásságnak a nemzeti közösséghez való tartozását még akkor is jelentősebb determináló kapcsolatok tartotta, ha az a nemzeti értékrendet a maga teljességében nem is tudta elfogadni. — A nemzeti karakter presztízse teljes volt, annak értékes, előkelő, szép, elfogadásraméltó voltát nemcsak a nemzeti közösség tagjai ismer-

ték el, akik minden idegszálukkal megértették azt, hanem az, állami közösség nem magyar vérségű tagjai is.

Akármilyen is lesz a kialakuló új politikai világrend vagy európai rend, azzal számolnunk kell, hogy mindenképpen a múlt-hoz viszonyítottan korlátozott teljességű szuverenitással rendelkező állam fogja védeni a nemzeti közösséget. A határokon át is hatását éreztető verseny minden téren el fogja kíméletlenül söpörni azokat, akik nem «alkalmasak», védeni tehát kevésbé lesz módjában egyes rétegeket, fiaik erényeiért, az egyébként is egyre inkább túlterhelt államnak. A nemzeti értékrend mindennek mondható, csak nem egységesnek. A hagyományos értékek egyesek számára — már nem korszerűek, gátló hatásúak, mások szerint hiányosak, nem megoldásai az új feladatoknak — s az új célkitűzések terén sincs egység és összhang. Magának a nemzeti létformának magától értetődöttsége is megszűnt. Nemcsak a nemzeti szellem sajátos tartalmának hatása nem zavartalan, amire előbb utaltunk, hanem maga a szellem, mint «nemzeti» szellem talál elutasításra. A «nacionalizmus» bizonyos fajtájának ideje lejárt, halljuk olyanoktól, akiről nem is sejtettük, hogy ilyen problémáik vannak. Az «önátadás» iránya nem kizárólag a nemzet, más, annak új útjai nyílnak meg. A nemesebb önátadási szenvedély fokozott mértékben a vallásban s a szociális szeretetben keres kielégülést. A nemzeti karakter presztízse halkulóban, mert a vezető réteg egykézik, nem szaporodik, ennek következtében fokozatosan kevertté válik s a népi karakterből való felfrissülés inkább program, mint eredmény. Ez a réteg egyébként tovább szegényedik, minden óvó intézkedés ellenére is s még nem aklimatizálódik a gazdasági élet levegőjéhez. A nemzeti karakter problémáit nemcsak rosszindulat vagy intellektuális kíváncsiság veti fel. Azoknak az aggályait kell csillapítanunk, akik felvetik önmaguk, de mások előtt is azt a kérdést, hogy mi hát a magyar magatartás, mi a magyar viselkedés titka, mi az a rejtély, amelynek megoldása révén maradéktalanul magyarnak érezhetik magukat. S hogy kérdezik — ez a baj, mert ez annak a jele, hogy a nemzeti karakter, a hagyományos magatartás értékessége problematikkussá vált. Ugyanakkor esetleg az idegennek magatartását, karaktervonásait találják a magukéval megegyezőnek, rokonnak. Ehhez még annak

felismerése is járulhat, hogy az idegen értékrend az, amelyik az ő belső világuknak inkább megfelelő. Ezt meg kell értenünk. Értetlenségünk ott kezdődik, amikor az ú. n. törzsökös magyar társadalmunk kóros jelenségeit vagy egyik-másik intézményünk nem tökéletes működését bírálva, karakterbeli fogyatkozásunkból, szellemi képességek, lehetőségek teljes hiányára következtet s nem reméli, hogy mi magunk, saját erőnkől, saját szellemünkben megigazulhatunk. Ilyen zavaró mozzanatok által jellemezhető helyzetben merednek elénk a nemzeti önismeret kérdései.

II.

A nemzeti önismeret a következő kérdésekre keres választ.¹

i. Mit jelent magyarnak lenni? Mi a magyarság legmélyebb lényege? Mi a létezésének formája? Lényegéhez tartozik-e a nemzet, mint forma, amelyben előttünk és bennünk megjelenik? Istennek egy gondolata, teremtmény, valami: ami van, ami azzá fejlődik, ami — keveseket érdeklő kérdés. Ezt a létezést illetőleg mély a bizonyosság, egyéniségünk ki nem fürkészhető alapját képezi.

(«Mit jelent magyarnak lenni» — azzal az értelemmel is bír persze, hogy van-e egyáltalában megkülönböztethető magyar lét, érték-e az, értékes-e legalább annyira, hogy el lehet ismerni külön létét, tölt-e be hivatást a többi nemzet között, vannak-e jellemző és értékes karaktervonásai stb. Együtt veti fel tehát az alább vázlatosan elemzendő kérdéseket,)

2. Mit ér az ember, ha magyar? Ez a magyar nemzet s alkotásai értékességének problémája? Mi a magyar létforma értéke Isten, Európa, más nemzetek előtt? Mi vész el, ha elvész a magyar nemzet? Mennyivel és mivel lesz szegényebb a világ, ha elpusztulunk?

A nemzet-halál víziója gyakran felmerül a kétségbeesés óráiban s így az út megnyílik az értékességnek átéléséhez.

¹ V. ö. Litt, Theodor: Die Selbsterkenntnis des Menschen. Leipzig (Menier). 1938. 120 l. — Driesch, Hans: Selbstbesinnung u. Selbsterkenntnis. Leipzig (Birnbach). 1940. 38 l. — Prohászka Lajos: A vándor és a bujdosó. Bpest (Minerva ktár). 1936. 171 l. — Joó Tibor: A magyar nemzeti eszme. Bpest (Franklin). 1939. 219 l.

A válaszok színei ott vannak a magyar önismeret eredményei között.

3. Mi a magyarság hivatása? Mi a magyar nemzet missziója? Hamar jelentkező kérdés, amely a nemzet fejlődés mértékében s a történeti feladatok szerint gyarapszik erejében s módosul tartalmában. A missziós tudat egybefoglalhatja a nemzeti értékrendet, kiemelhet hangsúllyal egy eszmét, amelynek a nemzet zászlóvivője s ideológiai fedésül szolgálhat a nemzetek erkölcsi sóvárgását eszközül felhasználó hatalmi törekvéseknek. Amikor «virulens», módosíthatja a nemzeti értékrend kialakult hierarchiáját s kiválthat, felébreszthet szunnyadó jellemvonásokat a nemzeti közösségből.

4. Mi a magyar sors? A nemzetnek pusztá létezését, értékességének érvényre juttatását, hivatásának teljesítését a történelem folyamán azonos színezettel bíró, azonos belső tendenciájú, azonos jelentőségűnek felismert események, külső körülmények gátolják — felmerül a kérdés, mi a magyarság sorsa? (A földrajzi helyzet háttérbe szorul — bár Adynál ez is felbukkan: «A Duna tája bús villámhárító») —Mi ez a magyar sors a történelem tanúsága szerint? Mi a magyar történelem értelme. (A válaszban együtt van az értékesség és elhivatottság kérdése is.) S mi lesz a magyar sors ezután? Bár ez a kérdés nem «őszinte», mert a jövőben érzésünk szerint urak leszünk sors és mindenek felett.

5. Mi a magyar értékrend? Melyek legfőbb normái, melyek életét irányítják? Mikép jelentkeznek egyszeri, sajátos arányban az örök értékek a nemzeti eszmében? Mi az értékes hagyomány, amelyet a múltból örökölt — s melyek azok az eszmék, amelyeket új helyzet termelt — s amelyeket a kor szelleméből vett át a magyar nemzet szellemébe? Egyáltalában mi az, ami a magyar nemzeti szellemben magyar s mi az, ami egyetemes emberi vagy európai? Mit ad a maga részéről, mint szellemének gyümölcsét más nemzeteknek? Ez a magyar nemzeti szellem problematikája. Irányító értékrend nélkül nincs értelme a nemzeti lélek jelenségeinek s nem tudunk összefüggést találni a karaktervonások között. A válasz mindig ott van a leginkább felszínen mozgó jellemzésekben is, ha nem tudatosan, úgy rejtőzően, s hogy legalább bizonyos mértékben ott legyen, arról gondoskodik a magyar nyelv jelentéstartalmával s érzelmi színezetével.

6. Mi a változatlannak érzett nemzeti karakter? Mi az a változatlan mag, amely ellenáll a történelem változtató hatásainak? Mi a magyar nemzetszemélyiség titka? Erről beszámolni, a személyiség lényegét feltárni «jellemzésekkel», a lélektan vagy karakterológia eszközeivel nem lehet s mert az élmény maga intenzív, azt eredményezi, hogy a naiv jellemrajz ontja a karaktervonásokat nagy bőséggel.

7. Milyen a nemzeti karakter, amelynek bár sokfélesége, ellentmondásai nyilvánvalóak, bizonyos tipikus magatartás, viselkedésmódok felmutathatók? Mik magának a nemzeti közösségnek (más nemzetekhez viszonyítottan pld.) jellemző vonásai? Ezzel a kérdéssel kevéssel később bővebben foglalkozunk.

8. Mik az államiság jellemző vonásai, az államalkotó étosz különös ismertetőjegyei? Ez a kérdés a nemzeti karakter problémája alá is vonható, de jelentőségénél fogva külön is felvethető, amikor is azt kutatom, melyek az állam célkitűzéseinek, eszközeinek sajátos, bennünket jellemző vonásai.

9. Milyen tényezők formálják a nemzeti karaktert? A nemzeti karakter elsősorban társadalmi folyamatok vizsgálatán keresztül érthető meg? A kialakult jellemvonások hogyan fejtik ki viszonzhatóságukat a társadalom struktúrájára? Minő szellemi vagy hatalmi, vagy termelési tényezők, továbbá legtágabb értelemben vett környezeti faktorok hatásának eredménye az az emberi közösség — más emberi közösségek között —, amelyet nemzetnek nevezünk s amelyikre a maga konkrét egyszerűségében irányul figyelmünk? Milyen, a társadalom struktúrájából magyarázható értékrend, ideológiák és hiedelmek, formálják a nemzeti karaktert?

Milyen a ma társadalmának élete? Osztály tagozódás, foglalkozási ágak milyen sajátos változatait mutatják a nemzeti karakternek? A kisebb közösségeknek, családoknak, falunak, milyen jellemző vonásai vannak stb., stb.

10. A nemzeti lelkiismeret megszólalva arra keres feleletet, teljesíttem-e kötelességemet mint «nemzet», legjobb tudásom szerint, minden erő gondos felhasználásával, híven rendeltetésemhez? Mi a nemzet «kötelessége» önmaga iránt, a nemzetek nagy családja iránt s a legfőbb értékek szolgálata közben? Ki adja fel e kérdéseket magának? Ki a nemzet lelkiismeretének

hordozója? A nemzeti karakterre jellemző, hogy ezt a lelkiismeretvizsgálatot milyen irányban folytatja, milyen indulattal s mi annak lefolyása és eredménye. A magyar önismeret eddig legfőképp a vívódó lelkiismeret szavára adott válaszokból szövődött, úgyhogy Ibsen közismert mondatát átírva azt állíthatjuk: önismeretre törekedni annyit jelent, mint adatokat gyűjteni az önmagunk felett való ítélkezéshez.

S végül szembetaláljuk magunkat azzal a kérdéssel, mennyiben lehetséges a nemzeti önismeret, milyen módszerekkel juthatunk a legtökéletesebb, a legmegbízhatóbb eredményhez, milyen szellemi képességek szükségesek ahhoz, hogy valaki a nemzeti lélekismeret terén figyelemreméltót mondhasson.

A felsorolt kérdések egymással elválaszthatatlanul összefüggenek. A magyarság lényege, a magyar nemzet értékessége, a magyarság hivatása, a magyar sors, a magyar nemzeti karakter, a jellemzőnek érzett testi-lelki és szellemi vonások, az az akarat, amely nevelni, befolyásolni akarja ezeket a tulajdonságokat, az a törekvés, amelyik arról gondoskodik, hogy ennek a közösségnek ereje legyen, hogy szeretet kösse össze az egyeseket egymással, a nemzeti lelkiismeret mardosó szavára választ adni akarással együtt van a magyar élet mélyebb problematikájában, akkor is, amikor egy tényezőt kiemelve, a többiek nem engedjük öntudatunk küszöbe fölé, akkor is, amikor azokat úgy véljük, kiküszöböltük szándékosan és tudatosan a vizsgálódás módszer tisztasága kedvéért. Ez együtt a magyar totalitás. Megismerésének lehetősége éppen ebben az összefüggő egymást átható egységes struktúrában van s ép ezért az értékes ismeretnek előfeltétele, hogy az, aki ezekhez a kérdésekhez nyúl, teljes magyar ember legyen, azaz a magyar élet egész problematikája a maga elviselhetetlen feszültségével benne éljen. A második feltétele pedig az, hogy csak arról a jelenségről, csak arról számoljunk be, amit a maga kétségtelennek feltűnő ténylegességében megláttunk, akkor, amikor találoztunk a magyarsággal és nem pedig keresésére kiindulva akartunk mindenáron valami eredményt felmutatni. Ezért hat frissen azoknak az eredménye, akik nem összefüggő rendszerben akarnak mindenre kiterjedő választ adni. Aki erre vállalkozik, ez sokszor elkerülhetetlen feladata, az kernelen idegen kötőanyaggal kitölteni a saját ered-

menyeinek szövetét. Elégséges az «egész» átérzésének kiváltásához éppen az említett összefüggés eredményeképp egyes mozzanatok megragadása és rögzítése, mert azok mindig utalnak az egészre is. Hogy ezt az eredményt elérhessük, ahhoz azonban egy további követelménynek való megfelelés szükséges. Mágikus tartalmának kell lenni annak a szónak, annak a mondatnak, amelyik ily módon az egyes jelenségek mögött az idealitásra tud emlékeztetni. Ez a költők nagy előnye, akik a művészi formával, a költői formába való öntéssel frissítik fel a szavak jelentését és hétköznapi hatáslehetőségét.

Ezek szerint az is nyilvánvaló, hogy az intuíció vagy legalább is a vele rokon közvetlen élmény kapcsán fellobbanó lényegmegragadás a legértékesebb itt számba jövő módszer, amelyet csak kiegészíthet az ezt ellenőrző, bővítő és korrigáló megfigyelés vagy gondos adatgyűjtés. Mint legkisebb értékű eredmény jöhet csak számításba az az ismeret, amit mások élményén keresztül, másoktól tudunk meg akár élő beszédben, akár könyveken keresztül.

Végighaladva a nemzeti önismeretre irányuló igény felsorolt tíz változatán, megállapíthatjuk, hogy az első öt iránt sokkal kisebb mennyiségű és intenzitású figyelem fordul, mint az azután következők iránt. A nemzeti karakter problémája iránti érdeklődés azon az általános meggyőződésen alapszik, ebből a hitből táplálkozik, hogy a nemzet karaktere és a nemzet sorsa összefügg egymással, a karakterünk a végzetünk s ha sorsunk felett győzedelmeskedni akarunk, úgy óvni kell a karakter mégis csak változatlanak hitt értékes vonásait és törekedni kell ezeknek az értékes vonásoknak elkorcsosult, eltorzult változatainak kiirtására s az ezen munkát lehetővé tevő feltételeknek megteremtésére.

A nemzeti önismeret egyik célja a nemzeti öntudat erősítése, az elvesztett önbizalom visszaadása. E célból a következő pontokba foglalható magatartást írja elő.

1. Vagy és mint nemzet létezel. Légy hű önmagadhoz, legbelsőbb lényegedhez! Szabad nemzet maradj!

2. Higyj értékességedben s élj ennek a belső meggyőződésednek megfelelő, ahhoz méltó életet.

3. Hivatásod van, ha rejtve is van az előtted! Úgy

élj tehát, mint aki hivatást tölt be! Értéked váltsd valóra!

4. Hivatásod betöltésében a sors akadályozhat, a küzdelem eredménye kétséges lehet, balszerencse földre sújthat — mégis: szeresd sorsodat és vállald végzetedet.

5. Légy hű a hagyományaidhoz, s hittel haladj a jövő felé, új és új célokat tűzve magad elé, megőrizve szabadságodat, ápolva, gyarapítva lelked gyönyörűségeit, nemzeti nyelvedet, irodalmadat, a művészetet. Légy magyar.

6. Légy karakter, óvjad énedet, amely értékes külön léted fennmaradásának, hivatásod és sorsod megvalósításának előfeltétele.

7. Szeresd és fejleszd azokat a jellemvonásokat, amelyeknek értékességére a történelem megtanított.

8. Gondoskodj a független állami lét feltételeiről. A rendelkezésre álló erőket igyekezz a legjobb eredményt biztosító módon megszervezni.

9. Törekedj a társadalmi igazságosságra s a szociális szeretet jegyében szervezd meg a társadalmat.

10. Vizsgáld állandóan lelkiismeretedet: elkövetsz-e mindezt, hogy a fenti feladatoknak legjobban megfelelj.

III.

Amikor nemzeti önismeretre törekszünk, a nemzeti karaktert akarjuk megismerni.¹ Lehetséges-e ez, ha az önismeret többi tényezőire nem vagyunk figyelemmel? Lehetséges, de az önismeret többi kérdéseire nem adunk így választ. A «norma» pedig ezekből a feleletekből születik meg, ezek alakítják át «az itt valaki kormányoz» (Ady) érzését cselekedetekké. Marad még egy lehetőség persze: kisebb értékű létsík jelenségei által irányítottan érünk el «normaféleségekhez».

Arra keresünk választ, *mi* a magyar nemzeti karakter? Csak arról tudunk beszámolni, *amilyen*. *Önmagunkról*, legmélyebb lényegünkről akarunk szólni s a lelkünkről beszélünk

¹ Spranger, Eduard: Wie erfast man einen Nationalcharakter? Leipzig, 1939. 24 l.

csupán. Lelkünk jelenségei, karaktervonásaink pedig nem érthetők csak a nemzeti értékrendre, az európai szellemre való vonatkozásukban, a társadalmi ható tényezők beszámításával együtt.

Ez a karakter *nemzeti*, mert a nemzeti közösségben való élet, a nemzeti értékrend kívánta magatartás, a nemzeti állam külső rendje szerinti viselkedés formálta, sokkal döntőbben, mint más közösségek: egyház, család vagy hivatás normái szerint való élés. Különösen nálunk az: a magyar karakter, sokkal érezhetőbben *nemzeti* karakter, mint más nemzetek *nemzeti* karaktere, amelyekben nagyobb jelentőségűek a polgári foglalkozás vagy a gazdasági élet által kifejlesztett jellemvonások. Egyáltalán milyen tényezők formálják ezt a nemzeti karaktert? Barker¹ például materiális és spirituális tényezőket különböztet meg a nemzeti karakter alakulásának menetét kutatva s az elsők között a fajt, a lakóhelyet és klímát, a gazdasági faktort: a népességet s a foglalkozást sorolja fel. A szellemi tényezők pedig: a nemzeti szellem kifejlődése, kormányzat és jogrend, a vallási tényező s az egyházak befolyása; nyelv, irodalom és tudomány; eszmék s a nevelési rendszerek. Nem közömbös a jellemrajz szempontjából, hogy melyik tényezőt tartjuk fontosnak, melyik hatását «számítjuk be», esetleg öntudatlanul, a tárgyilagosságnak vélt eredménybe.

Egyébként, hogy mennyire a *nemzeti* karakter volt a vizsgálatok előterében, arra bizonyíték a női karakter teljes elhanyagoltsága mindezekben a nemzeti lélekről szóló művekben. A női karakter elsősorban politikai és társadalmi helyzet, másodsorban a női lélek sajátosságai következtében nem volt annyira kiformált nemzeti karakter, mint a férfié. S éppen ezért, mint a közösség ki nem formált karaktere, e tekintetben figyelmet nem érdemlő része, — nem is képezte vizsgálat tárgyát. Ez a helyzet ma már teljesen visszás, elégséges utalnunk az állami szuverenitás szükségszerű csökkenésére, de a nemzet teljessé válásának tenyérére is (a küzdő és kultúrában élő nemzet mellé felfejlődött a szociális szeretet által összefogott dolgozó

¹ Barker, Ernest: Nationalcharacter. London (Mathuen). 1927. 288 l.

nemzet). — Ezek a tényezők olyan változását készítik elő a nemzeti közösségi életnek, amelyben a női karakternek az eddiginél sokkal nagyobb jelentősége lesz.

Magának a karakter fogalmának tisztázatlansága is állandó zavar forrása. Az esztétikai jellegű a jellegzetest keresi, az egyszerűt, az arányosat, a befejezettet vagy a szépet. A karakterológia a jellemvonások funkcionális összefogását igyekszik feltárni, azoknak egységességét, minden értékelés nélkül. A morális jellegű: hibákat és erényeket keres, a cselekvés valamilyen irányelvhez való igazodását vizsgálja. A bölcséleti embertani szempont, ami a nemzeti karakter vizsgálatába is bevihető, az egyes lelki vonásoknak az örök emberi értékek szempontjából való jelentőségét vizsgálja.¹ Melyik ezek közül az, amelyik a módszeres előtanulmányokat nem végezőt irányítja? Nyilván tudatosan egyik sem, hanem azok állandóan áthangzanak. Ez a körülmény váltja ki a céhbéli karakterológusok ellenszenvét a nemzeti karakterológia művelésével szemben. A jószemű és lelkiismeretes művésznél persze harmonikusan egybehangzanak ezek a tényezők s ha pedig valamelyikhez közelebb kerül, úgy következetes tud maradni, ehhez őt a tényekben rejlő logika hozzásegíti. Ezért, mert ezt tudja, nem fordul olyan könyvekhez, amelyekből «tanulnia» kellene, abban bízunk, hogy az igazi műalkotásban nem lehet el nem fogadható ellentmondás. Inkább attól irtózik, hogy életet jelentő teljesség helyett esetleg *tiszta* konstrukciót fabrikál.

Van eszményi nemzeti karakter. — A nemzeti karakter a nemzeti értékrend megvalósítását leginkább biztosító karakter kell, hogy legyen. Ebből a funkciójából érthető meg elsősorban s annyiban tényleg morális jellegű, mert irányelvekhez igazodó. Ez nem jelenti azt azonban, hogy a szemléletnek is normatívnak kell lennie. Ilyen is lehet azonban. Ez esetben a karakternonások mint erények és hibák tűnnek fel, felmerül a «megjavíthatás», a nevelhetőség kérdése. Ez a normatív fordulat, az erre való hajlandóság különösen jellemzi a magyar önismeretet. Alapjában véve soha nem is hiányozhat, a mértéken fordul meg itt

¹ Lorsch, P. Philipp: Der Aufbau des Charakters. Leipzig (Barth). 1938. 11—12. l.

minden.¹ Az kétségtelennek látszik, hogy a nemzeti karakter kérdéseiben lényegest csak hívő, akaró, cselekvő ember mondhat: hittel emberi sorsot, a saját sorsát formálni akaró ember, akiben a nemzet sorsával való azonosság érzése — s akiben népének szeretete él, amellyel egy marad akkor is, amikor rég elszakította tőle város, magas kultúra, intellektualizálódás, érzelmi kiszáradás vagy önzés.

Másfelől a nemzeti karakter a nemzeti közösség értékes, az örök nemzetet reprezentáló tagjainak jellemző vonásait foglalja összefüggő egészbe, a valóságban soha elő nem forduló ideáltípust alkotva.

Az eszményi magatartáshoz s az ideáltipikusan megrajzolt magatartáshoz — a kettőnek egymástól, való távolságának vizsgálata külön probléma — közelebbeső kialakult karaktert mindig csak a közösség egy részénél találhatunk. De ez a kialakult karakter állandóan hat a közösség többi tagjaira magatartásának példájával, a társadalmi presztízszen keresztül, a nemzeti nyelv, irodalom stb. által, mert azok lelkében él a teljesebbé fejlődés s a kikristályosodás vágya. Az egységessé válás lehetőségét azoknak a karaktervonásoknak vonzó volta jelentené, amelyek a nemzeti értékrendnek megfelelő cselekvés biztosítékai vagy abból erednek. Szemünk előtt lejátszódó egyes átváltozások tanúsága szerint a nemzeti értékrend egyik-másik tételének erővesztése következtében öröknek hitt lényeges karaktervonások sorvadnak el, vagy eltűnnek, elbújnak egyik napról a másikra, s jelentkeznek viszont olyanok, amelyeknek jelenlétét tagadtuk, előfordulásának lehetőségét kétségbe vontuk. Másfelől az is tény, hogy azonos karaktervonások jellemezhetik a közösség olyan tagjait is, akik a nemzeti értékrendet nem teszik maradéktalanul magukévá. Nekünk nem szabad továbbá szem elől téveszteni azt sem, hogy a nemzeti közösségen belül élhetnek olyanok is, akiknek lelki struktúrája idegen vagy még idegen, s akik a nemzeti értékrend csak egyik vagy másik, tehát nem valamennyi normájának tudnak szívvel-lellekkel engedelmessé válni. Sőt vannak, akik egy más nemzet

¹ Ez a megállapítás elsősorban a tudásszociológiai eredményeivel igazolható. Ez irányban hat azonban az alább ismertetett «polemikus» jelleg is.

értékrendjét igenelik a lelkük mélyén, vannak, akik nem nemzeti értékrend szuverenitása alatt állnak. S ezeknek ellenére is a nemzet él mindaddig, míg a nemzeti karaktervonások a vezetőrétegben egészségesek, s ha azokat a népi karakter vitális energiái erősítik.

Az a tény, hogy valaki a hagyományos értékrend megtagadása mellett is jó magyar, azt is mutatja, hogy a jellem természeti oldalának fontossága van s ezzel a fajilag meghatározott karaktervonásokhoz jutunk el, vagy pedig annak felismeréséig, hogy a népi karakter, amelynek különbsége hangsúlyozandó a faji karakterrel szemben, a közösségre magára jellemzőbb, sőt nagyobb jelentőségű olykor, mint a «nemzeti» értékrend által formált karaktervonások.

Másfelől viszont az, hogy valaki idegen származása mellett is jó magyar, azt bizonyítja: az értékrendnek és a társadalmi tényezőknek együtt döntő hatása lehet.

A nemzeti karaktert, mint alapmagatartást tehát ingadozó, eltérő, elmosódott, torzult magatartás formái veszik körül — s ezeknek a különböző jellemekek aránya, azoknak egymásra való hatásából eredő módosulások szintén fontos problémát képeznek.

A nemzeti közösség még ki nem alakult voltának egyik legbiztosabb jele, hogy a nagy tömegek vagy egyes csoportok karaktervonásai távol állanak a kialakult nemzeti karakter jellemző vonásaitól. A népi karakter problémájának mindent megelőző fontosságához értünk. Egységes-e a nemzet abban a tekintetben, hogy a nemzeti karaktervonások a népi karaktervonások alapján fejlődöttek tekinthetők, hogy a lényeges vonásokban megvan az azonosság? A népi karakter csak annyiban különbözik a nemzetitől, amennyiben inkább a hagyomány, falusi környezet, agrár foglalkozás határozza meg és váltja ki szemünkbe ugró jellemvonásait, mint a fejlettebb nemzeti értékrend, városi környezet, ipari foglalkozás? Ha ez így van s a karakter nemességének kialakulását a társadalmi struktúra, szegénység, a kulturális tápláltság hiánya akadályozza csupán, mik a karakternemesítés útjai-módjai s legközelebbi feladatai? Azonos származású vagy a faji áthasonulás bizonyos jelentékeny mértékén túlhaladott nemzeteknél a legnemesebb, a

közösség szempontjából legértékesebb tulajdonságok, amelyek a nemzeti és állami létet biztosítják, egyaránt jellemzik a nemzet egész egyetemét — tehát a népi karakter is nemzeti-nek minősíthető, sőt minősítendő —, esetleg inkább nemzeti, mint a nemzeti értékrendet képviselő szellemi vezetőrétegé.

Kikben találhatjuk a nemzeti karakter vonásait legmegbízhatóbban? A nagy emberben, mint azt sokan, így Spranger is felveti, hozzáfűzve, hogy az már maga is jellemző, kit tekint egy nemzet, egy kor nagy embernek? A nagy emberben azért, mert annak személyisége a népi, nemzeti, állami erők által egyaránt formált, s mert csak akkor lehet «nagy», ha élete «teljességes»? Vagy egyes rétegekben, csoportokban, foglalkozási ágakon belül?

Mennyiben lehetséges az így kapott vonásoknak egy ideáltípusba való összefoglalása?

Mi fontosabb: az irodalmi, művészeti alkotás, a nyelv vizsgálata, vagy nagyobb eredményt biztosít a nemzeti és állami lét, a jogrendszer, a gazdasági termelési mód, a gazdasági szellem jellemző vonásainak vizsgálata? Vagy ezek közül nemzetekként egyik vagy másik jöhet inkább számításba?

A legjellemzőbbek talán a társadalmi viszonylatok és folyamatok sajátosságainak vizsgálata, amire eddig senki sem gondolt, amihez például a szociográfia szolgáltatja az anyagot, s amely anyagot a szociológiának ép ebből a szempontból kellene feldolgoznia. Mi jellemzi például a magyar izolálódási folyamatot, hogyan lesz az «izolálódott» magyar «bujdosó» «exkommunikált» hívő stb., stb.? Ha ezeket az egymásba torlódó kérdéseket egybevetjük s tekintetbe vesszük a nemzeti önismeretre irányuló törekvés sokrétűségét, nem szorul bizonyításra — anynyi egyéniséghez kötött sajátos előfeltétel módosítja és befolyásolja a karaktervizsgálatot —, hogy aligha lehetséges egy kutató csoportnál azoknak azonosságára számítani.

A különböző kérdéseknek megfelelőleg a történelembölcseleti, kultúrmorfológiai, sorstudományi, történeti, szociológiai vagy karakterológiai szemlélet bizonyulhat a legeredményesebbnek, sőt egyedül alkalmazhatónak. Sorokin szerint a szociológiai probléma feltevés lényege az, hogy két életterületet vesz egymásrahatásában vizsgálat alá. Kutatja például a gazdasági

életet s az erkölcs jelenségeit együtt. Nos hát a nemzeti karakterrajz eredményességét legalább három jelenségsor szinopszisa biztosíthatja csak. Ismernem kell a nemzet szellemét, a nemzeti karaktert (legalább olyan mértékben, hogy azt mint kutatási hipotézist használhassam) — s a kultúra valamely területén látni kell tudnom a jellemző vonásokat az alkotó, a determináló tényezőkben. Ez az *ismeret* természetesen *eredeti*, első kézből kapott ismeret kell, hogy legyen.

Végül: a nemzeti karakter politikai, azaz polémikus fogalom, abban az értelemben véve, ahogy ezeket a kifejezéseket C. Schmitt használta. A polémikus fogalom elhárítja azt, küzd az ellen, ami nem ő — s hangsúlyozza a maga felismert, sajátos értékességét. Így politikai fogalom a nemzeti karakter is, ami azt jelenti, hogy kisebb értékűnek, sőt kárhözatosnak és veszedelmesnek tartunk minden olyan karaktert, amelyik nem *nemzeti* és ugyanakkor különösen értékesnek tartom s ily módon tárgyalom a nemzeti karaktert. Amikor arra adok választ, mi jellemzi a magyart, milyen a magyar nemzeti karakter, elsősorban is elhárítok mindent, ami nem magyar, küzdök ellene megállapításaimmal, s ugyanakkor—itt igazán érvényes a «scire amare est» — gondos rajzban igyekszem rögzíteni a magyarság vonásait. Még a hibákat is szeretjük, mert mi tudjuk, hogy *mi* több és más vagyunk, mint jellemvonásaink; a hibáknak is funkciójuk van és lehet — s nem a hibátlan élet a tökéletes élet.

A nemzeti karakter polemikus fogalomként való felismerésének megfelelő követelmény a karakterológia síkján a polaritás elvének alkalmazása. A nemzeti önismeret írójának művészi temperamentuma által meghatározottan vagy a polemikus jelleg érezhetőbb az egyes alkotásaiban (ez a gyakoribb eset, mert több a harcós ember az e kérdésekkel foglalkozók között, mint a tisztán kontemplatív hajlandóságú) — vagy a polaritás elve van inkább előtérben.

IV.

A nemzeti karakter fontosságát az az eszmerendszer hangsúlyozza, amelyik nemzeti idealizmusnak nevezhető. A nemzeti idealizmus eszmekörében élők hisznek minden nemzet élethez való jogában s abban, hogy a nemzeti államon belül a nemzeti

erő a legfőbb erő s minden más belőle táplálkozik. Meggyőződésük szerint a nemzeti közösség rendeltetése az örök értékeknek ápolása s azok valóságba ültetése által az egyes embernek személyiséggé nemesítése. Vallják, hogy az igazság, jóság és szépség irányelvei szerint való cselekvés vezetheti az emberiséget a rendeltetését jelentő célhoz — s az államot a nemzeti közösség eszközének tekintik. A nemzeti karaktert sokkal inkább a nemzeti szellem formálja, mint intézmények vagy más «kívülről» ható tényezők. A nemzeti karakter a minta, amely szerint a népi karakternek fejlődnie kell.

A politikai realizmus központi élménye: az állam, az állam ereje, az állam veszélyeztetettsége. Az állam formálta ki a nemzetet, intézmények, jogrend stb. alakítják a nemzeti karaktert, éppen ezért ezeknek alkotása, ha kell reformja, az elsőrendű feladat. Felesleges tehát a nemzeti karakter kérdéseivel foglalkozni, mert a kitűzött cél szerint a megfelelő intézmények azt ügyis módosítani fogják. Az érdeklődés legfeljebb arra irányulhat, hogy milyen más kielemezett karaktervonások «hasznosíthatók», vagy mi az a kialakultnak tartott nemzeti karakterben, amelynek hatása ellen küzdeni kell eleve. Nemzeti karakter, nemzeti erő csak mint eszköz jön számításba, a szervezett állami erő szempontjából való jelentőségük szerint.

A népi realizmus viszont azt állítja, hogy a néperő a döntő tényező. A népi karakter értékesebb a jövő szempontjából, mint a «nemzeti», különösen annak a körülménynek következtében, hogy az az értékrend, amelynek megfelelő magatartás a népi karaktert nemzetivé varázsolta, elvesztette, vagy azon az úton van, hogy elveszítse teljes presztízsét.

Nyilvánvaló, hogy az a vizsgálódás, amely a nemzeti idealizmus alapján állva foglalkozik a nemzeti karakter kérdéseivel, — feleslegesnek, sőt károsnak tűnik fel úgy a politikai, mint a népi realizmus előtt. A nemzeti idealizmus: magyar nemzeti hagyomány s az utolsó két évtizedben megizmosodott, sőt kizárólagossá vált, mert az elszakított magyarságot a magáénak, «magyar nemzetnek» akarta tekinteni. Ez módosulni fog annak a ténynek következtében, hogy a magyarságnak sokkal nagyobb része, mint a közelmúltban, ismét egy államban él. Az állami keret, a rend, az állami erő fontosságának élmény-

szem átélése nyilvánvalóan nagyobb mértékben válik lehetővé ismét. Előtérbe fog kerülni tehát a szintén hagyományos politikai realizmus is, — amely sohasem halkult el teljesen, nem adta fel pozícióit, most pedig számol azzal a ténnyel, hogy idegen népcsoportok élnek a magyar állami közösségen belül. Húsz évig inkább nemzeti karaktert, nemzeti lelket építettünk (legalább is erre szorított történeti helyzetünk), most olyan lélekkel, amelyet formáltunk magunknak, ismét országot kell építenünk.

V.

A mű címe: Mi a magyar? A címben foglalt program szerint a könyv arra akar választ adni, melyek a magyarság legáltalánosabb, objektív ismérvei. Azokat a vonásokat keresi tehát, amelyek függetlenül attól, hogy hordozója magyarnak érzi-e magát például, magyar vonások s ezért nem is tekintették a szerzők annak a kérdésnek vizsgálatát fontosnak, hogy ki a magyar? — Ez azonban tévedés, mert a tárgyi ismérvek közé tartozik az is, hogy kik és hogyan érzik magukat magyarnak és ebből az érzésükből kifolyólag milyen magatartást tanúsítanak. Fontos tárgyi ismérv az is, hogy kiket fogad el a nemzeti közösség magyarnak. A nemzethez tartozás módja, annak szubjektív vagy objektív feltételekhez kötöttsége nagyon is jellemző tárgyi ismérv, így a magyar nemzet-fogalom is.

Aki azonban fülében bízik, ezt a kérdést úgy fogja értelmezni, hogy a könyv szerzői egy személyiség lényegének feltárására vállalkoztak, arra fogunk választ kapni, hogy mi az, ami a magyart magyarrá teszi. Az az érzésünk hirtelen, hogy ime a válasz lehetséges s választ fogunk kapni, mulasztás volt, hogy ez eddig nem történt még. A mondat bizonytalan lelki hatása annak jele, hogy arra értelmes válasz a magyar nyelvben rejlő metafizikai meggyőződés szerint nem adható. Arra már inkább válaszolhatok, hogy mi a magyar *most*, mert akkor már nem az időtől független lényegét kell kimondanom, hanem annak egy változatát csupán, ami az időbe betolakodott, múltó jelentőségű, esetleg torz és az értékes eredetinek csak halvány földi mása. Erre a kérdésre alapjában véve nem is lehet másképen, mint tréfásan, cinikusan vagy keserűen vádaskodva

válaszolni. A cím mindenesetre azt az érzést váltja ki, hogy nem elégszenek meg azzal, hogy azt mondják: íme ilyen a magyar ember, ilyen jellegzetes vonások mutathatók fel irodalomban és művészetben, hanem ezen túlhaladva a nemzet-személyiség, vagy a magyar ember mint személyiség lényegét is fel tudják mutatni. A személyiség lényegének feltárása azonban, amint erre már utaltunk, sem a lélektan, sem a karakterológia módszerével nem lehetséges, választ arra legfeljebb metafizikai szemlélet adhat. Igaz, hogy amikor egyes jellemvonásokat mutatok fel, ezt abból a meggyőződésből kifolyólag kísérlelhetem meg, mert úgy érzem, hogy lényegbeli azonosság révén érzem és tudom azt is, hogy mi a magyar, és ugyanezt tételezem fel az olvasóközönségről is.

Mi a *magyar*? Ez tehát a kérdés, vagy pedig az: *mi* az, ami magyarnak tekinthető. Újra és újra átbillen a hangsúly a *magyar szóra.*, ez a mondatnak természetes hangsúlya. Írásban, látható nyelvben nem is lehet *ezt* az erőszakolt hangsúlyátvetést érzékeltetni. Egyik esetben a magyarság lényegére keresett választ, a másikban idegen (nem jellemző vagy közömbös) környezetből és anyagból fejtem ki azt, *ami* magyar. A címet alkotó kérdésnek ez a meg-megbillenő hangsúlya az egész mű probléma-látására és feleletkeresésére jellemző.

Ha mindenképen választ kellene adni erre a kérdésre, úgy csak azt válaszolhatnánk: a magyar nemzet a nemzetek között, nép más népek között. Különben pedig egyáltalában nem baj, hogy a fürkésző intellektus ennek a lényegnek feltárására alkalmatlan és képtelen. Idézzük Rivarolt: «Bűn volna idegeneknek erődítményeink tervét megmutatni, — akkor kezükben volna a királyság kulcsa. Épúgy nem fogom azt a rejtett utat és titkos kapukat elárulni, amelyek ahhoz a távoli szent helyhez vezetnek, amelyben az erkölcs finomságai, az igazságosság tanácsstalanságai kerülnek megbírálás alá és mindazok a problémák, amelyek számára Themis mérlege nem alkalmas eszköz. Mert, ha mindezt elárulnám, akkor az érdeklődés és a szenvedélyek mindenfajta álnokoskodása egyhamar betörnék a kapukat és a lelkiismeretet legvégső menedékhelyén is erőszakkal megtipornák. Ez lenne minden bizonyonnyal a teljes intellektuális lelkiismeretességgel végzett nemzetismeret ered-

ménye, egymást sietve előznék meg az elsőség érdemére pályázó kutatók a lényeg felmutatásával.

A szerkesztők az előszó szerint «valami normafélének» szánták ezt a könyvet, hogy öntudatosá tegye az emberekben a magyarságukat és megóvja őket a tévelygésektől, az illúzióktól, az ingoványba tévedésektől.

A normaadás: a normaadó feladata. De ki az, akit normaadónak lehet tekinteni? A szakember semmiesetre sem normaadó, már t. i. mint szakember. Másfelől a normának megjelenési formája semmiesetre sem egy ilyen vastkos kötet. «A nép szereti az egyszerű gondolatokat — mondja Proudhon — és igaza van.» Az egyszerűség követelménye fokozottan áll a normára. A leglényegesebb feladatok közé pedig valóban az tartozna^ hogy lelkiismeretvizsgálat, önismeret és társadalmi helyzet-feltárás alapján a magyar nemzeti közösség számára a cselekvésnek meggyőző szabályait, ha úgy tetszik, új értékrendet dolgozzunk ki. Ez ma Európa minden nemzetének léproblémája. A francia összeomlás követő publicisztika például már megelégette a kritikának azt a fajtáját, amely parlamentarizmusban, a hivatásos politikusok önzésében és hanyagságában, a hadsereg rosszul felszereltségében kereste az összeomlás okait s ezentúl haladva, az erkölcsi megújhódástól, új szellem eljövételétől remélve megerősödésüket, egyre határozottabban a nemzeti karakter kérdéseire irányítja figyelmét.

Azt olvassuk, hogy amikor a «Mi a magyar?» című mű előmunkálatai megindultak, az el nem készült könyv nagy irodalmi termelést indított meg. Ez tévedés. A magyar önismertetre törekvés tradíciója messze nyúlik vissza és különösen az 1919. évi összeomlás óta szakadatlanul foglalkoztatják tudósainkat, íróinkat, publicisztáinkat, költőinket ezek a kérdések.

Egyébként az előszótól határozottabb programot vártunk volna. Félre nem érthető megfogalmazását azoknak az előfeltételeknek, amelyekre a mű épül. Ezek a következők:

1. van nemzeti karakter;
2. az a nemzeti élet minden terén kifejti a hatását, de legjellemzőbben a kultúrában;
3. ennek nyomaira rábukkanhat a kutató a maga tudománya területén, saját módszereinek alkalmazása közben is,

mert a közös «lényeg» benne is él, s lényegében nem lehet más élménye az egy azonos karakterról egyiknek, mint a másinak;

4. az így nyert egyező vonások a nemzeti karakter jellemző vonásainak tekinthetők.

A kötet első fejezetét Ravasz László írta «A magyarság» címmel. (13—36. 1.) Az utolsó két évtizedben ő volt az, aki erről a kérdéstről a leglényegesebbet, a legmélyrehatóbbat tudta mindig meggyőzően szép formában közölni, így joggal vártuk, hogy ez a tanulmány alapját veti meg a következőknek. Tanulmánya módszertani kérdések vizsgálatából indul ki, majd hivatkozva arra, hogy nem szakmunkát ír, hanem feladatának csak azt tekinti «megmutatni: a kor egy adott pontján egy magyar ember minek tartja a magyarságot, a magyarság belső tapasztalatával, a nép szellemi alkatával, észjárásával, kedélyével, erkölcsi vonásaival foglalkozik. Majd a magyarság ontológiai képe mellé felvázolja az axiológiáit is, vizsgálva a magyarságnak értékes voltát. Itt a magyarság normájának kérdését veti fel, keresve, hogy ezt a normát milyen módon találhatom fel? Végül a magyarság hivatásával, küldetésével foglalkozik s tanulmánya ezzel a mondattal zárul: «A magyarság a tiszta szellem és jóakarát, úgy, amint ennek a népnek természeti, szellemi és történelmi egyéniségében megjelenik mint tény és megvalósul mint érték». (36. 1.)

Ha valaki egy tanulmányba kénytelen foglalni össze a magyarság jellemrajzát, úgy foglalkoznia kell a magyarság értékrendjével, értékrendje által meghatározott magatartással s jellemvonásokkal is. Egy olyan könyvben azonban, ahol ezek a kérdések külön-külön tanulmányok tárgyát képezik, nem látszik indokoltnak mindezeknek együtt való vizsgálata. Mit vártunk voltaképen, mit reméltünk, és pedig joggal, ennek a kötetnek első tanulmányától, amikor azt Ravasz László írja? Hitvallást a keresztyén humanizmus termőföldjén állva, amellett, hogy a nemzet, mint közösségi forma teremtmény és a magyar nemzet a maga nemzeti létében minden nemzettel egy sorban örökértékek megvalósítására hivatott. Ennek az élménynek kifejtését, az ebből folyó mélységes hitre támaszkodó meggyőződést elhivatottságunkról, azokkal a színekkel gazdagon, amelyeket a magyar történelmi helyzet, történelmünk tíz

évszázada, a magyar sors belesugároz. Normát, átfogó, alapvető cselekvési normát, amely minden eseménytől függetlenül, keresztény humanizmust és nemzeti idealizmust egybeolvasztva meghirdeti a jónak, az igaznak és a szépnek mindenekfelett kötelező voltát, úgy, ahogy az a magyar lélekben és csak ebben válik, mindenki által azonnal megértetten, életet meghatározó élménnyé. A keresztény antropológia szempontjából vártunk választ a magyar ember létének értelmére. Ezek a kérdések számtalanszor foglalkoztatták Ravasz Lászlót, a probléma ott van minden hasonló tárgyú értekezésében, tanulmányában, itt is jelentkezik, de bővebb kifejtése ez alkalommal elmarad.

Ebben a tanulmányban, mindenesetre a kötet első tanulmányában, bárki is írta volna azt, kellett választ kapnunk a magyar értékrend legáltalánosabb kérdéseire. Mi annak a nemzeti értékrendnek, amely a nemzeti eszmében az örök értékeket sajátos arányban és harmóniában foglalja össze, viszonya a keresztény civilizációhoz, annak eszméihez, ha úgy tetszik az európai értékrendszerhez, az abban élő nemzetek vezéreszméihez? Mi a magyar nemzeti sors viszonya az emberi sorshoz, minden teremtmény sorsához viszonyítva? Az így kapott válaszból kibontva három kép megrajzolása vált volna kiegészítőleg; lehetéssé: a magyarság mint feladat, a magyarság mint: ígéret, a magyarság mint elképzelés, — mindezt gondosan elválasztva az ábrándtól, az illúzióktól, utópiáktól és ködös álmodozástól.

Ezután a tanulmány után kellett volna következni annak a két értekezésnek, amelynek hiányára már itt rámutatunk, az egyik bemutatta volna a magyart mint nemzetet más nemzetek között, a nemzeti lét szempontjából öt különösen jellemző vonásaival, s a másik mint államot, az államok között, a magyarságot különösen jellemző államalkotó étosszal, az uralom gyakorlásának jellemző vonásaival, a hatalmi törekvések kielésének jellegzetes, történeti helyzetből és jellemből folyó módzataival.

Ezen a hármas alapon kellett volna a további kutatásnak nyugodnia.

Babits Mihály («A magyar jellemről», 38—87. 1.) is módszer-

tani reflexiókkal kezdi tanulmányát. Elmondja, hogy milyen módon vált a magyar nemzeti jellem problémájává. Vitatkozik Prohászka Lajossal. Majd a magyar irodalom tanulságait használva fel, a magyar okosság természetrajzáról ír, a magyar realizmusról, politikai meggondoltságról, nehézkességről, a magyar jogi formalizmusról, a magyar cselekvés formáiról, a magyar szónokiasságról és pesszimizmusról. Módszere: *phenomenologia poetica*.

Ez a tanulmány, mely egy 1919-ben megjelent tanulmányának kibővítése és felfrissítése, tele van értékesnél értékesebb megfigyelésekkel, meglátásokkal, amit hangsúlyozni is felesleges, — mindezeket az olvasó a legművészebb formában olvashatja.

Szép és értékes az is, amit Babits a helyes módszert kutatva elmond, de végeredményben az ő poétikus útkeresése nem sokkal visz előbbre a magyar önismeret útján. S amikor arról beszél, hogy minden nemzet saját eszményi képét azonos vonásokkal szereti megrajzolni, megemlíti, hogy a magyar vendégszerető, harcias, bátor stb., hozzáfűzi, valamennyi nép jogot formál ezekre a primitív erényekre. Ezeknek az erényeknek a primitív volta is vitás. Nyilvánvaló az is, hogy csak *használó* vonásokkal rajzolhatják meg az egyes nemzetek a maguk jellegzetes képüket. A feladat éppen az, hogy ezeknek az azonos, helyesebben azonosnak látszó vonásoknak sajátos arányát, a sajátos arány által kiváltott jelentésüket tudja felmutatni a jellemrajz. A különböző tulajdonságok és jellemvonások nem egyforma erővel és intenzitással élnek a különböző nemzetek karakterében s nem ugyanazt jelentik. Nem jellemző-e például a magyar büszkeségre, hogy keleti eredet öntudatán nyugodva, az európaiság göggyével párosul?

Ez alkalommal is tiltakoznunk kell az ellen, amit a költő a magyar szabadság lényegéről mond, s amelyet abban jelöl meg: «hogy senki ne háborgasson». S ezt kiegészítőleg megemlíti, hogy a cselekvést mindinkább a nagy népek monopolizálják. «Övék a zúgó ár . . . amely rombol és termékenyít. A kis nép az, amely ép e rombolásnak útban áll.» A megdöbbenésünk fokozódik, amikor azt olvassuk, hogy «a magyar ma hivatást teljesít azzal is, ha ragaszkodik ősi, nemes és termékeny lomhaságához».

Ezek mögött a mondatok mögött két ki nem mondott politikai színezetű programpontról áll: legyünk tartózkodók a kor nagy áramlataival szemben és ne akarjunk vakon és esztelenül hatalmi hódító politikát folytatni, — erőinken felül. Ezek lehetnek helyénvaló kívánságok, részben a magyar jellemből következnek, s továbbá abból, hogy az adott történeti helyzetben, társadalmi struktúránk mellett ilyen és ilyen doktrínák nem szolgálhatják a nemzetnek fejlődését és egészséges gyarapodását. A rombolásnak és a zúgó árnak ellenállni nem lehet sem tétlenséggel, sem lanyhasággal. A zúgó árban olyan erők működnek ugyanis, ha úgy tetszik, természeti erők, mindenestre nyers erők, amelyeket csak olyan gát tud megállítani, amelyeket hasonló természetű erők emelnek. Az újítások jelszavai, amelyek körülöttünk zúgnak, szintén csak akkor fogják hatásukat elveszíteni, ha mi magunk tudunk célt és irányt találni önmagunk számára.

Másfelől az is lehetséges, Babits arra gondol: a személyiség kifejlődéséhez idő és nyugalom kell. Sokkal inkább biztosít eredményt a szemlélődés, mint a rohanó időben való állandó szüntelen cselekvés, csak a cselekvés kedvéért, — már t. i. a személyiséget építő kultúrákban, amilyenek az ázsiai kultúrák, és ami a magyar kultúrát is jellemzi. Történeti helyzetünk és veszélyeztetett földrajzi helyzetünk arra kényszerít azonban, hogy a két kultúra-típus közül, amelyeket mint a lét, illetőleg a fejlődés elve szerint valókat szokták megkülönböztetni, mi a tevőleges szemléletet tegyük magunkévá, erre vagyunk kényszerítve, még akkor is, ha lelkünk mélyén a statikus szemlélet él inkább, az képezi igazi énünket. Tudomásul kell vennünk, hogy a bizonyos mértékig patriarchális arisztokratikus uralmat képviselők helyébe egy új elit akar lépni, amelyiknek törekvése a magyar uralmi viszonyok racionalizálása.¹ Egyébként G. de Reynold is figyelmezteti svájci honfitársait, hogy a negatív akarások ideje elmúlt. Nem elég azt mondani, mit nem akarunk, meg kell azt is mondani, mit akarunk. Idegen befolyás, idegen szellemi hatás ellen lehet, sőt kell küzdeni, folytatja ő, de nagy

¹ V. ö. H. Heller: Politische Ideenkreise der Gegenwart. 1928. 12. lap.

történelmi áramlatoknak keresztülhullámzását nem akadályozhatjuk meg. Ilyen történelmi helyzetben «termékeny lomhaság»? Csak a teljesen szabad, éber és friss szellem végezheti el a «régii» és «új» életet jelentő egybeolvasztását.

Eckhardt Sándor «A magyarság külföldi arcképe» (87—137. 1.) című tanulmányában arról számol be, hogy idegenek bennünket miknek tartottak és tartanak. A rólunk külföldön kialakult jellemkép legtávolabbi történelmi gyökereit ássa ki, megvilágítva ezeket a homályos, különböző rétegek egymásra rakódása folytán kialakult kliséket. Felmutatja az ókor sablonos etnológiai képeit, amelyek még ma is torzítják tudat alatt a magyar ember arcképét. S rámutat arra, hogy az antik írók kézzől-kézre adták egymásnak a barbár népek jellemzését, mert ezt követelte a tekintélyi elv és az irodalmi műfaji szabály. Így kétféle jellemkép alakult ki, amely egyfelől tanítócélzatú volt és az otthon valókat buzdította jobb erkölcsökre, másfelől egy kedvezőtlen, amelynek az önexaltáció volt az alapja s lényege. Skítáknak tartottak bennünket, mint minden északról vagy helyesebben keletről jött népet. S így a magyarokkal is kapcsolták a szkíta néprajz úgy kedvező, mint kedvezőtlen elemeit. Még a középkorral sem szűnt meg e meseszerű hagyomány ereje, sőt korunk francia történetíróinál, és oláh elemi iskolai tankönyvekben ma is előfordul. S ahogy szittyává, úgy lett hunná is a honfoglaló magyar. S mindaz, ami a hunok emlékét terhelte, az a Nyugat szemében a magyarok nyakába szakadt.

Amikor aztán Bizáncnak szüksége van a törökkel szemben a magyar vitézségre, megváltozik a hang, már nem barbár a magyar, hanem bátor és harcban merész. Ottó freysingeni püspök, aki 1147-ben utazott át Magyarországon, leírja a magyarokat és ha ezen a leíráson elmélkedünk, írja Eckhardt, meg kell állapítanunk, hogy a magyarság keleti faji és műveltségi jellege az, ami ősidóktól fogva feltűnt a nyugati ember előtt. «A különbözőségből eredt a gyűlölet és az európai értelemben vett kultúra fölényzetéből a lenézés.» (98 1.)

A török veszedelem idején a magyarok harciasságából egyszerre erény lesz. Ez a védőbástya-szerep a legmodernebb korig eljutott; a humanisták is annakidején a harci erényeket magasztalják, egyébként a magyarokat barbároknak tartják.

Értékes adatokat szolgáltat arra vonatkozólag, hogy a gyűlölet miképp színezi a gőg, önzés, szűklátókör, lustaság stb. vonásaival a magyar ember képét. Ez a felfogás egyaránt ott van a német, a tót, az oláh irodalomban és a szlavofil francia politikai irodalomban.

Lenau után a romantika az addig megvetésre méltót elkezdte csodálni. Hozzánk kapcsolódott a cigány képzelet. Majd a magyarság külföldi hírnevének fénykora, a szabadságharc kerül vizsgálat alá. A magyar ember képére rokonszenves vonások rakódnak.

De még a tárgyilagosságra való teljes törekvés mellett kitűnik a hagyományos irodalmi arc: nemeslelkű haramiák, ménes, puszták, cigány, csárdás. A külföldi népek érintkezésére jellemző sémával a magyart a legutóbbi időkig feudális, sujtásos pazarló nagy úrnak, vagy pusztai betyárnak, vagy jobbik esetben csikósnak, rosszabbik esetben cigánynak képzelet. Végül külföldi propagandánk fogyatkozásaira mutat rá s befejezésül megállapítja, hogy a nemzetkép mindig a politikai helyzet függvénye. Előzőleg utalt arra, hogy abban az arcképben, amelyet egy nemzet a másikkal magáról kialakít, a politikai indítékok adják a színezés erejét, vagy a torzítás mértékét.

Tudatában van annak, hogy minden országban akad egy-két, esetleg egy-egy tucat író és utazó, aki elfogulatlanul nézi a magyarokat, de nézete szerint egy-két jó könyv nem befolyásolja azt az általános képet, amit rólunk a külföld magának megalkotott. Ez nem tudja áttörni az egyszerű átlagember elképzeléseit.

Eckhardt az (átlagemberbe begyökerezett kép» átvilágosításával eléggé nem dicsérhető munkát végzett. Az ő vizsgálódása eléggé bizonyítja azt, hogy amiként a nemzeti karakter maga polémikus fogalom, úgy valóban a konkrét nemzeti karakterrajzok is ilyen politikai, polémikus beállítottság bélyegeit hordják magukon. A tanulmány természetesen teljességre nem tartalmaz igényt, sok adatgyűjtés és részletkutató lesz még az összegyűjtött anyagon kívül szükséges ahhoz, hogy a rendszerezés és összefoglalás munkája ezen a téren elvégezhetővé váljék. Megjegyezni kívánjuk azonban azt, hogy a nemzeti önismeret szempontjából feltétlenül szükséges a kedvező színezetű anyag

egybegyűjtése is. Érdekes közvélemény-szociológiai és kultúrhatás-szociológiai feladat annak a vizsgálata, hogy a beidegzett klisék hatását mily kevésbé tudja paralizálni a tárgyilagosságnak tekinthető jellemrajz. Harsányi Zsolt semmiképpen sem szólalt rá arra, hogy egy ilyen nagyigényű munkában, mint a szóbanforgó könyv, azért, mert egy nem sikerült angol útleírás-hoz előszót írt, mint «Zsolt de Harsányi» részesüljön gúnyosan ható megemlézésben. Különösen hat ez egy olyan tanulmányban, amelyik az emberi rosszindulat mélyen gyökeredző és a mások értékességét szívesen fel nem ismerő vonásait világitja meg.

Egyébként a külföldinek rólunk alkotott képe mindig értékeléssel kapcsolódik egybe. Az idegen népnek legalább is érdekesnek kell lennie s mert az idegenség már maga érdekes, így gyakran nem jutnak el a népen túl a nemzeti, azaz az értéket jelentő kultúrának megismeréséig. Az érdekesnek megrögzítője a klisé s ezek a klisék valamennyien tartalmaznak két vonást, amikor rólunk számolnak be: vitéz, de barbár.

Ezeknek a megállapításoknak nyomai valóban érezhetők a mai napig. De ezen azért sem lehet csodálkoznunk, mert hasonló vonások ellentétesen szembeállítva, felmutathatók a mi magunk által rajzolt jellemképekben is. Gondoljunk a magyarságról szóló következő megállapításokra: lélek és nem szellem, — harc és nem mű — hívó és nem keresztény — lobogó energia és szalmaláng — nagy lehetőségek és azok ki nem használása — stb., stb.

A lényeges különbséget talán az okozza, hogy a külföldi, amikor ezeket a tulajdonságokat összekapcsolja, azt mondja: «De» — azaz levonja az értékesnek tartott jellemvonásból a hibát. Mi pedig azt mondjuk «és», azaz: mi összeadjuk ezeket a jellemvonásokat, mert ezeknek érezzük — időhöz kötött voltát és mögöttük egy értékes, nem esetleges cselekedeteből megítélendő változatlan személyiséget érzünk.

A külföldi azonban nem tud különbséget tenni a «milyen» és a «mi» között. Ez a kettő az ő számára összeesik. Ha tehát egy népről megállapítja, hogy barbár, akkor az a nép az ő számára belső lényegét tekintve barbár és semmi más.

Az váltja ki tehát bosszúságunkat, hogy egyes vonások-

kal azonosítanak bennünket s hozzá még helytelenül látottakkal.

Eckhardtnak kétségkívül nagy érdeme, hogy ezeket a torzulásokat átvilágította, de mert éppen arra irányította a figyelmet, ami torz, nem törődött azzal, ami egészséges. Pesszimista abban a tekintetben is, hogy eredményt érhetünk el egykönnyen ezeknek a képeknek a helyesbítése terén. Igaz volna, ha az idegen bennünket csak tulajdonságainkon keresztül láthatna. De van egy lehetőség a változtatásra, alapjában véve csak ez a lehetőség van: a mű. Ha francia irodalom nem volna, — más színezetű, de mindenesetre sokkal kedvezőtlenebb vélemény alakult volna ki a franciákról is. A más nemzetet értékeiken keresztül tanulja megbecsülni a nemzet elitje és az ő ítéletük száll alá különböző módokon az alsóbb rétegekbe. Amiből levonunk, amikor egy idegen nemzet karakteréről összbenyomást alkotunk, az mindig a mű, a szellemi érték, — amit levonunk, azok testi-lelki vonások és cselekvési módok.

Keresztury Dezső («A magyar önismeret útja.» 135—167. 1.) szerint «a nemzet az önismeret által emelkedik ki a pusztán csak tenyésző lét formájából». A bizonyítással adós marad. Ravasz Lászlónak van igaza: az önismeret kérdéseivel való vívódás gyakran már a vitalitás csökkenésének a jele.¹ — «Egy nép önismerete tér és idő adottságainak, az emberi erő vállalkozásainak, a történelem folyamán megrögződött formáknak és az újat teremtő emberi akaratnak küzdelmében kristályosodik ki.» Ez Prohászékára emlékeztet és a továbbiakban nem is igen lesz a szerző mindenre tekintettel. Annak megállapítása után, hogy a nemzeti öntudatot kifejező irodalom eleinte inkább udvari jellegűnek mutatkozott, kiemeli, hogy a nemzet az egyetemes keresztény közösség részesének tekintette magát s eszményeit s hivatástudatát ennek szelleméből merítette. Magyarország hivatása, hogy a kereszténység védőbástyája legyen. Természetes, hogy ezek az egyházi fogan-

¹ Ami tudatossá válik, mindig csak egy kis része azoknak a hatalmoknak, amelyek az öntudat mélyén a csoportok tagjait egymáshoz fűzik. Mindenesetre az öregedés jele, ha egy nép minden cselekedeténél sajátos karakterére gondol. — állapítja meg Spranger is (i. m. 6—7. 1.).

tatású eszmék nem fejezték ki a nép egészének öntudatát. A nemesség hatalmi helyzetének megerősödésével, a rendiség századaiban, kialakult a nemesi öntudat, amely a törzsek ősi hagyományából s a királyi család körül kialakult tudós konstrukciókból állott. Ezt egészítette ki mint harmadik: az országgló birodalmi öntudat.

A továbbiakban a Mohács utáni századokkal foglalkozik, amelyek önismeret szempontjából azért fontosak, mert ebben az időben a magyarság nem mint hatalmi szervezet, hanem mint hit, élmény és öntudat él.

1593 a magyarság önérzetének összeroppanása. A romlás okait önmagában kezdi keresni a magyarság. A vád mindenki ellen irányul. Ebben a korban válik irodalmunk fővonásává a nemzeti hibák folytonos ostorozása. Vallási és nemzeti érzés összefonódik. A nemzet szolgálata és védelme e századok minden megnyilatkozásán végighúzódó eszme. A harci és művelődési erény mellett mind nagyobb szerep jut a magyar politikai géniusz realista képviselőinek. A valóságérzék és a régi nagyság emlékét őrző szellem vitáiban fejlődik ki a magyar haza és nemzet-élmény mindmáig fennálló kettőssége, a kis- és nagymagyar magatartás ellentéte. A továbbiakban azután Rákóczin keresztül a szatmári békekötéstől megállapítja, hogy ez alkalommal a valóságérzés győzött a hősi álmon, a következő kor a műveltségben látja fennmaradásunk biztosítékát s a *pragmatica* sankció után a magyar barokk fekteti le az újkori gazdasági és állampolitika alapjait. A Kossuth-Széchenyi-ellentét ismertetése után eljut a trianoni béke utáni korszakhoz és utal Ady, Szabó Dezső, Prohászka Ottokár szerepére s röviden megemlékezik a magyar önszemlélet ellentmondó képleteiről.

Keresztury tekintettel igyekszik lenni arra a környezetre, hogy a nemzet melyik rétege végzi az önismeret munkáját, tudja azt is, hogy a történeti helyzet határozza meg a kérdés-feltevés és az adott válaszok természetét. Szükséges ezeknek az összefüggéseknek felmutatása céljából, hogy a nemzetfejlődés folyamatára erősebben utaljon és annak akadályoztatására is s ezenkívül pedig válassza szét gondosabban az önismeretre törekvés különböző fajtáit. Nála hivatástudat, a nemzeti bűnök kuta-

tása, jellemvonásainkra való felügyelés, javítani akarás, nem folyhatnak úgy össze, mint ahogy ezek együtt vannak, különösen a múltban, a nemzeti önismeret művelőinél. A későbbi kor kutatójának látnia kell az összetevő tényezőket és azokat széjjel is kell tudni választania. Mi van azok mögött, milyen meggyőződés az emberi lényegről, a nemzetek sorsáról, a karakter változatlanságáról, vagy nevelhetőségéről? stb.

A feladata egyébként éppen ott kezdődött volna, ahol vizsgálatát abbahagyja. A jelenben egymással küzdő különböző ismereteredményeket kellett volna átkutatnia, a magyar önismeretnek a jelenbe torkoló deltájában kellett volna a tájékozódást megkönnyítenie. Felmutatni azt, hogy mi ezekben a nála szinte taxatív felsorolt «szólamokban» a tanulmányunk elején felvetett kérdések egyikére vagy másikára a válasz. Mi ma az a legsürgősebbnek érzett szükség, ami választ keres? És a valószínűségben mire törekszenek felelni azok, akik a nemzeti és állami lét itt bennünket érdeklő kérdéseire feleletet keresnek.

Az pedig teljesen visszatetsző, hogy ezek a törekvések szinte fölényes hangon intéztetnek el, ami abban is kifejezésre jut, hogy a szerzők nevét nem is említi meg, — ha erre nem találja őket méltóknak, úgy inkább ne vegyen tudomást törekvéseikről sem.

Bartucz («Magyar ember, típus, faj» 169—193. 1.) szerint a felvetett probléma mind tartalmilag, mind módszertanilag az embertan kutatási területén belül foglal helyet, elsősorban azú. n. teljességes antropológia hivatott e kérdések tárgyalására. Bartucz felhívja a figyelmet a szomatikus bélyegek által jellemzett természetes embercsoportokra, az ú. n. raszokra is. Ez a tanulmány ma különösen fontos, amikor a nemzeti karakter faji tényezőire irányuló figyelem sokkal élénkebb, mint ezelőtt. Elkülöníti a fajjal szemben a népet, amelynél a legfontosabb tényezőnek a csoport-öntudatot tartja és azt, hogy a huzamos együttélés által termeli ki jellegzetes vonásait: nyelvét, kultúráját, szokásait. A rasz-jellegek szülőkről gyermekekre öröklődnek, a népi bélyegek nemzedékről-nemzedékre hagyományoztatnak. Az előbbieket a történelmi idők számára állandóak, az utóbbiak a történelem folyamán változók. Nép és rasz ma már sehol sem fedik egymást. A magyar antropológia azt kutatja, hogy a magyar

nemzettestben milyen alkotó elemek vannak és azok közül melyek jellemzők speciálisan a magyarságra. Megállapítja, hogy az alpi rasz kb. 15%-kal van képviselve. A dinári rasz országos átlaga 20%-ra becsülhető, a keletbalti rasz, amely a magyar-finn rokonság alapját képezi és amely elég nagy joggal tarthat igényt a magyar típus jelzőre, kb. 20%-ra becsülhető. Az előázsiai rasz, a mongoli rasz, az északi rasz gyakorisága nem lehet több 4—5%-nál. A turáni rasz, amely a régebbi magyar szerzők törökös magyar típusának felel meg, országos átlaga 25%. — Hangsúlyozza azonban, hogy nem a felsorolt raszok külön-külön, hanem a nevezett raszok sajátos aránya és együttese az, ami speciálisan magyarnak tekinthető. Amit a testi jellegek terén magyar típusnak nevezhetünk, azt szoktuk a szellemiek terén nemzeti jellemnek nevezni. Szerinte a lelki alkat tanulmányozásánál ugyanúgy kell eljárni, mint a raszbeliség tanulmányozásánál. Meg kell állapítani, hogy melyek azok a lelki bélyegek, amelyek a lelki alkat szempontjából jellemzőek, azoknak mi a gyakoriságuk, milyen az elterjedésük és más lelki jellegekkel való korrelációjuk. Szóval tömegvizsgálatra és adatgyűjtésre van szükség.

Hangsúlyozza, hogy a lelki és szellemi sajátosságok öröklődése bizonyíték a lelki raszjellegek létezése mellett is. A raszoknak öröklődő testi sajátosságaik mellett öröklődő lelki bélyegek is vannak. A magyarság lelki alkatbeli sajátosságait raszbeli összetételével hozhatjuk kapcsolatba. «Így pl. megállapíthatjuk, hogy a zárkózott, az idegennel szemben bizalmatlanabb, hallgatólag, de ismerősök között hirtelen beszédessé váló, nagyobb fantáziájú, álmodozó, bánatában sírva vigadó lelki alkat a magyarság egyik fő rasz elemével, a keletbaltival függ össze.» (190.1.)

Jellemző tehát és különlegesnek magyarnak tekinthető «éppen ez a speciális testi és lelki raszbeli összetétel, az európid és mongolid raszkör vázolt elemeinek a nevezett arányban való együttes előfordulása». (191. 1.) Rendben volna mindez, csak éppen arra nem kapunk választ, hogy mi ennek a «nevezett arány»-nak hatása. Az egész nemzeti karakterrel való foglalkozás t. i. ezen a ponton válik problematikussá. Az arány titkát őrzi az istenség s legfeljebb ha néha egy-egy művészi alkotás tudja a művészi forma szugesztív erejével hatva, elfogadtatni velünk

az emberi jellemvonások egyszeri sajátos arányát. Lehet, hogy antropológia szempontjából jelentős az alkotófajú elemek százalékszámának megállapítása, de a lelki alkat szempontjából végeredményben nagyon keveset mond az, hogy a felsorolt rasszok lelki tulajdonságait próbálom a százalékok arányának megfelelően elosztani. Egyébként is a faji lélek, a raszt jellemző lelki tulajdonságok, még akkor is, ha azoknak relatíve nagyobb állandóságot és változatlanságot tulajdonítok, nagyon bizonytalanok. Annyi korrekcióra feltétlenül szorulnak, hogy pl. a keletbalti rasz tulajdonságait nemzetenként külön-külön kellene vizsgálni, mert hiszen azokra is hat a Bartucz által felsorolt három tényező közül még relatív raszbeli tisztaságot feltételezve is, a történelem által irányított biológiai életközösség és a magyar haza állandó miliője. Még így is tanulságos lett volna, természetesen, ha több tér áll a szerzőnek rendelkezésére, ismertetni az alkotó rasszok lelki tulajdonságának különböző leírásait, s esetleg rámutatni arra, hogy a magyar nemzeti karakter tulajdonságai milyen gyakran szerepelnek mint egyik vagy másik rassz jellemző vonásai.

Zsiray Miklós «Nyelvünk alkata» (193—217.1.) című szak tanulmányára térve: a nyelvi jellemzéstán legtekintélyesebb képviselőinek kijelentéseit angol, francia és német nyelven idézi, anélkül, hogy ennek szükségességét beláthatnánk. Elvégre ez a könyv a nagyobb közönség számára készült. Nem valószínű, hogy olvasói mind rendelkeznek olyan széleskörű nyelvismerettel, amely az idézetek megértését lehetővé teszi. Aki egyébként Meillet-vel foglalkozik, mint a nyelvek értékelőjével, attól elvárjuk, hogy Kosztolányi Dezsőről megemlékezék s az ő gyönyörű tanulmányáról, amellyel Meillet támadásait elhárította. Még azt is megemlíthetjük, hogy a felsorolt példák közül kevesebb is elég volna s az így nyert teret esetleg jobban ki tudta volna használni. S ebben a teljesen hűvös szakdolgozatban nem érezzük helyénvalónak sem Illyés Gyulának, sem Ravasz Lászlónak egyébként két szép idézetét. A tanulmány nagyon élénk hiányérzetet vált ki azzal, amiről nem számol be. Nem elég a nyelvértékelés hibáját elhárítani. A magyar nyelv alapvető anyagi és szerkezeti vonásainak szakszerű feltárása még egyáltalában nem tárja fel egyéniségének titkát.

Az bizonyos, hogy Zsirayt nem ütötte szíven az a legnagyobb csoda, hogy a magyar ember magyarul beszél s tanulmányának elolvasása után az az érzésünk, hogy merő véletlen műve volt: nemzet és nyelv találkoztak egymással. Arra, hogy milyen lélek formálhatta ezt a nyelvet és ez a nyelv miképp hat vissza e lélekre, még a legkisebb utalás formájában sem kapunk választ. Ha a szerzőnek az a véleménye, hogy mindez tényleg véletlen vagy meg nem ismerhető, mondja meg; viszont ebben az esetben nem vállalkozhatott volna egy ilyen műben való együtt-szereplésre.

De még ha ezekre a legvégső kérdéseire nincs is válasza, még mindig széles terület az, ahol meg lehet kísérlni az összefüggések felmutatását. Példa rá Karácsony Sándor ilyen természetű munkássága. S hogy idegen példát idézzünk, Schubert¹ írja: «Az orosz lélek kiszámíthatatlansága mutatkozik az orosz nyelv élénken változó hangsúlyozásában, amely körülmény oly nehézzé teszi az európai ember számára az orosz nyelv megtanulását». (107. 1.) — A magyar nyelvben tudvalevőleg az első szón van mindig a hangsúly. Mire utal a magyar nyelvnek ez a jellegzetessége?

Említsük végül azonban azt is meg, hogy ennek a tanulmánynak volt a legnagyobb közönség-sikere, amit nem lehet kizárólag a nyelvi jelenségek iránti érdeklődéssel magyarázni. Ez esetben a «valódiság» hatott, az a teljes biztosság, amellyel szerző a maga választott korlátok között, az olvasó megérzése szerint, anyagát kezeli.

Teljes mértékben egyetértünk Zolnai Bélának azzal a megállapításával, hogy a nyelv konkrét alakba öltöztetése már stílus. («A magyar stílus» 217—263. 1.) Éppen ezért kifogásolnunk kell, hogy stílusvizsgálatait az irodalmi stílusra korlátozta. Az e kérdés terén uralkodó tájékozatlanságot tekintve nagyon hasznos, hogy rámutatott az ősi finn-ugor szókészlet fölényes többségére a magyar szóanyagban. Lényegbevágó megállapításai közül ki kell emelnünk a következőket: «Merném megkockáztatni azt az állítást is, hogy a magyar nem színészi és nem szónokló nemzet». A «színészi nemzet» megállapítás

¹ Schubert, W.: Európa u. die Seele des Ostens. 1938.

közelebbi kifejtést kíván, végeredményben ki állította ezt a magyarságról? A «merném megkockáztatni» kifejezést ne elemezzük. Nem sokkal alább azt olvassuk, «mintha a hallgatás, a «most pedig elnémulunk» attitűdje (Ady) volna egyik sarkalatos erénye vagy hibája a magyarságnak». Hallgatás és elnémulás itt, a stílusvizsgálat kapcsán ismét nem szerencsésen választott kifejezések: talán kevésbeszédűségről, szófukarságról, hallgatagságról akart a szerző beszélni? Ugyanígy ellentmondást vált ki, amikor ezt olvassuk: «a halk beszéd, amit Ady annyira kultivált, «a hős igékkel szemben» mintha a modern magyarság attribútuma lenne». (221. 1.) «*A halk beszéd*, amit Ady annyira *kultivált*), Ady «kultiválta» a halk beszédet? Adyt jellemezné a halk beszéd? Az ellenkezőjét is épúgy lehetne igazolni: «Igéim bővek, zengők, nagyok, papoknak ivadéka vagyok». S miért a «*modern tragikus magyarság*» attribútuma ez a halk beszéd?

Megállapítja, hogy a magyar stílus-törekvések jellemző vonásai az érzelmesség, az egyéni szabadság és a népiesség. Ahol az érzelem és a képek dominálnak, ott viszont nem lehet szó arról, hogy a nyelv eszménye a világosság legyen. Illúziós hitnek minősíti azt, hogy a magyar ember szereti az érthető beszédet. Azt állítja: az ilyen kifejezések nyelvünkben: mint beszélj magyarul (világosan érthetően) éppen arra vallanak, hogy a magyar világosság csak eszmény, hogy az igazán magyaros beszéd nem a világosságot szereti, hanem az agyafúrtságot, ... a székelyes zárkózottságot. . . (230. 1.)

Ez utóbbi megállapítás legjobb esetben szellemeskedésnek minősíthető s az talán kisebb baj, hogy a kötet egyéb tanulmányainak megállapításaival egyáltalában nincs összhangban.

És mulatságos előbb azt olvastuk, hogy a meglévő nyersanyagot variáló neopurizmust, — «főleg asszimilált, de gyöngye nyelvérzékű német honfitársaink és érdemekre pályázó, de magyarul rossztudó zsidók propagálják» és pár oldallal alább viszont azt, hogy legújabbán «hadjáratot néhány tiszteletreméltó, de túlzottan purista nyelvvelőnk indított a rádió, a hírlapok és a hatóságok támogatásával». Ha ez a két purista csoport nem azonos, ezt a szerzőnek valamilyen formában kifejezésre kellett volna juttatnia.

A purifikációt zsidók és svábok végzik? Ez korántsem jelenti azt, hogy a tősgyökeres magyarok nem volnának velük sok tekintetben egy nézetben. Hogy ezt a munkát nem végézik? Sok mindent nem végeznek, ami dolguk volna. Talán mert közönyösek, talán mert lusták s az is lehet, hogy részben műveltségünk hat idegenként, gyakran egyáltalában nem értik a nyelvét még akkor sem, hogyha az magyar szavakkal él és mert annyi idegenséget éreznek más vonatkozásban is, feladták a harcot — egyelőre.

Egyébként befejező megállapításai: a magyar nyelv eszménye a természetes beszéd és a népi étellel kapcsolatban levő nyelv. A magyar stílusban az érzelmesség dominál, a stílus eszménye a szemléletesség, az életesség, a fantázia teremtő ereje, a képes beszéd. A magyar teljes írói és kifejezői szabadságot kíván magának. A szabadságelvből folyik nyelvünkben a belső gazdagodás nagy mértéke is.

Az érzelmesség (ismét nem jól megválasztott szó) teljesen hiányzik a magyar karakterből s az érzelmi gazdagság, mert hiszen erről van szó voltaképen, nem ellensége a világosságnak. Nincs is igazi világosság, csak az, amelyik fényének erejét mély érzelmektől kapja. S hol is jelentkezzék az érzelmi gazdagság, a magyar ember érzelmi tehetségessége másutt, mint a nyelvben. Itt kell jelentkeznie elsősorban azoknál, akiknek érzelmi energiáit nem szublimálja és nem fogyasztja el a művészi alkotás — s amikor, egyébként is mindenét pazarolja (ezért van nálunk annyi színes, érdekes ember) s amikor minden zárkózottsága mellett, ha homogén környezetbe kerül, *érzelmei* éppen a kiáradásnak ezt a módját találják meg. S végül amikor idealizmusán alapuló jóhiszeműsége, ha csak bizalmatlanságát fel nem ébreszti valami, még a legidegenebb környezetet is homogénnek tudja érezni.

A nyelv, helyesebben a beszéd a közösséget leginkább átfogó és a legnagyobb terjedelmű, időben, jóformán a teljes ébrenlét alatt ható norma-tenger, ez az élmény közvetítésének majdnem kizárólagos eszköze, tehát éppen az élményközvetítés módozatainak ismerete előfeltétele annak, hogy a nyelv életét magát vizsgáljuk. Annak megállapításával és felismerésével, hogy a beszéd révén érzelmileg hangsúlyozott ismereteket köz-

vetítünk egymással, még nem szereztünk belátást abba, hogy ennek a közvetítésnek milyen sajátos formái vannak. Már pedig az egyes közösségek életére és magának a nemzetnek életére is sokkal jellemzőbb lesz éppen az ismeret közvetítésének módzata, mint maga a tartalom, bármennyire is nehéz a kettőt külön, egymástól elválasztva tárgyalni. Ilyen, az említett társadalmi folyamatoknak megfelelő módzatok a nyelv életében a nyugodt, megfontolt beszéd, a bőbeszédűség vagy szűkszavúság, a társalogni szeretés vagy a hallgatagság, a parancs, a kötődés, az enyelgés, a civódás, a feleselés, a fondorlatos beszéd stb., stb. Ezek gondos vizsgálata hozhat új eredményt.

Természetesen azt is tudnom kell, hogy milyen az az értékrend, amelynek ezek a mondatok, a közlések ide-odavivői, milyen a társadalom, a mindennapi élet, amelynek közlekedési eszköze, és milyen a karakter, amelyik használja ezeket a közlekedési eszközöket.

Így pl. a jellemző vonások között ő azt említi meg, hogy az irodalmi nyelv állandó kapcsolatot tart fenn a népi nyelvvel. Ennek a jelenségnek okát az előbbiek alapján abban lelhetjük fel, hogy a nyelvformáló genie lelki gyökereivel mindig a népben él, onnan táplálkozik, hogy mint író és költő nem él homogén közösségben a teljesen kevert lakosságú városokban, így szavának rezonanciája itt nem teljes, itt nem találja meg azt az érzelmi telítettséget, azt a frissességet, ami megvan a nép nyelvében stb.

Zsiray olyan mértékben szűkre fogta a maga feladatát, hogy a nyelvi élet összes jelenségeivel Zolnay Bélának kellett szükségképpen foglalkoznia. S mert őt egyébként is az «érdekes» vonza, ez a látási módja — legalább is e tanulmányában — igyekszik minél nagyobb felületet végigvizsgálni, mindenütt keresve a jellemzőt. A tanulmány bőséges anyaga további rendszeres feldolgozást kíván.

Farkas Gyula («A nagy költők tanúságtétele» 263—297. 1.) abból indulva ki, hogy a lángész leghívebben tükrözteti a nemzeti közösséget is, nagy költőink tanúságtételeit veszi vizsgálat alá annyival is inkább, mert a kisebb értékűek közül nagyon sok az asszimilált, míg az előbbiek apai, anyai ágon századokra visszamenően a történeti magyarság sorából kerültek ki. A költőket veszi vizsgálat alá, mert amint mondja, a

szép próza inkább időhöz kötött, nyelve fakul és mondani-valója elavul. Viszont a magunk részéről nagyon is el tudjuk képzelni, hogy a nemzeti jellem szempontjából éppen regényíróknál találunk nagyon lényeges adatokat. Felesleges volt ilyen erősen vitás tétellel indokolni azt a korlátozást, amelyet a szerző önmagának előírt. A mohácsi vész utáni küszködő magyarral foglalkozik s a magyar költőket Balassától Adyig egy családnak tekinti, mert ez alatt a négy évszázad alatt a világon sok minden megváltozott, csak az ember és a magyarság sorsa nem. Nem a formai elemekben keresi a magyar jelleget, hanem a költészet lelki tartalmában, úgy amint ez tanúságot tesz a magyar népi jellegről, szubjektív vallomás és objektív állásfoglalás formájában. Ezek után az egész magyar ember bemutatásáról ő is lemondva, jellemző vonásokat sorol fel, így beszámol arról, hogy a magyar úri nemzet, a magyar egyéniség jellemzően férfias, a legférfiasabb hivatásnak mindig a katonait tartotta, megveti a szentimentalizmust, szereti hazáját, nemzete sorsát pesszimiztikusan ítéli meg, a nemzeti hibák legfőbbike az egyenetlenkedés és a pártosság stb. Végül Európa szellemi áramlatainak a magyarságra gyakorolt hatásáról számol be, ami végeredményben kiesik tanulmánya programjából, mert hiszen feladatának nagy költőink jellemlátását, annak vázolását tekintette.

Ebben a kötetben, ahol minden szerzőnek módjában volt a maga eredményeit közölni, Farkas Gyulának az a hálátlan feladat jutott, hogy nagy költőink idézetein keresztül mutassa be a magyar jellemvonásokat, amelyeket ugyanannak az anyagnak művészi felhasználásával Babits már elébünk vetített, a maga egyéniségének prizmáján keresztül. Amikor az értékes ismeret közlését csak az egyéni átéltség teszi lehetővé, neki költemények tartalmát kellett ismertetnie: versek csokorba kötése inkább antológia feladata, ami inkább kronologikus sorrendben való közlést és mindenestre több teret igényel.¹

¹ Lehet természetesen nemzet jellemzéseket arra építeni, hogy «milyennek látja magát egy nemzet öntudata», amint erre példa Eckhardt Sándor «A francia szellem» c. műve. (Bpest, 1928.) De ezek a feleletek ott vannak már előzőleg Ravasz László, Babits a Farkaséhoz hasonló célkitűzésű tanulmányaiban.

A prózáírók által megalkotott, legnépszerűbbé váló regényhős hatása is sokkal kisebb és egészen más, mint a költőknél a versé. A költő azt a lényegét, amit meglát — Ady magyar sorslátása pl. —, költemény formájában közli. Ezeket a verseket *teljesen, a maguk egészében* elolvassák, ha egyénenként különböző is a megértés és a kiváltott élmény. De annak a lehetősége sokkal inkább van meg, hogy a költeménybe foglalt tanúságtételt a maga egészében közölhetem — arra mint nyilvánvaló közkincsre hivatkozhatom, idézhetem, összejöveteleken, előadóestéken előadhatom, szóval nagymértékben hozzájárulhatok ahhoz, hogy általuk a nemzeti önismeretet ébreszszem, tisztítsam, formáljam. Emellett a regényíró alakja túlságosan komplex ahhoz, hogy ilyen hatást váltson ki. Nem is könnyű megérteni, azt a legmélyebb értelmet, amit a regényalak képvisel. Egy francia szociológus szerint a bovarizmus lényege éppen az, hogy az embernek megvan a lehetősége arra, hogy önmagába tekintve másnak tartsa magát, mint ami tényleg — amely megállapítást talán nem is felesleges akkor idézni, amikor a nemzeti önismeret problémáival foglalkozunk.

A fentebb említett tényből és abból kifolyólag, hogy a líra a legnemzetibb műfaj, továbbá, hogy ez a líra állandóan a nemzeti lét egész problematikáját magában zárja, következik egy talán figyelemreméltó lehetőség: a nevelhetőség sokkal nagyobb mértékű, mintha ennek hiányát kellett volna megállapítanunk.

A tanulmány címe egyébként tanúságtételről beszél. Mi mellett tehetnének a magyar költők tanúságot, vetjük fel a kérdést, ha tényleg a címben foglalt feladatot kellene megoldanunk. Tanúságot tennének talán amellet, hogy ez a magyar élet, amelyben éltek és amelynek minden baját, örömét ők érezték át a legfinomabb sejtelemmel és a legérzőbb lélekkel, tényleg magyar, szép, emberi értékeket megvalósító stb., stb. Vagy amellet tennének tanulságot, hogy az emberek jók, csak valami gonosz végzet tiporja őket földre, vagy hogy bűnösök, de tudják bűneiknek mentségét. Tanúságot tettek volna eszmék és eszméket megvalósítani alkalmas jellemvonások mellett. Kétféle megoldási lehetősége is volna ennek a feladatnak. Az egyik az volna: megjelenének előttünk sorban Toldy Miklós, Bánk

bán, Pató Pál, élénk állanának és közölnék velünk, hogy kik ők, kik voltak életük folyamán, amelyet a költő képzeletében éltek és mit hagynak ránk örök tanulságul — a másik megoldás pedig az volna, hogy a költők, műveik eredményeit egybevetve életük azon tanulságaival, amelyek művükben nem jutottak nyilvánvaló kifejezésre, számolnának be a magyarságba vetett hitükről, hitük ingadozásairól és annak legvégső megerősödéséről. Arról is, hogy ennek a nagy bizodalomnak mik voltak a forrásai: a magyar nyelv, a magyar nép s a magyar erények stb.

Kerecsényi Dezső «Magyar irodalom» (297—431. 1.) című tanulmánya akkor lett volna az, aminek lennie kellett volna, ha írója meggyőzőleg ki tudja fejteni a maga irodalom-szociológiai álláspontját. Hogyan hat módosítólag az irodalom a nemzeti karakterre? Hogyan hat a szépirodalom akkor, amikor annyira domináló szerepe van művészetek és más formáló tényezőkhöz viszonyítva, mint a magyar irodalomnak? Hogyan hat az az irodalom, amelyben a líra a legtökéletesebb kifejezője a nemzeti léleknek? Hogyan hat az az irodalom, amelynek oly nagy volt a történelmi szerepe, mint a magyarnak és amelynek ilyen sajátos fejlődése volt?

Másfelől az irodalom alakulásában milyen szerep jut a nemzeti karakternek? Mi a nemzeti irodalom jellemformáló ereje olyan társadalomban, amelyben az író társadalmi helyzete és presztízse olyan, mint a magyar íróé? És miért ilyen a magyar író társadalmi helyzete, milyen karakterszempontokat kifejező társadalmi struktúra következtében? Irodalom és újságírás sajátos viszonya hogyan hatott módosítólag a nemzeti karakterre?

Kerecsényi Dezső nem szűkölködik olyan nézőpontokban, amelyeknek rendszeresen alkalmazása mellett, ha nem is a fenti kérdések valamennyiére, de mégis jóval többre tudott volna választ adni, mint ebben a tanulmányában.

Elsősorban kifogásolni kell azt, hogy sok nem elég világos mondat van tanulmánya első felében. Példa: amíg «a nemzeti irodalom tiszta tudatáig eljutottunk, a fogalomalkotó tényezők folytonos szűkítését végeztük». (297. 1.) A szerző arra akart utalni, hogy egyetemes kultúra hogyan lett nemzeti kultúrává és azon belül a középkori irodalom hogyan lett nemzeti iro-

dalommá? Majd azt olvassuk, hogy megtartottuk a «fogalmi alakulása végső eredményét, a nemzeti elkülönülést. (298. 1.)

Irodalmunk a saját szellemünkre van szabva — írja. «Ha idegen elem tolaakszik belé, szabadon választhatunk, hogy elfogadjuk-e vagy sem.» A tolaakodót kidobjuk gondolkozás nélkül és az idegen hatásra való reagálás: nem «szabad választás,» sokkal bonyolultabb folyamat ez.

A magyar irodalom szerinte négy átalakuláson ment keresztül, s ezeket ismerteti, ebből a részből is idézünk egy pár mondatot. A reformáció «bevágta korlátlan útját a renaissance-től elszabadult emberi egyéniségnek». Más példa: «Elbocsátotta magától a tételes hit kizárólagosan és egyetemesen kötő erejét». (309. lap.) «Hogy azt az összefüggést, mely irodalom és nemzetpolitikai élet közt így fennáll, megállapítjuk, egymagában még nem elegendő, ha hozzánk hasonlóan szorongatott helyzetű kisebb népek irodalmában is megfigyelhető ez a tünet». (314. 1.) «De rögtön igen különlegessé válik, hogy meggondoljuk, hogy nálunk a szellemnek az irodalom körén belül végbement előrerúgtatására kisebb-nagyobb időközzel a nemzeti élet megrendülése volt az idő felelete.» Fűzzük hozzá még a következő mondatot: «Egyfelől valljuk, az ösztönösen irányító szellemére méltán büszke nemzet biztonságérzésével, hogy minden nemzetpolitikai haladásunk legigazibb előkészítője az irodalom». (315. 1.)

Nem folytatjuk. Reméljük, hogy amennyiben ennek a könyvnek második kiadása jelenik meg, ezek a mondatok más formát öltenek «nemzetpolitikai haladásunkkal» együtt.

A tanulmány további részében arra épül fel, hogy indulásainkban mindig késés volt és a múltat mindig felejtettük. A felejtő magatartást elemzi anélkül azonban, hogy meggyőzne ennek a szempontnak termékeny voltáról. Egyébként önmaga is számtalanszor ellentmond ennek a tételének s akkor érdekelne bennünket maga a felejtés is, hogyha valamiképen éreznők a magyar karakterrel, vagy a magyar sorssal való összefüggését.

Az a tétel, hogy a magyar irodalom a szolgálattelvés irodalma (326. 1.) másképen stilizálendő. Úgy, ahogy ő írja igaz, és mégsem az.

Kerecsényi az irodalom helyzetének és az irodalmi fejlődés-

nek bennünket jellemző legáltalánosabb vonásait kereste, anélkül azonban, hogy az elért eredményeket a magyar nemzeti karakterre vonatkoztatni tudná és akarná. Mi az, ami az irodalmunk helyzetét sajátosan jellemzi? Erre Kerecsényinek a válasza, hogy az irodalmat mintegy a nemzet «eszközét» állította be. Az eszközszerűség a szándékolttságot és önmaga lételvének feladását is jelenti, márpedig akkor, amikor a magyar irodalom szolgálta és szolgálja a nemzetet, mindig legbelsőbb lételvének megfelelőleg cselekszik így, ez éppen a jellemző és még azoknál is ez hat, akik azt hiszik, hogy ők azért írnak, mert magyarok, nem, azért, mert költők. Próbálja csak meg valaki, hogy költőt és író — már azt, aki tényleg méltó e névre — eszközül használjon fel olyan nemzeti értékrend szolgálatában, amely értékrendet nem szeret legmélyebb ösztöneiből táplálkozó szeretettel.

Viski Károly «A magyar jelleg a néprajz tükrében» (341—379. 1.) című tanulmányának egy nagy fogyatkozása van, az, hogy rövid. Szívesen olvastuk volna tovább. Módszertani reflexiókkal kezdi: a mindenütt jelenvaló néplélek megismerése csak megnyilvánulásain keresztül lehetséges, lehetőleg a jellemzésre alkalmas megnyilatkozások összességének segítségével. Kevesli a magyar néprajz módszeresen egybefoglalt részlet-eredményeit és egy pár mondatát idéznünk kell azért, mert kiegészíti, helyesebben megerősíti a tanulmányunk elején megkockáztatott némely állításunkat: «A mai néprajzi gondolkodás szerint... a fenti megnyilatkozásoknak... vizsgálata nem ezekért önmagukért történik. Történhetik ugyan ezekért önmagukért is, de ilyenkor a munka irányítója a nyelv, irodalom, zene, művészet, építészet, tudomány stb. érdeke ... A megismerés végső célja . . . nem a nyelv, a zene, a költészet, önmagában önmagáért, hanem a mindezeket éltető nép mint közösség s e közösséget irányító néplélek, népszellem ... mi a helye, szerepe, rendeltetése és sajátos megnyilatkozási formája a zenének vagy a mesének a magyar nép életében. Miképpen vetítődik az érzékelhetőségek világába a magyar lélek . . . miért így és nem másképpen?» (343. 1.) Ezt a pár sort figyelmébe kell ajánlanunk a kötet nem egy szerzőjének, hasznosíthatja egy esetleges új kiadás alkalmával.

Műveltség-állományunk cserélődésének, a népi közösségek

kölcsönös egymásrahatásának, a nemzetközi eszmei áramlatoknak, a magasabb társadalmi rendből, a szélesebb közösség egészébe alászálló hatásoknak, a népre telepedő idegen hatalmak és az alsóbb rétegekre ható felsőbb rendek problémáival foglalkozva áttér a magyar népi lélek vizsgálatára. Ő is megállapítja, hogy a magyar életformára végzetes csapást a német és a török mért. Idegenségükben semmi közösségük nem volt nemzeti hagyományainkkal. A 150 éves hódoltságot néprajzi szemmel nézve épúgy nem tudtuk kiheverni, mint az azt követő német szellemű és szándékú telepítések hosszú sorát.

Arra a kérdésre, hogy néprajzilag mi a magyar, részletesen csak az egyes csoportok (jász, matyó, székely stb.) külön-külön jellemzésével lehetne megfelelni, ha ezek a csoportok egymástól határozottan el volnának különítve. A továbbiakban népünknel fellelhető különböző vonásokra mutat rá. Emeljük ki: magyar népi voltunk, azaz magyarságunk tudatosságát, tehát bizonyosságát — a tudatossággal gyakran vegyülő önérzetességet, büszkeséget és zárkózottságot — a képzelet alkotta világrend szeretetét, amelynek egy törvénye van, az igazságosság stb., stb. s végül utaljunk arra a megállapítására: «Külön magyar néprajzi lélek nincs, csak a magyar lélek van s példáink csupán egyoldalú, néprajzi útmutatások feléje». (378. 1.)

Viski tanulmányával kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy a nép széles rétegeiben milyen módon jelentkezik az a probléma-komplexum, amit e könyv megoldani akart: mi a magyar? Él-e a népben kíváncsiság eziránt? Milyen válaszai vannak az itt felvetett különböző kérdésekre? Másnak látja-e a felsőbb rétegeket és mennyivel látja önmagát azokkal azonosnak? S milyen lelki tulajdonságokat szeret és becsül meg, mint magyar vonásokat a magyar nép? Stb., stb.

Már nem néprajzi, hanem inkább szociológiailag előkészített szociográfiai feladat volna, de természetesen elengedhetetlen bizonyos karakterológiai előképzettség is annak a kérdésnek feldolgozásához, amely azt kutatná, hogy a magyar karakter miképpen módosul ott, ahol különböző népiségű elemek élnek egymás szomszédságában vagy pedig egy ugyanazon faluban, ez a hatás hogyan mutatkozik hagyományok átvételében, szokások átalakulásában, magatartás-módosulásban stb. Hogyan

figyelhető meg ez a folyamat pl. a nem egyforma népiségű elemekből alakult házasságokban. Mellesleg megjegyezve, ugyanez a kérdés felmerül és gondos vizsgálata esetleg tanulságos eredményeket szolgáltatathat, ha a középosztály házasságain belül, esetleg kérdőíves rendszerrel vizsgáljuk azt a problémát, hogy bizonyos jellembeli alakulások milyen mértékben tulajdoníthatók a magyar és német származású népelemek egyre nagyobb mérvű összeházasodásának.

Kodály Zoltán tanulmánya («Magyarság a zenében» 379—419. 1.) már első mondataival felébreszti az érdeklődést s ez az érdeklődés a tanulmány végére lelkesedéssé és a szerző iránti bizodalmas megértéssé fejlődik. A laikus tömérdeket tanul tanulmányából és tudatossá tesz sok félig tudott dolgot és megtanít sok olyan igazságra, amelynek hiányát éreztük eddig. «Idegen zeneműben is felötlük néha egy dallamfrázis, egy ritmus, amelyben magyar nyomokat ismerünk fel.» És külön magyar zenei idioma létének bizonyítéka már az is, hogy idegenek is meg tanulhatják, élhetnek vele jól, rosszul, mint egy nyelvvél.

«Zenénk mai állapotában a nemzeti sajátosságokat elsősorban az egyszólamú hagyományban kereshetjük.» «Bartalus gyűjteményében már 1883-ban megjelent egy különös dallam . . . ekkor világos lett, hogy a dallamokban a középázsiai, kínai ötfokú hangrendszer él nálunk. Átjárja a nép egész zenei gondolkodását. A fejlődés kapcsán legkevesebbet a németektől vettünk át, ami nem csoda, mert hiszen teljes ellentétben áll egymással a két nyelv ritmusa és hangsúlya s a tisztán zenei sajátosságok is ellentétesek. A német motívum majd mindig súlytalanul kezdődik, a magyar soha. A német szeret legalább kétszólamúan énekelni, a magyar soha. Idézzük tanulmányából azt a megállapítását, «az értelmiség kivetkőzött a magyar nyelvből, elidegenedett a magyar zenétől. Ha találkozik vele, idegennek érzi. El lehet hinni, hogy őszintén. Akár asszimilált, akár törzsökös, nem közvetlen folytatása a népnek, nem él benne a nép kultúrája, . . . más a lelke, nem érti a nép beszédét, zenéjét, baját, örömét». (397. 1.).

Utalva arra, hogy az ember zenei tevékenysége összefüggő rendszer, a nemzeti vonások nemcsak a zeneművekben, hanem az előadói művészetben is megtalálhatók, sőt a mozdulat minden

nemében és nem utoljára a beszéd zenei elemeiben is. Végül igen jellemző a társadalom viszonya a zenéhez. (404. 1.) A mozdulat minden fajtája, kezdve a járáson, jellemző egyénre, nemzetre. A beszéd zenei oldala éppolyan jellemző tulajdonsága a népnek, mint a zenéje. A nyelv is énekel épúgy, mint a zene beszél, stb., stb. Nehéz abbahagyni az idézést, mert egyik megállapítása érdekesebb, jellemzőbb, tanulságosabb a másikinál. S külön nagy érdemének kell tekinteni, hogy a társadalmi tényezők szerepét is kellőképpen meg tudja becsülni és a jellemző vonások feltárására törekedve, nemzetenvelő programot ad, kíméletlenül rávilágítva mindazokra a hibákra és fogyatkozásokra, amelyek zenei életünket jellemzik. De nem áll meg kizárólag a zene vizsgálatánál, hanem látja a zenének az egész kultúrával való összefüggését, és látja ugyanazokat a hibákat a kultúra különböző területein. «Értelmiségünk kultúrája nem a népkultúrából fejtett, szerves homogén kultúra, hanem innen-onnan összekapkodott mozaik, a magyar és idegen elemek kellő egyensúlya nélkül.» (409.1.) Tudja és hangsúllyal emeli ki, hogy «mélygyökerű művészet csak akkor keletkezik, ha milliók éreznek és gondolkodnak egyformán ... a magára hagyott művész olyan, mint a vezér sereg nélkül, vagy a pap hívek nélkül. Legjava erejét nem fejtheti ki».

S lehetetlen hallgatással mellőzni a következő mondatokat: «A nyugati nagy nemzetek fia csak él, mert azáltal már eléggé angol vagy francia, él és ír. Nálunk az értelmiség szülöttjének valósággal ki kell harcolni a magyarságot a maga számára. Ami körülveszi, mind idegen. . . . egyáltalában mindenfajta magyar művész csak úgy tud dolgozni, ha megfogta az eljövendő magyar kultúra víziójának varázsa . . . közszellem kell, mely óhajtja, szomjúhozza azt a kultúrát, intézmények, amelyek érlelik, ápolják». (415. 1.) Kodály tanulmánya egymagában értékessé tenné az egész kötetet.

Gerevich Tibor «A magyar művészet szelleme» (419—489.1.) című tanulmánya hatalmas tiltakozás az ellen a szemléleti mód ellen, amely a külföldi kapcsolatok feltárását tartva legfőbb feladatának, nem tudja meglátni a magyar művészi lélek alakító erejét. Fontosnak tartja Gerevich is a külföldi kapcsolatok tisztázását, «mert az idegen hatások meg nem értéséből idehaza és

a külföldön egyaránt sok téves következtetést vonnak le». (421. 1.) A magyar művészet sem zárkózott el idegen áramlatok elől, a korszerű eszméket azonban mindenkor saját képére formálta. «Az új áramlatok magyar földön saját medret ástak maguknak, folyásuk és hullámverésük a magyar talaj geológiai alkatát követte, felületük a mi egünket tükrözte. A nemzetközi látás nem csökkentette művészetünk nemzeti jellegét, annak európai színvonalát emelte, lehetőségeit tágította, erejét fel-fokozta.» (422. 1.)

Kiemeljük azokat a megállapításait, amelyek egyfelől a külföldi hatás lényegére vonatkoznak, másfelől pedig a magyar karaktervonásokat mutatják fel, úgy ahogy azok művészetünkben jelentkeznek.

«Külföldi hatások és áramlatok, idegen elemek vizsgálatánál és azok megítélésében nem annyira az átvétel nyers ténye, mint inkább átalakulása a fontos, az az értéktöbblet, amit az átvevő nemzeti művészet sajátos szelleme hozzá ad.» (430. 1.)

«A látási formák tisztasága és zártsága, a tömör, egyszerű előadás, a tartalmi kifejezés érthetősége, a magyar művészi akaratnak kezdettől fogva a némettől eltérő, sőt azzal ellentétes vonása.» (440. 1.)

A korábbi századokból átöröklött alapvonások nem változtak máig. Egyszerű és tiszta látás, a formai tömörség, a statikai biztonság jellemzi Izsót és Fadruszt éppen úgy, mint Madarászt vagy Székelyt. — A józan, magyar látás a természettől elvonatkoztatott formáktól ma épúgy idegenkedik, mint művészete múltjában.» (456. 1.)

A magyar népművészet igénytelenebb termékeiben ugyanaz a művészi lélek nyilatkozik meg. «A magyar általában nem retorikai természet, csak időnkint azzá rontják. Inkább szó-fukar, keveset beszél, de világosan, egyenesen és értelmesen, ami művészetének is alapvető tulajdonsága. Nem is fellengzős, nem ájultan szentimentális — pátosza nem a kongó vagy csengő-bongó szavak akusztikája, hanem az erő sugárzása és a cicomázatlan igazság megvallása.» (471. 1.)

Történeti emlékeink vizsgálatából megállapítja, hogy hamis a magyar ízlésnek olyan beállítása, mintha azt a pompaszereget, a csillogó fényűzés jellemezné. Ellenkező a helyzet nemcsak

a művészet, hanem az egész magyar életforma tekintetében. Ez a megállapítás keleti származásunkból folyó hamis következtetés. Kelet és a pompa azonban nem azonos fogalmak. A finn-ugor és a turáni népek nem tűnnek ki pompaszeretettel. A pazarló díszítés inkább a távolabb Délkelet sajátja.

Kiemeli művészetünknek azt az előző vonásokkal logikusan összefüggő tulajdonságát, hogy idegenkedik a torzítástól. A nemes formákat kedveli és egyik legfőbb jellemvonása a mértéktartás. (473. 1.) Ideálképzésében nem tér el a valóságtól. Sem a fájdalom, sem az öröm kifejezését nem túlozza. «A magyar művészet típusalakjainak átlagos lelkiállapota a derült nyugalom.» (478. 1.) «Ha néhány szóba akarnók sűríteni a magyar művészet lényegét: azt a magyar szellemi alkatnak megfelelő nyugodt és tiszta szemléletben állapíthatjuk meg.» (488. 1.)

Csak néhány szemelvényt adtunk Gerevichnek ebből a pompás tanulmányából, amelyben akkor, amikor törhetetlen hittel tesz bizonyosságot a magyar művészet eredetisége és eredetiségében értékessége mellett és ezt a bizonyágtételét a szakudós gondos adatszolgáltatásával is megerősíti, ugyanakkor a hitvitázók hevével küzd a hitrombolók ellen, akik belülről vagy kívülről akarják a nemzeti géniust az oltárról leszorítani. Egyes megállapításait a céhbeli művészettörténészek vita tárgyává tehetik. Mindaz azonban nem változtat azon a tényen, hogy Gerevich Tibor ebben a tanulmányában a kultúrszociológiai szempontú idegenhatásvizsgálatnak, bár intuíción alapuló, de elsőrendű mesterének bizonyult, amit pedig mint magyar jellemvonást a magyar művészet alkotásain felmutatott, a magyar karakter tényleges vonásainak ismerjük és nem lehetünk elég hálásak a szerzőnek, hogy ezeket a másutt felismert vonásokat a kultúrának egy olyan területén is felmutatta, ahol a nem szakember ezeket, ha meg is érzi, ha jelenlétüket örömmel, a tetszésben megnyilvánuló lényegtalálkozással fel is ismeri, de semmiesetre sem tudja benyomásait olyan biztonnággal szavakba önteni, mint ő. Kétségtelen, hogy mindenki, aki a jövőben a magyar nemzeti karakterről írni fog, nem nélkülözheti azokat a meggyőző megállapításokat, amelyeket ez a tanulmány tartalmaz.

Szekfü Gyula «A magyar jellem történetünkben» (489-

556. 1.) című tanulmányát szintén módszertani elveinek tisztázásával kezdi. Elismeri, hogy van népi jelleg. Ezt a népi jelleget a természet és történet változtatja. Nem lehet egy olyan östípust megszerkeszteni, amelyekből levezethetők az illető nép jellemvonásai, történeti magatartása. A nép, mint embercsoport hosszabb ideig tartó benyomás alatt felvesz bizonyos tulajdonságokat, amelyek még akkor sem tűnnek el nyom nélkül, amidőn az életviszonyok megváltoznak. Így a magyarság nomád lovas életében szerzett tulajdonságai a történelem folyamán előtűnnek és cselekvésének rugói között máig számbavehetők. (490—492. 1.)

«Örök változhatatlan alapjelleg hiánya és a természeti és kulturális hatások mint igazi jellegképzők: mindez kizárja azt, hogy a népi jelleget elméletileg, filozófiai, morális, metafizikai alapon vagy akár a társadalomtudomány és lélektan eszközeivel közelítsük meg.» Szóval azzal a történeti módszerrel dolgozik, amelyik a társadalomtudomány, államtan stb. eredményeit nem méltatja figyelemre, azokat «tudja» — a mondatban foglalt ellenkezőjét is époly joggal lehet állítani.

Szekfü számára, mint történetíró számára «csak a tényleg lefolyt dolgok jönnek tekintetbe» s ezért a magyar népi jelleget mint történeti képződményt időrendileg elrendezett vizsgálattal igyekszik felismerni. Tudatában van annak is, hogy a nemzettestbe benyomuló idegen tömegek megzavarják az eredeti tulajdonságok érvényesülését. Elismeri a társadalmi és politikai változások hatáslehetőségét.

Hóman Bálintnak a honfoglaló magyarokról kidolgozott jellemrajzát, alapvonásaivá egyszerűsítve, megállapítja mint alapvető magyar jellemvonásokat, hogy a magyarok szabadságszeretők, vitézek és körmönfont politizálóok. — Az ősmagyarok szabadságszeretete más tartalommal bír, mint amit mi értünk alatta. «A belső önrendelkezésben kell megtalálnunk a bölcs Leótól meglátott szabadságszeretetet értelmét.» A magyarok eurázsiai nomád szabadságszeretete megkívánta a nép egyéniségének önállóságát, azt, hogy ősi szokásai és szabályai szerint élhessen, nem pedig körébe helyezett idegen hivatalnokok vagy katonaság nyomására. (496. 1.) — A lovasnomád állami szervezet katonai szervezet volt egyben, amelyen belül mindenki-

nek egyformán vitéznek kellett lennie, ez a vitézség volt az élet egyetlen lehetséges tartalma olyan időben, amidőn már németeknél, olaszoknál megkezdődött a foglalkozási ágak széjjelválása. — A politizálás szintén ősi jellemvonás. A lovasnomád uralkodó elhatározásait megbeszélte a nép véneivel, vezetőivel. Kétségtelen, hogy népünk kezdettől fogva maga intézte dolgait, s a rendi országgyűlések kifejlődésétől mindenkor elnyomatásnak érezte és harcolt ellene, ha politikai véleményét meg nem kérdezve «parancsuralomnak» kellett engedelmessé válnia. Politikai dolgainak megbeszélésére, épúgy, mint az angolok, a korai középkortól tanácskozó és elhatározó szerveket fejlesztett ki magának.

A kereszténység felvételével a trónöröklési rend módosulása, hadrendszerünk megváltozása következik be, de a vitézség helyébe nem lép gyávaság¹ és a politizálás tovább él a rendi testületekben. A szabadságszeretetet Szent István földhöz köti, megszervezve a magyar államot. A magyar szabadságszeretet ettől kezdve az állam függetlenségét védi. S azután századok váltják egymást, a román és gótikus szellemiség űzi a maga politikai és vallási divatjait, de ezek nem kezdik ki a magyar nemzet történelemalkotó erőit. Változást a humanizmus és renaissance hoz, amely elszakítja az állam transcendens kapcsolatait.

Mindezideig a vezető osztály nagy többségében magyar volt, született magyarok, régi családok tagjai. Gyakran kerülnek fel szegény kisnemes családok tagjai, Mátyás idejében jobbágy ivadékok is. Történelmünk első századaiban urak és parasztok ugyanazt a népi nyelvet beszélik. A XV. századig az uralkodó osztálynak megvan a szellemi egysége a nemzet egész tömegével. A társadalomban nincsenek mereven elkülönített osztályok. A jobbágy nincs kizárva a nemzeti műveltségéből, s a jobbágyosztályba süllyedt parasztság ősi, nemes emberiségét és önérzetét még nem veszítette el.

A végzet az 1514. évi jobbágy törvényekben teljesebben be,

¹ A «kialakult» nemzeti karakter voltaképpen azt jelenti, hogy a közösség minden tagjának azonos viselkedésére számíthatok bizonyos helyzetekben. Nem kétséges, hogy a «vitézség» ezek között a magyar nemzeti karakter vonások között van, az első helyen.

bár még a XVI. századra nézve feltehetjük, hogy az úri politika az egész nemzet számára érhető formában zajlott le. De már Werbőczy után felelőssége a parasztnak nincs és nemesség és jobbágyság között nem fejlődik polgári osztály, amelybe a nemzeti jellemvonások az új idők szükségleteinek megfelelően új formákat találhattak volna. Mohács után a politika a nagybirtokosok egyházi és világi főurak dolga lett. A vezető főurakból hiányzik a hagyományos politikai bölcsesség. Bár még ebben a korszakban is bizonyára élt a szabadságérzet és bátorság, csak a harmadik nemzeti erény, a politikai belátás hiányzik.

Majd három nemzedék három nagy magyarját mutatja be: Fráter Györgyöt, Báthory Istvánt és Bocskay Istvánt. (520—530. 1.) Ez a három politikus talán machiavellistának volna nevezhető, de nem voltak tökéletes tanítványok. Hiányzott belőlük az ember és az emberiség megvetése. És bár politikai eszközeiket a célszerűség által vezetettve választják meg, ezt a szabadságot saját személyükre nem viszik át. Ország, föld és nemzet szabadságának lebírhatalan vágya mindegyiknél vallásos színezetet nyer ..... Tárgyilagosságuk..... a lovasnomádot dicsérik. Mit kell tennünk, hogy a támadást elutasítsuk és esetleg hasznunkra fordítsuk, erre az elemi kérdésre válaszol a magyar politika, mely nem gyűlöl és szeret, hanem szemlél és saját érdekeivel összevet. Az érzelmi attitűd e hiánya miatt sokszor vádolták álnoksággal és megbízhatatlansággal, rendesen azok, akik olyan politikát szeretnek űzni, amelyet valóban ajánlatos érzelmekkel kifesteni, anélkül nyilvánosan hazug». (530. 1.)

A 200 esztendő török uralom tovább mélyíti az úr és jobbágyság közötti szakadékot és a vezetőréteg egységét is megbontja. A XVII. század közepe táján jelentkeznek a kétségek, az ön jellemet illetőleg. Mennyire lehet a némethez vagy a törökhöz csatlakozni az ország érdekében, erre nézve lehetetlen volt a nemzeti gondolat egységét megteremteni. A régi szellem hanyatlásával együtt jár a régi jellem megromlása is. Zrínyi még tisztán látja a nemzeti vétkesség friss voltát. Eszterházy és Nádasdy tudják, hogy a magyar jellem kettőssége a 200 esztendő nemzeti nyomorúság következményei. «Először jel-

lemük alakította történetünket és utóbb történetünk jellemünket.» (539. 1.)

A XVIII. században az egész politikai nemzet elzárkózik annak tudomásulvétele elől, hogy a független magyar hatóságok rendelkezéseinek tartalmát a bécsi hatóságok parancsolják meg. A közjog illúziókba burkolózik. Ugyanilyen illúzió volt az is, hogy a király alkotmányosan uralkodik, csak a tanácsosai rosszak. «Az illúzió rendkívül veszedelmes volt a jellemre és a nemzet jövőjére egyaránt: a szabadságszeretetet elaltatta, a politikai érzéket és a védekező ösztönt meggyöngítette.» (541. 1.) — Az ország nyugati részein az ősi szabadságszeretet meggyengült, miután úgy látták, hogy a nemzeti függetlenség érvényesítése reménytelen. A labancgondolkodás illúziókba menekült, mert nem volt ereje a valóság megváltoztatására, s illúziókba menekültek a kurucok is, a számukra keserű valóság elől «optimista, önmagát túlbecsülő, az ellenfélt lenéző és kigúnyoló, ködös, jövőváró reménységeibe». (542. 1.)

A szegény nép a szociális nyomás súlya alatt mind többet veszít ősi jellemvonásaiból. Az már csak legfeljebb virtuálisan élhetett benne. Mégis hű őrzője maradt a nyelvnek, a népművészetnek, lélekben magyarabb volt a vezető osztályoknál, de nemzet- és államfenntartó képességei aludtak. (546. 1.)

A magyar jellem a középkor politikai válságain keresztül is megtartotta alapvető tulajdonságait, de a török hódítás az ország ketté és három részre szakadása, az államiság meggyöngülése, a külföldre helyezett kormányzat következtében a nemzeti jellem egyes vonásai harmóniából zavarba oldódtak és az erényekből nemzeti vétkek lettek.

A nemzeti hibákat nemzetneveléssel akarták a mi pedagógusaink, a költők és írók kiküszöbölni. Bessenyei Györgytől valamennyien foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Széchenyi elkészíti a nemzeti bűnöknek mai napig legteljesebb diagnózisát, ő a gyógyulás eszközeit is számbaveszi, amelyek között első helyet foglal el, hogy újra vissza kell adni a magyar parasztságnak történeti szerepét. Még Széchenyi nemzedéke, a reformnemzedék minden tagja régi történeti családokból származott. Ez volt az utolsó hamisítatlan vezetőcsoport, amely az ország sorsát hatalommal tudta irányítani. (551. 1.)

A jelenhez érünk lassan, a kiegyezés után minden bajt rózsaszínűnek, minden előnyt feketének lát a politikai bölcsességében mindinkább visszafejlődő politikai vezető osztály, ősi magyar realizmussal hatalmas országot alkothatott volna, ahelyett közjogi küzdelmekbe pazarolta el nemzeti erejét. A jobbágyfelszabadítás kihúzza a birtokos nemesség alól a földet. A hivatalba tóduló nemességnek a nemzeti kultúrával való kapcsolatai meglazulnak, a gazdasági élet pozícióit, de még a szellemi élet vezetőhelyeit is átengedi a zsidóságnak. A jobbágy-ság nem válhatott a nemzeti közösség teljes értékű tagjává azonnal, mert felszabadítása nem jelentett egyben szociális nagykorúsítást is. A nemesség, amely állami feladatait ellátni nem tudja, magát nem onnan egészíti ki, hanem soraiba beveszi az ittmaradt német és cseh hivatalnokokat és azok leszármazottait. A nemzetiségek a magyarosítási szellem uralma alatt elborítják a magyar földet akkor, olyan időben, amikor az elgyengült és beteg középosztály nem képes ezeknek az idegen tömegeknek a múlthoz kapcsolódó gyökereit átvágni.

Szekfű Gyula tanulmánya sok értékes adatot és szempontot tartalmaz a nemzeti karakter megismerése szempontjából. Az ő megállapításaiból önként adódik az a norma, amelynek felmutatása ennek a kötetnek egyik talán leglényegesebb célja volt. Felismerve azt, hogy a magyar jellem alapvonásai szabadságszeretet, vitézség és politikai bölcsesség, vagy más szóval államalkotó erő, vonjátok le ebből a tényből azt a következtetést: legyetek szabadságszeretők, legyetek vitézek és törekedjetez arra, hogy államalkotó erőtök az idő követelményeihez alkalmazottan épen és egészségesen funkcionáljon.

Mit szeret alapján a magyar ember, amikor a szabadságot szereti? Azt, hogy maga formálhatja a saját életét, maga alkotja meg közösségi értékeinek hierarchiáját, maga határozza meg, hogy ki barátja és ki ellensége és maga erejéből igyekszik megvédeni értékeinek rendjét és azt a közösséget, amelyben ezek az értékek élnek. Hite van abban, hogy ez a formáló akarat, amely lelkében él, erős és értékes, alkalmas arra, hogy országot, irodalmat, művészetet, nyelvet alkosson a maga használatára.

Tovább menve: fel lehet vetni tehát azt a kérdést, hogy

mit is szeret a magyar ember? Szereti a szabadságot, a vitézséget, a függetlenséget, az önállóságot és mindazokat a karaktervonásokat, amelyek ezekkel a tulajdonságokkal összefüggenek. Mit vet meg a magyar ember? A szolgálalkúséget, a gyávaságot, az eszközöz alacsonyodást, a gyengeséget, az alattomoságot, a hazugságot stb. Mit gyűlöl a magyar ember: nem tulajdonságokat, nem elvont fogalmakat, hanem azokat, akik az ő általa szeretett értékek megsemmisítésére törnek, mint ellenség. Egyáltalán: egyik formája, és pedig eléggé ki nem használt formája volna a nemzeti karakter jellemzésének egy ilyen vizsgálat, amelyik a felvetett három kérdésre keresne választ, ügyelve arra, hogy a válaszadásnál tekintettel legyen külön, az egyes társadalmi rétegek által adott feleletekre is.

Egyébként itt érezzük, az utolsó tanulmány olvasása alkalmával annak hiányát, amit Ravasz László tanulmányával kapcsolatban említettünk. Szabadságszeretet, vitézség, politikai realizmus, mindez miért? Csak azért, hogy nemzet és állam, szabad nemzet és független állam lehessünk? Ez magától értendőnek tűnt fel a legutóbbi időkig. De ma már ez is problematikus. Problematikus voltát jelzi az előbb említett érzelmi zűrzavar is, amelynek legvégső okát a nemzeti idealizmuson felnőtt nemzedék és a «politikai realizmus» szemlélete által megbűvölt új nemzedék összeütközése határozza meg.

A szabadságszeretethez t. i. csak akkor van értelme, ha ahhoz a meggyőződéshez kapcsolódik, hogy a nemzet és a nemzetben belül az egyén szabadsága az első sorban áll az értékek rendjében. Így tehát kapcsolódva tanulmányunk elején mondtakhoz, a nemzeti idealizmus alapérzelme a szabadságszeretet. — Viszont az okos, hidegen mérlegelő államot formáló erő s az uralom szeretete a politikai realizmusnak képezi alapját. — A vitézség viszont az eszközök összessége, amely lehetővé teszi a nemzeti idealizmus vagy a politikai realizmus érvényre jutását. Gyűjtő megjelölése azoknak a testi és lelki tulajdonságoknak, amelyek a közösség nagy tömegében, nem a kisszámú vezetőknél tehát, élnek. Jellemző lesz valamely nemzet karakterére viszont az is, hogy nemzeti idealizmus és politikai realizmus milyen viszonyban van, milyen sajátos arányban él a vezetőréteg lelkében; jellemző lesz továbbá az

is, hogy a közösség azoknál a tagjainál, akik mintegy az anyagot szolgáltatják vérükkel és szellemükkel a nemzeti szellem és az állami test felépítéséhez, milyen mértékben él az eszményi célok ismerete és az a belátás, amely képessé teszi őket arra, hogy a józan és reális politika érvényesülését a maguk magatartásával ne gátolják és ne akadályozzák. Az a vitézség, amelyik a nomád lovas törzsnél a legkiválóbb lelki szerszám, módosul szükségképpen a történelmi fejlődés folyamán, és ma nyilvánvaló, hogy a vitézségen kívül egyéb tulajdonságok is szükségesek ahhoz, hogy nemzet és állam fennmaradjon és fejlődhessenek.

Szekfü Gyula ebben a tanulmányában a magyar nemzeti karakter egyik legdöntőbb jelentőségű vonásának mesteri feltárásával hozzásegített annak felismeréséhez, hogy a magyar politikai cselekvés tragikus emberi végzetnek tekintette mindig azt, hogy kénytelen a maga igazát, élethez való jogát nem kizárólag nyílt cselekvéssel, vitézséggel, igazságosság és méltányosság érvényrejuttatásával, hanem okos alkalmazkodással, időnkint megalkuvással, ha kell, erőszak alkalmazásával megvalósítani. Vállalnunk kell, mert emberek vagyunk, az emberi sorshelyzetet, hogy politikát nem lehet kizárólag eszményi úton, ideális eszközökkel művelni, hanem alkalmazkodni kell ahhoz 'a lebirhatatlan valósághoz, hogy test és lélek természet és erkölcs, szintézise vagyunk és az erkölcsi, az igaz, a szép külső keretének megteremtése közben az anyagi világgal, a természettel kerülünk kapcsolatba és az anyag természete megszabja szükségképpen cselekvésünk módjait. A mondottakat abban foglalhatnák össze, hogy a magyar ember, ha úgy tetszik, a magyar nemzeti karakter determináló alapvonása a nemzeti idealizmus. Ez azonban mint eszmekör nehezen képzelhető el anélkül, hogy valamilyen módon, ha teljesen ösztönösen is, ne nyugodjék valamilyen természetű vallásos meggyőződésen. Ezért van, hogy mindig újra és újra megkíséreltetik a nemzeti érzésnek vallásos elemekkel való kapcsolása. Sajátos azonban az, hogy ebben az egybeolvadásban a nemzeti idealizmus a formáló erő és a vallásos élmény szinte csak az anyagot, az érzés nagyobb erejét szolgálja. A vallásos élményt a nemzeti élmény primátusa túlharsogja. Példával illusztráljuk, amit mondani akarunk: ha

aki hallott gyülekezetet, amikor Gusztáv Adolf énekét éneke-
 keli — El ne csüggedj kicsiny sereg — ez a megnyilatkozás
 sokkal inkább nemzeti élményt fejez ki, mint egy üldözött gyü-
 lekezet hitét a vallás megváltó erejében. Itt tűnnek elő a magyar
 politikai romantika lelki gyökerei, a fentemlített tényben lelik
 a maguk magyarázatát, természetesen hozzájárulnak más ka-
 raktervonások is, mint amilyen a hiszékenység, az irrealizmus,
 a másoktól való segítséget várás stb., amely tulajdonságok
 voltaképpen egyazon magatartásnak más-más színben való,
 különböző helyzetek által kiváltott megjelenési formái.

Örülnünk kell, hogy a nemzeti közösség a nemzeti idealiz-
 mus eszmekörével van átitatva, mert úgy a nemzeti értékrend,
 mint a nemzeti közösséget óvó állami rend, akkor munkálható
 legeredményesebben, ha éppen ez az érzelmileg igenelt nemzet-
 hez tartozás és államhoz való hűség él a nemzet tagjaiban. A két
 magyar politikus típus is ilyen módon különböztethető meg:
 az érzelmi politikus, a nemzeti idealizmus eszmekincsével él és
 ezért van mindig nagyobb hatása a tömegek előtt: a szívhez
 szól, egy húron pendülnek. A reális politika a felelősség teljes
 súlyával a vállán, legfeljebb egy szűk politikai vezetőrétegre
 támaszkodhatik s le kell mondania arról, hogy gesztiójában a
 tömegek helyeslő és ünneplő érzelmi megnyilvánulásai kísérik,
 — legfeljebb a nemzeti önfegyelem segítségére számíthat, de érté-
 kes képviselőinek lelke mélyén is a nemzeti idealizmus él s a nem-
 zeti realizmus képviselői legnagyobbbrészt az ő soraikból kerül-
 nek ki.

Székfű rámutat a labanc-kuruc lelkeség történelmi gyöke-
 reire. Időtlenül való megfogalmazásban: labanc az, aki elvesz-
 tette hitét a nemzeti erőben, a nemzeti eszmények ható erejé-
 ben és külső formák védelme alatt reméli átvészelné azt az
 időt, ami alatt nézete szerint a nemzeti erő megnyilvánulásai-
 nak akarása is veszélyes, kockázatos és kárhozatos. A labanc
 a lelkét kínálja elsősorban és ebben is «realista», mert az a leg-
 értéktelenebb az egész emberben. A testét félti, azt óvja, abban
 bízva, hogy majd visszahízik bele a lélek.

Kuruc viszont az, aki nem képes megtagadni eszményeit,
 még hallgatással sem. Az újra és újra megújuló nemzeti erőt
 látja csak. A lelkét nem adja, nem is adhatja, mert sokszor

egybe sincsen. A kuruc a valóság, a lehető iránt, politikai realitás tényezőinek ereje iránt vesztette el érzékét s fáklyás menettel akarja megállítani az árvizet, megfélemlítve arról, hogy a fáklya világító fénye arra kell, hogy világítson az éjszakában, amikor a gátszakadás szörnyű veszedelmét elhárítani hivatott elszántság és akarat végzi a maga munkáját.

Amikor Szekfü Gyula megállapítja, hogy egyfelől a nemzet egységének megteremtése, másfelől, ami az előbbinek szükségképpen folyománya, a vezetőrétegnek a nép értékes fiaival való fel-frissítése elengedhetetlen feltétele a nemzeti karakter megnevesítésének és megizmosodásának,¹ Széchenyi nyomdokait követi s egyben újra kiáll a szociális idealizmus hitvallói közé, mint már annyiszor megtette s mondanunk sem kell, hogy ma már sokkal kevésbé van egyedül, mint valamikor volt. Benne a nemzeti idealizmusnak, a politikai realizmusnak és a szociális idealizmusnak sajátos szintézise él, keresztény humanizmusra épülve és mert a politikai realizmus hiányát találta, mint történetíró legnagyobb nemzeti veszedelmünknek akkor, amikor tudós egyénisége kialakulóban volt, nem lehet csodálni, hogy vihart aratott egy-egy nemszerencsés megnyilatkozásával. Ma ezen a fejlődési fokon régen túl van. Örökös az aggodalma ma is az illúziókkal szemben, amelyek szüntelenül foglalkoztatják, s nem szűnő a harca a szervilizmus és a lélekben idegenné válás jelenségei ellen, de ma már a maga kiforrottságában a magyar nemzeti realizmus egyik legkiválóbb képviselőjének tekinthető.

Tanulmányát azzal a mondattal fejezi be, hogy a szellem legelső kötelessége az önismeret. Ehhez azt a megjegyzést kívánjuk fűzni, hogy mindennek előfeltétele azonban a szellem önérvényesítése. S mert amint több ízben utaltunk rá, a magyar nemzeti szellem önmagának érvényesítése elég bajt és gondot okoz, a kutatás elsőrendű feladatának azt tartjuk: milyen módon biztosítható a nemzeti szellem önérvényesítése a nemzeti közösségen belül. Erre a válasz az lehetne, hogy ahhoz, hogy a szellem önmagát érvényesítse, az szükséges, hogy ön-

¹ Mc Dougall szerint a nemzeti élet három leglényegesebb előfeltétele a homegeneitás, az egyes rétegek közötti szabad közlekedés és végül a vezető réteg kialakulása. Mc Dougall: *The group mind*. Cambridge (University Press). 1939. 304 l.

magával tisztában legyen, önmagát ismerje, amire pedig az a válaszuk, hogy nem tudjuk magunkévá tenni ezt a túlzóan intellektuális álláspontot: a nemzeti szellem a nemzeti közösség vitális népi, a vitálishoz kapcsolódó nemzeti lélekbeli és az államot formáló ösztönös és reflektált lelki erőkből, mindebből együtt, ered és származik.

V.

Végighaladva a művön, első megállapításunk összegezés-képen az, hogy a mű tanulságainak, eredményeinek, egybefoglalása, még annak is feladatot jelent, aki egyébként ebben a gondolatkörben otthon van. Mit csináljon az átlagolvasó, aki-ben benne él az egyszerűsítés örök emberi vágya? Bizonyára hiányát érzi egy olyan összefoglaló fejezetnek, amelyik az egyes tanulmányok eredményeit mégegyszer pár sorban összefoglalva emlékezetébe idézi, felhívja figyelmét azokra az egyezésekre, amelyek, mint eredmény jelentkeztek a kultúra különböző területén végzett vizsgálódások eredményeképp s megmagyarázza az elkerülhetetlen ellentmondásokat is. Mik azok az eszmék, alapelvek, amelyek a magyar embert irányítják s kell, hogy irányítsák cselekvésében? De még tárgymutató sem készült ehhez a vaskos kötethez, hogy legalább ez könnyítene meg valamiképpen a tájékozódást. Kifogásolnunk kell azt is, hogy az egyes tanulmányok végén közölt bibliográfiák nem azzal a gondossággal készültek, amit egy olyan műtől el lehetne várni, amelyik nemcsak ismeretet akar közvetíteni, hanem nemzetpedagógiai feladatot is vállalt, legalább is a szerkesztő intenciójában, ennek pedig egyik eszköze éppen az lett volna, hogy könyvészeti adatok vezessék tovább azokat, akik ismereteiket valamilyen részterületen bővíteni akarják. Még azt is meg kell jegyeznünk ezzel kapcsolatban, hogy nem engedhető meg az idézésnek az a módja, hogy hivatkozunk egy «ifjú tudósra», elért eredményeire, anélkül, hogy nevét megnevezzük.

Ezek azonban kisebb fogyatkozások. Sokkal nagyobb hibának érezzük, hogy ebből a műből sok olyan probléma tárgyalása kimaradt, ami nélkül a magyar önismeret eredményesnek nem tekinthető. Röviden felsorolva: feltétlen szükséges annak vizs-

gálata, hogy mi jellemzi a magyart, mint nemzetet. — Mi a magyar államalkotásban, a magyar állami szervezetben jelentkező sajátos magyar vonás, mint a magyar lélek, a magyar jellem kifejezője s miképen formálta ez az állami szerkezet, a magyar alkotmány a magyar jellemet; — a magyar jogrendszer, a magyar közigazgatás hasonló szempontú feldolgozást kíván; — milyen a magyar gazdasági szellem, milyenek a magyar gazdálkodás formái, milyen lelki jellembeli vonásoknak megfelelői azok és hogy hatnak vissza a magyar jellemre; — milyen a magyar család, milyen jellemző vonásai vannak ennek a nemzeten belül legfontosabb természetes közösségnek; — milyen a magyar társadalom struktúrája egyáltalában, milyen jellemvonások gyakoroltak befolyást a történeti fejlődéssel egybefonódva annak kialakítására, s végül milyen az a külső helyzet, amelyben a magyar nemzet, a magyar ember él? A legutolsó kérdés tűnik fel legfelelebbesebbnek. Széchenyi István «önismeret» című könyvére utalok. Gondosan feljegyzí önmagáról írván, hogy milyen magas, mennyi a testsúlya, stb. A magyar nemzeti önismeret nem teljes, ha nem szentelek egy fejezetet annak, hogy milyen a számaránya a környező nemzetekhez» területe, gazdagsága a körülvevő államokhoz viszonyítva, ez a számarány hogy változott a történelem folyamán, ennek a változásnak a tényeivel számolt-e a magyar önismeret. Számos tévedésünknek nem éppen az-e a forrása, hogy nemzeti és államerőnknek nem áll rendelkezésére megfelelő mennyiségű népi erő? Itt ismét a könyörtelen végzet, a természeti tényező kíméletlenségének nyomát érezzük. A nemzeti és államformáló erő, amely «kisebbségekben» él, hagyományoztatik akkor is, ha a vitális erők nem fejlődnek abban a mértékben, mint az előbb említettek. Ha a szerkesztés szempontjait akarjuk ezeknek a fogatkozásoknak figyelembevételével felkutatni, úgy azt kell megállapítanunk, hogy e mű egyoldalúan a nemzeti idealizmus alapján állva, a nemzeti kultúrának, irodalomnak, nyelvnek, művészetnek tényeire irányította elsősorban a figyelmét, ezekben a megnyilvánulásokban vélte azokat az objektív jegyeket felfedezhetni, amelyek révén a magyarság általánosan jellemző vonásainak felismeréséhez legmegbízhatóbban lehet eljutni. A nemzeti idealizmus régi híveinek is tudomást kell azonban

vennie a nemzeti eszme gazdagodásáról. Itt előtérben a kulturális nemzet van, a műveltség, — ezenkívül van küzdő nemzet is, ez jelentkeztett részben Szekfűnél —, csak a dolgozó nemzet, a nemzet, mint munkaközösség hanyagoltatott el teljes mértékben.

Ha össze kellene foglalnunk a magyar önismeret ismertett eredményeit kiegészítve azzal, amit a jövő programjának tekinthetünk, egyfelől az önismeret további művelése és a nemzeti karakter nevelése terén, úgy nyugodt lélekkel megállapíthatjuk, hogy kétségbeesésre okunk nincsen. Nem kétséges: van magyar nemzeti karakter és ez a nemzeti karakter, amely meg van úgy a vezető rétegekben, ha nem is a maga teljes életterében, s megvan a népben, ha nem is teljesen kialakultan — értékes vonásokkal gazdag. Ezek az értékes vonások megmaradtak történetünk nehéz századain keresztül, fejlődtek, módosultak, gazdagodtak, s ma is alkalmassá teszik ezt a közösséget arra, hogy független államban, szabad nemzetként élje életét. A nép jellemvonásai értékes nemzeti karakter vonásokká fejlődhetnek, amennyiben ennek a fejlődésnek társadalmi előfeltételeit megteremtik. Ez pedig elsősorban mégis csak tőlünk függ, módunk van rá és az idő, amelyben élünk, nemcsak alkalmat ad erre, hanem azt mondhatnánk, hogy egyenesen rá is kényszerít. Nehézséget okoz feltétlenül az, hogy az asszimiláció hullámai csak a múlt évtizedekben simultak el. De itt is megnyugtatólag hat az a körülmény, hogy a hozzánk hasonultak és a törzsökösnek nevezhető magyarság között nincsen nagy fajbeli távolság. Semmi okunk nincs tehát arra, hogy attól féljünk, ezek az idegen faji emlékekkel rendelkezők úgy változtatják meg észrevétlenül nemzeti jellegünket, hogy az annak meghamisítását is jelentené egyben. Segítségünkre áll az a nemzeti értékrend, amely életünket szabályozza egyfelől, mint hagyomány, mint olyan értékes hagyomány, amelynek életet formáló hatása ma is kívánatos, annak minősíthető a leglelkismeretesebb vizsgálat után is, és az az új értékrend, az új szellem, amely a jelen problémái által serkentve tűzi ki a közösség számára a szebb és jobb jövő felé vezető utak irányelveit.

S végül azonkívül, hogy iránytmutató magyar magatartás kifejtheti a maga hatását, hogy eszméket hirdethetünk, ami

egyfelől a hagyományok újra és újra felidézése, másfelől a jövő programja, módunkban van olyan intézmények megalkotása is, amelyek olyan irányba fejleszthetik a nemzeti karaktert, amelyet mi a nemzeti öncélúság és a nemzeti életen belül személységgé gazdagodó egyén szempontjából kívánatosnak tartunk.

Akkor, amikor a háború után a nemzeti újjáébredés a maga programját kitűzte, sokáig az összeomlás okát kereső vizsgálódás inkább külső eseményekben, intézményekben vélte felfedezni minden baj gyökerét. Az állami keret összetörése a figyelmet elsősorban az állami erő fogyatkozásaira irányította és a politikai vezetőréteg bűneit és mulasztásait tárta fel publicisztika és történetírás, egyre inkább teret adva annak a felismerésnek is, hogy a nemzeti elit nem tudta átvenni a maga irányító szerepét, mert helyét egy olyan történelmi osztály foglalta el, amely nem tudta magáévá tenni az új idők kívánságait. Intézkedések és intézmények sorától vártunk olyan megújodást, amely csak az egész nemzet egyetemét átfogó szellemi megújodás után következhetett volna be. A nemzeti szellem uralmának megtámadottsága abban mutatkozott, hogy magának nemzeti kultúránknak, külön létformánknak értékesége vált problematikusává, ami magával vonta szükségképpen a nemzeti önismeret elmélyülését, a nemzeti idealizmus világnézeti alapján. Európában egy egész sereg állani élte a másokkal nem törődő gondtalan magánéletét s csak a magyar nemzeti önismeret jutott a saját maga problémáin keresztül teljes világossággal a nemzeti lét problémáinak mély felismeréséig. Ezt a mi problémalátásunkat talán csak Svájc értette volna meg, értelmetlennek és érthetetlennek látta volna minden más európai kis ország. Közben a nemzeti létformának, az állami szuverenitással való kapcsolatában, magától értetődöttsége is kétségbevonatott a történelmi események által, ami szükségképpen magával hozza, hogy a nemzeti önismeretnek választ kell keresnie a nemzeti karakter kérdéseit illetően a politikai realizmus talaján állva is, vigyázva arra, hogy a válaszdás egyoldalúságában ne támadjunk meg örök értékeket. — Ezt az áttekintést ha egészen a jelenig akarjuk folytatni, úgy arra a veszedelemre kell rámutatnunk, amit az elért siker jelenthet egy nemzet életében a nemzeti karakter

megismerése szempontjából különösen akkor, amikor a megigazulásnak ideje következett el minden téren. Ez a vesztély pedig abban áll, hogy az emberek balszerencsájukat hajlandók a gonosz sors terhére írni, de elért sikereiket mindig, mint kiválóságuk legtermészetesebb jutalmát szokták tekinteni.¹ Számtalanszor utaltunk arra, hogy a magyar lelkiismeretvizsgálat könyörtelenül felveti önmagával szemben a felelősség kérdését, így tehát remélnünk kell, hogy ha az előbb említett hibába nem esett bele, úgy el tudja kerülni az utóbbit is és az elért eredmények babérjain nem önmaga kiválóságát fogja ünnepelni, hanem elsősorban feladatot fog látni az adott helyzetben, amelyen úrrá lenni akarva, az eddiginél még nagyobb gondossággal fogja keresni és fejleszteni önmagában, a nemzeti közösségben, az országépítő, a nemzetfenntartó erők lelki, jellembeli feltételeit.

Trócsányi György.

¹ Halasy-Nagy József: Magyar önismeret. Bpest. (Franklin.) 1939. 7. 1.

A SZOCIALIZMUS ÚJ ARCA

«Mais peut-être, après tout, la philosophie n'est-elle qu'une reconnaissance des abîmes entre lesquels circule le sentier que suit le vulgaire avec la sérénité des somnambules.»

Sorel, Réflexions sur la violence⁸, 1936. 12.

A szocializmus utópiákkal kezdődött. Ma félig testet öltött álom. Vájjon valósággá szilárdul-e, vagy pedig ismét utópiának bizonyul, ábránd módjára foszlik-e majd szerte? Hogyan válnak szét a realizmus és az utópizmus, a valóságos fejlődés irányvonalai és az ábrándképek a szocializmus mai arculatán? Mi az újszerű ezen az arculaton és mennyiben fejezi ki híveiben a szocializmus lényegét?

Tükröt tartani az új szocialista lélek elé, tájékoztatni a mozgalom eszmetörténeti feltételei, tényezői, kilátásai felől, mélyen átélni, ami legtöbb kortársunknál csak a heves rokonszenv vagy ellenszenv fellobbanásában jelentkezik pillanatokra: ez a feladat közelebb eső és időszerűbb oldala. Miközben azonban ezt az arcképet festegetjük, a hű jellemzés közvetlen feladatán keresztül a mélyebb, izgatóbb probléma: a látszat és valóság játéka a társadalomban. Olyan ez a kettősség, mint amikor a festő művészete előtt minden álarc lehull és az arckép a legbelső, levethetetlen arcot mutatja. A szocializmus arcképfestője is annak sokféle arculata mögött a társadalom levethetetlen arcára, jellemrajzára, titkára bukkan. Az aktuális mozgalmak mögött a társadalom örök «isteni színjátékára».

Sorel azt tanította, hogy kívül kell állanunk azon, amibe egészen bele akarunk látni, hogy a történés misztériuma csak azok számára érthető, akik felületi mozgalmaitól távol állnak, míg ellenben a dráma szereplői nem látják azt, amit később alapvetőnek fognak tekinteni. A szocializmust is csak akkor

értjük meg egészen, ha egyik vagy másik arcát nem elszigetelten, nem egymagában, hanem a társadalom legmélyebb élményének, lelki képének, letükrozdésének a távlatából és összefüggéseiből magyarázzuk. Ez az összefüggés a társadalom eredeti élménye és a szocializmus között némi magyarázatát adja annak, hogy sokan olyan makacsul összetévesztik a szocializmust a szociológiával.

A szocializmus ugyanis végső elemzésben nem más, mint a *társ* — a mienkkel egyenrangú idegen alanyiség — és a társul fogadás élményének mélyről és minden következtetésében való átélése. A szocializmus nem fejez ki sem többet, sem kevesebbet, mint a *társelvűséget*. Ez persze szivacsos fogalomnak látszik, amely mindent magába szív. Pedig elég éles határvonalakkal válik el az ellentétes elvtől, amely a társul fogadás élményétől nem kötött a társadalmat egyszerűen az egyén szabad vadászterületének nézi. Megjegyzendő, hogy az egyénelvűségnek (individualizmusnak) és szabadelvűségnek (liberalizmusnak) a kötelkeiből csak az szabadult ki egészen, csak az mondhatja magát igazi szocialistának, aki társainak a magáéval egyenlő alanyiségét és erkölcsi igényét *valóban átél*ni képes. Mondanom sem kell, hogy ez nem könnyű feladat, ritka csúcsteljesítmény, amelyet csak a szeretet, barátság, munkaközösség kivételes pillanataiban érünk el.

Ha a szocializmus fejlődését vázlatosan kívánjuk áttekinteni, akkor főállomásainak élesen megrajzolt képére kell szorítkoznunk. Mivel pedig minden fejlődésszakban az az értékes, amit az előzőben kritizál, ellenben sokkal kétségesebb az, amivel pótolja, leghelyesebb abból a társadalomképből kiindulni, amelyből az egész szocialista kritika kiindul. Smith Ádám azt hitte, hogy az egyedül önhasznukra törekvő egyéneket egy láthatatlan kéz úgy vezeti a kereslet és kínálat törvényei szerint a szabad piacon, hogy az eredmény valamennyiükre nézve a lehető legkedvezőbb. A gazdasági szabadelvűségnek ez az evangéliuma az, amit a szocialista kritika eredményesen cáfolt, kimutatván, miként válik a gazdaságilag erősek korlátlan szabadsága a gazdaságilag gyengék szolgásgává.

Az utópista szocializmus már most színpompás képekben vázolja fel előttünk a társadalom eszményi állapotát. Eszményi

ez az utópista társadalom annyiban is, amennyiben a termelés és szükségletkielégítés a társadalmi irányítás és összeműködés következtében a legtökéletesebb, meg annyiban is, hogy az egyenlőség és igazságosság elvei a legteljesebben érvényesülnek, sőt végül annyiban is, amennyiben a szabadság is az elképzelhető legnagyobb. Igaz, hogy jól megkülönböztethető a beavatkozási utópia, amely mindent az irányítástól, tervezéstől és szabályozástól vár, a szabadságutópiától, amely viszont az ember természetes szabadságától várja a tökéletes összhangot. Azonban mégis, bármily különös és hihetetlen is, a beavatkozási utópia a szabadságot akarja megszervezni, a szabadságutópia pedig összhangba csendülő társadalmat vár a szabadságtól. Pontosan a társelvétség különbözteti meg tehát az *archista* utópiát a zsarnokságtól, az *anarchista* utópiát pedig a gátlás nélküli individualizmustól.

Mily szoros az összefüggés szocializmus és utópia között! Beavatkozni a szabadság érdekében, felszabadítani az igazi összeműködésre, ezek oly utópisztikusán hangzanak, mint a szabadságra kényszerítés és az önkorlátozásban álló szabadság! Pedig az eszményeknek ez az ellentétessége lényeges a szocializmusban is, meg az utópiában is! A társ alanyiségének, egyenlő erkölcsi igényének a teljes átélése maga is utópisztikus. A szocializmus éppen a társelvétség, azaz a társadalomnak ezen az utópisztikus tökéletességű átélésen nyugvó szemlélete és alakítása. Látjuk azonban, hogy nem minden társadalomszemlélet, nem minden szociológia szocializmus is egyúttal. Van realiztikus társadalomszemlélet is, nem csupán utópisztikus. Csakhogy a realiztikus társadalomszemlélet meg ép a társadalmat nem éli át a maga mélységében, nem jut el a társ igazi értelméig.

Az ú. n. tudományos szocializmus nem álomképekben kíván gyönyörködni és nem ábrándképeket akar kergetni. A történelmi materializmusban gyökerező tanítása, a marxizmus, a» a szükségszerű fejlődés menetét véli megrajzolni. Ez az állítólagos szükségszerű fejlődésmenet azonban látomás, amelyet a szocialista paradicsom zár le. A marxizmus kétségkívül túloz a gazdasági tényező egyeduralmával, a szellemi tényezők merő tükrökképként való felfogásával, az osztályelmélettel. Sem a tökefelhalmozás, sem a kizsákmányolás, sem az elnyomorodás

nem megy azokig a logikai végletekig, amelyeket Marx elképzelt. Az osztályharc sem illeszkedik bele egészen a hegeli dialektika skémáiba, az osztály nem az az egyedül fontos társadalmi egység, amelynek Marx gondolta. A tan determinizmusa, amely reakciónak bélyegez minden tervezetést az eljövendő szocialista állam berendezésére vonatkozólag, tanácsalanságot eredményez és bénítja az osztályharc lendületét is. Rengeteget ártott a marxizmusnak materializmusa, vallás- és hazaellenessége, osztályharcelmélete. Mindezeknek tulajdonképpen kevés közülük van a szocializmushoz. A leglényegesebb hiba azonban az, hogy a «szükségszerű fejlődésment» maga is vágyálomnak bizonyult. A vágy volt a gondolat atyja. A realista utópistábbnak bizonyult az utópistánál.

A szociáldemokrácia a szocializmust a demokrácia, a parlamentarizmus, az alkotmányosság keretei között kívánta érvényesíteni. Ezzel szemben a szindikalizmus élesen szembeszáll a politikai akciókkal, a parlamenti szocializmussal, és a szakszervezetek közvetlen akciójáért, a korlátlan osztályharcért, az általános sztrájkért száll síkra. Sorel azonban az osztályharcot és az általános sztrájkot már *mítosz*-ként fogja fel s míg egyrészt a proletár-erőszaknak erkölcsi pátoszt ad, másrészt kifogja a szelet a «szükségszerű fejlődés» vitorláiból. A bolsevizmus a szindikalizmushoz hasonlóan az üzemek közvetlen demokráciáját és a közvetlen akció elvét tartja szem előtt, és megmaradván a materializmus, a nemzetköziség és az osztályharc eszmekörében, kiépíti a proletárdiktatúrát.

Mindezekben a változatokon természetesen még mindig Marx szellemének a hatása a legerősebb. Amikor azonban a szocializmus *új arcát* fürkésszük, akkor a Marx utáni és a Marx szellemének ígérete alól felszabadult szocializmus érdekel bennünket. Ilyen a fasizmus és a nemzeti szocializmus.

Ha a fasizmus eszmekincsét a szocializmus előző változataival vetjük egybe, akkor az utópista szocializmussal szemben realizmusa, a történelmi materializmussal szemben pedig spirituálista aktivizmusa és etatizmusa tűnik fel. A marxizmusban okozatosan meghatározott anyagi folyamatok, a fasizmusban ellenben, hasonlóan a szindikalizmushoz, bizonyos hősiez és osz, harci virtus a végső működő tényező. Az egypártrendszer,

a vezéri elv, a totalizmus, a forradalmi elit azok a jellegzetességek, amelyeket a fasizmuson kívül a bolsevizmusban és a nemzeti szocializmusban is megtalálunk, és amelyek ilyenformán jogosulttá teszik ennek a három, világnézetileg annyira eltérő, irányzatnak az *új szocializmus* gyűjtőfogalma alá csoportosítását. Kérdés persze, hogy a fasizmust szabad-e egyáltalában szocializmusnak neveznünk? Azt hiszem, szabad, mert hangsúlyozottan az egyénelvűség ellen forduló, antiindividualisztikus irányzat, amely a társelvéseget az állam testületi kiépítésével kívánja érvényre juttatni. A fasizmus a korporatív állam szocializmusa. A fasizmus heroizmusa a kényelmes élet megvetésében, a veszélyes élet kedvelésében, a pacifizmus elutasításában, a többségi elv és az egyenlőség tagadásában, a jólét lenézésében, és végül a tekintélyi elvben jelentkezik. Érdekes, hogy a fasizmus kereken tagadja az osztályharcot, noha a küzdelmet tartja a dolgok eredetének és nem hisz a békében.

Ha azt vizsgáljuk, hogy mi a nívó a nemzeti szocializmusban, akkor érdekes összefüggésre bukkanunk. A társelvéseget az utópista szocializmus általában a társadalomra, a marxizmus a proletariátusra, a fasizmus a korporatív államra, a nemzeti szocializmus pedig a fajra, népre, nemzetre vonatkoztatja. Mint neve is kifejezi, a nemzeti szocializmus a szocializmus nacionalizálása. Hitler szerint a népi világnézet az emberiség jelentőségét annak faji őselemeiben ismeri fel. Nem hisz a fajok egyenlőségében, hanem a jobbnak és az erősebbnek a győzelmét akarja előmozdítani, miközben a természet arisztokratikus alapelvének hódol. A természet benső akaratának engedelmessékedik, amikor az erők szabad játékát helyreállítja, amely mind magasabbrendű fajok kitenyésztéséhez vezet mindaddig, amíg a legjobb emberanyag előtt szabad pálya nyílik.¹

A nemzeti szocializmus lényegét és a szocializmus új arcát legjobban megvilágítja az, hogy miben látja Hitler az árja faj magasabbrendűségét. Abban, hogy összes képességeit más faj oknál nagyobb mértékben kész a közösség szolgálatába állítani.² A magasabbrendűfaj eszerint szociálisabb, fokozott mértékben társelvéfaj.

¹ Hitler, Mein Kampf. 127—128. Auflage. München. 1934. 420—422.

² I. m. 326.

Vég nélkül lehetne vitatkozni azon, hogy a nemzeti szocializmus inkább nacionalizmus vagy pedig inkább szocializmus-e? Azt hiszem azonban, hogy a nemzeti szocializmus hű magyarázata szerint ez a kettő elválaszthatatlan. Egy nép nacionalizálásának kérdése Hitler szerint egészséges szociális viszonyok teremtésének a kérdése, mert csak azért küzdhetek, amit szeretek.¹ A népet huzamosan nem lehet merő szólamokkal, hanem csupán a rájuk eső mindennapi javakkal és az ez alapon kialakuló azzal a meggyőződéssel lehet kielégíteni, hogy a népközösség biztosítja az egyesek érdekeit.² Ha olykor úgy tűnik fel, hogy Hitler könyve a szocializmust állítja a nacionalizmus szolgálatába, és nem megfordítva, mégis kétségtelen, hogy egymás *conditio sine qua* non-jának véli őket. Ép ez az eredetisége a nemzeti szocializmusnak, hogy a szocializmust csak a nacionalizmuson, a nacionalizmust pedig csakis a szocializmuson keresztül tartja megvalósíthatónak.³

Ma már Fabiánusok is belátják, hogy a Baloldal kudarcágyrészt az osztályharc ideológiájának és a hazaellenes nemzetköziségnek tulajdonítható.⁴ Azt is látják, hogy az új szocializmus nagy sikere a régi szocializmus csúfos kudarcával magyarázható. A nemzeti szocializmus ugyanazokat a problémákat oldja meg egymás után, amelyeket a nemzetközi szocializmus megoldani elmulasztott. A fasizmus és a nemzeti szocializmus e felfogás szerint a liberális és a szocialista mozgalmak kudarcámiatti felháborodás ideológiája, amelyek nem tudták megteremtteni a nemzeti és társadalmi biztonságnak azt az alapját, amely nélkül az egyéni szabadság is értelmetlen.⁵

Persze, a Fabiánus azt reméli, hogy a faji alapon álló szocializmus is hamarosan kiéli, lejárhatja önmagát, amint ez

¹ I. m. 34.

² I. m. 499.

³ «Es ergibt sich also nicht *Kampf*, sondern *Gleichung* zwischen echtem Nationalismus und echtem Sozialismus . . .» «Wer also heute Nationalist sein will, muss Sozialist sein. Und umgekehrt.» Rosenberg, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*. München. 1934. 53°—53⁸.

⁴ Crossman, *Nationalism and Democratic Socialism. Where stands Democracy? A Collection of Essays by Members of the Fabian Society*. London. Macmillan. 1940. 103.

⁵ Crossman, I. m. 104, 99.

a szocializmus többi változataival történt, és akkor majd ismét adva lesznek egy demokratikus szocializmus feltételei. Kétségtelen, hogy a demokráciák is mindinkább közelednek a szocializmus felé, akár, mint az Egyesült Államok, gazdasági okokból a New Deal útján, akár pedig a háború nyomása alatt, amely Burke szavai szerint sohasem hagy meg egy államot sem abban az állapotban, amelyben találta. Az állam minden ideológiától független, mintegy észrevétlen szocializálódása, valamint különösen a háborúnak, az állami beavatkozás nagymérvű fokozódása következtében gyakorolt szocializáló hatása, el nem hanyagolható vonás a szocializmus mai arcán.

A szocializmus főbb változatai most már úgy tűnnek fel, mint alapeszméjének konkrétizálási, megvalósítási folyamata. Mintha főképp arról lenne szó, vájjon *ki* csinálja meg a szocializmust, *ki* ültesse át az eszmét a valóság talajába. Az utópizmusban az egyetemesen emberi, a humánus dolgozik a szocializmus megvalósulásán. A marxizmusban a proletariátus a szocializmus hőse és haszonélvezője. A fasizmusban a forradalmi elit és a korporatív állam. A nemzeti szocializmusban a faj, a nép, a nemzet.

A humanista világpolgár számára csak az utópista szocializmus az igazi szocializmus. Az osztályharc mítoszába burkolózó proletár számára csak a marxizmus. A vér mítoszában hívők számára csakis a nemzeti szocializmus. Az osztályharc gazdasági, a faji harc létért való küzdelem. A szocializmus két legélesebben kirajzolódó típusát arra a két dologra lehet visszavezetni, amelyről Ady azt hitte, hogy «ez: a Minden. Vér és arany fordul szembe egymással a nemzeti szocializmus és a marxizmus mérkőzésében.

Mi annak a magyarázata, hogy a liberalizmus, az utópista szocializmus, a marxizmus egyideig lelkes hívőkre találtak, majd hitelüket veszítették? Hogy miután egyideig valóságnak látszottak, egyszerre csalfa látszatnak bizonyultak? Hogyan van az, hogy a legtöbb társadalomkép egyideig egészen jól beválik, azután pedig egyszerre csak csődöt mond? Azt hiszem, ezt jól mutatja a gazdasági liberalizmus példája. A szabad piacon a liberalizmus elvei igen szépen érvényesülnek, csak éppen nincsenek mindig megadva a szabad piac előfeltételei. Az utó-

pista szocializmussal sincsen semmi baj, amíg csak elvont emberekben gondolkodunk, amíg csak az utópista által tekintetbevett tényezőkkel számolunk. Mihelyt azonban egyéb tényezőket, különösen pedig a konkrét emberi tulajdonságokat is figyelembe vesszük, egyszerre kiábrándulunk. A marxizmus is addig igaz, amíg csak osztályharcra gondolunk, amíg csak osztálytudatos proletárok vannak, ellenben mindjárt irreálissá válik, amint az arany mítosza mellett a vére is hatni kezd és az osztálytudatosságot elborítja a faji, nemzeti közösség érzése.

Mi tehát a baj? Az, hogy bármily jellemzőek legyenek is az egyes társadalomképek bizonyos szempontból, bármily találoán ábrázoljanak is bizonyos társadalmi helyzeteket, a társadalom sokkal gazdagabb és mélyebb ezeknél a képeknél. E képek szegényes skémák a társadalomhoz képest.

Láttuk, hogy e képek kialakulása, vagyis az, hogy honnan hogyan látjuk a társadalmat, nem egészen véletlen. Összes társadalomképeink távlatosak (perspektivikusak), azaz az a körülmény határozza meg őket, hogy honnan, melyik pontjáról, milyen távlatból nézzük a társadalmat. Hiszen a társadalomkutatás egyik sajátja éppen az, hogy a kutató maga is benne van a kutatandóban. Társadalomképeink megbízhatatlanságának egyik magyarázata ezeknek a képeknek a társadalom által való meghatározottsága, befolyásoltsága.

Ennek a megbízhatatlanságnak egy másik magyarázata magának a társadalomnak a szemléletszerűsége, vagyis az a körülmény, hogy bizonyos mértékig olyan, amilyennek látjuk. Olyan ez, mint amikor valaki bátorságot szuggerál önmagának, addig mondogatja magában, hogy ő nem fél, amíg csakugyan nem fél többé. Kant azt mondta, hogy nincs is más feltétlenül jó, mint a jó akarat. Aki tehát jót akar, az eszerint jó is. Ha kizárólag az osztályharc ideológiájában élünk, akkor a marxizmusnak igaza van. Ha mindenki pacifista lenne, akkor a pacifizmus igazolva lenne. Ha ellenben mindenki a fajok és nemzetek közötti fegyveres mérkőzéstől várja az igazságot, akkor a pacifizmus irreálissá válik és az imperializmus nyer igazolást.

A társadalomnak ez a szemléletszerűsége és plaszticitása azonban természetesen nem határtalan. Az a határ, ahol a társadalom plaszticitása, vagyis szubjektív szemléletünk szerinti

alakíthatósága végetér, egyúttal a társadalomképeink reális és utópisztikus elemei közötti határvonal is. Ugyanez áll arról a határvonalról is, amelyen a különböző távlatos társadalomképek egymással, illetőleg addig még meg nem pillantott elhanyagolhatatlan tényezőkkel ellenmondásba, összeütközésbe kerülnek, ahol a társadalom gazdag valósága szétrepeszti vértelen szkémáink kereteit.

Az új szocialista lélek, amint az a nemzeti szocializmus vezérének könyvében tükröződik, nagymértékben realiztikus. Ha eltekintünk is azoktól a páratlan sikerektől, amelyek ezt a realizmust most már világtörténetileg is bizonyítják, ha merőben a politika klasszikusaként forgatjuk is a könyvet, akkor is megkap realiztikus éleslátása.

Rendkívül realiztikus például az a belátás, hogy a brutális erőszak fegyvere valamely világnézet ellen alkalmazva mindaddig csődöt mond, amíg csak egy más, új világnézet szolgáltatába nem szegődik (189). Ezért a szociáldemokráciával szemben is csak olyan tan győzhet, amely annál egyrészt igazabb, másrészt pedig ugyanolyan brutalitással vitetik keresztül (44). A politikai bölcsesség gyöngye az a megállapítás, hogy igen távoli, elérhetetlen célokat csak a feljűk vezető útnak szakaszokra bontásával lehet mintegy lépcsőfokonként megközelíteni, miközben az egyes szakasz végpontjára, az egyes lépcső megmászására olyan erősen kell törekednünk, mintha az már maga a végcél volna (273). A realiztikus éleslátás példája az a megfigyelés is, hogy kevés szónok tud egyforma sikerrel beszélni lakatosok vagy főiskolai professzorokból álló hallgatóság előtt, ámde ezer szónok között is csak egy van, aki lakatosokból és főiskolai professzorokból álló hallgatóságának mindegyik részét egyaránt el tudja ragadni szónoklatával (376). Csalhatatlan jele a mély és éles látásnak az a megjegyzés is, hogy a legtöbb ember azért nem ért az olvasás művészetéhez, mert a könyv sorrendjében veszi fel az olvasottakat, nem törődve azzal, hogy általános világképébe a megfelelő helyre mozaikkő gyanánt beilleszse azokat (36). És van-e szebb példája a külpolitikai realizmusnak, mint az a kijelentés, hogy a diplomáciának arról kell gondoskodnia, hogy a nép ne hősiesen tönkremenjen, hanem gyakorlatilag fennmaradjon (693).

Ezek kiragadott példái az államférfi realizztikus éleslátásának. Politikai realizmusa a politikai taktika és technika kérdéseiben, a propaganda, a szervezés, a politikai harcmódor terén a legszembeűnőbb.

A vér mítoszában is van realizmus. A vérközelség nem merő üres szólam és a vértelen intellektualizmus, absztrakció, formalizmus bírálata időszerű. Ha a marxizmus meglátta gondolatvilágunk anyagi, gazdasági, osztálybeli kötöttségét, a nemzeti szocializmus nem kevesebb joggal mutat rá annak vérbeli kötöttségére. Nagy adag képmutatás van abban, amidőn elvontságok, formális általánosítások képleteiben gondolkozva, ezekről a kézzelfogható kötöttségekről megfeledkezünk, vagy azokat önmagunk előtt egyszerűen letagadjuk. Az a haladó gondolkodás, amely a darwinizmusból egykor divatot csinált, nehezen méltatlankodhatik a fajelmélet kíméletlen naturalizmusa felett. Tisztára nevetséges lenne azt állítani, hogy a faj védelem, a fajhigiéne nem a legkomolyabb problémák. A biopolitika óriási lehetőségeket rejt magában. Ha az átöröklés törvényeit nem is tárta még fel teljes szabadsággal a természettudomány, gyakorlatilag a vér- és faj rokonság vagy különbség annyi mindent megmagyaráz, hogy vakság lenne tagadni a faj determináló, meghatározó hatását. A gondolkodót, a művészt nem tudjuk elvonatkoztatni faji és vérségi kapcsolataitól, hanem csak azokon keresztül tudjuk egészen megérteni. A legelfogulatlanabb ember előtt sem lesz közömbös gyermeke leendő házastársának fajbeli és vérségi leszármazása. A letűnt emberöltő természettudományos világnézetű nagy szabadgondolkodó emberbarátai azonnal át öröklési törvényekre és leszármazási táblázatokra gondoltak, amint hozzájuk közelálló gyermek leendő házastársáról hallottak. Az elvont elvi síkon megmagyarázhatatlan találkozások és ellentétek, vonzalmak és küzdelmek találnak egyszerű magyarázatot a vér mítosza alapján.

A vér mítosza azonban nem merő materializmus és naturalizmus. A lélek, mondja Rosenberg, fajt jelent belülről nézve. A faj pedig, megfordítva, a lélek külső oldala.¹ A nemzeti szocializmus azzal megy túl a marxizmuson, hogy nem egyoldalúan

¹ Rosenberg, Alfred, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*. München. 1934. 2.

materializmus, nem is egyoldalúan spiritualizmus, nem merő realizmus és nem merő idealizmus. Ideálrealizmusnak lehetne nevezni. Minthogy pedig a jelenségek és eszmék *polaritását* tartja az östüneménynek, polaritáson értvén az ellentétek egyidejűségét, legtalálóbban polarizmusnak mondhatjuk.¹ Az északi szellem alapvető élménye Rosenberg szerint a szabadság és a természet világának a szétválása (131). Amint már most az alkotó lángelme teljesítménye a szabadság és természet művészi együtt szemlélése, ugyanúgy valamely nép teljesítménye is a legyőzhetetlen legyőzésének ebben a félig fájdalmas, félig boldogító szimbolikájában áll (141). Ezzel az éles és mély belátással, amely szerint a vér és a faj a természet és a szabadság, a tény és az érték, a valóság és az eszme ölelkezése az alanyi élményben, amelytől elvonatkoztatva, kitépve, egyáltalában nincsenek és nem találkozhatnak, amely kötöttségük az egyedüli konkretizálódási lehetőségük: ezzel a belátással a nemzeti szocializmus világszemlélete a legmodernebb, leghaladóbb filozófiai irányzatok, a gondolkodás legmerészebb törekvései élvonalába kerül.

A vér mítoszában az új szocialista lélek realizmusa egyszerű, megismételhetetlen meglátásban kapcsolódik össze bizonyos eszményekkel. Ezért nevezi önmagát jogosan mítosznak. Mert a mítosz már Sorel tanítása szerint is ott válik el a megismeréstől, sőt az utópiától is, hogy kivonja magát az értelmi bírálat alól. Az osztályharc és az általános sztrájk mítosza például Sorel szerint olyan megbonthatatlan és részleteiben nem bírálható kép, amely mágnesként irányítja a proletariátus mozgalmát és igaz voltától független jelentősége abban a lendületben van, amelyet a mozgalomnak kölesönöz. A vér mítosza is olyan, mint a vallomás vagy a hit, amelyet boldogítóknak és jótékonyknak érezzük, de okoskodva elemezni nem kívánunk.

A mítosz tartalma röviden a következő. Az első gondolat a faj és a lélek szétbonthatatlan egysége. A következő alapgondolat az északi faj elsőbbsége. A fajelmélet ezzel a felsőbbrendű faji vonások ápolásának és az általános fajhigiénének a követelményeire tér át, míg a mítosz középpontjába az északi faj lelkisége kerül. Ennek legfőbb eszménye a becsület. Ebből

¹ I. m. 125—126.

a magból fejlődik ki a heroikus életszemlélet. Ennek a heroizmusnak a germán ősi életforma iránti rajongás ad romantikus hátteret.

A germán mítosz álmódója gótikában, Bach, Beethoven és Wagner muzsikájában álmodik és a faji lélek kifejeződésének ezeket a páratlan teljesítményeit szeretné újraálmódni az acél, a beton és a motor korában. Eckehart misztikáját bocsátja szárnyra a modern technika világában.

A mitikus elemek ebben a társadalomképben egyetlen társadalmi tényezőnek, a fajnak, döntő tényezőként való kiemelése, a szocializmusnak a fajra, népre, nemzetre korlátozása. Ebből folyik a harc, a fajok közötti végzetserű küzdelem hirdete, amiben a nemzetek összeműködése is kimerülni látszik. Az alsóbbrendű fajok számára a vérmítosz csak a felsőrendű faj uralmát, versengő fajok számára pedig csak a küzdelem evangéliumát hirdetheti. A harc magasztalása, a hősi lélek, a germán romantika az átlagember képességeit erősen próbára tevő követelményeket támasztanak. Mégis mindenki bámulva látja, hogy a vérmítosz micsoda eredménnyel dolgozik. Ebben persze szerepe van a mögötte működő realizmusnak is. A realizmus síkján a zseniális vezetők kiválasztásának a folytonossága a főkérdés. Ez azonban függ azoknak az eszményeknek a kimerülésétől vagy kimeríthetlenségétől is, amelyeket a vérmítosz hirdet. Amíg követői valóban hinni fognak a faj, a hős és a harc eszményeiben, addig fogja a vérmítosz a társadalmi fejlődést meghatározni.

A mítosz gondolatában benne van az, hogy addig igaz, amíg hat, vagyis, hogy igazsága egyenlő a hatásával. A hős nem ringatózik a nyárspolgári biztonság illúziójában, hanem tudja, hogy bármikor elbukhatik. Érti, hogy feltámadnak ellene a sötétség erői és kihívja a sorsot, hogy a döntés percét siettesse. A művész, a misztikus tudja, hogy a legmagasabb eszmények átélése csak pillanatokra sikerülhet, hogy az alkotás és az elragadtatás legmagasztosabb percei után az élmény intenzitásának engednie, csökkennie kell. Minél magasabbak az eszményeink, minél törékenyebb a szépség, mely művünkön előmlik, annál komorabb a titkos sejtelmünk, hogy sikereink nem tarthatnak örökké.

Valamikor azt mondták, hogy a szocializmus lényege egyszerűen a magántulajdon helyébe a köztulajdon bevezetése. Láttuk, hogy az új szocializmus mélyebbre hatol, amidőn a közösség iránti nagyobb odaadásban látja a magasabbrendű faj és a társelvűség jelét. Rosenberg azonban igen szépen mondja, hogy nem minden alárendelése az egyesnek a közösség alá szocializmus. Szocializmus szerinte a közösség által megvalósított védelem mindennemű kizsákmányolással szemben.¹

Itt ismét kitérünk előttünk a szocializmus, a társelvűség és egyúttal a társadalom belső szerkezeti nyitja és rejtélye. Rosenberg jól látja, hogy a falanszter nem szocializmus. Nem igazi szocializmus az, ahol az egyén csak szolgája, eszköze a közösségnek. Szocializmus azonban nem képzelhető a társatlan remete szabadságában sem. A szocializmus felteszi a társat. Mihelyt azonban társ van, van társelvűség is. Társam nincs addig, amíg nem korlátozatom magamat általa, amíg nem ismerem el igényeit magammal szemben is. Mivel ilyenformán a szocializmus és a társelvűség egyaránt követeli a társak szabadságát és korlátozottságát is, és mivel ez a két követelmény teljes megvalósulásában egymást kizárja, ezért marad a teljes szocializmus örökre utópisztikus.

Utópisztikus gondolat a társ alanyiságát ugyanolyan intenzitással átélni, mint a saját alanyiságunkat. Mivel ilyenformán a társadalom fogalmának mélyén is utópisztikus élmény húzódik meg, társadalomszemléletünk olyan mértékben realizisztikus, amily mértékben nem igazán társadalmi, és megfordítva. A szocializmus már most azt követeli, hogy a kollektív beavatkozással az egyéni szabadságot mozdítsuk elő, a szabadságot pedig igényeinknek a társaink igényei által korlátozott méretei között keressük. Ezt az eszményi elgondolást „a gyakorlatban szinte szükségszerűen individualisztikus-realisztikus érdekeltségek használják ki saját céljaikra.

A szocializmus sokkal mélyebbre hatol tehát, mint a köztulajdon kérdése. A legmélyebb kérdés voltaképpen az, hogy hol van tulajdonképpen az alany és hány alany van? Az igazi, őszinte individualista szempontjából csak egy valódi

¹ I. m. 534.

alany van, t. i. ő maga. Az igazi szocialista minden társat egyenlő alanyiséggel lát el. Amint azonban a magántulajdon mindinkább köztulajdonná válik, a magántevékenység mindinkább elsorvad, a magánegyén mindinkább átformálja önmagát a köz önfeláldozó, «önmehtagadó» eszközévé és szolgáljává, mindinkább elmélyül a közösség elsőbbségének, felsőbb alanyiségának az élménye is. Rendkívül érdekes, hogy az alanyiség átélésével bizonyos fokig gazdálkodhatunk. Bizonyos plauzibilitással átélhetjük társunk, sőt a közösség alanyiségát is. Ez ma annyival hihetőbb, mert a mai lélektan szerint a saját alanyiségunkat is tulajdonképpen csak beleképzeljük élményeinkbe, adományozzuk önmagunknak. Egészen jól el tudjuk hitetni magunkkal azt is, hogy az egyéni alanyiség voltaképpen csak elfutó, eltűnő pillanatnyi élmény a faj nagy, tartós alanyiségán. Az egyén alanyiségát tagadni a közösség alanyiséga kedvéért azonban ismét nem igazi szocializmus, hanem túlzó kollektivismus. Érdekes különben, hogy az egyéni alanyiség mögötti felsőbb alany keresésében a vérmítosz és bizonyos spirituális irányzatok egymásra találnak.

A kegyetlen valóság az, hogy nem ismerjük, nem mérhetjük, csak igen pontatlanul figyelhetjük meg a társadalomban tényleg lejátszódó folyamatokat. Mintha ködben hajóznánk. Olykor feltűnik valamely szembejövő hajó ködképe, olykor pedig a ködkép mögött nincs is hajó. Szociális ködképek az összes társadalomképeink.

Ilyen ködkép a szocializmus is. Szabadság a közösségben és közösség a szabadságban. Pillanatokra élünk csak át fajban, szerelemben, barátságban, nemzetben, kultúrában. Ezerszer aprópénzre váltják, ezerszer kiábrándít, mégis mindig visszatér megkísérteni. Tamen usque recurret. Hogyan játszanak velünk látszat és valóság? A szocializmus lenne az ábránd, az individualizmus pedig a valóság? Hegel azt mondta, hogy az Egész az igaz. A szocializmus ködképe mögött nem az ellentétes vágyak folytonos konfliktusán, szocialista álom és individualista ébredés folytonos váltakozásán keresztül halad-e a társadalmi realitás hajója?

Horváth Barna.

A PÁLYÁT-VÁLASZTÓ FŐVÁROSI IFJÚSÁG HIVATÁS-ÉTOSZA.

I.

Az antik görög világ több ragyogó és dicsőséges erkölcsi fogalmat alakított ki, oly fogalmat, amelyről beszélni általános érdeklődést keltő dolog volt az ókorban. Ilyen volt az *étosz* fogalma is. A görög ember számára az «étosz» szó jelentette ösztönösségnek és tudatosságnak egységét, amely bensőséges és céltudatos egyszerre: hősiesség és állhatatosság, amely a magasabb értékek szerelméből fakad, és ez a körülmény egyfelől odaadóvá, másfelől komollyá és felelősségtudóvá teszi. Az étosz az erények alapja az ember szívében.

Ma az erényről beszélni: többnyire savanyú, szürke és nevetséges dolog. A modern ember kiábrándult, és *Kierkegaard*-nak öntudatlan követője annyiban, amennyiben a mai gondolkodás emez előfutára azt tanította, hogy becsületesebb elhárítanunk magunktól a magasztos és képmutató szólamok folytonos csiszolgatását: ha ugyanis sokat emlegetjük a jóságot, erkölcsöt, erényt stb., akkor az a veszedelem, hogy buzgalmunk erőit nem a jónak cselekvésére, hanem annak pusztá hangoztatására fordítjuk.

Található azonban egy erkölcsi fogalom, amely ikertestvére az erénynek, annyira közeláll hozzá, de amely a modern ember illő érdeklődését és elismerését is képes kiváltani, tehát bizonyossága annak a szükségszerű ténynek, hogy ellenkező látszat mellett sem kevésbé «időszerű» ma az erkölcsiség, mint bármikor is. Ez a fogalom a «hivatás». A hivatás kétségtelenül az etikai szférába tartozik, mert hiszen az erkölcsiség az élet egészét fogja át és az élet *hivatását*, célját, értelmét hordozza. Ha pedig a szakhivatásokat, az egyéni életpályákat tekintjük, akkor nyilvánvaló, hogy a pálya nem csupán a megélhetést, hanem az egész

életet jelenti. A helyes pályaválasztásnak egész életre kell szólnia, akárcsak, mondjuk, a jó házasságoknak, — hogy párhuzamba állítsuk példánk által egyfelől a gazdasági életnek, másfelől a nemi életnek egy-egy oly formáját, amelyek egyaránt az erkölcsi síkba emelkednek.

A hivatás az a pont, amelyben az egyéni sajátosság a legszorosabb kapcsolatba kerül a közösséggel és általában az egyénfeletttel. Egyén és közösség viszonya: minden társadalomtudomány ez alapproblémája egyúttal a hivatás problémája is. A társadalom és állam helyes felépítettsége — amint ezt már *Platón* hangoztatta — abban áll, hogy mindenki az egyéni araválóságait érvényesítse, de nem csupán önző alapon, hanem oly módon, hogy a nemzet munka, gazdasági és kulturális életében a neki megfelelő helyet töltsse be. Ez nem merő utópia, amelyet nem találhatunk meg a valóság egy pontján sem, hanem társadalomszabályozó elv, a társadalmi igazságosság princípiuma, és ezenfelül a mai fokozott — és a nemzetek között folyó — gazdasági verseny nagyon is valóságos parancsa.

A hivatásnak tehát van egy alanyi oldala: a rátermettség, és egy tárgyi: a munkakör. Az az életterület a hivatás, amelyen az egyén jogai és igényei a közösség jogaival és igényeivel egymást kölcsönösen áthatják. Az egyén joga, hogy szabadon válassza meg életpályáját, de kötelessége, hogy választása képességeivel és arra valóságaival összhangban álljon: a több képesség többre kötelez, a kevesebb képesség csak kevesebbre jogosít. A közösségnek viszont joga és kötelessége, hogy a könnyelmű és felületes pályaválasztást megakadályozza, az egyénben a szükséges felelősségérzületet kitermelje, az egyént a pályaválasztáshoz szükséges útbaigazításokkal, ismeretekkel felszerelje. A hivatás összefonódik a társadalom felépítettségével és gazdasági erőivel, de elsősorban az ember, az ember léte és mivolta, testi és szellemi erői azok a tényezők, amelyek a hivatásbeli teljesítmények alapjai.

A hivatás lényegéhez tartozik a munka. A legtöbb hivatás: munka, élethossziglan tartó és bensőleg összefüggő alkotás.

A hivatás lényegéhez hozzátartozik továbbá a kereset is. Tévedés volna azonban *elsősorban* a keresetben látni a hivatás

mivoltát, vagy épp a kettőt összetéveszteni, azonosítani egymással, és a hivatásban *csak* a keresetet, semmi egyebet nem észrevenni. Alig van még egy oly éles ellentét, mint az ellentét: «hivatás» és «üzlet» között. Pedig mind a kettőnél azonos lehet a munka tartalma, az akarati erőfeszítés, a tevékenység fokozottsága, a ráfordított okosság, buzgalom és önmegtágadás. Az üzletnél azonban mindezek csupán a pénzszerzésre irányulnak. A hivatás ellenben tevékenységét illetően megfelel az egyéni természet értékes oldalainak, tehát ebben a tevékenységben egyúttal odaadás is rejlik az egyénfeletti értékes célok iránt. A hivatás elsősorban nem pénzszerzés, hanem kötelesség.

Mindazonáltal helytelen és nem egészséges állapot, ha a hivatás elválik a keresettől, vagyis a hivatás üzleti oldalától. Erkölcstelenség hivatásetikai szempontból, hogy sokan azért tolonganak bizonyos pályák felé, mert azon a legkönnyebben, legbiztosabban, leggyorsabban vagy pedig legbőségesebben vélnek pénzhez juthatni. Az illetők ugyanis nem a munkát szeretik, hanem a pénzt, a gyönyörök és a hatalom felhalmozásának e legelvontabb jelképét.

Ugyancsak hozzátartozik a hivatás lényegéhez, de szintén nem azonosítható vele kizárólagosan a társadalmi rang. Kezdetben a kettő teljesen egybeolvadt, idők folyamán azonban a hivatás megválasztásának kötöttsége felszabadult, és ez a körülmény az oka, hogy a foglalkozás részben elvált attól a «társadalmi állás»-tól, amely egy kisebb vagy nagyobb közösség keretein belül a foglalkozást kifejtő személyiségnek kijárt. Főleg a «vezető», «magasabb», «művelt» foglalkozások azok, amelyek egyúttal rangot is jelentenek. Ezért sokan voltak és vannak, akik magasabb iskolák után törekedve, ezt csak azért teszik, hogy út nyilják számukra a társadalmi felemelkedés felé. Ez az álláspont emberileg érthető és társadalomtudományos szempontból fontos jelenség ugyan, de hivatásetikai szemmel nézve, éppoly erkölcstelen, mint a hivatásnak merőben pénzkereseti eszköz gyanánt való tekintése.

A hivatásetika alaperénye a hivatás szeretete. Az érvényesülésre-törekvés, *carriere*-csinálás csak annyiban jogos erkölcsileg, amennyiben a hivatás szeretetével és az ebből leszármazó

erkölcsi kötelmekkel összeütközésbe nem került. A hivatás első-sorban, amint említettük, nem kenyérkereset, hanem életfeladat. Állásbeli kötelességeinknek teljesítése egyéni érdekeinek fölébe helyezendő.

A hivatás szeretete egyúttal a munka szeretetét is jelenti. Minden ember életének tartalmához hozzátartozik a munka. A legtöbb ember élete nem más, mint munka. Ha mármost a munkában merő eszközt látunk, a célt pedig az eredményben, pénzben, élvezetekben és szabadidőben, akkor a munka valami elkerülhetetlen baj és csapás, amely szenvedéssel jár és nehéz, az emberiség átka és szolgasors. Az így felfogott munkára az ember fogcsikorgató elszántsággal rohan rá, gyorsan le akarja gyúrni vagy pedig ravaszul ki akarja játszani, meg akarja kerülni, hogy aztán, a tétlenség gyér pillanataiban, fellélekezhessen. Ha a munka csak eszköz, akkor a boldogság és a cél a munkátlanság.

Mindez természetesen nincs így. Való igaz, hogy önmegtagadás, fáradtság nélkül nincs munka. Mégis, az egészséges lelkű ember szívesen dolgozik. Az ember szereti a munkát, nem csupán valami elkerülhetetlennek tartja, a munkát szereti, nem csupán azt, ami a munka haszna vagy eredménye, nem csupán a teljesítményt. A munka tehát erkölcsi kötelesség. E tétel nem azt jelenti, hogy jogosult volna a *munka-kényszer*. Utóbbi ellentétben áll a szabadság társadalomerkölcsi elvével, és minden körülmények között a rabszolgaság valamely formájához vezet.

Amint alább ismertetett vizsgálataink a budapesti és pályaválasztás előtt álló tanulóifjúság körében mutatni fogják, a hivatás eszméjének az a szétrombolódása, amely hivatást, keresetet és társadalmi rangot egymástól részint elszakított, részint — ellenkező végletbe csapva át — egymással azonosított: igen rossz hatással van a pályaválasztásra. A pályaválasztás előtt álló ifjúság — adatgyűjtésünk tanúságából látni fogjuk — a hivatásban nem a képességeknek megfelelő, a népközösség számára fontos, teremtő munkát lát, mások javára és egyúttal a saját gazdasági boldogulására. A mai budapesti ifjúnak alig van már fogalma arról, mit is jelent az «életpálya», annyira megszűnik látóköre és annyira sivárrá lett élete. Csak ott,

ahol vagy különleges irányú nagy tehetség, vagy pedig hatalmas kötelességérzet minden személyes szenvedésen és csalódáson túlemel, ott maradt fenn a hivatás gondolata.

Amikor a budapesti ifjúságot említjük, ezzel nem azt akarjuk mondani, mintha a vidéki vagy a külföldi ifjúság lelki helyzetét e tekintetben okvetlenül különbnek tételeznők fel, hanem csupán jelezni óhajtjuk, hogy adatgyűjtésünk alapján fővárosi ifjúságunkról pontos és tapasztalaton nyugvó képünk áll rendelkezésre.

Nem célunk most a hivatásetika valamennyi *elvét* felsorolni. Erre egy értekezés keretei szűkeknek bizonyulnának. Mégkevésbé térhetünk ki a különleges hivatásetika körére, az egyes szakhivatások külön etikájára. Az orvosi, ügyvédi, mérnöki, tisztviselői, kereskedői, ipari, mezőgazdasági stb. foglalkozásoknak megvan a maguk különleges erkölcsi szabályozhatóságuk, kötelmek érvényesek reájuk. Némely foglalkozásnak, mint pl. az orvosinak, régi időtől fogva megtalálhatjuk a tételekbe foglalt, irodalmi formában lefektetett hivatásetikáját. Az ú. n. orvosi etika pontosan szabályozta minden időben ilyen vagy amolyan formában és megfogalmazásban az orvosi hallgatás és titoktartás, az orvosi bejelentés, a hivatás gyakorlása, a szegények díjtalan kezelése, a kartársak megbecsülése, az orvos és gyógyszerész között fennálló kapcsolatok, a tiszteletdíj, az orvosi tanácskozás, az orvosi felelősség, az orvosi kamara, a reklám kerülés stb. kötelmeit.

Ugyanígy azonban megkaphatjuk minden más foglalkozás etikáját, ha annak mivoltát és kifejtését erkölcsi szempontból vizsgáljuk. A bírónak pl., mivel nem csupán alkalmazza a törvényt, hanem mondhatjuk, a kezében van a törvény: a legfontosabb erénye a jogérzet. Bár a tényállás megállapítása, a jogi tétel alkalmazása és az ítélet megformulázása logikai természetű működés, van valami, ami az ítéletmondáskor elég nagy szabadságot ad a bírónak. Itt rejlik a bíró nagy felelőssége, és a jogérzet teszi lehetővé, hogy ítélete ne legyen önkény, előítélet. A jogérzet az igazságosság szeretetéből, elfogulatlanságból, okosságból, emberieségből, méltányosságból, a jog és a törvény tiszteletéből összetett, bonyolult valami.

Megvannak pl. a sajátos erényei a művésznek is. A művészi

becsületesség nem azonos minden további nélkül a magánéletben tanúsított becsületességgel. Ugyanígy a tudós saját hivatás-etikája által követelt, tudományos becsületesség, tárgyilagosság, türelem, gondosság, alaposág, bátorság nem egyszer csak a tudomány, a kutatás területén érvényesül, és ugyanaz a tudós a magánéletben esetleg kicsinyes, irigy, törtető.

A katonai hivatásnak, honvédelemnek is világosan megpillanthatók a sajátos hivatásbeli erényei, oly világossággal, hogy tisztán észrevehetjük a bennük feszülő dialektikát, dinamikus pszicho-etikai egyensúlyt is. A jó katonában él egyfelől a testi-lelki vitalitásnak igenlése, de párosulva a halálraszántsággal. Másfelől megtalálható lelkületében a férfi-dac, méltóság, úri lovagiasság, de egyensúlyban azzal a készséggel, hogy népének szolgáljon. E két pszicho-etikai erénypár rejtí magában a honvédelem hivatáserkölcsének összefoglalását.

De nem időzünk tovább sem az általános, sem a különleges hivatás-etika problémáinál, csak összefoglaljuk az e tárgyban mondottakat. A hivatáserkölcs alapkövetelése, hogy az egyén komoly felelősségérülettel válasszon pályát, megfelelő pályaismeretek és a saját arravalóságainak figyelembevétele alapján, továbbá, hogy a választott pályán a hivatás szeretetéből fakadó köteletségérület normáinak eléget téve működjön. A hivatáserkölcs nem merőben léten-túli, platói eszményeket és magasztos szölamokat csiszolgat, amelyek mellett az élet közömbösen hömpölyögne tova, hanem egyén és nemzet időszerű élettörvényeit tartalmazza. Épp ezért a tények és az értékek világa, a «van» és a «kell» itt eleven közelségbe kerül egymással. Az elvi és erkölcsbölcseleti elmélkedés maga után vonja a kérdést, hogy a helyes hivatás-gondolattal és hivatáserkölccsel szemben mi a tapasztalható, tényleges hivatás-étosz, itt és most, nálunk, magyaroknál és napjainkban?

II.

A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium lélektani laboratóriuma, amelynek vezetésével e sorok íróját bízták meg, három esztendő óta programjába iktatta a kereteihez viszonyítva tömeges pályaválasztási tanácsadást. Mindenfajta pályaválasztási tanács-

adásnak első feladata mármost, hogy pályaválasztás tekintetében fennálló helyzetről és viszonyokról tájékozódjon, vagyis, hogy megvizsgálja az ifjúság tényleges pályaválasztását és kutassa annak motívumait. Ismernünk kell ebből a szempontból az ifjúságot, hogy aztán befolyásolhassuk. Ezért a nevezett laboratórium tömeges vizsgálatot végzett és dolgozott fel, hogy a nagy számok törvényénél fogva minél pontosabb képet nyerjen a valóságos helyzetről, az egészséges mozzanatokkal és az esetleges bajokkal együtt. Pedagógusok, szociál- és kultúrpolitikusok stb. eddig is sokmindent gondoltak, sejtettek, vélték az ifjúság tényleges pályaválasztásáról, de elégséges tapasztalati igazolás nélkül. Szoktunk pl. panaszkodni a hivatali pályákra való tódlásról; a gimnáziumok és egyes egyetemi fakultások túlságos mérvű keresettségén és a szellemi munkanélküliek statisztikáján, tehát közvetett adatokon kívül azonban pontos számok nem álltak rendelkezésünkre.

A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium lélektani laboratóriumának módszere abban állott, hogy az iskolák útján — a budapesti tanker. kir. főigazgató úr és a székesfővárosi kir. tanfelügyelő úr támogatásával — írásbeli és csoportosan végrehajtott kikérdezésnek vetette alá az elemi IV., VI., VIII., a polgári iskola IV. és a gimnáziumok IV., VI., VIII. osztályainak tanulóit. A tanulók 1938 november 10-én röviden és előkészítés nélkül, írásban feleltek a következő kérdésekre: 1. «Mi szeretnék lenni?» 2. «Milyen pályára fogok menni tényleg?» 3. «Miért választom a 2. pontban megjelölt pályát?» A fentebb felsorolt osztályok forduló-osztályoknak nevezhetők, mert tanulóik vagy magasabb iskolába, vagy közvetlenül az életpályára lépnek ki belőlük. A kereskedelmi, felsőipari és egyéb szakiskoláknak, továbbá a tanítóképzőknek tanulóifjúságát nem kérdeztük meg, mert náluk maga az iskolafaj nagyjából tájékoztat a választott életpálya vagy legalább is annak főcsoportja felől. Így is összesen 19.219, kerekszámban 20.000 tanuló felelete érkezett be, 323 iskolából: 121 elemi fiúiskoláé 5927 tanulóval és 123 elemi leányiskoláé 6076 tanulóval; 24 polgári fiúiskoláé 2051 és 29 polgári leányiskoláé 2260 tanulóval; végül 17 fiúgimnáziumé 2064 és 9 leánygimnáziumé 841 tanulóval.

Amidőn vizsgálatainkra elhatároztuk magunkat, jól tudtuk

a kérdőíves módszer gyenge oldalait, hátrányait és ezeket, amint megfelelő helyeken utalni fogok rá, figyelembe is vettük. De tudtuk azt is, hogy a hibaforrások ellenére is sok igazolható és használható eredményhez lehet módszerünkkel hozzájutni. A laboratórium természetesen csak kis töredékét tudta munkásságából erre a vállalkozásra fordítani, főleg csak két munkatársam: dr. Révész Emil és Borsi Katalin foglalkozott a feldolgozással, ők is csupán heti pár órában. Épp ezért a hatalmas anyagból eddig csak a második és harmadik kérdést dolgoztuk fel, sőt még ezeket sem minden szempontból. Azonban az eddig nyert eredmények is már lezárható és kerek szellemi egészet adnak. Az alábbiakban először a fiúk feleleteit tárgyaljuk, aztán térünk át a leányiskolákból nyert adatokra, és mindegyik csoporton belül előbb a 2., aztán a 3. kérdésre adott feleleteket.

Tehát: a fiúk arra a kérdésre, milyen pályára mennek tényleg, a különböző pályacsoportokat a következő %-os megoszlás szerint választották:

Pálya	IV. el. %	VI. el. %	VIII. el. v. IV. polg. %	IV., VI. és VIII. gimn. %
Szellemi.....	24·2	2·3	13·3	60
Kereskedelmi	2·8	3·5	4·8	1·4
Ipar	23·2	58·8	61·5	11
Mezőgazdasági	1·7	1·5	2·7	3·3
Személyi sz.	25·9	19·3	13·7	7·3
Családi-szoc.	0·1	0·1	—	—
Nem szakmunka	0·9	1·9	1·1	0·2
Tájékozatlan	4·5	3·7	1	8·6
Alternatív	2·2	2·6	0·6	1·8
Feltételes	5·4	2·1	0·2	—
Nem tudja	4·7	3·4	1	6·4
Komolytalan	4·4	0·8	0·1	—

A mezőgazdasági pályák csoportjához vettük a bányászatot is, a választók elenyészően csekély száma miatt. A személyi szolgálatok csoportjába soroltuk a katona, altiszt, tűzoltó, rendőr, sport, közlekedés stb. pályáit. A családi-szociális pályák csoportjába főleg nem férfi, hanem női pályák tartoznak, mint: háztartás, védőnő, gyári gondozónő stb. A nem-szakmunkák csoportjába került az olyasféle, mint: napszámos, utcaseprő stb. Tájékozatlan az az ifjú, aki pályaismeret hiánya folytán nem

pontos, csak általános pályamegjelölést írt, pl. kereskedő, iparos munkás stb. Alternatív pl. a következő felelet: «Vagy lakatos leszek, vagy asztalos.» Feltételes pl.: «Ha szüleim beleegyeznek, asztalos leszek». A fenti táblázatból, amelyben egyébként csak a foglalkozások főcsoportjait és nem az egyes, választott foglalkozásokat külön-külön, közöltük: kitűnik az elemi felső tagozatának és a polgári iskolának gyakorlati iránya: ipari pályát innen 60%-on felül választanak a tanulók. Ugyanígy kidomborodik a gimnázium elméleti iránya a szellemi pályák vezető 60%-ával.

Összesen 208-féle pályát említettek meg a háromféle iskola-faj tanulói egyáltalában. Nyilvánvaló, hogy rengeteg egyéb foglalkozás is van, amelyet egyetlen fiú sem választott, amelyről tehát 1938-ban a pályaválasztó fiú-ifjúság egyáltalában nem is vett tudomást. E körülmény az ifjak kiáltó pályatájékoztatlanságára vall, arra a tudatlanságra, amely a nemzet jövője érdekében pályatájékoztatással, pályaismeretek terjesztésével szüntetendő meg. Az ifjúság érdeklődésének körében határozottan a technika vezet. A legerősebben (100-on felül) választott 8 pálya közül 5 technikai irányú. Ezek: vasesztergályos, elektrotechnikus, mérnök, gépészmérnök és pilóta. A másik 3 legjobban keresett pálya: orvos, katona, tisztviselő.

A pályaválasztások motívumairól a 3. kérdésre, a «miért választom?»-ra adott feleletekből tájékozódhatunk. Már a 2. kérdésre adott feleletek pályatájékoztatlansága sejteti, hogy a motiváció sem lehet etikailag kielégítő. Ha egyszer ugyanis az ifjúság a pályafeltételeket, az életfeladatot nem ismeri, hivatástudat sem alakulhat ki benne helyesen. És valóban, az egyéni arravalóság csak elenyészően csekély mértékben szerepelt a pályaválasztás indokai között.

Mielőtt azonban az eredményeket ismertetnők, vissza kell térnünk a kérdőíves módszerből eredő hibaforrásokra, hogy azokat ellensúlyozhassuk. Előre is jelezhetjük azonban, hogy a tárgyalandó hibák a megközelítően 20.000 adat közül csak 2—300 esetben, tehát oly csekély %-ban fordultak elő, amely a statisztikai eredményt alig képes befolyásolni. A nagy számok törvényébe vetett bizalmunk annyiban bevált, hogy a kérdőíves módszernek ez az előnye sikeresen ellensúlyozza a módszer

gyengéit. Ez a körülmény indokolja esetünkben a kérdőíves módszer alkalmazását.

A különböző tanintézetek tanítói és tanárai igaz megértéssel és gondossággal kezelték a feladatot. Ennek ellenére szórva-nyosan előfordult a tanulók öntudatlan befolyásolása, irányítása. Egy elemi iskolai osztály tanulói a 3. kérdésre 90%-ban azzal feleltek, hogy «nekem ehhez van kedvem, vagy «ez érdekel». A tanító nyilván olyféle felvilágosítást adhatott a gyermekeknek, hogy erre a kérdésre írják oda: kedvük van vagy érdekli őket. Ilyenféle oka lehet annak az esetnek is, hogy az egyik IV. gimnáziumi osztály minden tanulója a 3. kérdésre ezt a feleletet adta: «Szüleim akarják». Még egy hasonló jelenség akadt csupán; egy árvaház megkérdezett növendékeinek felelete kivétel nélkül így hangzott: «Mert apám is az volt». Kétségtelen, hogy az intézet általános nevelési elve jutott itt kifejezésre: az elhalt szülők megbecsülése, úgy, hogy szinte az ősök mágikus tiszteletére emlékezett a jelenség.

A nyert feleletek 12 csoportra oszthatók, valamennyi a budapesti ifjúság egy-egy pályaválasztó motívumát jelenti. A számok %-ok.

Motívum	IV. el.	VI. el.	VIII. el.	IV. polg.	IV., VI. és VIII. gimn.
Hajlam.....	33·5	38·2	19·1	27	33·5 17·5
Környezethatás	27·2	20·4	19·9	18·6	22·5 16·6
Elhelyezkedési lehetőség.....	1·9	7·0	11·4	10·1	6·5 10
Anyagi előnyök.....	19·3	24·4	40·4	25·5	16·2 22·6
Testi és értelmi adottságok	5·8	5·1	8·4	12·2	13·6 26
Magasabb indok	6·8	1·3	0·5	2·8	1·0 3·6
Önbizalom hiánya ...	0·2	0·2	0·1	0·5	0·5 0·3
Egyéb (nem tudja, értelmetlen, komolytalan, gyermekes indok, zsidótörvény)	5	3·4	0·2	3·6	5·9 2·9

A környezethatást jelentik az ilyenféle feleletek: «Apám (anyám, rokonom stb.) is az». «Szüleim akarják.» Elhelyezkedési lehetőség megjelölése, ha pl. a gyermek vagy ifjú a rokon, ismerős, szülő stb. által elhelyezkedéshez jut vagy protekcióra hivatkozik. A «hajlam» csoportjába kerültek az ilyenfajta feleletek: «Kedvem van hozzá», «Tetszik», «Szép». Sajátságos és gyakori felelet pro-

letárfajknál ebben a csoportban: «Tiszta munka». A testi és értelmi adottságok csoportjába sorolhatók pl. ezek a feleletek: «Elég erős vagyok rá», «Értek hozzá», «Egészségem megengedi», «Képes vagyok rá». A magasabb indítóokoknál azokat a feleleteket találjuk, amelyekből Isten szeretete vagy szolgálata, általános emberszeretet, szociális érzület, segíteni akarás stb. csendül ki. Végül az önbizalom hiánya címén foglaltuk össze az önerejükben kételkedőket, a képességeikben bizonytalankodókat, a protekció hiányát merő csüggetettségéből panaszolókat stb.

A feldolgozott feleletek hibaforrása, amelyet figyelembe kell vennünk a statisztikai szám adatok értékelésénél, az a gyermeklélektani tényállás, hogy a gyermek és az ifjú minden megnyilatkozását életkora szerint kell értelmeznünk, hogy tehát ugyanaz a magatartás vagy szóbeli kijelentés más értelmű lehet aszerint, hogy hány esztendő a gyermek, akitől ered. Ha egy kétesztendő fiú kapaszkodik anyja szoknyájába, ennek a viselkedésnek egészen más a lélektani háttere és értelmezése, mintha egy 14—15 esztendősnél tapasztaljuk. A mi vizsgálatainkban szereplő 10, 14 és 18 éves korok a gyermek és az ifjú lelki fejlődésének igen jellegzetes szakaszai. A 10 éves gyermek itt-ott még az «életpálya» szó jelentésével sincs tisztában, amit világosan bizonyít, hogy náluk 200 esetben kaptunk komolytalan vagy értelmetlen választ, vagyis az összes esetek 3'5%-ában. A 2. kérdésre (milyen pályára megy tényleg?) ezeknél a tanulóknál sokszor ilyenek voltak a feleletek: «futballpályára», «jégpályára», «Keleti» vagy «Nyugati pályára», «vaspályára», «Törekvés», «Újpest», «Vasas» stb. pályára. Az indokolásban azt mondják: «Mert közel van», «Mert a bátyám is ott játszik», «Mert én annak a csapatnak drukkolok» stb. Ezen a jelenségen nincs, csodálkozni való. Ellenkeznek a lélektannak az életkorokról szóló megállapításával, ha nem így volna. Az említett esetek azonban szélső eseteknek mondhatók, hiszen komikus hatást váltanak ki.

De a jelentés meg nem értésének, továbbá a komolytalan feleleteknek még számos árnyalatával találkozunk ebben a korban. A feleletek azonban így sem érdektelenek, mert a gyermeklélektan adatokat kap belőlük a gyermeki érdeklődés irányára, a gyermeki szókincsnek és fogalomkészletnek kialakulására.

Utóbbi a neveléslélektan, a gyakorlati nevelés, az iskolai magyarázat, a tankönyvírás számára lehet becses. A pályakutatás pedig figyelembeveszi, hogy az olyasfajta megjelölések a 10 éves gyermek részéről, mint: mozigépész, csokoládégyári munkás, cukrász, zsoké, pilóta stb. nem okvetlenül gyermekes vágymegvalósulási elképzeléseket jelentenek csupán, hanem esetleg a leendő életpályára való alkalmasság korai megnyilatkozását is. Utóbbit nevezzük a pályaválasztás határozottságának. Amíg a pályaválasztás tájékozottsága dolgában igen fogyatékos képet mutat a budapesti ifjúság, addig a határozottság szempontjából, vagyis a leendő élethivatás korai felismerése dolgában jobb a helyzet. Gyermekes nagyratörés, de sokszor az érdeklődésnek komolyan vehető iránya is nyilatkozik meg a kis elemistáknak ilyenféle megjelöléseiben: természettudós, festőművész, hegedűművész, operaénekes, zeneszerző, politikus stb. Ilyenek azonban aránylag elvétve akadnak. Előfordul még a kicsinyeknél romantikus megjelölés is: detektív, autóvezető, filmrendező, bíró, csendőr vagy csendőrtiszt, tengerész, katona, huszár, katonatiszt. Ismételjük: ugyanazoknak a szavaknak a különböző életkorban más-más értelmük van. A 10 éveseknek «könnyű» foglalkozás: hentes, mészáros, soffőr, mérnök stb., «tisztá» foglalkozás: hentes, katona, kőműves. A szavak más értelmezését mutatják az ilyen feleletek is: «Rendőrkérek, mert nem akarok polgár lenni», vagy: «Katona kérek, mert az tisztességes pálya». Más jelent a «kedvem van hozzá», «szeretem», «tetszik» stb. a 10 évesnél, és egészen mást a 18 évesnél. Amíg utóbbiaknál feltehető, hogy valóban kedvet érez, igazán tetszik neki valamely pálya, addig a 10 éves tanuló gyermekesen lát: tetszik neki a huszár lova, a soffőr-pályánál a folytonos autózás stb. «Repülőtkérek, mert szeretek repülni» — mondja egy 10 éves és egy 18 éves. Kétségtelen, hogy a 18 évesnél megvan a valószínűség a valódi pályaismeret és pályaalakosság következtében keletkező vonzódásra, a 10 évesnél ellenben valószínűbb, hogy csupán gyermekes elképzelés szerepel. Ugyancsak más megítélés alá esik a IV. elemistáknál a «hazámat védem», «hazámat szolgálom» stb. hasonló indokolás a VIII. gimnazista azonos szavakból álló feleletével szemben. A kisgyermeknél ez környezet-sugalmazás, a 18 évesnél ellenben feltehető, hogy komoly mérlegelés ered-

ménye. Ez vonatkozik a papi pálya választásának eseteire is. A 10 éves fiú azért akar pap lenni, mert «mindig prédikálhatok», «mert az nagy úr» stb. A 18 éves ellenben már «lelki szükségletnek érzi Isten szolgálatát.

De nem csupán életkor, hanem iskolafaj szerint is nagy különbségek mutatkoznak a választási motívumok között. Felötlük pl. a különbség a 14 éves elemista, polgárista és gimnazista tanulók adatai között. Amíg pl. az anyagi előnyök csoportjához a VIII. elemisták 40%-on felül tartoznak, addig a polgári iskolások csak 25%-kal, a gimnázium IV. osztályának tanulói pedig 16%-kal. A VIII. elemistáknál legelső választási szempont a minél hamarabb elérhető kereset, aztán a környezet sugallata, és csak ezek után következnek benső, vagy magasabb, vagy pedig a képességet is figyelembevevő motivációs tényezők. A szellemileg legszegényebb tanulótömeg a pályaválasztás motivációjában is szellemi földhözragadtságot mutat fel.

Viszont a második motívumcsoport, a környezethatás %-os aránya minden iskolafajnál és minden korosztálynál nagyjából ugyanaz.

A pályaválasztási problémának, mint egésznek, részkérdése a nő, illetőleg a leányifjúság pályaválasztása. A modern időkben a nő közvetlen társa lett a férfinak a kereső életpályákon, szemben azzal a közvetett segítséggel, amely régi időkben egyedüli feladata volt, t. i. hogy otthon megteremtésével és fenntartásával, házimunkával segítse a férfit. E körülmény, továbbá a nő természeti-vitális hivatása, az anyaság, a nő lelkében az életpálya szempontjából bizonyos kettősséget hozott létre. Ez a kettősség a leánytanulók pályaválasztási nyilatkozataiban világosan észlelhető. Egyfelől életpályára, szakhivatásra készülnek, másfelől ugyanebben az életkorban kialakul bennük a család, otthon, anyaság hivatásának gondolat- és érzelmek világa. Még mindig az anyaság az első és legfontosabb hivatás a nő számára, és minden időben az is fog maradni. E tényállás azonban nem azt jelenti, mintha a nőnek általában csekélyebb volna a szakirányi pályaalakulása a férfiénál. A leányok értelme, tárgyilagossága, képességei nem mutatnak alacsonyabbrendűséget a fiúkival szemben. Ellenben fennáll az a helyzet, hogy a leányok figyelme megoszlik a kétféle hivatás: a biológiai-

természeti és a szakhivatás között. Innen mindenesetre a leányoknak a fiúkénál kisebb szakirányú érdeklődése adódik.

A második kérdés a leányoknál %-os arányban a következőleg oszlik meg feleleteiben:

Pálya	IV. el.	VI. el.	IV. polg.	IV. gimn.	VI. és VIII. gimn.
Szellemi.....	41·4	5·2	33·8	43·7	72·1
Kereskedelmi.....	4·3	5·2	6·3	7·5	3·1
Ipari.....	32·6	66·2	31·7	19·5	6
Mezőgazdasági.....	0·5	0·2	0·4	1·7	1
Személyi szolgálat....	2·4	21	0·8	1·7	1·5
Családi-szoc.....	4·8	3·4	2·6	2·1	6
Nem szakmunka....	2·4	7·4	0·6	—	0·2
Tájékozatlan.....	0·2	5·8	6·8	7·3	5·9
Alternatív.....	0·6	1·1	10	—	—
Feltételes.....	2·3	—	2	—	—
Nem tudja.....	3·5	2·2	—	5·6	4·3
Komolytalan.....	4·8	1·2	5	—	—

Összesen 133 foglalkozást jelöltek meg a feleletek során. A legismertebbek és így a legtöbb feleletet kapták azok a pályák, amelyekkel a leányifjúság a mindennapi életben találkozik, amelyekről a legtöbbet hall és tapasztal. Ilyenek: divattervezőnő, ápolónő, elárusítónő, fodrásznő, gép- és gyorsíró, gyári munkásnő, kalapos, kozmetikus, nyomdai berakó, színésznő, táncosnő, tanítónő, tanárnő, tisztviselőnő, varrónő stb. A varrónő foglalkozására esett a feleletek 17.6%-a, a legnagyobb %-os arány.

A 2. kérdés feleletei a leányok esetében is ugyanazt a szomorú hiányosságot mutatják, mint a fiúknál: az ifjúság aránylag kevés pályát ismer, ezek közül is soknak csupán a nevét hallotta. Hiányzik a pályafelvilágosítás, a leányok figyelme nem irányul sok oly pályára, amelyre a nőt épp sajátos testi-lelki alkalmassága elsősorban tenné hivatottá. Ezek között a pályák között vannak olyanok, amelyeken nálunk eddig csupán férfimunkaerők dolgoztak, noha sem pályaalakmasságbeli szempontok, sem pedig iparjogi megkötések nem állnának útjába nők alkalmazásának. Ilyen a finom mechanika, optikus, üvegtechnikus, lakásberendező stb. A szociális pályákon (ápolónő, védőnő, iskolanővér, gyermekgondozónő stb.), továbbá a háztartásbeli foglalkozások körében (szakácsnő, szobalány, házvezetőnő, vasalónő) is jelentősen bővült a nőfoglalkozások száma. Számot-

tevő területek végül a nők elhelyezkedése számára, amelyekre azonban úgyszólván egyáltalában nem irányult a leányifjúság figyelme, az olyanféle pályák, mint pl. a konzervgyártás körébe eső foglalkozások, a gyümölcsstermelés, a kertgazdaság, a baromfi-tenyésztés stb.

A IV. elemista leányok átlag még nem képesek komoly pályaválasztásra, de gyakorlati érzékük már ébredszik: a gyermeklélektan megállapításai szerint ebben a korban a leány már nem pusztán játszani óhajt, hanem főzéssel, a háztartásban való segítséssel is megpróbálkozik.

A VI. elemi már határozott gyakorlati irányt mutat: itt a súlypont az ipari pályák választására esett. A IV. polgári növendékei ellenben nagyjából egyenlő arányban választottak ipari és szellemi pályákat. Utóbbiak közül a gépírónői, tisztviselőnői, óvónői, tanítónői és tanárnői pályák a leggyakoribb megjelölések. A VIII. gimnázium választásait bizonyos komolyság, tudatosság és meglepő kiérleltég jellemzi, amellet talán sokkal több önbizalom, mint a fiúknál.

Harmadik kérdésünkre, a «miért?»-re a feleletek a leányoknál 5 motívum-csoportra bonthatók, és ezek sokban hasonlók a fiúk motívum-csoportjaihoz.

	IV. el.	VI. el.	IV. polg. v. VIII. el.	IV. gimn.	VI. és VIII. gimn.
Jó kereseti lehetőség ...	20·9	31·8	41·3	21·1	35·7
Tehetség, hajlam, hivatás	13·5	12·3	13·5	30	24·1
Tetszik, kedvet érez ...	41·3	33·3	21·3	22·8	18·6
Környezet hatása	14·2	14·1	19·8	10·8	7·7
Egészségi ok	0·3	2·3	0·8	0·2	0·2

A 3. csoportot (tetszik, kedvet érez) itt azért nem vettük egynek a hajlam csoportjával, a 2. csoporttal, mert főleg a IV. elemista leányok oly fejlődési korban vannak, amikor kétségkívül elsősorban a tetszés vezeti a leánygyermeket. Lát valamit, tetszik neki, megpróbálja, és ha ott sikert tud elérni, akkor tovább foglalkozik vele, már kedve van hozzá. Nem biztos azonban, hogy az ilyen kedv, tetszés már egyúttal hajlamot is jelent. Sok kisebb leánygyermek dicséretet hallhatott valamely pályáról, és ennek alapján érzett kedvet hozzá. Valószínű végül, hogy sok esetben arra gondol a «tetszik» szó használatánál a kisgyermek, hogy valamely kellemes élményben lesz része pl. a cukrász,

csokoládégyári munkásnő stb. pályáknak a «tetszik», «kedvem van hozzá» indokolásával.

Ha a kisleányoknál gazdasági ok, kereseti lehetőség fordul elő indok gyanánt, ez a körülmény mindig a gyermek otthoni felnőtt-környezetének gazdasági nehézségeire enged következtetni. A gazdasági élet gondjai, a megélhetés nehézségei komor köd gyanánt ülik meg pl. az olyan IV. elemista kisleány lelkét, aki ezt felelte: «Szeretnék sok pénzt keresni, hogy szüleimnek sorsán segítsék». — Nem kell továbbá elfelednünk, hogy a leánygyermek a fiúknál jobban éli a család életét. Itt is kiütözik a nő említett kettős hivatásbeli világa, a szakhivatásra való készülés mellett a családi hivatás. A legtöbb esetben a VI. elemista leányoknak volt főindoka a család és a családon való segítség. «Varrni szeretnék, mert édesanyám is varr, és neki segíthetek». Ellenben a IV. polgári és a gimnáziumi osztályok növendékei individualisztikusabbak voltak indoklásaikban, pályaválasztásuknál önmagukra voltak tekintettel. Pl. «Sok pénzt szeretnék keresni, hogy gondtalanul éljek». A gimnazista leányoknál ezt a mozzanatot megpróbálhatjuk visszavezetni a fejlettebb szellemi életre, a mélyebb műveltségre. Ellenben a gyakorlati irányú leánypolgári esetében aggasztóbb a helyzet, és felmerül az a kérdés, sikerül-e megfelelő mértékben ennek az iskolafajnak megóvni a növendék-anyagát attól a veszedelemtől, amelyet a puszta igényesség jelent alapos műveltség nélkül.

A IV. elemiben a «hajlam», «tehetség» stb. szavak még nem fordulnak elő, de értelmük körülírva szerepel, tehát a fogalom már kezd kialakulni a leányoknál.

A VI. elemi, továbbá a VIII. elemi, illetőleg IV. polgári leányanyagánál, tehát a kisiparosság és munkásság rétegeinek sarjainál sajátos kifejezés található sok indokolásban: «Jó foglalkozás», így nevezik ezek a leányok azt a pályát, amely könnyű munka, tiszta és jó keresetet nyújt.

A VI. elemiben jelenik meg először a «tehetség», «hajlam» kifejezés, a IV. polgáriban pedig a «hivatás» szó, mégpedig a szociális pályákkal kapcsolatban. A gyermeki szókincs és fogalomkör kialakulásának vizsgálata, amint említettük, az iskolai nevelés, a tankönyvek helyes nyelvezete stb. szempontjából a gyakorlati neveléslelektan egyik fontos feladata.

A pénzkeresés szempontja a legerősebben a polgárista leányoknál jelentkezik. A kereseti lehetőségeket a választott pályáknál sok esetben tisztán látják és az indokolásban jelzik. De még ott is, ahol nem a keresetet jelölték meg főindok gyanánt, meg-megcsillan az anyagi előny reménye. Egyik varrónó szeretne lenni, mert ez «jól jövedelmez és a háztartásban is jó hasznát lehet venni». Másik fodrásznő szeretne lenni, mert «a fodrászatra mindig szükség van». Egy polgárista szerint «a nők mindig hiúk voltak, azok is maradnak, tehát ilyen pályán mindig lesz kenyér».

A pályaválasztási tanácsadó itt egyedül a kereset szempontja. Lehet, hogy ez a szempont sokszor a környezetből, a szülőktől, ismerősöktől ered, de lassan-lassan komoly meggyőződéssé válik a leányokban. A hivatáserkölc szempontjából azonban lényegesen kifogásolható, ha a kereset az egyedüli vagy a döntő szempont a pályaválasztásnál. Ifjúságunknak hathatós hivatásetikai nevelésre van szüksége, és e tétel talán mindennél előbb áll a polgári iskolai leányifjúság szempontjából, mert utóbbi mutatja a legszívárabb képet, a legüresebb gondolkozást e téren. Náluk az anyagiasság és az igényesség sem megfelelő műveltség által, sem önzetlen, családon segítő célkitűzéssel nincs ellensúlyozva.

A gimnázium IV. és VIII. osztályainak növendékei egészen más beállítottságot mutatnak a pályaválasztással szemben. A hajlam, tehetség, hivatás itt éri el a legnagyobb %-os arányszámot. Nem egyszer találunk náluk ilyen kifejezést: «Meggyőződésem, hogy tehetségem van». Az ilyenfajta indokolásokba azonban belejátszik a leányoknál található, nagyobb és szilárdabb önértékezésem. A biztos megélhetés azonban a VIII. gimnazista leányoknál is erős indíték a pályaválasztásnál, különösen a tanári és tisztviselői pályákkal kapcsolatban. Ellenben a környezet-hatás, ha nem is csekély, de nehezebben hámozható ki a VIII. gimnazista leány feleletéből, mert nem vallja be, talán még önmaga előtt sem, hanem átalakítja saját meggyőződését.

Végül ismételtén utalunk rá, hogy a leányok pályaválasztásából az egész vonalon kicsendült a feleség, anya stb. hivatására való vágy és készülés, a szakhivatás mellett is. Egész

csoportok felelték pl.: «Mindamellet legjobban szeretnék férjhezmenni, mert ez az igazi». (IV. polg.) «Varrónő leszek, mert ha férjhez megyek, hasznát veszem». (IV. polg.) «Tanítónő leszek, mert azok sokat vakációznak és akkor gyermekeimmel lehetek». (IV. gimn.) «Védőnő leszek, mert ha nem tudok férjhezmenni, védenecimnek élhetek». (VIII. gimn.) «Iparművésznő leszek, mert az legalább nem vesz el családomtól». (VIII. gimn.) Nagyon figyelemreméltó a leányoknál az elsőleges nőhivatás vágyának ez a megnyilatkozása a nőnevelés és pályaválasztás szempontjából. Egyúttal ez az a pont, ahol az ifjúság pályaválasztási motivációja a legtöbb etikai tartalmasságot mutatja. Ha azonban a szűkebb értelemben vett pálya-étoszt tesszük mérlegre a leányifjúság körében, náluk sem találhatjuk meg a kellő beállítottságot és érzületet.

Összefoglalólag mondhatjuk tehát, hogy a budapesti tanulóifjúság pályaválasztása nélkülözi a megfelelő pályatájékozottságot, továbbá az egyéni testi-lelki arravalóság érvényesülését, végül pedig a hivatás-etikai érzületet, a kellő felelősséget, sőt a hivatás fogalmának helyes megértését is. Pályafelvilágosításra, pályaismeretekre, pályaválasztási szakszerű tanácsadásra, de még előbb — az iskola útján — munka- és pályaeitikai nevelésre van égető szüksége.

III.

Az életpálya nagy egyéni, társadalmi, politikai és etikai jelentőségével a pályaválasztás hanyagsága és véletlensége kiáltó ellenmondásban áll. Amely nemzet nem akar lemondani a saját jövőjéről, az nem mondhat le az ifjúság erőinek a nemzet világfeladatába a megfelelő helyen való beállításáról sem. Az egyén, az ifjú a pályaválasztás előtt, a saját és a hozzátartozók erőire hagyatkozva, amint láttuk: erre képtelen. Itt nem elég a jószándék sem egymagában, hanem szükség van: pályaismeretekre és az egyéni képességek ismeretére.

A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium az utolsó esztendőik pályaválasztási vizsgálatait és tanácsadásait során sok száz eset statisztikájából azt az eredményt nyerte, hogy a hozzá tanácsért hozott ifjak 25%-a, ha magárahagyva kellett volna pályát választania, ezt elhibázta volna, vagyis oly pályát választott

volna, amelyre értelmi, erkölcsi vagy testi okokból nem alkalmas. Sok ifjú már abból az egyszerű okból hibázza el a pályaválasztást, amely, mint láttuk, a pályatájékozatlanságban áll. Csak azt választhatom, amit ismerek, mégpedig nem csupán nevét és üres általánosságokat illetőleg, hanem testi-lelki követelményeiben.

A pályaválasztás kihat a gazdasági, társadalmi és kulturális életnek jóformán minden területére. Örömtelenül, nemszívesen végzett munka: silány kontárság és érte vevő, vagy megrendelő csak kidobja a pénzt. A helyes pályaválasztás ellenben megsokszorozza a munka eredményét, simábbá alakítja a «társadalom Gépé»-nek működését, elégedettekké teszi az egyéneket, növeli önbizalmukat és megbecsültetésüket, erősíti a családi életet, sikeresebbé teszi a nevelést. Ebben az esetben csökkennek az ipari balesetek és csökken a termelési költség is, kevesbedik a munkásbiztosítás terhe, de kevesbedik a kocsmázás, játékszenvedély és kalandkeresés is. Növekszik ellenben a pályának is, valamint az egyénnek is az értéke és színvonala. Ez a körülmény biztosítja a társadalom egészségét, kiküszöböl sok súrlódást és az állami beavatkozásnak sok szükségét, összhangot teremt, megóvjá a társadalmi békét. Az állam holt terhei, a bürokratizmus, a kiadások kevesbednek. A pályatévesztés sok elégedetlenségnek és lázadásnak megalágya. Az önmagukkal való elégedetlenséget, amelyet a kereset-hiány és az egész élet céltévesztettsége okoz, ezek az emberek kivetítik, lélektanilag nézve a dolgot, a társadalomra és azt okolják. A nagy nyugati államok ezeken a bajokon már régóta segítenek, megfelelő arányú pályafelvilágosítással és pályaválasztási tanácsadással.

A pályafelvilágosítás nem más, mint a szükséges pályaismeretek közlése a pályaválasztóval. Főleg az Egyesült Államokban elterjedt, mégpedig itt a pályaválasztási tanácsadásnál is nagyobb mértékben. Az életpályák ugyanis, amelyek között az egyén választhat, Amerikában rendkívül sokfélék.

A pályaválasztási tanácsadás több, mint merő pályafelvilágosítás. Nem csupán pályaismeretek közléséből áll, hanem az egyéni képességek és arravalóságok orvosi és lélektani vizsgálatán is alapul.

A pályaválasztási tanácsadás a pályatudományon alapul, amely nem is annyira egy tudomány, mint inkább tudományok szintézise. A pályatudomány és pályaválasztási tanácsadás megszervezése és kialakítása hatalmas munka, amelyen a művelt nemzetek java erői dolgoznak. Alig van oly szakember, akinek munkássága valahol bele ne kapcsolódnék. Részt kell, hogy vegyen művelésében a pszichológus és pszichotechnikus, az orvos, a közgazdász, a statisztikus, a pedagógus stb. Az egyes hivatások megértése és a folytonos mozgás, átalakulás, amit mindegyikük körében tapasztalunk, nyílt kérdéseket támaszt és ezek a kérdések csak rosszul takarhatók el merő feltevések, bizonytalan próbálkozások és egyes, elszigetelt tapasztalatok útján. Így tehát kénytelenek vagyunk pályakutatáshoz folyamodni.

A statisztika a hivatásoknak csak külső, számszerű oldalait ragadja meg. Azonban még ezek az adatok is csupán hiányosan ismeretesek az érdekeltek körében, a pályaválasztás előtt álló ifjúság számára homályosak és ismeretlenek. És mégis kétségtelen, hogy a pályaválasztás függ annak a körülménynek megismerésétől, milyen lehetőségek kínálóznak egyáltalában a szakmák életében, a nemzeti munkának mely ágaiban növekszik a szükséglet munkaerő irányában, melyekben viszont nem, milyen új gazdasági ágak vannak keletkezőben. Hazánkban ma még teljesen hiányzik a munka- és hivatásfejlődésnek tervszerű felügyelete és szabályozása.

A lélektan foglalkozik a hivatásbéli teljesítmény testi-lelki alapjaival és a hivatásra való érettség időpontjának kérdésével. Ma már sok mindent tudunk bizonyos munkamódokról, így pl. a betűszedő, a gépkocsivezető, különböző szakmunkások, a nemszakmunkás, a katona, tanító, orvos, technikus, ügyvéd, művész stb. lélektanából. De az összes hivatások teljes és megbízható elemzésétől még messze állunk, legalább is Magyarországon. A lélektani alapon adott, szakszerű pályaválasztási tanács azonban 90—95%-ban tökéletesen be szokott válni: ezt az ú. n. «ellenőrzések» különböző lélektani módszerekkel igazolták.

A pályalélektan tehát bevált alapja a pályaválasztási tanácsadásnak. Szükség azért van rá, mert az, hogy valaki

megtalálja hivatását, nem csupán attól a körülménytől függ: tudja-e az illető, hogy van ilyen pálya, hanem attól is, hogy ismerje önmagát, képes legyen túlnagy csalódások, túlságosan durva hibák nélkül felfogni tehetségeit, sajátosságait, fogyatkozásait. Ha elvonatkozunk is a pályaválasztás zavaró tényezőitől, mint: szülői kívánságok, saját nagyra vágyás és fel is tételezzük valakiben a becsületes törekvést, hogy valódi hivatását megtalálja, akkor is azt vesszük észre, hogy manapság ennek a törekvésnek nagy nehézségek és veszedelmek állnak útjában. Nem csupán azért, mert a hagyományok és az iskolaszervezet folytán gyakran korai a pályaválasztás, hanem főleg azért mert önmagunk helyes felbecsülése, a saját lényünk megismerése egyike a legnehezebb dolgoknak. Vágyaink elfátyolozzák való, ságos mivoltunkat és utóbbira vonatkozólag a tapasztalatok gyűjtését megakadályozza az utánzás, a környezethatás, más emberekhez való alkalmazkodás és a viszonyok kényszere. Maguk a hajlamok és képességek is változók, fejlődőfélben levők és épp az ifjúkorban még sok esetben lappangók, bizonytalanul észrevehetők.

A pályalélektani képességvizsgálatok különböző lélektani próbák útján történnek. A próba oly fajtája a lélektani kísérletnek, amelynek célja az egyéni képesség fokának megállapítása. Hogy meg tudjuk mondani valamely egyén képessége átlagos-e, átlagon aluli-e vagy átlagon felüli-e, meg kell tudnunk az átlagos teljesítmény nagyságát és általában meg kell állapítanunk a teljesítmények mértékeit is. Ez tömegvizsgálatok és az adatoknak statisztikai feldolgozása útján történik. Vannak intelligencia-, érzékelési, ügyességi és munkapróbák. Vannak erkölclélektani és karakterológiai, továbbá vannak ösztönlélektani próbák is. A gyakorlati lélektan az utóbbi évtizedekben a figyelem és az érzékelés vizsgálatától eredményesen előrehaladt az egyes foglalkozásokra való alkalmasság vizsgálatáig.

Ma már nincs leküzdhetetlen akadálya az erkölclélektani vizsgálódásoknak sem. Annak ellenére, hogy az egyénben a jogos tartózkodás, a szemérem, az önfentartás ösztöne megakadályozza részéről a valódi kép hű feltárását, mégis megbízható módszereink vannak az erkölcsi színvonal vizsgálatára. Ez

pedig fontos kelléke a pályaalkalmasság kutatásának. Nem csupán az értelmesség, hanem a tisztesség is feltétele minden pályán az alkalmasságnak. Értelmes és tisztességes emberekre van szükség. A pályaválasztási tanácsadásnak itt össze kell fognia a neveléssel. A hivatásbeli étosz mai fogyatékoságain a hathatós erkölcsi nevelés segíthet, de, hogy ez céltudatos lehessen, szükség van egy filozófiailag megalapozott, de másfelől a pályakutatás és pályalélektan eredményeit elevenen figyelembevevő pályaetikának megírására és megjelenésére.

Olymódon kell nevelni és úgy kell kiválasztani a különböző foglalkozásokra az embereket, hogy küzdeni és győzni tudjanak az emberiség örök harcában a rossz ellen. *Noszlopy László.*

FIGYELŐ.

MAGYAROK ÉS ROMÁNOK¹ ERŐVISZONYAI ERDÉLYBEN.

A számok sokat beszélnek, de mennyit nem mondanak el! Nemzetek, fajok reális erőviszonyai a *tulajdonságok* és *tények* beláthatatlan szövedékétől függ. A szám leegyszerűsített, töményített formulázása és — hallatlan gazdagsága ellenére is — gyakran elszíntelenítője s ezzel megszegényítője az erőviszonyokról kereendő képek.

Az egyének hitén, moralitásán, helytállásán, műveltségén és vitalitásán mennyi minden múlik! És ki méri fel ezeket a képességeket hiánytalanul, vagy akár csak megközelítően is a számmal?!

Pedig e tulajdonságok *eredményei* már nagyon is módosíthatják az *erőviszonyokat*: számok serege módosulhat e lelki tulajdonságok más-más vegyületben szereplő intenzitásához képest.

Hogy az *értelmi és erkölcsi fölény erőtöbblet*, amiből utódok jobb boldogulása és nemzetségeken keresztül egész fajok növekedő *érvényesülése* következhetik: alig vitás — értelmes korszakokban, amikor a közhatalmi beavatkozás szelekciónális ereje az értelmesebbeket

¹ Meggyőződése, hogy a magyar szókincs szegényítése az «oláh» szó elejtése. Meggyőződése az is, hogy a «román» szó egy egész nyelvcsalád gyűjtőneve és így teljes joggal csak az olasz-francia-vallon-rhaetoromán-spanyol-portugál és — erős szláv keveredései okán — csupán utolsó sorban az oláh anyanyelvűek *összességének* megnevezésére alkalmas. Ámde ha az «oláh» szó bizonyos okkult érzékenységeket ébreszt: miért legyen egy elnevezés krónikus fenntartója és élesztője az érzékenységnek? A magyar szókincs eggyel való szegényítése kisebb kár, mint amekkora az az előny, hogy az ellentétek — bár parányi jelentőségű — oka kiküszöbölődik.

Meggyőződéssel megalkudni nem volt könnyű. Segítségre jön Pál apostol Korinthusbeliekhez írott levelének 8. és 10. része, különösen a 8., 13. «Annakokáért, ha eledel botránkoztatja meg az én atyámfiát, inkább soha nem eszem húst, hogy az én atyámfiát meg ne botránkoztassam». Az «eledelen botránkozók» a szövegből kivehetőleg a formalisztikusok, az «erőtlen lelkiismeretűek.»

és a morálisan fejlettebbeket jutalmazza, de legalább is nem bünteti. A luxuselvétő *igénytelenség* forrása lehet későbbi föld- vagy tőkevagyon szerzésének s ezzel egyes fajok — sopánkodással nem destruálható és ily esetben erőszakkal nem destruálendő — térnyerésének. Az utód iránti lüktetőbb *vágy*, az élet *értelmének* jövőbe helyezése és másrészt a jövő gondjainak életerőre valló elvetése: mind olyan tényezők, amelyek fajokat felemelhetnek, dinamikusabbakká tehetnek. Nyilván, mivel a *több utód* hatalmas sarkantyúzója a vállalkozó készségnek, a másért élésnek. Ez egy közösségen belül a variációk gazdagodásának épügy fontos előfeltétele, mint ahogy kelléke annak az egészséges közszellemnek, amely épít az örökkévalóságba és nem a mának él.

Íme mennyi lelki-érzelmi gyökér! A számokkal ezeket bizony nem könnyen érzük el. A szociológiának értékes szolgálatokat tesz az, aki e — közgazdaságtani nyelven szólva — *jószágforrás-szerű* tulajdonságokat, lelki alapokat elemezi. Így nemcsak *tudomásul vesszük, de meg is érthetjük* azokat az eltolódásokat, amelyek különböző közösségek így egyes fajok erőviszonyaiban beállanak. Fontos tudni a lélekszámot, a gazdasági készletek és hozadékok állományát, a számokkal is rögzíthető közművelődési viszonyokat, de még fontosabb tudni azokat a lelki rugókat, az akaratot befolyásoló erőket, amelyeknek hatása alatt nagy közösségek ítélik magukat halálra (a gyermek nem-akarásával) vagy tékozolják el anyagi javaikat, megállapodnak szellemi műveltségük tekintetében.

Az emberek e tulajdonságainak mikénti *érvényesülése* nagymértékben függ a *közületi irányítástól*, vagyis az állami beavatkozástól. Ezt az irányítást — szemben a tulajdonságokkal — röviden *tényeknek* nevezhetjük. Nem könnyen áttekinthető nagy erdő ez. Bozótjaiban elcsenevészhetnek, megfojtódhatnak a tulajdonságok. Üde levegőjében viszont jó gondozással szépen fejlődhetnek ugyanezen tulajdonságok.

Ha egy kormányzat előnyben részesíti az erkölcstelen az erkölcsössel szemben és ha a serény munka hozadékának könyörtelen megdézsmálásával karöltve a legkülönbözőbb parazitizmusokat éleszti és ha adóztatási vagy örökjogi rendszerével a gyermekgazdagabbakat szegényíti és a mának élő, lényegileg kisebb vitalitásúakat jutalmazza, akkor persze az erőviszonyok említett lelki jószágforrásai is megzavarodnak és a kontraszelekció sötét erői felszabadulnak. A természetes, építő erőforrások útja eltorlaszolódik. Annál inkább, minél inkább eltér a közületi beavatkozás az erkölcsi elvektől. Ilyenkor a közületi hatalom önmaga fölött

mond ítéletet. Ténykedése pedig meghamisíthatja a természetes erőforrásokat s ezzel az erőviszonyokat.

Élesen bántó formákban jelentkeznek az erőviszonyok meghamisítása akkor, amidőn az állami magatartás és beavatkozás aszerint mér más-más mértékkel, hogy az illetők milyen *fajhoz* tartoznak. Ha a diabolikus eszközök kelléktárát muzeális esetekkel gazdagító 22 éves román uralom ilyirányú «beavatkozásait» valaki pontosan és kimerítően egybegyűjtené egy óriási könyvben ... (A «dies irae» óráiban mekkora lánggal kellene égni e könyvnek a benne levő szörnyű tartalomért!)

Ha az adóprést csak azért szorítják meg jobban és a baksis-rátát csak azért emelik magasabbra, mert magyar az áldozat, akkor ez a közületi magatartás nemcsak az *erőviszonyokat* módosítja brutálisan, hanem magukat az *erőforrásokat* is megzavarja. A szorgalmat és az ambíciót lohasztani is lehet, akár a null-pont határáig. Csak emberül hozzá kell látni az embertelen munkához. A faj fenntartó ösztönt is értelmetlenné lehet cseneveszíteni, hogyha a jövő nemzedék életútját, mert — mondjuk — magyar, bámulatot keltő raffineriával eltorlaszolják.

A sok általánosság helyett egy példát: 1938 nyarán a Székelyföld szívében, Lövete és Szentegyházásfalu közt beszélgettem egy élete delén álló értelmes székellyel, «deckát» szállító szekeren. «Higye el, én jó uram, szívesebben lennék ismét Szibériában vagy akár a sírban, mint itt e romány világban, mert lejjebb suvadtunk a rabszolgáknál; ha kimenyünk az erdőbe famunkára, a csendérnek, a főbírónak, a préfektnek ötszáz lé, ha kicsapjuk a marhát, vagy visszük a vásárba, ismét ennyit.» És így tovább. Elmondta, hogy az «átállás»-nak (a gör. keleti egyházba való át-térésnek) milyen körmönfont eszközeit alkalmazzák. Kihágásért való büntetéseket elengednek, ha áttér az illető; a ház előtt talált kis szeméért nagy pénzbírságot állapítottak meg, de elengedték, ha «átállott». Szólt arról, hogy milyen vitában állanak az erdő és a borvíz tulajdonjoga körül s hogy mennyi pénzt nyelt el már a kijárási költsége. Elmondta, hogy a katolikus gyermekeket milyen «különadókkal» terelik át az állami iskolákba, ahol nem tanulnak semmi hasznosat. «Hát mondja uram, miért is legyen az embernek gyereke!?» és rámutatott a konok komorsággal dübörgő posztó-ványoló előtt levő karfátlan hídra, ahol pár lenszőke apróság nézte a vizet...

Egy statisztikus — ha erőviszonyokról beszél — hozzon számokat — «magyar mese- és mondavilág» helyett, — mondja az-

olvasó. De hiszen helyben vagyunk, mert egy ilyen beszélgetés csupa láthatatlan szám egy statisztikusnak. Pár perccel később a Kishomoród csupa-íz és -illatvölgyén a fakeresztes sziklákhöz érve már körülbelül ilyen száraz nyelvre fordítottam hősi helytállásában ingadozó székelyünk szavait: az erdő, a legelő itt «élet-tér». Évszázados közbirtokossági jogcímeiket vitássá tenni és magánosok részére elkommunizálni azt, ami a közösségé: biztos sikerű szűkítése az élettérnek. A jogellenes önkény pedig édes testvére a korrupciónak s kiapadhatatlan forrása a gyanús «szerzőmódoznak». A megkerülés, a vesztegetés útjait persze dehogy is torlaszolták el. Hiszen a levantei dúlásnak rációja és igazolása a vesztegetés és az ezen úton szerzett vagyonukkal kitenyészített «középosztály». E korrupció — tűnődtem — nem örli-e fel a székely nép erkölcsi értékeit? Nem gyengül-e meg évtizedekre az intézményesített rossz láttára? De ha nem is, annyi bizonyos, hogy a megszükkült élettér parlagra került munkaerői tömegesen kényszerülnek elvándorolni a messze idegenbe. Brassó, de még inkább Bukarest, petróleumvidék, Konstanza, kiszolgáltatott napszámosok, kocsisok, még jobban kiszolgáltatott cselédlányok, «déresettek», viruláslásra termett, szerteszéledő fiatalság, szétszóródás, elvegyülés, nyelvi vegyes házasságok: íme hová vezet az, hogyha dolgok rendjét durva kézzel felforgatják s hozzányúlnak a közbirtokossági legelőhöz, erdőhöz s emiatt kénytelenek a sújtottak hozzányúlni a baksis-lavinát indító pénztárcához.

Itt már teljesen témánknál tartunk. Az erőviszonyok módosulásánál. Már csak szószaporítás a proletarizálódásról, mint sok baj szálláscsinálójáról beszélni. Családtalanság, elhagyottság, prostitúció, nemi bajok, meddőség, fajfenntartó ösztön gyengülése, kulturális hanyatlás, a szülőföld megmaradt népének elöregedése, a lakosság szerkezetének felbomlása, stb. Csupa logikus láncszem. Csak egy gombot kellett megnyomni: a tulajdont, a szorgalmat és a kenyeret kellett bizonytalanná tenni. Ők azonban értettek ahhoz, hogy ne csak egy gombot nyomjanak meg. Az intelligencia-termelés lehetőségeinek igen nagyfokú megnehezítése a jövőépítés álmát s a gyermek utáni vágyat lohasztotta le mesterien. Az erdélyi magyar és főleg a székely nemzetünknek híres kultúra-építő rétege, jórészt azért, mert a szűkös talajhoz mérten fölösszámú, tehetséges utódok — a híres kollégiumok, líceumok életre edző kenyere névelődve — küzdeni tudó, értékes értelmiséggé csiszolódtak. Most közel két évtizeden át és nagyon kevés kivétellel a fölösszámúak az ipari és bányatelepeken, a kereskedelmi és szállító vállalatoknál igye-

keztek elhelyezkedni, a siker egyre csökkenő reménységével, mióta a «*numerus valachicus*» már itt is nagyrészt bezárta a kapukat. Amikor a mezőgazdaságban, de más foglalkozási ágakban is, egyre nehezebbé vált az elhelyezkedés, csoda-e, hogyha a fölöslegesség érzete erősödött és ha az új jövevények, az újszülöttek mindegyre nagyobb gondterhet jelentettek. A születések csökkenése nagyméretűvé vált az erdélyi magyarság körében. A székely gyermekbőségéről különben is bizonyos önáltatásszerű közvélemény alakult ki. Tényleg volt mindig elég nagy számmal sokgyermekes család, de másrészt a teljes meddőség is gyakoribb volt az országos átlagnál. Háromszék és Udvarhely megyék jelentős része, sőt Csík megye alsó harmada (a kászonalcsiki járás) a múltban éppen nem produkált sok születést. A tenyésztett kilátástalanság vájjon mekkora rendeket vágott a jövő reményeiben?! Az újabb román statisztikai évkönyvei elég szűkszavú népmozgalmi közlései arra vallanak, hogy a székely megyék születési aránya erősebben hanyatlott az átlagosnál. Már 1930 körül sem őrizték régi színvonalukat. Valamikor (1901—1910. évek átlagában) Háromszék vármegye a maga 34.5 ezrelékes születési arányával szinte klasszis fölényben volt a szász-román lakosságú Nagykovács 31.7), vagy a román-szász lakosságú Szeben (31-8), illetve a már túlnyomólag román, de szász kisebbséggel is rendelkező Beszterce Naszód (32.2) születési frekvenciájával szemben. 1929-ben már Háromszék megye születési hányadosa 1000 lélekre számítva csupán 26.6, de Nagykovács 30-6, Beszterce Naszódé 29.7 és Szebené is 27.7. A négy megye közül Háromszék elsőből utolsó lett.

* * *

Mindezeket, mint az erőviszonyok régi szintjét ostromló kártevéseket, tüneteket előrebocsátottuk, hogy óvjuk a közvéleményt attól az illúziótól, amely az erdélyi népfajok erőállományát szeretné a háborúelőtti intaktságban szemlélni. Rengeteg volt az ártalom. S bár úgy nézzük, hogy tényleg az erdélyi magyarság a legkeményebb, ütést legjobban álló része a magyarságnak, nem áltatjuk magunkat azzal, hogy ott a magyarság rovására igen nagy változások nem estek volna. Hiszen csak az 1919—1920-ban kiutasítottakra, repatriáltakra és azután az agrárreformra gondoljunk. Utóbbi éppen nemcsak a magyar középbirtokosok rétegét s az egyházak státusát deformálta, de a községi és közbirtokossági vagyonok részleges kisajátításával a magyar-székely kisbirtokosság jelentős részét is proletarizálta.

Mindezért nem tudjuk osztani azok nézetét, akik a magyarság számbeli gyengülését kimutató statisztika adataira egyszerűen csak legyintenek, mondván, «hja a román statisztika!» E statisztika egyes fogásai ugyan valóban megérdemlik a kézlegyintést. Akit ez érdekel, olvassa el *Jakabffy, Fritz, Kovács Alajos* és *Rónai András* e tárgyú kiváló írásait. Alább is adunk egy-két ízelítőt a papíron való magyarítás változataiból. De ezzel nem mondjuk azt, hogy a román statisztika népszámlálási adatai teljességgel használhatatlanok. Itt most csak az 1930-as román népszámlálásról szólok, mert az 1920-as összeírás még az összeírás nevét sem érdemli meg.

Az 1930-as román népszámlálás községenkinti végeredményei nemkülönben a felekezeti megoszlásra vonatkozó adatok a hitelesség elég komoly igényével illeszkednek be a régi népszámlálásaink sorába. A felekezeti adatok kitűnően teljesítik az ellenőrző szerepét az anyanyelvi adatokkal szemben. Kiderítik ezek az anyanyelvi számbavétel sok frivolitását, de bizonyítják — sajnos — sok helyütt azt is, hogy a magyarság ereje bizony általában gyengülőben volt. Egyébként vidékenként meglehetősen különböző volt a számbavétel értéke; értvén ezalatt az anyanyelvi állapot konstatálását. Akadnak falvak, főleg a szászlakta megyékben, de az ezekkel határos magyar községekben is, ahol az anyanyelvi és hitfelekezeti adatok (r. kat. + ref. + unit.¹ = magyar és másrészt gör. kel. + gör. kat. = román) teljes egyezést mutatnak és egyben a múltbeli adatokkal is megvan a teljes harmónia. E helyeken nem éltek vissza a papír türelmével. Másutt azonban működésbe lépett az «ötletesség».

De ismételten hangsúlyozzuk, hogy az erőviszonyokban a románok által konstatált eltolódások *nagyobbik* felét nem e praktikák számlájára írom, hanem elfogadom tényleges térvesztésnek. Ha csak arra gondolunk, hogy a kiutasítottak és repatriáltak révén 200.000-el apadt a magyarság, akkor máris nyilvánvaló, hogy ez így van. A propagatív erő gyengülése is tény. Beolvadásról azonban alig lehet beszélni. Bár a mezőségi szórványok helyenkinti döbbenetes összezsugorodása (ami még részletesebb vizsgálatot igényel) ezen asszimilációs folyamat feltevését sem zárja ki. Bár ott is inkább csak arról lesz szó, hogy a nagyon kislétszámmal képviselt magyarság között e helyeken viszonylagosan sok volt a mobil elem (vasúti őr, postás személyzet, csendőr, útkaparó stb.)

¹ A csángó falvakban, valamint Apáca, Székelysombor, Krizba és Barcaújfalu községekben az evangélikusok is magyarok.

és ezek az imperiumváltozást követőleg rendre beszivárogtak a városokba vagy éppen repatriáltak. De ez még nyitott kérdés. Az áttérések és vegyes házasságok révén a veszteség inkább csak 1930 óta lett számottevő. E veszteségeket és az élettér azóta szenvedett szűkítését természetesen adataink vissza se adják, mert a népszámlálás 1930-ról való.

A népek tényleges erőviszonyait álcázó román fogások röviden a következők voltak:

1. Az izraelita felekezethez tartozókat a magyar falvakban jobbadán jiddis (zsidó) anyanyelvűeknek írták össze, a román falvakban vallhatták magukat nyugodtan románoknak is. Így papíron sok magyar anyanyelvűt tüntettek el, kivált Észak-Erdély és a Partium városaiban, nagyobb járási székhelyein. Igaz, hogy ezek egy része tényleg zsargonban beszélt és nem volt magyar anyanyelvű. De ezeket a hasonlítás szabatosága kedvéért 1910-ben is le kellett volna számítani a magyarság soraiból; ha erre mód kínálkozott volna. Hogy a zsidóság anyanyelvi számbavétele szemfényvesztésszerű volt, egy kis példa: Alsófehér megye azon községeiben, amelyekben a magyarság aránya a 40%-ot meghaladja, a zsidóságnak 81.1%-a jiddisnek könyveltetett el. Ellenben azon falvak nagy seregében, ahol a magyarság kifejezett kisebbségben volt, ott a zsidó vallásúaknak csak 49.5 %-a volt jiddis nemzetiségű. Pedig közismert, hogy a zsidóság inkább magyarul beszélt, vagy — zsargonban. Tehát, ha még valahol, akkor a nem-magyar községekben lehetett nagyobb részük jiddis. De a román anyanyelvűek, akármily csekély szaporítása is fontos lévén, ezekkel a bagatell aggályokkal nem lehetett törődni. . .

2. A másik kirívó magyarpusztítást úgy vitték véghez, hogy a görög katolikus és görög keleti magyarokat lehetőleg mindenütt románoknak számították. Csak a Székelyföld szívében voltak kénytelenek itt-ott megalkudni a ténnyel, hogy még csak egy szót sem tudnak az illetők románul. De még itt is le-lecsíptek belőlük $\frac{1}{4}$ -ednyi vagy $\frac{1}{5}$ -nyi töredéket. Ami persze sokra megy végeredményben. De főleg a határterületeken lépett működésbe a ceruza. E «hódítások» egy része — félős — tényleges hódítássá vált, de legalább is azzá vált volna, hogyha még sokáig tart uralmuk. A görög rítushoz buzgón ragaszkodó, de felfelé hajlékonyabb elemek nem mindenütt tudtak ellenállni az öntudatosítás és kedvezmény nyújtás kísértéseivel szemben. Bár nyelvi beolvadásról voltaképpen alig lehetett beszélni. Legföllebb — ami legalább oly szomorú — némi érzelmi asszimilációról. Erről is csak szórványosan. Hogy a ceruza

miként működött, egy-két példát: a háromszékmegyei Köpecen 1910-ben a gör. kat. + gör. kel. lakosság száma 100 volt s ezek közül csak 7-en vallották magukat oláhoknak, Árkoson 107-ből meg éppen csak 5-en. Ezt az inzultust nem lehetett kibírni; 1930-ban Köpecen már 49, Árkoson 87 a románok száma, holott előbbiben a görög szertartásúak száma direkt megfogyott és Árkoson sem nőtt feltűnően; együttvéve a két községben a románnak elkönyvelt két felekezet hívői csak 5%-kal, de a román anyanyelvűeké 12-ről 136-ra növekedett. Alsórákoson még sokkal nagyobb volt a «térhódítás». Nem is beszélve a magyar nyelvhatár védettebb pozícióján fekvő Szovátáról vagy Erdőszentgyörgyről, ahol pl. a gör. kel. + gör. kat. lakosság együttvéve 167-el, de a románok nem kevesebb, mint 644-el gyarapodtak annak következtében, hogy a túlnyomólag magyar gör. keleti lakosságot visszaronianizáltak — papiroson. Akadunk több olyan községre, ahol a görög felekezetűek száma megapadt és a katolikus + református + unitáriusoké szaporodott. Ezekben a magyarság nyilvánvalóan teret foglalt még e tatárjárásos 20 év alatt is. Legalább is az 1930-as számbavételig.

3. «Jó munkát» végeztek azzal is, hogy a színmagyar vagy magyar többségű községekben az egyéb (többnyire cigány) anyanyelvűek számát megduzzasztották, vagy éppen a semmiből egy csomó cigányt termeltek, míg a román-szász, vagy román-magyar keveredésű községekben a jelentős számban konstataált cigányokat elsüllyesztették vagy megtizedelték. Néhány épületes példa: a szintiszta magyar-unitárius Ürmös községben, ahol 1910-ben 1545 magyaron kívül nem volt más található, 1930-ra már nem kevesebb, mint 269 cigányt konstataáltak és azután a görög keletiekből átkönyvelt 56 románnal együtt elérték azt, hogy a magyarok száma itt leszállott 1280-ra. Ki hiszi ezt? Bezzeg pár óra járásnyira Olt-hidegkút (román) 370 cigányból már csak 9 maradt meg hírmondónak és a román-szász jellegű Ugrán meg éppen csak 3 a 249-ből. Biztosan ezek ugrottak át Ürmösre . . . (Persze szó sincs erről, a lakosság szaporodott.) Már azután fenn az udvarhelymegyei Székelyszenterzsébeten ismét nagy volt a cigány-hausse mert o-ról 164-re nőtt a számuk, Marosszentkirályon i-ről 157-re.

Ezek a kompromittáló fogások azonban csak kisebb részben motiválják a magyarság tényleges fogyását országrészi viszonylatban.

A tévesztést az egész, trianoni békeparanccsal elszakított területen a következő táblázat tárja elénk:

			100 lakos közül		Változás ‰-ban
	1910	1930	1910	1930	
magyar	1,667.080	1,473.432	31'75	26'83	— 11'61
román	2,826.597	3,211.081	53'82	58'47	+ 13'60
német	565.560	524.266	10'77	9'54	— 7'30
jiddis (zsidó)	—	112.582	—	2'05	—
egyéb	191.801	171.021	3'66	3'11	— 10'83
Együtt	5,251.038	5,492.382	100'00	100'00	+ 4'59

Különválasztva a városi és vidéki népességet a következő eredményeket kapjuk:

Városi népesség:

			100 lakos közül		Változás ‰-ban
	1910	1930	1910	1930	
magyar	475.744	431.641	62'78	44'86	— 9'27
román	136.681	331.131	18'16	34'37	+ 142'25
német	121.700	130.074	16'17	13'50	+ 6'88
jiddis (zsidó)	—	49.190	—	5'11	—
egyéb	18.630	21.382	2'89	2'16	+ 14'77
Együtt	752.755	963.418	100'00	100'00	+ 27'98

Vidéki népesség:

magyar	1,191.336	1,041.791	26'48	22'96	— 12'56
román	2,689.916	2,879.950	59'80	63'66	+ 7'07
német	443.860	394.192	9'87	8'69	— 11'19
jiddis	—	63.392	—	1'39	—
egyéb	173.171	149.639	3'85	3'30	— 13'59
Együtt	4,498.283	4,528.964	100'00	100'00	+ 0'68

Rövid húsz év alatt a 31.75%-ról 26.83%-ra való visszaesés bizony nagyon számottevő. Még ha tudjuk is azt, hogy a menekültek mintegy 200.000-nyi tábora (akiknek ugyan számottevő része elhalt 11 év alatt) hiányzik is. A természetes szaporodás e húsz év alatt — a háborús veszteségeket is betudva — 1911—1930 közt legalább kitett 150.000 főt. A menekülteket leszámítva, de a természetes szaporodást hozzávéve legalább 1,597.000 magyarnak kellett volna lennie 1930-ban a román megszállás területén. A három fentemlített zavaró tényező (zsidók másfelé számítása, elkönyvelése, a görög katolikus és keleti magyarok elsikkasztása, a cigányok számával üzőtt játék és részben a szatmári elmagyarosodott svábok visszánémetesítése voltak azok a faktorok, amelyek elsősorban felelősek most már ezen differenciáért (az 1,597.000 főnyi kiszámított és az 1,473.000-nyi tényleges népesség közti különb-

ségért.) A menekültekkel együtt azonban 1930-ban (a menekültek 14-ed részét a közbeeső halandóság címén leutve is) 1,747.000-nek kellene lennie a megszállott területi magyarságnak. Nem szabad azután felejtetni, hogy erős kivándorlás volt a Regát felé. Valószínű, hogy ez a folyamat az itt tárgyalt népszámlálási idő óta fokozódott. Ezért nagyon tanulságos volna tudakolni a közeli népszámlálásunkor, hogy vajjon ez év augusztusának végén hol tartózkodott az illető. E számokat leszámítva» a tényleges népességből egy futó betekintést kaphatunk majd abba is, hogy milyen volt a tatárjárás második tízévének a magyar mérlege, az élettér szűkülése.

Hogy a németiség száma is apadt, az jórészt arra vezethető vissza, hogy a jiddisnek elkönyvelt zsidók, kivált Északerdélyben, Máramarosban 1910-ben németeknek vallották magukat, ha nem is kivétel nélkül. Egyébként a német falusi lakosság, kivált Szászföldön, inkább szaporodott, semmint fogyott. A vizsgálat alá vett nyelvhatári övezetekben legalább oly mértékben, mint a székelység egyeteme, sőt egy árnyalattal jobban is. Délvidéken már komoly fogyatkozások is észlelhetők. De nagyjában ez a helyzet a gyermekkorlátozásban vezető Beszterce-Naszód-i szászok közt is.

Gondolkodásba ejtő a fenti táblázatból az, hogy a vidéken is fogyott a magyarság, holott a falu természetes szaporodás szempontjából mindig aktív és amellet a kiutasítottaknak viszonylag hasonlíthatatlanul kisebb része esett annak idején a falvakra, semmint a városokra. A városokban természetes lett volna, hogy még 1930-ban is sokkal, talán 80—90.000-el kevesebb magyart írjanak össze, mint 1910-ben. Ehelyett a fogyás elég szerény, mindössze 44.000 lélekre rúgó. A vidéki népesség fogyása a komolyabb probléma. Sietünk hozzátenni, hogy a tömören élő magyar tömbökkel távolról sincs ilyen nagy baj. Sőt pl. a székelység egyeteme — mint alább látni fogjuk — ha szerény ütemben is, de növekedett. Nagyjában ugyanez mondható a szilágyi-szatmári falvak népére is. Ellenben a Mezőség és általában az erdélyi medence, valamint a magyarszegény alsó Maros-völgy szórványai rendkívül nagymértékben megerőtlenedtek. Itt, mint mondtuk már, a magyarság zöme vagy nem törzsökös, talajhoz kötött réteg, vagy legalább is nagyon jelentős a mobilis rétege. A többit elvégezte a ceruza (cigányok, gör. keleti magyarok átírása stb.).

A városokban észlelt, még mindig észlelt viszonylagos magyar többség felelet arra az egyébként értelmetlen kérdésre, hogy ki is hát a kultúr-termelő elem Erdélyben? Hogy a relatív többség még megvolt 1930-ban, szinte csodálatos. Mennyi moldvait és havas-

alföldit telepítettek be Kolozsvárra és a többi nagyobb városba! Hogy ennyire is magyar maradt a város, annak mindenesetre ára volt. Erős volt a beáramlás a vidékről. Kellott, hogy legyen, mert hiszen a menekültek zöme, feltehetőleg kb. 130.000 ember a városokból származott és a városokban a természetes szaporodás is sokkal kevesebbel gyarapította az eredeti létszámot, mint a vidéken. Feltehető, hogy közel 100.000-nyi vidéki magyar áramlott be a városokba és így nagyobb részben sikerült is betömni a menekültek nyomán támadt réseket. Hogy a falvakból szokatlanul erős volt a magyarság menekülése, érthető. A földreformból való kinullázottság, a kiszolgáltatottság, a zsarolási lehetőségek tulajdonképpen a föld népével szemben érvényesültek elsősorban. Ez volt a nyomás nehezebben viselhető változata.

Természetesen nem szabad azt gondolni, hogy a mostani városi réteg minőség, gazdasági teljesítőképeség és osztályhelyzeti energia szempontjából összemérhető a régi, 1910-es magyarsággal. A fixfizetéses osztály csaknem eltűnt a magyarság soraiból. A városi szegénység ellenben sokkal nagyobb %-ban lett magyar, mint volt. Vagyis a magyarságnak sokkal nagyobb hányada proletár, mint annakidején. Hellyel-közzel a román kereskedők cégtáblái is láthatók és az önálló iparos rétegük is izmosodott. Hogy a kedvezménynyújtások milyen rendszerével, arról nem kell beszélnünk. A lecsökkent szám nem is fejezi ki híven a magyarság megcsökkent jelentőségét a városokban. A tulajdonképeni erővesztés jóval nagyobb fokú. Akadunk ugyan városokra, amelyekben a magyarság számaránya nem esett, illetőleg csak egészen lényegtelen mértékben (Brassó, Medgyes, Szászrégen), ámde a városok nagy tömegében a román elem térfoglalása igen erős volt. Csak néhány példát:

	Magyarok %-a	
	1910	1930
Kolozsvár	83.4	54.3
Marosvásárhely	89.3	65.8
Szatmárnémeti	94.9	58.9
Nagyvárad	91.1	66.6

A számokat persze nem kell egészen komolyan venni. A zsidóság átírásaival nagy játékot űztek, bárha viszont a többi eszköz alkalmazására (gör. keleti és gör. kath. magyarok + cigányok átminősítése) itt kevesebb volt a lehetőség. A térfoglalást kicsinyelni sem lehet. És vajjon mi volt 1930—1940 közt?

Mindenesetre csak szívós és a gyökérrel rendelkező termelő-

rétegeket felkaroló munkával lehet visszahódítani az elveszített pozíciókat. Egy-két intézmény odatelephetése és az állam kenyerén élő foglalkozásúak számának szaporítása nem állítja helyre marandóan a megbomlott egyensúlyt. Bár az természetesen bizonyosra vehető, hogy a bécsi döntés óta történt elköltözések révén nagyot közeledett eredeti helyzetéhez a kibillent mérleg.

Hogy maga a nagytömegű *falusi magyarság* miképpen tartotta magát, azt úgy deríthetjük fel legjobban, ha megnézzük, hogy a túlnyomólag székely községek egybefüggő tömbje erősödött-e vagy olvadt. E célból különválasztottuk a 4 székely megyéből azokat a községeket, amelyekben a magyarság aránya az 1910-es népszámláláskor 80%-ot meghaladta (tényleg e községek túlnyomórésztében 99—100% közt volt a magyarság képviselője) és megnéztük, hogy ezek együttesében nőtt-e a magyarság vagy sem? A 20 éves lélekszámváltozás arányszámait megyénként összevetettük azoknak a községeknek a szaporodási arányával, amelyekben a magyarság aránya 80%-on alul maradt s amely községek figyelemreméltó számban (kivált Maros-Tordában) román többségűek is egyúttal.

A vizsgálat eredménye alapján lehangoló ugyan, de mégis megnyugtató a tekintetben legalább, hogy a tömören élő magyar elem *nem* fogyatkozott meg; a szaporodás nagyon szerény a múlt-hoz mérten, kicsi a székely megyék vegyes lakosságú községeihez mérten is. De mégsem osztozott a székelység a falusi romániai magyarság közös sorsában, amit — mint mondtunk — elsősorban a szórványok összezsugorodásának terhére kell írunk.

Volt a szintiszta székely községek lakossága (a megyei városok nélkül):

Megye :	1880	1890	1900	1910	1930
Csík	87.214	87.886	96.240	106.440	112.330
Háromszék .	80.768	82.863	84.012	86.737	87.446
Maros-Torda	66.152	72.270	79.014	82.729	84.632
Udvarhely .	96.651	100.760	107.034	110.937	110.604
Együtt	330.785	343.779	366.300	386.843	395.012

Volt a szaporodás %-a :

	1880—1900	1890—1910	1910—1930	1880—1930
Csík	+ 10'35	+ 21'11	+ 5'53	28'80
Háromszék . .	+ 4'02	+ 4'68	+ 0'81	8'27
Maros-Torda	+ 18'78	+ 13'80	+ 2'34	27'90
Udvarhely . .	+ 10'75	+ 10'10	— 0'30	14'44
Együtt	+ 10'60	+ 12'39	+ 2'12	29'42

Félreértés elkerülése céljából ismételjük: nincs szó itt az egész székelységről. Háromszék oly népes községei, mint Kovászna, Zágon vagy a Marosvölgy s az ezzel érintkező Mezőség népes községeinek nagy része is kívül maradtak e számításon, mert számbavehető román kisebbségeket tüntetnek fel.

Húszéves periódusokkal azért dolgoztunk, hogy az utolsó 20 év teljesítményei hasonlíthatók legyenek.

A szaporodás megtorpanása — hogy ne mondjuk — megrendülése bizony nagy. Az «anyaszék» falvai szaporodás helyett lélekszámban megfogyatkoztak. Egyebütt a régi arányszám $\frac{1}{5}$ — $\frac{x}{6}$ -ára zsugorodott a gyarapodás kulcsa. Igaz, hogy ezalatt világháború is volt! S ez a székelyt másképp vette igénybe, mint a románt, a szászt. *Winkler* adatai szerint (hivatalos veszteséglisták alapján) jutott 1000 lélekre hősi halott:

Udvarhely megyében	372
Csík «	374
Háromszék «	293
Maros-Torda «	277
Nagyküküllő «	207
Szeben «	213
Beszterce-Naszód megyében	258

Mindamellet a népszaporodás ilyen nagyfokú letörését a világháború távolról sem indokolja, mert hiszen a magyarországi Fejér, Jász-Nagy-Kun-Szolnok vagy Csongrád megyékben e véres veszteségek valamivel még a székely megyékét is túlszárnyalták s a népszaporodás 20 év alatt mégis 0.22%-ot, a székely megyebeli gyarapodás jó 4-szeresét teszi ki.

Az impériumváltozás és a magyarirtó politika népesedési kártevéseit legjobban úgy szemléltethetjük, hogyha székely vármegyék *nem* tiszta székely községeiben vizsgáljuk a népszaporodás alakulását a múlthoz képest s másrészt a színszékely községekhez viszonyítva.

Volt a szaporodás %-a:

Községekben :	1880—1900	1890—1910	1910—1930
Csík, tiszta székely	10'35	21'11	5'53
vegyes nyelvű ¹	17'97	24'69	20'29
Háromszék, tiszta székely .	4'02	4'68	0'81
vegyes nyelvű	18'69	25'80	7'13
Maros-Torda, tiszta székely	18'78	13'80	2'34
vegyes nyelvű	25'31	22'67	7'66
Udvarhely, tiszta székely ..	10'75	10'10	— 0'30
vegyes nyelvű	4'14	5'63	1'19

¹ Az időnkint kivételesen nagy szaporodást mutató Gyimesbükk nélkül.

Bizony vádirat ez! Igaz, hogy Udvarhely kivételével — a múltban is a vegyes községek szaporodtak erősebben, de csupán Háromszék megyében volt klassziskülönbség a vegyes anyanyelvű községek javára. De még itt is régebben 4'5-szörös, ma 8—a-szeres a kevert nemzetiségű falvak fölénye szaporodás dolgában. Csíkban és Maros-tordában a fölény növekedése még szembeötlőbb. De szinte még klasszikusabb az udvarhelyi bizonyíték. A múltban a szász-román községek sokkal gyengébben szaporodtak a magyarokéinál. Az impériumváltozás óta megfordult a kocka: a magyar tömb fogyatkozik, a szász-román — ha kevéssel is — szaporodik.

Hogy Maros-Tordában és Csíkban a színmagyar községek a múltban is gyengébben szaporodtak, annak egyik oka az, hogy a székely körvasút megépítése javarészt vegyesnyelvű községeken lendített legtöbbet, másrészt pedig a középső Maros-völgy (Szász-régentől Marosvásárhelyig), nemkülönben a Mezőség termékenyebb, több embert megtartó táj, mint a színszékelyek által lakott Nyárad-mente vagy az azt környező hegydombos vidék. Háromszékben a két népfaj természetes szaporodása közt van a magyarság rovására nagy különbség. A Kézdi-medence — kissé már kevert népű — peremvidéke községeiben hatalmas fűrésztelepek keletkeztek és ezekre nagy odavándorlás folyt, részben éppen a színszékely községekből.

Mindez azonban vizsgálatunk szemszögéből nézve alárendelt jelentőségű. A lényeg abban van, hogy a román impérium folyamán hallatlanul és következetesen *kiéleződött* a színmagyar és a nyelvileg vegyes községek szaporodása közötti *különbség*. Még a részletek is meggyőzőek. Minél osztatlanabban magyar (Udvarhely) az illető terület, annál nagyobb a romlás, a szaporodás felmorzsolódása, az elterelő erő. Nyilván ott volt a nyomás a legnagyobb, ahol a nyomás terhétől nem kellett (esetleg mégis) szenvednie a saját-fajtának, a románoknak. (Mellékesen jegyezzük meg, hogy a Mezőség törzsköcs magyarsága — többnyire elég erős román többségű falvak közé ékelődve — igen tűrhető szaporodást mutatott a 20 év alatt. Nem áll ez persze az apró szórványokra, amelyekről szóltunk.)

Kenyértelemné, elüldözötté lett tömegek szenvedése szól e számokból, akiknek azért romlott meg a sorsuk, azért csökkent az ellenállóerejük s azért kényszerültek vándorbotot fogni kezükbe, mert magyaroknak születtek. Cca 15.000-rel több székelyt kellett volna találnunk a székely falvakban, hogyha a népgyarapodás terén a kétféle községtípus (színszékely és kevert) közt fennálló eltérés megmaradt volna és nem romlott volna meg oly végzetesen. Persze ez nem jelenti azt, hogy csak ennyien vándoroltak el, mert

hiszen kivándorlás és elvándorlás a múltban is volt. Ez csak az a többlet, amely a székelységre nehezedő külön nyomásnak az eredményeként könyvelhető el. És egy percre se felejtsük, hogy itt csak 1930-ig haladtunk krónikánkkal.

Mindazonáltal azt még némi megnyugvással szegezhetjük le, hogy — szemben a volt román megszállott területi vidéki magyarságnak 12%-os fogyásával — a székelység szaporodott, ha igen kis mértékben is.

* * *

Izgató kérdés, amellyel ez alkalommal csak egészen röviden foglalkozunk, hogy vajjon a nyelvhatárokon, ahol a különböző faj ok megütköznek vagy — bár békésen — erőviszonyokat módosítanak, miképpen alakult a magyarság helyzete. Itt lehet szó leginkább — birtok vásárlás, átköltözés, vándorlás, beházasodás révén — vegyülésről és terjeszkedő vagy visszahúzódó erő viszony-módosulásról.

Ezúttal csak a székelységet vettük számba, beleértve a hétfalusi csángókat is. Vizsgálataink még nem véglegesek, mivel az anyanyelvi eredményeknek a hitfelekezeti adatokkal való ellenőrzése a három északi szakaszon (Balavásártól Nyáradremetéig bezárólag) nem történt meg. De olvasóinkat bizonyára érdeklik a folyamatban levő vizsgálat közölhető részei. És ezért — legalább a legfőbb eddigi tanulságokat itt levonom.

8 szakaszra osztottam a nyelvhatárt, amely szakaszok közül az első kettő tulajdonképpen nem is határ a szó szoros értelmében. A 7 csángó falu (I. szakasz) és a háromszéki medencének a Barcasággal egybeolvadó peremvidékén meghúzódó falvak (Keresztvár, Markos, Bodola stb.) tulajdonképpen csak vegyesnyelvű községek, de nem alkotnak határterületet e két faj között és folytatódásuk a községek tengelyére húzott merőleges irányában tulajdonképpen nincsen. A III. szakasz a Lisznyó—Hidvégi (illetőleg a nemzetiségi szakaszon Prázsmártól Szász-Veresmartig terjedő) terület. A IV. szakasz magyar része Bölöntől Olthévízig, a nemzetiségi része Szászmagyoróستól Homoródig terjed. Az V. szakasz felöleli a Székelyzsombortól Héjjasfalváig terjedő magyar és a Mirk vásártól Fehéregyházáig terjedő nemzetiségi falvakat. A VI. szakasz Újszékelytől Balavásárig terjedő magyar és a Búntól Cikmántorig terjedő idegen jellegű falvakat. Innen kezdve a Kórodszentmártontól Marosszentkirály és Marosszentkirály Radnótfája közti VII. és a VIII. szakasz községei már nehezen oszthatók fel külön-külön magyar és nemzetiségi al-szakaszokra, mivel itt a nyelvhatárok kevésbé élesek.

(Jellemző, hogy Marosvásárhelytől keletre is beszűrődik a magyar-székely tömbbe néhány kis román község, amelyek folytatólagos elmagyarosodására — még a román statisztika adataiból is kiindulva — van kilátás.) A IX. szakasz Radnótfájától kiindulva elég cik-cakosan vezet el a Görgényi havasok lábán fekvő Nyárad- (egykor Köszvényes-) Remetéig.

Az eredmények az első, hétfalusi szakasztól eltekintve, ahol a magyarság ezen húsz év alatt is *tért nyert*, első pillantásra nagyon *lehangolóak*. Közlebbi vizsgálat azonban azt mutatja, hogy a magyarság térvesztése inkább csak kivételes esetekben vezethető vissza igazi passzív *erőeltolódásokra*. Abból áll elő elsősorban, hogy a nyelvhatár-szakaszok magyar községei sokkal *kisebb* szaporodást mutatnak (helyenkint így a VI. szakasz [Újszékely és Balavásár körül] direkt megfogyatkoztak), mint a nemzetiségi végvárszámba menő községek. A cigányok számbavételében beállott adatfelvételi csalafintaságok és a görögkeleti magyarok erőszakos elkönyvelése idézte elő a térvesztés egy másik hányadát. Komoly bajok Brassótól (Hétfalu) Olthévízig alig vannak és ha akadnak is figyelemreméltó térvesztések (Aldoboly s különösen Hídvég) viszont vannak meglepő és üdítő *erősödések* is (Kökös, Árapataka s kivált Erőd, ahol a szerény román többség magyar többséggé alakult át e húsz év alatt!). Már a IV. szakaszon Olthévíz és Datk, a székely tömbbel már kissé lazábban összefüggő községekben elég komoly az erőeltolódás rovásunkra. Itt a felekezeti adatok is megerősítik ezt s a szokásos praktikák nem érvényesültek. Még nagyobb látszólag a térvesztés Héjjasfalván, de itt feltehetőleg a vasutas és egyéb — kevésbé gyökeres — rétegek távozása rontott az arányon. Már vagy a természetes szaporodásbeli differencia vagy a sovén nyomás miatti erősebb városbaköltözés rendíthette meg a magyarság helyzetét a Maros-völgyben, ahol ugyan a többséget Vásárhely és Szászrégen közt ma is szilárdan tartja a magyarság, de míg régebben közel háromszoros, ma nem egészen kétszeres a fölény arománsággal szemben. Helyenként a türelmes papír is segítette a románságot, de — a felekezeti adatok módosulásának felületes és véglegesnek nem mondható — átnézése alapján — úgy nézzük, a térvesztés zöme — *tényleges* veszteség. Különösen Marossszentgyörgy, Nagyernye és még inkább Marossárpatak meg Gernyeszeg azok a községek, amelyekben ha nem is a többség, de a jelleg veszélyeztetve van. Abafáján a többség is elveszett.

E vizsgálatok kiindulópontját képezik egy későbbi nagyobb cikknek.

Az erőviszonyok módosulására a talaj úgy előkészítődött, hogy a történelem folyamán — úgy véljük — messze kellene visszamennünk hasonló példáért.

E számok sok mindentről hallgatnak. A gazdasági birtokállomány, a kulturális szint, a lelki erők integritása alighanem még *nagyobb* veszteséget szenvedett, mint a lélekszám. Következik ez azoknak a sötét erőknek az érvényesüléséből, amelyek a magyar területek népesség-eltartó kapacitását oly kiáltó módon aláaknázták és amelyek oly erőemésztő vándormozgalmaknak — szinte azt mérnök mondani —, bujdosásoknak váltak szülőjévé.

Bizony eléggé a fák gyökerébe vágták a fejszét. De a fa és gyökere erősnek bizonyult. A sebek hegesztése mégis nagy feladat. Elbizakodottságra nincs ok!
Schneller Károly.

KÖZIGAZGATÁS—KÖZSZOLGÁLAT— KÖZÖNSÉGNEVELÉS.

Vannak témák, amelyeket az idő nem tud elcsépelni, csak a fáradt emberek hunyják be előtte szemeiket, mert nem mernek szembenézni korukkal. Nézzük meg egy árnyékba borított problémánkat: milyen a közigazgatás szelleme? A bürokráciákat tudvalevőleg háromszáz év alatt fejlesztették ki a fejedelmi abszolutizmusok; jó, hű, dinasztikus érdekű polgári hadsereg ez. A XVI—XVIII. század dolgozott ennek szellemén. Engedelmesség a többség iránt, alkalmazkodóképesség magától értetődik ebben a körben. Rengeteg §-bástya közt él a bürokrata. Odaadó és átlag igen szorgosan dolgozik — olyanon is, amihez a lelke nem fűzi, csak ép elő van írva, vagy «rá van szignálva». Egyszerűen a «közért» él, *úgy*, ahogy a közt felülről értelmezik s ez megnyugtatja őt, hiszen fent vannak azok, akik felelősek.

Jött — siessünk a visszatekintéssel — a XIX. század, a liberalizmus és parlamentarizmus kora. A legfelső vezetői csúcspontok is elég hamar változnak: a régi fejedelmi korszak személyes uralmáról nincs többé szó. Miniszterek jönnek és mennek, «befolyásos» parlamenti férfiak hasonlóképp. A bürokrata kezd a sok dajka közt, rengeteg befolyás közt nem egyszer magára maradni speciális ügykörében. Hatalmi érzete támad. Egyre több lesz a §, még több a gát és az előírás. A bürokrata felelősségérzése kezd elcsökevényesedni: sok formáság közt nem mindig találja meg a lényegét. S már kezdődik a bürokrácia titkos tragédiája is: lassú és nem tud eleget tenni — jóformán sehol — a «közóhajnak». Nincs vele megelégedve sem a nagyközönség, az ügyfelek rengetege, sem a felső

hatóság, pedig a bürokrata sokat dolgozik s tevékenységében megfelel a kötelező előírásoknak. Két-három vádpont támad: a bürokrata elmarad az élettől, mindennek lassan sántikál utána, «zöldasztal mellől nézi a világot», a lényeges dolgoknak melléje fog stb. Majd ez: ki-ki nagyúrnak érzi magát, ha csak a maga ügykörében is, már a szolgabíró után a jegyző is «potentát» lesz. Avagy: keményen, hidegen bánik az ügyfelekkel, ezek benne az államot látják, és — «az állam olyan, mint egy mogorva hivatalnok a rács mögött» (A. France). Találó ez a liberális állam szellemére, hiszen «ne gouvernez trop!» Laissez faire! A mozgékony elemek a vállalkozók; az üzleti életben van dinamizmus, az állam nem dinamikus, hanem passzív, pusztá rendtartó üzem, afféle béke-apparátus.

Még egyet ugrunk (ez itt elég): a XX. század elejére. Európa lakossága hirtelen, egy század leforgása alatt, csaknem megháromszorozódott. Az ügyek száma pedig húszszoros lett. Mit tehet a bürokrácia? Inaszakadtan dolgozik ismét, s az eredmény? Még kevesebb irányában a vele való kielégültség. A bürokrata keresi, hol itt végre is a baj? Keresik, úgylehet sokan nem találják. íme, néhány szempont.

A XX. század állama roppant sok szociális teherrel indul el. Apparátusainak a tömege óriási, s mégis ügyintézése elégtelen. Szelleme ugyanis még mindig a régi: paragrafus-tisztelet, alkalmazkodás felfelé, tisztes engedelmesség, de lassúság, szorgalom, üde életközelség helyett «zöldasztal»-perspektíva, lemaradás a kor követelményeivel szemben, elsősorban a gyors, átütő erő tekintetében. Nem kényelem a bürokrata élete, s mégis annak látszik, mikor maga az élet vált rohanóvá: a bürokrata életforma «aránytragédiája» ez. Van egy másik, kedvezőtlen mozzanat, mely nagy súllyal esik latba számos «bürokrata»¹ megítélésében, azaz egy «életforma» elbírálásában. Ez — helyzete szerint — a társadalomban itt is, ott is csak *irányító* és *ellenőrző* szerepű lehet. «Fent» van. Akarva-akaratlanul tehát a bürokrata «uralkodik» is. A felekkel szemben — ha szükséges, ha nem — «főlényes»; ha hajlamból nem az, azzá teszi (már csak részben) specialista tudása, néha rejtett gögje. A hivatalokat járogató ügyfelek már *tömegekké* sokasodnak, a bürokrata kurtává és kimértté lesz — kénytelenségből, hogy gyorsan menjenek az ügyek (ez a tömegkezelés is tragikus).

¹ Hogy ezt a szót használjuk, mutatja, hogy u. n. magánalkalmazottakról is szó van, korántsem csak köztisztviselőkről.

Ügyiratok kötegei száguldanak át a kezén, ezerszeres a munkamegosztás, «személyes» felelőssége nem fejlődik elléggé, hiszen sokfelé parcellázódik, mi jut egyre? És a hatalomból olykor elég sok jut egyre-egyre, mert az akta egyetlen ponton is hajótörést szenvedhet (sokszor nem a lényeg, hanem már a tempó is végzetesen szenvedhet). Ilyesféle okokból kialakulhat egy folyton mélyülő tragikus vonás: a «hatalmi magatartás» kérdése is. Itt lappang a legmélyebb baj a bürokrata s az ügyfelek, a közönség viszonyában. Az utóbbi a «hatalmi» magatartás reális szükségét nem érzi, nem pl. azt, hogy a bürokratát az akták ezrei hajtják-vonják, személytelenül kell «ügyeket» elintézni, az ügyfél pedig az «ő» ügyében személyesen van ott. De kérdezni lehet: miért nem *érzi* a közönség a bürokrata tényleges segítségét? Mert — banális tény — az ritkán érezteti, hiszen nincs úgy nevelve, hogy éreztetnie kell az ügyfelekkel a *service publique* eszméjét. A bürokrata nem «nevel», legalábbis céltudatosan nem. De van egy másik mozzanat is, a másoknak «szolgálatában állás» és a hatalmi attitűd kettősségében. A hatalom (a *dolgok* logikája szerint) «sikerkultuszban» él; közszóval: a dolgoknak «menniök kell». Az ügyeknek objektíve be kell fejeződniök. A hatalmi magatartásnak ebben van egy, tragikus vonása. A hatalom oly erő-, illetve pozíciónyilvánulás, ahol nem sokat adnak az érzületre, vagy a személyre. Persze, ez csak a sorok közül érződik ki, s mégis kiérzik azt százezrek. Kiérzik, hogy a köz «szolgálatában» valaki objektív, vagy pedig csupán érezteti a hatalmat. Ez utóbbi esetben a hatalom «érzületüres», hideg, «merev», és így *szükségtelenül* kemény. Finom árnyalat van itt előttünk, mégis ezen a narancshéjon csúszhatnak el az ügy *érzületi* sikere, az elintézés kedvező elfogadása . . .

Elég problémajelzésül — ma — ennyi. Hangsúlyoztuk: a bürokrácia szelleme reformra szorul. Köztudattá kell lennie annak, amit nálunk Magyary professzor fáradhatatlanul hangoztat, hogy a *service publique* ma más szellemet követel. Gyakran azt mondják: több «megértést» követelünk a bürokratától. Ma talán azzá kell ezt szélesítenünk: a bürokrata mégoly speciális ügykörében is az *egész embert és az egész életet* keresse. Ehhez pedig nem elég ügyköri speciális tudása, hanem kell *szociális érzék és last not least szociális tudás is*. Az élet számára nem elég a specialista soffőr-típus; a hivatalok soffőr-típusa, ügyág-specialistája sem *elég*. Ho gyan képzelhető ez másképp, mint úgy, hogy a bürokrata bőséggel merítsen tudást a társadalom tudományából (amely szempon-
tokat ad) és a gyakorlat konkrét megfigyeléséből? —Y.,

ERDEI FERENC MUNKÁSSÁGA A MAGYAR PARASZTSÁG VÁLSÁGÁNAK IRODALMÁBAN.

Az ú. n. «falukutató» irodalom megítélése és értékelése körül meglehetősen fogalomzavar uralkodik. Egységes gyűjtőnéven emlegetik a falukutató írókat, de értékelésükben a legellentetesebb és legegyszerűbb szempontok érvényesülnek. Az első szempont, amit velük szemben általánosan alkalmaznak, az irodalmi. A falukutatók legtöbbször mindenképp író s munkásságuk egészéből legtöbbször kitűnik, hogy a maguk végleges és méltó helyét a magyar irodalomtörténetben akarják megtalálni: saját beállítottságuk és a közönséghez való viszonyuk is inkább az írók közé sorolják őket. A másik szempont, mely megítélésükben érvényesül, a tudományos szempont. A falukutatók társadalmi tényeket állapítanak meg, helyszíni és statisztikai kutatásokat végeznek s általános törvényszerűségeket nyernek eredményként. Úgy látszik, hogy a falukutatás nem más, mint a szociográfia egyik ága: földművelőkre, parasztságra, falusiakra irányított szociográfia. Ilyen mérték szerint szokták néha megdicsérni, gyakrabban kárhóztatni a falukutatók műveinek tudományos nivóját, sajnálkozni vagy örvendezni objektivitásuk hiányán vagy meglétéén és tudományos kutatásokkal cáfolni vagy igazolni állításaikat. A harmadik lehetséges szempont a politikai szempont: eszerint a falukutató irodalom valójában különleges tárgyú politikai újságírás. Rendesen tudományos részről szokták őket azzal a formulával elintézni, hogy nem tudományt művelnek, hanem publicisztikát». Valóban jellegzetesen úgy lépnek fel, mint a politikai ellenzék: visszaéléseket lepleznek le, a törvények és intézmények hiányait állapítják meg és reformokat sürgetnek, vagy forradalmat jósolnak. Politikai értékelés alapján fűztek a közvélemény széles rétegei a falukutató irodalom megjelenéséhez nagy várakozásokat és szántak a falukutatóknak politikai szerepeket. Ugyanilyen alapon, de ellentétes értékeléssel minősült munkásságuk lazítássá, felforgatássá és elhallgattatásuk ügyészi feladattá.

Furcsa volna mindennek alapján az ú. n. falukutató irodalmat *vegyes* műfajnak tekinteni, amelyet irodalmi, tudományos és politikai szempont szerint más-más értékelés illet meg. Ha egységben nézzük Illyés Gyula, Veres Péter, Szabó Zoltán, Kovács Imre, Féja Géza, Erdei Ferenc és Darvas József munkásságát, egységes jellegű írói és gondolkodói megnyilvánulást érzünk bennük, melyet az irodalmi, tudományos vagy politikai szándék kiemelkedése csak színez egyiknél-másiknál. Mindnyájuk munkásságának közös alap-

vonása, hogy a magyar nemzeti közösségnek egy történeti helyzetéhez kapcsolódik. Ennek a történeti helyzetnek egy lényeges jellemzője van: az, hogy válságos helyzet. A válság tudata az, mely a falukutató irodalom írói, tudományos és politikai vonatkozásait egységbe foglalja és elválasztja minden más fajta megnyilvánulástól, mely csak szépirodalom, bár ugyanazokat a témákat dolgozza fel, csak tudomány, bár ugyanazokkal a kérdésekkel foglalkozik és csak politika, bár ugyanazokat a terveket akarja megvalósítani. A falukutató irodalom tehát válságirodalom, a magyar parasztság válságának az irodalma. Valóban irodalom, mert az írói lelkiismeret az, mely a válságot megérzi; de nem kevésbé tudomány is, mert a válságban általános érvényű igazságokkal kell rendet teremtenie; végül ugyanannyira politika is, mert a válság megoldására, a válságba jutott közösségben a lehetőségek és szerepek új elosztására irányul.

A válságirodalom természeténél fogva irodalmi, tudományos és politikai szempontból egyaránt megtermékenyítő. Ha azonban nyelvét nem fűti át az írói lelkiismeret izgalma, ha általánosításai nem jutnak a válság gyökeréhez s ha megoldásainak nincs politikai értékük, akkor nem külön-külön irodalmi, tudományos és politikai szempontból értéktelen, hanem a maga teljes egészében. Ha a válságirodalmat minden áron műfajként akarjuk elhelyezni, akkor a magyar közösségben Németh László, az európai közösségben Spengler, Ortega és Huizinga művei jelentik ennek a műfajnak a magaskiskoláját.

A magyar parasztság válságának az irodalma vonta először kétségbe azt a közhitet, melyen az egész világháború utáni magyar konszolidáció nyugodott: hogy t. i. a magyar parasztság egyszerű életviszonyok között élő, de sorsával és életformájával elégedett s a történeti osztályok vezetését lojálisán követő rétege a társadalomnak, mely a kiscgazdamozgalom révén a politikai érvényesülés és érdekvédelem kielégítő útját is megtalálta. A magyar parasztság válságának irodalma mutatott rá arra, hogy a parasztság nagy tömegeinek az életnívója a szoros szükség és a tehetetlen nyomorúság között mozog (Szabó Zoltán), hogy a parasztság körében felbukkanó társadalmi patológikus jelenségek (egyke, szekták) nem helyi okokból származnak, hanem a nyomor, földtelenség és rossz földbirtokeloszlás szorító és sorvasztó hatásából (Kovács Imre) és a parasztság nemcsak hogy nem lojális követője a vezetését igénylő osztályoknak, hanem anyagi és erkölcsi érdekeivel teljességgel ellentétes vezetést érez, tud és tőr maga felett (Féja Géza).

A magyar parasztság válságirodalmának ebbe a színeképebe kell külön színeként elhelyeznünk Erdei Ferenc munkásságát. Általában azzal szokták kiemelni, hogy az inkább «publicisztikai» jellegű falukutató irodalomban az ő munkássága nagyobb tudományoságával tűnik ki. A megkülönböztetés kétes értékű: amennyi dicséret van benne az egyik oldalról, ugyanannyi benne a gáncs a másiktól és ami a fő, nem igaz, helyesebben nem így igaz. Erdei munkássága tökéletesen és maradéktalanul beleilleszkedik a magyar parasztság válságának az irodalmába: írói lelkiismeretből fakad, tudományos értékű igazságokat állapít meg és politikai hatásra irányul. Sem irodalom, sem tudomány, sem politika magában, hanem egyetemes érvényű megtámadása az irodalom, tudomány és politika világában egyaránt jelentkező és egyaránt válságba vivő illúzióknak. Ami Erdei műveinek nagyobb tudományos hitelt ad, az nem «tudományos» jellegük, hanem a bennük foglalt leszámolás bátorsága, teljessége és termékenysége. Erdei középponti tétele az, hogy ami itt válságban van, az maga az egész paraszt életforma. Nem a parasztság életnívósüllyedése a válság főkérdése: azon talán fog segíteni egy körültekintő szociális és jóléti politika; nem a földbirtokeloszlás a legfőbb baj: azon segíthetne egy ügyes földbirtokpolitika; és nem a parasztság jogi és politikai helyzetén múlik minden: azt megoldaná egy modern közigazgatási reform. Mindez azonban önmagában hatástalan tüneti kezelés, mert nem a szociális, gazdasági és politikai elesettség okozza a parasztság egyetemes válságát, hanem az egész paraszti életforma magában hordozza az emberi életnek a termelés nyűgeihez való kötöttségét, az emberi és kultúrélet fővonaláról való leszorítottságot, egyszóval az emberi elesettséget, aminek a szociális, gazdasági és politikai elesettség csak részletjelenségei.

Erdei mindenekelőtt hangsúlyozza, hogy a közvélemény félreérti a kérdést, mikor *falukutató* irodalomról beszél, mert tévedés azt gondolni, hogy a parasztság, a mezőgazdaság és a falu problémája egy és ugyanaz. (Magyar Falu, 45. o.) Ez az azonosság egyáltalán nem áll meg, mert vannak — Nyugat- és Észak-Európában — mezőgazdák, akik nem parasztok, hanem földművelő foglalkozású szabad polgárok és vannak — Magyarországon is — mezőgazdák, akik nem falvakban élnek, hanem tanyákon és agrárvárosokban. Ezzel már adva is van az a két illúzió, amelynek lerombolására Erdei munkássága elsősorban irányul. Egyik a *paraszt* illúziója, másik a *falu* illúziója.

Négy műve közül az első, a «Futóhomok», megrendelt mű: egy

sorozat tagjaként készült s Pest megye és Bács megye szociográfiáját tartalmazza. Mindamellet nem igazi leíró munka: a leírt terület minden egyes pontja példáz valamit és ez a valami mindig az, hogy milyen tényezők emelik ki a parasztot elesett, alázas, magatudatlan s magán segíteni képtelen állapotából, s milyen tényezők tartják meg ugyanebben. Az egész leírt vidékből a legnagyobb átérzéssel a három élen haladó dunatiszaközi tanyás nagyváros, Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd erőteljes, terjeszkedő, új termelési ágakat meghonosító, exportpiacokat teremtő, öntudatosan polgárosodó, de ugyanakkor a politikai érvényesülést is igénylő parasztságát írja le. Élesen áll szemben ezzel a képpel a Duna mentén fekvő bezárt életű, részben egykézű, részben jobbágyi elmaradottságban tengődő kistalvák élete s Erdei olvasása után nem kétséges, hogy az egész különbséget egyrészt a városi szabadság és a falusi bezártság, másrészt az öntudatos polgárosodás és a magatudatlan parasztállapot különbsége okozza. Ebben a könyvben többször van alkalma németekkel foglalkoznia. Leírja, hogy a dunapataji és solti magyarok eladó földjeiket Hartán doboltatják, «tudván, hogy a vevő csak hartai német lesz». (Futóhomok, 205. o.) Ez a tény azonban nem vált ki belőle semmiféle litterátori jajongást fajtánk pusztulása felett, s a nyugodt ténymegállapítás mögött ott érzik benne az alföldi mezőváros szülöttének az öntudata, aki tudja, hogy ugyanez Makón vagy Kecskeméten nem történhetné meg. Nem vak a veszedelemmel szemben, de a belső veszedelmet nagyobbak érzi, mint a külsőt. A budakörnyéki svábságról írja: «Ha olyan magyar társadalom ölelte volna körül, mely széles alapú magyar kultúrán és általános civilizáltságon épült, akkor már magyar polgár lett volna ezidőre. Így azonban csak rejtett kívánsága a polgárosodás és az fogja megnyerni magának, aki hamarabb eljuttatja ezt hozzá. Aki jobban siet. S mivel a magyarok nem sietnek, a németek pedig nagyon igyekeznek: van német veszedelem». (Futóhomok, 31. o.)

A könyv utolsó fejezetében Erdei keserű szájjal kerül szembe azzal az igyekezettel, mely a népi kultúrával meghasonlott és népi viseletét levett népet «vissza akarja vezetni» a népművészethez és a népviselethez. A népművészet őszinte hívei számára hangja keménynek és ellenségesnek tűnhetik fel: érezhető, hogy számára mindennemű népművészeti buzgólkodás gyanús, mert a parasztállapot teljes fenntartásának gyakran nem is titkolt szándékát látja benne. «A Gyöngyösbokréta *divat*, tehát egészen más jelenség, mint a parasztművészkedés volt teremtő korszakában. Ha tökéletes hü-

séggel le is másolnák a régi formákat, vagy hasonló esztétikai értékű újat produkálnának, akkor is egészen más értelmű ez az «újparaszt» művészkedés, mint volt a régi. Az a minden termelési elfoglaltság mellett is megnyilatkozó «alkotó» ösztön munkája volt, amely közösségi motívumalkotás útján feldíszített minden feldíszíthető eszközt és alkalmat, emez pedig eredendően *nem* paraszt cselekedet: tartalom és jelentés nélkül való másolás vagy kompilálás, fiatalok divatja, melyet az anyagi haszon, a szenzáció, a föltűnés és a *parasztilág határai közül való kiemelkedés* vágya táplál.» (Futóhomok, 228. o.) S ebből kiindulva veti fel befejezésül azt a végső kérdést, mely egész munkásságának vezérgondolatát magában foglalja: «Csak egy feltevés igazolhatná a paraszti népélet megmentését és visszaállítását: ha jól van az, hogy a paraszt csak úgy ember, ahogy parasztként embernek lehet lenni, s ha jól van az, hogy egy társadalom kisebbségének a «magas» kultúráját csak «mély» kultúrára szorított többség képes fenntartani. De ki igazolja ezt a feltevést?» (U. o. 230. o.)

Második munkája, a «Parasztok» tartalmazza a lezámolást az idillikus, természeti környezetben élő, egészséges s a társadalom erőtartalékát jelentő parasztság illúziójával. Az egész mű hitelének a legnagyobb támasza és erőssége az, hogy amennyire történeti és társadalmi analízis, ugyanannyira személyes vallomás is: egy paraszt mondja el benne, hogy miként élte végig a paraszttá nevelődés kezdeti stádiumait, hogyan került az iskoláztatáson keresztül egy tökéletesen idegen világba s hogyan ismerte fel a paraszt életforma szűk, korlátozott és megkötött voltát. Paraszt alatt Erdei nem ért akármilyen földművelőt, hanem csakis olyant, amely a társadalom többi részével szemben s annak a javára valamilyen módon megkötött állapotban s megszűkülő formák között él, akár jogi megkötöttségben nyilvánul ez meg, akár a termelőhelyhez való kötöttségben. «Egymagukban, önállóan és függetlenül nincsenek parasztok. Ha senki sem szorít le egy csoportot szolgálatra és alvilági életre, az soha nem lesz paraszt... A parasztok valakik miatt parasztok és valakiknek a parasztjai». (Parasztok, 14. o.) Ebben a helyzetben alakult ki a paraszt életforma, melynek legfőbb jellemzője, hogy benne erkölcsé vált a szünetlen munka és minden életmegnyilvánulás alárendelődött a termelésnek. Nem is lehet másképp, mert «a paraszt termelő nemcsak önmagát látja el, hanem egy fölötte álló társadalmat is». (U. o. 64. o.) Akár a földesúr áll vele szemben, akár az agrárrolló, akár a város ezerféle helyzeti előnye, a paraszt a társadalomban mindig többet ad, mint amennyit

kap. A parasztság — bár a rendi társadalom alakította ki — nem rend és nem is osztály, hanem a rendi társadalom osztatlan alvilága, a polgári társadalomban pedig osztatlan idegen test. (Parasztok, 14—15. o.) A parasztállapot szűkreszabottsága nem függ osztályhelyzettől vagy vagyoni helyzettől: a gazdag parasztnak — amíg töretlen a paraszti életforma — szintén erkölce a szünetlen munka és szintén hátraszorított módon közlekedik a társadalom többi részével. A parasztságnak ez a meghatározása Erdeinél ment minden felesleges felháborodástól. Éles történeti távlattal helyezi el a parasztot az európai társadalom történetében és teljesen tudatában van annak, hogy a társadalmi termelésnek az az egyensúlya, mely a paraszton nyugodott, a maga idejében teljesítőképes és az előző korhoz képest emberséges megoldás volt. (U. o. 191—193. o.) A parasztság mai válsága nem a parasztság belső megmozdulásából származott, hanem a rajta kívüleső világ megváltozásából: a technikai, termelési és közlekedési lehetőségek gyökeres megnövekedéséből. Ezen a ponton tér rá Erdei a válság magyar oldalára. Míg az északi és nyugati parasztnak zökkenő nélkül átalakultak földművelő polgárrá, addig a középkelet európai, különösen a magyar parasztnak ennek az átalakulásnak a félútján megállott, ezer sorompóval, nehézséggel, ellenhatással találta magát szemben, s most sem előre, sem hátra nem találja az útját. Ugyanakkor, mikor a mai élet egyik oldalról mindazokkal a kulturális, gazdasági és politikai javakkal megrohanja a parasztságot, melyek parasztállapotából kimozdítják s a magyar vezetőtársadalom szövetkezeti tömörülést, minőségi termelést s közösségi felelősségérzetet követel tőle, a másik oldalról csodálkozva és ellenségesen nézi, hogy a parasztságé javak birtokában a parasztnak életformát is le akarja vetközni, nem akar többet alázatos és szünetlenül dolgozó szolgája lenni a termelésnek, hanem élni akar a technika könnyítéseivel és kényelmeivel, nem akar többé termelőhelyéhez kötve lenni, hanem bele akar kapcsolódni a megnövekedett, meggazdagodott s a legtávolabbeső vidéket is magához vonzó város életébe, nem akar többé a maga népi kultúrájának még oly szép és még oly célszerű javaival élni, hanem egy rosszlelkű múlt jeleiként vetközi le őket s cseréli fel — egyelőre — silány városi holmival. Ebben a könyvben még nagyobb erővel hangsúlyozza Erdei, amit a «Futóhomok»-ban a népművészetről mondott, s alátámasztja a parasztkultúrának általa adott elemzésével. A parasztkultúra szerinte elemi, közösségi és általános jellegű. Elemi, mert az ember szorult és szűk helyzetében a legközvetlenebbül kitalált és megvalósított megold-

dások rendszere és minden megnyilvánulásával kötve van a termeléshez, a termelés alkalmaihoz és szerszámaihoz; közösségi, mert nem egyéni teljesítményekből épül és nem egyéni helyzeteket old fel, hanem mindenkire érvényes paraszti zsinórmértékeket tartalmaz; végül általános a parasztkultúra, mert «sem úgy nem rétegződik, hogy egyes csoportok magasabb szintjén élnek, sem úgy, hogy egy rész inkább termeli, alakítja, fejleszti, tágítja, a másik rész pedig inkább él vele, mint ez a városokban van . . . mindenki egyformán él vele és mindenki egyformán részt vesz alakításában». (U. o. 47. o.) Világos, hogy ennek a paraszti kultúrának a műveit lehet őrizni, csodálni és felhasználni, de e kultúrát magát «ápolni», a parasztság körében propagálni, vagyis teremtő állapotában fenntartani lehetetlen. S minden vitábaszállásnál jobban cáfolja a paraszti világ dicséretéről szóló elmefuttatások igazságát maga a parasztság azzal, hogy menekül a paraszt életforma elől akár úgy, hogy nem szaporodik, akár úgy, hogy a szekták extázisába merül, akár úgy, hogy a városba tódul munkásnak, cselédnek, altisztnek, nyugdíjasnak.

A végeredmény tehát az, hogy «parasztnak lenni most már nem lehet». Teljességgel szembenáll Erdei azzal a parasztromantikával is, mely a parasztságot paraszt minőségében akarja politikai hatalomhoz juttatni, s egy parasztországtól, a parasztéletforma általánossá tételétől várja a társadalom válságának a megoldását. A parasztkultúra minden íze annyira egy szoros és alávetett helyzethez van kötve, hogy azt csak felszámolni lehet, nem általánossá tenni. S a könyvet lezárja egy jövőbe mutató vallomás: «Nem lehet parasztországot építeni. . . , de . . . hiszem, hogy parasztemberekkel lehet országot építeni. . . Hiszem azt, hogy az az emberfajta, mely épségben kibírta a sötétben lappangás századait, képes arra is, hogy romlatlan ösztönnel építsen akkor is, ha napvilágra kerül». (Parasztok, 212. o.)

Negyedik műve, a «Magyar Falu», a másik illúzióval, a falu illúziójával foglalkozik. Amint nincs örök paraszt és a paraszt nem természeti ember, úgy nincs örök falu sem, s a falu sem természeti, hanem társadalmi tünemény. Erdei nem nevez falunak minden mezőgazdasági települést, sőt minden csoportos mezőgazdasági települést sem, hanem szerinte ott kezdődik a falu, mikor a mezőgazdasági termelés helyéhez kötött csoportos település keletkezik, melyet a városhoz való viszonylatban a kizártság, a hátramaradottság, a kihasználtság állapota jellemez. A falu tehát, mint településforma, teljesen megfelel a parasztnak, mint társadalmi rendnek,

persze nem úgy, hogy minden paraszt szükségképpen falusi volna, hanem úgy, hogy amiként mindenki valaki miatt paraszt, úgy minden falu is valamely város miatt falu. Falu az a vidéki település, mely hiányos és hátrányos közlekedésben él a várossal s arra sincs reménye, hogy maga várossá legyen. Ezért nem nevezi falunak azokat az ókori vagy újkori településeket, melyek állandó, rendezett és egyenrangú közlekedésben élnek egy várossal, vagy minden várostól teljesen függetlenek és szerencsés körülmények között maguk lehetnek várossá. A falut éppúgy, mint a parasztot, a rendi társadalom alakította ki, s ahogyan kialakult társadalmi okok miatt, úgy ilyen okok teljesen át is alakíthatják. (Magyar Falu, 205. o.) Erdei tagadja azt a közhitet, hogy a falu romlatlan természeti környezet, mely erősebbnek, egészségesebbnek, «romlatlanabbnak» őrzi meg az embert. A természeti jelleg csak abban áll, hogy a paraszt nemcsak a társadalommal, hanem a természettel szemben is alázatos és megadó, s nem ismeri a nem paraszt ember hősies szembefordulását a természettel, amelyet ép annyi vagy több joggal lehet «romlatlannak» nevezni. Tagadja Erdei azt is, hogy a falu az a kis egység, amelyben őszintébb és helyesebb társadalmi viszonyok alakulhatnak ki és kisebbek az ellentétek. A falusi közösség kis volta miatt nemhogy őszintébb és kiegyenlítettebb lenne itt az embereknek egymáshoz való viszonya, hanem éppen a megmerevült szembenállásnak a tipikus rendjét alakítja ki, a legerősebb és legbénítőbb társadalmi kötöttséget, a magánélet teljes hiányát és a magatartások kikerülhetetlen ellenőrzöttségét. Végül szembeszáll Erdei a falu illúziójának azzal a tételével is, mely szerint «a falu a társadalom szükséges rezervoárja, amelyből szüntelenül megújulhat a városok élete. Az biztos, hogy hosszú időn keresztül ilyen szerepet töltött be ..., arról azonban már vitázni lehet, hogy szükséges-e . . . Fölöslegessé teszi azonban az egész vitát magának a falunak a megnyilatkozása. Nem hajlandó ezt a szerepet betölteni, városbaözelléssel apellál termelő szerepe ellen és gyermekkorlátozással a városi emberanyag pótlásának a kötelessége ellen». (U. o. 206—207. o.) Egyszer az is megtörténhet, hogy nem a falu regenerálja a várost, hanem a város fogja válságából kiségiteni a falut. (U. o. 207. o.) Befejezésül rámutat arra, hogy nemcsak a falu és város közötti problémák, hanem egyetemes magyar problémák megoldását is jelenti a falunak a város életébe való teljesebb és méltóbb bekapcsolása. «Ha egyszer a magyar falu érdemszerint közlekedhet a városokkal és szervezeten résztvehet a városok életében, akkor már nyitva is az út előtte, hogy behozza különös

hátramaradottságát és hogy emberanyagával átalakítsa a városok népét és kultúráját. Ha a magyar város és a magyar falu nem lesz olyan külön-külön bezárt világ, mint amilyen most, akkor sem a polgári fejlődés nem szorul a városok szigeteire, sem a magyarság java értékei nem szorulnak ki a falvak tehetetlenségébe. Akkor a falu úgy és olyan magasra fejlődhet, ahogy csak a város idegen szigetei tudtak eddig és akkor a város olyan magyarságnak lehet a hajléka, amilyen eddig csak a falvak kivettségében tenyészett.» (U. o. 230. o.)

Harmadik műve, melyet az ellentét szemléltetése végett utoljára veszünk sorra, a «Magyar Város». E könyv alapja a városi életnek az az értékelése, melyet a fentiekből már ismerünk. A hangsúly nem a városban-élésen van, hanem a városi szervezetű életen, aminek a magasabbrendűsége azon nyugszik, hogy a városi élet nemcsak egyéni, de tömeges lehetőségét nyújtja annak, hogy az emberek a maguk életében a termelést és a fogyasztást, a termelőhelyet és a lakást, a gazdaságot és a háztartást elválasszák egymástól. Ezzel a háztartás, a fogyasztás és ezek színhelye, a lakás felszabadul a termelés kötöttségeiből, s a szabad, kötetlen és önnön törvényei szerint folyó fogyasztással kezdődik minden kulturált és szabad emberi élet. Ezt az értékelést Erdei alátámasztja a modern építészet és városrendezés változatos törekvéseivel és eredményeivel, melyek minden úton e felé az ideál felé törekednek.

A másik lényeges tartalma e könyvnek a magyar alföldi tanyás mezőváros értékeinek a felfedezése és az alföldi magyar parasztság legnagyobb történeti teljesítményeként való értékelése. A legszenvedélyesebben tiltakozik az ellen a szemlélet ellen, mely a magyar Alföld tanyarendszerét a nyugati «Einzelhof»-okhoz hasonló önálló és teljes településformának veszi és a magyar tanya világ bajain, «elhagyatottságán», falusítással akar segíteni. Rámutat arra — amit a magyar Alföld igazi ismerői, Thessedik Sámuel, Győrffy István, Szabó Kálmán mindig is tudtak —, hogy a tanya eredeti rendeltetése szerint nem önálló településforma, melyen a benne lévők minden évszakban és minden életkorban laknak, hanem csupán a gazdasági tevékenység színhelye, melyen munkaidőben és fiatalokban laknak az emberek, de állandó közlekedésben vannak maguk vagy szüleik városi házával, vagy legalábbis állandó törekvésük, hogy öregségükre városi házat szerezzenek. A magyar tanyás mezőváros tehát a tanyarendszer segítségével városnyi nagyságúra tudott növekedni s ezzel a legmostohább körülmények között megoldotta azt a megoldhatatlannak hitt kérdést, hogy földművelők is lehes-

senek városalakók (Magyar Város, 9. o.) és elejét vette a mai Európa legnyugtalanítóbb tünetének, a mezőgazdaság elnéptelenedésének. Az a kétlakiság, mely az ember életét megosztja egy városi lakóház és egy tanyai munkahely között, ha első pillantásra költségesnek látszik is, következményeiben annál termékenyebb, mert ez teszi lehetővé, hogy a földművelők kis, zárt és kötött egységek helyett mozgékony életű városokban éljenek s ez a városi közösségekben élő földművelő társadalom egészen más teljesítményekre képes, mint a látókörében, lehetőségeiben és hagyományaiban megkötött falusi. A magyar alföldi tanyás mezőváros teljesítményei az összes magyar kerti és kisüzemi exportcikkek: a makói hagyma, a szegedi paprika, a kecskeméti gyümölcs, a nagykőrösi zöldség, az orosházi, vásárhelyi és halasi baromfi és pulyka stb. A tanyás mezőváros kialakulását Erdei nem véletlennek, nem is történeti szerencsétlenségnek tulajdonítja, hanem a magyarság etnikumából folyó belső tendenciának, melynek érvényesüléséhez a török pusztítások által teremtett helyzet csak az alkalmat adta meg. A tanya elve ugyanaz az elv, mint a magyarság és más nomád állattenyésztők lakóhelyül szolgáló téli és munkahelyül szolgáló nyári szállásának a kettősége, s innen van, hogy a kunok évszázadokkal a török pusztítás előtt szintén tanyás mezővárosokban telepedtek le s a török pusztítás alatt és után az állattenyésztéshez visszatért alföldi magyarság ugyanezt a rendszert fogadta el. A 18. század végén és a 19. század elején, mikor az állattenyésztésről át kellett térnie a földművelésre, helyreállíthatta volna a falurendszert — az alföldi szlovákság hajlik is erre —, de az alföldi magyarság döntő cselekedete éppen az volt, hogy igényesen ragaszkodott a városi élet nyújtotta nagyobb szabadsághoz, szélesebb életkeret-höz, és megtalálta a módját annak, hogy az ősi szállásvet a mezőgazdaságban is keresztülvigye és megteremtse a földművelők városát, a tanyás mezővárost. A magyarság tehát nemcsak hogy nem képtelen a városalapításra, hanem az agrárvárosnak oly sajátos formáját alapította meg, mely kedvező körülmények között európai példa lehet.

Ebből következik a könyv harmadik lényeges mondanivalója: egy mezővárosokra alapított országrendezési terv, egy mezővárosok körül és azok mintájára kialakítandó megyerendszer terve, ahol minden megye egy városból s annak közlekedésileg szorosan hozzákapcsolt vidékéből áll. Erdei rámutat arra, hogy Szent István várendszere és a nemesi megye rendszere egyaránt egy központnak és vidékének a szervezete volt a vár, illetőleg a megyeszékhely

körül, ahol a nemesi vármegye idején a tehetősebb nemesek rendszerint házat is tartottak. A mai vármegyerendszer autonómiája azért szeretlen és céltalan, mert nem eleven közlekedésben lévő egységet foglal egybe. A megoldás azonban nem a vármegye és az autonómia megszüntetése, hanem az autonómiának életképes egységekre való ruházása, ami a mezőváros tanulsága szerint csak a mai megyénél kisebb, de a járásnál nagyobb területű, egy-egy város körül csoportosuló s azzal rendezett és állandó közlekedésben élő vidék lehet, amely azután önkormányzatát tartalommal is megtudná tölteni. (Magyar város, 227—234. o.)

A fentiekben összefoglalt gondolatmenetek világosan éreztetik, hogy a magyar parasztság válságirodalmában Erdei van legközelebb ahhoz, hogy ne csak a válságról, hanem a válságból kivezető útról is tudjon valamit mondani. Neki is szemére szokták hányni, hogy nem *a* parasztról és *a* faluról beszél, hanem csupán ezeknek válságos, tarthatatlan és felszámolásra érett formáiról. Ezt azonban ő maga sem tagadja, s több helyen leszögezi, hogy volt és helyenként van is patriarchális primitívségben élő, helyzetével és életformájával még elégedett paraszt és falu, nemkülönben van és nálunk is *lehetett volna* a maga parasztállapotából zökkenő nélkül és a parasztkultúrával való meghasonlás nélkül békésen fejlődő és fokozatosan polgárosodó paraszt és falu is. Erdei munkásságát egyáltalán a teljes és végső problémafeltevésekre, általános érvényű törvényszerűségekre és egyetemes érvényű megoldásokra való nagyobb törekvés különbözteti meg. A kezdeti falukutató irodalom ténymegállapításai meghökkentették a magyar középosztály jóhiszemű részét és heves ellentmondásra készítették a megtámadott és érdekelt köröket. Érthetetlen és áthidathatatlan űr volt a falukutatók által feltárt «tendenciózus», «szenzációhajhászó», «egykes kirívó esetekből általánosító» helyzetkép és a magyar középosztálynak, különösen a helyzetet hite szerint közelről ismerő vidéki vezetőrétegnek a parasztságról kialakított képe között. Erdei viszont a feltárt képbe beleveszi ezt a vezetőréteget magát is: megmutatja, hogy még teljes szaktudás és ügy buzgalom mellett is tökéletesen idegenül áll a parasztság életével, törekvéseivel, főleg pedig polgárosodó igyekezetével szemben, s így teljességgel vakká lesz azokkal a tényekkel szemben, melyet állítólag oly közelről ismer. A többi falukutató mondanivalójából a közvélemény elsősorban azt jegyezte meg, ami elburjánzott visszaélésekről, ezek kirívó példáiról s a nyomor mélységeiről szólt. Ha eszébe jutna egy külsőséges reformpolitikának, hogy a falukutató irodalom nyomán

támadt felbuzdulást vakvágányra vezesse, akkor a visszaélések tüneti és demonstratív orvoslása mellett a kezdeti falukutató irodalom egész frazeológiáját kisajátíthatná, anélkül, hogy a bajok gyökerét még csak érintené is. Erdei megállapításai túl vannak azon, hogy ilyenmódon félre lehessen őket érteni S az a vád is lepattan róla, hogy egy «pesszimista» helyzetképet állít szembe egy ép úgy lehetséges «optimista» helyzetképpel: megállapításai egy teljes és végiggondolt helyzetképet állítanak szembe egy töredékes és érdekeltség által meghomályosított helyzetképpel. Mind a négy műve leíró szempontból is gazdag forrásmunka mindarra nézve, ami a magyar parasztság életmódjára, világképére, társadalmi rétegződésére, településformáira, gazdasági szervezetére és politikai törekvéseire vonatkozik. Konkrét javaslatai realistára mutatnak, nem fantasztára: az agrár nagyváros koncepcióját nem légtüres téréből agyalta ki, hanem a magyar tanyás mezőváros tényeinek és lehetőségeinek belülről való ismeretére alapította, írásainak különös értéke fordulatossá, zamatos és erőteljes nyelvre, mely igen hajlékonyan simul írójának fogalomtisztázó és illúzióromboló szándékához.

Mindezek alapján felmerül a kérdés, miért nem volt Erdei műveinek tartalmukkal arányos a hatásuk is. Nyilván olyan közvéleményhez szóltak, mely inkább reagál az egyszavas csodaszerekre, mint a teljes diagnózisra és az átgondolt tervekre. Azonban Erdei műveinek szerkezete és tárgyalásmódja is közrejátszhatott ebben. Mind a négy mű tizenöt ívnyi terjedelmű s úgy érezni, hogy a tárgy nem kívánja meg ezt a terjedelmet. Ugyanazt a jelenséget néha egymásután végigvizsgálja sorban különböző szempontok szerint, történeti és dinamikus sorrendben, hosszszelvényben és keresztmetszetben, s a sok ismétlés közepette vigyáznunk kell, hogy a szempontok szerkezeti egymásutánját el ne veszítsük. Az átütő erejű problémafeltevések erejét gyakran lecsökkenti a sokat megdicséért «tudományosság», a különböző tudományos szakirodalmak ellentétes nézeteinek közbevetett sorra taglalása. Mindez együtt elegendően magyarázza, hogy Erdei műveinek egyelőre inkább lassan haladó és szétszórt, mint közvetlen és egyértelmű visszhangja támadt.

Esedékes tehát, hogy Erdei eddigi műveinek mondanivalóját kerekebben és átütőbb erővel is összefoglalja, s egy ilyen összefoglalásban pregnansabban kifejezésre jutna az az *értékvilág* is, mely egész munkásságának végső alapja. Ahogyan Erdei a «Magyar Faluban elosztatja az idillikus, természetközeli, harmonikus életű falu

illúzióját és szembeállítja vele a «Magyar Város»-ban a bátor, öntudatos és vállalkozó földművelők szabadságos településformájaként az új magyar agrárváros látomását, akként a természeti és harmonikus állapotban élő embernek, a parasztnak a «Parasztok»-ban megrajzolt képéhez és leleplezett illúziójához is tartozik egy látomás, mely Erdei minden munkáján végigvonul: az emberi méltósággal teljes, öntudatos, eleven, mozgékony, teljesítőképes, vállalkozó, szabad közösségekben élő s a maga szabadságával és a kultúra javaival élni tudó «polgárosodott» embernek a képe. S ha hozzávesszük, hogy a magyar földművelő ember az, akinek ilyené kellene lennie s ilyené is lehet, akkor ebből a képből olyan melegség és fény árad, mely mellett megfakul a konzervatív, egyszerű, úrtisztelő parasztnak minden dicsérete. A «polgárosodott» embernek ez a képe nem azonos a 19. század polgárával, vagy a polgári osztállyal, mely csak keserves karikatúráit termelte ki ennek az ideálnak, s ez az ideál annál kevésbé avulhatott el eddig, mert még meg sem valósult: az északi paraszt országok jutottak hozzá eddig aránylag a legközelebb. Ez az ideál elválasztja Erdei értékvilágát a közösségi ellenőrzés porózát még szorosabbra vonó népi kollektívizmus eszmekörétől, de értékvilága ugyanolyan távol esik a történelmi materializmusétól is. Ugyanazzal a keménységgel vág neki minden mesterségesen elködösített problémának, ugyanazzal a kíméletlenséggel fedi fel a jámbor vagy kevésbé jámbor szándékok mögött meghúzódó érdekeket és hatalmi akaratot és ugyanolyan illúziórombolóan állítja velük szemben a teljes belső és külső leszámolás követelményét. De a leszámolás követelménye mögött a történelmi materializmusétól lényegesen különböző alapvető elgondolás áll, melyet talán így lehetne megfogalmazni: Az ember kitűnően társadalmi lény, aki a társadalmi közösségben *elsősorban teljes emberi méltóságot* és szabadságot kíván s minden további teljesítményét ez a kívánság határozza meg: gazdasági, szellemi és politikai teljesítő-képessége mind azon múlik, hogy a közösség megadja-e neki az emberi méltóság öntudatát és ráneveli-e a szabadsággal való élésre. Ezért a lázadás a termelés nyúgeiben élő parasztállapot ellen. «Azt ki mondja meg, miért kell parasztnak lenni akkor is, amikor már van jobb szerszám a föld fölhasogatására, mint lovaink által vont ekénk, s amikor jobb energiaforrás ezer van, mint karunk inai, s amikor városokban is lehet élni, nemcsak pusztá falukban és elhagyott tanyákon? És arra ki ad feleletet, hogy miért élünk akkor is a szigorú közösség hínárjai között, amikor az ember életének szabadságos szép formái is vannak már a világon? És azért

ki kárpótol bennünket valaha, hogy mi akkor is csak szerszámainkra lophatjuk rá szellemünk alkotásait, amikor szerte a világon nagy művek élnek a maguk törvényei szerint és emberek élnek szabadon velük?» (Parasztok, 8. o.)

Erdei mondanivalójának áttekintése után egy kérdés marad megválaszolatlanul: milyen erők fogják a válság megoldásához szükséges változásokat létrehozni? Az ő leírása után nem érzi az ember azt a valószínűséget, hogy ezek az erők a parasztság egészéből fognak kiindulni. Az ő műveiből derül ki legjobban, hogy a magyar parasztság mindinkább menekülésszerűen ölti magára a legkülönbözőbb szellemi, gazdasági és politikai törekvések formáját, amelyeket számára a legkülönbözőbb oldalokról kínálnak, s így mind távolabb jut attól, hogy egységes válság viselője, egységes megoldás vágyának az érlelője és egységes politikai akarat hordozója legyen. Az sem meggyőző, amiben Erdei bízni látszik helyenkint: hogy a parasztság emberi épsége biztosítéka a kibontakozás lehetőségének. Ha máshonnan nem tudnók, Erdeitől tudjuk meg éppen, hogy ez az épség keresztül-kasul meg van támadva. S ha maradt még belőle, ez még mindig csak feltétele, de nem mozgatója a kibontakozásnak.

A kibontakozás útjáról nehéz ma valamit is mondani: az történeti eshetőségek sorozatán múlik. Csak annyit lehet tudni, hogy ez a kibontakozás, ha sor kerül rá, kikre fog támaszkodni: nagyobb részben olyanokra, akik kiemelkedtek a parasztságból, de nem veszítik el a vele való szolidaritást, bizonyos részben pedig olyanokra, akik kiváltságosoknak születtek, de tökéletesen elveszítik a maguk osztályával való szolidaritást. Addig azonban szüntelenül ismételni kell Erdei tételét: a megoldás útja nem romantikus népieskedésen és parasztkodáson keresztül vezet, hanem a paraszttételforma tudatos, bátor és tervszerű felszámolásán.

Bibó István.

SZOCIOLÓGIAI MEGFIGYELÉSEK BUDAPEST NAGYVÁROSI ÉLETÉBŐL.»

Mint mindenütt, nálunk is a nagyvárosokban, elsősorban Budapesten jutott a társadalmi fejlődés, a részben felszínes, más irányban azonban valóban mély emberi művelődés legmagasabb fokra. De a nagyváros életében jelentkeznek a társadalmi hanyatlás saj-

¹ Molnár Olga *Statistikai Lexikonja* alapján.

nálatos tényei is, amelyek egymással való szoros okozati összefüggése és a kedvező tünetekkel való *egymásmellettisége* alakítja ki végeredményben a nagyvárosi életviszonyokat. Egyrészt a technikai külsőségek befolyásolják az életmódot, másrészt a városi életmód vonja maga után a különleges nagyvárosi berendezkedések és intézmények létesítését.

Minden nemzet társadalma eleven szervezethez hasonlítható, a növényi vagy az állati organizmushoz, amely életerőit az őstalajból regenerálja, a kopásnak nagyon kitett, az életküzdelemben leginkább igénybevett legfelső rétegeket állandóan elhullatja, elveti magáról. Az emberi társadalomban bizonyos nagyvárosi társadalmi rétegek képviselik ezt a hámló felületi réteget, amely megújulni nem tud. Sorsa a folytonos elhalás, a felmorzsolódás, amit csak a kívülről beáramló friss erők tudnak késleltetni. Száz és százféle társadalmi tüneten figyelhetjük meg ennek az elhalási folyamatnak szünetnélküliségét a nagyvárosi életben. Legjellegzetesebben mégis a családi élet, a családi otthon felbomlása, a népi regeneráció megakadása és az erkölcsi élet hanyatlása mutatja a nagyváros társadalmi halódását, a szellemi műveltségben, a technikai kényelemben és a civilizáció tökéletesedésében csúcspontra jutott városi társadalom letöredezését, erkölcsi és népi süllyedését.

I. Közismert dolog, hogy Budapest természetes szaporodása *negatív*. Ennek ellenére a főváros népessége rohamosan nő. Bevándorlás nélkül azonban rohamosan, egyre gyorsuló ütemben elnéptelenedne, egyszerűen kihalna ez a nagy város. Szerencséjére óriási vonzóerőt gyakorol a vidék mobilis emberfölségére. Ez a vonzóereje tartja fenn, sőt gyarapítja állandóan a főváros népét. Az 1890-től 1935-ig eltelt 45 esztendő során több mint félmillió lélekkel, 554.047-tel nőtt Budapest népessége, de ebből csak 118.539 főnyi növekedés esik a természetes szaporulatra, míg 435.508 lélek a bevándorlás útján, illetőleg a vándorlási *többlet* révén gyarapította a főváros népességét. Ez az óriási arányú vándorlási többlet emelte olyan rövid idő alatt Budapestet is a milliós nagyvárosok sorába. Az utolsó 25 év alatt több mint 194.000 volt Budapest bevándorlási többlete, amely *nélkül* a természetes népszaporodás hiánya miatt 14.561 fővel *csökkent* volna a főváros népe.

Mint roppant hangyaboly, szüntelenül nyüzsgő, jön-megy, változik a nagyvárosi nép. Kicserélődése naponta folyik s évek, nemzedékek során hatalmas arányú lesz. Egész vékony az a réteg, amely Budapesten tősgyökeresnek mondható. A város 1930. évi

lakosságának mindössze 37.7%-a volt helybeli születésű, de jóval kisebb arányú azok száma, akiknek már apái, nagyatyái is Budapesten éltek. A jelenlegi budapesti népességnek kétharmada vidékről vándorolt a fővárosba. Ez a roppant őrlőmalom szüntelenül nyeli a környék és a távolabbi országrészek megélhetést kereső vagy napi munka után járó embertömegeit. Budapest közgazdasága, országos és városi közigazgatása, kulturális intézményei napközben jóval több felnőtt embernek adnak munkát, mint ahányan a város éjszakai szállást kínál. Emiatt a helyi, környéki és távolsági személyforgalom óriási méreteket ölt a város határai között, illetve határain át. Ingaszerű vándormozgásban százezres tömegeket szállítanak naponta a közlekedési eszközök a főváros házrengetegébe, ahol jó és rossz olyan észrevétlenül olvad bele a roppant szürkéségbe. Egyetlen év alatt 1.75 millió lakáscímet tudakoltak magánosok és hatóságok a rendőrségi bejelentőhivatalban. Egész község lélekszámát teszi ki az évente nyomtalanul eltűntek száma (6294), akik között 883 gyermeket is elsodort a nagyvárosi emberforgatag.

A fővárosi *lakóházépítés* üteme sehogysem bír lépést tartani a bevándorló tömegek igényeivel. Ezek úgyszólván semmi fizetőképességet nem hoznak magukkal, amellyel emberi színvonalhoz méltó lakást tudnának bérelni. Nem szólva a rengeteg nyomortanyáról, a kisebb lakások túlszűfoaltságáról és a szükséglakásokról; említésreméltó tény, hogy pincében és alagsorban is több mint 20.000 lélek él a főváros falai között s az üzlethelyiségben, boltokban lakók száma is meghaladja a 2000-et.

II. Egyik legjellegzetesebb társadalmi vonása a nagyváros népességének *a keresők kiemelkedő aránya*. A budapesti helybeli lakó férfinépeség 77.3%-a, a nőknek 40.8%-a volt 1935-ben kereső, amivel szemben a Budapest nélkül számított országos arány (1930) a férfiaknál 70.1, a nőknél mindössze 22.9%-os volt. Különösen szembetűnő a kereső *nők* aránya tekintetében Budapest és a vidék között fennálló különbség. Magában ez az egyetlen adat, a dolgozó nők 41%-os aránya, rendkívül jellemző a nagyvárosi viszonyok társadalmi hatására, ahol részben a megélhetés gondja, részben az életigények növekedése és a női élethivatásról vallott felfogás megváltozása a nőt is egyre nagyobb tömegekben szakítja ki a családi élet kereteiből és munkaköréből. *A nagyvárosi kereső nők túlnyomó része elveszett a családi eszmény számára*. Már a leányok nagy része is kereső munkával foglalkozik. A budapesti menyasszonyoknak 1938-ban 41%-a volt kereső. A férjhezmenés után

a fiatalasszonyok egy része kiválik ugyan a kereső munkából, de mások éppen akkor kényszerülnek rá. A kereső nők 22%-ának van férje Budapesten s a férjes nőknek ugyancsak 22%-a foglalkozik kereső munkával. Az összes dolgozó nők óriási száma meghaladja a 230.000 főt, ami 62%-a, csaknem kétharmada a kereső *férfiak* számának.

A keresők arányszámának rohamos növekedése következtében Budapest élete egyre jobban kezd hasonlítani egy olyan óriási üzem életéhez, amelyben se gyermekek, se háziasszonyok, se pihenő öregek vagy munkaképtelen aggok nincsenek. Mindenki dolgozik, hajsolja a munkát, «keres». Pedig a népszámlálás nem is rögzíti helyesen ebből a szempontból a nagyváros népének társadalmi struktúráját. A város nappali, *talponlevő* népessége ugyanis merőben más összetételű, mint a helybenlakó, *éjszakai* népesség; nem úgy, mint falun, ahol a nap minden szakában ugyanaz a népesség összetétele. A népszámlálás mindig csak a nagyváros éjszakai népességét veszi számba s ezek az eredmények jóval *kisebnek* mutatják a nagyvárosban dolgozó, «kereső» népesség arányát, viszont jóval *nagyobbnak* a gyermekek, az eltartott feleségek és a kereső munkából már kiöregedett aggok számát, mintha a nappali népességet vennők számba. De még így is jól mutatják a népszámlálási eredmények a nagyvárosi népesség középső korosztályainak állandó duzzadását, amivel szemben a 15 éven aluli gyermekek száma egyre rohamosabban fogy. Ezt a fogyást csak a kereső korban bevándorlók gyermekei enyhítik. Ezek nélkül még inkább elsorvadna a nagyváros 15 éven aluli népessége. Megdöbbenő, hogy 1880-ban még 10.4% volt az öt éven aluli gyermekek arányszáma Budapesten, 1935-ben már csak 4.1%. Százzal véve egyenlőnek az 55 év előtti arányszámot, a kisgyermekeknél 60,6%-os, az öt-tíz éves korcsoportban 44.1%-os, a tíz-tizenöt éves korcsoportban 27.1 %-os e legfiatalabb korosztályú rétegek népességi arányszámának csökkenése.

Ezzel szemben a kereső korban lévő 15—60 évesek arányszáma 67.3%-ról 76.0%-ra emelkedett és a 60 éven felüliek aránya is mintegy 60%-kal nőtt meg ez idő alatt. 1880-ban a főváros lakosságának még csak 5.8%-a, 1935-ben már 93%-a volt 60 évesnél idősebb. A főváros népességének ez az előregedése nemcsak az emberi élettartam megnövekedése következtében állt elő, hanem elsősorban a legfiatalabb korcsoportok, a gyermekek számának nagyarányú csökkenése miatt. Gyermekek helyett albérlők, sok helyen kutyák népesítik be a budapesti lakásokat. 1930-ban

a 239.508 budapesti lakás közül *104.978-ban egyetlen gyermek sem volt*, 63.000 lakásban csak egy gyermek élt, további 42.000-ben mindössze kettő. A 240.000 budapesti lakásból tehát — ami kb. ugyanannyi *családot* jelent — 210.000 *meddő* a népesség gyarapodása szempontjából, ami eléggé megmagyarázza, miért támaszkodik a főváros népességi állománya kizárólag a bevándorlásra.

III. Annak ellenére, hogy a házasságkötések száma egyáltalában nem hanyatlik Budapesten, ha t. i. csak a nyers népességi viszonyszámokat vizsgáljuk, mégis meglepő, *milyen óriási tömegek élnek házasságon kívül Budapesten*. A házasuló korban lévő kereső férfiaknak nem kevesebb, mint 34-5%-a *nőtlen*. A 15 éven felüli férfilakosságból csak 61.2% alapított családot, az ilyen nőknek csak 64.3%-a ment férjhez. Abszolútszámban mintegy 130.000-re tehető Budapesten a 20 éven felüli *nőtlen* férfiak száma, ami az özvegyek beszámításával 150.000 főre emelkedik. Jóval nagyobb, mintegy 260.000 a házastárs nélkül élő 15 éven felüli nők száma, amibe már beszámítottuk az özvegyeket és az elváltakat is.

Ezek a számok megdöbbentő erővel mutatják *a család válságát* a nagyvárosi életviszonyok között. Mutatják ezek a számok, milyen mélyreható szociálpolitikai és társadalmi reformok kellenének ahhoz, hogy a házasuló korban lévő rétegek valóban családot alapíthassanak s ezzel a nemzetfenntartás biológiai feladatán kívül a köz-erkölcsiség és a közegészségügy javulásához is hozzájáruljanak. A nem házas férfiak és nők százezres tömegeinek szabadabb és könnyebb életmódja a házasúkat is a rossz példa csábító erejével vom, ami hovatovább a keresztény házassági erkölcsiség lazulásához, a házaselet isteni rendeltetésének elhomályosulásához vezet. Már is rengeteg a gyermektelen nagyvárosi házasságok száma. A meddőség, anyagi és erkölcsi okok miatt, a terméketlen szerelmi étellel párhuzamosan, egyre terjed.

IV. A családi élet növekvő válságát mutatja *a nagyvárosi családi otthonok szézilálódása, fokozatos felszámolása*. Kezdetleges társadalmi viszonyok között, így a falun még ma is, a lakóház és a vele kapcsolatos gazdasági udvar a színhelye a család teljes életének. Itt folyik le a születés és halál határmegyéi között a családtagok egész élete. A városi ember, különösen a reggeltől estig (sokszor házastársával együtt) robotoló nagyvárosi ember lakása már nem az a lakóhely, különösen nem az a *meghitt otthon*, ahol a család egész élete lezajlik.

Rengeteg nagyvárosi embernek egyáltalában nincs is már magánotthona, magánlakása, vagy saját háztartása, hanem szálló-

dában, penzióban, gyógyintézetben vagy hasonló lakás-«üzemben» él, nem is említve a különböző intézeti háztartásokat (ilyenekben 56.283 személy lakott Budapesten) és a dolgozó tömegek átmeneti szállásul szolgáló munkáslaktanyáikat. Még szomorúbb jellemvonása a városi életnek az *otthontalanok nagy száma*, akik szegényházakban, árvaházakban vagy a hajléktalanok alkalmi menhelyein húzzák meg magukat. De nem kevésbé kedvezőtlen társadalmi szempontból az *albérlőrendszer* elterjedtsége. Különösen nyugtalanító az *ágybérlők* nagy száma. Az albérlő- és ágybérlőtartás Budapesten ezer és ezer esetben rendes jövedelmi forrás. A főbérleti lakás ilyen esetekben rideg gazdasági eszköz, amelyet egzisztenciális alapnak használnak széles rétegek.

De maga a főbérleti lakás is hovatovább pusztá hálólhellyé szegényedik a nagyvárosi viszonyok között, amelynek legfontosabb, szinte egyetlen valóban szükséges berendezési tárgya az ágy vagy a heverő, amit legfeljebb a fürdőkád egészít ki. A városi ember *haza* jóformán már csak hálni jár, «ágyrajáró», ahogy a városi feleségek — nem oknélküli keserűséggel — panaszzolják. A városi ember legegyszerűbb szükségleteiről már nem kénytelen közvetlenül maga gondoskodni, mint a falusi ember. Az udvaron álló kút hűs vize helyett nagy távolságról vízvezetéken kapja a szűrt vizet. (Évi 73 millió köbméter vizet fogyaszt Budapest népessége.) A magautótte olajjal égő mécs helyett távvezetéken küldött: villanyárammal világít, fűtőanyagát, a gázt, bonyolult csőrendszeren juttatják hozzá. Ételt, italát helyébe hozzák, fehérneműjét, ruháját házon kívül tisztítják, szőnyegét, bútort idegenek gondozzák, lakását vállalkozók vagy bejárónők, legjobb esetben háztartási alkalmazottak takarítják. Otthon nem főz, hanem kifőzésből, vendéglőből hozat ebédet, vagy a gombamódra elszaporodott vállalati menzákon étkezik.

A falusi embernél a lakóház és a gazdasági udvar a központja mindenféle egzisztenciális és spirituális tevékenységnek. A betegápolásnak, születésnek és halálnak, a gyermeknevelésnek, házasságkötésnek színhelye mind a családi ház. Városban a gyermekszülés és gyermeknevelés ősi családi feladatai is kiválnak már a család otthonából, a családok életéből. A kórházi kezelés terjedése, a hospitalizáció jellegzetes nagyvárosi intézménye már szinte teljesen kiszorította a budapesti magánlakásokból a születés és halál magas és tragikus pillanatait. A budapesti összes élve és halva születetteknek mindössze 3%-a született magánlakásokban, holott 25 évvel ezelőtt, a világháború előtt még 72%-os volt ez az arány-

szám. Az elhunytaknak ma már alig 25%-a hal meg a lakásán, a többi a kórházakban vagy más intézetekben fejezi be földi életét, amelyekbe a budapesti betegeken kívül nagy számban szállítják fel a környék és a távolabbi vidék súlyos, legtöbbször gyógyíthatatlan betegeit is. Ugyanígy szaporítja a nagyváros a vidéki anyák intézeti szüleit, sőt újabban már a házasságkötések is. Régen, ha az egyik házastuló fél vidéken élt, többnyire ennek lakóhelyén történt a házasságkötés. Ma már a vidéki fél jön fel a városba házasságot kötni.

V. De kiszorul a városi lakásból — részben a lakás nagyságának csökkenése miatt — a társasági élet, a szórakozás is. Minél nagyobb, minél modernebb lesz a város, annál kisebb a lakás, amely ma már se a háztartásnak, se a meghitt családi ünnepeknek nem ad helyet. Egyre terjed a *konyhanélküli* garszonlakások száma. Ilyen volt 1935-ben a budapesti lakásállomány 11%-a, amelyekben a főváros népességének 8%-a, több mint 76.000 ember lakott.

A *kereső munka* színhelye városban ma már többnyire nem a lakás vagy annak egyik része. De nem a lakásokban folyik le a *gyermeknevelés* társadalmi funkciója sem. A tehetősebb rétegek gyermekeiket már óvodás korban idegennyelvű játszóotthonokba adják, a nagyobbakat teljes vagy félbennlakó növendéknek az elemi iskolai és a középiskolai internátusokban helyezik el. A gyermek egész nap, sokszor egész éven át sincs odahaza. A nyilvános tanintézetek roppant száma mellett egyre nő a fővárosban a magán tanító- és nevelőintézetek, gyermekotthonok, internátusok száma, amelyek magukra vállalják az elfoglalt szülők gyermekeinek nevelését. A szegényebb sorsú rétegek, ezek között az értelmiségi középosztály egy részének gyermekei is, a közületek által fenntartott *napközi otthonokban* találnak naphosszat hajlékot, nevelői felügyeletet, instruálást, legtöbbször ebédet, uzsonnát, sőt orvosi ellenőrzést is.

A szegénysorsú tömegek gyermekeit szinte a születés pillanatától kezdve gondjaikba veszik a nagyváros falanszter-szerű szervezetként működő közegészségügyi és közjótékonyági intézményei: a Stefánia, a Zöldkereszt, az iskolanővér, a gyárgondozónő. Télen ezek ruházzák, nyáron ezek nyaraltatják a családból kiszakadt, a szülőtől testben-lélekben elhagyott gyermekeket. Az iskolai év elején tankönyvvel, a tanév során tej reggelivel, tízóráival, uzsonnával, játékkal gondoskodnak róluk, kirándulásokkal, napközi sétákkal szolgálják ki őket.

A nagyvárosi szülők, elsősorban a szegényebb sorsúak, szinte már természetesnek találják, hogy gyermekeik legfontosabb szükségleteiről százszázalékban az iskolák és a vele kapcsolatos jótékonyági intézmények gondoskodnak. Jellemző, hogy ezek az intézmények ma már nem a társadalom segítő jószándékának, de a közületek szabályszerű költségvetésének terhére működnek. (A Vöröskereszt Egylet gondozónői szervezetét is éppen most veszik át a főváros személyi státusába.) Az óvodában és az iskolában állandó iskolaorvosi ellenőrzés, fogorvosi gondozás, szakorvosi kezelés jár *teljesen ingyen* a gyermekeknek. A fővárosi iskolákban ma már rendszeresített állást betöltő iskolaorvosok és szakorvosok működnek. Fogkefét, szemüveget, talpbetétet az iskolaorvosi intézmény ad a gyermekeknek. A családnak a szülés után úgyszólván semmi más gondja nincs a gyermek sorsára, minthogy számontartsa, mit kaphat és mit kap tényleg a gyermek a közülettől, mert a család vajmi keveset tud nyújtani. A közösség, a társadalom veszi át a gyermeknevelés eszmei és *anyagi* feladatait, kezdve a terhes anyák gondozásán s végezve a házassági tanácsadás intézményes megoldásán. Az iskolai tanulmányok befejezése után megjelennek a képességvizsgálat és a pályaválasztási tanácsadás intézményei. Jellemző, hogy azoknak, akik hivatásszerűen foglalkoznak a gyermeknevelés társadalmi feladatával, milyen *feltűnően kevés a gyermekük*. Száz fővárosi néptanítóra mindössze 43 eltartott személy esik, úgyhogy ebből a szempontból a tanítók a 110. helyen állanak 130-féle fővárosi foglalkozási ág keresői között.

VI. A fővárosba koncentrálódó nemzeti és magánjövedelmek nagysága egyre nagyobb mértékben teszi lehetővé a technikai kultúra, a kényelemfokozó berendezések alkalmazását. Egymagában ez a kényelmes városi életmód is roppant vonzóerőt gyakorol a vidék népességére. A fővárosi ember mindent megfizet, mert módja van hozzá, pénzéért pedig mindent megkap, amire kényelmes életmódjához szüksége van. Központi fűtés és melegvízszolgáltatás, liftek, mozgólépcső, porszívó, villany-, víz- és gázvezeték szinte korlátlan határokig szolgálja a nagyvárosi ember kényelmét, amelyért azonban óriási összegeket fizet. A Székesfővárosi Elektromos Művek árameladásból származó bevétele 467 millió pengő volt egyetlen év alatt, jóllehet az első elektromos kábelhálózatot csak 1912-ben fektette le a főváros. A villamosáram felhasználásának ilyen roppant fejlődése tehát csak az utolsó 25—30 esztendő eredménye. A fővárosban fogyasztott világítógáz mennyisége az 1860. évi 1.9 millióról 1938-ig 102 millió köbméterre

emelkedett. Az értékesített gázért 15.1 millió pengőt vett be egyetlen év alatt a Gázművek vezetősége.

Minderről a kényelemről a falusi embernek szinte fogalma sincs. A primitív társadalmi közületben élő ember minden szükségletéről kénytelen közvetlenül maga gondoskodni. Ügyes-bajos dolgait kénytelen mindig személyesen elintézni. A falusi ember hírt hallani a szomszédba, a piactérre vagy a községházára jár. A városi embernek a helyébe járó napilapok és a rádió lakásába viszi a legfrissebb híreket. A rádióelőfizetők száma Budapesten felülmúlja a 145 ezret. Megközelítően ugyanennyi lakás van tehát ellátva rádiókészülékkel. A kényelemszerető városi ember még az istentiszteletet is rádión hallgatja. A városi ember *személyes* ismeretségi köre mindezért aránylag sokkal szűkebb, mint a falusi emberé, mert falun mindenki személyesen ismer mindenkit. A *telefont használó* városi ember nagyfontosságú üzleteket köt, megbízásokat ad, hivatalokkal érintkezik *személytelenül*, anélkül, hogy egyáltalában mutatkoznék vagy ismerné azt, akivel megállapodik. Egy év alatt 123 millió helyi és 2.9 millió távolsági beszélgetést folytattak a budapesti távbeszélőkészülékek felhasználásával. Ugyanez a személytelen érintkezési mód növeli a városi posta és távíróforgalmat is olyan roppant arányokra.

A napközben robotos munkájával elfoglalt városi ember számára csak az este marad meg a szórakozások céljára. Száz és száz szórakozó- és mulatóhely vonzza és szolgálja ki esténként a városi tömegeket. Csak egyet említve: nem kevesebb, mint 81 mozgószínház áll a fővárosi ember rendelkezésére, amelyek egyszerre 40.000 embernek tudnak szórakozást nyújtani. Egy évszázaddal ezelőtt még alig volt éjszakai világítás az utcákon és köztereken. Ma a budapesti esti élet szinte élénkebb, fényesebb — eltekintve persze a légvédelmi korlátozástól — mint a nappali utca. Itt kell megemlítenünk azt a jellemző adatot is, hogy a budapesti államrendőrség ellenőrzési hatáskörébe nem kevesebb, mint 516 prostitucionális betegség tartozik.

VII. Amennyire ismert tény, hogy a városi népesség állományát a bevándorló tömegek tartják fenn, illetve ezek növelik rohamos mértékben, éppoly kevésbé ismert dolog, hogy *milyen foglalkozási ágak csatornáin szivárog, illetőleg ömlik a vidék megélhetést kereső ember feleslege a város felé*. Molnár Olga dr. Statisztikai Lexikonában mintegy 130-féle foglalkozási ág önálló és alkalmazott keresőinek részletes demográfiai adatai igen érdekes felvilágosítással szolgálnak ebben a tekintetben is. Rendkívüli érdekes megfigyelni, hogy

azok a foglalkozási körök, amelyek a *vidéki* születésűek legnagyobb arányszámát mutatják, amelyekben a bevándorlók aránya a *legmagasabb*, mennyire kiválnak az *eltartottak magas arányszámával* is azokkal a foglalkozásokkal szemben, amelyekben a városi származású elemek aránya domináló.

Ezek a vidéki kereső rétegek nemcsak saját tömegeikkel, de hozzátartozóik, az eltartott feleségek, gyermekek és szülők nagy számával is növelik a városi népességet. És pedig nemcsak a magukkal hozott, tehát a vidéken született eltartottakkal, hanem a városban született leszármazóikkal is. Ez a városba vándorló első nemzedék biológiailag ugyanis sokkal egészségesebb, erőteljesebb, mint a városban születettek rétege, amely a faj fenntartás szempontjából sokkal fáradtabb, kimerültebb.

Másrészt azonban e vidéki elemek minden gazdasági szakképzettség nélkül özönlenek a nagyváros felé. Emiatt csak a legkevesebb szellemi vagy szakmai felkészültséget kívánó munkakörökben tudnak elhelyezkedni. Ezek a bevándorlók főleg a nagyvárosi alsóbb néprétegeket alkotó háztartási alkalmazottak, segédházfelügyelők, bejárónók, szolgák és egyéb segédszemélyzethez tartozók, házfelügyelők, kifőzők, kávémérők, szakácsnők, pincérek, szállodai és vendéglői alkalmazottak, korcsmárosok, vendéglősök, napszámosok, fuvarosok, kocsisok, kofák, utcai árusok lesznek a nagyváros gazdasági életében. A felsorolt foglalkozási ágakhoz tartozók keresőinek 75—95%-át a vidékről bevándorló elemek adják Budapestnek.

A képzéshez kötött iparágak közül csak azokban találjuk nagyobb számban a vidéki származású elemeket, amelyek művelése a falu gazdasági viszonyai között is feltalálható, illetve ismerete elsajátítható. Így a cipészek, a kovácsok, kőművesek, asztalosok, szabók, hentesek, fodrászok, ácsok, lakatosok, bádgosok és gépészek nagy tömege közvetlenül a vidékről kerül alacsonyfokú technikai felkészültséggel a városba. Ezek adják a nagyvárosi kisipar és gyáripár tipikus proletártömegeit, amelynek se gazdasági szakképzettsége, se általános műveltsége nem elég ahhoz, hogy felvegye a versenyt a felkészültebb városi elemekkel, különösen a zsidósággal szemben, amelynek mindezekon felül tőkeereje is messze meghaladja a vidéki bevándorlókét. Ez az oka annak, hogy az említett foglalkozások *önálló* iparüzőinek sorában már jóval kisebb arányú a vidékiek száma, amelyek a gazdasági kiválasztódás során lemaradnak a vállalkozóbb szellemű és nagyobb tőkével rendelkező városi elemekkel, főleg a zsidósággal szemben.

A bevándorlók harmadik, legjelentősebb tömegét az elemi iskolai végzettségű *közszolgálati altisztek* képviselik Budapesten, akiknek 89%-a vidéki származású. Idetartoznak a hivatali, vasúti és postaaltisztek, a véderő altisztjei, a villamoskalauzok, általában a közlekedési segédszemélyzet keresői. Van egy negyedik csoport is, amelybe a magasabb képesítésű értelmiségi foglalkozásúak tartoznak. Ezek a közjegyzők, lelkészek és hitoktatók, ügyészek, bírák, rendőrségi tisztviselők, ügyvédek, egyetemi és főiskolai tanárok, akiknek soraiban szintén meghaladja a háromnegyedrész a bevándorlók aránya. Mindenesetre megnyugtató vonás a nagyvárosi társadalom összetételén, hogy a magasabbfokú országigazgatás és közigazgatás munkaköreibe is jelentősebb arányú a vidéki bevándorlás. Csak, sajnos, ezek a rétegek biológiailag legtöbb esetben sajnálatos meddőséget mutatnak.

Említettük, hogy azokat a foglalkozási csoportokat, amelyek a bevándorlók magas arányszámával tűnnek ki, az eltartottak nagy száma jellemzi. Ez általános szabály alól csak azok a kategóriák kivételek, amelyek a foglalkozás természeténél, a keresők körviszonyainál vagy szociális okoknál fogva akadályozzák a családalapítást, így a többnyire hajadon háztartási alkalmazottak, szakácsnők, vendéglői alkalmazottak csoportjában hiába keresnének nagyobb számú eltartottakat. Hasonlóképpen a lelkészek és hitoktatók körében. De kicsiny az eltartottak száma a napszámosok, pincérek, egyes ipari foglalkozások segédszemélyzetének körében is, akik többnyire nőtlen vagy hajadon sorban keresik kenyerüket. Közismert tény, hogy a házaselet oltalmazó kereteinek hiánya miatt éppen az említett foglalkozási ágakban legelterjedtebbek a nemibetegségek.

A jellegzetes *nagyvárosi foglalkozások*, amelyeket a bennszülött lakosság magas arányszáma és az eltartottak kis hányada jellemez, elsősorban az ipari, kereskedelmi és a magán vállalati *tisztviselők* kategóriája, ahol 60% alatt van a vidéki elem arányszáma, továbbá egész sor ipari foglalkozás, ahol a segédek között mindössze 40—60%-os a vidéki elem. Ezek mind olyan foglalkozások, amelyek elsajátítására vidéken alig van mód s így ezek szakmai tudását a városba özönlő első nemzedék nem is hozhatja magával. Hogy mégis találhatók vidéken született elemek e foglalkozások körében is, az egyszerűen azzal magyarázható, hogy a vidékről felvándorló első nemzedék magával hozza vidéken született serdülő vagy kiskorú gyermekeit is, akiket már a városban nevel föl. Ilyen módon ez a vidéken született réteg is belekerül az olyan foglalkozá-

sok üzöi közé, mint a könyvkötő, arany- és ezüstműves, műszerész, vasesztergályos, kalapos, nyomdász, kötő-szövő, autószerelő, villanszerelő, fogtechnikus, kárpitos és szűcs mesterség.

Céltudatos társadalompolitikának mindenesetre fel kellene ismernie ennek a folyamatnak tanulságait és a magyarság erősítése érdekében intézményesen kellene egyengetni a vidéki emberfelesleg útját — a szükséges szakképzettség és ipari nevelés nyújtásával — e jellegzetesen nagyvárosi foglalkozások felé is, amelyekben ma még olyan túlnyomóarányú a városi elem. Ezek között is igen erős képvisellel bír a zsidóság, különösen az önálló iparűzők sorában. Azok a foglalkozási ágak, amelyek bár a városi elem elsődleges települő helyeinek tekinthetők s mégis az eltartottak magas arányszámát mutatják, a következők: sütő, könyvkötő, nyomdász, cukrász, kárpitos, autótaxivezető, műszerész, építőmester, fogtechnikus, ékszerész, villanszerelő s a bankárok, bizománnyosok, tőzsdéi alkuszok csoportja. A vidéki elemek e foglalkozások önálló keresői között üzleti látóköriük szűkössege, gazdasági felkészültségük hiányossága és tőkeszegénységük miatt nem tudnak vagy csak igen lassan tudnak elhelyezkedni.

Nem véletlen, hogy a városi elemek soraiból is éppen ezekben a szakmákban a legnagyobb arányú a zsidó vállalkozók száma. A vidéki elem első nemzedéke csak egészségesebb vitalitását, elemi műveltségét, tanulékonyosságát, becsületes szolgálatkészségét, legfeljebb valami primitív ipari szaktudást és kézügyességet hoz magával a városba. Érvényesülni ezért csak olyan munkakörökben tud, amelyek nem kívánnak többet ezeknél a dispozicióknál.

Áfra Nagy János.

DISPUTA A MAGYAR NEMZETFOGALOMRÓL.

1. Az író levele a bírálóhoz:

Kedves György!

A «Társadalomtudomány» legutóbbi számában kritikát írtál «*A magyar nemzeteszmei*» című könyvemről.

Magam is azzal kezddhetem, amivel Te kezdted: Barátom kritikája, s éppen ezért mély megdöbbenést keltett bennem. Ne szépítsük a dolgot, azt a vádat emeled ellenem, hogy «nem azzal a nyugodt, objektív vizsgálódásra vágyó lélekkel írtam e könyvet, amely a megbízható tudományos eredmények elérésének feltétele», eredményeimtől minden tudományos értéket megtagadsz, s miután megfigyelésem szerint némi kedvező fogadtatásra leltek, szélesebb közvéleményre is hatottak, munká-

mat veszedelmesnek tartod. Ezért emelted fel szavadat ellene. Erinek a veszedelemnek mibenlétét nem jelzed határozottan, de — különösen kritikád utolsó mondatából — következtetni lehet. Úgy látszik, attól félsz, hogy «elméletem», melyet pusztán «dialektikai produkciónak, elméjateknak» tartasz, ha esetleg elterjed a közvéleményben, megzavarja a nemzet tiszta öntudatát önmaga felől. Be kell vallanom — amint ezt különben könyvem utószavában is megírtam —, hogyha volt valami tudományon kívüli szándékom, titkos gondolatom könyvemmel, valóban ez volt, az a vágy, vajha tenne valami hatást kutatásom eredménye nemzeti közvéleményünkre és rávezetné arra az útra, melyen bölcs és tisztánlátó magyarok mindig haladtak és számos mai nyilatkozat alapján, úgy látszik, ma is haladnak. Ugyanezek a jelek meggyőznek arról is, hogy könyvem mégsem lehet oly veszedelmes nemzeti szempontból, sőt azt az elméletet foglalja magában, melynek elterjedése a mai viszonyok közt, mikor nemzetünk ismét visszakapja ősi hivatását Európában, egyenesen kívánatosnak látszik, mert elfogadásra, elismerésre és biztatásra lelt olyan helyekről is, melyeket szakértelem és a nemzeti felelősség szempontjából elsőrangú kritikai tekintélyeknek tarthatok, úgyhogy a magam lelkiismerete is megnyugodhat.

Még jobban megdöbbenett azonban az, hogy kifejező képességemben kellett, kedves György, kritikád nyomán kételkednem. Mert mindaz, amit elméletem ellen felhozol, legnagyobbbrészt nem olvasható könyvemben vagy legalábbis nem úgy, ahogy ismerteted. Nem tudtam volna megírni érthetően gondolataimat?

Mindenekelőtt a kritika végét tekintjük meg. Itt írsz «szenvédélyes kifakadásaimról a történelmileg kialakult, nyelv, kultúra és intézmények kapcsaival összefogott, sőt horribile dictu, még bizonyos faji egyezéseket is mutató s ezzel lelki összhangra hajló nemzet valósága ellen». Itt olyan tényezők összevonását tulajdonítod nekem, mely tényezőknek én a világért sem tulajdonítok egyforma értéket. Kifakadásaim — már amint Te a populáris nemzetfogalomra vonatkozó elemző kritikámat nevezed — *nem* az ezekkel összefogott nemzet valósága ellen irányulnak. Ha így tennék, valóban nagy hiba volna tőlem. Mindenekelőtt, én nem valamilyen nemzet *valósága* ellen emelek szót, miután őrizkedem a nevetségességtől. Ha valóság egy nemzet, amelyet ezek a tényezők fognak össze, akkor a tudomány nem tehet egyebet, minthogy elfogadja valóságnak és mint olyant vizsgálja. S én valóban meg is állapítottam, hogy vannak nemzetek, melyeket *nagyjából* ezek a tényezők hoznak létre. De megállapítottam azt is, hogy van nemzet — s éppen ilyen a magyar is —, melynek létrehozásában ezek a tényezők nem mind játszottak szerepet. Aki csak felületesen ismeri a magyar nemzet őstörténetét, az már tudja, hogy fajilag, etnikailag, nyelvileg egyáltalában nem volt soha egyenmű. E nemzet *történelmileg* alakult ki. S e tényezőt éppen ezért nem veszem egyenrangúnak a felsorolás többi tagjával, mint ahogy Te felfogod és ismertetésed nyomán hihető lenne. Egész könyvem éppen

ennek az értékelési álláspontnak a kifejtése és bizonyítása. S ez mind kárbament fáradozás lett volna?

Sajnos, kedves György, Te mindvégig csak *kifogásaidat* tárod elő anélkül, hogy *érvelnél*. Azt írod, hogy könyvem «se nem történelmi munka, se nem szociológia», azt írod, hogy szemléletem «ahistorikus» és nem rendelkezem «az élő társadalomba beágyazó funkcionális ismeretekkel, társadalomtudományi szemlélettel». Ám nem fejtetted ki, miben áll hát mindez, mivel kellett volna rendelkeznem, milyen szemléletet kellett volna alkalmaznom. Én magam csak annyit hozhatok fel védelmemre, hogy — amint az utószóban ezt is megírtam — eredményeimet történelmi adatokból és feldolgozásokból vontam le. «Eleve felállított tételem», melynek «propagálására» írtam szerinted az egész könyvet, egyáltalán nem eleve született meg, hanem azokból az eredményekből, melyeket másokkal együtt elsősorban a szigorúan szakhistorikus Deér József közölt, olvastam ki magamnak is nagy meglepetésére és örömére. Ugyancsak szaktudományok eredményeivel ellenőriztem azután feltevésemet, s így megbizonyosodva fejtettem ki részletesen könyvemben, akkora bizonyító anyaggal, amekkoráival csak tudtam. Azóta újabb kutatások igazolnak s igazol nem egy kitűnő szakember elismerése.

Ami pedig a szociológiai szemlélet hiányát illeti, kénytelen vagyok egy kissé a részletekbe menni. Hadd foglaljam röviden össze, mi az én elméletem veleje, amiről csakugyan azt képelem, hogy némi újat visz a kérdés tárgyalásába, mégpedig oly új módszert, ami célravezető. Ha nem hinném, nem írtam volna meg a könyvet. Különbséget teszek a nemzetet *létrehozó tényezők* és a nemzet *lényege* közt. Az előbbiek esetlegesek, nem mindig ugyanazok, míg a lényeg szükségszerűen mindig egy és ugyanaz. Már ebből is azt sejtem, hogy szociológiai szempontból is óvatosan járok el. Az első csoportba tartoznak a közös eredet — fajról ne beszéljünk, ezzel a babonával már végzett a tudomány, a tiszta fajok messze a történelmiség előtt végképpen összekavarodtak, ami pedig a magyar nemzetet illeti, Bartucz Lajos kimutatása szerint az összes európai és ázsiai faj keverékek benne is továbbkeveredtek — a közös népiség — etnográfiai értelemben — közös nyelv, haza, állam és így tovább. Könyvemben egy csomó példát hozok fel arra, hogy ezek mily esetlegesek, nem ismétlem őket. Csak éppen arra mutatok rá, hogy éppen a magyarság milyen különböző etnikai elemekből alakult, s hogy például Árpád apánknak nem a — finnugor — magyar nyelv volt az anyanyelve, mert ő a vezető török réteg nyelvét beszélte nyilván. A lényeg, azt, ami minden nemzetet nemzeté tesz, egy szellemi princípiumban véltem felismerni, abban az öntudatban, melyben a közösség tagjai éppen nemzetnek tudják magukat. Sajnos, ezt éppen szociológiailag nem lehet másként kifejezni. Könyvemben aztán bőséges történelmi leírását igyekszem adni. Te, kedves György, azonban megdöbben az, hogy én a

nemzetiséget «szellemi állapotnak») tartom. Hát mi volna más? Azt mondod, «társadalmi közösségről» kellene szólanom, mégis azt állítom, hogy «szellemi állapot». Hol itt az ellentét? A társadalom nem a szellem alkotása, a társadalomba tartozás nem szellemi állapot? Bevallom, nagyon megdöbbenett ez a kifogásod, mert tételelem egyszerű alkalmazása annak, amit sok évvel ezelőtt nem kisebb szociológustól tanultam, mint Hans Freyertől, ki azt a természetes és tökéletesen meggyőző igazságot ismerte fel, hogy minden közösség azért áll fenn, mert tagjai lelkük egy zugában ama közösség tagjainak érzik magukat. A közösséget tagjai akarata, öntudata tartja fenn. Ennél természetesebb dolog előttem alig van. S nem tudom elképzelni, mit tartasz Te nemzetnek — miután ezt sehol sem mondod meg —, ha kifogásolod, hogy szerintem «nép vagy nemzet tagja csak az lehet, aki birtokosa mindannak a szellemi kincsnek, melyet az történelme során felhalmozott». Ezt ugyan én nem egészen így mondom mert hiszen akkor csakugyan vajmi kevesen lehetnének a nemzet tagjai, viszont a nemzettagság egyszerű ismeret, tudás kérdése volna. Márpedig én éppen az éljen emeltem fel szavamat, hogy a nemzettagságot ne tekintsük automatikus dolognak, amibe akarata közbenjövete nélkül, gépiesen beleszületik vagy belekerül bárki is. Azt írtam hát, hogy a nemzet tagja csak az, akiben él a nemzet szelleme. S hogy mi a nemzet szelleme — melynek tartalma a nemzet öntudata, hivatástudata —, azt is kifejtettem elég részletesen. Sőt könyvem történelmi része éppen a magyar nemzettudat kialakulását adja elő. S valóban azt írtam, hogy a nemzethez tartozás kiválasztottság és kegyelem. Csakugyan, én a nemzethez tartozást igen-igen nagy dolognak tartom, melyre nem alkalmas akárki. Erkölcsi minőség az. Sajnos, Te, kedves György, azt sem írtad meg, miben látod Te velem szemben a nemzethez tartozás kritériumát, mint ahogy azt sem, mi szerinted a nemzet.

Amint könyvemről írt ismertetésedet olvasgatom, az a benyomásom, az nem tetszik neked, hogy történelmi ábrázolásom szerint mintha a sok, de alacsonyabb sorsú magyar nem lenne tagja a nemzetnek, viszont idegen népiségű nemesek igen, s hogy eszerint voltaképpen nem is volt magyar nemzet, csak egy rendi közösség, politikai egység. Sajnos, itt is figyelmen kívül hagyod azt az eredményeim egésze szempontjából döntő fontosságú részt, ahol a nép és nemzet közt szociológiai és történelmi különbséget teszek. Éppen azt igyekszem bizonyítani, hogy a magyar nemzet már a középkor óta sem merőben politikai egység volt, hanem olyan mély szellemi gyökerekben fogant közösség, mely a legszilárdabb alkattal bírt, magas ideálokat tűzött maga elé, határozott öntudatban élt, s politikai megjelenése nélkül is közösség és egység. Nem, a «politikai-jogi fogalmat» nem cseréltem fel «a társadalmi közösséget jelentő nemzet-fogalommal», ezt határozottan merem állítani kritikáddal szemben, még akkor is, ha felvetődik a kérdés — s én fel is vetem —, hogy a politikum és a jog nem a társadalmi

élet jelenségei-e. Annyival kevésbé, mert hiszen egyik főtrekvésem volt, hogy a politikumot a nemzet mibenléte kérdésében a maga korlátai közé szorítsam vissza, amint ez a szövegből nyilván kitűnik. Megértheted hát, ha annak a hangsúlyozását, hogy «a magyarságnak a honfoglalás óta mindenestre van nemzeti tudata és önérzete», *velem szemben* feleslegesnek tartom, mert hiszen ennek az ellenkezőjét nem állítom, sőt éppen azért írtam könyvemet, hogy ezt bebizonyítsam, miután ennek a nemzeti tudatnak a nemzetfogalma egészen más, mint általában a nyugati nemzeteké, s ezért a köztudat abban a tévhitben leledzik, hogy míg e nyugati nacionalizmus meg nem jelent, magyar nemzeti öntudat nem volt. Éppen én hadakozom ez ellen, kedves György! Úgyhogy zavarba hoz további mondatod is: «Történelmünk sok példáját őrizte meg, nem egyet maga Joó Tibor is fel- említi». Azt hittem, részletesen, nyomról-nyomra előadom az összes hozzáférhető példákat. Legalább is ez lett volna kitűzött célom. Ugyanitt azt is előadom, kik *ellen* nyilvánult meg ez az öntudat. Te azonban csak kifogásolsz, de itt is adós maradsz az ellenérvekkel. Ám attól tartok, hogy éppen a Te példáid maradnának a puszta rendi küzdelmek körében.

Könyvem súlypontja arra esik, hogy volt egy sajátos magyar nemzetfogalom, mely nem a közös származáson, nyelven, népiségen alapult, egy időben — a török-német időkben — még a közös államiság is kimaradt, ám mégis nemzetet jelentett és tartott össze, s a tiszta szellemi közösségtudaton épült fel. Ebben semmi veszedelmeset nem tudok felismerni, sőt kimondhatatlanul büszke vagyok rá és — enged- tessék meg ez a szubjektivitás — erejét rendkívül elevenen érzem magamban. Történelmi vizsgálódásaim meggyőztek arról, hogy csakis ez a nemzetfogalom alkalmas arra, hogy a nemzet megmaradjon és az élethez jogot formálhasson, mert ha mi ráhelyezkedünk a népnemzet szűkkeblű álláspontjára, akkor le kell mondanunk minden igényünkről, vállalásunkról, előkelő európai szerepünkről, amely éppen ezekben a napokban is magas lánggal lobog a nemzetben, azt felemeli és jogaihoz juttatja. Akkor érzük be annak a pármillió népileg is magyarnak a szerény körével és adjuk oda magunkat valamelyik nagy nemzet szolganépeinek. S ez csakis a magyar nemzetfogalom alapján utasítható el.

Mert igenis van külön, sajátos magyar nemzetfogalom. Ugyan- arról a valóságról bizony többféle fogalom is alkotható induktív úton. Attól függ, milyen tapasztalati adatokból vonjuk ki. A magyar nemzet nem olyan alapokból indult fejlődésnek, mint a nyugatiak, nem a vérközösséget megőrző törzsből, hanem a lovas nomádok szabad társu- lásából és birodalmából, amint ezt részletesen, néprajzi és történelmi adatok alapján ábrázolom. Másnak kellett hát lenni a nemzetről alko- tott fogalmának is. ő azt tudta; hogy az ő nemzete hogyan született meg. Éppen a lovas nomád kultúra és társadalom bővebb ismerete

alakít át a mai tudományban nem egy eddig szilárdnak hitt fogalmat. Más azonban az *eszme*. Úgy látszik, kedves György, nem vetted tudomásul erre vonatkozó fejtegetéseimet. Az eszme örök és változatlan, s megismerésének — emberi határaink közt és az emberi határig — módja a dedukció. Hogy valójában, lényege szerint mi az eszme, a mi esetünkben a nemzet, azt valóban csak dialektikai úton állapíthatjuk meg. Így jutottam el én is addig, hogy a nemzet lényegét a nemzeti szellemben, öntudatban ismerjem fel, s rájövök, hogy a magyar igenis nemzet volt, noha nem úgy jött létre, mint sok más szomszédunk s nem abban látta a nemzet fogalmát ezer esztendőn keresztül, amiben ők. A nemzeti szellem megtörését látom csakugyan a nyugati, törzsi leszármazásra, naturális tényezőkre épített nemzetfogalom betörésében a XVIII. század végén. Igyekeztem kimutatni, milyen veszedelmekkel járt, hogyan idézte fel egyrészt az ősi nemzet szétbomlását, illetve felhígulását, másrészt Hungária békéjének pusztulását, a nemzetiségi kérdés veszélyeit s végül Trianont. Mindenesetre nem abban, amit Te védsz velem szemben. Rámutattam azokra az okokra is, melyek az általam hangsúlyozottan elismert történelmi szükségszerűséggel vezették a magyar nacionalizmus fejlődését ebbe a Széchenyi, Kemény, Eötvös, Deák és más kitűnő magyarok által is tévesnek, kárhóznak tartott irányba. Mert kénytelen vagyok határozottan cáfolni, kedves György, azt az állítást, mintha én «haraggal, lenézéssel» szólnék *Széchenyiek* nemzetszemlélete és népemelő nemzetfogalma ellen. Barátom kritikájának ez a pontja nagyon elszomorított. Ennyire félreérthető előadásom? Először is, könyvem vonatkozó fejezetének főcélja annak a kimutatása, mennyire különbözött Széchenyi nacionalizmusa az általános korabeli nacionalizmustól, mely őt hazaárulónak is tisztelte, mikor heves harcot indított ellene. Ezt a harcot mindnyájunknak ismernünk kell. Kemény a legsúlyosabb szavakat intézi 1851-ben a populáris nacionalizmus ellen. Eötvös ízekre szedi, Deák pedig ugyancsak vele szemben konstruálja meg a politikai magyar nemzet fogalmát. Mindezt részletezem könyvemben. És én — nem hogy lenézném! — de éppen hogy az ő, a Széchenyiek nemzetfogalmát, nacionalizmusát állítom oda a valódi s különösképen valódi magyar nemzetfogalomnak és nacionalizmusnak. Rámutatok határozottan arra is, hogy egy nagyarányú demokratikus, «népemelő» — a Te kifejezéssel élve — megújítást kellett volna megvalósítani a XIX. században, mely Hungária minden gyermeke előtt megnyitja a nemzet kapuit, ahelyett, hogy az elzárkózásnak egy addig ismeretlen módját vegye át nyugatról, oly körülményekre igyekezve alkalmazni, melyekre teljességgel alkalmazhatatlan. Valóban ez az — általam is meggyőződéssel vallott — ősi, de megújítható — és éppen Széchenyi által megújított — magyar nemzetfogalom arisztokratikus. De szellemi és erkölcsi arisztokráciát jelent! Kereken kijelentem könyvem egy helyén, hogy a magyar nemzetbe nem lehet beleszületni, nem, még ha Árpáddal

jöttek is őseid és palatinusok sora volt családban; az személyes átéltség és erkölcsi minőség jutalma. Valóban, kegyelem. Lehet, hogy ez nem szociológia, nem is történelem; de a szellem tiszta önvizsgálata ezt az igazságot nyújtja és ezt nyújtotta azoknak a nagy magyar önvizsgálóknak is, kiket tanulmányoztam s kiknek önvizsgálatait könyvemben ismertettem, hogy eredményeimet rájuk építem és szellemüket a mai magyarhoz is eljuttassam.

Boldog volnék, ha itt előadott magyarázkodásommal, kedves György, a Te baráti megértésedet is könyvem felé hajlíthatnám.

Joó Tibor.

2. A bíráló válasza:

Kedves Tibor!

Köszönöm leveled s hogy valóban a megértésre törekvést olvashatom ki belőle. Hiszem, hogy a legfontosabb kérdésekben el is jutunk legalább eltérően fogalmazott megállapításaink kölcsönös megértéséig. Sajnálom, hogy egyes mondataim rosszul estek, de mentségemre szolgálhat, hogy amidőn könyvedből a nemzet-fogalomnak olyan csonkítását olvastam ki, amely szerintem a magyarság reális életérdeke tekintetében nem aggálytalan, túlságosan éreztem a morális felelősség súlyát. Most talán megértjük egymást. Bízom benne, mert nem *a magam* igazságát keresem. Ez csak a hiúság dolga volna. Én pedig ezt szívesen feláldozom, hiszen tudom, hogy bármennyit áldozunk is fel hiúságunkból, még mindig sokkal több marad meg belőle, mint amennyit az igazság őszinte keresésének érdeke megbír. Az alábbiakban nem állításaim védelmére törekszem tehát, hanem két — nézetem szerint sarkalatos — kérdésnek tisztázására. Ezek:

1. Lehetséges-e, hogy magyarságnak más nemzet-fogalma legyen, mint a többi európai nemzetnek?

2. Van-e értelme, szüksége, jogosultsága annak, hogy egy különleges magyar nemzet-fogalmat alkossunk és azt köztudatba vigyük?

Az első kérdésre Te igennel feleltél, mert könyved sokszor ismételt állítása szerint lényegesen másnak látod a nyugati népek nemzet-fogalmát. Azt mondod, más nemzetek vérközösséget megőrző, közös leszármazáson épülő, nyelvi és sorsközösséget jelentő kapcsolatban fejlődtek nemzetté, míg a magyar mint lovas nomád nép, sem származás, sem nyelv tekintetében nem volt egységes, nemzeti öntudatát pedig, ami a nemzetté levest is jelentette, a fejedelem választás aktusának köszöni. Azt mondod, hogy az eszme, tehát a nemzetet szülő eszme is örök és változatlan, tehát a magyar nemzeteszme a vérszerződés tényével elnyerte örök és változatlan jellegét, amelyet népek, egymástól különböző, nyelvre és fajra heterogén népek nemzetté Összefogása, egy ilyen célú elhivatottság jellemez és tesz más nemzetek jellegétől különbözővé. Ezért más a magyar nemzetfogalom, mint minden más nemzeté. Gondolom, jól fogtam össze tételeled leglényegét.

De vajjon a nemzet valóban kap-e születésekor ilyen minden időkre szóló küldetést? Igazolja-e ezt a történelem és igazolja-e a szociológiai meggondolás? Úgy látom, nem. Történelmünk szerint nemzetünk korán szakított a harcos nomád életformával s *átvette* a nyugati népek életformáját, súlyt vetve a nyelvi és leszármazásbeli közösségre is, mely mind a magyarságban, mind a XII. századtól közé települt vagy telepített idegenek körében is általában feltalálható. A hűbéri eszmekörből vett nemesség és birtokos osztály létrehozott ugyan egy nemzeti jellegtől többé-kevésbé mentes társadalmi közösséget, mely rendi kiváltságai védelmére szívesen azonosította magát a nemzettel, azonban a nemzet mindenkor több volt és más volt, mint az uralkodó osztály. Történelmünk sokkal inkább nyerte nemzeti jellegét a magyarság védekezésében idegenek ellen, mint az idegeneknek a rendi hungarista-közösséggé való összefogásában. Szinte azt lehetne mondani, hogy amit a hungarizmus a nemzetfogalom szempontjából jelent, az éppen a magyarság megtagadása volt egy politikai közösség érdekében. Szent István király tükre sem tekinthető a nemzetfogalmat egy ország határain belül nemzetközösítő rendelkezésnek, egyfelől azért nem, mert e fejezetében is nyugati királytűkrök mása, mely már ezért sem lehet a különleges magyar nemzetfogalom dokumentuma, másfelől azért sem, mert István korában még itt sem laknak azok a nemzetiségek (németek, románok, ruthének, szerbek), akiknek a magyar nemzetbe való felemelését vagy felemelkedését Te — elismerem, hogy előkelő társaságban —, szentistváni gondolatnak tartasz.

Helyesen írod, Tibor hogy a nemzet szellemi állapotnak is fel-fogható. Hiszen az a szociális valóság, az a többcélú, szerves, tehát természetes közösség, amit nemzetnek nevezünk, éppen szellemi alkotásaiban, a nyelvében, erkölcsében, ízlésében, egyszóval értékrendjében és szellemi kincseiben bírja a maga specífica differentiaját. De mi lesz ebből a szellemi életnek ismert nemzetből, ha *a maga* szellemi kincseinek, nyelvének, irodalmának, művészetének, életformájának félrelátolásában, nem pedig kiteljesítésében jelöljük meg leglényegesebb vonását? Vagy megmaradhat egy heterogén népeket felölelő nemzetfogalom mellett egy, hogy úgymondjam: nemzeti nemzetfogalom is? Aligha. Ha a magyar nemzetfogalom a jövőben éppúgy jelent majd román, ruthént, szlovákot, németet és szerbet, mint magyart, akkor éppen az a szellemi tartalom esik ki belőle, ami eddig a magyart jelentette. Nem gondolom, hogy ezt akarnád, de ha ragaszkodói a nemzetfogalom szellemi kritériumához, amit valóban nem ejthetsz el, akkor le kell mondanod a kettős fogalomról s nem kerülheted el a kiterjesztett s egyben csonkult hungarista nemzetfogalom elejtését.

Tudom, hogy Te kivételes, a magyar nemzet szellemétől megbüvölt egyénekre korlátozod a specifikus magyar nemzeteszmet s valóban mindenkor voltak a magyarságnak ilyen hódolói. Olyanok is

voltak, akik jól érezték magukat bizonyos szellemi kétlakóságban s egyes korok kedveztek is az ilyennek, azok, amelyek valamilyen nagy és inkább transcendens jellegű eszmétől forrón át voltak hatva. Mindezek azonban nem a nemzetfogalom megismerésére alkalmas példák, hanem éppen arra, hogy milyen módon és milyen szellemi állapotban halványodhatik a nemzeti eszme.

Rátérve már most a második pontra, úgy látom, hogy különleges magyar nemzetfogalom alkotása nemcsak hogy nem lehetséges, de nem is szükséges. Ha már a sors úgy hozta, hogy a magyarságnak más népekkel kívánatos együttélni, ennek az együttélésnek összhangzatossá tétele és így nagyobb eredményessége érdekében talán kívánatos, hogy a politikai nemzet fogalma hozza közös nevezőre az itt élő népeket. A politikai nemzet fogalma azonban annak ellenére, hogy a jog és a politika is társadalmi alkotás és jelenség, mégsem cserélhető fel a nemzet-fogalommal, mert ennek csak egyetlen funkciójára szorítkozik. A politikai nemzet fogalmának kitermelése az államegység érdekében történt s azt jelentette, hogy az állampolgárok közül azok is egyenlő jogú tagjai a magyar államnak, kik nem a magyar nemzet, hanem valamelyik hazai nemzetiség tagjai. Különben, ha itt csak egy mindenkit magábanfoglaló magyar nemzet lett volna, a nemzetiségi törvénynek nem lett volna értelme.

Nincs különbség felfogásunkban a tekintetben, hogy nem magyar népiségű polgártársainkat nem szabad joghátrány szenvedésére kárhoztatni. Tévedsz azonban, ha azt hiszed, hogy e polgártársaink nélkülözik a nemzet-fogalmat s így készek átvenni az európai nemzetfogalom félretételével az általad ajánlott specifikusan magyar nemzetfogalmat. Nem gondolom, hogy lemondanak arról, hogy továbbra is a «népnemzet szűkkeblű álláspontján» maradjanak. Azzal, hogy a magyarsághoz tartozást kegyelemnek, az erkölcsi minőség jutalmának nyilvánítod, nem tetted ezt kívánatossá más nemzet fia előtt, mert ő ugyanígy érez és gondolkodik a saját nemzetiségéről. Ez a nemzetehztartozás misztikuma. Az országbővüléssel kapcsolatosan felmerülő nemzeti probléma megoldását, ha nem akarunk veszedelmes zsákutcába menni, ahonnan nincs visszatérés, másutt kell keresni. A politikai nemzetfogalma sem ígérkezik már kielégítőnek, de a rendiséggel végkép idejétmúlt arisztokratikus magyar nemzetfogalom ma igazán nem korszerű.

Ha azt kérdeed, Tibor, hogy mit ajánlanék hát helyette, azt válaszolnám, hogy egy komoly, becsületes erkölcsileg magasán álló, tehát feltétlenül igazságos magyar nacionalizmust. Amelyik úgy fejtí ki a magyar erőket, hogy az értékgyarapodásunk mellett szépségével és emberi nemességével imponáljon a nemzetiségeknek is. Amelyik nem szűkkeblű, tehát szellemi versenyre bocsátja a haza nem magyar nemzetiségű lakosait is, de mindenkor vigyázva a maga szellemi tisztaságára, a magyar szellem egészségére, magasrendűségére és erejére, ajtót nyitna a magyar szellem bebocsátást kérő elbűvöltjei előtt.

Magyar társadalmi megújodást ajánlanék, Tibor, aminek szükségéről annyiszor beszéltünk s mit olyan régen várunk s amely ma sem ígérkezik sehonnan sem. Hogy tehát ez üres álmom, melyet az elgyötört agy szül saját vigasztalására? Lehet. De az álmom valóra válhat, és ha nem használ, nem is vezet gyászos kudarchoz. Nemzeteszményünk félre-tétele azonban, bármily világosan látom is nemes szándékodat, meg kell mondanom, csak keserű csalódáshoz vezethet.

Szombatfalvy György.

3. Az író viszontválasza:

Kedves György!

Válaszodból most már világosan látom, mi aggaszt Téged könyvemben. Ha jól fogom fel, Te attól tartasz, hogy az általam «propagált» nacionalizmus sterilizálja a nemzeti szellemet, mert nem tulajdonít fontosságot e szellem sajátos alkatának és tartalmának, a nemzeti kultúrának és jellemnek, s mindezt feláldozza egy politikai, állami egység kedvéért, amikor egy olyan nemzetfogalmat konstruál, amelynek alapján ugyan kompromisszumot lehetne kötni nemzetiségeinkkel, — ha ugyan azok hajlandók lennének erre, amit Te kétlepsz, — de semmivé párasítja a valóságos magyar nemzetet.

Sajnos, kedves György, ezt az aggodalmat nem érthetem meg és vádatat nem fogadhatom el. Egyszerűen azért nem, mert — meg kell ismételnem — ilyesmit én egyáltalában nem tettem. Megint csak azt kell mondanom, sajnos, hogy Te nem akard elfogadni a magam gondolatainak interpretációjául a magam szövegét. Én nem mondom, vagy nem úgy mondom, amit és ahogy Te tulajdonítod nekem. Aki ellen hadakozol, kedves György, az nem én vagyok. Valóban megrémítene, hogy fogalmazásom ennyire félreérthető, ily homályos, ha nem szólnának bizonyítékok amellett is, hogy ki lehet hámozni belőle gondolataimat. Úgyhogy céltalannak tartom itt megint elismételni gondolatmenetemet, inkább megkérlek, szentelj még egyszer egy kis időt könyvemnek s a közeljövőben megjelenő új munkámnak, melyben a nacionalizmusra vonatkozó eredményeimet még részletesebben, bővebben és tágabb körben fejtem ki. Nehéz az én helyzetem ebben a védekezésben, mert Te, kedves György, most sem érvelsz, csak cáfolsz, s most sem fejed ki pozitív módon, miben látod a nemzet lényegét és a nacionalizmus rendszerét s céljait.

Azt hittem, hogy kellő figyelmet szentelek azoknak a finom árnyalatoknak, változásoknak, azoknak a szociális és magatartásbeli jelenségeknek, melyek a történeti fejlődés folyamán fellépnek és alakítják a nemzet szellemét — mely alakulás tényét igen határozottan hangsúlyoztam — is ehelyett azt látom, hogy a Te szememben merev dogmatikusként jelenek meg, s azt az aggályos differenciáló munkát, amit sok lelkiismereti vívódás árán végrehajtottam a történeti anyagon, semmibe sem veszed. Ne vedd rossz néven, kedves György, de én a

világért sem olyan goromba egyszerűséggel képzelem a magyar nemzet születését, a többiekét sem, ahogy Te tulajdonítod nekem, a lovas nomád hagyományokat sem úgy értem, hogy a magyarság tovább is vándorló pásztor népség maradt. Én a lovas nomádok életformájára, szellemi, politikai magatartására gondolok, aminek már csak eredetében van köze a foglalkozáshoz — s szeretnék magamnak azzal hízelegni, hogy ennek a foglalkozásból kihajtó fejlődésnek elég szemléletes rajzát adtam —, de amely élő és történetünkben döntő tényező mindmáig. Ismétljek el oldalakat könyvemből, ahol ezt bizonyítani próbálok, ám Te érveimre nem reflektálsz, csak az eredményt kifogásolod. Ha Te azt állítod, hogy a nyugati nacionalizmust már letelepedése után átvette a magyarság, azt legalább annyi bizonyítékkal kellene megtámasztanod, mint amennyi az ellenkezőjére felhozható — amint könyvem is mutatja. Hogy e bizonyítás sikerülne, azt azonban — amennyire a történelmi anyagot ismerem — erősen kétlem. Hogy volt egy nyelvi és *nagyjából* vérközösségen alapuló magyar közösség is, az kétségtelen, de ennek a ténynek az értékeléséhez figyelembe kellett volna vened a nép és nemzet viszonyáról közölt fejtegetéseimet, mert azok lényegesen felfogásom megítélése szempontjából. «Hűbéri eszmekörből vett nemességről és birtokososztályról» hazánkban nem beszélhetünk, mert nálunk egészen más volt a társadalmi fejlődés. Mindaddig, kedves György, amíg el nem fogadod, hogy a társadalmi élet nem mindenütt egyazon sablonok szerint alakul, hanem történeti változatai vannak, amint ezt éppen a modern szociológia és etnológia kimutatta, addig nem vezethet eredményre vitánk. Mert igenis volt sajátos magyar nemzetfejlődés és ennek megfelelően sajátos magyar nemzetfogalom, ezt — legalább az én szememben — most sem sikerült megcáfolnod. Mert az, hogy a középkori nemesség nem volt a nemzet, a nemzet ennél az osztálynál mindig tágabb volt, csak állítás Nálad, s bizonyítani aligha tudnád. Legalábbis azok a bizonyítékok, melyek arra a belátásra vezettek, hogy a nemzet igenis ebből az osztályból került ki — persze akkor sem volt mindenik nemes méltó erre az előkelő szellemi rangra! — ezt a gyanút erősítik bennem. S ezen a ponton megint sajnálatosan nélkülözöm, hogy nem fejtetted ki a nemzet mibenlétét. Így nehéz védenem az uralkodó osztály jogát a nemzet megtestestítéséhez. S megint csak a nép és nemzet közti különbségre, viszonyukra és e viszony különböző formáira vonatkozó fejtegetéseimet kell figyelmedbe ajánlanom. Böven írok az idegen elleni védekezés alakító szerepéről is, úgy vélem, s arról is, hogy az úgynevezett hungarizmus mit jelentett. Kissé merésznek tartom a vádat, hogy ez «éppen a magyarság megtagadása volt egy politikai közösség érdekében». S azt hiszem, kedves György, itt van az a veszedelem, amit Te az én könyvemben látsz. Te «hungarizmusom» miatt tartasz veszedelmesnek. Elméletben egy osztály és egy politika propagandáját sejtetted. Holott hidd el, hogy az igazi magyarságot és nemzetünk hivatását kerestem. Többet mondani

erről, érzékenykedés volna. De Te Szent István intelmeit sem fogadod el a magyar szellem és politika dokumentumának. Ezzel azonban a modern történettudomány megnyugtató adatai alapján ítélve, alighanem egyedül maradsz. Neked van egy elképzelésed a magyarságról és nacionalizmusról s azt visszavetited és általánosítod.

Én, kedves György, nem azt írom, hogy «a nemzet szellemi állapotnak is felfogható». Én azt írom, hogy a nemzet szellemi közösség és a hozzá való tartozás szellemi állapot. Ettől én, ne haragudj, nem tágitok. Másféle «nemzetet» nem vagyok hajlandó elismerni, mert ilyet nem lehet kimutatni. Azt sem vagyok hajlandó elismerni, hogy én a nemzet szellemi kincseit «félretolnám». Amit ezzel kapcsolatban előadsz ellenem, az abból ered, hogy itt sem vetted figyelembe azokat az elemzéseket, melyeket a nemzeti lényeg és annak objektivációi, valamint az ethnikum és nemzetiség viszonyában végrehajtottam. Itt nem kettős fogalomról, hanem kétfajta közösségről van szó. Úgy hogy amit a «szellemi kétlakiságról» írsz, egyáltalában nem értem. Nem tudom, milyen gondolatodat fedi ez a kifejezés. Nem értem tehát a «nemzeti eszme halványodására» vonatkozó utalásodat sem. Zavarban vagyok, kedves György, mert — ismételnem kell újílag — Te nem fejtetted ki, mit értesz nemzetem és nemzetiségem s nacionalizmusom.

Amit a második kérdésre felelsz, abban azt látom legfontosabbnak, hogy véleményed szerint én konstruáltam egy speciális magyar nemzeteszmet, amely pedig sosem volt, s azt állítod, hogy ez nem szükséges, sőt veszedelmes. Ha nem sikerült kétszázegynéhány oldalon bebizonyítanom előtted, hogy én mindössze egy történeti tényt állapítottam meg, s hogy ez a tény sorsdöntő volt múltunkra és az lehet jövőnkre is, mégpedig áldásos módon, akkor tehetetlenül kell abbahagynom ezeknek a szűkreszabott soroknak a szaporítását. Hasztalan állítottam unalomig, hogy a nemzetet meg kell szabadítani a politikumtól, ha Te a politikai nemzet propagátorát látod bennem, hasztalan ismételtetem a nemzetiség szellemi mivoltát, erkölcsi kiválasztottsághoz kötött voltát, ha Te «a rendiséggel végkép idejétmúlt arisztokratikus magyar nemzetfogalom» korszerűtlen csempészkiérletét látod munkásságomban. Mért nem akarod, kedves György, elfogadni a magam gondolatainak kifejezését az én általam megfogalmazott szöveget?

Csak az nyugtat meg vitánk eredménye felől, hogy a végső és a politikai magatartásra vonatkozó konklúzióban teljesen megegyezünk. Te ugyan, amikor «egy komoly, becsületes, erkölcsileg magasan álló, tehát feltétlenül igazságos magyar nacionalizmust» követelsz, nem mondod meg, miben áll ez tartalmilag, én pedig megmondom. Mert a társadalmi megújulás általános fogalma alatt sok mindent lehet érteni, s nem mindig olyat, ami nemzetileg is értékgyarapító. De Te, ebben vitánk olvasói nem kételkedhetnek, nem ilyen megújulásra gondolsz. Téged a nemzet szerelme fordított felfogásom ellen. De én is arra kérlek, kedves György, hogy rólam is hidd el ezt. S ha nem is

remélhetjük, hogy az elvekben megegyezünk — hiszen Te utolsó sorodban is «nemzeteszemélyünk félretételét» lobbantod szememre, holott én abban a meggyőződésben élek, hogy valódi ősi nemzeteszemélyeket idéztem fel —, megegyezünk a nemzet szolgálatának gyakorlatában.

Joó Tibor.

4. Zárószó az olvasóhoz.

Lezárom a vitát Joó Tiborral. Kerestük, meg is fogtuk egymás kezét, de más talajon állunk, nem juthatunk egy eredményre. Könyvében hol a közgondolkozásban élő nemzetfogalommal operál, hol a maga testetlen, teljesen elszellemiesített s ezért a levegőben cikázó nemzetfogalmával. Ebből ellentmondások származnak, melyekre könnyű és mutatós dolog lett volna rámutatni, de meddő, és nem baráti.

Ő a nemzetben csak annyit lát, hogy az szellemi közösség, a nemzethez tartozás szellemi állapot. A nemzet szellem, isteni kegyelem, parancs, kötelesség. Szellem, melynek számára a nép szörnyű teher. Szellem, mely a néplélek alkatától független. A nemzethez tartozás merőben személyes, mint a vallás, melynek választása az egyén autonóm joga. A nemzetnek a néphez nincs köze, annyira, hogy a nemzet tagjai egyben különféle népek tagjai is lehetnek.

Én nem tudom a nemzet fogalmát elválasztani a néptől, szerintem a nemzet olyan nép, amely ráeszmélt a maga *sajátos közösség* voltára, amely az összetartozást érzi, a közösséget akarja, az azonos életrendet őrzi, a közös szellemi kincseket ápolja, az együttes fennmaradást és a hagyományokkal összhangzó fejlődést intézményekkel biztosítja. Tehát nép, a fejlődés magasabb fokán élő nép, amely nem azért nemzet, mert szellemi princípium birtokában van (hiszen ez minden népről, sőt az emberről is megállapítható), hanem mert szellemi princípiuma éppen a népi közösség értékelése és biztosítása.

Ő azt vallja, hogy egynél több, sőt akárhány nemzetfogalom is lehet helyes, mert a nemzetek kialakulása különbözőképpen történt.

Én csak egy nemzetfogalmat tudok helyesnek tartani. Nem vonom kétségbe, hogy a nemzetekben élő szellem különbségeket mutat, azonban ez a genus és species különbsége, amely a fogalom egységét nem érinti. Az, amit Joó Tibor külön nemzetfogalomnak hisz, hogy egy nemzet más népeket is befogad a maga állami-politikai szervezetébe, más nemzeteknél is megvan s ha a magyar nemzet ezt több nobilitással tette, ez még nem jelent külön magyar nemzetfogalmat.

Ő a történelemre hivatkozik. Messzemenő következtetést fűz ahhoz, hogy a honfoglaló magyarság több népből olvadt össze, hogy a középkorban különbséget tettek a «gens» és «natio» hungarica között, annyira, hogy ezekből s az Intelmekből, a hazai hűbériség bizonyos sajátosságaiból, végül a szentkorona tanából és Werbőczy «populus hungaricus»-ából azt állapítja meg, hogy az ősi és a XIX. századig élt magyar nemzetfogalomnak a *magyarság* nem volt lényeges jegye.

Én úgy látom, hogy szerzőnk itt téved. A heterogén származás és nyelvi kevertség az európai nemzeteknél meglehetősen általános, mondhatni szabály. Hogy az ország népét együtt *gens*-nek nevezték, szemben az egyes *natiókkal*, az egyfelől azt mutatja, hogy különbséget tettek közöttük, másfelől azt, hogy a natióknak, tehát nemzeteknek azt tekintették, amit mi, vagyis a sajátos és különvalóságuk tudatával bíró népeket. Hogy a *gens* szóban összefoglaló terminust kerestek és találtak, az csupán az állam nemzetfelettségének lehet bizonyítéka. A magyar hűbériség elütő jellege, vagy ha úgy tetszik, a hűbériség külsőleges átvétele, éppen nem bizonyíthat a nacionalizmusunk fogalmi különbsége mellett, mert az «igazi hűbériség» nyugaton és a szentkorona elméletével enyhített hűbériség nálunk egyformán akadályozták a nemzeti szellemnek az államéletet is átható erőként kibontakozását. A «*populus Werbőczyanus*» a magyar hűbériség, a nem adózó s gyakorlatban nem is katonáskodó nemesség érdekszövetsége volt, mely midőn azt állította, hogy kimeríti a nemzetet, ezzel csupán annyit kívánt mondani, hogy a többi nem számít, ne vétessék figyelembe. Az egész hűbéri gyökerű rendi felfogás lényegében való tagadása volt a nemzeteszmének, mely nálunk úgy, mint nyugaton, a rendiség megszűnésével jut államirányító jogához. A magyarság jegyét nélkülöző magyar nemzetfogalom logikai abszurdum és történelmi tévedés.

Ő jövő történelmi hivatásunk betölthetése érdekében kíván egy ilyen nemzetelen vagy mondjuk nemzetiségközi nemzetfogalmat.

Én ezt a gondolatot éppen olyan idejétmúltnak látom, mint a politikai nemzet fogalmának feltámasztását. És veszedelmesnek is, mert csak arra lehet alkalmas, hogy feleslegesen izgassa a népiségükhöz kapcsolódó nemzetfogalommal bíró magyar állampolgárokat. Nem attól félek tehát, hogy az ő nacionalizmusa a nemzeti szellemet sterilizálni fogja, dehogyis! A nemzeti szellem igen életerős és termékenyítő valóság. Ellenkezőleg, én a Joó Tibor nemzetfogalmát látom meddőnek, mert hiányzik belőle a fogalom magva: a valóságos nemzet. Sz. Gy.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

G. Gurvitch: *Element de sociologique juridique.* Paris. Aubier. 1940. 268 l. 30 fr.

A jogszociológia ma kezdi megrajzolni a maga világos körvonalait, most látja meg problémájának lényegét. Szerencse, ha e tisztázó feladatot oly világos fő vállalja magára, mint Gurvitch, a strassburgi egyetem tanára, akinek oly határozott a filozófiai felkészültsége. Jól látja, és éles vonalakkal jelzi a jogszociológia nehéz helyzetét: a jog a normák birodalmába esik, tehát *szabályozza* (értékkategóriák alapulvételével) a valóságot. A szociológia pedig egyszerűen *feltárja* a valóság tényleges arculatát. Hogyan lehet e két, eltérő sík között kapcsolat? Sehogysem, vélik a filozófusok, Kantból indulva ki. A kellőség (a Sollen) és a valóság (Sein) két külön világ. A Földről a Mars csak látható, de nem mehetünk oda. Kár minden fáradságért, mely a közelítésre irányul. Ez a kettős világról szóló elmélet Kelsenben csúcsosodik. A *normák* nem léphetnek ki a maguk világából, csak ép kereshető egyre magasabb alárendeltségük, egy «alapnorma» felé. De hol a társadalmi *valóság*? Ez megint külön világ. Ehhez meg a jogásznak nincs köze, ez ismét a tények világát lerajzoló szociológus birodalma.

Nem az elmélet zöld asztalára zárt kérdés ez a «két-világ-elmélet». Korfordulót érzünk benne s ez a következő. A jogi norma az államra utal. És az állam — úgy véli — csak «fölötte» állhat a társadalmi valóságnak, az ezt maga alá rendeli. És olyan jogszabályt hozhat létre, amely a maga szuverenitásához képest csak tetszik neki. Már itt zökkenőhöz jutunk. Hiszen a társadalom spontán szabályalkotó erő (szokások, szokás-«jogok»); szerencse, az *élet* szabályozza önnönmagát. Másrészt meg az állam sem hozhat létre bárminő szabályt; ha az életnek nem ~felei az meg, csak papiroszabályként áll fenn — látszólagos élete van a jogszabálynak is. Hányszor módosul továbbá a szabály tartalma a «végrehajtás» során is! Az meg tény, hogy az állam nincs *mindig* — és mindenben — a társadalom «fölött», hanem bár igen erős, mégis csak *egyike*

a nagyszámú társadalmi alakulatoknak; van oly kor, amikor csak primus inter pares, ami jól volt látható az állam és az egyház középkori viszonyában. De ma is, ha pl. az amerikai trösztellenes törvényt (Sherman-eset) nézzük, látjuk, még gazdasági hatalmak is játszva ellenálltak a törvény végrehajtásának stb. A szociológia tehát nem fogadja el a dogmát: csak az állam lehet erős szabályalkotó. Korfordulat érzik ki a szavak közül, néha lélegzetelállító következményekkel.

Gurvitch felvázolja az összes társadalmi alakulatok helyét (175—191. lk. «a társas csoportok osztályozása»). Új kísérlet ez, igen figyelemreméltó meglátások vannak benne, de egészében nem tehetjük magunkévá. Ám a helyes módszer már útban van.

A könyv elég áttekinthető. Az I. fejt foglalkozik a jogszociológia «előhírnökeivel» és «alapvetőivel». Itt figyelembe vette a magyar Horváth Barna német nyelvű könyvét is (Rechtssoziologie). Majd a differenciális (tipológiai) és a genetikus jogszociológia tárgyát világítja meg, végül a jogszociológia és jogfilozófia kapcsolatáról ír, mindenütt, ha mégoly röviden is, érdekesen közli nézeteit.

Különös ma a helyzet. Az átlag-jogász — tény és való — a jogszabályok körén nem megy túl, «normativista» módra bezárkózik, nemigen érdekli a társas valóság. A szociológia tehát idegen marad előtte. De már a nagy francia tekintély: M. Hauriau észrevette: «egy kevés szociológia eltávolít a jogtól, sok szociológia visszavezet hozzá». Gurvitch is ilyesféle mondást fejez ki, de fordítva: «egy kevés jogtudás eltávolít a szociológiától, a sok visszavezet hozzá» (3. 1.). Úgy is van. Az igazi jogtudóst persze nemcsak ott kell keresnünk, aki ismeri, magyarázza és rendszerezi a *fennálló* jogszabályokat, hanem aki a törvényelőkészítésben is jártas. Ez utóbbi nagyon is tudja, hogy szociológus is akaratán kívül.

Bizonyos korforduló ez is: a jogász hivatás akaratlan örököse a felvilágosodott autoritativizmusnak, a XVIII. század népjóléti állam-eszménye kivirágzásának. Az örökség egyoldalú: felülről való kormányzás; az «alattvalók» csak ép engedelmességgel tartoznak (persze, akkor még $\frac{3}{4}$ -ed része a társadalomnak jobbágy és analfabéta). Ma a helyzet — ahhoz az időhöz képest — végtelenül bonyolultabbá lett: a társadalom nagyobb, kaotikusabb, hallatlanul mozgékony, tele van spontán erőnyilvánulásokkal. A jogász nem zárkózhat be a normák bűvkörébe s nem lehet fölényes magasságban az élet fölött. Gurvitch nem húz alá egy világos norma-elméleti kérdést. Ha a jog, hivatásból, *tényleg érvényesülő* szabály kíván lenni (nemcsak hivatalból «hatályos»), akkor részesül a gyakorlati

normák sorsában: szükségkép kétarcú! Egyrészt magas korcsményeket, «értékeket» nézi, másrészt pedig a valósíthatás érdekében a talajt, a társadalmat; mint ahogy a kertész megnézi elültetés előtt a kerti földet.

Nagyon tanulságos Gurvitch könyve. Jogász és nem-jogász sokat tanulhat tőle. A jogszociológia persze még csak útban van, de ha sok ily világosító munka jelenik meg, az egyre jobban megalapozott tanok sorába érkezik be. *D.*

Málnási Bartók György: *Ember és Élet.* A bölcséleti antropológia alapvonalai. Franklin, Budapest, é. n. (1939) 260 lap.

Ez az «antropológia» a szerves életegységnek felfogott embert a maga kialakulásában teszi vizsgálatá tárgyává. A létezés testi alapjaitól emelkedik fel, a lélek fejlődésének tárgyalása áll a közép-pontjában s tekintetét végeredményben az organikus rendszer harmadik összetevőjének, a szellemnek világára szegezve, próbálja «az ember filozófiai eszméjét» megrajzolni.

Nem a mi feladatunk, hogy az idealista filozófiának ezt a reprezentatív alkotását méltassuk. Ámde Bartók az Ember szerves egységét a Természet egységébe tagolva, az Én-t és a Nem Én-t egymásra utaltságukban és egymásra gyakorolt hatásaikban nézi; számára szükségkép az emlékezeti képpel komplikált észrevétel az az ugrópont, amelyen állva lelkünk magának a külső és belső világról tudomást szerez és a maga rendszerét, e rendszer életmezejét lassan kifejlesztheti. Így azonban világos, hogy a rendszerként képzelt organizmusban a szellem csak a maga nem-tudatos tartalmának tudatossá tétele által a saját tartalmával gyarapodhatik. (Ahogy már az idézett Böhm Károly mondta: «megismerni annyi, mint tudatosan magamévá tenni azt, ami magam vagyok».) Itt egy állandó organikus rendszer lüktet előttünk, amelyben mindaz aktualitássá válandó, ami az egyén belső alkatában lehetőség és tudatossá, ami eladdig tudattalan volt (210. 1.). Ehhez pedig — természetesen — mint motorra, elengedhetetlen szükség van a minden létező dolgoknak alkalmára (amiknek megértése nélkül a szellem magára tudatosodni képtelen volna), azaz szükség van elsősorban a «mások», a társadalom alkalmára és előfeltételére is, amely az egyén körül él és így elsősorban hivatott ismeretének ilyen kozmikus jellegéhez hozzájárulni. S Bartók valóban többször hangsúlyozza: a szellemi életmező kialakulásának alapfeltétele az a szellemi közös-ség, amelybe a gyermek belenő és amelytől épügy elfogad hatáso-

kat, amint vissza is hat az őt környező szellemi közösségre. Az egyéni életmező nem tud a közösség nélkül kialakulni (és viszont; «izolált szellem: ellenmondás, szellemtelen közösség: horda»), tehát az ember filozófiai eszméje eleve csak az emberi közösségekben, magában az emberiségben válhatik teljessé és valósággá (v. ö. főleg 211.1.). Új erők és értékek, színek és hangulatok soha igazán a maguk tevékenységét és funkcióját a közösség léte és hozzájárulása nélkül nem fejthetvén ki, a lélek teljes organizáltsága csak a társas életben képzelhető el, illetőleg csak ennek a légkörében létesülhet (209., 90. 1. stb.). A közösségi vonás benne rejlik szellemiségünk lényegében (sem ismeret, sem vallás, sem művészet vagy erkölcsiség nem lehetséges közösségi élet nélkül) és viszont: a nemzeti szellem élete is csak ugyanazon természetadta alapokból, készségekből, hajlamokból, képességekből, gyökerekből, csirákból bontakozhatik ki, mint az individuális szellemi kifejlés (200. 1.; v. ö. Paulhan is, id. 249. 1.: «Fogalmaink többé-kevésbé szocializáltak, de azok a cselekedeteink is, amelyek a szociális szokásokhoz leginkább alkalmazkodtak, még ezek a cselekedeteink is megőrizték személyiségünknek világos kinyomatát»).

Mindamellet: Bartók elgondolásának szociológiai és etnológiai jelentősége távolról sem merült ki a köz és az egyén ilyen szoros elválaszthatatlanságának felismerésében. Tanítása e szempontokból sokkal nagyobb jelentőségű amaz alapvető gondolata miatt, amely szerint az emberi lélek egysége *szüntelenül létesülő* rendszert alkot (44.1.). Egy gondolat miatt, amelynek legyen elég itten két legfontosabb következményére azzal a rövidséggel rámutatnunk, amelyre régebbi tanulmányaink talán feljogosítanak.¹ Először ugyanis bizonyos, hogy az «ösztönök» így képzelt állandó korrelációja és szerves összefüggése állandó kifejlésre való törekvést, tehát *ható, teremtő erőt* jelent, amely mint ilyen kifelé — a benyomások («ingerek») erejével, szemben — természetesen *ellenható* erő is. Eszerint az autonóm rendszer működésének az első és fő okozója *nem* a külső inger lesz; ez legfeljebb módosító erővel fog rá visszahatni (45., 58. 1. stb.). Másodsor: ha nem a fejlődés, vagyis a hozzájövő inger, hanem az állandó kifejlésre belénk született törekvés «teremt», ép oly bizonyos, hogy egy ilyen rendszerben minden ú. n. «megmaradás» (tehát örökség, hagyomány; szokás, nyelv stb. továbbélése) csak a «minőség változatlanságáig» fog terjedhetni, míg valójában minden

¹ L. utoljára a «Magyar néprajzkutatás feladatai»: Ethnographia-Népélet, 1940, 273 kk.

Én-nek az «emlékezése» *mindig másként* lesz történendő («sohasem ugyanazon kép éled fel, hanem az a kép lesz immár tudatos, amelyet most éppen készített az Én a maga ismét tudatossá tett rendszerező tevékenységével» — írja Bartók, 124. 1.). Amennyiben azonban ennek a két egyénlélektani következménynek szükségkép és természetesen — az egyénitől eleve feltételezett — faji, népi, nemzeti, egyszóval közösségi sík életmezejében is megfelelően kell döntő értelmet és kihatást képviselnie, mi valóban éppen *ebben* látnók a Bartók rendszer gondolatának igazibb társadalomtudományi jelentőségét. Látnók pedig annál is inkább, minthogy ép ezek a «szociális» következmények, a maguk részéről, különös feltűnően találkoznak egy, a szociológiai és etnológiai irodalomban legújabban *Gregory Bateson, S. M. Shirokogoroff, W. Mühlmann* és mások által — teljesen szakszerű és gyakorlati megfigyelések alapján — ismételten követelt modern felfogásmódnak értelmével és azt ugyanoly öntudatlan-akaratlanul, amily meglepően igazolhatják.

Világos nevezetesen, hogy a Bartók-féle egyéni rendszer értelmének megfelelő faji, népi, nemzeti rendszerfolyamatokban is, épúgy mint amaz egyéniéiben: az idegen néptől vagy közösségtől jövő hatás (inger) a befolyását eleve, csak a felvevő köz «egyéniségétől» szabott határok mérvéig, azokhoz törten fogja érvényesíthetni. Minden kulturális, ú. n. átvételnek az «oka» elsősorban maga az illető (átvevő) társadalom (nem a kínálat), és minden ú. n. átvétel csak faji stb. potentialitásoknak, lappangó sajátosságoknak, az idegen értékek által legfeljebb ha szerencsésen tudatosodáshoz segített kifejlése lesz; ami — a «hatások» oldaláról nézve — azt jelenti, hogy a régi hagyomány, szokás, tárgy, szó stb. mindig az új népegyéniséghez illeszkedő új, nemzeti alkotásként, úgy fog — nem «átvétetni», hanem — újra-megteremtetni, ahogy azt éppen az érintkezési helyzet, az aktuális «rendszerpillanat» megköveteli és engedélyezi. A közönséges frazeológia hibásan beszél átadásról és átvevésről, magasabb- és alacsonyabbrendű népekről, társadalmi «Ober»- és «Unterschicht»-ekről és í. t.; a valóságos történések nem férnek bele az ilyen papiros-szavak mögött álló mechanikus elképzelésbe. Ezekben a történelmi folytonosság konstruált-mechanikus gondolatainak és szempontjainak (ok, cél, fejlődés stb.) érvényesülése, legfeljebb ha másodrangú érték gyanánt, annyiban képzelhető, amennyiben ilyenek — mint gondolati erők a gondolkozó lényekben — bizonyos latens meglevőségek tudatossá vastagodását bizonyos fokig siettetetik. Különben minden eleven esetben az átvevő nép nem passzív, hanem aktív, teremtő munkát hajt végre s az, ami állítólag tovább

vitetik vagy átvétetik, abban a pillanatban, amikor ez csakugyan megtörténik, már nem pusztán folytatott vagy *átvett*, hanem merőben új, más jelenség lett. A változtatás nélküli átvétel épúgy csak posztulátum, ahogy az lesz az állítólagos magunkból-teremtés is; a valóságban «átvenni» nem lehet más, mint alakítással a magunk képéhez törve fogadni el külső javaslatokat. Úgy, ahogy a közösségi fejlődésnek (helyesebben: alakulásnak) ezt a (*nem* survival-, hanem) revival-szerű vonalát mi már évek előtt, ép e hasábokon is, megpróbáltuk kirajzolni.¹

Marót Károly.

Surányi-Unger Tivadar: *A magyar gazdasági jólét útja.* Budapest, Stádium, 1940. 112 lap.

Az utolsó évtized a társadalmi életben mélyreható változásokat hozott. Gazdasági életünkben ezt az átalakulást a világgazdasági válság vezette be. Ekkor rendültek meg alapjaiban az individuális kapitalizmus tartópillérei. Németország a nemzeti szocializmus uralomra jutása óta a gazdasági élet állami irányítását valósította meg. Ezzel sikerült a gazdasági válságot megszüntetnie. Ma már valószínű, hogy azok a módszerek és eszközök, amelyeket alkalmaz, a jövő tartós alapjaivá válnak.

A harmincas években mind jobban kiéleződő szociális feszültség és az a kíváncsi, hogy honvédelmünket korszerűsítsük, nálunk is nagyobb figyelmet ébresztett az irányított gazdálkodás iránt. A közületi érdeklődés ennek hatása alatt a harmincas évek második felében soha nem látott mértékben a közgazdasági szakértelem felé fordult. Mintegy ettől várt szellemi támogatást, hogy az akkor még többé-kevésbé kapitalista rendszerről a többé-kevésbé irányított gazdálkodásra való áttérés megrázkódtatások nélkül menjen végbe.

Surányi-Unger is ekkor kapcsolódott gazdasági életünk irányításába. A gazdasági tudós és a gyakorlati élet közvetlen kapcsolatának termékenyítő hatását messzemenően igazolja «A magyar gazdasági jólét útja» című munka is. Surányi-Unger ebben a könyvben többéves gyakorlati tapasztalatait szedi rendszerbe. A hangsúlyt azoknak a fogyatékoságoknak részletes feltárására helyezi, amelyek

¹ Hagyomány és Fejlődés 1935, 35 k. —, V. ö. még Faj és fejlődés az etimológiában, Ethnographia-Népélet, 1936, 252—261.; Survival, Deuxième Congrès International d'Esthétique et de Science de l'Art, Paris 1937, I. 276—280. és A magyar néprajzkutatás feladatai, i. h. különösen 6. j. (293. k.), 15. j. (296. 1.), 125. j. (305. k. 1.) stb.

a változó viszonyokhoz gyorsan alkalmazkodni tudó rugalmas gazdaságpolitikát eleve lehetetlenné teszik.

Ezekről a kérdésekről és szervezeti fogyatékoságokról általában jól tájékozottak azok, akik valamilyen kapcsolatban vannak gazdasági életünkkel. Közülünk sokan jól ismerik egyik-másik megoldásának módjait is, anélkül azonban, hogy gazdasági életünk egészére vonatkozatható, a fogyatékoságokat alapjaiban kiküszöbölő megoldásokra tudnának utalni. Mások megint jól látják, hogy tartós eredmény csakis az egészen komolyan vett újjászervezéssel biztosítható. Az eddig megjelent tanulmányok azonban azt mutatják, hogy fejtegetéseikben erősen a levegőben lógó vázra építenek. Jóval erősebb tehát bennük az újtási vágy, mint a megértés a magyar gazdaság — területünk nagyságából, klimatikai viszonyainkból, népességünk sajátos összetételéből és tulajdonságaiból, valamint világgazdasági betagothságunkból adódó — lehetőségeivel szemben. Ezek a tanulmányok így bármennyire is rokon-érzéseket keltenek fel azokban, akik maguk is érzik a kérdés súlyosságát, nem eléggé meggyőzőek és főleg csak töredékesen alkalmazsak arra, hogy a művelt közönség szélesebb rétegeit meggyőzzék az új korszme gazdasági következményeinek a magyar viszonyokra való alkalmazhatóságáról.

Surányi-Unger tudományos rendszerének középpontjában a népi jólét gondolata áll. Könyve két részre oszlik. Az első rész a szabad és az irányított gazdasággal, a második a magyar gazdasági megújulás alapjaival foglalkozik. Az első rész elméletileg támasztja alá mindazt, amit a szerző a magyar gazdasággal kapcsolatban mond.

Azokban az államokban, amelyek jelenleg a tőkés gazdasági múlt és a tengelyhatalmakéhoz közelebb álló gazdasági rendszer közötti választás nagyfontosságú kérdőjele előtt állanak, a múlt és a jövő határán olyan ellentmondások mutatkoznak, amelyek többé egy-egy újabb intézmény létrehívásával nem küszöbölhetők ki. A tisztulási folyamat ezekben az országokban márcsak a gazdasági élet állami irányításával és az irányításban maradéktalanul kifejezésre jutó népi elv érvényesítésével biztosítható. A könyv első részében az a célja a szerzőnek, hogy ezeket a megfontolásokat elméletileg igazolja. Fejtegetéseinek logikai láncolata a tőkegazdaságból indul ki, majd a korszerű társadalomgazdaság alapvető kérdéseit boncolgatva tér át az «új Európa» közzgazdaságának taglalására.

«A XIX. század uralkodó rendszere, a gazdasági szabadelvü-

ség betöltötte történelmi hivatását» — írja a szerző. Nem azért, mintha alapvető elgondolásában már eleve elhibázott rendszer lett volna. Ennek a gazdasági rendszernek figyelme is a nagy tömegek életszínvonalának emelésére irányult. A XVIII. század skót erkölcsbölcseletének tanítása az volt, hogy a szabad versenytől felfokozott egyéni teljesítőképességek összessége fogja vég eredményben a közösségnek is legmagasabb jólétét biztosítani. Szeme előtt mindig a társadalmi termelés eredményének egésze lebegett és bizakodóan hitte, hogy a szabad versenytől növelt nagyobb termelési eredményből minden egyes egyén is többet kaphat.

Valóban a tőkegazdasági rend az emberiség történetében korábban soha nem látott jóléti emelkedéshez vezetett. Nem kevésbé tény azonban az is, hogy az egykor viruló tőkegazdasági rend ma már erősen gyengülő aggságára jutott. Behatóan tárgyalja a szerző a tőkegazdaság betegségeit. Ezek közül első helyen azt emeli ki, hogy csak egyre kevésbé tudta biztosítani a termelés és a fogyasztás közötti összhangot. Nem kisebb hibája azonban az is, hogy jövedelemeloszlási tökéletlenségekben szenvedett. Az erősebbek egyre nagyobb jövedelemhez jutottak, míg a gyengék jövedelme legfeljebb csak lassan gyarapodott, részben pedig zsugorodott. Fájdalmas tünetei voltak egyben a rendszeresen ismétlődő válságok, amelyeket a klasszikus tanításon felépülő konjunktúraelmélet (válságelmélet) olyan szükséges rossznak tekintett, amelyben megtisztul a gazdasági élet.

Mindezek a körülmények önkéntelenül váltják ki a tőkegazdasággal szemben való tudományos állásfoglalást. Közgazdasági síkon mindig csak azt szabad néznünk, hogy a nagy tömegek minél magasabb tartós jóléte miképpen biztosítható. Ez nemcsak a gazdaságpolitikusra, de az elméleti közgazdászra is kötelező. Valójában a gazdaságtudományi irodalomban aránylag már korán megtalálni a tőkegazdasági elmélettel szemben való kritikai hangot. A XIX. század elején a német romantikusok, a történelmi iskola hívei, különösen azonban Friedrich List foglalnak állást a gazdasági «öncélúsággal» szemben és az állam organikus alakulatába vezetik le a gazdaság értelmét is. Nagyobb lendületet nyert ez a tanítás a XX. század spanni univerzalizmusában. Folytatódik pedig az új német nemzetiszocialista gazdaságelméleti felfogásban.

Surányi-Unger tudományos gazdaságpolitikai rendszere ezekéhez hasonló, felépítődésében azonban mégis sajátmaga által kidolgozott alapokon nyugszik. Könyvének harmadik fejezete, amely

a korszerű társadalomgazdaság alapvető kérdéseit tárgyalja, a jólét fogalmából indul ki. A hagyományos tőkegazdasági álláspont túlságosan az anyagi szükségletekre, valamint az anyagi javakra összpontosította figyelmét és ezzel egyoldalúan anyagi álláspontra helyezkedett. Nem vette figyelembe az anyagi és a szellemi jólét szoros egymásközi kapcsolatait. Ezért már eleve téves úton járt. A tőkegazdasági rendszer továbbá egyoldalúan az egyéniség elvét vallja. Aki viszont a nemzet értelmét és a nemzetnek a fogalmát helyesen látja, annak számára nem kétséges, hogy a nemzet és az egyén viszonyában a nemzeté az elsőbbség. A helyes gazdaság szemlélet tehát nem az egyén, hanem a közösség szükségletein épül ki. Surányi-Unger rendszerében ez a szükséglet-fogalom áll a középpontban. A közületi szükségletek végtelen halmaza szerzőnkél a közületi célkitűzésekben nyer áttekintő rendszerezést, így adódik a négy politikai kategória: a *hatalompolitika*, a *művelődéspolitik*a, a *társadalompolitika* és a *gazdaságpolitika*. A hatalmi, a művelődési és a társadalmi politika a mai állam elsődleges tevékenységei. Ezeknek a céloknak elérése érdekében az államnak oly anyagi eszközökre van szüksége, amelyeket az állami gazdálkodás két nagy, egymással következetesen egybefonódó területen gazdaságpolitikájával és pénzügyi politikájával teremt elő. A gazdaságpolitika és a pénzügyi politika tehát általában csak másodlagos állami tevékenységeknek mondhatók és csak az említett elsődleges állami tevékenységek szerint igazodhatnak.

A gazdaságpolitikának önálló céljai is vannak. Ilyennek tekinthető a nemzeti termelékenység fokozása, a válságszerű rázkódások lehető elkerülése és a közületi szükségletek rangsorának követése. «Mozgalmas» időkben azonban ezek a célok inkább csak alaki érvényességükben igazolhatók. Tartalmilag inkább csak az elsődleges állami célok viszonylag nyugodt állapotában juthatnak előtérbe. Ilyenkor népességünk anyagi jólétét is fokozottabban szemünk előtt tartjuk. «Mozgalmas» helyzetben, mint pl. háború idején jólétünknek szellemi, nevezetesen hatalmi vonatkozásai nyomulnak az előtérbe.

A korszerű közületi gazdálkodás tehát következetesen a közületi szükségletek alapján áll és az egyéni szükségletek érvényesülését csak azon a területen engedi meg, amelyet a közület érdekei még megtűrnek. A közületi szükségletek kielégítéséből sarjadzó közületi hasznot és közületi értékeket nézi: szerintük irányítja tervszerű következetességgel az egész gazdasági életet. A piaci áralakulás elveszti központilag irányító jelentőségét és csupán a termelési,

valamint a jövedelemelosztási vonatkozásokat alakilag kifejező és mérő szerepkörét tartja meg.

Ilyen alapon vezethető le a tengelyhatalmak gazdasági rendszere is, amellyel a szerző behatóan foglalkozik. A mai német és olasz gazdaság- és pénzügypolitikai vonalvezetés egyszerű, egységes és határozott. A korábbi tőkegazdasági rendszerből átvett, sokféleképpen és kuszán tagolt, munkájukban szétfolyó különböző bizottságok, tanácsok, korszerűtlen hivatalok és egyéb intézmények nem nehezítik és nem lassítják elhatározásait. Hatalmpolitikai alapjai olyanok, hogy nem függ időnkint ismétlődő választások és kormányváltások irányváltozásaitól. Ez a hosszabb időre méretezett hatalmpolitikai megalapozás megfelelő időre biztosítja a gazdaság- és pénzügypolitikai vonalvezetés lényeges tartalmának töretlenségét.

A gazdaság- és pénzügypolitikai vonalvezetés észszerűsítése és egységesítése tette szükségessé, hogy az egyes termelő rétegek is egységes és erős kézzel kiépített szervezetben álljanak a tengelyhatalmak közületi gazdálkodásának rendelkezésére. Ilyképpen jött létre az olasz testületi és a német rendi hivatásszervezet. A jövedelemelosztási politikájában a mai német és olasz rendszer a korábbinál lényegesen gyorsabb ütemben valósította meg az alsóbb társadalomgazdasági rétegek emelését. A tőkegazdaság osztó társadalmi igazságosságát fokozott ütemben helyettesíti a kiegyenlítő társadalmi igazság elvével.

Azok az országok, amelyekre a tengelyhatalmak katonai és gazdasági sikerei többé-kevésbé mély benyomást gyakorolnak, látják a mai német és olasz gazdálkodásnak lényeges értelmét. Figyelmük előterébe mindenképpen az a törekvés jut, hogy a lehetőséghez képest jól illeszkedjék abba a gazdasági érdekközösségbe, amely Európában vagy legalábbis Közép-Európában a tengelyhatalmak új gazdasági szervezetének vezetése alatt várható. Egyidejűleg azonban ezekben az országokban fennáll még azoknak a hagyományos gazdasági és társadalmi intézményeknek javarésze, amelyek korábbi idők felfogásának és különösen a múlt század tőkegazdasági rendszerének emlőin nevelkedtek. Élükre is javarészt csakis oly férfiak kerülhettek, akik meggyőződéssel tették magukévá a XIX. század tőkegazdasági szellemét. Így sarjadnak azután a múlt és a jövő határán azok a szorosabb értelemben vett közgazdasági ellentmondások, amelyeket a szerző hét csoportban tárgyal. Ezek: Gazdasági-közigazgatási, tőkegyűjtési, tervgazdasági, pénz- és hitelpolitikai, jövedelemelosztási, a köz-

gazdasági szakértelem szerepe körüli és a külkereskedelmi ellentmondások.

Az *említett* súlyos ellentmondások jelentékeny része a mai magyar gazdasági fejlődést is jellemzi. Amikor azonban a magyar gazdasági megújulás alapjait keressük, hibát követnénk el, ha bírálat nélkül igyekeznénk átültetni a Németországban és Olaszországban bevált gazdasági intézményeket. Egyrészt a német és az olasz, másrészt pedig a magyar gazdálkodás előfeltételei között lényeges különbségek vannak. A szerző először ezek taglalására tér ki, majd a magyar tervgazdaság öt célkitűzését emeli ki: az elszakított országrészek visszacsatolásának gazdasági előkészítését a nemzeti tőkeállomány fejlesztését, a gazdasági vezetés szakszerűségének emelését, az egyenletesebb jövedelemeloszlás előkészítését és az európai gazdasági körzetbe való szervezettebb beilleszkedést.

A tervgazdasági céljaink elérésére szolgáló eszközökhöz alkalmazkodó következő szervezeti újításokat ajánlja: Nemzetgazdasági vezérkar létesítését, a gazdasági közigazgatás központi szerveinek célszerűbb tagolását, egységes hivatási szervezet kiépítését és a kötelező munkaszolgálat fejlesztését.

A gazdasági élet irányítását a tőkefejlesztési, a termelési és a jövedelemeloszlási vonatkozásban tárgyalja. Nemzetközi összehasonlításban megállapíthatjuk, hogy középső és alsóbb rétegeink tőkegyűjtése vigasztalan képet mutat. A tőkegyűjtésnek ezt az irányát pedig már a kiegyenlítő társadalmi igazság érdekében erősíteni kell. A nagy tömegek takarékoságának előmozdítása lenne így tőkefejlesztési irányításunk jövőbeli központi feladata. Ez azonban csak megfelelő jövedelemeloszlási politika útján képzelhető el. Ám az egyenletesebb jövedelemeloszlás mint gyakorlati követelmény gerincet csak akkor kap, ha legalább megközelítőleg megállapítjuk azokat az általános jövedelemeloszlási különbségeket, amelyek a nemzet összességének jóléte érdekében még megengedhetőnek látszanak.

Surányi-Unger az államilag irányított gazdálkodást nem tekinti öncélnak, inkább csak átmenetnek, amely azonban hosszú évtizedekig tarthat el és amelyre éppen ezért érdemes alaposan felkészülnünk. Oly átmenetnek, amely súlyos betegségből, hosszantartó gyógykezelés szigorú előírásával hivatott kivezetni és új egészséggel megajándékozni bennünket.

Kérdés: milyen eredményre juthat a gazdaságtudomány a magyar gazdasági jólét útja megítélésében? Egyáltalában lehet-

séges-e merőben tudományos alapon gyakorlati kérdésekben állást foglalni? Elmeget-e ilyen messzire a tudós, úgyhogy mondani-valóját tudományosan igazolhassa? A kérdés a XIX. század közepe felé kibontakozó értékítéleti vitához vezet vissza, a vitát megoldani azonban nem sikerült. Azóta szinte valamennyi nevesebb közgazdászt foglalkoztatta a kérdés. Előle kitérni márcsak azért sem tudtak, mert ennek eldöntésétől függött végsőleg a különböző elméleti irányokkal szemben való állásfoglalásuk is. Surányi-Unger, mint a tudományos gazdaságpolitika egyik legöntudatosabb híve, azoknak táborához csatlakozott, akik a tudomány normatív jellegét hangsúlyozták, úgy látta, hogy a gazdálkodás fogalmi elemeinek boncolgatása közben olyan önálló gazdaságpolitikai célokat sikerült felfednie, amelyek általános érvényüknél fogva a gazdasági élet irányításánál — ha sokszor tudat alatt is — mindig szerepet játszottak.

Erős szellemi megerősödést kapott ez az irány a német nemzetiszocializmus uralma alatt. Ekkor az értékítéleti vita ismét neki-lendült. Most már azonban többé-kevésbé megoldásra is jutott. Eszerint a nemzetgazdaság fogalmából olyan tárgyilagos, az általános jólétre irányított közösségi célok hámozhatók ki, amelyek függetlenek a politikai állásfoglalásoktól. A hatalmi, a művelődési és a társadalmi célkitűzések a «nemzet» fogalmának és így a «nemzet»-gazdaságnak lényeges elemei. A helyesen értelmezett nemzetgazdaság így szükségképpen honvédelmi, kultúrához kötött és szociális gazdaság. Ezek a nemzetgazdaság fogalmához tartoznak, így a nemzetgazdaság tanának alapelvei. Így nyer igazolást a nemzetgazdaságtan, mint politikai tudomány.

Ez a tudományos beállítottság szükségképpen kritikailag nézi a gazdasági élet egész szervezetét és a gazdaságpolitikát is. A gazdaságpolitika által formált és kialakított gazdaságot nem tekinti már eleve nemzetgazdaságnak. A nemzetgazdaság csakis úgy jöhet létre, hogy a népesség jólétének gondolata a politikai vezetés legfőbb célkitűzésévé válik. Ha tehát az elméleti közgazdász a magyar nemzetgazdaság alapelveit és szervezeti fölépülését kritikailag boncolgatja, nyugodtan kiindulhat a helyesen értelmezett nemzetgazdaság tanából, anélkül, hogy logikai fejtegetéseiben szakadás állana be. A felelős politikai vezetés a tudóssal szemben ekkor már csak két utat választhat: tudományosan igazolhatja érveléseinek logikai gyöngéit, vagy magát a nemzetgazdasági gondolatot tagadhatja meg.

Surányi-Unger könyve kétségtelenül nagy számban tartal-

maz gyakorlati részletkérdéseket tárgyaló javaslatokat. Könyvében tehát azt a módszert alkalmazza, hogy tudományos tárgyi-lagossággal végigvezetett fejtegetéseiben nem áll meg annál a pontnál, amelynél a tudományos gondolkodás már nagyobb fokú óvatosságra int, hanem tovább megy és gyakorlati ismereteire támaszkodva ad élő formát elméleti elgondolásainak. Szigorúan a tudomány érveire támaszkodva pl. nem lehet abban a kérdésben állást foglalni, hogy mely iparcikkek fokozott gyártására «kell» berendezkednünk. A gazdaságtudomány kizárólag saját ismeretei alapján nem juthat el a kérdés ilyen értelmű felvetéséhez. Ehhez messzemenően támaszkodnia kell a gyakorlati gazdaságpolitika és a technika ismeretanyagára is. Nem kétséges azonban, hogy a magyar jólét útja legcélszerűbben ebben a szintetikus szemléletben rajzolható meg.

Surányi-Unger a magyar gazdasági jólét útját a tervgazdaság keretében fejtí ki, mintegy ezt tekintve a magyar gazdasági megújulás feltételének. Mindjárt felvetődik a kérdés, mit ért a szerző a tervgazdaság fogalmán. Surányi-Unger mereven szembehelyezkedik a tisztán kiagyalt tervgazdálkodással. A szó szűkebb értelmében vett tervgazdálkodás mennyiségileg pontosan leméri a termelést, a beruházást, a fogyasztást és a megtakarítást. Az így megalkotott terveket azután vaskövetkezetességgel hajtja végre. Ebben a tervgazdálkodásban a magángazdasági iniciativa szerephez sem juthat. A gazdasági életet irányító dogmák kizárják az egyén formáló közreműködését. A fogyasztó sem gazdálkodik a szó igazi értelmében, mert a szükségletkielégítés az állami «kiadagolás» formájában történik.

Az a tervgazdálkodás, amelyre a szerző is gondol, az állam irányító szerepét abban látja, hogy a nemzeti erőket beállítja a helyesnek felismert célok szolgálatába és megteremti az irányított gazdálkodás jövedelmezőségi, valamint pszichológiai előfeltételeit. Ugyanakkor gondoskodik arról is, hogy az emberi együttélésben mutatkozó mélyreható jövedelemeloszlási különbségek megszűnjenek s minél szélesebb rétegek minél nagyobb jóléte tartósan biztosítható legyen.

Az így értelmezett tervgazdálkodás alapjául is a termelési, a külkereskedelmi, a beruházási, a fogyasztási és a megtakarítási tervek szolgálnak. A hangsúly azonban nem annyira a mennyiségek és a kimért idő pontos végrehajtásán van, hanem sokkal inkább az arányokon, valamint az irányzatokon. A módszer is, amelyekkel ez a gazdálkodás a tervek megvalósítására törekszik,

messzemenően számol a magángazdasági kezdeményezéssel és a fogasztás pszichológiájával.

A szóbanforgó tervek — különösen napjainkban — rövid idő leforgása alatt is gyorsan változnak. Érvényességük idején merőben bizalmi természetűek. Publikálásuk így nem is kívánatos. De nem is fontos, hogy a szélesebb rétegek ezekről mindenkor értesülést szerezzenek. Surányi-Unger ilyen értelemben éppen ezért nem is foglalkozik a magyar tervgazdálkodás időszerű kérdéseivel. Igen fontos azonban, hogy a művelt közönség tisztába jöjjön a magyar tervgazdálkodás célkitűzéseivel, szervezetével és az irányítás alapvető kérdéseivel. Ezek ugyanis már állandóak. Érvényességük általában hosszabb időre szól. Sajátos közjogi berendezkedésünknel fogva pedig legbiztosabban még úgy juthatnak megvalósulásra, ha helyességük, alkalmazásuknak szükségessége közmeggyőződéssé válik.

Surányi-Unger idevonatkozó fejtegetéseiből csupán egy gondolatfűzést kívánunk kiemelni. Munkájának fordulópontja azokon a közgazdasági ellentmondásokon nyugszik, amelyek ma főleg azokban az országokban szembetűnőek, amelyek bizonyos mértékben megtartották kapitalista berendezkedésüket, sokat vettek azonban már át az új német gazdasági rendszerből is. A szerző — mint arra fentebb már utaltunk — hét közgazdasági ellentmondást fejteget. Közülük egyesek világnézeti színezetűek. Ezeket nem is akarjuk érinteni. Mások azonban voltaképpen különböző oldalról egy súlyos tévedésünket világítják meg. Ez a tévedés abban jut kifejezésre, hogy a gazdasági életbe való beavatkozást összetévesztjük a gazdasági élet irányításával. Nem vesszük észre, hogy az irányítás, mint funkció, nem «több», hanem «más», mint a beavatkozás. Ezzel magyarázható azután a magyar gazdaság-közigazgatás felépítődésének sajátos kialakulása is: egyrészt a gazdaságpolitikánkban újabban mind több a gazdasági életet irányító elem, másrészt viszont a gazdasági közigazgatás nem felel meg az irányított gazdálkodás követelményeinek.

«A gazdaságtudomány előkelő kötelessége, hogy éppen döntően fontos közgazdasági fordulatok idején lépjen előtérbe és adjon helyes irányítást a közvéleménynek.» A szerző jól látja, hogy a magyar gazdasági megújulás alapjaiban nemcsak gazdasági probléma. Fogyatékoságaink egy részét még kellő gazdaságpolitikai eréllyel sem sikerülne máról holnapra kiküszöbölni. Így pl. a gazdasági pályákkal, általában a gazdasági élettel szemben tanúsított idegenkedésünk eredménye, hogy a *gazdasági* élet irányítá-

sában részesülők egy része még ma is tevékenységének inkább *közgazgatási* aktusát helyezi előtérbe. Helyesebben: fontosabbnak tartja a rábízott feladat aktyszerű elintézésének tényét, mint annak felelősségteljes lemerését, hogy a kérdés tervbevett megoldása gazdasági életünk egészére milyen várható hatásokat hív életre. Szociológiai eredmények nélkül a helyes gazdaságpolitika is csak részleges eredményekre számíthat. Surányi-Unger könyve igen alkalmas arra is, hogy ezt a nevelőmunkát a helyes gazdaság-szemlélet kialakításában előbbre vigye. *Csikós-Nagy Béla.*

J. Hampden Jackson: *Finland.* London, 2-ik kiadás, 1940. George Allén and Unwin. 243 oldal, 2 térképpel és 3 statisztikai ábrával.

E könyv szerzőjének már ismertettük egy könyvét, melyet «a háborúutáni világ»-ról írt. Amikor ezt a «Post War World»-ot a Társadalomtudományban ismertettem, ép a spanyol polgárháború elején tartottunk s így ismertetésemben is ez került előtérbe. És meg kell adni, hogy Hampden Jackson könyve igen jó fogalmat adott mindarról, ami a spanyol nép e véres testvérharcát vértelen küzdelem alakjában megelőzte, sőt sokban előkészítette s determinálta. A szerző nemrég e könyve új kiadásához még egy fejezetet illesztett, melyben kitér az azóta történetekre.

Ugyanezt az eljárást követte most ismertetett újabb könyvénel, a Finnországról szóló monográfiánál. Ez először 1938-ban jelent meg, amikor még senki se tudhatta, hogy finn-orosz háború lesz, mindössze annyit sejtethetett előre a világesemények figyelője, hogy Finnország jelentős szerepre juthat a közeljövő történetében. Aztán az ideai év elején, amikor a finn-orosz harcok dúltak, de még el nem dőltek, jelent meg a monográfia második kiadása, ismét egy az aktualitás érdekében hozzáillesztett fejezettel.

Érdekes, hogy a brit szerző ismeri a gazdag finn-magyar kapcsolatokat s nem mulasztja el rámutatni ezekre a finn-magyar vonatkozásokra. Magyar szempontból, igaz, egy-két felületesség is csúszott be, így pl. azt írja, hogy a finn nyelv egyetlen európai nyelvhez se hasonlít, kivéve az észtet és a *régi* magyar nyelvet (így! «early Magyar»). Nem tudom, mennyiben hasonlít a finn nyelv jobban a Halotti beszédhez, mint a mai magyar nyelvhez, de bizvást írhatta volna a brit szerző, hogy a finn nyelv *a magyarhoz* hasonlít, még pedig igen nagy mértékben, hisz tudjuk, hogy míg az idegen általában még hosszú évek folyamán is alig képes a magyart töké-

letesen megtanulni, a finnek, akik idevetődnek, feltűnően rövid idő alatt hibátlanul elsajátítják nyelvünket. «Azt mondják», írja a szerző, «hogy Arthur Griffith az ír Szabadállamot egy Magyarországról írt tanulmánnyal alapította meg; még jobban megalapíthatta volna, ha a finnekről írt tanulmányt (akik, mellesleg szólva, a magyarokkal faj rokonságban vannak)». Nyilván arra céloz a szerző, hogy a britek — értsd: angolok és skótok — és az írek nem mutatták az alkalmazkodásnak, politikai modus vivendi-keresésnek azt a fokát, melyre szükségük volna. «... tény, hogy a londoni és dublini államférfiak — hogy a belfastiakról ne is beszéljünk — tanulhatnak Finnország történelméből.» . . . «a párhuzam Írország és Finnország közt meglepően szoros. Erik svéd király csaknem ugyanabban az évben foglalta el Finnországot, amikor II. Henrik Írországot. Mindkét esetben a hódítás új fajt tenyésztett ki az országban: Itt az anglo-ír, amott a svedo-finn fajtát. Mindkét esetben a bevándorló nép a bennszülöttek kultúráját elárasztotta és tempót diktált az új civilizáció számára. A bennszülöttek itt is, ott is megőrizték nyelvüket és érvényt szereztek gazdasági egyenlőségre és politikai hatalomra irányuló törekvésüknek, még pedig a legújabb időben. Ezzel azonban véget ér a párhuzam. Az angol hódítók époly dőrék voltak, mint amilyen belátók a svédek; az ír kérdés még mindig bajt okoz Angliában, de Svédország számára igen rég megszűnt a finn probléma létezése. A kelta (Gaelic) rajongók ugyanoly mértékben voltak szélsőségesek, mint a finnek diadalukban is önzetlenek. A kelták még mindig nem találták meg a békés összhangot az anglo-írekkel, míg a finnek a svedo-finneket, ha nem is nyugtatták meg teljesen, de kibékítették . . .»

A könyv tele van érdekes politikai, néprajzi, társadalmi kérdésekkel. A jelenre helyezi a fősúlyt, így a finn történelemről vázlatos áttekintést ad csupán, ezt egy-két fejezetben elintézi, aztán áttér a jelenre, illetőleg a XIX. századra, majd a századforduló, világháború és forradalmak idejére, szóval napjainkra. Számunkra, a magyar olvasó számára itt mindenképp egy momentum figyelemreméltó: a finn, a magyarnak ez a testvérnépe, mondhatni minden tekintetben más adottságok között él, mint mi. Soha nem volt független, mindig politikai függőviszonyban élt. Ezzel szemben, mondhatni, soha nem volt rendi állam; míg nálunk a társadalmi osztályozottság, illetőleg rétegződés még a legutóbbi időkig megmaradt, a finneknél már a középkorban megszűnt, sőt tulajdonképp soha nem is létezett. Míg hazánk a világháború után súlyos helyzetbe jutott, a finnek semlegesekként vészelték át az 1914—18.

éveket és gazdaságilag igen jól boldogultak. Bár mindkét országban, hazánkban úgy mint Finnországban is, volt vörös forradalom és fehér ellenforradalom, de igen nagy különbség az, hogy Magyarországon ezek a négy évig tartó világháború hajtása gyanánt jelentkeztek, ezzel szemben a finneknél a polgárháborút — ha úgy tetszik osztályharcot — hallatlanul hosszú, százéves békés időszak előzte meg.

Érdekes általában az, mennyire békét hagytak a finneknek az évszázadok folyamán úgy a svéd, mint később az orosz uralom alatt. Az orosz cárok közt, akiknek voltaképpen Napóleon játszta kezére Finnországot, amikor a svédek elleni háborúba ugratta bele őket — ne feledjük, voltak igen haladó érzelmű, sőt jóindulatú uralkodók is, így I. Sándor, aki a finn származású miniszterének, Armfeltnek befolyása alatt autonómiát adott a finneknek. Jackson szerint a finnek legnagyobb szerencséje volt, hogy a korai középkorban svéd uralom alá kerültek, mert a svédeknel már akkor a *szabad parasztság* intézménye dívott s így ez honosodott meg a finneknél is. Mindamellet a parasztlázadások, melyek a középkortól az újkor elejéig véges-végig dúltak Európán, Finnországot sem kímélték meg. Itt azonban aránylag későn, 1596-ban jött az ú. n. Club war, buzogányháború, azaz bunkóháború — nyilván ez az elnevezés azt jelzi, hogy a parasztok fütykösökkel harcoltak, azzal, ami ép kezükbe akadt. A parasztokat leverték, de a svéd király mint tertius gaudens a győztes nemesek ellen fordult, igen soknak fejét vétette s nagyrészt új, svéd arisztokrácia foglalta el a finn urak helyét. (Sajátságos, hogy ez is országhatárokon túl megfigyelhető folyamat: új arisztokrácia keletkezése. Lásd a whigek Angliában, azonkívül a cseh nemesség kiirtása és osztrákokkal való helyettesítése a fehérhegyi ütközet után.) Innen kelteződik az erősebb svéd hatás; a finn nyelv, mely a reformáció óta, sőt ennek a révén fejlődött önálló nyelvvé, visszasüllyed, háttérbe szorul, konyhanyelvvé degradálódik. Sokan svéd nevet is vesznek fel a finnek közül, svéd oldalon harcol nagyszámú finn a 30-éves háborúban (állítólag a svéd csapatok egyharmada), így alakul ki mint divat a *névsvédésítés*. Csak sokkal később, már az orosz éra alatt, az autonóm finn «nagyhercegségben» indul el majd a XIX. század elején, a híres harmincas évek romantikájának hatása alatt, egy új finn nemzeti mozgalom. Így pl. jellemző, hogy ekkor, 1830 táján gyűjti össze Lönrot Illés a finn nép száján maradt epikus költeményeket: a Kalevalát.

Így hát a finn nép fajilag homogénebb, mint látszik, amennyiben a svedo-finnek közül is soknál a svéd név csupán álarc volt,

mellyel, őseik asszimilálódni igyekeztek az akkor uralkodó svéd fajhoz. Ezenfelül igen homogén vallásilag is: egész Finnország protestáns. Vallásharcok finn területen nem voltak, ettől a csapástól is meg volt az ország kímélve, nem szólva a középkorról, midőn az angol Nicolas Breakspear, a későbbi IV. Hadrián pápa, mint Svédország fanatikus püspöke, a finneket tűzzel-vassal térítette. Azelőtt valami sajátságos pogány hitük volt a finneknek, *sámánisztikus* hit, mely szerint varázsigéeknek — tehát szavaknak — tulajdonítottak földöntúli erőt. A szavakba vetett hit más alakban ma is él a finneknek: sehol a népesség számához arányítva annyi könyvet nem olvasnak. A nyomtatott információba helyezett hit azonban túlzottan is nyilvánul: «könyvben olvastam», mondják lépten-nyomon dönthetetlen érv gyanánt valamely állítás bizonyítására. Sokban ezzel függ össze az is, hogy a finn igen nagy törvénytisztelő, sőt olykor ezen túlmenőleg szőrszálhasogató módon nyargal a törvény betűjén. Még egy vonatkozásban nagy homogénség van a finnek között — relatíve. Ez t. i. a vagyoni helyzet. Finnországban kevesebb — aránylag — a nagy vagyon, mint másutt; «csak» 12 finn ember van (illetőleg volt az 1931. census szerint), akinek jövedelme meghaladja az évi 130.000 pengőt.

A könyv behatóan foglalkozik a finn szociális kérdésekkel. Sok tekintetben a magyar olvasó fogalmihoz mérten nagy szociális gondoskodást látunk, így pl. a közszolgáltatások, villany, víz, gáz, telefon egytől-egyig igen olcsó; nagyarányú a földbirtok demokratikus elosztódása is. A finn parasztságnak már régtől fogva nagy hányada művelte a maga földjét, ezt az arányt még nivellálta a napjainkban véghezvitt földreform. A paraszt és ipari munkás osztálya meglehetősen egybefolyó, gyakran látható, hogy a törpebirtokos földműves gyárban is dolgozik, illetve a gyárimunkás a fennálló olcsó, kedvező hitelviszonyok mellett törpebirtokot vásárol valahol a gyártelep közelében. Az ipari telepek eléggé decentralizáltak az ország területén, így pl. vidéken van a híres Enso-telep is, ez a mintaképe a szociális munkásgondoskodásnak. Ez maga egy város, csaknem állam az államban és a szerző szerint többet tesz mint angol pendantja, a maga nemében ugyancsak híres bournevillei gyártelep, ahol a quaker-szektához tartozó Cadbury iparmágnás család létesített páratlanul nagyarányú szociális munkásintézményeket.

A rendelkezésemre álló tér nem engedi, hogy rendszerességgel ismertessem a könyvet, mely rajongástól, egyoldalú elfogultságtól mentesen ugyan, de nagy rokonszenvvel írja le minden vonatkozás-

ban a finneket, azt a kitűnő emberanyagot, amely mind testileg (lásd atlétikai olimpiai eredmények), mind szellemileg (kiváló művészi teljesítmények, mély lelkiélet, zene stb.) igen kiváló helyet foglal el a föld népei közt, úgy számarányához, mint relatíve mégis csak sanyarú sorsához képest. Végül, ami a finnek civilizáltságának fokát illeti: az angol szemében valamely nép civilizációjának főként három dolog a fokmérője: a tisztaság, a becsületesség és a jóindulat. Ezzel a léptékkal mérve a finneket elsőrendűen civilizált népnek kell mondani, hisz az utazót, aki Finnországban jár, mindig nagy mértékben megkapja, hogy a finnek mennyire szeretik a tisztaságot, mennyire becsületesek és mily spontán nyilvánulnak náluk az emberbaráti gesztusok, a segítő készség, vendégszeretet, nemcsak szűkebb «ismerős» körben, hanem általánosabb érvénnyel, az idegennel szemben is magától értetődő szívesség, jóindulat alakjában.

Ferenczy Valér.

Bözödi György: *Székely bánja.* Budapest, Mefhosz Könyvkiadó, 1940. 323 lap.

A forró örömnapiok után, amely Erdély egy részét és a székelység közel négyötödét visszahozták, fel kell hívnunk a figyelmet erre a könyvre, talán a legjobbra, mely az utolsó évtizedekben a székelység problémáit összefoglalta. Első kiadása két éve jelent meg Kolozsvárt, a trianoni határon innen alig olvasta valaki. Ez a bővebb kiadás, reméljük, mindenkire eljut, aki a székely népről, annak jelen helyzetéről igaz képet akar nyerni. A szerző szereti népét, tehát igyekszik félrehúzni azt a színes, ragyogó tarka függönyt, amely a székelyekről eszményesített fogalmat költve elterelte a figyelmet a valóságról s ezzel megakadályozta a segítő szellem kialakulását. Most, hogy félmillió székely hazatért, a székelykérdés ismét reális magyar probléma lett s első feladat a tisztánlátás, a helyzet megértése, gyökerekig ható megismerése.

Bözödi György könyve sok szolgálatot tehet ezen a téren. Nem mintha a kérdés minden részletét alaposan feltárná, hiszen ezt csak egy tanulmány-sorozattól, a szakkérdések monografusaitól várhatnók. De Bözödi György könyve gazdag és igaz összképet ad, minden lényegesre rámutatót s olyan őszintén, közvetlenül, olyan lelki közelséggel beszél mindenről, hogy az olvasó mégis megismeri könyvéből a székelységet s annak egész nyomorát. Azzal kezdi, hogy rámutat a székely jellem hibájára: a megbízhatatlanságra, a kétarcúságra, a széthúzásra, de nyomban alaposan

meg is magyarázza ezt a nép történetével, mely Zsigmond korától napjainkig — de különösen a XVI-ik században, mikor a székely nép reménytelen és tragikus felkelések egész során próbálta szabadságát visszaszerezni, — egyetlen küzdelem a kegyetlen urak, a lelkiismeretlen uralkodók és a nép érdekét nem néző politikai és gazdasági rendet erőszakolok ellen. Bözödi tisztán látja, hogy a székelység nem ljis részben egy tömegillúzió, egy káros idola áldozata, azé, amely a székelyt szabad, erős katonanemzetnek mutatta, akit nem kell félteni, aki segít magán, aki megél a jég hátán is, — pedig ez a szabad és erős székelység már századok óta a múlté, a valóság a romlás, a kiszolgáltatottság, a gazdasági lehetetlenülés, a kivándorlás, a román fertő, a vérbaj, az egyke, a szervezetlenség, a pénzügyi túltengése, az árverések tömege, a belső harmónia és a jó vezetők hiánya. Ezek között a bajok között ott vergődik a székely értelem, bátorság, fajszeretet, de győzni nem tud, mert sehonnan sem kap segítséget.

Szerencsés gondolata a szerzőnek, hogy könyve második felében felvázolja tömören a székelység egyes vidékeit és városait. Ezek az éles kontúrok mozgató erőt visznek könyvébe, amely nem éles sikoly, hanem a lelkes szószóló vallomása a leggyökeresebb magyar nép életéről.

Sz. Gy.

Oberding József György dr.: *Az óromániai magyarság.* A pécsi m. kir. Erzsébet-tudományegyetem Kisebbségi Intézetének kiadványai. XI. kötet. Pécs, 1940. 68 lap.

A második bécsi döntőbírósi ítélet előtt Romániában élő magyarság, amely vitéz Nagy Iván szerint mintegy 1/8 millió lelket számlált, se települési, se politikai vagy társadalmi szempontból nem volt egységes. Szétszórtsága különösen a régi Románia, a regát határai között volt aggasztó s aggasztó még ma is. Oberding József könyve megrázó erővel rajzolja meg ennek a magárahagyott, szinte teljesen szervezetlen, népiségében végveszélyben forgó, számszerűen is alig megfogható óromániai magyarságnak sorsát. Könyve segélykiáltás a római Szentszékhez, a magyar kormányhoz, de a szélesebbkörű magyar közvéleményhez is.

Három jellegzetes csoportja van ennek a félmillió lelket számláló magyarságnak: a zárt települő helyen élő moldovai csángók népe, amely ősfoglaló földműves és a dunai tartományokban élő, havasalföldi bevándorolt magyarság, amely inkább város-lakó iparos- és munkáselemekből áll. A harmadik csoportot alkotó bukovinai magyarsággal ezúttal nem foglalkozik a szerző.

A moldovai csángók valószínűleg a honfoglaló magyarok egyik visszamaradt törzseiből valók, akik később kunokkal és kivándorló magyarokkal keveredtek össze. A 16. században Moldova lakosságának még mintegy harmadrésze magyar volt. A 14. században Nagy Lajos még gondosan számontartotta ezt a moldovai magyarságot, amelynek földjén a magyar királyok sokáig felségjogokat gyakoroltak. Királyaink később telepítésekkel is erősítették ezt a Kárpátokon túl élő magyarságot. A huszita mozgalom is nagy magyar néphullámot sodort Moldova felé, amely századokon át volt kirajzási területe vagy menedéke a Kárpátokon inneni magyarságnak. Még a 18. század második felében is sok új magyar község alakult s a régi települések is sokáig gyarapodtak.

Az idegen néptengerben a katolikus egyház volt e magyarság legfőbb támasza és megtartó ereje. Még a múlt század elején is 50.000 főre becsülték lélekszámukat, de ekkor már régen megindult a beolvadás folyamata. E magyar szórvány zavartalan népi élete csak addig volt biztosítva, míg magyar papok gondozták őket. Amint a magyar papságnak távoznia kellett, megindult a beolvadás a román nemzeti egyházba s ezzel a románságba is. A 16. század közepéig domonkosok, ferencrendi atyák és jezsuiták egymást felváltva gondozták e katolikus magyarokat, bár már 1550 körül megkezdődött a katolikus vallás üldözése, majd a magyar papok eltávolítása. A 17. század végén már könyörögniük kellett magyar papokért.

A következő században már csak időnkint kapnak misszionárius papokat, akik azonban vajmi keveset törődnek a nép testi-lelki, különösen faji gondozásával. Mikor a 18. század végén lengyel püspökök fennhatósága alá kerülnek, ezek olasz papokat küldenek hozzájuk, akik nem is értik a nép nyelvét. Ha nagynéha egy-egy magyar pap kerül közéjük, könnyezve hallgatják ajkáról a magyar prédikációt. Az 1848. év tavaszán, amikor idehaza a nemzeti megújulás ereje csodákat művelt, az utolsó minorita atyák is elhagyják a moldovai magyarságot s ezzel véget ér népi öntudatuk gondozása. Csaknem ezer éven át dacolt minden vésszel ez a moldovai magyarság, de a nemzeti nyelvű katolikus vallás szabad gyakorlatától megfosztva, népi állományában és faji öntudatában rohamos pusztulásnak indult. A jassii katolikus püspökség papnöveldéjében ma már öntudatos román papokká nevelik a csángó magyar gyermekeket.

Még ma is fel-feltör lelkükből egy elfojtott sóhaj a néphagyományokban homályosan élő anyaország után, de a magáramaradt

tömeg, a népi tehetetlenség törvénye nyomán már-már észrevehetetlenül eltűnt a román néptengerben. Feloldódott, mint a vízbe dobott rög, amelyet nem fog össze semmiféle megtartó erő. Leghamarább a nemzeti és faji öntudat nélkül élő felső réteg, a bojárok, a kenézek, a nép vezetői indultak meg a beolvadás útján. Az ősi magyar foglalók, a szabad részesek (rezesek) és a bocskoros nemesek után a tömegesen élő szabad székelyek, a szlobozok is eltűntek a jobbágyfelszabadítás *nyomán és* összeolvadtak az egységes román parasztsággal. A legalsó népréteg, amelyhez a Havasalföldre kivándorolt magyarság tömegei is tartoznak, csak ezek példáját követték, amikor minden nemzeti megtartó szervezet vagy erőforrás híján ők is beleolvadtak a román néptengerbe. Így vált Órománia a magyarság százezreinek temetőjévé.

A Romániában még feltalálható magyarság beolvadása egy félszáz év alatt teljesen befejeződik, hacsak nem történik valami megmentésük érdekében. Nem sokat segít ezen a folyamaton az, hogy újabb és újabb tömegek özönlenek a román síkságok felé a Kárpátok innenső oldaláról. Most már ez az utánpótlás is megakadt az új határok megvonása miatt. Félő, hogy az odaát maradó magyarság ezekután még könnyebben eloláhosodik. A kenyérért, a jobb boldogulásért *vívott* harc, a gúny, a lenézés és megvetés mind arra kényszeríti, hogy hasonuljon minél gyorsabban, minél teljesebben, amihez — legalább eddig — nyitva állt számára minden lehetőség.

Oberding József a tudós kutató nyugodt, tárgyilagos hangján sorolja fel ennek az óromániai magyarságnak egyházi, kulturális, egyesületi és társadalmi életére vonatkozó adatokat, megrajzolva ennek a magyarságnak múltbeli és mai romániai életét, de a magyar fajtáját féltő olvasót kínzó kérdések gyötrik s nem hagyják nyugodni a könyv elolvasása után sem. Miért nem történik semmi a világban szétszórta élő magyarság érdekében, hogy ez a hazahívott magyarság betöltse a most nagyrészt idegenek által ellátott gazdasági munkahelyeket?

X. N. J.

Elekes Dezső: *Hazánk, népünk, szomszédaink.* Az ezeréves, a trianoni és a megnagyobbodott Magyarország ismertetője. Budapest, 1940. 126 1. A Magyar Statisztikai Társaság kiadványai. 13. sz.

Ez az okos, világos könyv, ez a valóban népszerű összefoglalója mindannak, amit mindenkinek tudnia kellene, ez év augusztus

30-án — szerzőjének is nagy öröme — elavult. De nem annyira, hogy ne forgatnók többé haszonnal és érdeklődéssel. A keleti országrész kisebbik felének visszacsatolása csak a munka átdolgozását, kiegészítését teszi szükségessé, ami reményünk szerint meg is fog történni. Addig is hadd mutassunk rá arra, hogy Elekes Dezső igen szerencsésen szelektálja ki legfontosabb és összefüggő, éles képbe illeszkedő tudnivalókat a magyar történelemből, kitűnően számol be a nemzet szellemi és gazdasági életéről. A szociális viszonyokról írt fejezet euphemikus ismertetése az intézményeknek, a kritikát és a társadalmi állapotok ismertetését a szerző mellőzi. A népesség tömör, szép ismertetéséből kiemelkedik a magyar nép és a nemzeti-ségi kérdés eredeti megvilágítást nyújtó fejezete. A könyv utolsó része, mely a magyarság helyzetét szomszédai között vázolja, egy újabb nyugalmi időben lesz csak nagyobb biztonsággal megírható.

P. P.

Valkó László: *Az új magyar szociálpolitika.* Budapest, 1940. 80 l. A Magyar Társaság könyvei. 2. sz.

Helyesen tette a Magyar Társaság, hogy a magyar élet fontosabb kérdéseit tárgyaló munkák kiadását feladatkörébe iktatta. Valkó László könyve is ilyen: egypár lelkes szociálpolitikusunk helyes úton induló s máris eredményeket felmutató tevékenységét ismerteti. A szerző látja, hogy a földkérdésnek alapvető fontossága van, azt hiszi azonban, hogy a helyes, a bajokon komolyan segítő földbirtokreform törvényes megvalósítása még ebben az évben megtörténik (79. l.). Addig is nagyjelentőségűnek véli az országos népes és családvédelmi alapot létesítő törvényt s azokat a helyi kezdeményezéseket, amelyek a nép gazdasági erejét az öntevékenység útján iparkodnak növelni. E kísérletek ismertetése teszi a könyv legnagyobb részét. Különösen két nagyobb akcióról szól: *Esztergát* Lajos Szatmár megyében életrehívott Közjóléti Szövetkezetéről és a *Bonczos Miklós* éveken át tervszerűen végzett csongrádmegyei kísérleteiről. Mind a két akció igen sok tanulságot nyújt, további és bővebb ismertetésük nagyon kívánatos. A Szatmár megyéből kiindult közjóléti szövetkezet szervezete sok egészséges gondolatot és önzetlen jószándékot árul el, működése azonban csak pár évi tapasztalat után lesz megítélhető. Úgy látszik, a termelők szorosabb bekapcsolásának kérdése még megoldatlan s ugyancsak az értékesítésnél is a termelők érdekének szorosabb, közvetlenebb biztosítása. A csongrádmegyei szociálpolitikai tevékenységet, mint a megye

szociális tanácsadója, a legalaposabban ismeri a szerző. Köztudomású é vármegye súlyos birtokpolitikai helyzete, melyhez mérten a népségítő részletmunka itt bizony nem látszik arányosnak a feladat nagyságához. Mégis értékes a nép hasznos foglalkoztatását célzó minden kis akció: selyemtenyésztés, méhészet, szövő- és más háziipar indítása, az egészen eredeti és ügyes «kiskert-akció», a «naposcsibe-akció», a kecske-akció, a gyümölcsstermesztés felkarolása stb. Érdekes Ricsóy Béla akkori főispán minta-munkásház építési akciója is, mely 20.000 P-vel indult s a nagy családú munkások számára *kétszobás* munkásházat tervezett. A második szoba azonban megbukott, mert a *falusi* házadómentesség csak *egyszobás* házakra vonatkozik (!). Íme: a jogszabály hogyan lehet kerékkötője az egészséges fejlődésnek.

Valkó László könyve csupa bizakodás és őszinte jóakarát. Reméljük, hogy még sokszor találkozunk helyes magyar népemelő politikával foglalkozó munkáival. Sz. Gy.

Dr. W ü n s c h e r F r i g y e s: *Szervezett agrárértékesítés.* Csáthy Ferenc R.-T. Egyetemi könyvkereskedés és irodalmi vállalat. Budapest, 1940. 262 oldal.

Sem a gazdaságtudományt, sem a gyakorlati életet nem viszi előbbre Wünscher Frigyes könyve. Tudományos munkának túlságosan laikus, gyakorlati kézikönyvnek túlságosan elnagyolt, a fűszerpaprikaértékesítés részletes ismertetését kivéve. A könyv első felében foglalt elméleti fejtegetés azoknak a — közvélemény és a kormányzat által már elfogadott és követett — tételeknek eléggé rendszertelen összefoglalása, amelyek az agrárválság óta a tudományos, egyesületi és politikai életnek vitatémái, érvei és ellenérvei voltak. A szerzőnek a tudomány területére tett kirándulása igen gyenge eredménnyel járt. Kimondja pl. könyvének egyik helyén a tételt: «Amióta az általunk ismert világ van, azóta a gazdasági tevékenység a dolog természeténél fogva mindenkor irányított volt. A vitának lényege tehát nem lehet az, vajjon a gazdasági élet a jövőben irányított legyen-e, vagy sem, csak arról lehet szó, hogy a feltétlenül szükséges és a gazdálkodás lényegében rejlő irányítás ki által és kinek az érdekében történjék.» Azt a tételt, hogy a «gazdasági életet szükségszerűen mindenkor irányítják», a gazdálkodás fogalmának a tudományban szokásos meghatározásával bizonyítja, amely szerint: a gazdálkodás az emberi szükségletek kielégítésére irányuló tervszerű cselekvés. Ha pedig ez a cselekvés tervszerű,

akkor szükségképpen valaki irányítja. A gazdasági életet tehát mindenkor irányítják. Kissé túlegyszerű bizonyítás, amely nem veszi észre azt a lényeges különbséget, hogy a gazdálkodás fogalmának hivatkozott tudományos meghatározása egyfelől nem is általánosan elfogadott, másfelől pedig az *egyes ember* gazdálkodására vonatkozik. A *gazdasági élet* irányítotttsága (tehát *egy* állam összes gazdasági egyedeinek tervszerű összeműködése) ebből a tételből semmiféle logikai bakugrással nem következik. Többi tudományos tételei hasonló értékűek.

A könyv második részében, mint legtanulságosabb hazai példán, a fűszerpaprikaértékesítés szövetkezeti szervezésével elért eredményeken mutatja be a szervezett agrárértékesítés előnyeit. Könyvének ez a része tanulságos és hasznos. A harmadik rész azonban, amelyben az egyéb mezőgazdasági termények (búza, burgonya, gyapjú, tej stb.) szervezett értékesítésének elnagyolt, vázlatos képét adja, ismét nem sikerült.

K. L.

Dr. Molnár Olga: *Budapest Székesfőváros Statisztikai Lexikonja.* (Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának kiadása. 1940. 32°, 572 l.)

Budapest az egyetlen olyan nagyvárosa Magyarországnak, amelynek társadalmi képén a magyar szociológia is közvetlenül figyelheti a nagyvárosi életviszonyok különleges alakulását. Ezért olyan becsesek szociológiai szempontból a Székesfővárosi Statisztikai Hivatalnak Illyefalvy I. Lajos dr. szerkesztésében megjelenő kiadványai, amelyek széleskörű megfigyelési területet, sokoldalú és kimeríthetetlen gazdagságú adattárt kínálnak a szociológus számára is. A Székesfővárosi Statisztikai Hivatalnak egyik ilyen legújabb kiadványa a Molnár Olga dr. szerkesztette *Statisztikai Lexikon*) amely tetszetős külsőben, mintegy 1700 címszó alatt abc-rendben közli a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal 1938-as évkönyvének s egyéb alapvető forrásoknak legfontosabb adatait. Az 572 oldalas, gondosan szerkesztett munka nem pusztán számsorok és százalékszámok rengetege csupán, hanem olyan *szöveges* tájékoztató, amelynek keretében statisztikai adatokon kívül a főváros életére, berendezéseire és intézményeire vonatkozó közlemények, történeti visszatekintések is sűrűn találhatóak.

Az adatok legtöbbje csak az 1938. évre vonatkozik, kiegészítve az előző év adataival, de egyes fontos kérdések, mint amilyen a népesség, az épület- és lakásviszonyok, több évre visszatekintő

statisztikai sorokkal vannak megvilágítva. A gyakorlati élet igényeit, ahol legtöbbször csak egy-egy tájékoztató adatra vagy felvilágosításra van szükség, egészen jól kielégítheti az ilyen statisztikai kiadvány, amely különösen a közigazgatásnál, az újságírásnál, a várospolitikában sűrűn felhasználható. A munka *tudományos* bece főleg abban áll, hogy egy-egy jellegzetes adatával, mint a nagyváros életéből vett keresztmetszettel, ráirányítja a figyelmet valamilyen problémára, felvet egy-egy érdekes szociológiai kérdést és ezzel felkelti a tudományos érdeklődésű olvasó figyelmét is. A népesség státusának megoszlásán és a népmozgalom alakulásán kívül szociológiai szempontból is érdekes adatokat találunk benne a főváros közigazgatási életére, közigazgatására, közegészségügyi be rendezéseire, közoktatási, közműveltségi és szociálpolitikai intézményeire vonatkozólag. De egészen becsesek a milliós népességű főváros életéből vett ama szociográfiai és szociológiai vonatkozású metszetek, amelyek méltatásával külön figyelő cikk keretében foglalkozunk.

Á—s.

Z o l n a i Béla: *Szóhangulat és kifejező hangváltozás.* Szeged, 1939. 204 l. Acta Univ. Szegediensis Tom. XII.

Ez a finom és gazdag nyelvpszichológiai munka sok helyt indul ki a nyelv alakulásának tényeiből, ami társadalom-szellemi jelenséghez vezet s így szociológiai érdekű. Különösen figyelemreméltók azonban azok a fejtegetései, amelyekben egyenesen nyelv-szociológiai tételeket állít fel. A nyelvmelódiát ősi társadalmi jelenségnek tartja (132. l.). Rámutat egyes társadalmi rétegek artikulációs konvencióira (arisztokraták, katonák, munkások, csavargók. 150 és köv. l.). Érdekes gondolata a szerzőnek, hogy nyelvünk aránylag csekély dialektikus differenciáltságát a nemesség rétegének igen erős hatására vezeti vissza azon a tapasztalati alapon, hogy a hangváltozások a felsőbb társadalmi rétegekből indulnak ki (155. l.). Az erdélyi magyar beszéd különleges szépségét zenéjében találja, annak melodikus artikulációs modorában szemben a színtelenebb, egyhangúbb pesti kiejtéssel.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

ARCHÍV FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT UND BEVÖLKERUNGSPOLITIK. 1939. 6.

Max R u m p f: *Bauernleben, Volksleben, Bauernkunde, Volkslebenskunde* (Parasztélet, népélet, parasztismeret, népéletismeret).

A szerző egy realiztikus német szociológia alapvetésének szánta tanulmányát. A német tudomány, beleértve a szociológiát is, 1933 előtt elhanyagolta a népet. Ma a népélettan az egész német tudomány középpontjában áll. Kitűnően szervezett összeműködésre van szükség s ez a szociológiát is a valóság talaján álló népi ismeret munkaközösségébe utalja. Hans F. K. Günther, az ismert faj biológus adja az indítást «Das Bauerntum als Lebens- und Gemeinschaftsform» című könyvével. Günther a kisparaszt gazdaságában látja a tökéletes társadalmi közösséget, ellenpólusát pedig a városi tömegemberek társadalmában. Nem tartja lehetőnek, hogy a városi tömegember visszatérhessen a falusi életformára s ezért a város és vidék kiegyenlítésének kérdését megoldhatatlannak tartja. Ezzel szemben a szerző az államban, a nagynémet népközösségben, a szakadatlanul folyó politikai és társadalmi nevelésben fedezi fel a népi közösség megvalósíthatásának zálogát. Csak az elmerévítő bürokráciától fél, de megnyugvást talál abban, hogy nép és állam ma teljesen összeforrott.

U. ott:

Hans L i n d e: *Die ländliche Soziologie in Deutschland.* (A faluszociológia Németországban.)

A német agrárszociológia eddig nem sejtett buzgalommal veti rá magát a falusi élet feltárására és értékelésére. Egyedül a gazdasági szempontú szociológia nem talál művelőre. Az új irodalomnak semmi kapcsolata sincs a régi elméleti szociológiával, még személyi sem. Művelői új emberek. Lényege és kiindulópontja a tiltakozás

a polgári demokrácia és a proletár-szocializmus ellen, célja a falusi népélet rajzát adni és tudatosítani a falu társadalmát. Tárgyköre nagyon szétágazó. Népegészségügy, testkutatás, népesedéstan, faluépítés, örökléstan, fajélettan, településtan, néprajz, történelem, államtan területén mozognak a falu birodalom termékei. 1930 óta az egyetemi karok hallgatói bajtársi szövetségeik csoportjaiban végzik a kutatómunkát egyesületek, intézmények és alapítványok költségén. A népesedéspolitikai kérdéseket derítették fel először, majd a munkaügyi problémák, végül a település és telepítés problémái kerülnek szőnyegre.

U. ott:

K. H. P f e f f e r : *Die Soziologie in Deutschland.* (A mai német szociológia.)

A német szociológia művelői ma kerülnek a «szociológia» elnevezést, melyet a zsidó írók kompromittáltak Németországban s amelyet ott sokan a nyugati polgári demokrácia «lelkiismeretének» tartanak.

A német szociológia a múlt század közepétől részint marxista volt e tan teljes egyoldalúságával és vakságával a tények irányában, részint a zsidók rosszul leplezett németgyűlöletétől fűtve a nyugati polgári demokráciának bizonyos nemét szolgálta. Lényegében ezt tette az a formális szociológiai irány is, mely minden népre érvényes elméleti skémákat keresett, tényleg azonban alapértékeit a nyugati polgári demokráciából vette. Spann univerzalizmusa sem érlelhetett gyümölcsöt, mert nem a történelmi népből indult ki, hanem népfeletti szellemi világból. Végül a tényeket gyűjtő szociológia is meddőnek bizonyult.

A háború után rosszhírűvé vált szociológia három német szellemhez tért vissza megújulásért. Lorenz v. Stein, W. H. Riehl és Nietzsche a polgári világ embereszményének kritikusai. Az új német szociológia eszmei alapja maga a német nemzetiszocialista forradalom, melynek igazolását tekinti első feladatának. A nép és népi mivoltának tisztázása, a nép és faj viszonya, a népnek nem mint pusztá kultúrahordozó, hanem valóságos, élő, nemzedékek sorában folytatódó valóságnak felismerése, a népi élet feltételeinek feltárása. A nép államelméleti feltételeinek felkutatása, új politika alkotása, melyet a gyakorlati ismeret: a politikai cselekvés tana egészít ki. Új irány a Riehl szellemében művelt szociális népismeret. Gazdasági vonatkozásban az élettér sajátosságainak s ezzel kap-

csolatban a népeletnek feltárása. Fontos munkaterület a vezető kiválasztásának problémaköre, mely többé nem a polgári társadalom felemelkedési gondolkörében mozog. A szociális népesedéstan és a munkatudomány egész szervezetek munkaprogramjában keresnek feldolgozást. A cikk végül a német szociológia kiválóbb mai művelőit sorolja fel.

S. G.

VÁROSI SZEMLE. 1940. 3. sz.

Dr. M a k s a y F e r e n c : *Tanoncsors.*

A szerző a főváros iskolaorvosi munkája alapján nyert és nyújt bepillantást a fővárosi tanoncok szociális, egészségügyi és egyéb viszonyaiba. Az egészségi állapot igen szomorú képet mutat. A tanoncotthonok száma, férőhelye nem elegendő. Az egész városban 3 városi (2 fiú és 1 leány), 2 r. kath., 2. ref., 2 izr. és 2 egyleti tanoncotthon van, melyet a Vöröskereszt Egylet tart fenn. Legideálisabb a Miként nevet viselő izr. tanoncotthon, valamint a Vöröskereszt szentimrevárosi tanoncotthona. Rá kell mutatni arra, hogy e csekélyszámú otthonban a *vidéki* ifjak nem kapnak elhelyezést, vagyis a falu ki van rekesztve a főváros iparosnevelő intézményeiből.

S. G.

A TÁRSULAT ÉLETE.

Fulvio Maroi római egyetemi tanár előadása.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat meghívására *Fulvio Marói*, a római egyetem ny. r. tanára 1940. évi augusztus hó 30-án Budapesten, a Szociálpolitikai Intézet helyiségében nagyhatású előadást tartott: *La codificazione fascista del diritto civile* (Az olasz magánjog fasiszta kodifikálása) címmel. Az előadást Márkus István tagtársunk feljegyzései alapján a következőkben ismertetjük:

Bevezetésül idézte az előadó egy Magyarországon járt olasz humanista, Hugolino Pisani, 1437-ben kelt feljegyzését, mely szerint a Magyarországon «non modo legibus, verum etiam armis vivitur». Ezután a magyar jogász teremtőerő külföldi elismeréséről tanúsító több olyan adalékot sorolt fel, amelyek a magyar alkotmányfejlődés eredeti nemzeti jellegét és annak a fejlődéskívánta módosításokkal történt mindenkori összhangbáhozatalát bizonyították.

Az új olasz magánjogi törvénykönyv személyi és családjogi részei 1939- évi július hó 1-én, az öröklést és az ajándékozást szabályozó rendelkezései pedig 1940. évi április hó 21-én hatálybaléptek. A törvénykönyvek reformjának kidolgozására kiküldött bizottság 1940. évi január hó 31-én a Palazzo Veneziában a *Duce* jelenlétében megtartott ülésén Dino Grandi igazságügyminiszter bejelentette, hogy a kódexek közzétételének befejezése után a Fasiszta Nagytanács fogja összefoglalóan megállapítani az új olasz rend általános jogi alapelveit. (Principi Generali deli Ordinamento Giuridico Fascista.)

A fascizmust «jogi forradalomnak» szokták nevezni, de ez nem úgy értendő, mintha az a római remekjog hagyományainak a megtagadását jelentené, sőt éppen a tiszta római jog szelleméhez való visszatérést hirdetik (diritto romano-italico). Ám a fasiszta kodifikátorok valóban nem abból a római jogból keresnek ihletet, amely a francia kommentálóknak tulajdonított (Dómat és Pothier-féle) deformációk és a francia forradalom túlzásaiból a Code Napóleonba beszüremlett elemek hatását tükrözi, hanem a legutóbbi évtizedekben fellendült olasz romanista jogi iskola (Scialoja, Bonfante Riccobono) és tanítványaik kutatásai nyomán rekonstruált és átértékelt római jogot, amely az olasz föld római hagyományainak, népi jogszokásainak és főleg a felújított birodalmi gondolatnak, valamint az erőskezü államvezetés követelményeinek megfelel. Az egyik kiváló fasiszta római jogtörténész, Pacchioni javasolta, hogy a bíró abban az esetben, ha sem törvényes rendelkezést, sem analógiát nem talál, a mai jogtudomány állása szerinti római jogból merítse az alkalmazandó jogszabályt. Kisegítő jogforrássá váltak továbbá a korporációk körrendeleteiből, a kollektív munkaszerződésekből s általában a hivatásrendi gazdaságjog szabályaiból levonható általános alapelvek is (gerarchia delle fonti). Solmi olasz igazságügyminiszter szerint a fasiszta állam a nemzeti közösség erősítése érdekében a társadalmi igazságosság fokozottabb érvényrejuttatására törekszik és az összes társadalmi osztályok jólétének előmozdítását egyaránt szem előtt tartja.

Áttérve a családjogi részre, az előadó megcáfolta azt az állítást, mintha az olaszországi házasságjog rendszerének egysége az 1929. évi február hó 11-én megkötött lateráni egyezmény óta megszűnt volna. A fasiszta magánjogi törvénykönyv a Codex Juris Canonici nyomán az egyházjogi «error redundans in personam» tágabb fogalmát fogadta el a házasság érvénytelenségét okozó tévedés tekintetében és annyiban is közeledést jelent az egyházjogi felfogáshoz («matrimonium

facit partium consensus»), hogy a régi törvénykönyvvel ellentétben, az új kódex a polgári tisztviselő közreműködésének nem konstitutív, hanem csak deklaratív hatályt tulajdonít.

A házassági vagyonyjog terén merőben új az ú. n. «patrimonio famüiare» intézményének létesítése, mert ennek olasz földön nem voltak előzményei. Ezt a fogalmat, elnevezést és jogi szerkezetét a kodifikáló bizottság elnöke, Vittorio Scialoja konstruálta. Az antik görög jogban nyomát találjuk ugyan az ú. n. «Oikos»-nak és az egyiptomi papiruszok is említést tesznek hasonló jogi fogalomról s némileg hasonlít a hitbizományhoz, a családi alapítványhoz s főleg a hozomány intézményéhez is.

Az új törvénykönyv lehetővé teszi az atyai hatalom gyakorlásától való megfosztást, abban az esetben is, ha a szülő megsérti vagy elhanyagolja azt a kötelességét, hogy a gyermekét a nemzeti közfelfogásba való beleilleszkedésre nevelje.

A családjog terén az újonnan létesített gyámügyi bíróság útján érvényesül a fokozottabb állami intervenció. A házasságon kívül született gyermekek jogi helyzetének új szabályozásánál sikerült a kodifikátoroknak egyfelől a méltányosság, az emberiség követelményeit és a népszaporodás előmozdításának szempontjait összeegyeztetni a törvényes család anyagi és társadalmi érdekeinek megvédésével. Felesleges zaklatások elkerülése érdekében ezentúl csak akkor lehet apasági keresetet indítani, ha a törvényszék előzetes perenkívüli eljárás során engedélyezi a perindítást. A családi tanács francia hagyományú intézményét eltörölték és visszatértek a gyámügyek közjogiasabb felfogásához, amelynek nagy múltja van Itáliában. Az elhagyott gyermekek védelmének megkönnyítése érdekében a gyámság és az örökbefogadás elemeinek kombinálásával új jog intézményt létesítettek, amelynek a középkori olasz jogszokásokban volt némi előzménye. («Adozione dei figli della Madonna o dell'anima.») A züllés veszélyének kitett gyermekek ily módon családias támaszhoz juttathatók anélkül, hogy a leszámazás és az öröklés tekintetében idegen elem kerülne a családba.

Ami a fajtisztaság érdekében hozott legújabb rendelkezéseket illeti, a kódex csak utalást tartalmaz a vonatkozó külön törvényekre. Az előadó itt rámutatott ennek a kérdésnek az afrikai gyarmatosítással kapcsolatos különleges jelentőségére és kiemelte, hogy az új olasz jogszabályokban az árja-kategória nem annyira biológiai vagy antropológiai, mint inkább politikai fogalom, amelynek közelebbi meghatározása már külön jogszabályok feladata.

Az örökösödési jog fasiszta reformjairól, kiemelte Marói pro-

fesszor, hogy az új rezsim már 1923-ban eltörölte az örökösödési adót, a család körén belül. (Abolizione dell'imposta di successione nel nucleo familiare.) Jóllehet ezt a kedvezményt 1930-ban némileg korlátozták, mégis a fasiszta jogpolitika egyik jellegzetes alkotása marad. Az öröklési törvénykönyv 279. cikke elővételi jogot biztosít az örökösök között. Ez a túlhajtott individualizmussal szemben a családi összetartozás eszméjét kívánja előtérbe állítani. A túlélő házastárs joghelyzetét számottevően megjavították. A jótékony célra szánt juttatásokat bizonyos értékhatárig megtámadhatatlanná nyilvánították. A nemzeti termelés érdekében mezőgazdasági vagy ipari üzemek túlságos szétdarabolását; történelmi, tudományos vagy művészeti közérdekből pedig könyvtárak, képtárak, gyűjtemények szétszóródását meg lehet akadályozni.

Marói professzor különös érdemnek minősítette azt, hogy a fasiszta törvényhozás minden ellenkező kritikai támadás dacára is megvédte az örökgyő tartozásaiért az örökös terhelő személyes és korlátlan felelősség elvét. Az előadó szerint ez az olasz nép évezredek hagyományaiban gyökerező ama felfogásra vezethető vissza, amely szinte misztikus azonosságot tételez fel az örökgyő és az örökös személye között. («Eadem personae paene intelleguntur.») Az örökös felelősségének korlátozása csorbát ejtene a családi egység és folytonosság elvén. Különösen az olasz agrár-népesség körében szinte közmeggyőződéssé vált, hogy a leltár-kedvezmény igénybevétele vagy a szülők hagyatékáról való lemondás, illetőleg visszautasítás egyértelmű lenne a kegyeletsértéssel, annyira erős ott ma is a családi szolidaritás érzése. (Esigenza intima della coscienza comune.) Az elhunyt közeli hozzátartozó kötelezettségeinek nem vállalása közmegegyezést vonna maga után.

Fejtegetéseit azzal fejezte be, hogy a római birodalom letűnése után a honfoglaló magyarok ilyen örökös gyanánt vették át mintegy a birodalmi feladatok itteni folytatását.

A Társulat elnöke, Dékány István egyetemi tanár, magyar és olasz nyelven elmondott záróbeszédében megköszönte a vendég-előadó élvezetesen előadott tanulságos fejtegetéseit és Kelet-magyarország visszatértének napján melegen üdvözölte a szövet-séges olasz népet és annak itt időző kiváló képviselőjét.

AZ ERDÉLYI UNIÓ PROBLÉMÁJA

Megkérdeztük az erdélyi kérdés néhány ismerőjétől, miben látják a visszacsatolt Észak-Erdély szerencsés és gyors összeforradásának feltételeit és nehézségeit. A válaszokat itt közöljük azzal, hogy a kérdést még napirenden tartjuk.

A szerkesztő.

BARÁTH BÉLA teológiai tanár (Kolozsvár):

A román uralom alól felszabadult Erdély gondolkodását, egész lelki világát három alapeszme jellemzi.

Mindenekelőtt is *keresztény* ez a világnézés. Azzá tette nemcsak a régmúlt hagyományos lelkülete, hanem a kisebbségi sors történeti fejlődése is. Itt az elmúlt 22 esztendő alatt jórészt a történeti egyházak jogi személyiségének a védelme alatt élt a magyar nemzeti kultúra, működtek kultúrintézményeink és egyesületeink. A Krisztus köpenyegébe fogódzva vetette meg a lábát és dacolt a kisebbségi élet együtt járóival, a másodsorba-állítással, a perifériákon tengődéssel, a közéletből kiakolbolítással szemben a faji élniakarás. Mindezt egykönnyen nem felejtik el, s nem is akarja elfeledni az erdélyi tájékozódás. Ezért nem számol az erdélyi lélekkel az, aki keresztényellenes világnézéssel kopogtat nálunk, vagy a történeti egyházak mellőzésével akar építeni itt, vagy az anyaországban jobb magyar jövőt. Rossz szolgálatot tenne Erdély ügyének, aki itt az állami monopóliázás elvét hirdetné és akarná a gyakorlatba átültetni, vagy pedig éppen a túli, sajnálatos felekezeti ellentétnek lenne előharcosa. Nálunk minden egyháznak és hitvallásnak elég a maga gondja, baja, küzdelme és vállalt feladatköre. A máséval csak akkor törődünk, ha közös érdekről és összefogásról van szó és erre utal az élet szükséglete. Bántó volt tehát a közelmúltban és bántó lesz a jövőben is, bárki ajkáról hangozzék is el, ha valaki errefelé azt a tapintatlan kérdést feszegeti, ki itt a jobb magyar.

Ha a visszacsatolt magyarság többsége állítólagosan református is, a hazatért legmagyarabb, a székely vármegyék túlsúlya katolikus. Úgynevezett szatmári svábjainkat meg senki sem kell, hogy kioktassa arról, mi a magyar érzés és hűség, a magyar kitartás és szervezkedés. Nem mondom ezzel, hogy vezető körök részéről nem kívánatos a körültekintés a felekezeti frontokon. Sajnos, a háború előtt tiszta katolikus vidékeink másvallású jegyzői és tanügyi férfiai szorgalmazták és hajtották végre sok helyt hitvallásos iskoláink államosítását s tették számunkra a kisebbségi sorsban ugyanott lehetetlenné a nemzeti oktatást és nevelést.

A második alapeszme nálunk a *nemzeti* gondolat, mely Erdélyben öntudatos faji politikát követel. Erdély magyarsága a világháború előtti időben jogosan panaszkolta fel, hogy mostoha elbánásban részesül. Aki ezt nem hinné, vessen csak egy pillantást az erdélyi vasúti fővonalakra, — csak 1913-ban épült ki teljesen a székely körvasút, — s azok mindennél ékebben beszélnek erről neki. Nem a kedvezményesen kezelt szászokra vonatkozott ez a panasz, nem is kormánypártokhoz csatlakozott román tömegekre, hanem elsősorban a Székelyföldre és annak ellenzéki lakóira. A román uralom alatt Erdély románjainak ajkán sem némult el az ehhez hasonló panasz a regát uraival és kormányaival szemben, bár 22 éven át öntudatos, célirányos, népmentő- és erősítő román politikának voltunk szemtanúi mi mindnyájan, erdélyiek. Ma azt mondják Erdély-szerte: Magyar, pesti regátot nem akarunk! A népmentő, öntudatos román politikának elfogadható intézkedéseit meg szeretnők érvényben látni magyar kiadásban is! S mivel kevesen vagyunk, a politikai pártoskodáshoz és megoszláshoz semmi kedvünk egyelőre! Aki hozzánk jön, Váradon, Kolozsváron túl is lássa meg az életet s egységes nemzeti frontunkat ne törje össze! Nekünk, főképp a bécsi döntés által teremtett helyzetünkben életszükséglet az egységes összefogás!

Harmadszor modernül *szociális-ízű* a mai erdélyi gondolkodás. Társadalmi téren ez azt jelenti, hogy sokban közelebb jöttünk egymáshoz mi, erdélyiek. A nagymúltú erdélyi mágnásnak és gentrynek háború előtről hírhedt gögje letompult. Valahogy leépültek a válaszfalak. A szellemi és fizikai munkástábor

is jobban egymásra talált. Az erdélyi köznemesség és szabad székelység egészséges öntudata, az erdélyi érzület józan demokráciája épp ezért ma nehezebben szívleli el a címkórság és a protekciós rendszer jelenségeit. Tudom, hogy ezt darabosságának minősítik egyeseek. De hát mi hegyi nép vagyunk. Innen lokálpatriotizmusunk, nyersebb faragású, küzdelemhez acélozott, katonásabb életstílusunk. Az erdélyi életnek a folytonos őrállásban sok udvariaskodásra nem volt ideje. A 22 év élet-halálharca meg sokban lényegszemléletre nevelte.

Gazdasági téren persze szegények, lerongyolódottak lettünk. A román földreform kihúzta a földet a lábunk alól. A román konverziós törvény a zsebünkbe nyúlt s elvette maradék tőkéinket, összesorvasztotta alapítványainkat s élhetőségeinket. A román nemzeti munkavédelmi intézkedés meg már a kenyeret kezdte kiütni a kezünkéből. A bécsi döntés nyomán — bár nem sajnáljuk — Bukarest, Galac s a regát népfelcsapásoknak már nem ad többé állást, munkát és elhelyezkedést. Jobban fájjaljuk ennél, hogy Brassó, Segesvár, Medgyes, Szeben, Gyulafehérvár, Arad, Torda és Temesvár felé se mehetnek munkába egyelőre székely legényeink és leányaink. Reméljük, hogy egy részük a katonaságnál, a csendőrségnél, a vasútnál s egyebütt kap elhelyezést. A leányok meg Nyugat felé indulhatnak Kelet helyett. S munka a felkarolt Erdélyben itthon is lesz elég. Úgy hisszük, hogy újból megtermi Erdély földje, az alapítványok hajdan klasszikus hazája, a vezetésre hivatottaknak, a szellemiségnek elítserégét. De mert szegénységünkben is átlag jobb a sorsunk, mint az anyaország mezőgazdasági napszámosaié és kubikusaié, érthető, hogy nem a nyomorultak életirigysége láttatná szívesen velünk és kívánja szorgalmazni az anyaországban is a korszerű szociális reformok megindulását. Mi, akik 22 évig kívülálltunk a magyar életen, lehiggadt ítélet és tárgyilagos elbírálás alapján, a nemzeti szolidarizmus jegyében óhajtjuk, hogy ott minél hamarabb megvalósuljon több pontban nem a napi, átmeneti szociálpolitika, hanem a gyökeres szociális átalakulás. Szent a meggyőződésünk, hogy annak egészséges megoldása mellett a magyar élet és jövő nem vallja kárát.

De már legyen elég. Talán többet is mondtam, írtam, mint amennyire a hozzám intézett kérdés feljogosított. Annyit azon-

ban, remélem, mindenképpen, hogy kitűnjenek a szerencsés, gyors és teljes összeforrás feltételei és esetleges nehézségei az anyaország és Erdély között.

GULÁCSY IRÉN író (Budapest):

Az ankét időszerű, noha nem bizonyos, hogy sok új elemet vethet fel. Hiszen Erdély már jelenlévő köztünk: ő maga is több esetben nyilatkozott és még folytatólag nyilatkozik önmagáról, testi és lelki szükségleteiről. De a szétszórt észleletek összesítése és áttekinthető rendszerezése mindamelllett is jelentős hasznú teljesítmény.

Mint tizenöt éven keresztül erdélyi (kisebbségi) közösségben élt sorstárs, a szellemi összhang megteremtésénél ezeket a szempontokat tartanám mélyen megértendőeknek:

Az erdélyi ember az ő teljes magyarságában is, mégis *elüt* a zárt geográfiai területén kívüli emberektől. Az «itt» és «odaát» elkülönbötetés, tagadhatatlanul, szintén létezik. Létezik a leg egyszerűbb emberek legegyszerűbb életfunkciójától, a táplálkozástól kezdve, a magasabb értelmiségű emberek legmagasabb szellemi kifejeződéséig. Az erdélyi ember elkülönbötetési konyháját a kívülső részeken élő emberek konyhájától («nem erdélyi módra, hanem magyarul főz»), azaz nem használ füveket), épúgy, mint az intellektuel a maga intellektuális cselekvéseit. Az erdélyi irodalom is például «erdélyi módra» kíván megnyilatkozni. A politika különbséget tesz «itteni» és «odaáti» elgondolások, módszerek közt. De ez a partikularizmus végeredményében mégis csak látszólagos, mert az együvértartozásnak olyan szinte emésztő érzése színezi, mely kizárja a valódi regionalizmus feltételezését. Az erdélyi ember — talán — bírálni fogja, hogy «odaát nincs sürgősebb dolguk», vagy egyebet, de mindenkor élénk tudatában van annak, hogy történjék bár a tágabb hazában valami helyesen, vagy szerinte elhibázottan: a következményeknek ő elrendelészerűleg, feltétlen osztályosa. A tagadhatatlan erdélyi másformaságot tehát minden aggodalom nélkül fogadhatjuk és semmi tapasztalat sem tanúskodik amellet, hogy meggyengítésén kellene munkálnunk, ami elkedvetlenedést okozhatna.

Az erdélyi magyarság bizonyosfokú, azaz fokozottabb *ön-*

állóságra tart igényt, mint mi. Ennek a ténynek okai történelmünkben annyira közismertek, hogy az időben visszanyúló szempontok taglalása mellett szükségtelen megvesztegelnünk. A történelem a közelebbfekvő múltban ezeket az okokat azonban még jelentékenyen gyarapította. Erdély úgy járt, mint az elárvult gyermekek legidősebbje. Gondozottból és ellátottból minden átmenet nélkül egyszerre nemcsak gondozó és ellátó, hanem családfő, sőt családfenntartó lett. Nagykorú, önállóan határozó és cselekvő, felelősen élő nemzet-személyiség. Visszatérve a tágabb család kötelékébe, a szoros járószalagon vezetést már csak idegenkedve fogadhatná.

Erdély magyarsága — nemzeti vonatkozásban — két évtizeden keresztül valóságos kis állam volt, mely kitűnő szerkezetet és rendszereket épített ki sajátos szükségleteire és államférfiakat termelt ki magából, akik, hogy mekkora rátermettséggel töltötték be feladatkörüket, arra nemzettöredékünknek huszonkét év múltán, tökéletes magyarságban való visszatérése a legbeszédesebb bizonyíték. Erdély levizsgázott magyarságból is, érettségből is. A nagykorú családtagnak az egyenrangúakat megillető helyet lesz méltányos biztosítanunk közéletünkben. Vagyis: nem eltekintenünk az erdélyi véleményektől, hanem — gyakran — egyenesen azokhoz igazodnunk, még pedig teljes bizalommal. Az erdélyi véleményeknek, ha nem is túltengő, de legalább aránylagos érvényesítése az ország sorsának irányításában, minden bizonnyal megnyugtatólag fog hatni Erdély öntudatos magyarságának lelkületére.

Az öntudatosságon felül nem hagyható azonban figyelmen kívül *Erdély nagy érzékenysége* sem. Ez a nemzettöredék egész pontosan ismeri teljesítményének értékét, következésképpen állandóan összehasonlítja. Érdemeket mutat fel, tehát érdemeket is kíván. Minden hivatalba, vagy éppen föléhelyezett személyiséget tüzetesen meg fog vizsgálni ebből a nézőszögből és aszerint lesz vele elégedett, vagy ennek ellenkezője, hogy huszonkét év küzdelmeinek mérlegében az illető kellőleg lenyomja erkölcsi és nemzeti vonatkozásban a serpenyő másik tányérját, vagy pedig valami más motívum keveredett közre küldetésénél. Kétségbevonhatatlan nemzeti teljesítményekre kell támaszkodnia annak a *kívülről* jött előljárónak — de bár csak egyszerű

hivatalnoknak is —, akinek megbízatásánál az erdélyi lelkekben fel ne merüljön a kérdés: köztünk, itt megszenvedettek közt, már nem akadt volna hozzá fogható?

Erdély magyarsága a messzi anyaországban látta minden erény ragyogó megtestesülését. Végtelen hosszúnak látszó ideig volt születési okon elnyomott, megalázott: másodrendű állampolgár. Visszatérve most megbecsülésben és tegyük hozzá, a minden téren való *eszményi igazság* gyógyító légkörében szeretne élni. A méltatlanul kapott bántalmak fokozott jogérzékenységet és bizonyos szolidaritást fejlesztenek ki szenvedők és szenvedők közt. Az egykori elnyomottakból tehát vagy csak súlyos lelki konfliktusok árán, vagy soha és egyáltalán semilyen emberi vonatkozásban nem lesznek jog-elvonók, mert már ők maguk is átérték a születési alapon való csökkent jogúság teljes lelki hozamát. Az emlékek még figyelemreméltóan frissek. Az összehasonlítás kéztöleső.

Rendkívül érzékeny az idegenek közt élt erdélyi *az egymás közt használt hangra is*. Jól emlékezem, mennyire megdöbbenett, mikor Erdélyből kijöve, először hallottam nyers beszédmodort, nemzeti életünk legfőbb fórumán. Kínos talány volt számomra, hogy magyar emberhez szólhat valaki kíméletlenül, ha ő maga is magyar? Hát még ha egy hazavesztettségéből kiváltott lelket érne a durvaság! Ütést kapni «odaát» sem volt éppen öröm. De itthon egyenesen szörnyű lenne a testvérokozta bántalom, mely nem is maradhatna nagy lelki sérülések és azok visszahatásai: csalódások és kiábrándulások nélkül.

Erdélyben a szorosabb egymásrautaltság következtében a társadalmi különbségek elmosódottabbak, mint idekünn. Címet, rangot, kitüntetést kapni gyanús volt. Egymásközt: a magyarság és az érte vállalt áldozat kvalifikált. Az arisztokrácia sem vont áthatolhatatlan kínai falat maga köré és nem is távolodott el olyan messze a néptől, mint a bármily alapon kiváltságos osztályok idekünn való képviselői. Hasonlóképp nem is veszi tehát szívesen, ha méltóságára és praerogatíváira minduntalan emlékeztetik.

Azt remélem, hogy mint Erdélyből kiszármazottnak, ebben az adott esetben szabad volt bizonyos fokig szubjektívnek lennem és szabad lesz Egyből a Többre következtetnem:

Visszahonosításom után nem érdekelték semminő pártok. Nem kívántam semminő mozgalmakkal és szellemi áramlatokkal megismerkedni. Egyszerűen csak: magyar akartam lenni. Megfürdőzni az itthoni, pihentető, bőséges magyarságban és majd később, lassan-lassan körbe tájékozódni. Ha nem csalódom, a hazatért nemzettöredék is idegenkedéssel fogadhatná az állásfoglalásra való türelmetlen késztetést, a lélekkalászatot, párt-zajlásokat és a harcmodor elvakult szenvedélyességét. De legfőképp az olyan magatartással állhat szemben kínosan értetlenül, mely immár a *saját* hazán belül tenné vitathatóvá a magyar elem dominálásának jogát, vagy olyan áldatlan szereplésű idegen személyiségekkel mutatna rokonszenvet, akiktől ő sebeknél egyebet nem kapott és akik ezért a leggyászosabb módon élnek is emlékezetében.

HORVÁTH BARNA egyetemi tanár (Kolozsvár):

Az Erdéllyel való lelki egyesülés kérdéséhez kétféle különböző címen merek hozzászólni. *Először* azért, mert érdekes közvéleménypolitikai és társadalomlélektani problémát vet fel. *Másodszor* pedig azért, mert a kolozsvári egyetemen végzett munkám során naponta rajta tartom a kezem a szellemi összehangolódás egyik kényes részletfolyamatán.

Az elvi kérdés az, vájjon mik a feltételei és akadályai annak, hogy az a két, 22 éven keresztül egymásra vágyó, de egymástól elválasztott, elszokott és eltávolodott lélekközösség, amely a különböző sors és környezeti tényezők nyomása alatt az egyetlen magyar lélekközösség tágabb körén belül az anyaországi és az erdélyi lélek szűkebb közösségeiben fejlődött kétéfelé, a várva-várt találkozásban, a vágyalom teljesülésében, csakugyan azt találja meg, amit várt, a boldogságot és a kölcsönös boldogulást, nem pedig azt, amit pedig vágyaink teljesülése gyakran magával hoz, a kiábrándulást?

Mi a magyarázata annak, amikor emberek, akik évekig vágytak egymásra, a várva-várt találkozásakor, a beteljesüléskor csalódást éreznek? Miért van az, hogy az, aki képzeletében eltúlozza valamely város vagy hegyvidék szépségeit, ahova gyermekkor óta készül, kiábrándul, amikor a valóságot meglátja?

Az ilyen ember hasonlít ahhoz, aki csak az egészség és a szépség büvkörében tud szeretni, a betegség és a prózai valóság napalán azonban szerelme elpárolog.

A két egymásratalált közösségnek is *nem a fantáziaképet, hanem a valóságot kell egymásban keresnie és szeretnie*. Azt a kemény valóságot, hogy társtalanul és rokontalanul vagyunk egyaránt *magyarok*. Tágabb körben pedig azt a valóságot, hogy a történelmi sors egymásrataltságában egyaránt vagyunk *magyarországiak*, tagjai a geopolitika és az államalkotó művészet e tájon felül soha nem múlt remekének, a szentistváni birodalomnak, a szentkoronának.

A legtöbb nehézség onnan van, hogy *valószerűtlen* elképzeléseket erőltetnek. Emelkedett hangulatban az emberek gyakran *nem tudnak viselkedni*, akaratlanul is *idétlenségeket követnek el*. Valóságos megmérgezése a lelki egyesülésnek például, amikor az erdélyi szellemet vagy a felvidéki szellemet *kijátsszák* az anyaországgal szemben, vagy megfordítva. Sokkal hasznosabb, ha az egymástól *tanulásban*, nem pedig egymás *kioktatásában* kelünk versenyre. Azok, akik áldozatos lélekkel a «végvári szolgálatra» ide kijöttek, dolgozzanak és viselkedjenek tovább is is úgy, mint eddig, bízva abban, hogy munkájuk eléggé példaadónak találtatott már akkor, amikor erre a feladatra kiválasztattak. Amikor a barátok azon tanakodtak a refektóriumban, hogy ki mihez kapna, ha megtudná, hogy egy órán belül meg kell halnia, egyedül a szent volt azon a nézetten, hogy nyugodtan tovább folytatná a napirend szerinti teendőit. Neki volt igaza. Lelkesedésünkben ne törekedjünk extravaganciára, hanem maradjunk józanok, realisak, higgadtak.

A lelki összehangolás finom, kényes folyamat. Ne higyjük, hogy azt síppal-dobbal el lehet végezni. Ellenben legyünk *figyelmezők* és építsünk a *tapintóira*. Ezt az alap gondolatot mindennapos munkám köréből *vett* szerény példával szeretném megvilágítani.

Az idei másodéves kolozsvári joghallgatók tavaly Sperantiától hallgattak jogelméletet. A román rendszer mellett ugyanis ez elsőéves tárgy. Idei másodéves hallgatóimnak mintegy a fele volt-szegedi, másik fele volt-kolozsvári hallgató. Az idén tehát olyan hallgatósnak adom elő a jogelméletet, amelynek fele

(a szegediek) azt először hallja, másik fele (a kolozsváriak) ellenben azt már román professzortól hallgatta. Ez a Sperantia termékeny és nem jelentéktelen szociológus. Felfogása antinaturalisztikus, a társadalom lényegét értéktartalmak kicserélődésében, a jog lényegét a társulási lehetőség maximumának a megvalósítható igazságosság maximuma által való biztosításában látja. Színes, eleven előadása és 1939-ben megjelent román társadalomtana bizonyos hatást gyakorolt hallgatóságára.

Jelképet látok hallgatóságom munkaközösségének ebben a megosztásában. Abban kapcsolódtunk össze, hogy mindenk előtt pontosan felmérjük Sperantia hatását, jelentőségét, irányának jellegzetességeit. A tudományos ismertetés és bírálat teljes tárgyilagosságában. Amikor lemértük, hogy mit kaptak a volt kolozsváriak Sperantiától, akkor lassan áttérünk arra, hogy mit tudunk még nyújtani nekik, amit magunkkal hoztunk Szegedről. Azt hiszem, hogy a kölcsönös figyelemnek, megbecsülésnek és tapintatnak ebben a csendes mérkőzésében születik a lelki «hazatérés», a «hazai» ízére való visszaemlékezés, a hazáédesedés, a lelki egyesülés élménye.

RAVASZ LÁSZLÓ ref. püspök (Budapest):

A visszacsatolás azt a feladatot rója ránk, hogy Erdély századokon keresztül kialakult művelődését, megerősítve a megszállás húsz esztendejének tanító és acélozó tapasztalataival, úgy forrasszuk össze az anyaország műveltségével, hogy történelmi folytonosságán csorbát ne ejtsünk, viszont a magyar művelődés egységét biztosítsuk. Ez azt jelenti, hogy különös gonddal meg kell őrizni az erdélyi szellemiség folytonosságát és biztosítani kell szabad továbbfejlődését. Erdélynek megvan a maga saját hagyományai; épúgy megérik rajta a százötven esztendőes fejedelmi korszak történelmi bélyege, mint ahogy meglátszik a három nemzet és a négy vallás együtteséből eredő öröklött jellemvonása: a különös rugalmasság és egyensúly. Erdélyben a magyar és román nép között van valami mély rokonszenv, az együttélésből fakadó bajtársi szellem; a két nép intelligenciájában hasonlik meg és a politikában kerül szembe egymással. A vonzódás természeti adottság, az

idegenkedést kívülről kényszerítették rájuk, vagy nevelték beléjük.

Gyakorlati térre víve át a kérdést, ez azt jelenti: *Erdély társadalmának alkati egyensúlyát megváltoztatni nem szabad.*

Néhány példa megvilágítja, mit értek ezalatt.

1. Már fentebb is említettem, hogy a magyar és a román nép között lényegesebb érzelmi ellentét nincs, csak az intelligenciájuk áll szemben egymással. Annál nagyobb a távolság a magyar és szász nép között. Itt viszont a két nép intelligenciája találkozhatnék egymással. Magyarország a trianoni évek alatt elszokott a nemzetiség fogalmától: egész lelki világa akörül forgott, hogy saját véreinkkel hogy bánnak az utód-államok. Sokkal több garanciát nyújt a három erdélyi nemzet, különösen annak fiatalabb nemzedéke, a helyes nemzetiségi politika megvalósítására, mint Csonkamagyarország lassankint egyoldalúvá vált gondolkozásmódja.

2. Az anyaországból beözönlő tisztviselő invázió éppen olyan hiba volna, mint az, ha Erdély túlságosan keserves tapasztalást tenne a magyar bürokráciáról. Nem tudom kifejezni: Felvidék lelkében milyen mély sérelmeket okozott a magyar bürokrácia aprólékossága, sokszor tehetetlensége s általában az a jellemvonása, hogy nem tud szolgálni gyorsan, pontosan, kéretlenül. Erdély húsz évig balkáni közigazgatást látott. Ez azt jelentette, hogy rendes úton semmit sem lehetett elérni, vesztegetéssel mindent hamar. Aki nem sajnálta a pénzt, azt gyönyörűen kiszolgálták. A magyar adminisztráció becsületes, kissé gögös s még abból a világból hozott át lelki hagyományokat, amikor az igazgatás földesúri tevékenység, patriarchális hatalom-gyakorlás volt. Ma az adminisztráció kiszolgálás. Nagy hiba volna, ha Erdély a magyar közigazgatásnak csak hátrányaival ismerkednék meg. Ezért szükséges, hogy lehetőleg Erdély igazgassa önmagát.

Halálos merényletnek tartanám, ha az a százados egyensúly, amelyik Erdélyben, a vallásszabadság klasszikus földjén, a vallásfelekezetek között mindig zavartalanul fennállott, anyaországi a priorik és statisztikák alapján megbolydulna. Az erdélyi magyarság többségében még most is református. Ez az oka, hogy a felekezeti béke Erdélyben erősebb volt, mint az

ország bármely más részében. Ha tehát most valaki megpróbálná ezt a történelmi egyensúlyt felborítani, Erdély lelke gyökeréig megbántva felelné rá.

Tovább folytatva a konkrét eshetőségeket, szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy az erdélyi ember politikai világnézetét nem szabad jó sokáig a magyarországi mértékkel mérni. Erdély mindig szabadelvűbb volt, mint az anyaország. Ennek megvolt a maga történelmi oka. Az összeomlás után Erdély nem ment által a forradalom szörnyű következményein s tanúságot tehetek arról, hogy a legizzóbb magyarok várták 1919-ben a vörös hadsereget, amelyről csak azt tudták, hogy magyar és szabadulást hoz. Az erdélyi magyar nem ment által azon a gyilkos csömörön és halálos kiábránduláson, amit idekinn a proletárdiktatúra ébresztett. Nem látja bizonyos baloldali elveknek végső következményeit olyan pusztító formában, mint a künnlevők. Tehát vegye tudomásul mindenki, hogy Erdélyben lehet valaki elméletben demokrata vagy liberális gondolkozású s emellett a gyakorlatban annyira nacionalis, mint akár Hitler; lehet valaki pl. szabadkőműves s emellett annyira etikai, gyökeresen magyar és keresztyén, mint akár egy megyéspüspök.

Természetesen azt sem lehet hagyni, hogy a magyar közgondolkodás merőben ellentétesen ítélje meg ugyanazokat a dolgokat. Erdélynek sincs igaza, mikor liberális szólamokat hangoztat s helytelenül cselekedtek az erdélyi vezetőférfiak, mikor a szabadkőműves páholyba beléptek. Sürgősen szükségesnek tartom, hogy e téren a két terület gondolkozása egymáshoz közeledjék s az erdélyiek is lássák be, hogy magyarságért és emberi jogokért nem szükség páholyokba menni; ezt a magyar közélet nyilvános fórumain sokkal jobban lehet szolgálni. Különösen az egyetemi ifjúság, azután a fiatal tanítóság és papság összegyűjtését tartanám szükségesnek úgynevezett világnézet konferenciákra s ezeken észrevétlenül elfogadtatni, közös meggyőződéssé tenni mai nehéz világhelyzetünkben az alapvető élet- és világmegítéléseket.

Tudjuk, hogy az erdélyi magyar közélet az utolsó húsz esztendőben az Egyház keretei között folyt le. Evégből az egyházak korszerű szervezeteket hoztak létre, hogy csak az ifjúsági munkát és a nőszövetségek csodálatos munkáját említsem.

Helytelennek tartanám, ha most egy általános állami szervezkedés ezeket félretolná, eredményeit bekebelezné és maga kívánná a munkát kisajátítani. Szükséges az egyházi gyökerek és keretek meghagyása, mert ezen a réven előbb lelki táplálkozáshoz juthat a mozgalom, csak arról kell gondoskodni, hogy az egyházi munka felekezeti versengések miatt önmagát meg ne hiúsítsa. Erre van mód türelemmel és megértéssel. A felekezetek ott sokkal közelebb vannak egymáshoz, mint nálunk s addig lesz Erdély közélete egészséges, amíg ez a közelség meg nem változik. Mihelyt ellenséges szemmel fognak egymásra nézni, Erdély közélete beteggé és munkaképtelenné válik. Arra is kialakult már ott a módszer: miképpen lehet a felekezetek kooperációját biztosítani. Ezt kár volna abban hagyni.

Erdélyben mindig volt transzylvanizmus s tudjuk, hogy az Unió elé erdélyi részről meredezett nagyobb akadály. Az erdélyi intelligencia Kossuthal szemben is kissé tartózkodó álláspontot foglalt el és maga a magyarság sokkal inkább Deák Ferenc híve volt, mint a függetlenségi ideáloké. Ez azt jelenti, hogy Erdély visszacsatolása óvatosságot igényel, mert ha az erdélyi lélek felborzolódik és összezárkózik, soha sem lesz teljessé a kapcsolat.

Viszont az erdélyi lélek folytonosságának megőrzése és az erdélyi szellem autonómiája azzal a kísértéssel jár, hogy helyi hazafiság lesz úrrá s egy szűk látókörű transzylvanizmus kerekedik belőle. Ezért arról kell gondoskodni, hogy Erdély ifjúsága, közép- és főiskolai diákok, a tősgyökeres erdélyi vezetőréteg minél többször kerüljön ki Magyarországra, vegyen részt közös összejöveteleken s az itteni magyarsággal együtt keresse az új, egységes Magyarország felépítésének alap gondolatait és módszereit. A Királyhágón át szakadatlanul járnia kell a jövőmenők seregének, de fontosabb dolog, hogy ők jöjjenek atyafilátogatóba ki, minthogy a mi embereink tóduljanak oda s Erdély vendégszeretetét a roppanásig próbára tegyék olyan időben, mikor örömnél még csak a nyomorúságunk nagyobb.

SCHNELLER KÁROLY egyetemi tanár (Kolozsvár):

Először is azt kellene tisztáznunk, hogy mit értsünk «összeforrás» alatt? A körkérdés némileg megkönnyíti a választ, amidőn «szerencsés», «gyors» és «teljes» jelzőkkel látja el a kívá-

atos összeforrást. A hangsúly érzésünk szerint a «szerencsés»-en van. Ha ugyanis az összefonás nem szerencsés, akkor nem is kívánatos, hogy az gyors vagy éppen teljes legyen. Röviden: az összeforrás tényében nem látunk még *feltétlen* értéket; abban az esetben igen, ha megőriződnek az összeforrandó területek, népek szellemi sajátosságai, értékei. Ezek létalapját fenyegette a 22 éves levantei uralom. Ezeknek az elkallódását, elsorvadását volt hivatva és van hivatva meggátolni a második unió. Azonban hogyha az unió uniformizálódást akarna, akkor az éppen olyan süppedékes út felé vezetne, mint az első unió, amely után két emberöltőn keresztül bizony nem számoltak eléggé Erdély szükségleteivel, Erdély hivatásával és az erdélyi lélek sajátosságával. Az anyaország árnyékában a legízesebb, legpatinásabb és legszívósabb hajtás mostoha gyermekként senyvedt. Erdély magyar népe sok helyütt széledt-mállott, magyar kézen levő földje olvadt; az önszegély és altruizmus helyett a mechanizált közsegély és a finánckapitalizmus voltak a vezető csillagzatok odaát és ezek hínárjaiban botladozott a székely s tán még inkább az erdélyi magyar. Részlet-diagnózis helyett ezért csak ismételten hangsúlyozzuk, hogy járhatnak a nagy összeforrással *bajok* is. Nyilván az igazi összeforrás önfeladást is jelent. Ugyan ha azt adjuk fel, ami rossz és haladásgátló bennünk, akkor érdemes lemondani magunkról. De jaj annak az összeforrásnak, amely azt kívánja, hogy az értékeset és az időállót, az előre lendítőt adjuk fel az úgynevezett összhang kedvéért! Ily esetben az összeforrás zökkenőit és akadályait jó jelnek: az egészséges reakció tünetének kell tekintenünk.

Közhely, hogy Erdély politikailag-történetileg *iskolázottabb* fele az országnak. A lét és nemlét feltételeit a keletre tolt bátya őrzői szükségszerűleg nagyobb *valóság-érzéssel* szemlélték, mint a végtelen és féktelen róna ernyedtségéből-szalmalángra gyúlt lakói vagy Pannónia aulikus szellemtől túltelített, a tekintélytisztelet láncait sínylő urai. (Milyen nagy és megbecsülésre kötelező csoda, hogy talán éppen bénító tekintélytisztelet reakciójaképpen mégis a Dunántúl adta a tiszteletre valóban legméltóbb tekintélyt, az apostolt: Széchenyit.)

Ha most már ezt a politikailag értékesebb realitást legyőzi

az alföld indulat-lávájával váltakozó fatalizmusa, életszemlélete s ha a tekintélyek fogyatékos kritikán alapuló tisztelete felülkerekedik a dolgokat önmagukban és önmagukért szemlélő tárgyilagosság nyugodt számvetésekre képesítő erényén, akkor a másodszori katasztrófára, de legalább is erős meghasonlásokra vezethet.

Megengedhetjük-e ezt a luxust?

Agitációk, pártvillongások, ezekkel kapcsolatos szervezkedések: ó, milyen erőpocsékolások és luxusok itt, ahol a mindennapi kenyér tétetett bizonytalanná s ahol minden újabb hold visszaszerzendő magyar föld egy-egy vár és magva a bizonytalanná tett jövőnek.

A felekezeti béke professzionista gyűjtogatóira milyen mélységes megvetéssel tekinthet az az erdélyi lélek, amelyik visszaemlékezik a tordai országgyűlésre vagy arra a közelmúlt munkaközösségre, amely a kétévtizedes kálvária során a felekezetek közt fennállott, jelül és emlékeztető jegyül a jószándékúaknak.

Taktusra-lelkesedés, szavalókórusok, külsőséges tömeg-effektusok: ó, milyen kis játékok itt, ahol a reális országépítés feltételeit: az önálló existenciák gyarapítását és a kiművelt emberfők szaporítását, e ma is aktuális vágyálmokat egy Bethlen Gábor valósította nagy sikerrel, több mint 300 évvel ezelőtt. Éppen ezért azután nem játék itt, de a közgondolkodásba átment valóság a *kollektívum* iránti fokozottabb felelősség eszméje.

Kell-e *beszélni* itt az állami bürokratizmustól elterelő szabad pályák vonzó erejéről, itt, ahol a megszervezett kizsákmányolás és fajgyűlölet offenzívája elől amúgyis a szövetkezésen és kezdeményezőképeségen nyugvó önszegély betonfedezékei közé vonult a magyarság? De még ha lehet is arról beszélni, de semmi esetre nem *szabad* úgy *cselekedni*, hogy ez a kezdeményezőképeség és szabad úton járás lelohadjon s ezzel a kétévtizedes rettenetes tandíj egyetlen számottevő gyümölcse (a magyarságnak a szabad kereső pályákra való terelődése) veszendőbe menjen.

Mindezeket egybefoglalva: az összeforrás legfőbb parancsa az, hogy az ne rontsa Erdély különleges-értékeit, erényeit, ne

vegye el Erdély ízét-színét és a nemzet-egyetemben teljesítendő misszióját, ami nélkül élni erdélyi embernek nem passzió. Gyenge és erőtlén a nemzet — Szent István intelmét variálva, — amelynek tagjai, részei egyfélék, uniformizáltak, amelynek nincs sokféle hangszere. Egy ilyen külön hangszer Erdély. Ennek túlharsogása vagy éppen teljes elnémítása — szegényedés . . . (Áldás, hogy a második unió idején Széchenyilelkületű és munkafantáziájú, de *keleti* magyar áll a kormány rúdjánál, akinek mindez vérében van.)

Mindez negatívum?

Pozitív kellékek vagy előfeltételek: Az előreláthatólag még növekvő állami omnipotenciát arra kell felhasználni, hogy az erdélyi magyarságot a teljes pusztulástól a közel-múltban megmentő öntevékenység, kezdeményező erő és üzleti vállalkozói készség, a szövetkezeti gondolat ápoltság. E téren lehető nagy szabadságot! A föld, a műhely és a kereskedés felé irányuló *érdeklődést* és *vágyat* minden rendelkezésre álló erővel *éleszteni*. Különösen a föld *szerzésében* és megtartásában kitűnő magyar tehetségeket kell kiemelni s ily módon kell — ha már szükséges — kreálni a *kiérdemelt* tekintélyhez címet, kitüntetést, de nem remélni azt, hogy a szkeptikus és súlyos mértékkel mérő erdélyi közvélemény előtt *címekkel* lehet szerezni *tekintélyt*.

A szó- és tettazonosság összhangjára érzékenyen kell ügyelni. Nem sokat beszélni addig bojár-uralomról, amíg 10—100.000 holdas hitbizományok és egyéb nagybirtokok — erdélyi szemmel nézve mindig is anakronisztikusan ható — drótakadályai állanak útjában a népfejlődésnek a palánkon belül, jóformán már csakis e palánkon belül. Egyszerűségről komoly időkről beszélni és másrészt pompázkodni, luxusba merülni és vele párhuzamban nyomorgó osztályok karitatív támogatására hagyatkozni, de a nyomor okait gyökeresen meg nem fogni (bár újabban sok történt e téren), a kellő fizetés hiányát címekekkel takarni, a kellő tehetség hiányát protekcióval kiegyenlíteni; csupa kuriózum, ami az erdélyi ember szemében az igazi, lelki összeforrásnak komoly akadálya. Követelmény, hogy a 22 éves tatárjárásos uralom *minden* nyilvánulása, minden irányú magatartása elmaradjon, lemaradjon az ismét-magyar

közélet, közigazgatás és kormányzat megfelelő intézkedései, megnyilvánulásai mögött. Minden cselekvésnél és intézkedésnél szem előtt tartandó, hogy íme figyelnek féltő, de objektív hasonlító szemmel: nehogy valamiben is könnyebbnek találtassam!

Elfogult volnék Erdély javára? De hiszen ki állítja, hogy itt minden fenéki tejfel, s hogy nem voltak már régen is komoly bajok?! Voltak itt is renegátok, zavarosban halászok. És voltak régen is csúnya-önzők, közületi haszon-felezők. Különb- ben a felhőtlennek látott régi békeidőkben nem veszték volna el a százezerholdak, nem hangzottak volna sűrűn a híradások az őrtornyokból. Nyilván nem elég sűrűn ahhoz, hogy fel- figyeltek volna azok, akiknek látniuk kellett volna: micsoda értékek jöttek és jöhetnének Erdélyből, nemes televényéből, pompás tehetségű fiaiból, ha respektálták volna sajátosságait, igényeit és nem látták volna az unió célját az uniformizáló- dásban.

A hivatását teljesítő s abban nem akadályozott Erdélyről mindig lehetett mondani: «ex Oriente lux»! Minél inkább el- ismeri ezt a nagyobb erejű, többre képes, de az értékhierarchiák ziláltabb rendjét mutató anyaország, annál nyugodtabb lélekkel fogja rámondani a választ Erdély: «ex Occidente dux!» S akkor itt van az összeforrás!

SPECTATOR (Kolozsvár):

«Miképen látom Erdély és Magyarország szerencsés, gyors és teljes összeforradásának föltételeit és ennek esetleges nehézségeit?» Ez az élénkbe tett kérdés. Feleletem a következő:

Az erdélyi racionalizmus és az elmúlt két évtized kisebbségi reálpolitikájának szellemében, valamint az első hibák gyors ki- küszöbölésében látom a kért föltételeket. Erdély mindig szerves része volt a magyarságnak, még akkor is, ha többé- kevésbé elszakították tőle történelmi eszközökkel és más poli- tikába, jogrendszerbe és lelki, szellemi, gazdasági viszonyokba erőszakolták. De viszont sokban más volt, még a legszorosabb összetartozandóság idején is, mint a szűkebb értelemben vett Magyarország. Ezt ma úgy határozzák meg, hogy van egy külön

erdélyi szellem, sőt lélek is. A jelen unió egyik föltétele volna e szerint, hogy ezt az egységet és különbözőséget a lehető legnagyobb mértékben tekintetbe vegyék. Erdélynek le kell számolnia vele, hogy most már nem járhat a kizárólagos kisebbségi önrendelkezés útján, és tudnia kell, hogy Magyarország soha nem létezett mértékű és irányú külpolitikát űz, sőt különleges világnézeti hatások alá került, melyek a megszokott gazdasági viszonyokat szintén érintik, tetejébe még a hagyományos magyar történelmi útvonalat is megnehezítik, — mindezt méltányolni kell, viszont Magyarországnak soha nem szabad elfelejtenie, hogy Erdélynek szilárd hagyománya van, mely a helvét racionalizmusból táplálkozik, a vallásszabadság és a szabad vizsgálódás elvén alapulva önrendelkezési, szabadelvű és demokratikus elveket melenget keblén.

E pontokon mulasztások és hibák merednek föl már mindkét oldalról. A fölszabadítás túlságosan lírikus hangulatban folyt le, mely a tartózkodó erdélyi lelket erősebben fölrázta, és utána rögtön hatalmi színezetű magatartásra biztatott kevésbé felelős tényezőket. Erdély már félti a hagyományait és «nyűgös», amiért sok «távoli» elem vegyült életébe s így esetleg akadályozza, hogy az unióban a maga lelki és szellemi erejéből és lehetőleg a maga embereivel jusson a lehető legnagyobb szerephez. Kétségtelen hiba volt például a jogegységesítés merev elcsietése és a társadalmi alakulatok hirtelen beszállása: a törvények és rendeletek azonfelül megszűkített hatállyal és ridegebben, mint az anyaországban érvényesülnek, aminek folyománya, hogy a Magyarország és Erdély fogalmait eltávolító mellékzöngével ejtik. Azonban Erdély részéről is erős ferdítések történtek. Mindenki saját tárgyias érdekeiben szeretné átérezni a fölszabadítás boldogságát; az új helyzetnek csak az előnyeit szeretné a közelmúlt néhány kétségtelen előnyéhez kapcsoltatni, minden áldozat nélkül. Kedvetlenség és csalódás gyötör sokakat, de azért igaztalanul vetették a köztudatba egy új «regát» fogalmát és a korrupció helyére lépett beteg protekcionizmus sivár bürokratizmus, valamint tovább élő nepotizmus vádját. Abban is hibás Erdély, hogy a Magyarországon történt lelki és szellemi változások történelmi tényét nem eléggé mérlegeli.

A kisebbségi múltat gyorsan szem elől téveszteni és tökéle-

tesen elfelejteni helytelenség volna. Annál is inkább, mert a Romániában visszamaradt Dél-Erdéllyel szemben kisebbségvédelmi kötelességeink vannak, amelyeknek igaz központja csak Erdély lehet. Igenis, számba kell venni, hogy a többi kisebbséggel, ha nem is mindig tervszerűen, együtt küzdöttünk és az egyik tekintélyes része fönntartás nélkül sorainkba lépett, «magyar színekben». Ilyen kisebbségnek nem lehet rosszabb sorsa, mint eddig és magyarsági része nem különíthető el jogokban. Pedig még a magyarországi törvény kedvező rendelkezéseit is elfelejtették az itt intézkedők. Ha küzdöttünk egy rossz többség ellen, ennek érződnie kell most új többségi magatartásunkban, mert különben elveszítünk fontos erkölcsi talapzatot. Szem előtt kell tartani, hogy önkormányzathoz szoktunk, hogy agrárreformban és népemelő agrárpolitikában volt részünk, hogy sok kisebbségi lap volt főfegyverünk s egy vészes cenzúra ellenére is keresztülvezettük eszméinket, hogy valóság: sok jó magyar ember járt nemzetárulás nélkül független utakon. Ámde most mégis megtörtént, hogy nem részesülünk a magyarországi önkormányzat maradványaiban; a kormány kénytelen volt a napokban az átmeneti közigazgatás kontár belenyúlását az agrárhelyzetbe megsemmisíteni; lapjaink egész sora elnémult és a cenzúra keserű emlékeket ébreszt; a kisebbségi küzdők ama része, mely a Magyar Párt és a Népközösség kebelében barátságos bíráló volt, vagy elvileg rajta kívül tevékenykedett, semmiféle hivatalos értekezleten, sem régi állásaiban, sem a törvényhozásban nem látható, holott néhány intézmény és a parlamenti csoport különmaradását természetesnek ítélik. Megint «nullum ingenium magnum nisi insania quadam mixtum?»

Nyilván mind a két oldalon úniónális érdek immár a nyílt kibeszélés, az alapos megértés, a valóságos egység, a magas tekintetű tárgyilagosság, s az eddigi hibák jóvátétele eszmei és személyi tekintetben egyaránt — az ármányok félreszorításával. A fölszabadító hatalom vegye tekintetbe, hogy Erdély vérző csonk, nemcsak a román határszélen, de kifosztott belső lényegében is, ezért az eddigi elgondoláson túl, illik őt jól gyógyítani és jól táplálni, mindenesetre megérteni bágyadt kedvetlenségét és fájdalmas félhangjait. A közigazgatási politika ezúttal nemcsak reális szükséglet, hanem erős lelki és szellemi

kapcsolatok létrehozásának legfőbb eszköze lehet. A szegénység könnyen megnyerhető. Másodsorban mérlegelnie kell a két évtizedes kisebbségi múlt minden jelentőségét és értékét, összes harcosaival együtt, a kisebbségi bölcséletet és a kisebbségi politika továbbra is messzi nyúló értelmét, de tisztelni az örök erdélyiséget, még az esetleg kellemetlen mai embereiben is. Szinte még több kötelessége van azonban Erdélynek. Nemcsak hű kell maradjon közeli és távoli múltjához, nemcsak elzárkóznia kell nyugati mételyektől, hanem föltárni, szokása ellenére teljesen föltárni, lelkét és megosztani értékeit. Egy pillanatra sem szabad elfelejtenie a fölszabadítás nehéz tényét, a nagyvonalú magyar külpolitika fönntartás nélkül való szolgálatát, Magyarország megtörtént belső átalakulását és a reá várakozó nehéz holnapot. Szóval, a legteljesebb és legérezhetőbb lelki, szellemi, gazdasági megértésre és megegyezésre van szükség, azonban ezt jól kell hirdetni, jól kell megszervezni, jól kell megoldani.

VERES PÉTER író (Balmazújváros):

Teljesen eggyéolvadt nemzetek nem igen vannak. Még a nagyon kicsi nemzetek is kisebb egységekre oszlanak, egészen a faluig, ahol «alvég» és «felvég» nemcsak két házcsoportot, hanem bonyolult izlésbeli és szokásbeli különbségeket jelentenek. A kisebb-nagyobb azonosságokból és különbözőségekből azonban mindenütt összetevődik egy-egy olyan egység, amely, az illető tájat, vidéket, a többtől megkülönbözteti. S végül több ilyen vidék, ha már külön történelmi, jogi, közigazgatási hagyományai is vannak, még ha embertani különbségek nem is volnának (de azok is vannak!) már a «tartomány» jellegét adják.

A múltban Magyarországnak is voltak ilyen kisebb ország-rész-egységei. Először voltak a nemzetségek szálláshelyei, később a több megyét egybefoglaló «bánság»-ok. Majd a török alatt az erdélyi fejedelemség is kialakult.

Ez a külön erdélyiség hát olyan létező valóság, amelyet nem lehet egykönnyen eltüntetni. A románok naivan erőszakolt központosító kísérletei sem vezettek sikerre. Ugyanígy lesz ez velünk is, bárha Erdélynek csak egyik része került haza, ami a külön erdélyiség alól kihúzza a tárgyi alapot.

Ez azonban nem olyan nagy baj, mint ahogy naiv centralisták hiszik, akik a nép bajait csak közigazgatási vagy jogi kérdésnek látják. Az élet és a történelem rengeteg árnyalatot teremt s ezeknek létjogosultságot az ad, hogy vannak.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy ez a különbözőség akadályozhatná az igazi közösségi életet, az állami egységtudatot s népi szolidaritást. A magyarság már a múltban sem tudott belenyugodni a szétszakítottságba. Egységérzése kezdettől fogva erős volt. Egyik tanulmányomban (Paraschtsors — magyar sors) már írtam róla, hogy a kuruc-labanc ellentét nem valami misztikus turáni átok volt rajtunk, hanem ez éppen a magyarság erős egységérzéséből eredt. A mieink soha sem tudtak belenyugodni abba, hogy két-három állami egységbe húzódjon széjjel a kevés magyarság. Erdély ugyan elszakadt egyidőre, de egyik oldal, sem tudott belenyugodni a szétszakítottságba. Egyszer az erdélyiek hatoltak Nikolsburgig, másszor a labancok Mádéfalváig.

Ugyanebben az időben olyan nagy népek, mint a németek és olaszok még bele tudtak nyugodni, hogy egész sereg apró államban éljenek s csak a XIX. és XX. században tört ki bennük elemi erővel az egység vágya.

A magyarság tehát már ezer esztendővel ezelőtt egységes nép volt. A törzsek, avagy a későbbi táj fajták, székelyek, palócok, kunok stb. soha sem tápláltak elszakadási vágyakat. Még külön tartományi önkormányzatot sem követeltek. Kiváltságaik, ha voltak, nem táji vagy tartományi, hanem társadalmi, vagyis inkább osztályjellegűek voltak. A jobbágyság megszűnése után azonban még ezekről is magátólértetődő egyszerűséggel mondtak le.

Nincs hát semmi értelme, hogy a közöttünk és az erdélyiek között meglevő különbségeket túlbecsüljük, vagy ebből politikai ellentéteket kovácsoljunk. Az persze más kérdés, hogy majd tetszik-e nekik az itthoni politikai és közigazgatási rendszer. Úgy hiszem, nem. Ugyanaz lesz a helyzet, mint a Felvidéken, hogy a kisebbségi harcokban összemelegedett magyarságot, majd szétcibálják, újra pártokra és osztályokra szaggatják az itthoni politikai mozgalmak s ez általános kedvetlenséget, visszahúzó-dást, fáradtságot szül. Ennek azonban ez a sorja. A kisebbségi politika elvégezte a feladatát s most valami más kezdődik.

De majd elmúlik ez is egyszer, mert új bajok jönnek s új osztottságban, új osztály- és pártegységekbe szerveződik a magyarság. Egészen biztos, hogy a külön erdélyi lélek, erdélyi szellem stb. jelentéktelenné törpül a kenyérkérdés és a létkérdés nagy dolgai mellett.

Igazibb — nem teljes, mert ilyen soha sem lesz — egybeolvadás majd akkor lesz, ha úgy a csonka, mint a visszatért részek egy nagy változáson mennek keresztül. Egy belső dinamizmusban újra forr az egész magyarság s a táji különbségek már nem ellentéteket, hanem csak külön színeket jelentenek a magyar egységben.

KISEBBSÉGPOLITIKÁNK ÚJ IRÁNYELVEI¹

I.

Az új Magyarország nemzetiségpolitikai célitűzéseinek meghatározásánál nem elégséges pusztán annak tisztázása, hogy az újjárendezést végző nagyhatalmak miként vélekednek reorganizációs terveinkről, hanem a nemzetiségi kérdésnek emellett a szinte «külpolitikainak» nevezhető ága mellett pontosan tisztáznunk kell belpolitikai vonatkozásait is. Hiszen végső eredményben — a számunkra biztosított cselekvési és hatalmi kör keretében — mégis államunk politikája és népünk magatartása lesz az a legfőbb alakító és állandóan ható erő, amely idők multával ki fogja alakítani az ország új etnikai képét és nemzetiségi erőviszonyait is. De még e megfontolásoktól függetlenül is tisztában kell lennünk azzal, hogy akármilyen terjedelemben éled is fel reánk nézve a nemzetiségi kérdés e háború kapcsán, egy minimális — minden eljövendő helyzetben közös — problémakomplexum törvényszerűen fog az új helyzetből adódni, amellyel felkészülten és komolyan kell foglalkoznunk. Hiszen a múltban sem az volt a legfőbb hiba, hogy «gyenge» vagy éppen ellenkezőleg «erős» kézzel kezeltük a nemzetiségi kérdést, hanem az, hogy rendszertelenül és ötletszerűen foglalkoztunk e sorsdöntő problémával. Megelégedtünk a látszólagos eredményekkel s így ugyanakkor, amikor kis és formális ügyekben erélyesek vagy esetleg éppen kíméletlenek voltunk, nagy és fontos ügyekben nembánomságról és hanyagságról tettünk tanúságot.

Az összeomlás előtti magyar nemzetiségpolitika rendszerelenségét a kolozsvári egyetem egykori professzora, Réz Mihály is észrevette. Tisztán felismerte, hogy az a két szemléletmód,

¹ Részlet a szerzőnek hosszabb dolgozatából.

amely e téren a magyar társadalom körében elismerésre és elterjedésre talált, egyformán alkalmatlan e súlyos probléma megoldására, mert míg a radikálisok és szocialisták túlzott jóhiszeműségük és theoretikus beállítottságuk miatt nem akarják és nem tudják meglátni a nemzetiségi pártok eredeti célját és szándékát, addig hivatalos nemzetiségpolitikánk, de főleg közigazgatásunk is hasonló egyoldalúságban szenved, mikor a modern politikai és társadalmi fejlődés szempontjait figyelmen kívül hagyva, pusztán hivatalos úton elintézhetőnek tartja e kérdést.

Az ő alaptétele az volt, hogy a «politikai jelenségeknek (tehát a nemzetiségi kérdésnek is) egyetlen egy ható okra való visszavezetése» lehetetlen, «pedig minden idők minden doktrínereji erre» törekedtek. A merev és dogmatikus tételek «ellenkeznek az államéletben ható okok sokféleségének a tényével; és ellenkeznek az ezen okok közt jelentékeny szerepet játszó ímponderábilis tényezők belső természetével is. Ellenkeznek a politikai faktorok nyilvánvaló kölcsönhatásának 'a tényével; s az összes faktorok és alkatelemeik folytonos változékonyságával» ... Az erők aránya állandó hullámzást mutat. E kvóták fluktuációja folytonos».¹

Réz több szempont köré csoportosítva vizsgálta a többségi és kisebbségi nép kölcsönös viszonyának feltételezhető modulációit is faji szempontból kimutatta, hogy «a — minden fajjal közös — faji érzés pszichológiáján belül az egyes konkrét faj speciális pszichológiájának is milyen nagy jelentősége van», ami. . . «pedig azért fontos, mert az egyes fajok között az osztályszempontból, vallási szempontból, pártszempontból, az anyagi és szellemi szempontok egész sorozatából, a bontó és kapcsoló tényezőknek egész hosszú sora támad». Mindezeket figyelembe véve tehát, — írja Réz, — «nyilvánvalóvá lesz előttünk, hogy a nemzetiségi kérdést nem szabad csupán a faji törekvéseknek — minden fajjal közös — pszichológiája alapján ítélni meg, hanem minden egyes esetben külön tekintetbe kell venni az egyes konkrét nemzetiség speciális egyéniségét alkotó tényezőket. Minden nemzetiség-

¹ Réz Mihály: A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából. Huszadik Század 1918 júl.—aug. szám.

ben működik a faji törekvés általában. De minden nemzetiség valamely öntudatra ébredt speciális faj. És ez a faj nem áll homogén elemekből, hanem gazdasági, társadalmi, vallási, kulturális, partikuláris, különböző érdekek és érzelmek által egymástól sokszor elválasztott, és egymástól ezen szempontokból sokszor és sok tekintetben különböző tényezőkből. E különbségek módosítják némileg magát a fajt is, módosítják különösen annak törekvéseit. Ezek adják meg erejének, törekvései intenzivitásának a fokát. Ezekre hat az állam, amelyben élnek s minden tényezők együttléve adják meg az illető nemzetiség igazi egyéniségét».¹

Réz elvi megállapításai és tételei nemcsak a múltban lettek volna alkalmasak arra, hogy ezen az alapon Magyarország nemzetiségi erőviszonyai felmérhessenek, a vonzó és taszító elemek lelkiismeretesen «kathalogizáltassanak» s így a többségi és kisebbségi nép együtt- élésének feltételei végre tudományos alapon is meghatározottassanak, hanem alkalmasak e szerepre ma is, mikor Magyarország nemzetiségi rétegei ismét megszaporodtak.

II.

Hiszen, ha a kisebbségtudomány az elmúlt két évtizedben — különösen tételesjogi részében — fejlődött is, elméleti téren aránylag kisebb gyarapodásról tett tanúságot. Réz elméleti tételeinek nagyrésze valóban figyelemreméltó. Így például a faji jellegnél hivatkozott az együttélésből fakadó módosulásokra, amelyek az ú. n. szentistváni államkoncepció szempontjából ma is nagyjelentőségűek. Osztályszempontból viszont jelentős az a felismerés, hogy a többségi és kisebbségi népben azonos társadalmi osztályok közös érdekeik felismerése esetén egymáshoz jelentős mértékben közeledni képesek. Figyelemreméltó a vallási és egyházi élet is, amely szintén lehet bontó és kapcsoló tényező.

E szempontok hatóerejére a magyar történelemben valóban klasszikus példákat találunk: Rákóczi politikája és há-

¹ U. ott.

borúi például bebizonyították, hogy a tömegek érdekét szolgáló hivatott progresszív mozgalmak mennyire elmozdították a néha osztályellentétekből származó nemzetiségi különbségeket. Ezt bizonyítja a 48-as magyar forradalom is, mikor a hazai németiség sokkal nagyobb tömege tartott a magyar forradalommal, mint a reakciós bécsi kormánnyal. A két magyar történeti egyház fejlődése nemzetiségi szempontból szintén hasonló képet mutat. Hiszen a katolicizmus és a magyar állami valamint alkotmányos élet szoros kapcsolatából törvényszerűen bontakozott ki a szentistváni jellegű sarjadt *sui generis* nemzeti árnyalatú katolicizmus, amely mintegy alapját képezte a nemzetiségi szempontból annyira toleráns és patrimoniális beállítottságú magyar nemzetszemléletnek, míg a hazai protestantizmus bátor szabadságküzdéseivel többször a nemzetiségeket is a magyar ügy szolgálatába tudta állítani.

Természetes, hogy a nemzeti tudatot befolyásoló e hatások az elmúlt századok folyamán — a korszellem megváltozásának vagy újabb gazdasági érdekek megjelenésének folyamányaként — nálunk is módosultak, de hogy pillanatnyilag is megvannak és hatnak, ez az ezeresztendő együttélés logikus következménye. Hogy a legradikálisabb megrázkódtatáson és átértékelésen viszont az elmúlt két évtizedben estek át, ez magától értetődőleg az utódállamok nemzetiségpolitikájának számlájára írható. Azonban most, mikor a magyar felségterület újból kiszélesedik s így az erőszakkal szétszakított fokozatos fejlődés folytonossága ismét helyreáll, nemcsak az válik kötelességünk, hogy számbavegyük közös múltunk még mindig élő és így hasznosítható elemeit, hanem az is, hogy Réz elméleti tételeinek alapján és ezek kiegészítéseként felmérjük az új helyzetből adódó újabb feladatokat és katalogizáljuk — részint múltbeli hibáink jóvátétele, részint jövőnk megalapozása céljából — okos sorrend megteremtése mellett nemzetiségpolitikai teendőinket is.

Hosszú, s egy előzetesen lefolytatott ankét, vagy tudományos kutatómunka nélkül szinte lehetetlen lenne itt a megnagyobbodó Magyarország összes időszaki kisebbségpolitikai feladatait felsorolni, de még csak felvázolni is s így — rendszertelenül — csak pár olyan fontosabb szempontra mutatunk rá —, amelyek alkalmasak arra, hogy a felvetett probléma ter-

jedelmét, illetőleg a módosult teendők természetét megvilágítsák. Hiszen nemzetiségi politikánkra is érvényes a kínai bölcs mondása: senki kétszer ugyanabba a folyóba nem tud belépni, mert közben — az idő múlása következtében — az ember és folyó is megváltozott... Az elmúlt húsz esztendő alatt a magyar élet s a magyarországi nemzetiségi problémának medre is megváltozott: a meder elmélyült, a benne feszülő energiák megszorodtak, az áramlás és folyás sodra erősebb lett, tehát a védőgátakat is más formában és más anyagból kell elkészítenünk. Az elmúlt két évtizedben — a magyar és a magyarországgal merőben ellentétes légkörben és ideológiában például — egy olyan új nemzedék és nemzetiségi intelligencia nőtt fel, amely még a feltételezett jó szándék ellenére sem tud majd bizonyos zökkenők és súrlódások nélkül beilleszkedni az új életkeretbe, mert nevelésében már nélkülözi azt a szellemi alapvetést, amely a többségi nép akcióihoz való felzárkózásnak mindenkor elengedhetetlen lelki előfeltétele. E generációval tervszerű, kimondottan tapintatos és soha semilyen vonatkozásban nem oktrojált szellemi és lelki «átképzéssel» kell előbb a magyar célokat és a magyarországi életformát megismertetni, hogy később — pályájuk, hivatásuk vagy érdeklődési körük útján — önkéntes bekapcsolódásuk biztosítható legyen. Ma — ha szabad ezzel a vulgáris kifejezéssel élni: — még sem szemük, sem fülük nincs a magyar élet érzékelésére, hiszen az impérium változással járó «dimenzió és kedélybetegségek» csak lassan gyógyulnak s mindenkor tapintatos gyógymódot kívánnak. De más, súlyos problémája is lesz e téren a megnagyobbodó Magyarországnak: az elszakított területeken — a magyarság rovására — mindenütt radikális földreformokat hajtottak végre, amelyek következtében volt nemzetiségi tömegeink életszínvonala jelentősen emelkedett. Ha a régi természetes határok egészben, vagy legalább is nagy részükben visszaállnak s így a gazdasági szempontból annyira ideális régi keret ismét restauráltatik, a magyar tömegek bizonyos hátránnyal indulnak a gazdasági küzdelembe, ami — a már jobbmódú, de mégis szerényebb igényű nemzetiségi tömegekkel szemben — könnyen térvessztésükhöz vezethet s a magyar földtulajdon további apadását eredményezheti. Ez ellen a nem kívánatos folyamat ellen

azonban célt tévesztett és korszerűtlen vállalkozás lenne a nemzetiségi politika negatív módszerével küzdeni, vagyis a nemzetiségi vagyon mesterséges és erőszakos csökkentésére vállalkozni, hanem e vonatkozásban csak pozitív módszerekkel érhetünk célt, tehát korszerű gazdasági és szociális reformok útján a magyar tömegező közgazdasági átütőképességet kell növelni, hogy a paritás a többségi és kisebbségi nép között ezen a téren is biztosítható, s a magyar népnek — természetesen relatív értelemben vett — gazdasági minoritása felszámoltassák.

Mindezek mellett azonban — múltunkkal ellentétben — nívómot fog jelenteni nemzetiségpolitikánknak remélhetőleg megélénkülő telepítési tevékenysége is. Erre természetesen nemcsak a magyar elemet erősíteni hivatott szociális szempontból lenne szükség, hanem etnikai okokból is. Így el tudnánk érni, hogy azok a még múlt században is magyar helyek, amelyek közben e jellegüket elvesztették, ismét magyarrá lehetnének, ami nem jelentene kevesebbet, mint azt, hogy az alföldi magyarság és a Székelyföld között magyar etnikai folyosó létesülne, ami a keleti területeken folyó faji küzdelmet magyar szempontból előnyösen befolyásolná. Azonban a ma uralkodó népi elv hatása alatt még ennél is tovább kellene mennünk és meg kellene kísérelni a már régebben külföldre szakadt magyarságnak visszatelepítését is. Itt elsősorban a nagyobb létszámú bukovinai és bukaresti magyar, illetőleg csángó lakosság hazahozatalára kellene gondolnunk, de helyénvaló lenne, ha a szlovákiai, bécsi, burgenlandi, horvátországi, belgiumi, franciaországi és a többi európai országban élő kisebb-nagyobb magyar tömegek vagy szórványok visszatelepítését is szorgalmaznók, hiszen együttes létszámuk több százezer főt tesz ki, vagyis oly tömeget reprezentálnak, amelyet az új Magyarország szempontjából semmi esetre sem lehet elhanyagolható mennyiségnek tekinteni. Sőt a magyar gazdasági élet most folyó átszervezése és személycseréje során és a visszakerült területek ipari és kereskedelmi szervezése során állami akció útján kellene megkísérelni az Amerikában élő magyarság visszatelepítését és közgazdasági életünkbe való bekapcsolását is. A modern politikai fejlődés megkívánja a népi erők teljes koncentrációját; szűkebb nemzeti erőnk maximális kifejtése nélkül a magyarság

nemzetiség-közi konszolidáló és pacifikáló ereje is csonka marad; az új Magyarország nemcsak új kisebbségi, hanem új többségi politikáját is kíván, hiszen «primus inter pares» kárpát-medencei szerepünket csak jelentős mennyiségi és minőségi feljavításunkkal tudjuk biztosítani.

De fontos és új kérdés lesz a visszakerülő magyarság kiharcolt és kiépített regionális kisebbségi életkereteinek és intézményeinek részbeni további megőrzése, vagyis a decentralizáció megvalósítása is. Hiszen kezdetben éppen annak folytán álltak elő a kisebbségi élet nehézségei, hogy a világháború előtti és sok tekintetben túlzott magyar állami központosítás révén vidéki intézményeink elsorvadtak s így az impérium változáskor — megfelelő keret hiányában — már eleve sikertelenségre volt ítélve minden helyi népi ellenállás. A magyar nép számbeli és gazdasági megerősítése helyett az önmagában vérszegény állami gondolat elmélyítését szorgalmaztuk s így érthető, hogy 1918-ban éppen azok az intézmények tettek nagy szolgálatot a magyarságnak, amelyek — mint például az egyházak — némiképp mentesültek a centralizáció túlhajtásaitól.

Az elmúlt húsz esztendőben azonban a viszonyok úgy a felvidéki, mint az erdélyi magyarságot rákényszerítették arra, hogy nemzeti életének szükségleteiről önmaga gondoskodjék s így számos oly társadalmi, gazdasági és kulturális szerv létesült, amelyek megalapozták és reális keretbe helyezték a magyar kisebbségi tömegek népi küzdelmét. Ezeknek az intézményeknek nagy része többségi keretben is hasznos szolgálatot tehet a magyarságnak, tehát lebontásukat vagy felszámolásukat mindenképp meg kell akadályozni. Be kell vallanunk, hogy felvidéki viszonylatban nem mindig kellő tapintattal és érzékkel kezeltük e kérdést, mert arra figyelemmel kellett volna lenni, hogy a kisebbségi idők alatt több vidéki városunk — kulturális és nemzeti vonatkozásban — kiemelkedett a vicinális jellegből s — regionális értelemben — bizonyos központi jelentőségre tett szert, ahol a politikai, kulturális és egyházi élet önkénytelenül összpontosult. Ezeket a népi hadállásokat — a viszonyok változásából elengedhetetlenül adódó korrekciókkal — a jövőben is fenn kell tartani s gondosan ügyelni kell arra, hogy egy várost vagy vidéket se fosszunk meg oly intézményektől vagy

más előnyöktől, mint amilyeneket ott a román vagy szlovák lakosság élvezett, mert ez előnytelen érzelmi visszahatást váltana ki a magyar őslakosságból. A kassai rádió eljelentéktelenítése például feltétlen hiba volt nemcsak szűkebb felvidéki, de általános magyar szempontból is, tehát gondosan kell ügyelnünk arra, hogy a visszakerült erdélyi részeken egyetlen intézményt se vonjunk el eredeti rendeltetésétől, sőt ha lehet őket, még inkább izmosítsuk meg. A mai fejlett hírszolgálati technika mellett például mivel sincs indokolva a kormányajtónak fővárosi összpontosítása s igen sajnálatos lenne, ha például a nagymúltú és kisebbségi időkben nagy szolgálatot tett erdélyi, de főleg kolozsvári sajtót szintén elsorvadásra ítélnék. A keleti részek hírszolgálati központjának továbbra is Kolozsvárnak kell maradnia, hogy a kisebbségi időkben bevált és szellemileg a regionális keretekből már régen kiemelkedett írógárda továbbra is országos jelentőségű, de mégis helyben maradó lapnál dolgozhassák s így e vidékek szellemi elszintelenedése is elkerültesse. E célból az egyik kormánylapnak Kolozsvárra helyezése igen kívánatos lenne, de még inkább megfelelné a célnak az, ha egy máris meglévő kolozsvári lapot fejlesztene a kormány országos jelentőségűvé, amely a fővárosi lapokkal nemcsak egy időben kerülne kiadásra, de színvonala, terjedelme és hírszolgálati is ezzel azonos lenne. De ugyanilyen szempontok szerint kell megítélni a visszakerült területeken kifejlődött irodalmi, színházi, gazdasági és politikai életet is: Ahol az önálló fejlődés csirái adva vannak, nem szabad ezek kibontakozásának útjába állni; a decentralizációt az egyes vidéki gócpontok jelentőségének fokozásában kell elsősorban szorgalmaznunk és mindenképpen oda kell hatnunk, hogy szükséges beruházásainkkal ne késlekedjünk s így az átmenetet mindenképp könnyítsük meg. A Székelyfölddel kapcsolatban például arról is gondoskodni kellene, hogy nagy közmunkákkal és iparosítással a városi piacok nélkül maradt székely nép segítségére siessünk, új piacokat teremtsünk, munkavándorlásuk irányát nagy tarifális kedvezményekkel észak felé fordítsuk s népfellegüket — ha kell, ingyenes földjuttatással és telepítéssel is — az eléggé néptelen szolnok-dobokai és beszterce-naszódi területek felé tereljük. De így kell elbírálni a határszélre került nagyobb városok pro-

blémáját is. Hogy a mai technikai fejlettség mellett mindez nem jelent lehetetlen feladatot, ezt megmutatta a fascista és nemzeti szocialista rendszer, ahol rövid hónapok és évek alatt végeztek el oly közmunkákat és beruházásokat, amelyeknek megvalósításához azelőtt évtizedek kellettek. A politika feladata éppen az, hogy a lehetlent lehetővé tegye. Ha a mai élet gyors üteméhez nem alkalmazkodunk, nemzetiségeinkkel szemben megint lemaradunk a faji versenyben és formális sikereink mellett is háttérbe fogunk szorulni.

Íme csak négy — ötletszerűen kiragadott probléma — s a teendőknek máris milyen tömegével kell megbirkózni! Mind a négy probléma újabb keletű, amelyre mintát múltunkban nem találhatunk, tehát itt — részletesen kidolgozott tervekkel — a szaktudománynak kell a gyakorlati politika segítségére sietnie. Milyen előrelátás, elméleti felkészültség, gyakorlati érzék, helyzet-, ember- és vidékismeret szükséges például ahhoz, hogy a változott történeti helyzetnek és átalakult közgondolkodásnak megfelelően a modern kisebbségtudomány követelményeinek megfelelően szabályozzuk közoktatásunk és az elszakított területeken részben balkanizált közigazgatásunk rendszerét, hogy hitel- és mezőgazdasági politikánkat — a múlt hibáin okulva — fokozottabb mértékben állíthassuk be nemzeti politikánk szolgálatába, illetőleg azt — a nemzetiségeink által már régen alkalmazásba vett minták alapján — átszervezhessük, hogy eldönthessük, miszerint az elmúlt húsz év denacionalizálási akcióinak korrekciójaként hol kell revideálni és hol kell tiszteletben tartani a kialakult etnikai és földtulajdoni status quo-t, hogy fokozatos iparosodásunk és közlekedési politikánk éppen úgy a magyar elem megerősödését szolgálja, mint a mezőgazdasági minőség termelés fokozása, avagy az ugyancsak revizióra váró népesedési politikánk.

Fontos tehát, hogy a húszesztendősi kisebbségi sors összes elméleti és gyakorlati tapasztalatait figyelembe véve építsük ki nemcsak nemzetiségpolitikánkat, de általános államvezetésünket is, hogy a társadalom elevenen ható erőit e célból szintén öntudatosítsuk és rendszerezzük, hogy nemzeti akciókat nem külterjes és negatív, hanem belterjes és pozitív formában fogalmazzuk és gyakoroljuk, vagyis sohasem az idegen

erők gyengítését, hanem mindenkor saját hatóerőnk maximális felfokozását tartjuk legfőbb feladatunknak. Hiszen valamely nép életképességének csak másodlagos fokmérője szuverenitása, területi vagy hatalmi kiterjedése — mert ez lehet a szerencsés véletlen vagy nemzetközi konstelláció eredménye —, de elsődleges kritériuma mindenkor saját belső ereje marad, amely képessé teszi arra, hogy a történelem kínálkozó alkalmait megragadja, hogy nagy események küszöbén magát állandóan erősnek és «késznek» érezze, hogy múltja helyett jövőjét tekintse legfőbb értékének és a «de iure» elismeréseken túl keresse hatalmának és előnyös elhelyezkedésének azt a reális és tényleges kiterelvényesedését, amelyet — a még nemzetközi diplomáciánál is hatalmasabb és pártatlanabb erő: — a történelem mindenkor oly sokra értekel.

Új nemzetiségpolitikánk kapcsán tehát a magyar társadalomnak a régi közjogi és az újabb keletű — népszövetségi időkből származó — nemzetközi jogi szempontok egész radikális átértékelésével reá kell magát nevelnie a való élet szemléletére; a történelem s a népfajok fejlődésének dinamikus — nem pedig sztatikus — értékelésére; meg kell tanulnia, hogy a népfajok legdöntőbb harca nem a háborúkban, avagy a békekonferenciákban zajlik le, hanem a szürke és békés hétköznapok semmitmondónak látszó «eseménytelenségeiben», vagyis azokban az apró, szinte észrevehetetlen erőfeszítésekben, ahogy a különböző fajok vagy nemzetiségek egymástól elütően reagálnak a század követelményeire s kisebb vagy nagyobb sikerrel szerzik meg maguk számára azokat a pozíciókat, amelyek népi, kulturális, avagy gazdasági fejlődésükhöz szükségesek. A magyar társadalomnak meg kell tanulnia a fejlődés és uralkodás anyagi fogalmát a régi alaki beidegzettséggel szemben; a század reális szemléletének megfelelően át kell értékelnie az «Imperium Hungaricum» régebbi — és ma már több vonatkozásban hatástalan — gyakorlatát és új nemzetiség-politikánk minden aktusát annak a felsőbb belátásnak kell áthatnia, hogy az állam — a francia állambölcselelő szavait használva — nem más, mint pillanatról-pillanatra megismétlődő szerződés és népszavazás, tehát mind többségi, mind kisebbségi vonatkozásban oly politikát kell folytatnunk, hogy az állami élet alapját képező

lelki kohézió-érzet az állampolgárok döntő többségében necsak meglegyen, de az állandóan növekedjék is.

Ezért a kisebbségi kérdést «megoldottnak» vagy «lezártnak» sohasem tekinthetjük. Ennek a problémának keretében élő organizmusokkal kell számolnunk, márpedig minden élő közület fejlődik, módosul, újabb eszméket vall, vagy újabb célokat tűz ki, tehát a kívánatos egyensúly és paritás feltételei is pillanatról-pillanatra változnak. A harc ezért nem szűnik meg a békében sem — hiszen ez hozzátartozik az élet lényegéhez — csak újabb alakot nyer. A helyes nemzetiségpolitika célja azonban éppen az, hogy ennek a soha le nem állítható versenynek békés formát és keretet kölcsönözzön; olyan keretet, amelyben minden nép szabadon kifejtheti képességeit, kiélheti népi hajlamait, bebizonyíthatja faji kiválóságát, vagyis: önmaga válik — a lehetőség adta keretek között — saját sorsának alakítójává.

Így a megnagyobbodott Magyarországon sem lesz szétválasztható a többségi és kisebbségi politika, mert ma már az utóbbi az előbbi függvényének tekinthető. Ha a század uralkodó eszméinek és egyes fiatal népek nagykorúbbá válásának és öntudatosulásának hatása alatt szabadságot adunk és szabad fejlődési lehetőséget is biztosítunk tehát kisebbségeinknek, úgy a magyar népre támaszkodó többségi politikának is felelősségben és a népi erők maximális kifejtésére irányuló szándékban el kell mélyülnie, mert — az újabb idők követelményének megfelelően — most már csak önmagunkban és önmagunkon keresztül vívhatjuk meg azt a faji küzdelmet, amely nemcsak mennyiségi, de minőségi elsőbbségünket is hivatva lesz megalapozni, tehát a magyar impérium modern és reális fundamentumát megvetni. Ha valamiben, nemzetiségpolitikai téren igazán aktuális Széchenyi axiómája: «a múlt kiesett kezünk-ből, de a jövőnek urai vagyunk.» Kizárólag rajtunk és az általunk megvalósított reformokon múlik, hogy milyen esélyekkel lépünk be hazánk történetének új korszakába, mert a többségi nép esetleges hanyatlásáért és fokozatos háttérbeszorulásáért — a revízió után — már nem tehetjük felelőssé az utódállamokat, vagy volt nemzetiségeinket. Az önmagunkért való felelősséget egyedül viseljük s ha jól felfogott érdekünkben kisebbségellenes politikát nem is akarunk folytatni, uralkodni továbbra

is kötelességünk marad. Ezen a pontos is fel kell tehát emelkedni a vezetésnek arra a legkorszerűbb, legjobb és legművésziesebb színvonalára, amelyet a különleges történelmi helyzet és pillanat egyaránt megkíván: úgy kell tudni mindenkor uralkodni, hogy az érdekelték soha se érezzék meg, hogy uralkodnak felettük. Üres paragrafusok és száraz alkotmányjogi fikciók helyett tehát *a tények uralmát héti megteremtenünk*, olyan tényekét, amelyek — mert önmagukért is beszélnek — fölöslegessé tesznek minden vitát úgy többségi, mint kisebbségi részről, hiszen méltányosságot gyakorolni és a méltányosságot megbecsülni csak az erős képes, az, akit az apró kellemetlenségek vagy nehézségek nem zavarnak meg céltudatos munkájában, hiszen tisztában van a századok kiegyenlítő nagy hatalmával.

III.

Ha a most elmondott szempontokat figyelembe vesszük és a nemzetiségpolitikát is — mint minden politikát — különböző erőhatások rezultánsaként értelmezzük, akkor — anélkül, hogy megkísérelnénk ezek részletesebb felsorolását — megállapíthatjuk, hogy nemzetiségpolitikánkat az elkövetkezendő évtizedekben nagyjából a következő adottságok és megfontolások fogják meghatározni:

A) a többségi magyarság és a nemzetiségek kölcsönös számaránya és az ebből előálló belpolitikai helyzet,

B) általános nemzeti és különleges nemzetiségi politikánk,

C) társadalmunk magatartása, illetőleg viszonya a nemzetiségekhez és végül

D) a külpolitikai helyzet, helyesebben az új Európát formáló nagyhatalmak viszonya Magyarországhoz és ezek álláspontja a kisebbségi kérdéssel, mint par excellence középeurópai problémával szemben.

E keretek, illetőleg erőkomponensek meghatározása és kijelölése azonban még önmagában mit sem számít azoknak a legfőbb irányelveknek és szempontoknak részletes tisztázása nélkül, amelyeknek hiányában nemcsak kisebbségeink, hanem a magunk életét sem tudjuk kielégítően rendezni; az állandó nyugtalanságok, féltékenységek és egyéb bizonytalanságok korszakát lezárni, valamint egy hosszabb fejlődési periódus irányvonalát kijelölni.

Noha ezeknek az elveknek változásával mások lesznek a feladatok, ha kisebb vagy nagyobb részben válunk ismételten nemzetiségi állammá, mégis megállapíthatjuk, hogy jelenünk és jövőnk szempontjából egyik legsürgősebb feladatunk lesz a magyar államfogalomnak idegen elemektől való teljes megtisztítása és a sui generis magyar államkoncepció tudatos továbbfejlesztése. Új — szellemi és erkölcsi elemekből táplálkozó — államszemléletünk logikus következményeként kell felfognunk, hogy a nemzetiségi kérdés művelésénél nemcsak az elválasztó és különbözőségi szempontok felismerésére és méltánylására kell szorítkoznunk, hanem legalább ilyen figyelemmel a hasonlósági és összekapcsoló elemek elmélyítésére is törekednünk kell, de ugyanekkor a szűkebb magyar népiség tudatos megerősítését is feladatunknak kell vallanunk.

A sikeres nemzetiségi politikának tehát nemcsak speciális kisebbségi, hanem ezzel párhuzamosan és egyidejűleg öntudatos és tervszerű többségi politikát is kell folytatnia; nem a kisebbségek ellen, de a kisebbségekkel és nem a magyarság formális uralmáért, hanem magáért a magyarságért, a magyar tömegekért kell harcolni. Ha népiségünk átütő erejét és szaporodását sikerül — a mai, egyáltalán ki nem elégtő helyzettel szemben — emelnünk, úgy békésen és magától oldódik meg úgyszólván számos oly probléma, amelyet sem elméleti, sem közigazgatási eszközökkel úgysem lehetne kielégítő rendezéshez juttatni. Hiszen, hogy még az esetleges integritás sem old meg mindent, ezt bizonyítják Grünwald Bélának, a múlt század 70-es éveiben elhangzott panaszai is: «Ez az állam — írja — de iure a mienk, de facto nem. Nagy részét tényleg elveszítettük gyengeségünk és indolenciánk által... A magyar nemzetiség 1860 óta határozottan tért veszített a magyar államban, befolyása, tekintélye csökkent, a magyar állameszme kevesebb hatást gyakorolt a honpolgárok lelkére, s vannak az országnak részei, melyek, habár területileg még hozzánk tartoznak, erkölcsileg elszakadtak tőlünk. Számra nézve kicsiny, szellemi és anyagi tekintetben fejletlen és szegény nemzetiségek szóvivői fényes sikerrel szorítják ki a magyar nemzetiséget az általa alapított-államból. Mi az oka ezen jelenségnek? E kérdésre nagyon könnyű a felelet: azon mozgalom ereje, melyet a nemzetiségi törekvések idéztek elő, abban rejlik,

hogy a mozgalom vezetői birtokában vannak oly politikai alapeszmének, mely egész tevékenységükre nézve irányadó. Ezen alapeszme a nemzetiség érdeke. Amely politikai tényező ezen érdekeknek szolgál, azt felhasználják, ami ezen érdeket veszélyezteti, az ellen küzdenek. A nemzetiségi érdekeknek alárendelnek mindent, abból indulnak ki, arra vezetnek vissza mindent, ez mértéke mindennek. Így ezen törekvés akciója szükségkép egységes, határozott irányú s ezért erős is. A magyar nemzetiségnek (azonban) ily politikai alapeszméje nincsen. Van egy párt, mely megtámadja a közjogi alapot, egy másik, mely védi, vannak konzervatívjeink, reformereink, klerikálisaink, stb. s mind-ezen árnyalatok a kitűzött irányban haladnak, tekintet nélkül arra, vajjon törekvéseik eredménye a magyar faj érdekeinek megfelel-e. A magyar nemzetiség érdeke nem a domináló szempont a magyar nemzetiség politikájában, nem egyedüli kritériuma a politikai törekvéseknek s a magyar nemzetiség politikájában nem a magyar nemzetiség létének biztosítása, fejlesztése s hatalmának terjesztése s erősítése az alapeszme, a kimondott és öntudatos cél, a minden egyéb érdek fölött uralkodó minden egyéb érdeket alárendelő politikai érdek. . . (pedig) a jövő nemzedék jobban fogja magasztalni politikai bölcsességünket, ha egy kompakt, erős magyar államot fog tőlünk örökölni, néhány nekünk szabadelvűnek látszó intézmény nélkül, mintha szabadelvűségünk hírét hagyjuk rá — a magyar állam nélkül». De amily fontos e pozitív szemléletnek elmélyítése, legalább olyan fontos — vezetőosztályaink részéről — annak felismerése is, hogy a múlt 1918-ban megszakadt fonalát ugyanott folytatni nem lehet, hogy részleges revíziónál továbbra is megmaradunk egyidőben többségi és kisebbségi népnek, tehát amennyiben ezzel javíthatjuk is elszakított véreink helyzetét, a viszonyosság gyakorolhatása miatt az idekerülő kisebbségekkel is fokozott kíméllettel kell bánni, hogy nemzeti képességeink már pusztán kárpátmedencei vonatkozásban is korlátoztak, tehát — a kisantant példáján okulva — nemcsak erónket meghaladó feladatra nem vállalkozhatunk, de végzetes lépés lenne részünkről már az is, ha — háborúelőtti politikánkhoz hasonlóan — a magyarság «s a nemzetiségek sorsát oly szorosán fűznénk egymáshoz, hogy ennek következtében — a kétségtelenül

elmaradottabb nemzetiségekre való hivatkozással — fejlettebb magyar népünk jogos reformigényeit továbbra is mellőznők és kibontakozásra váró képességeit így állandóan egy neki nem megfelelő színvonalra lerögzítve tartaniok. De a magyar társadalomnak mindezek mellett még meg kell tanulnia azt is, hogy — a változott idők törvényszerűségeinek megfelelően — nemzetiségpolitikai téren nem lehet ma már mindent az államtól várni, sőt: ha más téren az állam hatalma és befolyása nő is, kisebbségpolitikai téren viszont éppen csökken. Az eddigi feladatok nagy részét a társadalomnak önként át kell vennie az államtól. Egy öntudatos, jól, kiképzett, de mégis mindenkifelett tapintatosan viselkedni tudó társadalom e téren ma már sokkal többet tehet, mint — a teljes joggal — minden vonatkozásban pártatlannak, sőt közönyösnek megkívánt államhatalom. A társadalmi érintkezés, kölcsönös kultúrhatások, egyházi, kereskedelmi, hivatali, katonai, megyei és községi élet keretében, úgyszintén a nemzetiségi vegyes házasságok révén a magyar társadalomnak számos alkalma fog nyílani arra, hogy nemcsak önmagát, de a magyar életformát és magyar gondolatot is kisebbségeinkkel megkedveltesse, ha — komolyan veszi küldetését, friss asszimilánsainak magyarkodó türelmetlenségeit megfékezi és nem siettet egyes olyan folyamatokat, amelyeket úgysis csak egy hosszabb fejlődési korszak, avagy egy másképpen gondolkozó Európa tudna kiérlelődéshez és befejezéshez juttatni. Megingathatatlan véderő és erős államhatalom mellett tehát békés és megnyerő társadalomra is elengedhetetlen szüksége van a magyar nemzetiségi politikának, mert ha nagy tömegünkben többségi néppé is váltunk, békés *faji küzdelmünket maradandó formában mégis csak kisebbségi módszerekkel vívhatjuk meg.* A népek csatáját ma nemcsak katonák, hanem kereskedők, mérnökök, jogászok, tanárok, kéziparosok és parasztok is vívják. Pusztán az állami élet ma már csak külsőleges és másodlagos ismérve a nemzetek erejének, hiszen *egy kisebbségi nép is lehet erős, sőt erősebb, mint a többségi, ha belső faji élete rendezett, fejlődési ereje töretlen, világnézete magabízó, tehát: egy esetleg eltékozolt múlt helyett valóban ura történelmi jövőjének.*

Pongrácz Kálmán.

FIGYELŐ.

CSALÁDKUTATÁSOK.

Kodolányi János Julián barátról szóló regényében színes tollal írja le, hogy az ázsiai pusztákon, nagy nélkülözések között célja felé törekvő magyar szerzetessel csak azért nem áll szóba a különben jóindulatot mutató ottani lovasember, mert érdeklődésére az nem tudja őseit felsorolni. Kodolányi regényt írt, nem tartozik tehát felvilágosítást nyújtani forrásai hitelességéről. De valószínűleg helyes nyomokra talált e jelenet leírásánál, mert tudjuk, hogy keleten sok helyen nagyra becsülik az ősoket. Kínában például nem ritkák az ezeréves családfák; születésekről, házasságokról, halálozásokról készült díszes magánábrázolások és feljegyzések. Hasonló divatja volt az ősoknek nálunk Európában is. A klasszikus ókor fontosnak tartotta, hogy héroszai származását istenekig vezesse vissza, de még a középkori hízelgő is azzal akarta patrónusa tetszését kiérdemelni, hogy családfája élére Aeneast illesztette. Amíg a származási jogon alapuló rendiség berendezkedése fennállott, addig mindig nagy keletje volt az ilyesminek és a rangszerű eredet erősen foglalkoztatta az embereket. A keresztény tanítás azonban régen elmozdult erről az álláspontról, a személyt már önmagában, kötelékeitől függetlenül értékelte; bár tételét megállapíthatóan sohasem fokozta negatívummá. Csak a múlt századbeli liberalizmus került túlzás szélére. Egyoldalú individualizmusával öntudatlanul is utat nyitott elődeiről mélyen hallgatni akaró rétegek irányszabásának. Ellenhatásaként éledt fel és foglalja vissza lassacskán régi pozícióját a századforduló lekicsinylő felfogásán diadalmaskodni kezdő eredet vizsgáló szemlélet.

Nálunk a családok múltja iránt megnyilatkozó érdeklődést nyugati széljárás keltette fel. Hogy szomszédunk termékenyítette meg vele a közszellemet, nem ok szembefordulásra, vagy tagadásba vételére. Újravirágzása Németországból indult ki, mert az itt győzedelmeskedő faji gondolat gyakorlatban elődök igazolását kívánta meg. Ennek hatása alatt kezdtek családfákat, származási táblákat

szerkeszteni és széles körben adatgyűjtéseket publikálni, hogy azokat időállóvá, mások részére hozzáférhetővé, közkinccsé tegyék. Ma már az állami apparátus hatalmas szervezéssel segédkezik ebben. Az ellenforradalmi korszak fellendülése alatt Magyarországon is hasonló fejlődés nyomaira bukkanunk. Itt azonban a családkutatások fontosságát alig ismerik fel. Közéletünk talaja előkészítetlen volt, nálunk még az ellenvélemény uralkodott és így nem válhattak népszerűvé már azért sem, mert egyébként lelki feltételei is hiányoztak. A sokszor képmutató magyar közvéleményben nem ereshettek gyökereket, hiszen itt az egyszerű ősöktől leleplezésszerűen feltették az egyéni előkelőség nimbuszát. Nem csoda, ha ezek után még a kezdet kezdetén járunk és ha nálunk idegen sikerek éleszenek kedvet.

A modern családkutatás két vívmánnyal nyert csatát. Hozzáférhetővé és közkedvelté tette, megszerettette a néppel a geneológiának ezt a népszerűsített ágát. Demokratizálta. Ma ez tömegek által végzett kutatómunkát jelént. Gondoljunk ennek csupán nevelő hatására. Nemcsak büszke nemesi ősökre visszatekintő gazdag emberek állítatják össze immár családfájukat, hanem proletár-ősök leszármazottai is és ezzel kapcsolatban a koszorút sokszor olyanféle publikációk nyerik el, mint például egy parasztsalád története. Hiába lázadoznak ez ellen honi viszonylatban az idők járásához nehezen alkalmazkodó szakmabeliek és hiába nézik le a multtalan családok történetét, meg a műkedvelő munkát egyes mesterek; e fejlődés hullámverésszerűen gyűrűzik tovább. Másik újítása módszerbeli volt. Az egyoldalúan csak férfiágak láncát gömbölyítő kutatásokkal szemben bevonta munkájába a női, főként az anyai ágakat, egyenrangúsította azokat, ami egyszerű következménye, idevetülése volt az öröklődéstan újabb, sokatígérő fejlődésének. Ilyen okulások hatottak kétségtelenül a származás igazolásának megkövetelésére és módszereinek kialakulására is. Hiszen nyilvánvaló, hogy az árja, illetőleg magyar vonatkozásban ugor (keresztény), eredet bizonyításához nem elég csupán magaszületésű férfiősök sorának lepergetése. Alkalmatlanná váltak tehát a régi formájú családfák, helyüket pedig a kamarási táblákhoz hasonló őstáblák, származási legyezők foglalják el. Ezek egy ember képletes csuklójából bontják ki visszanezően nemzedékek sorbanfekvő variációit. Megszűnt vele a származás felfogásának egyoldalúsága, mert bizonyossá vált, hogy csak illúzió a férfinem túlsúlya az átörökítésben.

Így a modern családkutatókat nem az avult szokások erő-

szakolása, hanem az újonnan fejlődött faj tan kibontakozása élesztette fel. Ezeknek volt reá szükségük és ezeknek tesz nagy szolgálatot.

Mint említettük, a családkutatások nyilvános közzétételekké és kidolgozott családtörténetekké szélesedtek. Ezen a szinten, ha komolyan művelik, tulajdonképpen már a történelemnek igazi segéd- és résztudományává, valódi geneológiává és történetírássá gazdagodnak. Ez azonban első pillanatra azt a különben helyes látszatot kelti, hogy nem a szociológia, legfeljebb munkaterületének határvonalán járunk. De ha tekintetbe vesszük, hogy a történelem hétköznapjaiba való bepillantást egyszerű, legtöbbször még a közélet nagy színpadáról is távolmaradt, kis családok életének elbeszélését nyújtják, vagyis útjukon túlnyomólag nem a történelmi egyéniségek csillagjárásába, hanem a társadalom rostjainak szövődésébe pillanthatunk be, akkor velük már nyilvánvalóan átlépünk a szociológia mesgyéjén.

Történelem és társadalomtudomány egymásra utaltsága folytán utóbbi érdeklődésének természetszerűen fel kellett ébrednie a családkutatások forrásanyaga iránt. A belőlük való merítés történelmi munka ugyan, de összegezései és értékelései teljesen szociológiai feladattá változtatják át. Az igaz, hogy a statisztikától kölcsönvett és a szociológiában is közkedvelt tömegszámláló módszerrel nem alkalmazhatjuk náluk, mert a családtörténetek erre nem nyújtanak lehetőséget. De az elemzést intuitív munkával, felismerések mesterpéldáival, jellegzetességekre utaló meglátásokkal pótolhatjuk. A bizonyításoknak és az állítások megerősítésének szükségességéről mégsem tehetünk le teljesen. Egy-két főszereplő lenyűgöző sorsalakulása mélyen bevilágíthat a társadalomalakulás törvényeibe, de mivel sugárzása egyedi, rászorul tömeges tapasztalatok jóváhagyására. E tapasztalatokat pedig minél több család történetének összehasonlításából és megisméltlődő jelenségeinek, csoporttüneteinek egybevetéséből szűrhetjük le. Így az adatok számbavétele, rideg, tárgyilagos osztályozása és értékelése kimondottan társadalomtudományi munka lesz, habár benne kevesebb a módszer és tágabbra hagyott az intellektus szabad vadászterülete. Az újszerűen faj szociológiának nevezhető társadalomtanításnak családkutatásokból származó termelése két irányban értékesíthető. Az egyik oldalon felfedez, igazol mindenhol és mindenkor egyformán előforduló általános érvényességű igazságokat. Foglalkozhat például a vezető osztályok kihalásának, illetőleg ellányosodásának, egyoldalúan nőbőblettűvé válásának gondolatébresztő problémája-

val. Tévutakról visszakormányozhatja az elsatnyulás jelenségeinek vizsgálatát. Esetleg megerősítheti annak valószínűségét, hogy a degenerálódás tulajdonképpen csak kisebb mértékben biológiai, teljes mibenlétében pedig inkább társadalmi folyamat, mert nemzeteket nem elferdült testek, hanem megbillent lelkületek, beteg köztudatok tesznek tönkre. Családok szétesésének eseményeiből talán ki lehet majd mutatni e kór terjeszkedésének menetét, mert egyébként e tárgy, támpontok hiányában, könnyen kisiklik a kezünkől. Ugyanígy rávezethet a nemzedékek váltásából és a társadalom létráján felfelé történő haladásból származó egyéb törvényszerűségekre is. Feltáratlan bánya kincseihez hasonlít az a problémaszövedék, amely a családalakulások és a szaporodás szerteágazó kérdéseivel összefüggésben merül fel. Beszélő számsorok bizonyítóereje sokszor hiányzik. Ilyenkor meg kell elégednünk a sejtnek — a családoknak — az egész társadalom élettörvényeire vonatkozó utalásával.

Ez a társadalombogozó ág ugyancsak hasznos szolgálatot tesz a szociológia sajátos nemzeti ágának is akkor, amidőn a társadalom történeti fejlemények megértésére és értékelésére összehordott anyagot rendezi és kifejti. A magyar osztály képződés, néprétegeink kialakulása tisztán csak a gazdasági fejlődésmenttel magyarázva annyira zilált képet mutat, hogy ma sem látjuk tisztán, miként jött létre és mit ígér a jövőre vonatkozóan. Legkevésbé sem zavartalan folyamatainak vizsgálatában történő elmerülés izgató problématerületre vezet. Konkrét felvázolásuk közben elsőnek az ú. n. középosztály jelenségeibe ütközünk, nemcsak azért, mert az ide tartozó értelmiség számarányát megsokszorozó mértékben folyt be nemzete történetébe, hanem azért is, mert soraiból kerülnek ki tulajdonképpen családtörténeteink fő munkatársai. Írótolluk munkája révén az ő életviszonyaiknak kell először feltárujniuk. Sokat vitatkoznak ma a magyar középosztály vérségi kialakulásáról. Vádak és intelmek hangzanak el ezzel kapcsolatban. Holott még alapjában véve alig vagyunk tisztában a végbement vérkeveredés méreteivel és ennek társadalmi jelentőségével. Mit lendített, vagy mit hátráltatott ez? Családtörténetekből kivont példaanyaggal sok kérdést megvilágíthatnánk köréből. Felkeltheti érdeklődésünket a zsidó vérkeveredés szerepének és irányának, valamint méreteinek tisztázása is, bár ennél az érdekes pontnál inkább negatívumokból kell képet formálnunk, eltekintve egyes, rendszerint irányzatos zsidó publikációktól. Mindenesetre pontosan fel kell mérnünk értelmiségi rétegünknek kifejlődése közben bejárt útvonatát.

Ragadjuk ki pár témáját bemutatás céljából. Vájjon igaz-e az, hogy a latinos középosztály társadalmi alappilléreit hajdani nemességünknek a múlt század közepe idejére már meggyengült vállalai viselték? Vagy elproletárosodása igaz, abban az értelemben, hogy őseinek képe száz év messzeségéből egyenesen a legalsóbb rétegekből történt kialakulását mutatja? Továbbá, hogy nemzetiségileg szilárdan vakoltak-e falai, megemészthetetlenül sokat asszimilált-e útján és legalább jól magába forrasztott-e mindent, amit bekebelezett? Vájjon nem rágalom-e megint, aminek nagy divatja van ma, de amit pontosan még nem bizonyítottak be, hogy az idegeneredetű magyarok törvényszerűen kerekednek a törzsökös magyarok felé? Az ilyen veszélyesen nyers állítások szinte követelik, hogy vitájuk számára példatárak bőségszaruja álljon rendelkezésre, ha már számok pontos hadseregét nem vonultathatjuk fel támogatásokra.

És itt kiindulópontunkhoz érkeztünk. Sikeres munkánk első feltételeként a bányászkodás belterjességét kell sürgetnünk, mert a szociológia csak akkor hasznosíthatja e köfejtés hozamát, ha a nyújtott anyag bőséges és megbízható. Ha a családkutatások termelése gazdag, a tudományos cenzúra pedig komoly volt.

Ezt feltételezve, örömmel üdvözöljük a családkutatásoknak magyar talajban történt gyökéresztését. Nemcsak tudományunk egyoldalú, elméleti érdeklődéséből, de propagatív belátásból is, hiszen mindent helyesnek és jónak tartunk, ami a család fontosságát hangsúlyozza és erősíti. Márpedig a családkutatás a józan családöntudat, e kötőanyag kifejlesztésére különösen hivatott.¹ Az ősök értékelésénél azonban határvonalat kell húznunk. A családfa nem válhatik belépőjeggyé és nem pótolhat egyéni értékeket. Szerepe inkább passzív, befelé épít és amennyiben mégis az életbe avatkozik, az egyenlő eséllyel való indulás előtt legfeljebb előzetes szűrő feladatát töltheti be, hogy kiküszöbölje a nemzet szempontjából

¹ Sajnos, a nyugati példák nálunk sokszor korcs formában valósulnak meg. Nagy követ gördít utunkba régi anyakönyvvezetésünknek háborúk pusztításából és elmaradottabb viszonyainkból következő hiányossága. Okmánytáraink is szegényebbek, gyakran rendezetlenebbek, mint nyugaton. Több akadály miatt e munkát is tökéletlenül szervezték meg. Egyelőre még költséges passzió, amelynek sikere teljesen az egyházi hivatalok jóindulatától függ. Olcsóbbá, megbízhatóbbá kell tenni, kézbevenni, talán egy országos jellegű Kir. Magyar Családkutató Intézet eszközével. Ez hitelesítő jogával az igazolások összevisszaságát megszüntethetné, de elejét vehetné a hamisítványokkal való operálásoknak is.

nem kívánatos idegenek és korcs keverékek versenybe bocsátkozását. Nálunk a rangkórság és külsőségek álszent imádata úgyszólván beteges befolyást gyakorol a kiválogatódásra. Túllőne célján a családkutatások propagálása, ha ezeket szolgálná.

Széles átlagban a mai polgárság tömegei megütik a múlt század eleje nemesi tömegeinek színvonalát szociális és kulturális vonatkozásban. Természetes, hogy a mai öntudatosuk ember igényli száz év előtti mása személyének megbecsültetését, személye kultuszát. Minőségi kifinomulása magától értetődően az önmagával való foglalkozáshoz vezet. Aki fontos önmagának, az ismerni akarja minden lényegét, visszatapogat tehát a múltba nyúló szálain is, érdeklődik legnagyobb rejtélye, az öröklött dolgok iránt. Így érzékelik el az ősökhez.

Már több társadalomismerő észrevette, hogy a századforduló gazdagabb mennyiségi embertermelése után a szaporodás pangásának bekövetkezése óta, kezdik jobban megbecsülni azt, ami megvan. Mondjuk képlettel: minőségi emberpolitika keletkezik. Jobban akarják mindenki egészségét szolgálni, több gondot fordítanak minden ember kultúrájának emelésére. Ennek hatása alatt, a tömegbe-süllyedés ellensúlyozására, nem kiváltságokban, hanem a humánus és megbecsültetés emelésében a nemesrangúságnak általánossá vált alakban történő újjáéledését figyelhetjük meg. Erre utal az ősök és családfák népszerűvé válása is. Hiszen családi múltunk tudata máris kiemel minket a tömegből, amelynek egyedei származás szempontjából a névtelenség szürkéségébe vesznek. Ily értelmezésben a nemes megjelölés tömegtől elkülönülnél valóban nem fejez ki többet.

Ifj. Csepregi-Horváth János.

AZ ÚJ NÉMET NŐESZMÉNY.¹

Amikor Németországban a jelenlegi kormányrendszer uralomra jutott, a német családi élet Thomas Mann szavaival élve «teljes bomlásban» volt. A családtól való irtózás, a «Familienflucht» hihetetlen méreteket öltött. El kell csak olvasni a Buddenbrook-ot és erre vonatkozólag igen épületes dolgokat talál benne az ember.

¹ Az itt közölt kis tanulmány a Nationalsozialistisches Frauenbuch alapján tárgyalja a német nőkérdést, tehát, amint erre már a címe utal, nem tárgyilagos és tudományos hitelű helyzetképet ad, hanem tisztán az új német ideált ismerteti. *A szerkesztő.*

A munkáscsaládot — a Nemzeti szocialista női szervezetekben nagy szerepet játszó Lydia Gottschewsky szerint — összetörte az asszonynak a házon kívüli munkája. A kereső nők száma 1882-ben 5 és fél millió, 1907-ben négy millióval több, 1933-ban már 11 milliónál is nagyobb. 1882-ben az ilyen nőknek csak 13%-a volt férjnél, 1907-ben pedig 30%-a él családi életet. A fejlődő gyáripar, a technika mentesítette a háztartási gondoktól az asszonyokat: nincs többé gond a kenyérsütésre, mosásra, varrásra, stb. Van tehát ideje; az egyre drágább élet pedig arra kényszeríti, hogy munkát vállaljon a házon kívül. Így alakult ki lassankint az a manapság annyira elterjedt típus: a daktilo, aki teljesen alkalmatlan a legcsekélyebb háztartási dologra is, aki csak a szép ruhákról, autókról és a szórakozásokról álmodik.

A középosztály leányai a háború előtti időben nem tartották magukhoz illőnek a háztartással való foglalkozást. Munka és neme-sebb cél nélkül csupán a szórakozást keresték és munkájuk a férj-fogásban merült ki. Ha szüleinek jövedelme megcsappant, három út állt nyitva előtte: nevelő lett vagy társalkodónő, esetleg diakonissza. A háború után bekövetkező gazdasági romlás kényszerítette őket, hogy valósággal megrohanják a liberális világban adódó foglalkozási lehetőségeket és az egyetemek hamarosan megtelnek velük.¹

Ez a jelenség nagy mértékben hozzájárult annak a szellemnek a kialakításához, amely a XX. század elején kezd a vallás és az erkölcs ellen fellázadni. A német nő, elsősorban a diplomások, elvetnek bizonyos erkölcsi korlátokat s megvalósítják az 1830 és 1840 közötti német leányok ideálját: «a test emancipációját». Ekkor jön divatba a mezítelenség, az arc és hajfestés, a férfias vonások, szokások utánzása. Egy a fontos: bármily eszközzel is felkelteni a férfiak érdeklődését!

Ekkor jönnek létre egy abominabilis hangú irodalomtól hirdetett jelszavak: Tested a tied; tégy vele azt, amit akarsz. Jönnek a próbaházasságok, a hármasságok. Megvalósul a szabad-szerelem és egyéb erkölcsi szörnyszülött eszmék uralma, melyeknek fő-ajánlómestere dr. Magnus Hirschfeld az ő nem kevésbé hírhedt intézetén a Berlieni Sexualis Kutató Intézet útján. A legfontosabb kérdés lesz: hogyan lehet elkerülni az anyaságot? Hihetetlen hangú írásművek látnak napvilágot, melyek a legundorítóbb eljárásokat ajánlják a fogamzás megakadályozására. A pálmát bizonyos dr.

¹ National-sozialistisches Frauenbuch, 26.

Hodann nevű orvos viszi el Bub und Mädel (Kisfiú és kisleány) című könyvével.

Az irodalom mellett egy alantas hangú színirodalom követeli a törvénykönyv 218-ik paragrafusának az eltörlését, mint amely tiltja a magzatelhajtást. Frankfurtban 1931 karácsonyán egy párját ritkító kiállítás nyílik meg: «Bukott nők» címen, amely valójában nem más, mint a fogamzás megakadályozását célzó eszközöknek propagálása.

Az eredmény: a német családok kiüresedése. Olyan mértékű csökkenés állott be a születések terén, hogy egy statisztikus, Burgdörfer kiszámította, hogy ilyen születési arány mellett Berlin lakossága 2100-ban egyenlő lesz a nullával.¹

Az elválások száma 1913 és 1932 között 140%-kal növekedett; a nagy városokban minden nyolcadik házasság felbomlott ítélet alapján, minden negyedik házasság pedig ágytól és asztaltól való elválasztással végződött. A házasságok 30%-ában csak egy gyerek születik, viszont a törvénytelen születések soha úgy el nem szaporodtak; fogalmat alkothatunk erről, ha tudjuk, hogy bizonyos leányiskolákban orvosi vizsgálat eredményeként kitént, hogy a tanulók 60—63%-a egyáltalán nem platonikus viszonyt tartott fenn és 47—50% közülük nemi bajban szenvedett. Egyik intézet 752 tanulója között több mint százat találtak másállapotban. Nagy vonásokban megrajzolva ilyen volt a helyzet Németországban a nemzetiszocializmus uralomrajutása előtt.

* * *

El kell ismerni, hogy nem kis bátorság kellett ahhoz, hogy a mozgalom feje szembeszálljon ezzel az állapottal. Nem sokat törődött azzal, «modernnek» fog-e látszani vagy nem. Első gondolata felszabadítani a német nőt a hírhedt «női emancipáció» alól s visszaadni neki a nemzet kebelében azt a helyet, melyet «emancipációjánál fogva elveszített.» Ideálja a régi germán nő, aki együtt dolgozik a férfival, hogy szociális küldetését betölthesse. De mindegyik betöltse a természettől rárótt feladatot anélkül, hogy a másik területére átlépne. Az 1934. évi nürnbergi nőgyűlésen kijelentette ennek megfelelően: «A mi női mozgalmunk nem a férfi elleni harcot tűzi zászlójára, hanem a férfival közösen végzett munkát és a közös küzdelmet.»²

¹ A népesedési adatokra vonatkozólag 1. Burgdörfer, Volk ohne Jugend, 1935, második kiadás, ill. Bevölkerungseritwicklung im dritten Reich, 1936. 5, 38, illetőleg 169—160 és 28. 1. T

² National-sozialistisches Frauenbuch, 1. 12.

Ismét meghúzták a két nem közé azt a természetes határvonalat, melyet a liberális világ lerombolt s amelynek eltűnésével együtt megszűnt a két nemnek egymás iránt kijáró kölcsönös tisztelete is. Azt gondolták a női emancipáció hívei, hogy boldoggá teszik a nőt azzal, ha megadják neki a két «kiváltságot»: a szavazati jogot és a választhatóságát biztosító jogot. Hitler nem akarván olyasmit adni a nőknek, amit a férfiaktól is el akar venni, egy tollvonással megsemmisítette a választó és választható nő fogalmát. És a német nő megértette ezt és lelkesedéssel fogadta.

* * *

Új német nőtípus kialakítása lett tehát a feladat. Ennek az új német nőtípusnak jellegzetes vonásokkal kell bírnia. Az eszményt, a mintát a régi germán nő adja, akit a kereszténység gyengédebbé és bensőbb életűvé tett. Eszköz: fiatal német leány megfelelő nevelése.

A leányokat a weimari Németország felfogásával ellentétben, nem a fiúkkal együtt, hanem azoktól elkülönítve kell nevelni. Hiszen a leányok általában — különösen pedig a német leányok, sokkal érzelmesebbek mint a fiúk, viszont kevésbé intellektüelek, így közelebb állván az élet valóságaihoz, nem is lehet őket azok módjára helyesen nevelni.

A népi nevelés nemzetiszocialista iskoláiban hivatásra nevelés folyik. Ennek programját az 1934 január 27-én és május 5-én kelt rendelet szabályozza. Ezt a nevelést a német leányokat összefogó szövetségben, a «Bund deutscher Mädchen»-ben egészítik ki.

Acél mindkét helyen testileg és erkölcsi szempontból is erős, egészséges leányokat nevelni, akik el vannak telve az áldozat és a felelősség érzetével. Nevelés a polgári becsületességre, azokra a jó szokásokra, «melyek oly gyakran hiányoznak a családi életben.» Beléjük oltják a természetnek, a fáknak, a vidéknek a szeretetét.

A hazaszeretetre való nevelést egészen a megszállottság fokáig viszik. A vallás csak járulékos szerepre van kárhoytatva, amelynek csak annyiban van értéke, amilyen mértékben hozzájárul az ország dicsőségének emeléséhez. Viszont hangsúlyozzák a barátság szellemének olyan irányú kifejlését, mely a német népközösségnek minden tagját testvérének tekinti, kezdve a férfiakon, akiket a letűnt évek női annyit gyaláztak.

Líceumban vagy — mint manapság hívják — felsőbb iskolában ugyanazt a tanítást kapja a fiatal német leány. Az angol és néhol a francia nyelv is tanítható a líceumban, de a latin egyáltalán nem, az már csak a férfiak kiváltsága. A háztartási és a családi

nevelés az, ami számukra fontos. Ezt van hivatva szolgálni a híres «munkaszolgálat» (helyesebben szólva: munka formájában történt szolgálat), amely a múlt év kezdetével kötelezővé vált minden német leányra. A leányoknak megvan a szabadságuk, hogy ott töltsék azt el, ahol akarják. Tehát választhatnak családok, gyermek-keretek, üdülőházak, kórházak, vagy a párt gazdasági, háztartási-iskolái között. A munkaszolgálatot tizennégy és huszonegy éves koruk közti tetszés szerint választott időben tölthetik el. Így határozott erről a Birodalmi Női Munkaszolgálat irányítója, Scholz-Klinch-né, aki megértette, hogy a hazának hozandó hat hónapi női munkát hajlékonyabb, rugalmasabb módon kell megszervezni, mint a fiúkét. A falusi leányok inkább a városok felé vonzódnak (meg kell vallani: nem mindig veszélytelen vállalkozás), a városiak meg vidékre mennek szívesebben, ahol vigyáznak a gyermekekre, segítenek a háztartásban, nem egyszer a mezei munkában is. Sokféle módon teheti magát hasznossá a fiatal leány a ház körül; így alakul ki bizonyos testvériség egyazon hazának összes gyermekei között, ha közelebbről ismerik meg egymás munkáját és életét.

A Jahrbuch für Reichsarbeitsdienst 1937—38-as száma hangoztatja a vezetőnők — Führerinnen — képzésének nagy fontosságát. Az egyetemek csak azok számára vannak nyitva, akik igazi hivatással mennek oda. Valóban a német egyetemeken a leánytanulók száma egyre csökken; a jogi karról egészen eltűntek. De annál többen jelentkeznek ápolónőnek, tanító- és óvónőnek, egy szóval olyan képesítésre, amely a Birodalom szociális érdekeivel szorosan összefügg. A tudálékos, testi munkára egyáltalán nem alkalmas nő megszűnik. Így jut el a fiatal német leány igazi hivatásához, az anyaságot ígérő házassághoz.

Akik nem mennek férjhez, azoknak sem szabad férfi foglalkozást vállalniuk. Betegápolók lesznek, segítőnők, tanítónők és mozgalom-vezetők, ha megfelelő lelkülettel rendelkeznek. «A nép anyái», akiknek hivatásuk «harcolni a nemzet lelkéért.»¹

A fiatal asszony még férjhezmenetele előtt átmegy a Jegyesek Iskoláján, ahol előkészítik új hivatására. Minden hasznos ismeretet megkap itt, amire egy német asszonynak szüksége van. Egészség-gondozás, varrás, konyhaművészet, sőt a vásárlás művészete, amely oly fontos és kényes feladat napjainkban. Hiszen a nemzeti vagyron 65%—80% átmegy a háztartások kezén. Sajátságos német művészet lett ez most; a Hausfrau megtanulja, hogyan

¹ Nat. soz. Frauenbuch, 165. Ina Seidel író nő szavai.

kell «németül vásárolni», azaz kizárólag német hazai termékeket és cikkeket beszerezni.

Az új német asszony-ideál további vonásai: nem öltözik férfi módjára, tevékeny, tartózkodó, de nem gögös, büszke és kecses.

A párisi divatnak is hadat üzent a német szellem. Az új kormányzat bátorítja és támogatja a német kreációkat.

A régi méltóságába visszaállított háziasszony alakja, amelyet a letűnő liberális világ annyira megvetett, újra éledt tehát.

Még inkább megilleti a hivatásnak kijáró tisztelet az anyát. Nem elégedtek meg a születési arányszám nagyságának a felemelésével (1933-ban 14.7, 1936-ban már 19 az arányszám) a híres «házassági kölcsön» révén, hanem a német nő lelkületét akarták megváltoztatni.¹ Visszaadni a nőnek a gyermek utáni vágyat, ez 1933 januárjától az Anyák Iskolájának célkitűzése. Számptalan formában és számptalan módon állítják itt a fiatal anyák vagy leendő anyák elé az anyaság szépségét és ezt a magasztos hivatást, amelynek betöltése nemzeti szempontból rendkívül fontos. Naponta ismétlik ezeknek a fiatal anyáknak vagy, akik holnap azok lesznek, mit jelent az anyai méltóság, mitől kell óvakodniunk és mit kell megtenniük, hogy betölthessék ezt a hivatást.

Íme a német nemzet mai nőmozgalma a «National-sozialistisches Fraenbuch» tükrében.

Terestyéni Ferenc.

SZÉLJEGYZET A FELEMELKEDÉSI TRAGÉDIÁK KÉRDÉSÉHEZ.

A felemelkedési vágy egyének és tömegekben erős: ha gyenge, ez már tragikus, önkéntes sírba temetkezés. De az erős felemelkedési vágnak is megvannak a maga tragédiái, így egyeseknél, akik hirtelen emelkedők. «Karrieristák» feljutnak, hirtelen megtorpannak és alázuhannak, mint a hirtelen nagy vagyonhoz jutottak, akik csődbe jutnak és szegényebbek lesznek, mint valaha voltak, sőt bűnbe is keverednek, (v. ö. Zola: A pénz) börtönbe jutnak.

Több jelentőségük van azonban azoknak a tragédiáknak, amelyek egész tömegeket fognak el felemelkedésük közepett. Ezekből csak egyet veszünk például: a vagyonos egykézők népes csoportját. Egyke-kérdésünk rendkívül sokrétű, e bajnak számos oka van, s a sok közül egyre utalunk, tehát nem az egész egyke-kérdést tárgyaljuk; csak egy szempontból a faluét.

¹ Nat.-soz. Frauenbuch. 45. 1.

Falusi egykés család gyermekhiánya könnyen megérthető a szegénységéből; mindenfelé lezáródott a munka s a földszerzés lehetősége: ez *reménytelen* közhangulattal jár. Az emberi *utánzó* ösztönnek nagy szerep jut ki, egymást utánozzák a romlásban, terjesztik a lelki kórt; de a *rábeszélés-* és *szidalomnak*¹ is bőséges szerepe van. Nem csoda az, ha épp az élet alkonyára hajlók, öreg nénék a lehangosabbak a reménytelenség indulatának terjesztésében, megszólják, sőt terrorizálják a fiatal párokat, fajtalanságot vetnek a szemökre stb. Tudat alatt ott lehet a nemzeti-faji reményvesztettség, lelki lekonyulás. A szaporodást pedig éppen a *nemzeti-állami remény-hangulat* táplálja, szítja a legjobban, mint Filippo Carli, olasz szociológus, a most († 1940), elhunyt római professzor egyik könyve klasszikusan fejt ki. Ez faluhelyen csak tudat alatt, de mégis szívárog; közelebb van azonban a föld érdeke.

Van egy más, lényeges lelki komplexum a hanyatlás okai közt s itt ez érdekel bennünket: ez a *felemelkedés* megtorpanása. Szomorúan érdekes az, hogy az egykés vágy nagyon erős a *jómódú* parasztság körében. Itt már nem a föld hiánya, az élelem szűkös volta stb. játszik főszerepet, mint a falusi szegénység körében, hanem egész másnemű ok: jól akarnak továbbra is élni, uras kényelemben s ez nem megy — a következő nemzedékben; csak úgy, ha a birtok egy kézben marad. Ez nem pusztán a földosztódástól való *félelem*. Van több ok. Ilyen a *színvonal-tartás* kötelező voltának hiedelme, a *rang* büszkesége, a lesüllyedés, sőt a *szerényebb* életmód megvetése stb. — csupa lélektani és *nem* gazdasági ok fonódik itt össze hatalmas lelki együttesbe. Mi történik faluhelyen? A felemelkedés lehetősége itt is, ott is egyszerre csak lezárul. Gondoljuk el: 1. a kapitalista, üzleties éthosz korában a falu termelő éthosza egyszerre csak elavulóban lévőnek mutatkozik; az ár emelkedésén («spekuláción») pl. többet lehet keresni, mint a termelő munka fáradságos útvonalán; nehéz egyáltalán eladni, rossz az út, messze van a piac; érteni kell az eladás technikájához; a kistermelő szét-szórt, tájékozatlan, ügyetlen a piac káoszával szemben; merőben szervezetlen maga a forgalom stb. Végre is szűk a kis és nagygazda jövedelme. 2. Nagynak érzik a közterheket s helyi jövedelemszerzési lehetőségekhez képest, s az adó olykor valóban nyomasztó, az államnak, s a nagy városi beruházásoknak sok kell; a falunak meg mindenfelé kevés jut; ilyen általában az európai fejlődés: egyoldalú, átgondolatlan. 3. A falu kicsinységéhez képest a fantáziától függő vállalkozási készség elsorvad. Azaz röviden: az egykés jómódú gazda egy *lezárt világban* érzi magát, melyből sem kitörni nem lehet, pl. ügynökösködés vállalása felé, sem pedig felemelkedni. Valami-

¹ Kítűnő feljegyzése egy kath. papnak: Illyés Gy.-nál: Magyarok. 1938. I. 65. 1.

kép érzi, hogy így egész «életforma» nem fejlődik tovább, a falusi ú. n. kis-«üzem» nem jut a fejlődés fővágányára. Ez a *megrekedés élethangulatára* vezet: nincs tovább! Mi lehet ennél szomorúbban természetes, mint az, hogy éljük ki az épp fennálló életlehetőségeket? így alakul ki egy néphedonizmus, az életöröm és kényelem kultusza, amely mellett már nincs szó *életkockázat* vállalásáról, hatalmas *faji ösztönről*, tömeges *előnyomulásról*, szerzésről, jövő nemzedékek útrabocsátásáról stb. Az ember lenyugszik, beletörődik: eddig jutottunk, tovább nincs út. Pedig van, de ez mind *irracionális* erők, hitek műve lehet. Gerjeszthet-e — a maga körében—ily erőket? Nem. S itt a tragédia. Felülről sem jó olyas vezetés, ami beteg élethangulatot tudna gyógyítani: biztatás! Terv! Az egykés vidéknek ez is kevés; ámde ez általában hiányzik. A közigazgatás csak adminisztrál, az orvos csak gyógyít, a tanító csak tanít stb., de *néphanulat* gondozása egyiknek sem a szakmája. Ez egyszerűen elmarad.

Az egész körképben lényeges az, hogy az egyke-kérdés egyik főoka a felemelkedésben való megrekedés, egy életforma haldoklása s tömegelektani hatásának nincs sem vizsgáló, sem pedig gyógyító *fóruma*. Az ily fórum-hiány is sokat jelent: nem tartják a lelki kórt evidenciában, nincs szakmabelileg kit felelősségre vonni. A szociológust lehetne, de ilyen nincs. Népjárvány esetén előveszik — ha nincs kellő gondozás — a tisztí főorvost, mert itt meghalnak az emberek; de ha nem születnek, — ezért nem ő felelős. Ha egy néphanulati járvány dül egyes vidéken, ha kórokozók, lelki baktériumhordozók járnak-kelnek szabadon, ennek fóruma nincs; itt senki sem felelős. Pedig mindenki az.

— y. —

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Dr. Dobrovits Sándor: *Budapest egyesületei.* Statisztikai Közlemények. Budapest. É. n. 163 1.

Az önkéntelen támadt társasviszonynál a szerves társadalmi alakulatok ereje, működése mutatja bizonyos társadalom szociális lelkületének egészségét. A társulási szellemre azonban ez kevésbé jellemző, mint az *önkéntes* társulások száma és működése. Dobrovits tíz íves munkája a szabad egyesületek egyik formáját: az egyesületeket ismerteti és elemzi gazdag anyagon, egyetlen hely, Budapest székesfőváros társadalmi életének tükrében. Egy főváros különösen alkalmas ilyen vizsgálódásra, hiszen az erősebben centralizált országokban az egyesületi élet túlnyomólag a fővárosra szorítkozik, vagy legalább is ott zajlik le annak legnagyobb és legfontosabb része.

A társadalmi egyesületek bizonyos nemei annyira sajátosak, hogy külön tárgyalást kívánnak. Így a kereseti célú egyesületek vagy a politikai célúak, a pártok. Az első gazdaságtudomány, a második a politika körébe tartozik, az első túlkicsiny, a második túlnagy ahhoz, hogy az egyesületi élet szemszögéből legyen vizsgálható. Ezeket, valamint a csak ad-hoc egyesületeket, aminő valamely hirtelen támadt, egyszerű feladat megoldására irányuló szövetekezés, a szerző sem veszi fel megfigyelési körébe.

Módszertani bevezetés után történeti visszapillantást kapunk a főváros egyesületeinek alakulásáról. A Budapesti Polgári Lövészegyesület dicsekszik a legrégebb múlttal (1696) és a Budapesti Kereskedelmi Testület (1699). A XVIII. században nyúlnak vissza a Chevra kadischák. 1809-ben alakul a Budapesti Gyógyszerész Testület. A reformkor sok ma is élő egyesületet hívott életre. Ujabb virágzás a hatvanas években és a kiegyezés után mutatkozik, különösen az önszegélyző és az érdekképviseleti egyesületek alakításában.

A nyolcvanas évektől a jótékonyági, 1910 után a sport- és a bajtársi egyesületek mutatnak nagy lendületet, de az érdekképviseleti egyesületek is állandóan szaporodnak. A háború után ugrászerűen szökik fel a bajtársi egyesületek, a kulturális célú és a jóté-

kony egyesületek száma. Az ország megcsonkítása, a nemzeti erők összefogásának általános szükségérzete, nem ritkán azonban az elkülönülés vágya is az egyesületek rohamos szaporodására vezetett. 1932-ben 2236 egyesület működött Budapesten, ezek között 585 érdekképviselő, 340 sportegyesület, 222 önszegélyzőegyesület, 208 bajtársi egyesület, 172 jótékony egyesület, 147 társaskör, 140 művészeti, irodalmi egyesület, 139 kultúregyesület, 73 tudományos egyesület, 48 hazafias és 31 vallásos egyesület. E számok és arányuk sokat mondanak a szociológusnak.

Budapest fővárosi hivatáskörének megfelelően az egyesületek jelentékeny része (35.6%) nemcsak a főváros területére, hanem országosan fejtette ki működését. Az egyesületek kétharmada tehát a fővárosra szorítkozott. Természetesen főleg a társaskörök, a sportegyesületek és a jótékony egyesületek működtek helyi korlátok között, míg az országos jellegűek között főleg a tudományos egyesületek és az érdekképviselői egyesületek szerepelnek nagyobb számban.

Az egyesületek bevétele 1932-ben megközelítette a 60 millió pengőt. Ennek azonban egyharmada sem származott tagdíjakból. A kiadások fele fordított az egyesület céljának közvetlen szolgálatára, míg a tiszteletdíjak 3.3 százalékos részaránya mellett 21%-ot fordítottak az ügyvitelre.

Dobrovits könyve gazdag táblázatos kimutatásokban részletezi az egyesületek különböző életnyilvánulásai s a főváros egyesületeinek teljes jegyzékét is tartalmazza. S. G.

Walter Schubart: *Europa und die Seele des Ostens.* Vita Nova Verlag, Luzern, 1938. 317 oldal.

Az első átlapozás Bergyajev írásait juttatja eszünkbe, amelyek közül «Az új középkor» eléggé közismert nálunk is. Szinte hajlandó az ember letenni kezéből a könyvet, de írója megfogja s az olvasó érdekes képet kap az orosz szemmel nézett Európáról. A szerző, úgylátszik svájci, aki egy ideig Oroszországban élt, onnan hozott feleséget (neki ajánlja a könyvet «Vera Markovának, a feleségnek és barátnőnek»). Tájékozottságából megítélve lehetne németorosz is, ez ellen szól azonban az az ellenszenv, sőt gyűlölet, amellyel a németekről beszél; szellemi magatartása alapján akár az orthodox egyház papjának is lehetne tartani: A könyv világnézeti háttere az idealizmusnak egy sajátságos változata: a gnosztikus alapozású. Eszerint a világba az isteni erők az eonokon keresztül áramlanak

be s a történet dinamikáját is az eonok vagy «eonikus ősképek» szabják meg a korszakok ritmikus változását okozzák négy ősképek szerint, amelyek létre hozzák a harmonikus, a heroikus, az aszkétikus és messiási embert. A harmonikus ember a mindenséget mint nagy összhangot éli meg; a hősies mint alakítandó káoszt; az aszkétikus mint zűrzavart, amely elől a misztikus ősalapba kell visszahúzódni; a messiási ember pedig arra érzi magát hivatottnak, hogy a káoszból és zűrzavarból kialakítsa földünkön a magasabb isteni világregdet. Európa utolsó ezer esztendeje két korszakra oszlik: a gótikusra és a prométheuszira. Az előbbi korszak harmonikus, vallásos; az utóbbi kaotikus, mert az ember felbontja Istenrel való egységét, s a mindenség középpontjába önmagát, az Ént állítja. «A prométheuszi kultúra azzal kezdődik, hogy Észak elszakad Nyugat egészétől. Ez a folyamat először egyházi téren ment végbe, mint reformáció». Ezután a nyugati szellem egyre földesebbé, anyagiasabbá válik; a középkori Európa lelki egysége helyébe nemzeti, faji, gazdasági atomizálás lép. Ennek egyik kiáltó jelensége a XIX. század liberalizmusa, amelyben már nyoma sincs az emberi testvériségnek; míg másfelől éppen a kapitalizmus és liberalizmus elleni törekvések hozzák létre a proletár szocializmust, amelyben a szívnek époly kevésbé van szava, mint a kapitalizmusban: mindkettőben az érdek diktál. De a messiási eon nem tűri tovább az emberi méltóság meggyalázását, legyőzi a prométheuszi embert s új harmonikus korszakot teremt a keleti lélek által, amelyet Európa számára az orosz képvisel. Az európai prométheuszi eszmék behatoltak ugyan Oroszországba s a cári tirannizmus és a bolsevik zsarnokság egyaránt a nyugati rontás következményei, de az orosz lélek alapján véve egészséges maradt. Európai beteg alkotórészeit kiveti magából, megújul és megújítja, megváltja Európát is.

Ennek az alapvázlatnak részletes kifejtése teszi a könyv tartalmát, amelyben a szerző arra törekszik, hogy tükröt tartson a nyugati ember elé, megláttassa vele önmagát s azt, hogy prométheuszi szándékainak és lehetőségeinek végére jutott. Nyugatonma civilizáció van — mondja szerzőnk —, a technika és a gép szolgáljává tette az embert; s Nyugat abban a dilemmában végződik, hogy vagy a hadfelszerelési ipar révén ad kenyeret a munkásmillióknak s az így gyártott fegyverekkel egy új világháborúban kölcsönös irtással megy az öngyilkosságba, vagy leszerel, de akkor a munkanélküliség miatt előálló forradalom és bolsevizmus rántja örvénybe. Nyugat nagy népeitől, a némettől, angoltól, franciától, — amelyekről Schubart érdekes portrékat rajzol —, nem lehet várni Európa

megváltását, mert mindegyikben erős a prométheuszi gondolat; legerősebb a németben s itt is a poroszban, amelynek szelleme dik-tálja a mindent agyonszabályozó és szervező totalizmust. Európa a maga nehéz dilemmájában az első megoldás mellett döntött s a prométheuszi Nyugat megy kikerülhetetlen sorsa elé. Az össze-omlásból a maga erejéből kiemelkedni nem tud, viszont az orosz lélek megtisztulva attól a salaktól, amelyet a bolsevizmus anti-theizmusa, embertelensége és zsarnoksága jelentett, Európa meg-mentője lesz s a harmonikus kultúra útjára visszavezeti. Az orosz lélek ugyanis — hirdeti szerzőnk — keresztyén volt a keresztyénség felvétele előtt is, mert természetében van az Istennel való közösség, a testvériesség vagy emberszeretet; valamint a szabadság szeretete is. A nép lelkét ugyanis a haza földje alakítja; s az orosz, bár «a Kárpátokból származik», de a maga végtelen síkságain kifejlesztette szabadságérzését, nyíltságát s mint vándor nomád érezte mindig a természet bőkezűségét, jóságát s az Istennel való misztikus egységét mélyen magába idgzetté. A nyugati népek, mivel sokkal korábban léptek a földművelés útjára, a gond és szorongás gyermekei lettek s a termés miatti aggodás volt az egyik forrása annak a racionaliz-musnak, amely a XVI. századtól kezdve egyre jobban kiszárította a nyugati lélekből a hitet és sarkalta kemény erő kifejtésre, szorga-lomra, pontosságra, takarékosagra, kötelességteljesítésre, egyszó-val prométheizmusra vagy heroizmusra. S mi az eredménye ma ennek a hitetlen kultúrának? Az, hogy az ember, aki munkájával és erőfeszítésével meg akarta teremteni magának a nyugodt és biztos életet, ma olyan bizonytalanságban él, amilyenben a római birodalom lehanyaglása vagy a népvándorlás korában élhetett. A faji gyűlölködés a politikai élet egyik döntő tényezője lett; nagyon is ismeretes a túszok szedése; «a háborúk ismét hadüzenet nélkül kezdődnek, akárcsak a hunok és tatárok betörései.» «És ha az iskola padjaiban a latin klasszikusokban számkivetésről és elüldözésről, túszokról és spiclikről, proskripciók listákról és vagyonekobzásokról olvastunk, tudtunk-e mindarról világos fogalmat alkotni magunk-nak?» «Ma a történet e szörnyű képei mind valóságok . . . Most minden újból problematikussá vált, mint a kultúra kezdetén . . . Sőt az elfelejtett állati szorongás a pusztaság életért, valamint a sza-badságunkért, lakásunkért, vagyonunkért való régen ismeretlen aggodalom újból jogaiba lép.» «A nyugati kultúra közeli össze-omlása elkerülhetetlen. Sőt mi azt kérdezzük: Szabad-e azt kíván-nunk, hogy elkerüljük? Nem kell-e éppen Isten büntetéséért, az emberek megfenyítéséért imádkoznunk?» «Természetesen magunkat

kell felajánlanunk az áldozatok, a vezeklők és szenvedők legelső sorába». Hogy Európa nem vész el, arra nézve vannak biztató jelek: a tudomány gögje alább hagy, a természettudomány oksági elvét az új fizikában a valószínűségi elv kezdi felváltani s a tudomány legelső képviselői közt találkozunk hívő emberekkel, az ember enged prométheuszi önhittségéből, szerényebb lesz. Erősödik a vallásosság, s remény van a keresztyén egyházak egyesülésére. Oroszországban pedig új nemzedék nő fel, amelyik eltanulta Európától, amire szüksége van, a munka szeretetét, a kötelességtudatot s maga a Szovjetállam is beszél már a «szovjethazá»-ról, a nemzeti érzés erősödik, a vallás pedig az üldözések ellenére is él. S míg Európa népei elfogyóban vannak, Oroszország szaporodik, 1950-ben Európának nagyobb része szláv lesz, — mondja szerzőnk. A Szovjetállamban új humanizmus van kialakulóban, amely «az emberszere- tet» nevében kíván egybeforrasztani mindenkit, aki dolgozik. Közeledünk «a harmadik Róma» felé (az első a római birodalom, a második a római katolikus egyház volt); a Harmadik Rómát az orosz lelken át jelentkező messiási eszme teremti meg. Az eljövendő Oroszország újra szent ország lesz, nem olvasztja be magába Nyugat államait, hanem a theokrácia egységébe fűzi. «A társadalom mint egyház ... ez az orosz társadalmi gondolat».

S ha azt mondjuk erre, szép eszmény ez, de inkább vágyálom, szerzőnk azzal felel, hogy megvalósításához kell vagy félezer esztendő ... Így azután nincs is mit vitázni vele.

A munkára néhány megjegyzést teszünk. Szerzőnk az eon-tant illetően hivatkozik a buddhizmusra, perzsákra, zsidókra, mexikóiakra, Empadoklesre és Herakleitosra, csak az eon-tan legjellemzőbb képviselőire, a gnosztikusokra nem. Az ősképekhez Platónnak is volna valami köze s bár a platóni örökséget s általában a görögséget a keleti szellemben elismeri, Platonra e jellemző ponton nem hivatkozik. Ami pedig a prométheuszi szellemet illeti, azt gondoljuk, az ember mindig ilyen volt, de szellemi vállalkozásai koronkint különböző jellegűek. A reformációt nem-protestáns szerzőnk elfogultsággal nézi: Luthertől távol állt az Én kultusz s híres kérdésében: «Wie bekomme ich einen gnädigen Gott», nem az «én», hanem a «kegyelmes Isten» a hangsúlyos. A reformációnak a modern gazdasági élet alakulását illető hatását, mint általában azok, akik *Weber M.* vizsgálódásait csak hírből ismerik, szerzőnk is felületesen látja s így félremagyarázza. Az Én-kultusz különben Luther előtt kétszáz évvel jelentkezik *Dante*-val («ut gloriám meam adipiscar»), *Petrarcá*-nál s utánuk általában a reneszánsz íróinál. A természet-

tudományos racionalizmus szelleme már *Bacon Roger*-nél jelentkezik s XIII. század második felében. Elfogultan nézi szerzőnk nemcsak a német népet, de a német filozófiát is: Kant szerinte a zsarnoki etika forrása, holott a kanti etika sarokköve éppen a szabadság és a szabad személyiség tisztelete. És ha a rend, pontosság, kötelességteljesítés prométheuszi német sajátságok, miért nem veszi át éppen a jövő reménységét hordozó új orosz nemzedék? A következetesség különben nem erős oldala szerzőnknek: e ponton orosz ő (ha egyébként svájci is), logikája érzelmi jellegű, az orosz messianizmus eszméje a legfőbb kritérium. Világnézete sem marad meg a theizmus konzekvens vonalán; az emberről egy helyen egészen naturalista módon beszél, mint «a vitálisán legkimerültebb lényről, a természet beteg esetéről», aki erői gyarlóságában az «agyára veti magát» s szerszámai útján próbál boldogulni.

Elfogultsága, következetlenségei mellett is nagy koncepciójú könyv, sok-sok érdekes részlettel. *Trócsányi Dezső.*

Von Wiese, Leopold: *Homo sum. Gedanken zu einer zusammenfassenden Anthropologie.* Jena: Fischer. 1940. 148 l.

Nemrégiben Sombart Werner, a szociológus, antropológiai könyvet adott ki. Akkor, éppen ezen a helyen, hangsúlyozni kellett, hogy milyen sajátságos helyzet adódik, amikor egy szociológus kénytelen úgyszólván «ellentudományával» foglalkozni. Rá kellett mutatnia arra, hogy a társadalomtudomány és antropológia egymást nem tűrő és ellenkező kérdésvilágból indul ki. Most von Wiese, egy másik par excellence társadalomtudós írt szintén antropológiai könyvet. Sombart Werner művében is érezni a méltatlankodást, hogy ő, aki hosszú életében és nagy munkásságában sohasem tért le a társadalomtudomány ösvényéről, most, idős napjaira idegen útra kényszerül. Von Wiese egyenesen rossznéven veszi, hogy ezt meg kell tennie.

A műben az első fejezet a legérdekesebb. A szerző minden erejével hadakozik az antropológia ellen és hosszú, nagy bizonyító eljárással igyekszik igazolni, hogy sajátos antropológia nincs és nem is lehet, mint tudomány. Szemére veti az új tudománynak, hogy bár az emberrel foglalkozik, egyetlen definíciója sincs az emberről. Például hozza fel saját tudományát és saját rendszerét. A «Beziehungslehre» tudósa, egészen szokatlan tüzzel és hévvel küzd a szerinte általánosságokba vesző tudománytalan antropológia ellen. Jó, hogy a kérdést feladta, legalább tisztázni lehet.

Ezekon a lapokon már többször volt arról szó, hogy mi az, amiből az antropológia és mi az, amiből a társadalomtudomány kiindul. Az akkori megfogalmazás így hangzott: a szociológia témája: az ember és az ember; az antropológia témája: az ember és a világ. Akkor azonban nem volt alkalom arra, hogy más, fontos kérdésre ki lehessen térni. Ezúttal rá kell mutatnia arra, hogy a szociológiát is és az antropológiát is az európai emberiségnek történeti helyzete váltotta ki és teremtette meg, amit «krízis»-nek hívnak. A múlt század közepe óta az európai emberiség válságba került és kiutat keres. Az egyik rész azt mondja, hogy a válság megoldásának kollektívnek kell lenni, mert a legfőbb kérdés mindig az volt, hogy ember és ember között levő viszonylatok tisztázva legyenek. Ez a szociológia. A kollektív megoldás a társadalom viszonyainak tanulmányozásából indul ki és intézmények alkotásával fejeződik be. Az antropológia mást tesz. Abból indul ki, hogy mi az ember és világ helyzete és a megújulást és a válság megoldását az egyes embertől várja. Az antropológia az intézmények alkotását elveti és azt mondja, hogy a krízis kollektíven meg nem oldható, egyedül individuálisan.

Von Wiese harmadik megoldási formára mutat rá. Ezt az irányt eddig nem vették észre. Azt mondja, hogy a megoldás harmadik lehetősége: a hisztorizmus. A hisztorizmus azt mondja: a válság megoldódik és pedig megoldását az idő fogja hozni. Vagyis: «majd elmúlik». Jön az új kor, amely a megoldatlanságok és megoldások más rendszerét veti fel, más eszméket, más rendet, más viszonyokat teremt és akkor a jelen válság elveszti aktualitását. A krízisek megoldását, mondja a hisztorizmus, mindig az idő hozta.

A lényeges különbség a szociológia és az antropológia között azonban nem ez. A szociológia sohasem fogja tudni teljesen levetni származását: azt, hogy a XIX. század közepén keletkezett, a tudományos szellem virágzása idején. A szociológia tudomány. Az antropológia akkor keletkezett, már a világháború után, amikor a tudományos szellem elégtelenségére rájöttek. Sőt éppen az antropológia volt az, amely a leghatározottabban mondta ki, hogy a szellem eltudományosodása volt az egyik nagy ok, amiért az ember válságba került. A tudomány törekvése: állandó sikertelen erőfeszítés arra, hogy a tudást személytelenné tegye. A tudás pedig nem lehet személytelen, mert akkor nem egzisztenciális, nem is «igaz». Ezért kellett az antropológiának, mint az emberről szóló tudásnak és nem tudománynak, a szociológiával és az egész tudományos szellemmel szembefordulnia. A szociológia tudomány. Az antropológia szemé-

lyes tudás és nem tudomány, hanem ezen túl az emberről szóló minden tudásnak szintézise.

Von Wiese az a tudós, aki féltékenyen őrzi tudományának és általában a tudománynak eredeti törekvését: a tudást személytelemné tenni. Ezért száll harcba az antropológiával. Nem veszi észre, hogy itt tulajdonképpen már nem a mathezis univerzális alapján elgondolt enciklopédikus tudományrendszerről és racionalista szcientifizmusról van szó, hanem éppen ellenkezőleg: a XX. század szelleme rájött arra, hogy metafizikai megalapozás nélkül komoly tudás nem lehetséges. A tudománynak is van metafizikai alapja, csak nem vallja be. Az antropológia tudatosan erre az alapra helyezkedik. Kimondta annak szükségességét, hogy az embert mélyebbről kell megalapozni. Az ember nem természeti alkotás, nem biológiai lény, nem pszichológiai lény, nem szellemi lény. És nem szociális lény. Ez mind csak részlet és tulajdonság és oldal és a felületen van. Van valami kozmikus alap «az ember»-ben — «homo aeternus», ahogy Ziegler mondja, — amit fel kell tární és élményszerűvé kell tenni. Az antropológia erre vállalkozott.

Werner Sombartnak az antropológia ellen írt könyve a sikertelen bíráló benyomását kelti. Ennek ellenére van valami, amiért ezt a könyvet jó volt megírni és elolvasni. Ebben a könyvben van meg legegyszerűbben tisztán és alaposan az «öskollektívum» fogalma. Ennél fontosabb eredményt a szociológia ma egyáltalában nem ismer. Von Wiese kritikája az antropológiával szemben éppen olyan sikertelen maradt, mint az előbbi. Kitént, hogy a tudós ezt a tudást egyáltalában nem is érti és alapjairól sejtelve sincs. De ennek a könyvnek is van haszna és eredménye: az utolsó fejezet: «A személyes névmás filozófiája».

Mit akar ezzel a címmel? Tulajdonképpen végtelenül egyszerűt. Mereskovszkij mondja egy helyen, hogy: a lét problémája három és pedig: az Egy, — az individuum problémája; a Kettő, — a szerelem és barátság és társ, a «Te» problémája; a Három, — a közösség problémája. Mereskovszkij a filozófus remek szimbolikus nyelven mondja ki azt, amit von Wiese tudományosan: a személyes névmás filozófiájában. A lét problémája az, hogy: Én, Te, Ő, Mi, Ti, Ők. Kiténik, hogy a személyes névmások és amit «jelentenek», egymásnak nem mondanak ellent és egymást nem keresztezik. Von Wiese is, amikor megoldást keres, kénytelen elővenni a metafizika szimbólumait. De ez így van jól, mert így sikerült negatív könyvében a pozitívumot is kifejeznie.

A függelékyszerű fejezet az Isten-kérdésről már visszaesik a

tudósi naivitásokba. Példa az ilyen primitív szentenciára, mikor így szól: «Istent keresni annyi, mint a jövő generáció tökéletesebb útját egyengetni». Hagyjuk.

Befejezésül csak ennyit: az antropológia egzisztenciális tudás és nem tudomány, vagyis személyes élményekhez és sorshoz kötött tudás, mint a költészet, a filozófia, vagy a vallás. Éppen ezért az antropológiában a megítélésnek csak egy része irányul a tárgyra, egy része mindig a személyre, arra, aki gondolkozik és aki beszél. Az antropológia az emberi szellemet kihúzza abból a csávából, ahová a tudomány vezette: újra személyessé és felelőssé teszi. Eredményes antropológiát azonban csak olyan ember művelhet, aki az említett «válság»-on átesett. Mit jelent ez? Csak olyan ember tudása értékes az antropológiában, aki saját személyén végigszenvedte a krízist. Itt lép be valami, amit még nem lehet megfogni. Még néhány évvel ezelőtt nem is lehetett róla beszélni. Akkor csak feszült várakozás volt, ami esetleg készülődés a pusztulásra (Spengler). Ma a helyzet más. Ma már látszik az az ember, aki a válságot átélte és aki belőle kilépett. A krízisen túl levő ember már: *Van Ouspenskij* írja, hogy a földön minden földrészen, minden nép, minden faj között egy új faj, a hatodik faj, van kialakulóban. Ez az új faj ma még csak látszani kezd, de *Ouspenskij* egész sereg tulajdonságát felsorolja. Az új, hatodik faj nem fehér, nem vörös, nem fekete, nem sárga, nem barna, nem árja, nem turáni. Mindezt egy régebbi kor antropológiai szemlélete látta csak így. A hatodik faj egy faj fölötti faj és az új ember emberfölötti ember és az új ember összetartozása ős-összetartozás: öskollektívum. *Ouspenskij* jellegzetes példája a szintetikus és teremtő, személyes élményeken nyugvó antropológiának.

Hamvas Béla.

Oakeshott, Michael: *The social and political doctrines of contemporary Europe.* Cambridge: University press. 1939. 241 l.

Ez a könyv annyiban páratlanul érdekes, hogy nem a könyvtársadalomelméletek szemléjét adja, hanem az eleven és ható társadalmi gondolatokat. A szociológia félig ugyan mindig gyakorlati tudomány, mert vagy a meglévő rend bírálatából indul ki, vagy az eszmei rendet a valóságra akarja kényszeríteni. Ezúttal szintén erről van szó. A jelenkor nagy társadalmi eszmei részben megvalósultak, részben a régebbiek kritikája, részben megvalósulás felé tartanak. Kritikák, aktivitások és realitások együtt.

A modern társadalmi átalakulásnak a szerző szerint négy nagy

dátuma van. Az első 1917, Lenin «Állam és forradalom» c. könyvének megjelenése. Ez az orosz kommunista állam alapja. Ezek az elveken nyugszik nemcsak Európa legnagyobb állama, hanem ezek az elvek azok, amelyek a világ egy részét aktíven és állandóan befolyásolják. Eleven doktrína, megvalósulásra törekvő eszme. A második dátum 1927, a «Mein Kampf» megjelenése. Tökéletesen más, bizonyos tekintetben ellentétes eszmék gyűjtője. A harmadik dátum 1931, a «Quadragesimo anno», a negyedik pedig Mussolini könyve: «La dottrina del Fascismo». Ezekhez a művekhez veszi még a Rerum novarum enciklikát, a kommunista manifesztumot, az új szovjetalkotmányt (1937), a N. S. D. A. P. hivatalos programját (1934) és Rosenberg könyvét, a Mythust.

Az előzményekre is érdemes figyelni: Millre, Tocquevillere, Lincolnra. Sőt érdemes elolvasni azt a fejezetet is, amely a demokráta állameszméket és társadalmi gondolatokat fejtegeti. A legjobb azonban mégis ott, ahol a kommunizmus, a nemzeti szocializmus, a fasizmus és az egyházi társadalmi gondolatokat fejti ki. A mű egyébként pontos, lelkiismeretes, komoly és igen hasznosan tájékoztató. Így összefoglalva a modern társadalmi és politikai doktrínák valóban azt a benyomást keltik, amit néhány gondolkozó már kifejtett: nem hatalmi kérdéstről, hanem a lét kérdéséről van szó. A népek és emberek nem azért nyúltak ezek után az eszmék után, mert világhatalmi törekvéseik vannak, hanem azért, mert, ha nem nyúltak volna, pusztulás felé támolyogtak volna. Az erők nagy összevonását érezni és a mű elolvasása után mindenkinek az a benyomása, hogy világunk észrevétlenül húsz év alatt csaknem gyökerében megváltozott. Ez a könyv legnagyobb haszna: a történet szellemét munkája közben mutatja meg.

Hamvas Béla

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE. 1940 szeptember.

D é k á n y I s t v á n : *A gazdasági élet fokai és az «életterg gazdaság».*

Az újabb kor világpolitikai és világgazdasági eseményei hívták életre ezt a terjedelmes tanulmányt. A szerző a maga gazdag társadalomszemlélő perspektívájába állítja be az életterg-problémát. A Bücher-féle gazdasági fokozatelméletből indul ki s ennek négy évtized tudományos eredményeiből valamint saját leleményéből sikerült kiegészítést adja. Ez a kiegészítés vezet el az életterg-gazdálkodás lényegének felismeréséhez. A szerző szerint a fejlődési fokok így alakulnak: 1. ősgazdaság, 2. házigazdaság, 3. körzetgazdaság (városgazdaság és nagyuradalom), 4. *a*) országgazdaság, 4. *b*) egyéni vállalatgazdaság, 5. életterg-gazdaság, 6. világgazdaság. Minthogy itt a *szerző* a jövő előre látható gazdasági rendszerét is beállította, óvatosságból megjegyzi, hogy esetleg más gazdasági fok is megelőzheti még a világgazdaságot.

Tér hiányában mellőzzük itt a szerző sok finom megállapítását a gazdasági fokok jellemzésében, csupán néhány gondolatára mutatunk rá, melyek különösen szociológiai szempontból érdekesek. A középkori városgazdaság és a nagyuradalmi gazdaság különbségét *úgy* jellemzi, hogy míg az elsőben a státutumokhoz való hűség, loyaltás, az alkotmányhoz való hűség, a munkaszeretet fejlődik ki, mint a polgári állam alapja, addig a nagyuradalom politikai jellegű volt s azzal, hogy a hatalmon osztozott a fejedelemmel, a feudalizmusnak lett szülőanyja. Meggyőzően fejti ki a szerző, hogy a *nemzet-gazdaság* fogalomból hiányzik a területi meghatározottság eleme s ezért helyesebb volna *országgazdaságról* beszélni. Érdekesen jellemzi a merkantilista államot, midőn dolgoztató államnak nevezi s megállapítja, hogy erre a modern, egyre drágább állami apparátus: a fejedelmi udvartartás, a hadsereg, a bürokrácia és mind ezek miatt túlfejlődő pénzügyigazgatás szorította rá az államot. Ezért hajszolják a külkereskedelemben a kiviteli többletet, ezért vetnek vámot a behozatalra. Mindenképen fejlesztik az ipart s országos szempon-

tokhoz igazítják a gazdaságpolitikát. Az a feltevés azonban, hogy az állam vezetői egyben a gazdasági életnek is leghivatottabb irányítói, a XVIII. század közepén megingott, hogy helyet adjon az egyéni vállalatgazdálkodás rendjét megalapozó gazdasági liberalizmusnak. Azt várták, hogy csökkenti a közterhet, kiküszöböli a visszaéléseket s igazságosabban fogja elosztani a javakat és a terheket. A gazdaság legyen tiszta, legyen autonóm. Ez a kapitalizmus virágkorának legfőbb elve. Az állam passzív. Azonban már a múlt század végén mindinkább feladja tétlenségét. Egyfelől szociálpolitikai tevékenységet vállal, másfelől szervezni kívánja a gazdálkodást ott, ahol zavarok mutatkoznak. Az állami beavatkozás mindjobban terjed. Már-már úgy látszik, hogy a világgazdálkodás küszöbén vagyunk, kiderül, hogy a gazdasági szabadság *nem képes átvezetni* a világgazdaság fokához. Itt tűnik elénk az élettérgazdaság.

A modern gazdasági élet mind nagyobb termelő és fogyasztó tömegekre rendezkedett be. A politikai szervezőhatalom a maga gazdasági törekvéseit mindenkor kapcsolatba hozta a gazdasági érdekekkel. A gyarmatpolitika is ezt jelentette. Az individualista-liberális vállalat-gazdaságot az állam mint gazdasági irányító és mint teret tartó és teret biztosító szervezet vezeti az élettérgazdaság útjára. Az élettér valamely politikai hatalom tényleges és igényelt érvényesülési tere s gazdasági célkitűzései dinamikus funkciójából táplálkoznak inkább, mint statikus jogi helyzetéből. Tülli lép szuverenitása határait. «Igényhatárai» bizonytalan távolba terjednek sokszor keresztezve más államok igény szféra ját. Az államok rendszeressé és biztosítottá akarják tenni az árucseré magánjogi viszonyait s ezt nem az illető területek politikai bekapcsolásával, tehát hódítással, hanem a gazdasági térre korlátozott igények kielégítésével teszik. A táj kiegészítés, új élettér, gazdasági egységek szerzése jelentkezik. Lényegében az imperializmus, a *pénétration pacifique* új formája. Így fejt ki a szerző, hogy minden gazdasági fok mögött, tehát a legújabb fok mögött is egy bizonyos sajátos gazdaságtársadalmi egységet kell feltárni, ami már a gazdasági szociológia feladata.

Sz. Gy.

SZOCIÁLIS SZEMLE. I. évf. 8. szám.

Neubauer Gyula: *A népesedés közgazdasági és politikai értékelése.*

A népesedés megítélésére vonatkozó elméletek két csoportja: a közgazdasági és a nemzeti népesedésemélet. Az utóbbi minden körülmények között kívánatosnak tartja a minél erőteljesebb nép-

szaporodást, a nagy népszámot, mint a hatalmi politika, a nemzeti imperializmus eszközét s a nemzeti biztonság előfeltételét. A másik elmélet habozó: csak bizonyos körülmények között, csak ott és akkor tartja szükségesnek és előnyösnek, de egyben lehetőnek is — az erős népszaporodást, ahol ehhez az életfeltételek, elsősorban az élelmiszerek elegendő mennyiségével, biztosítva vannak. Ez elvi állásponthoz híven változik különböző korokban és különböző politikai és társadalmi rendszerekben a gyakorlati népesedéspolitiká.

A malthusi gyökerű (közgazdasági) népesedéstudomány szerint a népesség optimumát a rendelkezésre álló élelmiszerek mennyisége határozza meg. Smith Ádám szerint a munkabér magasságától függ a népszaporodás üteme, illetőleg az optimális népesség. E felfogás szerint a népszaporodás viszonylagos értékű: egy bizonyos határig a túlságos erős ütemű népszaporodás se vezet túlnépesedéshez, viszont lassúbb ütemű népszaporodás mellett is fennállhat, illetőleg bekövetkezhetik nemkívánatos túlnépesedés. Ebben az állapotban van ma Nyugateurópa legtöbb népe. Ezen a határon túl már csak az életszínvonal rovására növekedhetik tovább a népesség, amit a nemzeti jövedelem fej átlagának hanyatlása jelent.

Ezzel a békés, kozmopolita szellemű és passzív szemlélődésű népesedéstudománnyal szemben a másik, a nemzeti szempontú elmélet, a fajok harcából indul ki és dinamizmusával a népesedést hatalmi kérdésnek fogja fel. E felfogás a gyakorlati népesedési politikában a népesség maximális számára törekszik, nem törődve a közgazdasági optimummal. Jellemző, hogy éppen az olyan kedvezőtlen gazdasági és szociális helyzetben lévő, sűrűn népesedett országok, mint Németország, Olaszország és Japán sürgetik leginkább az erőteljes népszaporodást. Ezek az államok ugyanis nem gazdasági szükségből, vagy indokoltságból, hanem hatalmi szempontból kívánják elősegíteni a népesség gyarapodását, bár a nagy népszám önmagában véve még se hatalmat, se nemzeti függetlenséget nem jelent, miként azt Kína vagy India példája mutatja.

A népesedési verseny nemzeti és nemzetközi szempontból egyaránt aggodalmatkelő lehet. Belpolitikailag szociális feszültségeket, kíméletlen osztályharcot idéz elő, külpolitikailag fokozza a nemzetközi érdekellentéteket. Balás Károly már 1905-ban megfontolásra ajánlotta a «közérdekű gyermeklétszám» szabályozását, tehát a nemzetközi reglementációt. A mai viszonyok között erre gondolni sem lehet. A stagnáló népességű nemzet saját biztonságát kockáztatja, ha lemarad a népességi versenyben.

Magyar viszonyaink között viszonylagos túlnépesedésről kell

beszélünk. Ha Dánia magas mezőgazdasági kultúrájával 85-ös népsűrűséget mutat, a mi 95-ös sűrűségünk elmaradott gazdasági viszonyaink között túlnépesedést jelent. Az eredmény népünk alacsony életszínvonala, a nyugateurópai viszonyokhoz mérten rendkívül alacsony nemzeti jövedelmi fej átlag. Mégsem szabad lemondanunk népünk propagatív erejének fenntartásáról, sőt fokozásáról sem. A Kárpát-medence birtokáért folyó harcban népességünk maximumára kell törekednünk, de a szociális egyensúly érdekében egyidejűleg szem előtt tartva a közgazdasági optimumot is, ami a nemzeti jövedelem erőteljes fokozását és főleg arányos elosztását követeli.

A. N. J.

Helyreigazítás.

«Nemzeti önismeretre törekvés» c. az előző számban megjelent tanulmányomban több szöveg-, illetőleg sajtóhiba maradt. Ezek közül a Kerecsényi Dezső értekezésével foglalkozó részben, az idézett szövegben előforduló sajnálatos sajtóhibák utólagos helyesbítését kötelességemnek tartom.

Így: a 427. lapon a 3. bekezdés 3., ill. 4. sorában «renaissance-tól» helyett «renaissance-szal», — ugyanitt a 8. sorban «nem elegendő ha hozzánk . . . » helyett «nem elegendő. A hozzánk . . . » olvasandó. Ez a bekezdés tehát így hangzik, az utolsó idézett mondat kiegészítésével:

« . . . ebből a részből is idézünk egy pár mondatot. A reformáció «bevágta korlátatlan útját a renaissance-szal elszabadult emberi egyéniségnek.» Más példa: «Elbocsátotta magától a tételes hit kizárólagosan és egyetemesen kötő erejét» . . . (t. i. a magyar irodalom, 309. l.). «Hogy ezt az összefüggést, mely irodalom és nemzetpolitikai élet közt így fennáll, megállapítjuk, egymagában még nem elegendő. A hozzánk hasonlóan szorongatott helyzetű kisebb népek irodalmában is megfigyelhető ez a tünet. De rögtön igen különlegessé válik, ha meggondoljuk, hogy nálunk a szellemnek az irodalom körén belül végbement előretúgására, kisebb-nagyobb időközzel, a nemzeti élet megrendülése volt az idő felelete» (314 l.). Fűzzük hozzá még a következő mondatot: «Egyfelől valljuk az ösztönösen irányító szellemére méltán büszke nemzet biztonságérzésével, hogy minden nemzetpolitikai haladásunk legigazibb előkészítője az irodalom, másfelől pedig minden összeomlásunk után le kell dobnunk magunkról egy darabját az irodalomnak, hogy tovább tudjunk élni.» (315 l.)

Trócsányi György.

A TÁRSULAT ÉLETE.

November hó 16-án a Társulat *választmányi ülést* tartott. Az ülésen előbb Trócsányi György alelnök elnöklete alatt Szombatfalvy Györgynek egy személyes természetű bejelentését tárgyalták. Azután Szombatfalvy ügyvezető elnök vette át az ülés vezetését és bejelentette, hogy Dékány István, a Társulat elnöke, 1940 október 19-én kelt és a Társulat választmányához intézett levelében bejelentette az elnöki tisztségről való lemondását. Felolvasta az elnök levelét, amelyben Dékány István bejelenti, hogy a mai viszonyok között lehetetlen számára a legteljesebb bizalmon alapuló és az eddiginél nagyobb aktivitás kifejtése. Ezért felelőssége tudatában elhatározta, hogy az elnökség éléről távozik.

A választmány az elnök bejelentését a következő egyhangú határozattal vette tudomásul:

A választmány őszinte sajnálattal veszi tudomásul dr. Dékány István elnökének levélben közölt elhatározását, amely szerint a Társulat elnöki tisztről lemond. A választmány ez alkalomból hálás köszönetet mond a lemondott elnöknek azért az évek hosszú során át önzetlenül végzett munkáért és eredményes fáradozásért, amelyet a Társulat érdekében kifejtett. Egyben annak a reményének ad kifejezést, hogy a Társulat és a magyar szociológiai irodalom a jövőben is számíthat a lemondott elnök értékes munkájára és támogatására.

A választmány Szombatfalvy György ügyvezető elnököt megbízta a Társulat ügyeinek a legközelebbi közgyűlésig leendő vitelével. Felkérte az elnökséget, hogy az elnöki szék betöltésének kérdését vizsgálja meg és a jelölendő elnök személyére nézve legközelebb tegyen javaslatot.

Ezután a választmány folyó ügyekkel foglalkozott. Áfra Nagy János jelentést tett a tagállományban beállott változásokról. A legutolsó választmányi ülés óta elhunyt dr. Pethő Sándor választmányi, valamint dr. Pintér Jenő és dr. Darvai Dénes alapító tag. A választmány határozatából a Társulat részvéte jegyzőkönyvben nyert megőrkítést.

Felvétetett 24 új tag s ezzel a Társulat tagjainak létszáma 462-re emelkedett.

Végül Áfra Nagy János pénztárnok az október 10-én fennállott pénztári helyzetről tájékoztatta a választmányt, amely a pénztáros eredményes munkájáért köszönetet mondott.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat tagjainak névsora 1940. végén.

I. TISZTELETI TAGOK:

GRÓF TELEKI PÁL m. kir. miniszterelnök, Budapest.

DR. HELLER FARKAS műegyet. ny. r. tanár, Budapest. DR. KORNIS GYULA egyet. ny. r. tanár, Budapest.

II. ALAPÍTÓ TAGOK:

DR. BALLA ISTVÁN min. tanácsos, Budapest.
DR. BAROSS GÁBOR nyug. vezérigazgató, országgyűlési képviselő, Budapest.
DR. CZETTLER JENŐ egy. ny. r. tanár, Budapest.
DR. FABINYI TIHAMÉR ny. pénzügyminiszter, vezérigazgató, Budapest.
GYŐR Szabad Királyi Város.
DR. HEINLEIN ISTVÁN ny. egyet. ny. r. tanár, Budapest.
DR. KOÓS ZOLTÁN vezérigazgató, Budapest.
DR. KÖRNYEY ISTVÁN egyetemi m. tanár, Szeged.
MILOTAY ISTVÁN főszerkesztő, országgyűl. képviselő, Budapest.
DR. RAFFAY SÁNDOR ev. püspök, Budapest.
DR. SZÁDECZKY KARDOSS TIBOR egyetemi ny. r. tanár, Debrecen.
DR. TELEGDI RÓTH JENŐ min. osztályfőnök, Budapest.
DR. ÁRKOSI VERESS GÁBOR m. kir. kormányfőtanácsos, MÁV igazgató, Budapest.
DR. ZACHÁR ÉMIL gimnáziumi tanár, Budapest.
DR. ZÁBORSZKY ISTVÁN főorvos, Budapest.
DR. ZIMMERMANN LAJOS ügyvéd, Budapest.

III. RENDES TAGOK:

DR. ACSAY TIHAMÉR ügyvéd, min. oszt. tanácsos, Budapest.
DR. AJTAY JÓZSEF ny. közig. bíró, Budapest.
DR. ALBRECHT FERENC ügyvéd, Budapest.
DR. ALMÁSSY SÁNDOR ügyvéd, Szolnok.
DR. ANDREICH JENŐ műegyet. magántanár, Budapest.
DR. ANGYAL DÁVID egy. ny. r. tanár, Budapest.
ANGYAL JÁNOS kir. tanfelügyelő, Érsekújvár.
DR. ANGYAL PÁL egyet. ny. r. tanár, Budapest.
ANKNER BÉLA titkár, Budapest.
DR. ANTAL ISTVÁN m. kir. igazságügymin. államtitkár, Budapest.

- DR. ANTALL JÓZSEF min. o. tanácsos, Pestújhely.
- DR. ANTONY BÉLA ny. polgármester, Esztergom.
- DR. ASZTALOS JÓZSEF min. tanácsos, Budapest.
- DR. ASZTALOS MIKLÓS Nemz. Múz. könyvtárnok, Budapest.
- DR. ÁFRA NAGY JÁNOS tanulm. felügyelő, igazgató, Budapest.
- DR. ÁFRA TAMÁS tanügyi titkár, Budapest.
- IFJ. ÁGNER LÁSZLÓ DR. országgyűlési gyakornok, Budapest.
- DR. BABARCZY ISTVÁN BÁRÓ székesfővárosi tanácsnok, Budapest.
- BACHSTEDTER JÓZSEF kereskedő, Nemesorosi.
- DR. BALANYI GYÖRGY egyet. m. tanár, Budapest.
- BALASSA SÁNDOR polgári iskolai igazg., Pestszentlőrinc.
- DR. BALÁS P. ELEMÉR egyet. ny. r. tanár, Kolozsvár.
- DR. SIPEKI BALÁS KÁROLY egy. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. BALÁSSY MIKLÓS járásbíró, Sopron.
- DR. BALLA ANTAL szerkesztő, Budapest.
- DR. BALLAY KÁROLY múz. igazgató, Budapest.
- DR. BALONYI IMRE ügyvéd, Budapest.
- DR. BALTAY LÁSZLÓ min. tanácsos, Budapest.
- BARANYAY LAJOS vezérigazgató, Budapest.
- DR. BARÁNSKY GYULA ügyvéd, Budapest.
- DR. BARCZA ISTVÁN vall. és közokt. ü. min. számv. főtán., Budapest.
- BARTÓCZ JÓZSEF fker. isk. tanár, textilgyári főtisztv., Budapest.
- DR. BARTÓK GYÖRGY egy. ny. r. tanár, Szeged.
- VITÉZ BECSKE KÁLMÁN székesfőv. tanácsnok, Budapest.
- DR. BENCZS ZOLTÁN ny. min. tan., országgyűl. képviselő, Budapest.
- BENCZE LÁSZLÓ magántisztviselő, Szolnok.
- DR. BENEDEK ZSOLT m. kir. kormányfőtanácsos, ügyvéd, Budapest.
- DR. BENISCH ARTUR főigazgató, tanügyi főtanácsos, Budapest.
- DR. BERNÁT ISTVÁN, a Magyar Nemzeti Bank alelnöke, Budapest.
- DR. BERNÁTH LÁSZLÓ min. osztályfőnök, Budapest.
- BERTALAN MÁRIA tanárnő, Budapest.
- VITÉZ DR. BESSENYEI LAJOS ny. tanker. kir. főigazgató, Debrecen.
- DR. BIBÓ ISTVÁN kir. tvszéki titkár, Budapest.
- BIELIK DEZSŐ tanügyi titkár, Kispeszt.
- DR. BISZTRAY GYULA min. titkár, Budapest.
- DR. BOBULA IDA, az áll. Sarolta Kollégium igazgatója, Budapest.
- DR. BODOR ANTAL egy. m. tan., m. kir. gazd. főtán., Budapest.
- IFJ. DR. BOÉR ELEK egyetemi ny. r. tanár, Kolozsvár.
- DR. BÓDY LÁSZLÓ székesfővárosi alpolgármester, Budapest.
- BOLDIZSÁR IVÁN szerkesztő, Budapest.
- BÓNÉ GÉZA tanügyi fogalmazó, Budapest.
- DR. BÓNIS GYÖRGY egyetemi ny. r. k. tanár, Kolozsvár.
- DR. BORBÉLY MIHÁLY orvos, Budapest.
- DR. BOROSS ISTVÁN ügyvéd, Kaposvár.
- BUKOVSKY JÁNOS bányafőfelügyelő, Szászvár.
- DR. BUZA LÁSZLÓ egy. ny. r. tanár, Kolozsvár.
- CAVALLIER JÓZSEF fel. szerkesztő, Budapest.
- DR. CSEH JENŐ bírósági titkár, Budapest.
- DR. CSEKEY ISTVÁN egyet. ny. r. tanár, Kolozsvár.
- IFJ. DR. CSEPREGI HORVÁTH JÁNOS banktisztviselő, Budapest.
- CSERENYÉY GÉZA joghallgató, Budapest.
- CSERHALMI BÉLA ny. MÁV főművezető, Rákosszentmihály.
- DR. CSOBÁLY MIKLÓS, Budapest.
- DR. VITÉZ CSONGOR GYÖRGY főtörzsorvos, Pécs.

- DR. H. C. CZAKÓ ADOLF ny. műegy.
r. tanár, Budapest.
- DR. CZAKÓ ISTVÁN min. o. tanácsos, Budapest.
- DR. DARVAS KÁROLY kir. p. ü. tanácsos, Budapest.
- DR. DÁVID ANTAL egy. m. tanár, könyvtári aligazgató, Budapest.
- DR. DEÁK FERENC ügyvéd, Hódmezővásárhely.
- DR. DEÁK JÁNOS egyet. tanár, Sopron.
- DR. DESEŐ ANTAL egészségügyi tan., ny. közs. orvos, Kondoros.
- DR. DÉCSEY LAJOS min. tanácsos, Budapest.
- DR. DÉKÁNY ISTVÁN egyet. c. rk. tanár, Budapest.
- DÉSI FRIGYES tanár, Budapest.
- DR. DOBROVITS SÁNDOR min. oszt. főnök, a Közp. Stat. Hiv. elnöke, Budapest.
- DR. DOMANOVSKY SÁNDOR egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DÓRÓ GÁBOR polg. isk. tanár, szerkesztő, Kispest.
- DR. DOROGHY KÁLMÁN ügyvéd, Budapest.
- DR. DRÁSKÓCZY MIHÁLY min. s. titkár, Budapest.
- DROZDY GYULA m. kir. kormánytanácsos, szerkesztő, Budapest.
- DR. DUCKER KÁROLY ny. p. ü. tanácsos, ügyvéd, Budapest.
- DR. DURKÓ PÉTER ügyvéd, Körösladány.
- DR. DVORCSÁK ANTAL ügyvéd, Budapest.
- DR. DWORSCHAK RUDOLF főorvos, Újpest.
- DR. EGYED ISTVÁN egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. EMBER ISTVÁN főgimn. tanár, Budapest.
- DR. ENYVVÁRT JENŐ szífv. könyvt. igazgató, Budapest.
- DR. ERDEI FERENC író, Szigetszentmiklós.
- DR. EREKY ISTVÁN egyet. ny. r. tanár, Pécs.
- DR. ERŐDI-HARRACH TIHAMÉR ügyvéd, Budapest.
- ÉRY EMIL gimn. igazgató, Budapest.
- DR. ESZTERGÁR LAJOS polgármester, Pécs.
- FARKAS ISTVÁN gimnáziumi igazgató, Balassagyarmat.
- INÁRCSI FARKAS LÁSZLÓ DR. földbirtokos, Jászkarajenő.
- DR. FARNOS DEZSŐ min. osztályfőnök, Budapest.
- DR. FÁBIÁN DÁNIEL nőorvos, Budapest.
- DR. FEHÉRVÁRY REZSŐ kir. közjegyző, Baja.
- DR. FEIG GYULA ügyvédjelölt, Magyaróvár.
- FEKETE JÓZSEF kir. t. ü. főtanácsos, óvónőképzőint. igazgató, Budapest.
- FEKETE JÓZSEF ref. egyh. tisztviselő, Pápa.
- DR. FERENCsik SÁNDOR ügyvéd, Debrecen.
- DR. FERENCZY JÓZSEF főisk. titkár, Budapest.
- FERENCZY VALÉR író, festőművész, Budapest.
- FÉSÜS IMRE műsz. tanácsos, a Hungária vill. r.-t. üzemfőnöke, Budapest.
- DR. FINKEY FERENC m. kir. titkos tanácsos, kir. koronaügyész, Budapest.
- DR. FITOS VILMOS ny. múzeumi igazgató, Budapest.
- DR. FITZ ARTUR v. orsz. gyűl. képviselő, Budapest.
- FÖLDESSY GYULA középisk. tanár, Budapest.
- FŐZŐ SÁNDOR kir. közig. bíró, Budapest.
- FRANCISCS LÁSZLÓ MABI titkár, Budapest.
- DR. FRIML ALADÁR ny. tanker. kir. főigazgató, Budapest.
- DR. FURMAN BÉLA bíró, Budapest.
- GARAMI TIBOR szífvárosi mérnök, Budapest.
- DR. GARDA SAMU Nemz. Múz. fő könyvtáros, Budapest.
- GAVORDA D. TIBOR szífv. tisztviselő, Budapest.
- GÁL GYÖRGY okl. mérnök, építőmester, Budapest.
- GÁL ISTVÁN tanárjelölt, Budapest.
- GÁSPÁR BÉLA ref. hitoktató, Budapest.

- DR. GÁSPÁR ZOLTÁN kir. tvszéki aljegyző, Pécs.
- GERDENITS BÉLA okl. mérnök, Budapest.
- DR. GERMANUS GYULA egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. GERVAY MIHÁLY az OTI igazgatója, Budapest.
- GHYCZY ELEMÉR földbirtokos, Nagyigmánd.
- DR. GLATTFELDER GYULA csanádi püspök, Szeged.
- DR. GLATZ EDE ítélőtáblai bíró, Budapest.
- DR. GOLTNER AURÉL min. s. titkár, Budapest.
- DR. GORKA SÁNDOR egyet. ny. r. tanár, Pécs.
- DR. GORTVAY GYÖRGY min. tanácsos, egyet. m. tanár, Budapest.
- DR. GRÁF ELEMÉR kir. törvénysz. bíró, Budapest.
- DR. GROSCH KÁROLY min. osztályfőnök, Budapest.
- GULÁCSY ISTVÁN ny. alispán, felsőházi tag, Beregdaróc.
- DR. GUOTHFALVY D. ZOLTÁN min. tanácsos, egy. m. tanár, Budapest.
- HAGYMÁSY SÁNDOR gazdasági ispan, Mezőtúr.
- HAJÓS JÓZSEF hittanár, Miskolc.
- HALMÁGYI SÁNDOR tanító, Alsógalla.
- DR. HAMMERSBERG MIKLÓS szerkesztő, Budapest.
- DR. HAMVAS BÉLA szfv. könyvtárnok, Budapest.
- DR. HARAI LÁSZLÓ t. ü. s. fogalmazó Budapest.
- DR. HARSÁNYI ANDRÁS ref. lelkész, Budapest.
- HATOS ISTVÁN iparosmester, Somogyuszil.
- DR. HAZAY ÁRPÁD min. tanácsos, Budapest.
- DR. BÁRÓ HAZAY MIKLÓS, a Keresk. Bank cégvezetője, Budapest.
- SZEPESVÁRALJAI HAENDEL VILMOS jogakad. r. tan., egyet. m. tanár, Miskolc.
- DR. HEGEDŰS JÓZSEF kir. törvényszéki bíró, Budapest.
- DR. HENCZ AURÉL tanügyi s. fogalmazó, Makó.
- DR. HILSCHER REZSŐ egyet. m. tanár, Budapest.
- DR. HINLÉDER-FELS JENŐ ügyvéd, Budapest.
- DR. HLATKY ENDRE főispán, Nagyvárád.
- HOLZMANN GUSZTÁV m. kir. bányügyi tanácsos, Ózd.
- DR. HÓMAN BÁLINT vallás- és közoktatásügyi miniszter, Budapest.
- DR. HOMONNAY LAJOS p. ü. s. titkár, Budapest.
- DR. HORN JÓZSEF t. ü. főtanácsos, Budapest.
- HORNÝANSZKY ÁGOSTON m. tisztviselő, Budapest.
- DR. HORVÁTH BARNA egyet. ny. r. tanár, Kolozsvár.
- HORVÁTH FERENC Érsekújvár.
- HORVÁTH JÁNOS gimn. tanár, Gyula.
- HUSZÁR KÁROLY ny. m. kir. miniszterelnök, Budapest.
- DR. HUSZTI JÓZSEF egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. IHRIG KÁROLY egy. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. ILLYEFALVY I. LAJOS m. kir. kormánybiztos, a Székesfővárosi Stat. Hivatal igazg., Budapest.
- ILNICZKY SÁNDOR nagyrepóst, felsőházi tag, Ungvár.
- DR. IMRE SÁNDOR egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- IRSA FERENC áll. igazgatótanító, Budapest.
- DR. ISAÁK GYULA kir. főügyész h., Budapest.
- ISELSTÓGER LAJOS plébános, Olasz.
- DR. ISTVÁNYI GÉZA egyet. gyakor-nok, Budapest.
- DR. JAJCZAY JÁNOS szfv. könyvt. felügyelő, egyet. m. tanár, Budapest.
- JANSON VILMOS tanügyi tanácsos, Szeged.
- JAUSZ JÁNOS banktisztviselő, Budapest.
- ZETELAKI DR. JÁNOS ÁRON ügyvéd, országgyűlési képviselő, Budapest.
- DR. JESZENSZKY SÁNDOR min. tanácsos, Budapest.

- DR. JOBBÁGYI ZSOLT, a Magyar Nemzeti Bank ellenőre, Budapest.
- DR. JOÓ TIBOR egyetemi m. tanár, Nemz. Múz. könyvtáros, Budapest.
- DR. VITÉZ JUHÁSZ JENŐ ügyvéd, gazd. főtanácsos, Budapest.
- BÁRÓ KAAS ALBERT DR., egy. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. KAMOCsAY JENŐ min. o. tanácsos, Budapest.
- DR. KAPOSVÁRY GYÖRGY polgármester, Kaposvár.
- DR. KARAY KÁLMÁN városi főjegyző, Vác.
- DR. KARÁCSONY SÁNDOR középisk. tanár, egyet. m. tanár, Budapest.
- KARDOS BÉLA min. fogalmazó, Budapest.
- KARSAY ALADÁR OTI ügyvezetőigazgató, Miskolc.
- DR. KÁDÁR MIHÁLY MÁV főorvos, Budapest.
- DR. KÁLNAY MIKLÓS ny. államtitkár, Budapest.
- DR. KÁVÁSSY BÉLA ny. min. o. tanácsos, Budapest.
- DR. KELETI GYULA t. ü. tanácsos, Budapest.
- DR. KELÉNYI B. OTTÓ szföv. főkönyvtáros, Budapest.
- DR. KENÉZ BÉLA ny. miniszter, egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. KEÖVESS ANDRÁS közalapítv. fogalmazó, Budapest.
- DR. KERÉK MIHÁLY szociális felügyelő, Budapest.
- DR. KIRÁLY ISTVÁN főrealisk. tanár, Eger.
- DR. KISS ALBERT tud. egyetemi tanácsos, Szeged.
- DR. KISS ALBIN ciszterci perjel, Zirc.
- DR. KISS ENDRE főispán, Kecskemét.
- DR. KISS ISTVÁN p. ü. titkár, Budapest.
- DR. KISS ZOLTÁN tanügyi fogalm., Nyíregyháza.
- DR. KLIMÓ JENŐ Máv. tanácsos, Budapest.
- DR. KLOBETZ SÁNDOR rk. plébános, Rákospalota.
- DR. KNOB SÁNDOR Gyosz. igazgató, Budapest.
- KOCSIS JÁNOS ref. lelkész, Szamosker.
- KOGUTOVICZ KÁROLY egyet. ny. r. tanár, Szeged.
- DR. KOLOSVÁRY BÁLINT egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. KOLUMBÁN GÉZA kir. járásbíró, Békés.
- KOMÓCSY ISTVÁN preláthus-kanonok, Pécs.
- KONCZ PÁL gazdatiszt, Bicske.
- KONKOLY-THEGE BALÁZS min. s. titkár, Budapest.
- KONKOLY-THEGE GYULA ny. államtitkár, Budapest.
- DR. KÓSA KÁLMÁN min. osztályfőnök, Budapest.
- KOVÁCS ENDRE gimn. tanár, Érsekújvár.
- DR. KOVÁCS NORBERT min. tanácsos, Budapest.
- DR. KOVÁTS FERENC egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. KOVRIG BÉLA egyetemi ny. r. tanár, Kolozsvár.
- DR. KÖNYVES TÓTH KÁLMÁN szföv. könyvtárnok, Budapest.
- DR. KÖVÁRI ISTVÁN OTBA szakorvos, v. egy. tanársegéd, Budapest.
- DR. KÖVESS MIKLÓS ügyvéd, Budapest.
- DR. KRISZTICS SÁNDOR egy. ny. r. tanár, Pécs.
- DR. KUJÁNI FERENC érseki titkár, Kalocsa.
- DR. LAKY DEZSŐ m. kir. miniszter, Budapest.
- LAMNEK VILMOS ev. vallás tanár, Budapest.
- DR. LANGHOFFER PÁL szföv. tanár, Budapest.
- DR. LANGMÁR LIPÓT, Veszprém.
- LÁNG JÓZSEF vezérigazgató, Budapest.
- DR. LÁNYI REZSŐ banktisztviselő, Budapest.
- LECHNITZKY GYULA tanár, Budapest.
- DR. LESSKÓ JENŐ kórházi főorvos, Budapest.
- LEVATICH LÁSZLÓ író, Budapest.
- DR. LÉNÁRT IMRE tisztviselő, szakíró, Budapest.

- DR. LIPCSEY PÉTER kir. közjegyző, kormányfőtanácsos, Eger.
- DR. LISZKA BÉLA polgármester, Kecskemét.
- LITTKÉ AURÉL ny. főisk. igazgató, Szeged.
- DR. LOSONCZY ISTVÁN egy. ny. rkív. tanár, Pécs.
- BENEDEKFAI LUBY MARGIT felsőkeres. isk. igazgató, Budapest.
- IFJ. LUKÁCS GYULA középiskolai tanár, Budapest.
- IFJ. DR. LUKÁCSY JÓZSEF szfv. tanácsjegyző, Budapest.
- DR. LUKINITS IMRE egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. LUTTER JÁNOS egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. LUTZ MIKLÓS kir. ítélőtáblai bír. Pécs.
- LUX BÉLA polg. isk. tanár, Miskolc.
- DR. LUX BÉLA AMAND szkv. őrnagy, ügyvéd, Zalaszentgrót.
- DR. LUX GYULA igazgató, m. kir. tanügyi főtanácsos, Budapest.
- DR. MADZSAR IMRE egy. rk. tanár, Budapest.
- MAGYAR LAJOS újságíró, Turkeve.
- DR. MAGYARY ZOLTÁN egy. ny. r. tanár, Budapest.
- MAJOR IMRE ny. igazgatótanító, Fadd.
- DR. MARCZELL ÁRPÁD gimn. c. igazgató, Esztergom.
- MAROSVÁRI TIBOR szfv. tanító, Budapest.
- DR. MARÓT KÁROLY egyet. rk. tanár, Budapest.
- DR. MARÓTHY KÁROLY ügyvéd, országgyűlési képviselő, Budapest.
- DR. MASSANEK GÁBORNÉ tanárnő, Budapest.
- DR. MATOLCSY MÁTVÁS országgyűlési képviselő, Budapest.
- DR. MATOLCSY SÁNDOR bankigazgató, Kaposvár.
- DR. MÁLYUSZ ELEMÉR egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. MÁRTONFFY KÁROLY miniszteri tanácsos, Budapest.
- MEGYERY KÁROLY polg. isk. igazgató, Cegléd.
- DR. MELICH JÁNOS egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. MELICHÁR KÁLMÁN ny. honv. áll. titkár, egy. c. ny. rk. tanár, Budapest.
- DR. MESTER MIKLÓS országgyűlési képviselő, Budapest.
- DR. MEZEY ISTVÁN követs. jogtan., tb. egyet. tanár, Budapest.
- DR. MEZEY LAJOS országgyűlési képviselő, Budapest.
- DR. MÉSZÁROS KÁROLY ny. államtitkár, Budapest.
- MÉSZÁROS LÁSZLÓ körjegyző, Zalacsány.
- DR. MÉSZÖLY GEDEON egyet. ny. r. tanár, Kolozsvár.
- DR. MICHALIK ANTAL hittanár, Rákospalota.
- DR. MIHALIK GUSZTÁV szfv. főtszt, Rákosszentmihály.
- DR. MIHÁLYHEGYI GÉZA szemész-főorvos, Budapest.
- DR. MIHELICS VID egyet. m. tanár, szerkesztő, Budapest.
- MIKES FERENC szakíró, könyvkiadó, Budapest.
- MIKÓ BÉLA tisztviselő, Budapest.
- DR. MISÁNGYI VILMOS műegy. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. MISKOLCZY ÁGOST h. korona-ügyész, Budapest.
- DR. MITROVIC GYULA egyet. ny. tanár, Debrecen.
- DR. MOLNÁR KÁLMÁN egyet. ny. r. tanár, Pécs.
- MOLNÁR VILMOS szfv. tanár, Budapest.
- DR. VITÉZ MOÓR GYULA egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. MORAVCSIK GYULA egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. MORAVEK ENDRE min. titkár, Budapest.
- MORAVITZ LAJOS szfv. tanulm. felügyelő, Budapest.
- DR. MÓRICZ MIKLÓS főszerkesztő, Budapest.
- DR. MORVAY JENŐ h. államtitkár, Budapest.
- MOSDÓSSY IMRE ny. min. tanácsos, Budapest.
- DR. MOZOLOVSKY SÁNDOR min. tanácsos, Budapest.
- MÜNSTERMANN ERNŐ kir. tanfelügyelő, Békéscsaba.
- DR. VITÉZ NAGY IVÁN min. osztálytanácsos, Budapest.

- DR. NAGY LÁSZLÓ ügyvéd, országgyűlési képviselő, Budapest.
- DR. NAGY LÁSZLÓ szfv. tisztviselő, Budapest.
- DR. NAVRATIL ÁKOS egyet. ny. tanár, Budapest.
- NEMCSIK VALTER bencés plébános, Komáromfűss.
- DR. NEUBAUER GYULA p. ü. tanácsos, egy. c. ny. rk. tanár, Budapest.
- DR. NEVELŐS GYULA ny. min. osztályfőnök, Budapest.
- DR. NÉKÁM SÁNDOR min. o. tanácsos, Budapest.
- NÉMETH JÓZSEF szfv. polg. isk. hittanár, Budapest.
- DR. NÉMETH KÁLMÁN ügyvéd, jogtanácsos, Budapest.
- NÉMETH MARGIT áll. polg. isk. tanárnő, Sopron.
- DR. NÉMETHY ÍMRE ítélőtáblai bírós. Budapest.
- DR. NIKLAY PÉTER ny. allevéltáros, Budapest.
- DR. NOSZLOPI LÁSZLÓ egyet. m. tanár, Budapest.
- DR. NOVÁK KÁROLY főisk. gyakor. nok, Budapest.
- NOVÁK LÁSZLÓ műszaki főtanácsos, mérnök, Budapest.
- DR. NYAKAS SÁNDOR várm. aljegyző, Hajdúnánás.
- DR. NYIREDY GÉZA jószágigazgató, titkár, Budapest.
- OLÁH SÁNDOR postatiszt, Losonc.
- DR. ONDRUS PÁL kir. törvényszéki bírós. Gyula.
- ÓRIÁS NÁNDOR egyet. ny. r. tanár, Pécs.
- DR. ORTUTAY GYULA, a Rádió tisztv., egyet. m. tanár, Budapest.
- DR. OTTLIK GYÖRGY főszerkesztő, a felsőház tagja, Budapest.
- DR. OTTLIK LÁSZLÓ min. tanácsos, Budapest.
- DR. OTTÓ LÁSZLÓ min. oszt. tanácsos, Budapest.
- DR. ÖTVÖS LAJOS v. országgyűlési képviselő, igazgató, Budapest.
- PACZOLAY GYÖRGY ref. lelkész, országgyűlési képviselő, Nagykovács.
- PADÁNYI ANDOR t. ü. főtanácsos, ny. kir. tanfelügyelő, Budapest.
- PAIKERT GÉZA min. o. tanácsos, Budapest.
- PALÁGYI JÁNOS ny. számv. főigazgató, Budapest.
- PAPP ISTVÁN kelmesfestő mester, Szilágysomlyó.
- DR. PATAKY TIBOR államtitkár, Budapest.
- PAVLICSEK JÁNOS igazgató-tanító, Mecsekszabolcs.
- DR. PÁLOSI ERVIN egyet. ny. r. tanár, Kolozsvár.
- DR. PÁSZTORY TIBOR t. ü. s. fogalmazó, Budapest.
- DR. PERÉNYI SZILÁRD OTI-tisztviselő, Székesfehérvár.
- DR. PERNECZKY BÉLA min. oszt. tanácsos, egyet. m. tanár, Budapest.
- PERR VIKTOR, az Emericana igazgatója, Pécs.
- VITÉZ PETHŐ ZOLTÁN DR., ügyvéd, Budapest.
- DR. PETRES JÓZSEF szemész-főorvos, Budapest.
- DR. PETRICH BÉLA gyak. főgimn. c. igazgató, Budapest.
- PETROVICS JÓZSEF Bhév. főfelügyelő, Budapest.
- PÉNZES ZOLTÁN rg. tanár, gépészmérnök, Budapest.
- DR. PLÁNER ZOLTÁN min. oszt. tanácsos, Budapest.
- DR. POGÁNY FRIGYES ny. h. államtitkár, Budapest.
- DR. POLNER ÖDÖN min. tanácsos, egyet. ny. r. tanár, Szeged.
- DR. PONGRÁCZ KÁLMÁN ügyvéd, Budapest.
- DR. PORUBSZKY GYÖRGY ügyvéd, Budapest.
- DR. RADNAY ENDRE szerkesztő, Budapest.
- DR. RADNÓTI ISTVÁN, a Keresk. Hivatal titkára, Budapest.
- RADVÁNYI KÁROLYNÉ földbirtokosnő, Tiszaug.
- DR. RAJKAY-RUMPELTESZ MÁTYÁS főszolgabíró, Győr.
- DR. RANSCHBURG PÁL egyet. rk. tanár, e. ü. főtanácsos, Budapest.
- DR. RAUSCHER AURÉL ny. min. tanácsos, Budapest.

- DR. RAVASZ JÁNOS gimn. tanár, Budapest.
- RÁBA ILONA ny. tanítónő, Budapest.
- DR. RÁCZ LAJOS ügyész, Budapest.
- DR. REÖK IVÁN kórházi főorvos, Budapest.
- DR. RIESZ FRIGYES egyet. ny. r. tanár, Szeged.
- RIESZ JÓZSEF okl. gépészmérnök, isk. igazgató, Budapest.
- RODE IMRE tanító, Ménfő.
- RÖCKL JÓZSEF rk. tanító, Kiskassa.
- DR. RUBER JÓZSEF egyet. m. tanár, kir. táblabíró, Budapest.
- DR. RUDAI REZSŐ min. titkár, egyet. m. tanár, Budapest.
- DR. RUHMANN EMIL kir. kúriai bíró, Budapest.
- DR. RUSZNYÁK GYULA OTI fogalmazó, Budapest.
- RUSZTHY-RUSZTEK KÁROLY kir. tanfelügyelő, Eger.
- DR. VITÉZ RUTKAY LÁSZLÓ kir. tvszéki bíró, Budapest.
- SÁNDY RÓBERT műegyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. SÁNTHA GYÖRGY főrealiskolai tanár, Kecskemét.
- DR. SCHIDELLA ISTVÁN gyak. főgimn. tanár, Budapest.
- SCHILLING ZOLTÁN a Szab. Bíróság elnöke, Budapest.
- DR. SCHMIDT HENRIK egyet. ny. r. tanár, Szeged.
- DR. SCHNELLER KÁROLY egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. SCHRAN CZ ANDRÁS egy. m., főiskolai r. tanár, Kassa.
- DR. SCHÜTZ ANTAL egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. SEMJÉNYI ISTVÁN, Budapest.
- DR. SEMSEY ALADÁR, ny. polgármester, Újpest.
- DR. SIMONYI KÁLMÁN kir. tanfelügyelő, Budapest.
- SIMSAY BÉLÁNÉ MAKSA ILONA DR., tanárnő, Budapest.
- DR. SIPOS SÁNDOR t. ü. s. titkár, Budapest.
- DR. CSAPI SOMMER JÓZSEF ügyvéd, Budapest.
- DR. SPONER FERENC országgyűlési főkönyvtárnok, Budapest.
- STOLTZ ALADÁR banktisztviselő, Budapest.
- DR. VITÉZ SURÁNYI UNGER TIVADAR egyet. ny. r. tanár, Pécs.
- DR. SZABADY FERENC kir. járásbíró, Ócsa.
- DR. SZABÓ BÉLA min. tanácsos, Budapest.
- DR. SZABÓ DEZSŐ egyet. ny. r. tanár, Debrecen.
- DR. SZABÓ GYULA kir. járásbíró, Budapest.
- DR. SZABÓ JÓZSEF kir. törvényszéki jegyző, Budapest.
- SZABÓ LÁSZLÓ joghallgató, Budapest.
- SZABÓ MARIANNE tanárnő, Újszeged.
- SZABÓ PÁL földműves, szerkesztő, Biharugra.
- SZALÁNCZY JÁNOS ref. tanító, Füzesgyarmat.
- P. SZALÓCZY PELBÁRT ferences gimn. tanár, Esztergom.
- DR. SZANDTNER PÁL egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- SZAUER S. FERENC banktisztviselő, Szeged.
- SZÁSZ JENŐ bányatisztviselő, Sopron.
- SZENDREY ZSIGMOND reálgimnáziumi tanár, Budapest.
- DR. SZENTIRMAY JENŐ, Jászberény.
- DR. SZENTPÉTERY IMRE t. ü. fogalmazó, Budapest.
- DR. SZEPESVÁRY PÁL szföv. tanácsnok, Budapest.
- DR. SZÉKÁSY MIKLÓS malomigazgató, Budapest.
- SZIBEN LISZT HENRIK kir. ítélőtáblai bíró, Budapest.
- DR. SZIKLAY LÁSZLÓ gimn. tanár, Nyíregyháza.
- DR. SZILY KÁLMÁN kir. közjegyző, Győr.
- DR. SZILY LAJOS min. tanácsos, Budapest.
- SZINAY ISTVÁN urad. ellenőr, Sopron.
- DR. SZOMBATFALVY GYÖRGY tanügyi főtanácsos, gimn. igazgató, Budapest.
- VITÉZ SZÖNYI SÁNDOR t. ü. főtanácsos, gimn. igazgató, Budapest.
- SZTANKOVICS ANNA t. ü. főtanácsos, Budapest.
- SZÜCS SZOMOR LAJOS piarista tanár, Szeged.

- TANTÓ JÓZSEF vm. népműv. titkár, Gyula.
- DR. TÁRCZY-HORNOCH ANTAL egyet. ny. r. tanár, Sopron.
- DR. THEISS EDE műszaki tanácsos, Budapest.
- DR. THEWREWK PALLAGHY ATTILA min. oszt. tanácsos, Budapest.
- DR. THIENEMANN TIVADAR egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. THIRRING LAJOS egyet. magántanár, min. titkár, Budapest.
- DR. TICHY KÁLMÁN min. osztályfőnök, Budapest.
- TIMA LIPÓT lelkész, Hollóháza.
- TIMON LIPÓT banktisztviselő, Budapest.
- TIRSCHER FRIGYES cementgyári ü. v. igazgató, Budapest.
- DR. TOMCSÁNYI MÓRIC egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. TOMORI VIOLA egyetemi tanársegéd, Budapest.
- DR. TORMA DOMOKOS min. oszt. tanácsos, Budapest.
- DR. TÓTH LÁSZLÓ egyet. ny. r. tanár, Kolozsvár.
- DR. TÓTH LÁSZLÓ főszerkesztő, Budapest.
- TÖRÖK ÁRPÁD gyógyszerész, Hegyeshalom.
- TRÉGER JÓZSEF hittanár, Szentgotthárd.
- DR. TRÓCSÁNYI DEZSŐ teológiai tanár, Pápa.
- DR. TRÓCSÁNYI GYÖRGY az országgyűlési könyvtár igazgatója, Budapest.
- DR. TRÓCSÁNYI JÓZSEF jogakad. tanár, m. kir. korm. főtan., Sárospatak.
- DR. URBÁN GUSZTÁV jogakadémiai tanár, Eger.
- UZONY GYÖRGY joghallgató, Kecskemét.
- DR. VAJNA VILMOS banktisztviselő, Budapest.
- DR. VALKÓ LÁSZLÓ szociális felügyelő, Budapest.
- VARGA KÁROLY fővárosi tanár, Dunaharaszti.
- DR. VARGA SÁNDOR FRIGYES tanár, Budapest.
- VÁRADI JÓZSEF a Közokt. Tanács előadója, Budapest.
- DR. VÁRSZEGI JÓZSEF joggyakorlók, Rákospalota.
- VERESS ERNŐ pápai kamarás, h. plébános, Kolozsvár.
- VERESS ISTVÁN Máv. s. tiszt, Budapest.
- VICZIÁN ISTVÁN felsőházi tag, nyug. államtitkár, Budapest.
- DR. VIKÁR BÉLA ny. országgyűlési elnöki főtanácsos, Budapest.
- DR. VINCZI KÁROLY egyet. tanácsjegyző, Szeged.
- VIRÁG FERENC püspök, Pécs.
- DR. VÖRÖS MÁRTON főlevéltáros, Pécs.
- DR. WEIS ISTVÁN egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- DR. WEKERLE IMRE min. titkár, Budapest.
- DR. WENHARDT JÁNOS egyet. ny. r. tanár, Budapest.
- BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS ujságíró, Budapest.
- DR. WESSELY ANTAL nyomdaigazgató, Budapest.
- DR. WITZMANN GYULA f. ö. könyvtárnok, Budapest.
- ZATHURECZKY GYULA szerkesztő, Budapest.
- DR. ZÁMBORSZKY ILONA országgyűlési könyvtári tisztv., Budapest.
- DR. ZEHERY LAJOS kir. kúriai bíró, Budapest.
- DR. ZIBOLEN ENDRE gyak. gimn. igazgató, t. ü. főtanácsos, Budapest.
- DR. ZIMÁNYI VIDOR törzsorvos, Budapest.
- ZLINSZKY GYÖRGY szövetkezeti igazgató, Budapest.
- DR. ZOLNAI BÉLA egyet. ny. r. tanár, Kolozsvár.
- ZSUPÁN LÁSZLÓ reálgimn. tanár, Miskolc.